التفسير الكبير

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

HUZUR
YAYINEVİ

HUZUR YAYINEVİ
Tefsir : 1/5
TK-ISBN 975-8666-14-2
ISBN 975-8666-19-3

EDİTÖR : Ahmet Hikmet Ünalmış
TASHİH HEYETİ : İsmail Karakaya -Ömer Parlak
Ahmet Tülek
SAYFA DÜZENİ : Suat Teke

© Bu tercüme eserin bütün hakkı **HUZUR YAYINEVİ**'ne aittir.

BASKI : Eren Ofset
CİLT : Özgün Ciltevi
İKİNCİ BASKI : 2002

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ

TEFSÎR-İ KEBÎR

MEFÂTÎHU'L - GAYB

5. CİLT

TERCÜME

Prof.Dr. Suat YILDIRIM • Prof.Dr. Lütfullah CEBECİ

Prof.Dr. Sadık KILIÇ • Öğr.Gör. C. Sadık DOĞRU

HUZUR YAYIN DAĞITIM

PAZARLAMA TİC.LTD.ŞTİ.

Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/1

Tel&Faks 0212.513 01 71 - 513 50 57

Cağaloğlu-İstanbul

Münafıklar Hakkındaki Bu Ayetin Nüzul Sebebi

وَمِنَ ٱلنَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُۥ فِى ٱلْحَيَوٰةِ ٱلدُّنْيَا وَيُشْهِدُ ٱللَّهَ عَلَىٰ مَا فِى قَلْبِهِۦ
وَهُوَ أَلَدُّ ٱلْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّىٰ سَعَىٰ فِى ٱلْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ ٱلْحَرْثَ
وَٱلنَّسْلَ ۗ وَٱللَّهُ لَا يُحِبُّ ٱلْفَسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ ٱتَّقِ ٱللَّهَ أَخَذَتْهُ ٱلْعِزَّةُ
بِٱلْإِثْمِ ۚ فَحَسْبُهُۥ جَهَنَّمُ ۚ وَلَبِئْسَ ٱلْمِهَادُ

"İnsanlardan öylesi vardır ki, onun dünya hayatına dair sözleri senin hoşuna gider. O, kalbinde olana, Allah'ı şahit tutar. Oysa ki, düşmanların en amansızıdır. Dönüp gitti mi (veya iş başına geçti mi) yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekini ve nesilleri helâk etmeye koşar.. Allah ise fesâdı sevmez. Ona, "Allah'tan kork!" denildiğinde, gururu onu günaha sürükler. İşte böylelerinin hakkından cehennem gelir. Gerçekte o, ne kötü bir yataktır"

(Bakara, 204-206).

Bil ki Allah'u Teâlâ, hacc ibâdetlerinin yapıldığı yerlerde bulunanların iki grup olduğunu; bunlardan birisinin, رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا *"Ey Rabbimiz bize dünyada iyilik ver"* diyen kâfir; diğerinin ise,
رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً *"Ey Rabbimiz, bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver"* diyen müslüman olduğunu beyan edince, geriye münafığın durumunu açıklamak kalmıştır. İşte böylece de Allah'u Teâlâ, münafığın durumunu bu ayette açıklamış, sıfat ve fiillerini beyan etmiştir. Ayetin nazmıy-

la ilgili olan husus budur. Allah'ın bütün bunlardan maksadı, kullarını, kalb ve uzuvlarla ilgili olan mevzûlarda güzel yollara sevketmek ve kullarının, kendilerine ait herhangi bir işin Allah'tan saklı kalmasının mümkün olmayacağını bilmelerini sağlamaktır.

Sonra müfessirler, iki görüş üzere ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu ayetin muayyen bir topluluğa has olduğunu söylerken, bazıları da, bu ayetin, bu ayette zikredilen sıfat ile vasfedilen herkes hakkında âmm oduğunu söylemiştir. Birinci görüşte olanlar, birkaç bakımdan ihtilâf etmişlerdir:

Birinci rivâyet: Bu ayet, **Ahnes İbn Şureyk es-Sakafî** hakkında nâzil olmuştur. Bu şahıs Zühreoğullarının halîfi (müttefiki) idi; Hz. Peygamberin yanına gelmiş, müslümanlığını açıklayarak, Allah'ı sevdiğini iddiâ etmiş ve bu hususta Allah'a yemin etmişti. İşte Allah'u Teâlâ'nın, يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ *"Dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gider ve kalbindekine de Allah'ı şahid tutar"* sözünden murad budur. Ne var ki bu kimse, dışı güzel (tatlı dilli), içi de pis olan (küfür ve kötülük dolu) bir münafık idi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanından çıkıp müslümanlardan bir gruba ait olan bir tarlaya uğrayarak, ekinleri yaktı ve orada bulunan eşekleri de öldürdü. Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"O döntip gitti mi yeryüzünde fesat çıkarmaya, ekinleri ve nesilleri helâk etmeye koşar"* buyruğundan murad edilen de budur.

Başkaları da, يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ sözünün maksadı şudur: **Ahnes İbn Şureyk, Bedir Günü,** Zühreoğullarına (savaştan) geri dönmelerini, kaçmalarını işaret etmiş ve onlara, "Muhammed sizin yeğeninizdir. Eğer o yalancı ise, diğer insanlar sizin yerinize onun hakkından gelir. Eğer doğru söylüyorsa, siz onun sayesinde insanların en bahtiyarı olursunuz.." Bunun üzerine Zühreoğulları, "Senin görüşün gerçekten güzel!" dediler. **Ahnes,** sözünü şöyle sürdürdü: "Askerlere hareket emri verildiğinde, ben sizinle beraber geri kalırım; o zaman siz bana uyunuz." Sonra o, Zühreoğullarından üçyüz kişiyi Hz. Peygamber'le savaşmaktan caydırdı. İşte bu sebepten ötürü, o, **"Ahnes"** (caydıran, geri bıraktıran) adını aldı. Esas adı, **Übeyy İbn Şureyk** idi. Bu haber Hz. Peygamber'e ulaşınca O'nun hoşuna gitti.." Bana göre bu haber zayıftır, çünkü bu hareket tarzı kınanmayı ve zemmedilmeyi gerektirmez. Halbuki Allah'u Teâlâ'nın, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّٰهَ عَلٰى مَا فِي قَلْبِهِ *"İnsanlardan öylesi vardır ki, onun dünya hayatı hakkındaki sözü senin hoşuna gider. Ve o, kalbindekine Allah'ı şahid tutar"* sözü zem makamında ge-

tirilmiş bir ifâdedir. Binaenaleyh, sözü yukardaki mânaya hamletmek mümkün değildir. Hatta birinci görüş daha doğrudur.

Nüzul Sebebi Olan İkinci Rivayet

İkinci rivayet: İbn Abbas ve Dahhak'tan rivâyet edilen şu haberdir: Kureyş kafirleri, Hz. Peygamber'e, "Biz müslüman olduk! Bunun için bize ashabından bir grup alim gönderi" diye haber yolladılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara bir topluluk yolladı.. Onlar Batn-ı Recî'de konaklayınca, bu haber kâfirlere ulaştı.. Bunun üzerine onlardan yetmiş kişi at bindiler ve bu müslüman topluluğunu kuşatarak, onları öldürüp astılar.. İşte bunun üzerine de, onlar hakkında bu ayet nâzil oldu.

İşte bu ayetin peşine, burada şehid edilen kimselerin durumuna dikkat çekmek için, Cenâb-ı Hak, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ *"İnsanlardan öyleleri vardır ki, Allah'ın hoşnutluğunu elde etmek için, kendi canını satar"* (Bakara, 207) ayetini getirmiştir.

Bu âyetin herkes hakkında geçerli olduğunu söyleyenlere gelince, bu muhakkik görüşlerden pek çoğunun tercih ettiği görüştür. Çünkü ayet, zikredilen bu sıfatlarla muttasıf olan herkes hakkında umumidir. **Muhammed İbn Ka'b el-Kurazî'den** nakledildiğine göre, bu ayet hakkında kendisiyle başkaları arasında bir konuşma geçmiş; buna göre o, "Bu ayet, zikredilen kimseler hakkında nâzil olmuşsa da, onun bir adam hakkında inmesi, daha sonra da bu sıfatları taşıyan herkes hakkında umumî olması imkânsız değildir" demiştir.

Bu meselenin hakikatı şudur: Allah'u Teâlâ'nın. وَمِنَ النَّاسِ sözü insanların bir kısmına işarettir. Buna göre bu lâfız tek kimseye de muhtemeldir, çok kimseye de. Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُشْهِدُ اللّٰهَ ifâdesi de, bundan muradın, cemî olan mânaya değil de lâfza râcî olmasının caiz olması sebebiyle, tek bir insan olduğuna delâlet etmez.

Burada Tavsif Edilen Kimselerin Münafık Olmadığını Söyleyenler

Ayet-i kerimenin, naklettiğimiz olay üzerine nâzil olmasına gelince, bu hükmün umûmî olmasını imkânsız kılmaz. Hatta biz, ayet-i kerimede umumî mânaya delâlet eden bir durum bulunduğunu da söyleyebiliriz. Bu birkaç yöndendir:

a) Hükmün, münasib vasfa terettüb etmesi, sebebin ne olduğunu hissettirir. Cenâb-ı Hak, bir kavmi kınayıp, onları da kınanmayı hakettirecek sıfatlarla vasfedince, biz bu zemmi gerektiren şeyin, bu sıfatlar olduğunu anlarız. Bu

sebeple, bu niteliklerle vasfedilen herkesin, kınanmayı haketmiş olması gerekir.

b) Lâfzı umûmî manaya hamletmek, daha çok fayda temin etmektedir. Bu böyledir, çünkü bu bütün mükellefleri bu kınanmış yoldan vazgeçirir.

c) Bu, ihtiyatlı olmaya daha yakındır. Çünkü biz ayeti umûmî manaya hamledersek, bu şahıs da bu hükmün içine girmiş olur. Ama, lâfzı bu şahsa tahsis edersek, hüküm ondan başkası hakkında sâbit olmaz. Böylece, anlattıklarımıza göre, ayeti umûmî manaya hamletmenin daha evlâ oluduğu ortaya çıkmış oldu.

Bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: Alimler, bu ayetin tefsiri hususunda "Ayet, bu sıfatlarla mevsuf olan kimsenin münafık olup olmadığına delâlet eder mi?" diye ihtilâf etmişlerdir. Doğrusu, ayet buna delâlet etmemektedir. Çünkü Allah Teâlâ, bahsedilen kimseyi bu ayette beş vasıfla nitelemiştir, ki bu vasıflardan hiçbiri nifâka delâlet etmez.

Bu vasıflardan **birincisi,** يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا *'Onun dünya hayatına dâir sözü senin hoşuna gider''* **ayetinde ifâde edilendir. Bu ifâdede, mezmûm (kınanmış) bir sıfata,** *''dünya hayatına dair''* **ifâdesindeki imâ yollu delâletin dışında başka bir delâlet yoktur. Çünkü bir kişi için, "dünyevî işlerde o çok tatlı sözlüdür" denildiğinde, bu söz onun hakkında bir nevî zemmi vehmettirir.**

İkincisi, وَيُشْهِدُ اللّٰهَ مَا فِي قَلْبِهِ *''O, kalbinde olana Allah'ı şâhid tutar''* **ayetinin ifâde ettiği vasıftır. Bu tabirde "kalbi aksi bir halde olduğu halde, Allah'ı kalbindekine şâhid tutar" şeklinde bir takdir yapsak bile, bu takdire rağmen bu söz nifâka delâlet etmez. Çünkü ayette, o kimsenin Hz. Peygamber (s.a.s)'e karşı, tevhid ve İslâmını ızhâr edip, kalbinde aksini gizlediğini ve bu sebeble de münafık olduğunu gösteren birşey yoktur. Belki de bundan maksad şudur: O kimse, aksini ızhar ettiği halde, kalbinde fesâd saklıyor ve böylece mürâîlik yapmış oluyor.**

Üçüncüsü, وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ *''O, düşmanların en amansızıdır''* **ayetinin ifâde ettiği vasıftır. Bu vasıf da nifâkı gerektirmez.**

Dördüncüsü, وَإِذَا تَوَلّٰى سَعٰى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا *''O döndüp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışır''* **ayetinin ifâde ettiği sıfattır. Bazan fesad çıkaran müslüman da böyle yapabilir.**

Beşincisi, وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ *''Ona Allah'tan kork'' denildiğinde, gurûru onu günaha sürükler''* **ayetinin ifâde ettiği vasıftır. Bu vasıf da nifâkı gerektirmez.**

Böylece, ayetteki bütün bu sıfatların münafıkta bulunması mümkün olduğu gibi, mürâî (riyâkâr) da da bulunabileceğini anlamış olduk. Binaenaleyh ayette, bahsedilen şahsın münafık olmasının gerektiğine dair bir delâlet yoktur. Fakat münâfıklar da bu ayetin hükmüne dâhildirler.

Bu böyledir, çünkü her münafık, bu beş sıfatla da tavsif edilebilir. Fakat, bazan bu beş sıfatla tavsif edilen kimse münafık olmayabilir de. Böylece ayeti, bu beş sıfatla nitelenen kimseye hamlettiğimizde, hükmüne hem münafık olanların hem de riyâkarların gireceği sâbit olur.

Bütün bunları anladığın zaman, biz deriz ki: Allah Teâlâ, burada bahsedilen şahsı şu beş sıfatla tavsif etmiştir:

Birinci Sıfat, يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ayetinin ifâde ettiği sıfat: Bunun manası, "Onun sözü senin hoşuna gider ve kalbinde kıymet kazanır" şeklindedir. İnsanın gözünde büyüyen "acîb" (hayranlık veren) şey de bu köktendir.

Âyette geçen, فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا "*Dünya hayatına dâir*" ifâdesiyle ilgili iki vecih vardır:

a) Bu, "Şu meselede falancanın sözü (görüşü) beni hayrete düşürüyor" sözünün bir benzeridir. Buna göre âyetin manası: "Dünyevî maslahatları istemek için konuştuğunda onun sözü ve görüşü seni hayran bırakıyor" şeklindedir.

b) Âyetin takdiri şu şekildedir: "Onun ahiret hususundaki sözü ve görüşleri seni hayrete düşürmese bile, dünya hususundaki söz ve görüşleri seni hayrette bırakır. Çünkü o kimse, dünyada olduğu müddetce dili lâf eder ve tatlı tatlı konuşur. Âhirette ise, Allah'ın heybetinden ve kibriyasının kahrından korktuğu için, diline bir kekemelik ve tutukluk ârız olur."

İkinci Sıfat, وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ ayetinin ifâde ettiği sıfat: Bunun manası şudur: "O, sözünde ve iddiasında doğru olduğunu, Allah'ı şâhid koşarak isbata çalışır." Sonra bu şahid getirmenin yemin ile olması muhtemel olduğu gibi, o kimsenin "Allah, durumun benim dediğim gibi olduğuna şâhiddir" demesi suretiyle olması da muhtemeldir. Bu söz yemin değildir ama Allah'ı şahid tutmadır.

Bütün kıraat imamları, kelimeyi yâ harfinin zammesi ile, وَيُشْهِدُ اللَّهَ şeklinde okumuşlardır. Yani, "bunu söyleyen kimse kalbindekine Allah'ı şahid tutuyor" demektir. Sadece **İbn Muhaysin** yâ harfinin fethası ile, يَشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ şeklinde okumuştur. Bunun manası şöyledir: "Allah Teâlâ onun kalbinin ızhâr ettiğinin aksi bir durum üzere olduğunu bilir."

Buna göre birinci kıraat, bahsedilen kimsenin riyâkâr (mürâî) olduğuna ve Allah'ı, yanlış yere nifak ve riyasına şahid getirdiğine delâlet eder. İkinci kıraat ise, o kimsenin yalancı olduğunu gösterir. Fakat onun Allah'ı yalan yere şahid tuttuğuna delâlet etmez. Binaenaleyh birinci kıraatte daha çok kınama mânâsı vardır.

Üçüncü Sıfat, وَهُوَ اَلَدُّ الْخِصَامِ *"O, düşmanların en amansızıdır"* **ayetinin, ifâde ettiği sıfat:** Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلْأَلَدُّ kelimesi, düşmanlığı ileri derecede olan kimsedir. Bu manada, رَجُلٌ اَلَدُّ (Amansız düşman bir adam) ve, قَوْمٌ لُدٌّ ("düşman kavim") denilir. Nitekim Hak Teâlâ, وَتُنْذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا *"Onunla, amansız düşman bir kavmi inzâr edesin diye.."* (Meryem, 97) ve, بَلْ هُمْ قَوْمٌ خَصِمُونَ *"Aksine onlar, düşman bir kavimdir"* (Zuhruf, 58) buyurmuştur. Bu kökten olarak, birisi düşman olduğu zaman, لَدَّ – يَلَدُّ – لَدًّا – فَهُوَ اَلَدُّ denilir. Yine düşmanlığınla birisine galib geldiğin zaman, لَدَدْتُ الرَّجُلَ – اَلُدُّهُ dersin.

Zeccâc, bu kelimenin, boynun iki tarafı manasına gelen, لَدِيدَتَيِ الْعُنُقِ; ve vadinin iki yakası manasına gelen, لَدِيدَى الْوَادِى ifâdelerinden iştikâk ettiğini söylemiştir. Buna göre, bu kelime "düşmanlık hususunda hasmı onu hangi yandan yakalarsa yakalasın, ister sağdan ister soldan, hasmını yenip ona gâlib gelen kimse" anlamındadır.

اَلْخِصَامُ kelimesi hakkında iki görüş vardır:

a) **Halîl**'in görüşüne göre, bu kelime, mukâtele manasına olan **"kıtâl"** kelimesi ve "muta'ane" (mızraklaşma) manasına olan, طِعَانٌ kelimeleri gibi, muhâseme manasında bir masdardır. Buna göre, اَلَدُّ الْخِصَامِ izâfetinin manası, "O, düşmanlığı çok şiddetli olandır" şeklindedir. Sonra bu izâfeti izahta da iki vecih vardır:

Birincisi: Bu, فِى manasına gelen bir izafettir. (Yani muzafun ileyhin, muzâfın zarfı olması.) Buna göre takdir, اَلَدُّ فِى الْخِصَامِ "düşmanlıkta çok şiddetli" şeklinde olur.

İkincisi: Muhasemenin (düşmanlığın) çok şiddetli kılınmış olması, mübalağa ifâdesi üzeredir.

b) اَلْخِصَامُ kelimesi, عَنَبٌ kelimesinin çoğulunun, عِنَابٌ şeklinde; ضَخْمٌ kelimesinin çoğulunun, ضِخَامٌ şeklinde oluşu gibi, خَصْمٌ kelimesinin çoğuludur. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "O, düşmanların düşmanlık bakımından

en çetin olanıdır." Bu, **Zeccâc**'ın görüşüdür. Müfessirler bu ayetin yukarıda açıkladığımız üzere, **Ahnes b.Şureyk** münafığı hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Bu kimse hakkında, yine, وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ *"Arkadan çekiştiren her kişinin vay haline..."* (Hümeze, 1) ve, وَلاَ تُطِعْ كُلَّ حَلاَّفٍ مَهِينٍ ۝ هَمَّازٍ مَشَّآءٍ بِنَمِيمٍ *"Her alabildiğine yemin eden, alçak, dâima ayıplayan, koğuculuk yapan kişiye itaat etme"* (Kalem, 10-11) âyetleri nâzil olmuştur.

Müfessirlerin bu izâfeti tefsir hususunda değişik ifâdeleri vardır: **Mücahid** أَلَدُّ الْخِصَامِ terkibinin manasının, "doğru olmayan bir talib" şeklinde olduğunu; **Süddi**, "hasımların en kötüsü" şeklinde olduğunu; **Katâde** ise, "O, bâtıl bir yolla mücadele eden, Allah'a isyanda son derece katı ve diliyle âlim, ameliyle câhil kimsedir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Tefekkür ve (fikrî) münakaşayı kabul etmeyen kimseler, bu âyete tutunarak, Hak Teâlâ'nın bu kimseyi, cedelde çok katı ve sert olmakla kınamış olduğunu söylemişlerdir. Şayet bu sıfat (cedelleşme) zemm sıfatlarından olmasaydı, bu caiz olmazdı. Bunun cevâbı, Hak Teâlâ'nın, وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ *"Haccda cidâlleşmek yoktur"* (Bakara, 197) ayetinin tefsirinde geçmiştir.

Dördüncü Sıfat: Allah'u Teâlâ'nın,

وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ

"Dönüp gitti mi yeryüzünde fesad çıkarmaya, ekin ve nesilleri helâk etmeye koşar. Allah ise fesâdı sevmez" sözü ile ifâde ettiği sıfattır. Bil ki Allah'u Teâlâ bu insanın durumunun, tatlı sözlü olduğunu ve bu kimsenin, sözünün doğruluğunu Allah'ı şahid tutarak isbata çalıştığını ve husûmetinin çok çetin olduğunu beyan edince, bundan sonra bu kimsenin lisanıyla söylediği herşeyde kalbinin bunun zıddı bir durumda olduğunu beyan buyurarak, وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا demiştir. Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, وَإِذَا تَوَلَّى tabiri hakkında iki görüş vardır:
a) Bunun manası şudur: "Senin yanından ayrıldığında o, yeryüzünde fesat çıkarmaya uğraşır." Sonra ayetteki "**fesâd**" da şu iki hususa muhtemeldir:

Birincisi, tahrib etme, yakma ve yağmalama gibi yollarla malları telef etmektir. Bu izaha göre, âlimler birçok rivayet zikretmişlerdir. Daha önce naklettiğimiz şu rivayet onlardan biridir: **Ahnes**, Hz. Peygamber (s.a.s)'e, O'nu sevdiğini, iman etmeye kararlı olduğunu izhâr edip; O'nun yanından ayrıldığı

zaman da müslümanların tarlalarına uğrayarak, onları yakmış ve eşeklerini öldürmüştür.

Şu rivayet de bunlardandır: **Ahnes, Bedir**'den dönerken Zühreoğulları kabilesine uğramıştı. **Ahnes** ile **Sakifliler** arasında bir düşmanlık vardı. Bundan dolayı o, geceleyin, Sakîflilere saldırıp onların hayvanlarını öldürdü ve ekinlerini yaktı.

"**Fesad**"'ın tefsiri hususunda muhtemel olan **ikinci görüş** şudur: O, Hz. Peygamber (s.a.s)'in huzurundan çıktıktan sonra, müslümanların kalblerine şüphe sokmaya ve küfrü kuvvetlendirmek için hileler çıkarmaya uğraşırdı. Bu, "fesâd" diye isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ, **Firavun'un** kavminin **Firavun**'a şöyle dediklerini nakleder: أَتَذَرُ مُوسَىٰ وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ *"Musâ'yı ve kavmini yeryüzünde fesâd çıkarsınlar diye mi bırakıyorsun?"* (A'raf, 127), yani "Senin milletini dininden döndürüp, dinini bozsunlar diye mi bırakıyorsun?"

Ve yine Allah Teâlâ, (Firavun'un şöyle dediğini) bildirmiştir: إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ *"Ben, O (Musa'nın), sizin dininizi değiştirmesinden veya yeryüzünde fesad çıkarmasından korkuyorum"* (Mü'min, 26). Biz daha önce, وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ (Bakara, 11) âyetinin tefsirinde, bu şekildeki izaha yakın açıklamalarda bulunmuştuk. Bu mana, "yeryüzünde fesat çıkartmak" diye isimlendirilmiştir. Çünkü bu, insanlar arasında ihtilâflar meydana getirmekte, birliğini bozmakta, birbirlerinden uzaklaşmalarına ve böylece akrabalık bağlarının koparak kan dökülmesine sebeb olmaktadır. Nitekim Hak Teâlâ, فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتُقَطِّعُوا أَرْحَامَكُمْ *"İşbaşına geçerseniz, yeryüzünde fesad çıkaracak ve akrabalık bağlarını keseceksiniz öyle mi?"* (Muhammed, 22) buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Allah, onların şayet dinlerinden dönerlerse ancak yeryüzünde fesad çıkarıp, akrabalık bağlarını koparacaklarını haber vermiştir. Bu izah, bizim söylediğimiz yönden yapılan bir izahtır. Bunun benzerleri Kur'an-ı Kerim'de çoktur.

Bil ki fesâdı bu manaya hamletmek, "tahrib etme ve yağmalama" manasına hamletmekten daha uygundur. Çünkü Allah Teâlâ, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"ve ekini ve nesilleri helâk etmek için..."* buyurmuştur.

Ma'tufun (atfedilen şeyin), ma'tufun aleyh'den (üzerine atfedilen şeyden) mutlaka başka olması gerekir.

b) فَإِذَا تَوَلَّىٰ tabiri "O kimse yönetici olduğu zaman, kötü idarecilerin yapmış olduğu, ekini ve nesli helâk etmek suretiyle yeryüzünde fesâd çıkarma gibi şeyler yapar" manasındadır. Yine bunun manasının, "Yeryüzünde zul-

medip, onun zulmünün uğursuzluğu yüzünden Allah Teâlâ'nın yağmuru kesmesi ve ekin ile nesillerin helâk olması..." şeklinde olduğu da söylenmiştir. Birinci (a) görüşü doğruya daha yakındır. Çünkü bu ifâdeden maksad, bahsedilen kimsenin nifâkını açıklamaktır. Onun nifakı ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanında güzel güzel konuşup sevgisini ızhar etmesi, huzur-u Peygamberî'de bulunmadığı zamanlarda da yeryüzünde fesat çıkarmaya uğraşmasıdır.

İKİNCİ MESELE سَعٰى فِى الْاَرْضِ âyeti "Savaş çıkarmak için gayret sarfetti" manasındadır. اَلسَّعْىُ kelimesinin esas manası, koşarcasına yürümektir. Fakat bu kelime, istiare yoluyla, insanlar arasında fitne çıkarıp tahribâtta bulunmak manasına kullanılmıştır. Bu mânâda olmak üzere, mesela فُلَانٌ يَسْعٰى بِالنَّمِيمَةِ "falanca çok lâf götürüp getiriyor, taşıyor" denilir. Cenâb-ı Hakk da,

لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ اِلاَّ خَبَالاً وَلاَ اَوْضَعُوا خِلاَلَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ *"Eğer sizinle beraber (savaşa) onlar da çıksalardı, ancak sizin sıkıntınızı arttırırlar ve aranıza fitne sokmak isteyerek (fesad çıkarmaya) koşarlardı"* (Tevbe, 47) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE **"Fesâd"** kelimesini, tahrib etme manasına alan kimse şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ bu kelimeyi önce icmâlen (genel olarak) zikredip, لِيُفْسِدَ فِيهَا *"O (yeryüzünde) fesad çıkarmak için.."* buyurmuş, sonra da bunun tafsilâtını anlatarak, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"ekini ve nesli helâk etmek için.."* buyurmuştur. **İfsâd**'ı şüphe uyandırmak ile tefsir eden kimse şöyle demektedir: Hak din, birincisi ilim, ikincisi de amel olan iki şeyden meydana geldiği gibi, bâtıl din de birincisi şüpheler, ikincisi de çirkin fiiller olmak üzere iki şeyden meydana gelmektedir. İşte burada Allah'u Teâlâ ilk önce bu insanın şüphelerle meşgul olmasından bahsetmiştir ki, Hak Teâlâ'nın, لِيُفْسِدَ فِيهَا *"Orada fesâd çıkarmak için"* sözünden murâd da budur. Daha sonra da Cenâb-ı Hak, bu kimsenin çirkin fiillere yönelmesini zikretmiştir. Bu da Allah'u Teâlâ'nın, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"Ve ekini ve nesilleri helâk etmek için..."* buyruğu ile murad edilendir. Hiç şüphe yok ki, bu açıklama daha uygundur.

Sonra âyetin sebeb-i nüzûlünün, "Ahnes'in müslümanların tarlalarına uğrayarak, ekinlerini yakması ve eşeklerini öldürmesi olduğunu" söyleyenler, الحرث kelimesi ile muradın, tarla; النَّسْلَ ile muradın bu eşekler olduğunu söylemiştir. اَلْحَرْثَ kendisiyle ziraat yapılan şey, tarladır. Nitekim Hak Teâlâ, اَفَرَاَيْتُمْ مَا تَحْرُثُونَ ءَاَنْتُمْ تَزْرَعُونَهُ *"Ektiğiniz şeyi görüyor musunuz? Onu siz mi ekiyorsunuz.."* (Vâkıa, 63-64) buyurmuştur. اَلْحَرْثَ ekilip biçilen her şeye ad

olarak verilir. Bu kelimenin, toprağı sürüp, altüst etmek mânasında olduğu da söylenmiştir. Toprağı altüst eden alete, yani pulluğa da, اَلْمِحْرَاث denilir. Bu tefsire göre, النَّسْل hayvanların neslidir. Arapça'da "**nesl**" çocuk demektir. Bu kelime muhtemeldir ki, Arapların, bir şey çıkıp müteakiben de düştüğü zaman söylenilen, نَسَلَ – يَنْسِلُ ifâdesinden alınmıştır. Çıkıp düştükleri zaman, kuş hakkında, نَسَلَ رِيشُ الطَّائِرِ (Kuşun tüyü çıktı ve döküldü); deve hakkında, نَسَلَ وَبَرُ الْبَعِيرِ "Devenin tüyü çıktı ve döküldü" ve eşek hakkında da, نَسَلَ شَعِيرُ الْحِمَارِ "Eşeğin tüyü çıkıp döküldü" denilir. Düşen tüy parçasına da, نُسَالَةٌ denilir. اِلَى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ *"Rablerine dönerler.."* (Yasin, 51) ayeti de bu mânadadır. Yani, "hızlıca koşarlar..." demektir. Çünkü bu, çok keskin ve hızlı bir çıkıştır. Babasının belinden ve annesinin karnından çıkıp düştüğü için de çocuğa nesl denilir. Buna göre insanlar, **Hz. Adem**'in nesli demektir. النَّسْلُ kelimesinin esas mânası, çıkmak demektir.

Ama, ayetin sebeb-i nüzûlünün **Ahnes**'in **Sakîf** kabilesine baskın düzenleyip onlardan bir grubu öldürdüğünü söyleyenlere gelince, buna göre âyette geçen, الْحَرْثُ den muradın, Hak Teâlâ'nın, نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ *"Hanımlarınız sizin tarlalarınızdır"* (Bakara, 223) âyetinden ötürü ya "kadınlar" ı ifâde eder, ya da erkekleri; ki bu da, "hars" ı yeri sürmek diye tefsir eden müfessirlerden bir topluluğun görüşüdür. Çünkü erkekler, üretken toprakları sürerler. "Nesl" e gelince, bundan murad da çocuklardır.

Bil ki, bütün bu izahlara göre, Cenâb-ı Hakk'ın maksadı, bu fesâdın büyük bir fesâd olduğunu, ondan daha büyük bir fesâdın bulunmadığını beyan etmektir. Çünkü birinci tefsire göre bundan maksat, bitkileri ve hayvanları yok etmek; ikinci açıklamaya göre ise, hayvanların kökünü ve nesillerini kurutmaktır. Bu iki izaha göre de, bundan daha büyük fesad olamaz. Öyleyse Hak Teâlâ'nın, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"Ekini ve nesilleri helâk etmek için..."* buyruğu kısalığına rağmen, son derece fasîh ve çok tesirli bir mânaya delâlet eden lâfızlardandır. İhtisâr bakımından bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın cennetin vasıfları hakkında buyurmuş olduğu şu ayetlerdir:
وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ *"Orada nefislerin hoşlanacağı ve gözlerin lezzet duyacağı her şey vardır"* (Zuhruf, 71) ve, اَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعٰيهَا *"O, yeryüzünden onun suyunu da, ekinini de çıkardı "* (Nâziat, 31).

İmdi eğer, "Ayet, onun ekinleri ve nesli helâk ettiğine mi delâlet ediyor, yoksa onun bunu sadece aklından geçirdiğine mi delâlet ediyor?" denilirse, biz deriz ki: سَعٰى فِى الْاَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا *"Yeryüzünde fesât çıkarmak için koştu"* ayeti, bu kimsenin maksadının, bu işte koşuşturduğuna delâlet eder. Sonra Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ *"ekini ve nesilleri helâk etmek*

için..." sözünü, لِيُفْسِدَ ifâdesine atfedersek, ayet bu işin bilfiil meydana geldiğine delâlet etmez. Çünkü buna göre ayetin takdiri şöyle olur: "O kimse yeryüzünde fesâd çıkarmak için orada koşuşturdu ve ekin ve nesilleri helâk etmek için de koşup durdu." Eğer bu ifâdeyi, birincisinden ayrı müstakil bir söz kabul edersek, bu ifâde, bu işin bilfiil meydana geldiğine delâlet eder. Her ne kadar âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında zikredilen haberler, bu işlerin olmuş bitmiş olduğuna delâlet etse bile, birinci izah tarzı daha evlâdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı kıraat âlimleri, failin, اَلْحَرْثَ ve, النَّسْلَ olması üzere, وَيَهْلِكُ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ *"Ve ekin ve nesiller helâk olur"* şeklinde okumuşlardır. **Hasan el-Basrî,** lâm harfinin fethasıyla, وَيَهْلَكُ الْحَرْثُ وَالنَّسْلُ şeklinde okumuştur ki bu, أَبَى-يَأْبَى kelimesinde olduğu gibi, bir lügattır (Yani, üçüncü bâbtan gelme şartı bulunmadığı halde, bu babdan gelebilmiştir). **Hasan el-Basrî**'den, meçhûl sîgasıyla, يُهْلَكُ şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir.

BEŞİNCİ MESELE

Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ "Allah, fesâdı sevmez" beyanı ile istidlâl ederek, Allah'ın kabîh, çirkin fiilleri murad etmeyeceğini ileri sürmüş ve şöyle demiştir: Sevgi, irâdeden ibarettir. Bunun böyle olduğunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ *"Çirkinliğin yayılmasını sevenler yok mu?..."* (Nûr, 19) âyetidir. Bu ifâdeden maksat, onların bu işi irâde etmiş, istemiş olmalarıdır. Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediği rivayet edilmiştir:

إِنَّ اللّٰهَ أَحَبَّ لَكُمْ ثَلاثًا وَ كَرِهَ لَكُمْ ثَلاثًا: أَحَبَّ لَكُمْ اَنْ تَعْبُدُوهُ وَلاَ تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَأَنْ تُنَاصِحُوا مِنْ وُلاٰةِ اَمْرِكُمْ وَكَرِهَ لَكُمُ الْقِيلَ وَالْقَالَ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ وَكَثْرَةَ السُّؤَالِ

"Şüphesiz Allah sizin için şu üç şeyi sever: Kendisine ibâdet etmenizi, O'na hiçbir şeyi şirk koşmamanızı ve yöneticileriniz hakkında birbirinizle nasihatlaşmanızı. Sizin için şu üç şeyi de sevmez: Dedikodu yapmak, malı zay etmek ve çok soru sormak "(1).

Bu hadiste Hz. Peygamber, istememeyi muhabbetin zıddı kılmıştır. Eğer muhabbet iradeden ibaret olmasaydı, o zaman kerâhat irâdenin zıddı olmuş olurdu. Yine muhabbet irâdeden başka bir şey olsaydı, kerîh görse bile, kişinin kötü fiilini sevmesi doğru olurdu. Çünkü bu açıklamaya göre hoş görmemek, muhabbetin değil, ancak ve ancak iradenin zıddı olur.

---

(1) Müslim, Akdiye, 10-14 (3/1340-1341). (Benzeri bir hadis).

Mu'tezile sözüne şöyle devam etmiştir: Muhabbetin, iradenin bizzat kendisi olduğu sabit olunca, Allah'u Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ *"Allah fesadı sevmez"* buyruğu tıpkı, وَمَا اللّٰهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِلْعِبَادِ *"Allah kulları hakkında zulmü istemez"* (Mümin, 31) ifâdesinde olduğu gibi, وَاللّٰهُ لاَ يُرِيدُ الْفَسَادَ "Allah fesâdı istemez" sözünün yerine geçmiş olur. Hatta bu âyetin delâleti daha kuvvetlidir, çünkü Allah'u Teâlâ bu münafıktan sudûr eden fesâdı zikdederek, bu fesâda işaret olmak üzere, daha sonra, وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ *"Allah fesâdı sevmez"* buyurmuştur. Böylece bu, bu vâki olan şeyin Allah'ın irâdesiyle vâki olmadığına delâlet eder. Allah'u Teâlâ'nın fesâdı dilemediği (irâde) ortaya çıkınca, Allah'u Teâlâ'nın onun yaratıcısı olmaması gerekir. Çünkü yaratmak, ancak irâde ile mümkündür. Böylece bu âyet, irâde ve fiillerin yaratılması meselesine delâlet etmiş olur.

Âlimlerimiz **Mûtezile**'nin bu görüşüne iki bakımdan cevap vermişlerdir:

1) Muhabbet irâdeden başka bir şeydir. Daha doğrusu muhabbet bir şeyi medhetmekten ve onu tazimle anmaktan ibarettir.

2) Biz muhabbetin, irâdenin bizzat kendisi olduğunu kabul etsek bile, Hak Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ buyruğu umûm ifâde etmez. Çünkü, اَلْفَسَادَ kelimesinin başındaki elifiâm, umûm ifâde etmez.

Sonra **Mutezile**'nin bu görüşünün kuvvetini şu iki şey de temelinden yıkar:

a) Kulun kudreti ve onu işe sevkeden kuvvet, salâha ve fesâda (iyilik ve kötülüğe) elverişlidir. Buna göre fesâdın salâha üstün gelmesi, eğer bir sebeb olmadan meydana gelmişse, bu durumda Yaratıcı'nın yokluğu gerekir; eğer bir müreccihden dolayı meydana gelmişse, bu müreccihin mutlaka Allah'tan olması gerekir. Aksi halde teselsül lâzım gelir. Böylece fesâd tarafını salâh tarafına tercih edenin Hak Subhânehu olduğu ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh, daha nasıl "O irâde etmiyor" denilmesi düşünülebilir?

b) Allah'u Teâlâ, fesâdın meydana geldiğini bilendir. Buna göre eğer Allah fesâdın meydana gelmemesini isteseydi, o zaman şöyle denilmesi gerekirdi, "O, ilmini cehle dönüştürmek istedi..." Bu ise, muhaldir.

Beşinci Sıfat: Allah'u Teâlâ'nın, وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللّٰهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ *"Ona Allah'tan kork denildiği zaman, gururu onu günaha sürükledi"* kavlidir. Bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî, şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ'nın, *"O'na Allah'tan kork denildiği zaman, gururu onu günaha sürükledi"* kavlinin manası, "Allah'ın Resûlü, o kimseyi bu fiilleri bırakmaya davet etti. Bunun peşinden ise o kimseyi, kibri ve taassubu, zulme çağırdı" şeklindedir.

Bil ki, **Vahidî**'nin bu tefsiri zayıftır. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın, وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ buyruğunda sadece "o kimseye bu söz söylendiği zaman gururun onu yakaladığına, sürüklediğine" delâlet vardır. Ama, bu sözün denilip denilmediği hususuna gelince, âyette buna herhangi bir delâlet yoktur. Her ne kadar biz, herhangi bir tahsiste bulunmadan Hz. Peygamber'in herkesi takvâya çağırdığını biliyor isek de, şayet bu husus herhangi bir rivayet ile sabit olursa, bu rivayete müracaat etmek vâcib olur.

İKİNCİ MESELE

Allah'u Teâlâ bu münafığın bazı kötü fiillerini nakletmiştir:

a) O münafığın, dünyayı taleb etme hususunda güzel söz söylemesi.

b) Onun, Allah'ı bir yalan ve iftira olarak şahid tutması.

c) Hakkı iptal ve bâtılı isbat hususunda mücadele etmesi..

d) Fesâd çıkarmak için sa'yü gayret göstermesi...

e) Ekin ve nesilleri helâk etme hususundaki sa'yü gayreti. Bütün bu sayılan şeyler, çirkin olan birer fiildir. Hak Teâlâ'nın, وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ *"Ona, Allah'tan kork denildiğinde.."* sözünün zâhirini, bu saydığımız şeylerden bir kısmına hamledip, diğerlerine hamletmemekten daha evlâ değildir. Bu sebeple bunun, hepsine hamledilmesi gerekir. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Ekini ve nesilleri helâk etme; yeryüzünde fesât çıkarmaya çalışma; bâtılı savunma; yalan yere Allah'ı şâhid tutma ve dünyayı isteme hususunda ihtiraslı olma gibi hususlarda Allah'tan kork.." Çünkü nehyin, bu sayılanlardan bir kısmına râcî olması, diğer kısımlarına raci olmamasından daha evlâ değildir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ buyruğu hakkında bazı görüşler vardır:

a) Bu tâbir, Arapların, أَخَذْتُ فُلَانًا بِأَنْ يَعْمَلَ كَذَا "Falancayı şu işi yapmakla sorumlu tuttum," yani "bu işe onu mecbur tutup, bu işi ona verdim" sözünden alınmıştır. Buna göre ayetin takdiri, "O kimseyi gururu ve taassubu, günahı işlemek için tuttu..." şeklinde olur. Bu günah ise, kendisine nasihat edene iltifat etmeyip, onu dinlememektir.

b) أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ nin mânası, "ona yapıştı" demektir. أَخَذَتْهُ الْحُمَّى denilir, yani sıtma hastalığı ona yapıştı, peşini bırakmadı; أَخَذَهُ الْكِبْرُ denilir; yani ona kibir arız oldu, peydah oldu... Buna göre ayetin mânası, "Ona, Allah'-

tan kork denildiği zaman, kalbindeki günah sebebiyle meydana gelen gurur ve taassub, onu bırakmadı" şeklinde olur. Çünkü bu gurur ve kibir ancak, o kimsenin kalbindeki küfür, cehâlet ve delillere itlifât etmeme gibi sebeblerle meydana gelmiştir. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın,

بَلِ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي عِزَّةٍ وَشِقَاقٍ *"Daha doğrusu kâfir olanlar, bir gurur ve derin ayrılık içindedirler"* (Sâd, 2) âyetidir. Buradaki, بِالْإِثْمِ bâ harfi, lâm (.... için) mânasına gelir. Bir kimse, فَعَلْتُ هَذَا بِسَبَبِكَ وَلِسَبَبِكَ "Bunu senin için yaptım" ve,وَعَاقَبْتُهُ بِجِنَايَتِهِ وَلِجِنَايَتِهِ"Onu, cinâyetinden dolayı cezalandırdım" der.

Hak Teâlâ'nın, فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ *"Onun hakkından cehennem gelir"* sözüne gelince, müfessirler bunun mânasının, "Ona, bir cezâ ve bir azâb olmak üzere, cehennem yeter" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. حَسْبُكَ دِرْهَمٌ Yani, "sana bir dirhem yeter." وَحَسْبُنَا اللَّهُ Yani," Allah bize yeter" denilir. **"Cehennem"** lâfzına gelince **Yûnus** ile nahivcilerin pek çoğu, bu kelimenin, Allah'ın ahirette kendisiyle azâb edeceği ateşin özel ismi olduğunu ve yabancı (a'cemî) bir kelime olduğunu söylemişlerdir. Diğerleri ise, "cehennem lâfzı yabancı bir kelime değil, Arapça bir kelimedir. Dibi derin olduğu için ahiret ateşi, cehennem diye adlandırılmıştır" demişlerdir.**Ru'be**'nin şöyle dediği nakledilir: رَكِيَّةٌ جَهَنَّامٌ بَرِيدٌ بَعِيدَةُ الْقَعْرِ "Bu sözde cehennem: "dibi derin kuyu" demektir."

Allah'u Teâlâ'nın, وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ *"O, ne kötü bir yataktır"* sözüne gelince, bu hususta iki görüş vardır:

a) المِهَاد ve, تمهيد döşemek bir şeye mukaddime yapmak demektir. Bunun aslı, المَهْدُ (beşik ve düz arazi) kelimesinden gelir. Nitekim Hak Teâlâ, وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ *"Yeryüzünü bir döşek gibi yaptık.. Bizler ne güzel döşeyicileriz"* (Zariyât, 48) buyurmuştur; yani, düzenleyiciler ve kararlı hale getiricileriz... Yani, "Biz yeryüzünü, üzerindekileri sarsmayacak ve onlardan uzaklaşmayacak biçimde, kararlı kıldık" demektir. Yine Hak Teâlâ, فَلِأَنْفُسِهِمْ يَمْهَدُونَ *"kendileri için hazırlarlar"* (Rûm, 44) buyurmuştur. Yani, "onu döşüyorlar ve kararlı hale getiriyorlar".

b) Hak Teâlâ'nın, وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ buyruğunun O'nun tıpkı, جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ *"Cehenneme.. Yaslanacaklar ona.. O, ne kötü bir kalış yeridir"* (İbrahim, 29) ifâdesinde olduğu gibi, لَبِئْسَ الْمُسْتَقَرُّ"Ne kötü bir kalış yeridir" manasında olmasıdır. Âlimlerden bazısı, المِهَاد kelimesinin, uyumak için yapılan yatak mânasında olduğunu söylemişlerdir. Cehennemde azâb görecek olan kimse cehennem ateşine atıldığı zaman, bu cehennem onun için bir yatak ve döşek kılınmış olur.

Allah Rızası İçin Canını Verebilen Mü'minler

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَءُوفٌ بِالْعِبَادِ

"İnsanlar içinde, Allah'ın rızasını elde etmek amacıyla, canını satan kimseler vardır. Allah, kullarına çok şefkatlidir"

(Bakara, 207).

Bil ki Allah'u Teâlâ, önceki âyette dünyası uğruna dinini harcayan kimsenin durumunu belirtince, bu âyette de, dini uğruna dünyasını, canını ve malını harcayan kimselerin durumunu zikrederek, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ buyurmuştur. Bu âyet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetin nüzûl sebebi hakkında bazı rivayetler vardır:

a) **İbn Abbas**'ın rivâyetine göre bu ayet, Abdullah İbn Ced'ân'ın kölesi olan **Süheyb İbn Sinân, Ammâr İbn Yasir,** annesi **Sümeyye,** babası **Yasir, Hz. Ebu Bekir**'in kölesi **Bilâl, Habbâb İbn el-Eret** ve **Huveytıb**'ın kölesi **Âbis** hakkındadır. Müşrikler bu kimseleri yakalayarak, onlara işkence ediyorlardı. **Süheyb,** Mekkelilere, "Ben yaşlı birisiyim. Benim, malım mülküm çok. Sizden veya sizin düşmanlarınızdan yana olmam size herhangi bir zarar vermez. Ben bir söz söyledim, bu sözümden de geri dönmeyi istemiyorum. Ben size malımı mülkümü verip, karşılığında sizden dinimi satın almak istiyorum" der. Onlar da buna razı olarak, yolundan çekilirler.. Böylece **Süheyb, Medine**'ye hicret eder. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil olur. **Süheyb** Medine'ye girince, **Hz. Ebu Bekir** onu karşılayarak ona: "Alışverişin kârlı olsun!" dedi. Bunun üzerine **Süheyb** ona, "Senin alışverişin de.. Sen de zarar etme ama, ne oldu ki?" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ebu Bekir** "Allah senin hakkında, şunu indirdi" dedi ve ayeti ona okudu.

Habbâb İbn el-Eret ve **Ebu Zer**'e gelince bunlar kaçarak **Medine**'ye geldiler. **Sümeyye** ise, iki devenin arasına bağlanıp, parçalandı. Sonra da, kargıyla öldürüldü. **Yâsir** de öldürüldü. Diğerleri de, kendilerine yapılan işkence sebebiyle, müşriklerin istedikleri şeylerin bir kısmını vererek, canlarını kurtardılar. Bunlar hakkında, وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً

Mekkelilerin işkencesiyle, *"Azâb edildikten sonra hicret edenler yok mu? Biz onları dünyada muzafferiyyet ve ganimetler nasîb etmek suretiyle, güzellikle sınayacağız." Ahiret ecri ise daha büyüktür"* (Nahl, 41) ayeti nâzil olmuştur.

Yine bunlar hakkında, إِلاَّ مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ *"Kalbi iman ile dopdolu olduğu halde, zorlanan kimse hariç..."* (Nahl, 106) âyeti nâzil olmuştur.

b) Bu ayet, emr-i mâ'rûf ve nehy-i münker yapan kimse hakkında nâzil olmuştur. Bu görüş **Hz. Ömer, Hz. Ali** ve **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

c) Bu ayet, Hz. Peygamber'in mağaraya gittiği gece, O'nun yatağına yatıp geceleyen **Ali İbn Ebî Talib** hakkında nâzil olmuştur. Rivayet edildiğine göre **Hz. Ali**, Hz. Peygamber'in yatağında uyurken **Cebrail** başucunda, **Mikail** ise ayakları tarafında durdu. **Cebrail:** "Ey **Ebu Tâlib'in oğlu Ali**, senin gibilere helâl olsun!.. Allah'u Teâlâ, seninle meleklerine karşı övünür" diye seslenir. İşte bunun üzerine bu âyet nâzil olur.

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerden pek çoğu, buradaki, شَرَى kelimesinin "satmak" manasına geldiğini, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ *"Ve onu az bir fiyata sattılar"* (Yusuf, 20) âyetindeki, شَرَوْهُ kelimesinin de bu mânaya geldiğini söylemişlerdir. Bunun hakikati şudur: Mükellef olan kimse, nefsini âhiret mükâfaatı karşılığında satmıştır. Bu satma işi, o kimsenin namaz kılmak, oruç tutmak, hacc ve cihad yapmak gibi Allah'a bir itaati ifâde eden konularda, nefsini harcaması ve tüketmesi; sonra da bu sayede Allah'ın sevâbına nail olmasıdır. Sanki o, nefsini bir eşya gibi bezletmiş, harcamıştır. Böylece nefsini bezleden kimse, bir satıcı; Allah da bir alıcı gibi olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ *"Muhakkak ki Allah'u Teâlâ, cennet karşılığında mü'minlerin canlarını ve mallarını satın almıştır"* (Tevbe, 111) buyurmuştur. Allah'u Teâlâ bunu, bir ticâret olarak isimlendirerek, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ ۝ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ

"Ey iman edenler! Size, sizi elîm bir azâbtan kurtaracak bir ticâreti göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne iman edip, Allah yolunda canlarınız ve mallarınızla cihâd edersiniz" (Saf, 10-11) buyurmuştur.

Bence, اِشْتَرَى lâfzını zâhirî manasına hamletmek mümkündür. Bu şöyle olur: İnkâra, şirke, dünyevî lezzetleri artırmaya yönelen ve ahiretten yüz çeviren kimse, dâimî azâba düşer. Buna göre, takdir şöyle olur: O insanın kendisi kendisinin mülkü idi. Fakat küfrü ve fâsıklığı yüzünden mülkünden çıktı

ve cehennem ile azabın hakkı oldu. Kişi inkârı ve fıskı bırakır, imân ve itaata yönelir ise, sanki kendini azabtan ve cehennemden satın almış gibi olur. Binaenaleyh mü'minin durumu, âdetâ onlarla kendini satın almak (ve esâretten kurtarmak) için birçok paralar veren mükâteb köleye benzer. Aynı şekilde mü'min de, onlarla kendisini satın almak (ve kurtarmak) için pek çok nefeslerini harcar. Fakat mükâteb olan, bir köledir ve kendisinde bir dirhem bile kalmaz. Mükellef de böyledir, o, dünyada tek bir canı olduğu müddetce kulluk bağından kurtulamaz. Bundan dolayı **İsâ** (a.s): *"(Allah) bana, sağ olduğum müddetce namazı ve zekâtı emretti"* (Meryem, 31) demiştir. Allah Teâlâ da Hz. Peygamber (s.a.s)'e, وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ *"Yakîn (yani ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibâdet et"* (Hicr, 99) buyurmuştur.

İmdi eğer, "Allah Teâlâ kendisini, إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ *"Allah mü'minlerden mallarını ve canlarını satın aldı"* (Tevbe, 111) diyerek müşteri yerine koymuştur. Bu ise mü'minin müşteri olmasına manidir" denirse biz deriz ki: Bu iki durum arasında bir tezad yoktur. Bu tıpkı, bir köle verip elbise alan kimsenin durumuna benzer. Alandan ve verenden herbiri, hem satan hem de alan (müşteri) dir. Burada da böyledir. Bu açıklamaya göre, kelimenin zâhirî mânâsını bırakmaya, اَلشِّرَاءُ lâfzını, بَيْعٌ (satma) manasına almaya gerek yoktur.

Bunu anladığında biz deriz ki: İnsanın dini uğrunda katlanacağı hertürlü meşakkat bu ifâdenin altına girer. Binaenaleyh bunun muhtevasına, cihad yapan, **Ammâr**'ın ana ve babası (r.a), canını verip ölüme râzı olan, kâfirlerden kaçıp müslümanlara katılan, **Süheyb** (r.a) gibi, malını verip canını kâfirlerden kurtaran ve zâlim sultan karşısında dinini ve hakkı ortaya koyan kimseler de girerler.

Rivayet olunmuştur ki **Hz. Ömer** (r.a), bir ordu gönderir. Bu ordu bir kaleyi kuşatır. Derken içlerinden biri ileri atılır ve öldürülünceye kadar savaşır. Bunun üzerine bazı kimseler, "O, kendisini göz göre göre tehlikeye attı" derler. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Siz yalan söylediniz. Allah falancaya rahmet etsin" der ve, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ *"İnsanlar içinde, Allah'ın rızasını elde etmek için canını satan kimseler vardır"* ayetini okur.

Sonra bil ki insanın katlandığı sıkıntılarla bu âyetin hükmüne girebilmesi için, bu sıkıntıların mutlaka şeriata uygun olması gerekir. Fakat bunlar şer'î olmaz ise, insan bu âyetin hükmüne girmez, aksine bu, insanın kendisini tehlikeye atması kabilinden olur. Meselâ cünüblükten gusledersе hastalanıp öleceğinden korktuğu halde, insanın yıkanması gibi.

Katâde şöyle demiştir: "Fakat Allah'a yemin olsun ki, onlar, dinden çı-

kan **Harûrâ** halkı değiller, Muhâcir ve Ensâr'dan olan ashab-ı kiramdırlar. Onlar müşrikleri, Allah ın yanısıra başka bir ilâha taparken gördüklerinde, Allah'ın dini için savaştılar ve Allah için gazablanıp, Allah yolunda cihâd ederek canlarını sattılar."

İKİNCİ MESELE

يَشْرِى نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللّٰهِ âyeti, "Allah'ın rızasını taleb etmek için nefsini satın alır" manasındadır. Buradaki, يَشْرِى fiili, يَشْتَرِى "satın alır" manasındadır.

Allah'u Teâlâ Kullarına Karşı Raûftur

Allah Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ *"Allah, kullarına karşı ra'ûftur"* ayetine gelince; sınırlı ve az bir ibadete mukabil, Allah'ın ebedî nimet vermesi; canlarını kurtarmak için (kalbi imanla dolu olduğu halde), inkârı ifâde eden şeyleri söylemeye müsaade etmesi; herkese ancak gücünün yeteceği şeyi teklif etmesi; yine küfür üzerinde yüz sene kalmış olsa bile, bir an bile tevbe eden kimsenin bütün cezasını düşürüp, ona ebedî bir sevab vermesi; canlar ve mallar aslında kendisinin mülkü olduğu halde, kullarına bir rahmet ve ihsanı olmak üzere, kendi mülkü olan bu şeyleri, kendi mülküyle satın alması O'nun re'fetindendir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱدْخُلُوا۟ فِى ٱلسِّلْمِ كَآفَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا۟ خُطُوَٰتِ ٱلشَّيْطَٰنِ ۚ إِنَّهُۥ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ ﴿٢٠٨﴾

"Ey İman edenler, hep beraber sulh-ü selâma girin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o sizin apaçık bir düşmanınızdır"

(Bakara, 208).

Bil ki Allah'u Teâlâ, münafığın yeryüzünde fesat çıkardığını ve ekin ile nesli bozmaya gayret sarfettiğini anlattıktan sonra, müslümanlara, İslâm'a ve İslam'ın kanunlarına uymaktan ibaret olan şeyi, yani münafıklığın tam zıddı olan şeyi yapmalarını emretmiş ve *"Ey İman edenler hep beraber sulh-ü selâma (İslam'a) girin"* buyurmuştur. Bu konuda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İslâm Veya Silm (Sulha) Girme Emri Ayetteki Kıraatler

İbn Kesir, Nâfi ve Kısaî, "sin" harfinin fethasıyla, اَلسَّلْمُ okumuşlardır. Allah'u Teâlâ'nın, وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ *"Eğer onlar barışa meyledersel..."* (Enfal, 61) ve, وَتَدْعُوا إِلَى السَّلْمِ *"Barışa yalvarmayın..."* (Muhammed, 35) ayetlerinde de böyle okunmuştur.

Ebu Bekr İbn Ayyâş'ın rivâyetine göre **Âsım,** Kur'an-ı Kerim'de geçen heryerde sînin kesresiyle, اَلسِّلْمُ ; **Hamza** ve **Kisaî** ise, burada ve (Muhammed, 35) ayetlerinde sînin kesresiyle, **İbn Âmir** sadece burada sînin kesresi, Enfâl ve Muhammed sûresinde ise sînin fethasıyla okumuşlardır. Bazıları da bu iki kelimenin, fetha ve kesreyle okunabilen iki lügat olduğunu söylemişlerdir. Meselâ, رَطْل – رِطْل ve, جَسْر – جِسْر kelimeleri gibi, **A'meş** kelimeyi sîn ve lâm harflerinin fethası ile, اَلسَّلَمُ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

اَلسَّلْمُ kelimesinin asıl manası inkiyâd (boyun eğmek) tir. Nitekim إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ Cenâb-ı Hak, *"Hani Allah (İbrahim'e) "teslim ol" (boyun eğ) demiş, O da, "Teslim oldum." demişti.."* (Bakara, 131); "İslâm" da, bu manadan dolayı "İslâm" diye adlandırılmıştır. "**Silm**" kelimesi, genellikle sulh ve harbetmeme halini ifâde eden bir isimdir. Bu kelimede, inkiyâd mânâsı da vardır. Çünkü barış anında, taraflar birbirlerine itaat eder ve birbirleriyle bu konuda münakaşa etmezler. **Ebu Ubeyde** bu kelimenin, سَلْمٌ – سِلْمٌ ve سَلَمٌ şeklinde üç kullanılışı olduğunu söylemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin Muhtemel Tefsirleri

Âyetle ilgili bir müşkil vardır. Bu da, şudur: Müfessirlerden çoğu, سِلْمٌ lâfzını, "İslâm" manasına almışlardır. Buna göre ayetin manası, "Ey iman edenler, İslâm'a giriniz...." şeklinde olur. Halbuki iman, İslâm'dır. Bu ifâdenin câiz olmayacağı malumdur. İşte bu meseleden dolayı, müfessirler bu âyetin tefsirinde birkaç vecih zikretmişlerdir:

1) Âyette hitab edilenler münafıklardır. Buna göre ayetin manası, "Ey dilleri ile iman eden kimseler, herşeyinizle İslâmâ giriniz ve şeytanın adımlarına, yani onun süslemesinin ve nifakta devam hususundaki aldatmasının izlerine uymayınız" şeklindedir. Bu tefsiri yapanlar, yaptıkları bu tefsirin doğru olduğuna, şöyle diyerek istidlâl etmişlerdir: "Bu ayet, münafıklardan bahseden, az önce geçen, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ... ayetininin peşisıra gelmiştir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, geçen şeylerle münafıkları niteleyince, bu ayette de onları kalbleri ile iman edip nifakı bırakmaya davet etmiştir.

2) Bu ayet, Ehl-i Kitab'dan **Abdullah b. Selâm** ve arkadaşları gibi müslüman olanlar hakkında nâzil olmuştur. Çünkü onlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman ederken, bir taraftan da **Hz. Musâ** (a.s)'nın şeriatına ta'zim etmeye devam ediyorlardı. Bundan dolayı da "cumartesi" gününün kutsiyetine saygı gösteriyor, deve etini ve sütünü mekruh kabul ediyorlardı ve şöyle söylüyorlardı: "Bu şeyleri bırakmak İslâm'da da mübah,Tevrat'ta ise vacibtir. Binaenaleyh biz bunu ihtiyaten terkediyoruz." İşte böylece Cenâb-ı Hak, onların bu tutumumu kerih görerek, onların İslam'a bütünüyle girmelerini, yani İslâm şeriatının hepsine girmelerini ve gerek itikad, gerek amel bakımından Tevrat'ın hükümlerinden herhangi birine sarılmamalarını emretmiştir. Çünkü Tevrat, artık mensûhtur. Buna göre, *"Şeytanın adımlarına uymayınız"* ayetini, "Tevrat'ın mensuh olduğunu bildikten sonra, onun hükümlerine tutunarak şeytana uymayınız" şeklinde açıklamışlardır. Bu görüşte olanlar, ayetteki, كَافَّةً kelimesini, İslâm'ın sıfatı kabul etmişlerdir. Buna göre sanki, "Gerek itikâdî gerek amelî olsun, İslam'ın kanunlarının hepsine giriniz" denilmiştir.

3) Bu hitab, Hz. Peygamber (s.a.s)'e iman etmeyen ehl-i kitaba yöneliktir. Buna göre, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا emrinin manası, "Ey daha önceki kitaplara imân edenler..." şeklinde,اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً buyruğunun manası, "İman hususunda, Allah'a olan itaâtinizi tamamlayınız. Bu da, Allah'ın peygamberlerinin ve kitaplarının tamamına imân etmeniz suretiyle olur. Binaenaleyh Hz. Muhammed (s.a.s) ile onun getirdiği kitaba da iman etmek suretiyle tamamen İslâm'a giriniz ve Tevrat'ın dinin, herkesin hak olduğunda ittifâk ettiği bir din olması ve Tevrat'ta, "Yer ve gök durduğu müddetce cumartesi yasağına sarılınız" hükmünün bulunması sebebiyle Tevrat'ın diniyle yetinme hususundaki şeytanın süslemesine aldanmayın" şeklindedir. Hulâsâ, şeytanın adımlarından murad, onların, **Musâ** (a.s)'nın şeriatının halâ devam etmekte olduğu hususunda kendisine tutundukları şüphelerdir.

4) Bu hitap, müslümanlaradır. Buna göre mana, "Ey dilleriyle imân edenler, kalan ömrünüzde de müslüman olmaya devam edin, müslümanlıktan ve onun kanunlarının hiçbirinden çıkmayınız. Sapık ve azgın kimselerin size telkin etmeye çalıştıkları şüphelere iltifat ederek şeytanın adımlarına uymayınız" şeklindedir. Ayeti böyle tefsir edenler, bu izahın, bu âyetten önce ve sonra olan ayetlerle de te'kid edildiğini söyleyerek, şöyle demişlerdir: "Ayetten önce geçen şeyler, سَعَىٰ فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا *"O, yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışır"* âyetindeki, münafıkla ilgili sıfatlardır. Bizim burada söylemek istediğimiz, bundan muradın münafıkların müslümanlara telkin ettiği şüpheler olduğudur. Buna göre Allah Teâlâ sanki, "Müslümanlığınızı sürdürünüz ve münafıkların söylediği şüphelere aldanmayınız" demektedir.Bu âyetten sonra olan

ise, هَلْ يَنظُرُونَ إِلاَّ أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْغَمَامِ *"Onlar, ancak Allah'ın buluttan gölgelikler içinde gelmesini mi bekliyorlar"* (Bakara, 210) ayetidir. Bu, "O kâfirler, küfürlerinde ısrar ve inâd ediyorlar. Onların mazeret yolları ortadan kalkmıştır. Onlar, bu din hakkındaki görüşlerini, meselâ "ancak Allah'ın kendilerine buluttan gölgelikler ve melekler içinde gelmesi" gibi, olmayacak birtakım işlere dayandırırlar.

İmdi eğer: "Bir şey ile vasıflanmış (benimsemiş) kimseye, "Ona devam et" denir, fakat "Ona gir" denmez. Halbuki bu ayette, اُدْخُلُوا (giriniz) denmektedir" denilir ise, biz de deriz ki: Evde olan kimsenin ileride evden çıkacağı bilinirse,her ne kadar o anda evde ise de, ona zaman zaman ileride eve girmesini emretmek imkânsız değildir. Çünkü onun şu anda evde bulunuşu, eve girmesi emredilen halinden başkadır. Buna göre ikinci bir zamanda evden çıktığında, eve girmesini emretmek doğru olur. Mâlûmdur ki mü'minler uyku, gaflet ve benzeri hallerde imân hasletlerinden bazan çıkarlar. Binaenaleyh Allah Teâlâ'nın onlara istikbalde İslâm'a girmelerini emretmesi imkânsız değildir.

5) Ayette zikredilen, سِلْمِ lâfzının sulh, savaşı ve münakaşayı terk etme manasına olması.. Bu takdire göre mana, "Ey iman edenler topyekûn "silm"e giriniz, yani Allah'ın dinine yardım etme ve o hususta sıkıntılara göğüs germede, birbirinize uyarak ittifâk ediniz, ve dünya uğrunda insanlarla münakaşa etmeye, dünyayı arzu etmeye sizi sevkeden şeytanın adımlarına uymayınız" demektir. Bu, tıpkı, وَلاَ تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ *"(Ey İnananlar) birbirinizle çekişmeyin, yoksa gevşersiniz ve gücünüz gider"* (Enfâl, 46); يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا *"Ey iman edenler sabredin iz.."* (Al-i İmran, 200); ve وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلاَ تَفَرَّقُوا *"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılınız ve bölünmeyiniz"* (Al-i İmran, 103) ayetleri ile, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُؤْمِنُ يَرْضَى لِأَخِيهِ مَا يَرْضَى لِنَفْسِهِ *"Mü'min, kendisi için istediğini kardeşi için de ister"* hadisi gibidir.

Bunlar, âyetin tefsiri hususunda, çoğu müfessirlerin söylediği vecihlerdir.

Bana göre, bu hususta diğer bazı vecihler daha vardır:

a) Âyetteki, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا hitabı Allah'ı kalb ile bilip tasdik etmeye işarettir; اُدْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً emri ise, günah ve masiyet fiillerini bırakmaya işarettir. Çünkü günah, Allah'a ve Peygambere muhalefet etmek demektir. Bundan dolayı, o muhalefeti bırakmaya "silm" (sulh) denilmesi doğru olur. Veya bu ifâdeden maksad, "Taat olanları yapıp, yasakları bırakma hususunda Allah'a inkiyâd eden kimseler olunuz" manasıdır. Bu böyledir, çünkü Ehl-i

Sünnet'e göre mü'min günah işlerken de onun imanı vardır. Bu, açık bir tefsirdir.

b) "**Silm**" den murad kulun Allah'ın kaza ve kaderine razı olması, kalbinin, şu hadiste de anlatıldığı gibi sarsılmamasıdır: اَلرِّضَا بِالْقَضَاءِ بَابُ اللّٰهِ الْاَعْظَمُ *"İlahî kazaya razı olmak, Allah'ın en büyük kapısıdır."*(2)

c) Bundan murad, Allah'u Teâlâ'nın, وَاِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا *"Onlar, boş söze rastladıkları zaman, şerefli olarak geçerler"* (Furkân, 72) ve, خُذِ الْعَفْوَ وَاْمُرْ بِالْعُرْفِ وَاَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِيْنَ *"Af yolunu tercih et, ma'rûf olanı emret ve cahillerden yüz çevir"* (A'raf, 199) âyetlerinde de olduğu gibi, intikam almayı terketmektir. Âyetin tefsirleri hususundaki söz işte bundan ibarettir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kaffâl, "Ayetteki, كَافَّةً (tamamen) ifâdesinin, İslâm'a girmesi emredilenlerle ilgili olması doğru olur. Yani, "Hepiniz İslâm'a giriniz, ayrılıp parçalanmayınız" demektir" demiştir.

Kutrûb da şöyle der: "Araplar, رَأَيْتُ الْقَوْمَ كَافَّةً وَكَافِّيْنَ "Kavmin tamamını gördüm" ve, رَأَيْتُ النِّسْوَةَ كَافَّاتٍ "Bütün kadınları gördüm" derler." Bu lâfzın, İslâm ile ilgili olması da uygundur. Yani "İslâm'ın tamamına giriniz", yani, "onun bütün kanun ve hükümlerini benimseyiniz" demektir.

Vahidî (r.ha) şöyle demiştir: "Bu, âyetin zâhirî mânâsına daha uygundur. Çünkü mü'minler İslâm'ın bütün hükümlerini yerine getirmekle emrolunmuşlardır."

Arapça'da, كَافَّةٌ lâfzı "engel olan, mani olan" manasınadır. كَفَفْتُ فُلَانًا عَنِ السُّوْءِ denilir. Bunun anlamı, "onu kötülükten engelledim, ona manî oldum" demektir. Yine, كَفَّ الْقَمِيْصُ (gömlek engelledi) denilir. Çünkü gömlek, elbisenin açılmasını önler. Elin içine de, كَفٌّ (avuç) denir. Çünkü avuç içiyle, bedenin her tarafı tutulabilir. Gözü görmekten engellenmiş (kör) kimse için, رَجُلٌ مَكْفُوْفٌ denilir. Buna göre, كَافَّةً kelimesinin manası, "engel olan" demektir. Bu lâfız, daha sonra toplanmış bir bütünün adı olmuştur. Çünkü toplanmak, birlik olmak, tefrika ve ayrılığa manidir. Buna göre, اُدْخُلُوْا فِي السِّلْمِ كَافَّةً emri "İslâm şeriatının son noktasına kadar İslâm'ın kanunlarına giriniz ve onun kanunlarından herhangi birşeyi terketmekten vazgeçiniz" demektir. Veya bunun manası, "Hepiniz İslâm'a giriniz, insanları ona girmemekten men ediniz" şeklindedir.

---

(2) Benzeri bir hadis için bkz. Tirmizi, Kader, 15 (5/455).

Şeytana İtaat Etmeyiniz, O Apaçık Bir Düşmandır

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ hitabının manası, "şeytana itaat etmeyiniz" demektir. Arapça'da bir kimsenin yoluna uyan hakkında, إِقْتَفَى أَثَرَهُ denildiği meşhurdur. Bu ifâde ile, إِتَّبَعْتُ خُطْوَتَهُ "Onun adımına uydum" denilmesi arasında herhangi bir fark yoktur. خُطُوَاتِ kelimesi, خُطْوَةٌ kelimesinin çoğuludur. Bunun izahı daha önce geçmişti.

Allah Teâlâ, إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ *"Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır"* ayetine gelince, **Ebu Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Mübin , içindekini ve kalbindekini açıkca ortaya koyan beliğ kimsenin sıfatlarındandır." Ben derim ki: حٰمٓ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ *"Hâmîm, ve Mübîn kitaba yemîn olsun ki..."* (Duhân, 1) ayeti, bu mananın doğruluğuna delildir. Ayetteki, "Mübin"lafzından, ancak bu mânâ kestedilmiştir.

Bu durumda şayet: "Kendisini görmediğimiz ve sözünü duymadığımız halde şeytan için nasıl "mübîn" (apaçık) denebilmiştir? denirse, biz deriz ki: Allah'u Teâlâ, şeytanın **Hz. Adem** (a.s) ile bütün nesline düşman olduğunu açıklayınca, hernekadar görülmese de, "apaçık bir düşman" diye nitelenmesi doğru olmuştur. Bu şuna benzer: Uzak bir beldede bulunan bir adama düşmanlığını gösteren kimse için bazan,her nekadar o onu görmese de, "Falanca senin için apaçık bir düşmandır" denilebilir. Bana göre bu hususta diğer bir izah da şudur: "Mübîn"in asıl manası, "kesmek"tir. "Açıklamaya" da bu manadan ötürü "beyan" denmiştir. Çünkü izah ve açıklama (beyan), ihtimallerin bir kısmını bir kısmından kesin çizgilerle keser, ayırdeder. Buna göre şeytanın "mübin" diye vasıflanması, "şeytan, mükellefi vesvesesiyle Allah'a itaat etmekten, O'nun sevâb ve rızasından ayırır ve uzaklaştırır" manasındadır.

Buna göre şayet, "Şeytanın bize düşman olması, ya şu anda elem ve kötülükleri bize ulaştırmayı istemiş olması veyahut da, vesvesesiyle bizi İslâm dininden ve mükâfaatından alıkoyması sebebiyle olur. Birincisi bâtıldır. Çünkü eğer böyle olsaydı şeytan şüphesiz ki bizi hastalık, acı ve sıkıntılara düşürürdü. Böyle yapamadığı herkesin malûmudur. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü, Cenâb-ı Allah'ın, وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلاَّ أَنْ دَعَوْتُكُمْ فَاسْتَجَبْتُمْ لِي *"Şeytan der ki:"Zaten benim, siz (insanlar) üstünde bir nüfuzum yoktu. Yalnız ben sizi çağırdım, siz de hemen icâbet ettiniz"* (İbrahim, 22) âyetinde de bildirdiği gibi, şeytanın vesvesesini kabul eden kimse, onu kendi irâdesiyle kabul etmiştir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, ve durum bizim söylediğimiz gibi olduğu halde, daha nasıl onun düşmanlığının apaçık bir düşmanlık olduğu söylenebilir?" denilirse, şöyle cevap verilir: Şeytan (sizin söylediğiniz) her iki bakımdan da düşmandır. Onun, zararları bize ulaştırmaya çalışması bakımın-

dan düşmanlığı söz konusudur. Fakat Hak Teâlâ, şeytana bu fırsatı vermemiştir. Şeytanın bize zarar vermeyi istemiş olması, bunlara kâdir olmasını gerektirmez. Fakat vesvesesiyle bizim dine girmemize ve mükâfaatı kazanmamıza mâna olmasına gelince, şeytanın insana günahları süslemesi ve şüpheler atması, insanın bâtıla düşmesine ve böylece de sevablardan mahrum kalmasına sebeb olduğu herkesin bildiği şeydir. Binaenaleyh bu da şeytanın düşmanlık cihetlerinin en önemlilerindendir.

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

"Size bunca açık deliller geldikten sonra yine kayarsanız, bilin ki Allah azîz ve hakîmdir"

(Bakara, 209).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu's-Simal, kelimeyi birinci lâm'ın kesresi ile, زِلْتُمْ şeklinde okumuştur ki, ضِلْتُ ve, ضَلَلْتُ gibi, bu iki okunuş da birer normal kullanılıştır.

İKİNCİ MESELE

Bir kimsenin ayağı kayıp çamura düştüğü zaman, زَلَّ ، يَزِلُّ / يَزَلُّ ، ذُولُولاً ، وَزِلْزَالاً denilir. Yine şu anda bulunduğu durumu kaybeden kimse için, زَلَّتْ بِهِ الْحَالُ denilir. Günah da "zelle" diye adlandırılmıştır. İnsanlar bununla, vacibleri (vazifeleri) yapmama zellesini kastediyorlar. Buna göre Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ زَلَلْتُمْ sözünün manası, "Haktan sapar ve onu geçerseniz" şeklindedir.

Ayetin sebebi nüzûlü hususunda âlimler (bununla alâkalı olan bir önceki ayetteki) كَافَّةً فِي السِّلْمِ ayeti ile birlikte ihtilâf etmişlerdir. Buna göre, birinci ayetin münafıklar hakkında olduğunu söyleyenler, ikincisinin de münafıklar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Birinci ayetin ehl-i kitab hakkında olduğunu söyleyenler, bu ayetin de onlar hakkında olduğunu söylemişlerdir. Diğerlerini de aynı şekilde kıyas et.

İbn Abbas (r.a)'ın,ayeti şu şekilde tefsir ettiği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) ve şeriatı size geldikten sonra, cumartesi çalışmayı ve deve eti yemeyi haram sayarsanız, biliniz ki Allah Teâlâ cezâ vermede aziz ve fiillerinde hakimdir." Bu ayet karşısında ehl-i kitaptan müslüman olanlar, "Ya Resûlallah, istersen senin kitabından başka her kitabı bırakırız" dediler de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ *"Ey iman edenler, Allah'a ve peygamberine îmân (etmeye devam) ediniz"* (Nisâ, 136) ayetini indirdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE فَإِنْ زَلَلْتُمْ ayeti ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Bir şarta bağlı hüküm, ancak işlerin neticesini bilmeyen kimseler hakkında güzel olur. **Katâde** buna şu şekilde cevap vermiştir: "Şüphesiz Cenâb-ı Allah onların ayaklarının kayacağını biliyordu. Fakat o, bunu, insanlar üzerinde bir hüccet olsun diye, önceden haber vermiş ve bu hususdaki ilâhî va'îdini bildirmiştir."

DÖRDÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ زَلَلْتُمْ buyurmasının manası, "emrolunduğunuz yoldan saparsanız" şeklindedir. Bu manaya göre, bu ifâdenin muhtevasına büyük küçük bütün günahlar girer. Çünkü bu sapma çok günahla meydana geldiği gibi, az günahla da olur. Bundan dolayı Allah Teâlâ, mü'minler günahın azından da çoğundan da sakınsınlar diye, bütün bunlar hususunda, onların ilahî yoldan sapmalarına engel olmak için va'îdde bulunmuştur. Çünkü büyük günahlardan kaçınmanın vâcib (gerekli) olduğunda herhangibir şüphe yoktur. Büyük günahlardan olduğu bilinmeyen şeylere gelince, bunlar yüzünden ikâba müstehâk olunup olunmayacağı bilinemez. Binaenaleyh bunlardan da sakınmak gerekir.

BEŞİNCİ MESELE Hak Teâlâ'nın, مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ *"size beyyineler geldikten sonra.."* sözü aklî ve naklî bütün delilleri içine alır. Aklî deliller, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin doğruluğunun ancak kendilerinin sâbit olmasından sonra sabit olan şeylere delâlet eden delillerdir. Meselâ, bu âlemin hâdis olduğunu ve her türlü mâlûmatı bilen, her türlü mümkinata kâdir olup, bütün ihtiyaçlardan âzâde olan bir Yaratıcı'ya muhtaç olduğunu bilmek gibi. Yine mucize ile sihir arasındaki farkı ve mucizenin doğruluğa delil olduğunu bilmek gibi.. Bütün bu gibi şeyler aklî delillerdendir. Naklî deliller ise, Kur'an ve Sünnet'teki açıklamalardır. Bütün bu deliller mevcud olduğu zaman mükellefin ma'zur sayılmaması bakımından, âyetin hükmüne dahildir.

ALTINCI MESELE

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, insanın ancak açıklama yapıldıktan ve mazâretleri kaldırıldıktan sonra günahından dolayı sorumlu tutulabileceğine delâlet eder. Çünkü ilâhî ceza, beyyinelerin gelmesi ve bulunması şartına bağlandığına göre, bir fiile kesinlikle kâdir olamayan kimse için va'îd-i ilahînin câiz olmaması hükmüne bağlanması daha evlâdır. Bir de delillerden, ancak onlardan istifâde edebilecek gücü olanlar yararlanır. Bazan delil olmasa da, bunlar bu güçlerinden istifâde edebilirler. Âyet, nazar-ı dikkate alınan şeyin, mükellef tarafından yakînin değil, beyyinelerin bulunması olduğunu gösterir. İşte bu bakımdan âyet, ârif (bilen) birisi gibi, tefekkür ve istidlâl gücü olanlara da va'îd-i ilâhinin söz konusu olduğuna delâlet eder. Böylece bilen ve anlayan kimseler aleyhine herhangi ilâhî bir hüccetin olmayacağını iddia edenlerin görüşü bâtıl olmuştur."

Allah Azîz ve Hakîmdir

Hak Teâlâ'nın, فَاعْلَمُوا اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Biliniz ki Allah azîz ve hakîmdir"* âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Allah Teâlâ'nın, فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Size beyyineler geldikten sonra yine kayarsanız"* hitabı onların günahlarına ve suçlarına işarettir. Buna göre, *"Allah azîz ve hakîmdir"* ifâdesi, ilâhi zecr ve tehdide nasıl delâlet eder?"

Buna şöyle cevap verilir: "Azîz", murad ettiği şeye mânî olunamayacak kimsedir. Bu da ancak tam bir kudretle olur. Allah Teâlâ'nın bütün mümkînâta kâdir olduğu sabittir. Binaenaleyh O, her halükârda azîzdir. Böylece âyetin manası, "Size beyyineler geldikten sonra eğer (haktan) saparsanız, biliniz ki Allah, hiçbirinizin engelleyemeyeceği ve size kâdir bir zattır. Binaenaleyh sizin için murad ettiği herşeyi yapar" şeklinde olur. Bu, ileri derecede bir tehdiddir. Çünkü bu ifâde, "ikâb" (azab) lâfzının zikredilmesiyle yapılacak olan ilâhî tehdidin bulunduramayacağı her türlü korkuyu ve tehdidi kendisinde taşır. Çoğu kez baba, çocuğuna: "Bana karşı çıkarsan, beni tanırsın, sana karşı olan gücümü ve kuvvetimi bilirsin" der. Bu söz, zecr (engelleme) hususunda, dövme ve benzeri şeyleri söylemekten daha kuvvetlidir.

İmdi şayet: "Bu âyet, ilâhî tehdidi ifâde ettiği gibi, ilahî va'ade de şâmil değil midir?" denilirse, biz, Allah'ın "hakîm" sözünü, "azîz" sözünün peşine getirmiş olması bakımından "evet" deriz. Çünkü Allah'ın hikmetine yakışan,

O'nun iyilik yapan ile kötülük yapanı aynı tutmamasıdır. Hakîm olan Allah'ın, kötülük yapana azab etmesi yerinde olduğu gibi, iyilik yapanı mükâfaatlandırması da yerindedir. Hatta bu ikincisi O'nun hikmetine daha uygun ve yakındır.

İKİNCİ MESELE

Şeriat gelmezden önce,herhangi birşeyin vâcib (gerekli) olamayacağını söyleyen kimseler, bu ayeti delil göstererek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ, tehdid ve va'îdini, beyyinelerin gelmesi şartına bağlamıştır. Ayetteki *"beyyinât"* lâfzı, herşeyi içine alan çoğul bir kelimedir. Binaenaleyh bu, ilâhî tehdidin, hertürlü beyyinenin gelmesi şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Halbuki şeriattan önce, her türlü beyyine bulunmamıştır. Bundan dolayı, o durumda ilâhî tehdidin olmaması, ve şeriat gelmezden önce, herhangi bir vücûbun bulunmaması gerekir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Ali el-Cübbâî şöyle demiştir: "Eğer durum, cebriyenin dediği gibi, Allah Teâlâ sefih ve kâfirlerden, sefâhat ve küfrü irâde etmesi şeklinde olsaydı, Allah'ın "hakîm" diye vasıflandırılması câiz olmazdı. Çünkü sefihlik yapan da ve onu irâde eden de sefih olur. Sefih ise "hakîm" (hikmetli) olamaz." Âlimlerimiz buna şu şekilde cevap vermişlerdir: "Hakîm, işlerin neticelerini bilen kimsedir. Binaenaleyh, Allah'ın hakîm oluşu, bütün mâlûmatı bilmesi mânâsına gelir. Bu da, Allah Teâlâ'nın herşeyin yaratıcısı ve irâde edeni olması ile tezâd teşkil etmez. Aksine o bunu gerektirir. Çünkü biz, "Allah Teâlâ'nın olmayacağını bildiği birşeyi irâde etmesi halinde, kendisinin cahilliğini murad etmiş olacağını" açıklamıştık."

Onlar da: "Eğer bu gerekmiş olsaydı, Allah Teâlâ olmayacağını bildiği şeyi emrettiği zaman, kendisinin cahil sayılmasını kabullenmiş olurdu" demişlerdir.

Biz derlz ki: Bu ancak, bir şeyi emretmek, onun kendisiyle tamamlanacağı şeyleri de emretmek olması takdirinde gerekir. Bu ise, bize göre imkânsızdır. Eğer **Cübbaî** ve taraftarları, "Eğer böyle olmasaydı, teklîf-i mâlâ yutak gerekirdi" derlerse, biz de deriz ki, bize göre bu caizdir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nakledildiğine göre birisi, أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ yerine, أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ okumuş. Bunu bir bedevî duymuş ve yadırgayarak şöyle demiştir: Eğer bu ilahî kelâm ise, o böyle demez. Çünkü hakîm olan birisi, hata işlendiği zaman gufrândan bahsetmez. Çünkü bu, günah işleyen kimseyi suça teşvik etmektir.

هَلْ يَنظُرُونَ إِلَّآ أَن يَأْتِيَهُمُ ٱللَّهُ فِى ظُلَلٍ مِّنَ ٱلْغَمَامِ وَٱلْمَلَٰٓئِكَةُ وَقُضِىَ ٱلْأَمْرُ ۚ وَإِلَى ٱللَّهِ تُرْجَعُ ٱلْأُمُورُ ﴿٢١٠﴾

"Onlar, ancak Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle beraber kendilerine gelip de, işlerinin bitirilivermesini mi bekliyorlar? Bütün işler Allah'a döndürülür"

(Bakara, 210).

BİRİNCİ MESELE

Bil ki bu ayette birkaç mesele vardır:

اَلنَّظَرُ kelimesiyle ilgili geniş açıklama, Cenâb-ı Hakk'ın, وُجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاضِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ *"O vakit bazı yüzler neşeli ve sevinçlidir; Rabbine bakar"* (Kıyame, 22) ayetinin tefsirinde gelmektedir. Alimler bu ayetteki (Bakara, 210) اَلنَّظَرُ lâfzının, اَلِانْتِظَارُ (beklemek) manâsında olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ *"Elçiler neyle dönecekler bakayım, bekleyeyim"* (Neml, 35) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ'nın, هَلْ يَنْظُرُونَ sözünden maksad, beklemek demektir.

İKİNCİ MESELE

Allah Hakkında "Gitmek-Gelmek" Gibi Tabirlerin Tevili

Aklî muhakeme yapan âlimler, Allah'u Teâlâ'nın "gelmek" ve "gitmek" gibi fiillerden münezzeh olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Onlara göre buna, şu hususlar delâlet etmektedir:

a) Akaid ilminde sâbit olduğuna göre, kendisi hakkında gelmek ve gitmek gibi vasıfların verildiği her şey, hareket ve sükûndan ayrılamaz.. Çünkü bu iki vasıf, muhdestirler. Muhdesten ayrılamayan şey de, muhdestir. Binaenaleyh, hakkında gelmek ve gitmek gibi vasıfların kullanılması doğru olan her şeyin, muhdes ve mahlûk olması gerekir.Halbuki kadîm olan Allâh'ın böyle olması imkânsızdır.

b) Kendisi hakkında bir mekândan diğer bir mekâna geçmesi doğru olan her şey, küçüklük ve önemsizlik bakımından ya bölünmeyen bir cüz gibi (cüz'un la yetecezzâ) olur, ki bu insanların ittifâkıyla bâtıldır; veyahutda , böyle olmaz; aksine o çok büyük bir şey olur.. Böylece de onun iki tarafından birisi, diğerinden başka olur. Bu sebeple o, cüz ve parçalardan meydana gelen,

"mürekkeb" bir varlık olmuş olur. Mürekkeb olan herşeyin tahakkuk etmesi hususunda, o cüzlerinden herbirinin ayrı ayrı tahakkuk edip gerçekleşmesine muhtaçtır. Halbuki onun cüzlerinden herbiri, "mürekkeb" olandan başkadır. Buna göre her mürekkeb, başkasına muhtaç olur. Başkasına muhtaç olan her şey, zâtı itibarıyla mümkin bir varlıktır. Zâtı gereği mümkin olan her varlık, var olması hususunda bir "müreccih" e ve bir "mûcid" e muhtaçtır. Böyle olan her şey, muhdes (sonradan olma), yaratılmış ve, kendisinden önce de yokluk dönemi bulunmuştur. Halbuki kadîm olan Allah'ın böyle olması imkânsızdır.

c) Kendisi hakkında bir mekândan diğer bir mekâna intikâl etmesi doğru olan her şey, sınırlı ve sonlu demektir. Böylece o, aklen olduğu miktardan daha fazla veya daha noksan olması muhtemel olduğu halde, o muayyen bir miktarla tahsis edilmiş olur. Binaenaleyh onun bu muayyen miktara tahsis edilmesinin, mutlaka bir müreccihin tercihi ve bir muhassısın tahsis etmesiyle olması gerekir. Halbuki böyle olan her şey, irâde ve ihtiyâr sahibi olan bir fâilin fiili olur. Böyle olan her varlık da, sonradan olma ve yaratılmış bir varlıktır. Binaenaleyh Kadîm ve Ezelî olan Allah'ın böyle olması imkânsızdır.

d) Biz, kendisi hakkında "gidip" ve "gelmek" gibi vasıfların kullanılmasının sahîh olduğu varlığın Kadîm ve Ezelî bir İlâh olmasını caiz gördüğümüz zaman, bu durumda güneş ile ayın İlâh olmadıklarına hükmetmemiz mümkün olmaz. Âlimlerimizden bazı zeki kimseler şöyle derler: Güneş ve ayda, doğup ve batmaları caiz olan bir cisim olmalarının dışında, İlâh olduklarına hükmetmeye mâni olacak herhangi bir kusur yoktur. Allah hakkında gidip gelmek gibi vasıfları caiz gören kimse, niçin güneşin de İlâh olduğuna hükmetmesin? O halde, İlâh olduğunu iddia ettiği başka bir varlığın bulunduğuna hükmetmeye onu zorlayan nedir?

e) Allah'u Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'den, onun, لَآ أُحِبُّ ٱلْآفِلِينَ *"Ben, batanları sevmem"* (En'âm, 76) diyerek, yıldızların, ayın ve güneşin İlâh oluşları hususunda ta'n ve tenkidde bulunduğunu nakletmiştir. Halbuki, ٱلْأُفُولُ kelimesinin mânası ise, doğup batmaktır. Binaenaleyh kim Allah hakkında doğup ve batmak gibi vasıfları caiz görürse, **Hz. İbrahim** (a.s)'in delilini tenkid; Cenâb-ı Hakk'ın, bu hususta **Hz. İbrahim**'i tasdikini de tekzîb etmiş olur.

f) Allah'ın lâneti üzerine olsun **Firavun, Hz. Musa**'ya, وَمَا رَبُّ ٱلْعَٰلَمِينَ *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (Şuarâ, 23) diye sormuş ve ondan Allah'ın mâhiyetini, cinsini ve cevherini öğrenmek istemiştir. Buna göre şayet Allah'u Teâlâ şekillerle ve miktarlarla tavsif edilmiş bir cisim olsaydı, bu sorunun cevâbı ancak sûret, şekil ve miktârın belirtilmesiyle verilmiş olurdu. Oysa ki **Hz. Musa**'nın, رَبُّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ *"Göklerin ve yerin Rabbi"* (Şuarâ, 24);

رَبُّكُمْ وَرَبُّ اٰبَائِكُمُ الْاَوَّلِيْنَ *"Sizin ve sizin ilk atalarınızın Rabbi"* (Duhân, 8) ve, رَبُّ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ *"Doğunun ve batının Rabbi"* (Müzzemmil, 9) şeklindeki cevabı, bir yanlış ve bir hâtâ olurdu. Bu da, vermiş olduğu cevâp hususunda **Hz. Musa**'nın hatalı olmasını ve, اِنَّ رَسُوْلَكُمُ الَّذِىْٓ اُرْسِلَ اِلَيْكُمْ لَمَجْنُوْنٌ *"Muhakkak ki size yollanan peygamberiniz, haklkaten mecnûndur"* (Şuarâ, 27) sözünde **Firavun**'un doğru olmasını gerektirirdi. Bütün bunlar bâtıl olunca, Allah Teâlâ'nın cisim olmaktan, bir mekânda bulunmaktan ve gidip gelme gibi vasıfları,hakkında kullanabilmemizden münezzeh olduğunu anlamış olduk.

g) Allah Teâlâ, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki, "O Allah'tır, birdir"* (İhlas, 1) buyurmuştur. Âyette geçen, احد vahdaniyette tam ve kâmil olan demektir. Her cisim, maksad ve işaret bakımından iki kısma ayrılır: Allah Teâlâ, cisim olması ve bir mekanda bulunması imkansız olan bir "ahad' (Tek) olduğuna ve bir cisim olmayıp, bir mekân tutmadığına göre, O'nun hakkında "gitme" ve "gelme" gibi vasıfların kullanılması imkânsız olur. Yine Hak Teâlâ, هَلْ تَعْلَمُ لَهٗ سَمِيًّا *"O'nun bir adaşını (benzerini) biliyor musun?"* (Meryem, 65) buyurmuştur. Eğer Allah Teâlâ, cisim olup bir mekanda bulunsaydı, cisim oluş bakımından diğer cisimlere benzerdi. Fakat ihtilâf cisim olmanın dışında meydana gelmektedir. Bu da, ya büyüklük veya sıfat ile keyfiyet bakımlarında meydana gelir ki, bu zâtî bakımdan bir benzemenin bulunmasına bir zarar vermez. Yine Cenâb-ı Allah, لَيْسَ كَمِثْلِهٖ شَيْءٌ *"O'nun gibisi yoktur"* (Şûrâ, 11) buyurmuştur. Eğer Allah, cisim olsaydı cisimler gibi olurdu.

h) Eğer Hak Teâlâ, cisim olup bir mekân tutmuş olsaydı, cisim olmanın umûmîliğinde diğer cisimlerle aynı olurdu. Bu durumda da, husûsî zâtı itibarıyla, ya o cisimlerden farklı olur veyahut da olmaz. Eğer birinci ihtimal olursa, kendisiyle benzemenin meydana geldiği şey, farklılığa sebeb olan şeyden başkadır. Bu durumda O'nun cisim olmasının umûmîliği, zâtının husûsiliğinden başkadır. Bu ise imkânsızdır. Çünkü o husûsî zâtı, cisim olma mefhumuyla nitelediğimizde, cismi sıfat yapmış olurduk ki bu imkansızdır. Çünkü cisim, sıfatın âit olduğu zattır. Eğer biz, "cisim olma" mefhumuna mugâyir olan ve "cisim" diye vasıflandırılamayan o husûsî zâtın var olduğuna hükmettiğimizde, Allah Teâlâ'nın zâtının "cisim" den anlaşılan şeyden farklı ve "cisim" diye nitelenmeyen bir şey olur. Bu da Allah'ın cisim olmasını nefyeder. Fakat, eğer, "Allah'ın zâtı cisim olmasından sonra, husûsiyet bakımından diğer cisimlerden farklı olmaz. Bu durumda da O, her halükârda diğer cisimler gibi olmuş olur. Binaenaleyh cisimler için söylenebilecek herşey, onun için de söylenebilir. Cisim muhdes (sonradan yaratılmış) olduğuna göre, Allah'ın zâtının da böyle olması gerekirdi. Halbuki bütün bunlar imkânsızdır. Böylece, Allah

Teâlâ'nın, cisim olmadığı,bir mekanda bulunmadığı ve hakkında "gitme" ve "gelme" caiz olmayan bir zât olduğu sâbit olur" denilirse...

Bu Ayeti Anlamakta Kelâmcıların Farklılıkları

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Kelamcılar, Hak Teâlâ'nın, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاَّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ *"Onlar, ancak Allah'ın kendilerine gelmesini mi bekliyorlar"* âyetinin tefsiri hususunda şu değişik görüşlerle ihtilâf etmişlerdir:

1) Bu selef-i salihînin görüşüdür. Buna göre, gitme ve gelme gibi vasıfların Allah'a nisbet edilmesinin imkânsız oluşu, kesin delillerle sâbit olunca, bu âyetten maksadın "gidip" "gelme" olmadığını; O'nun muradının başka olduğunu kesinkes anlarız. Bu başka muradın ne olduğunu belirlemeye çalışsak bile, hata etmekten emin olamayız. Binaenaleyh bu âyetin tefsiri hususunda susmamız ve âyetin tafsilâtlı manasını Allah'a havale etmemiz daha uygun olur.

İşte **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilen şu sözden maksad budur: "Kur'an dört kısım üzere nâzil oldu: Cahilliği sebebiyle insanların bilmedikleri kısımlar, âlimlerin bilip tefsir edebildikleri kısım, bizim sadece Arapçayı bilmemiz sebebiyle anlayabileceğimiz kısımlar, Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği kısımlar." Biz bu görüşü, الٓمٓ (Bakara, 1) âyetinin tefsirinde enine boyuna ele aldık.

2) Bu, çoğu kelâmcıların görüşüdür. Buna göre, bu âyeti tafsilâtlı olarak te'vil etmek gerekir. Sonra bu kelamcılar, bu hususta şu görüşlere yer vermişlerdir:

a) Allah'ın bu ayette bahsedilen "gelmesi" nden maksad, O'nun âyetlerinin gelmesidir. Buna göre, âyetlerin şanını yüceltmek için, âyetlerin gelmesi, "Allah'ın gelmesi" olarak ifâde edilmiştir. Nitekim, hükümdar tarafından büyük bir ordu gönderildiği zaman, جَاءَ الْمَلِكُ denilir. Bu tefsirin doğruluğuna Allah'u Teâlâ'nın bundan önceki,
فَاِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوآ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Apaçık deliller size geldikten sonra eğer saparsanız, biliniz ki Allah azîz ve hakîmdir"* (Bakara, 209) âyetinde bildirdiği şey delâlet etmektedir.

Böylece Allah'u Teâlâ bu ayeti men ve tehdit sadedinde zikretmiştir. Daha sonra Allah'u Teâlâ bu hususu, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاَّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ buyruğu ile te'kid etmiştir. Allah hakk ında gelmek vasfının kullanılmasının doğru olması halinde, Allah'u Teâlâ'nın sırf hazır olmasının tehdit ve men'e sebep olamıyacağı mâlûmdur. Çünkü O gelip hazır olduğu zaman kâfirleri kovup onları ce-

zalandırdığı gibi, mü'minleri de mükafaatlandırır ve onları kendine yakınlaştırır. Böylece, Allah'u Teâlâ'nın sadece gelmesinin tehdit ve vaîdine sebep olmayacağı sabit olmuş olur. Ayet-i kerimeden kastedilen şey, sadece ve sadece ilahî tehdit ve cezâ olduğuna göre, ayette O'nun heybetinin, kahr-u galebesinin ve tehdidinin gelmesinin takdir edilmesi gerekir. Biz bu manayı takdir ettiğimiz zaman, şüpheler tamamıyla ortadan kalkar. İşte bu ayetin nazmına uygun olan güzel bir te'vildir.

3) Allah'ın, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاَّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ buyruğundan maksadın, O'nun emrinin gelmesidir. Bu konuda sözün dayanağı şudur: Allah'u Teâlâ bir işten bahsedip, onu kendisine nisbet ettiğinde, eğer Allah'a nisbet edilen bu fiil imkânsız olursa, vâcib olan, bu fiili ve mânayı te'vil etmektir. Nitekim ulemâ, اَلَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللّٰهَ *"Ki onlar, Allah ile muharebe ederler"* (Maide, 33) âyetine bunu uygulamış, bundan maksadın "O'nun dostlarıyla muharebe edenler" mânası olduğunu söylemişlerdir. Yine Cenâb-ı Hak, وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ *"O köye sor"* (Yûsuf, 82) buyurmuştur. Bundan maksad, "Köyün ehline sor" demektir. İşte böylece Allah'u Teâlâ'nın, اِلاَّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ifâdesinden maksadı, "Onlara Allah'ın emrinin gelmesi" dir.

Yine, وَجَاءَ رَبُّكَ *"Ve Rabbin geldi"* (Fecr, 22) âyetinden maksad, O'nun emrinin gelmesidir. Burada muzâfın hazfedilip, muzâfın ileyhin onun yerine geçmesinden başka bir şey söz konusu değildir, ki bu meşhûr bir mecâzdır. Nitekim, ضَرَبَ الْاَمِيرُ فُلاَنًا و صَلَبَهُ وَاَعْطَاهُ "Emir falancayı dövdü; emir falancayı astı; emir falancaya verdi" denilir. Halbuki bu sözden maksat, emîrin bizzat kendisi olmayıp, onun bunu emretmiş olmasıdır. Bu te'vilin doğruluğunu şu iki husus da tekîd etmektedir:

a) Hak Teâlâ'nın, burada, يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ (Fecr, 22) ayetinde de, جَاءَ رَبُّكَ gibi ifâdeleri, kıyametin durumundan haber vermektedir. Bu kıyamet sahnesini aynen Nahl sûresinde de zikrederek,

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاَّ اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ رَبِّكَ *"Onlar ancak, kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin emrinin gelmesini bekliyorlar"* (Nahl, 33) buyurmuştur. Böylece bu hüküm, bu müteşabihi tefsir etmiş olur. Çünkü bütün bu ayetler, tek bir hâdise hakkında varid olunca, onların bir kısmını diğer kısmına hamletmek uzak sayılmaz, denilebilir.

b) Allah'u Teâlâ bu ifâdesinden sonra, وَقُضِيَ الْاَمْرُ buyurmuştur. Eliflâm'ın, geçen bir ahd için olmasında şüphe yoktur. Böylece mutlaka bundan önce, bir işin geçmiş olması gerekir ki, eliflâm ona işaret etmiş olsun.. Bu da, bizim takdir ettiğimiz şeydir. Bu takdir de, Allah'u Teâlâ'nın, يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ ifâdesinden maksadın "Allah'ın emrinin onlara gelmesi" şeklinde olmasıdır.

Eğer, "Size göre Allah'ın emri kadîm bir sıfattır. Buna göre, gelmek işinin bu sıfata verilmesi imkânsızdır. Mûtezile'ye göre Allah'ın emri seslerden ibarettir. Bu durumda bu sesler, âraz olur. Binaenaleyh, gelme işini ârâz olan şeylere vermek de imkânsız olur" denilirse, deriz ki:" Arapça'da emrin iki manası vardır: Birisi fiil, durum ve yol manasıdır. Nitekim Hak Teâlâ, وَمَا أَمْرُنَا إِلاَّ وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ *"Bizim işimiz, ancak bir göz kırpması gibi bir şeydir"* (Kamer, 50) ve, وَمَآ أَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَشِيدٍ *"Firavunun yolu doğru değildi"* (Hud, 97) buyurmuştur. Darb-ı meselde de, لِأَمْرٍ مَاجَدَعَ قُصَيِّرٌ أَنْفَهُ "Herhangi bir işten dolayı Kasir burnunu kesmiştir."ve لِأَمْرٍ مَا يَسُوْدُ مِنْ يَسُوْدُ "Herhangi bir işten dolayı efendi olan efendi olur,yani bu durum boşuna değildir" denilmiştir. Âyette geçen **"emr"** fiil manasına hamledilir. Bu da, mahşer meydanına yakışan dehşetli haller ve apaçık delilleri (âyetleri) ortaya koyma gibi fiillerdir. İşte bu, bizim söylediğimiz ilk te'vildir.

Fakat âyetteki, **"emr"** kelimesini, nehyin zıddı olan emir manasına alırsak, bunun hakkında iki görüş ortaya çıkar:

a) Âyetin, takdirinin şöyle olmasıdır: "Kıyamet gününde bir münadi, "Dikkat, Allah size şunu şunu emrediyor" diye çağırır. İşte emrin gelmesi budur. Ayetteki *"Bulutlardan gölgelikler içinde"* tâbirinin manası da, "bulutlardan gölgeliklerle beraber" şeklindedir. Buna göre bu nidânın duyulması ile o gölgelerin gelmesi aynı anda olur.

b) Bulutlardan olan gölgeler içinde Allah'ın emrinin gelmesinden murad, bu bulutların içerisinde belli birçok seslerin bulunmasıdır. Bu sesler, herkesin haketmiş olduğu saîd veya şâki olma hususundaki Allah'ın hükmüne delâlet ederler. Veya bundan murad, Allah Teâlâ'nın, bulutun beyaz oluşundan, o yazının da siyah olmasından ötürü, buluttan meydana gelen gölgeler içinde düzenli yazılar yaratmış olmasıdır. Bu yazılar ile, kıyamet meydanında bulunan kimselerle ilgili va'ad, va'îd ve benzeri şeyler anlaşılır. Böylece buluttan olan gölgenin faydası, Allah Teâlâ'nın onu indirmek istediği kavme bir işaret kılmış olması olur. İşte bu esnada o kavim, emrin yaklaştığını ve gelmek üzere olduğunu anlarlar.

4) Âyetin manası şöyledir: "Onlar, sadece Allah'ın kendilerini tehdid ettiği azab ve hesabının gelmesini beklerler." Buna göre âyette, onları tehdid için getirilecek şey hazfedilmiştir. Çünkü burada onların başına gelecek şey zikredilmiş olsaydı, bu va'îd olarak onlara daha hafif gelirdi. Bu zikredilmeyince, onların fikri dağılıp, akıllarına her türlü şey geldiği için, bu daha beliğ olmuştur. Bunun bir misali de,

فَأَتَيهُمُ اللّٰهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِى قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِى الْمُؤْمِنِينَ

"Hiç ummadıkları bir cihetten Allah (ın azabı) onlara geldi ve kalblerine korku saldı. Onlar evlerini kendi elleriyle ve mü'minlerin elleriyle yıkarlar" (Haşr, 2) âyetidir. Yani, "Allah onları hiç ummadıkları bir yerde yardımsız bırakmıştır."

فَأَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُونَ

"Nihayet Allah, onların binalarını tâ temellerinden (yıkmayı) diledi de üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Hem bu azab onlara şuûrlarının eremeyeceği taraftan gelmiştir" (Nahl, 26) ayeti de böyledir. Buna göre ayette geçen, فَأَتَى اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ ifâdesi, وَأَتَيهُمُ الْعَذَابُ ifâdesinin adetâ bir tefsiri gibidir. Örfte de, zâlim bir kimsenin devlet başkanı olduğu duyulduğu zaman, "Falanca zulmü ve cevri ile bize geldi" denilir. Şüphesiz ki bu ifâde meşhur bir mecazdır.

5) Ayetteki, فِى ظُلَلٍ (gölgelikler içinde) süzündeki فِى harf-i cerri, "**bâ**" harf-i cerri manasınadır. Harf-i cerlerden bazısı bazısı yerine kullanılabilir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlar ancak, buluttan gölgelikler ve meleklerle birlikte Allah'ın gelmesini beklerler" şeklinde olur. Bundan maksad ise, meleklerle birlikte, bulutlar içinde Allah'ın azabının onlara gelmesidir.

6) Ayetten maksad, kıyametin büyüklüğünü, dehşetini ve şiddetini canlandırmaktır. Çünkü bütün günahkârlar davalaşmak için bir araya toplandıklarında bu davada hâkim olan zât, kahretme bakımından sultanların en güçlüsü, heybet bakımından da en yücesi olunca, bu günahkârlara davanın neticelendirilmesi için o sultanın orada bulunmasından daha zor gelen başka bir vakit yoktur. Binaenaleyh burada Allah'ın zikredilmesinden murad, Allah'ın heybetinin iyice tasvir edilmesidir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın,

وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَالْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَالسَّمٰوَاتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ

"Onlar, Allah'ı hakkıyla takdir etmediler (bilemediler). Halbuki kıyamet günü yeryüzü tamamen O'nun avucundadır. Gökler de O'nun sağ elinde dürülmüştür" (Zümer, 67) ayetidir. Bu ayette avuç, sağ el ve dürülme, tasvir edilmeden getirilmiştir. Ancak Allah'ın şânının yüceliğini anlatmak için, bilinmeyen şeyler bu bilinenlere benzetilerek tasvir edilmiştir. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Allah en iyi bilendir.

7) Bu (söyleyeceğimiz izah) bana göre, geçenlerin hepsinden daha açıktır. Çünkü biz, يا ايُّها الّذين آمنُوا ادْخُلوا فِي السِّلْمِ âyetinin yahudiler hakkında nâzil olduğunu söylemiştik. Bu takdire göre, Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ فَاعْلَمُوآ اَنَّ اللّٰهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Eğer size bunca açık deliller geldikten sonra saparsanız, bilinîz ki Allah aziz ve hakimdir"* ayeti, yahudilere hitaptır. Bu durumda, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلٰئِكَةُ ayeti yahudiler hakkında olmuş olur. Buna göre mana: "O yahûdiler, senin dinini, ancak Allah'ın kendilerine bulutlardan olan gölgelikler ve meleklerle beraber gelmesi durumunda kabul ederler" şeklinde olur. Görmüyor musun, onlar **Hz. Musâ** (a.s)'ya da aynısını yaptılar ve, لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى نَرَى اللّٰهَ جَهْرَةً *"Allah'ı apaçık görmedikçe sana inanmayacağız"* (Bakara, 55) dediler. Bu, yahûdilerin durumunu anlatan bir ayet olunca, âyeti zâhirî manasına hamletmek imkânsız olmaz. Çünkü yahudiler "teşbih"[3]'e inanıyor,Allah hakkında gitme-gelme gibi vasıfların kullanılabileceğini kabul ediyor ve: "Allah, Tûr dağında buluttan gölgeler içinde **Hz. Musa**'ya tecelli etmiştir" diyorlardı. **Hz. Musa** (a.s)'dan istediklerini, aynen Hz. Muhammed (s.a.s) zamanında da istemişlerdir. Bu takdire göre, âyette ifâde edilen şey, teşbih inancında olan yahudilerin itikâdından nakledilen birşey olur. Böylece de ne âyeti te'vil etmek gerekir, ne de lâfzını mecâza hamletmeye ihtiyaç duyulur. Hülâsa bu âyet, Allah'ın kendilerine gelmesini bekleyen bir kavmin bulunduğuna delâlet eder. Âyette, bu kimselerin inanarak veya inanmadan beklemiş olduklarına herhangi bir işaret yoktur. Bu takdire göre, buradaki müşkil ortadan kalkar. Eğer, "Bu te'vile göre, وَاِلَى اللّٰهِ تُرْجَعُ الْاُمُورُ *"ve işler Allah'a döndürülür"* âyetinin, kendisinden öncesiyle nasıl irtibatı sağlanır?" denirse, biz deriz: Bu hususdaki izah şöyledir: Allah Teâlâ, onların, bu fâsid şarta bağlı olarak dini kabul etmeleri hususundaki inad ve beklemelerini nakledince, bunun peşisıra bir tehdid olacak şeyi zikrederek, *"Ve işler Allah'a dönderilir"* buyurmuştur. Bence bu izah, geçenlerden daha açıktır. Allah, kelâmının hakîkatını en iyi bilendir.

8) **Kaffâl**'ın **Tefsir**'inde **Ebu'l-Âliye**'den naklettiği şu izahdır: "Gölgelikler içinde gelme" işi meleklere nisbet edilir. Buna göre, Allah Teâlâ'ya sadece "gelme" nisbet edilir." Binaenaleyh **Ebu'l-Aliye**, bu ayette bir takdim ve tehirin (öne alma, sonraya bırakma) olduğunu söylemiş, ve bu görüşünün doğruluğuna da, ayeti, هَلْ يَنْظُرُونَ اِلاّ اَنْ يَأْتِيَهُمُ اللّٰهُ والْمَلٰئِكَةُ فِي ظُلَلٍ من الْغَمَام şeklinde okuyanların kıraatini şahid getirmiştir. **Kaffâl** (r.h) bu te'vilin hoş olmadığını ifâde etmiştir.

---

(3) **Teşbih:** Allah'ın mahlûkata benzediğine inanmaktır.

Allah Teâlâ'nın, فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ *"Buluttan olan gölgelikler içinde"* ayetine gelince, bil ki, ظُلَلٌ kelimesi, ظُلَّةٌ 'ün çoğuludur. ظُلَّةٌ kelimesi, "Allah'ın seni gölgelendirdiği şey, gölgelik" manasınadır. Halbuki bulut, ancak birbirine girip kat kat olduğu zaman böyle (gölge verir). Buna göre "bulluttan gölgeler" ifâdesi, her parçası kesif ve kocaman olan, ayrı ayrı parçalardan ibarettir. Binaenaleyh her parça bir gölgeliktir. Bunun hepsi de gölgeler olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوْجٌ كَالظُّلَلِ *"Onları, gölgeler gibi dalga bürüdüğü zaman..."* (Lokman, 32) buyurmuştur. Bazıları âyeti, إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظِلاَلٍ مِنَ الْغَمَامِ şeklinde okumuşlardır. Bu, ظِلاَلٌ kelimesinin de, ظُلَّةٌ kelimesinin çoğulu olması muhtemeldir. قِلَّةٌ lâfzının, قِلاَلٌ şeklinde cemî olması gibi. Bunun aynı zamanda, ظِلٌّ kelimesinin çoğulu olması da muhtemeldir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Mâna, onlar ancak kendilerine, Allah'ın kahr ve azâbının buluttan gölgeler içerisinde gelmesini beklerler. Buna göre eğer, "Onlara Allah'ın azabı niçin bulut içinde gelmiştir?" denilirse, biz şu sebeplerden dolayı olduğunu söyleriz:

a) Bulut, rahmet yeridir. Buluttan, rahmet yerine azâb gelince, durum son derece ürkütücü olur. Çünkü kötülük umulmadık bir taraftan geldiği zaman, son derece şiddetli ve ürpertici olur.Nitekim hayır da hiç beklenmedik bir taraftan gelince, son derece sevindirici olur. Buna göre hayrın beklendiği yerden şer gelince,ya durum nasıl olur,(bir düşün)? İşte bundan dolayı Allah'ın kitabını tefekkür eden kimselere, O'nun, وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *"Onlara Allah tarafından, hiç ummadıkları bir şey gelmiştir"* (Zümer, 47).

b) Bulutun inmesi, kıyamette meydana gelecek olan en şiddetli korkular için bir alâmettir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

وَيَوْمَ تَشَقَّقُ السَّمَآءُ بِالْغَمَامِ وَنُزِّلَ الْمَلٰئِكَةُ تَنزِيلاً ۝ اَلْمُلْكُ يَوْمَئِذِ الْحَقُّ لِلرَّحْمٰنِ وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا

"O gün semâ, bulutlar ile parçalanacak, melekler de indirildikçe indirilecek... O gün hak ve mülk, çok esirgeyen Allah'ındır. Bu gün, kâfirler için son derece zor bir gündür" (Furkan, 25-26) buyurmuştur.

c) Buluttan sayısız ve sonsuz yağmur damlaları iner. Tıpkı bunun gibi bu buluttan, sınırsız azâb katreleri de indikçe iner...

Allah Teâlâ'nın, وَالْمَلاَئِكَةُ sözü,geçen kelimeye atıftır. Buna göre takdir, "Onlar meleklerin de gelmesini beklerler" şeklinde olur. "Meleklerin gelmesi"ni hakiki manaya hamletmek mümkündür. Binaenaleyh, bu gelme işini

hakiki manaya hamletmek gerekir. Buna göre ayetin manası şöyle olur: "Onlar, Allah'ın emrinin, ayetlerinin ve bunlarla beraber meleklerin gelmesini beklerler." Melekler, kıyamet hükümlerinden hor ve hakir etme, azâb etme gibi emrolundukları şeyi yerine getirmek için gelirler.

Allah Teâlâ'nın, وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ *"ve iş bitirilir"* ifâdesi hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bunun manası, "onların tehdid edildikleri iş bitirilir" demektir. Bu esnada, onların hiçbir hataları affedilmez, hiçbir cezaları geri çevrilemez ve başlarına gelen savuşturma hususunda hiçbir çare fayda vermez.

İKİNCİ MESELE قُضِيَ ٱلْأَمْرُ ifâdesinin manası "emir yerine getirilmesi..." demektir. Buna göre âyetin takdiri, "Onlar ancak Allah'ın kendilerine gelmesini ve emrin ifâ edilmesini beklerler" şeklindedir. Böylece mâzi fiil, muzarî fiil yerinde getirilmiş olur. Bunun misali, Kur'an'da ve bilhassa ahiretle ilgili ayetlerde pek çoktur. Çünkü ahirete dâir şeylerden, çoğu kez mâzî (geçmiş zaman) fiillerle haber verilir. Nitekim Allah Teâlâ, وَإِذْ قَالَ ٱللَّهُ يَا عِيسَى ٱبْنَ مَرْيَمَ ءَأَنتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ ٱتَّخِذُونِي ... *"Hani Allah, "Ey İsâ b. Meryem, insanlara sen mi, "beni ve annemi ilah edininiz" dedin demişti.."* (Mâide, 116) buyurmuştur. Bu mecâzî uslûbun tercih ediliş sebebi ikidir:

1) Ahiretin yakınlığına dikkat çekmedir. Sanki kıyamet kopmuş ve Allah'ın olmasını, murad ettiği şey olup bitmiş gibidir.

2) Herkesin yaptığının cezasını görmesi için kıyametin mutlaka kopacağını iyice te'kid etmektir. Binaenaleyh kıyametin kopacak olmasının kesin olması sebebiyle, sanki olup bitmiş gibi kabul edilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ayette zikredilen "emir" mahlûkat arasında hükmedip, herkese hakkını vermek ve mükelleflerden herbirini cennet veya cehennemdeki yerine ulaştırmaktır. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَقَالَ ٱلشَّيْطَانُ لَمَّا قُضِيَ ٱلْأَمْرُ إِنَّ ٱللَّهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ ٱلْحَقِّ *"Emir (iş) bittiği zaman şeytan (kâfirlere) şöyle der: "Şüphesiz Allah size gerçek va'adde bulunmuştu.."* (İbrahim, 22) buyurmuştur.

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: وَقُضِيَ ٱلْأَمْرُ tâbiri kıyamet hallerinin

fasılasız olarak bir çırpıda olacağını gösterir. Çünkü Allah Teâlâ'nın kazasını savuşturacak ve hükmüne mânî olacak hiçbir güç yoktur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Mu'az b. Cebel, مَلَائِكَةُ lâfzının üzerine atfetmek için, bu kelimeyi وَقَضَاءُ الْأَمْرِ şeklinde merfu bir masdar olarak okumuştur.

Bütün İşler Allah'a Döndürülür

Allah'u Teâlâ'nın, وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ *"ve bütün işler Allah'a döndürülür"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mücessime'den bazıları şöyle demişlerdir: "Ayetteki, إِلَى harf-i cerri intihâ-i gaye içindir. Bu da, Allah'ın kıyamet günü kendisine varılabilecek bir yerde bulunmasını gerektirir." Ehl-i Tevhid **Mücessime**'nin bu görüşte olanlarına, şu iki şekilde cevap vermişlerdir:

a) Allah'u Teâlâ kullarını dünyada, mahlûkatına dair pek çok işe mâlik kılmıştır. Kullar ahirete intikâl ettiklerinde, Allah'tan başka hiç kimse onlar hakkında hüküm verme yetkisine haiz değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ *"O zaman, emr yalnız Allah'a mahsustur"* (İnfitâr, 19) buyurmuştur. Bu Araparın tıpkı, bir kimsenin o işe bakma yetkisini sadece onda gördüğü zaman, رَجَعَ أَمْرُنَا إِلَى الْأَمِيرِ "İşimiz emire kaldı" demesi gibidir. Bunun bir benzeri de, kıyamet günü bütün varlıklar Allah'ın mülkü ve kudreti dahilinde olduğu halde, Allah'u Teâlâ'nın, وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ *"Dönüş Allah'adır"* (A. İmran, 28) demesidir.

Ebu Müslim şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ, imtihân ve deneme yurdu olan dünyada herkesi, imtihân gayesiyle birçok şeye mâlik kılmıştır. Bu dünyanın işleri sona erip biz sevâb ve cezâ yurdu olan ahirete ulaştığımızda bütün işler bir olan Allah'a ait olur. Bu böyle olunca, Allah korkulmaya ve itaat olunmaya müstehak varlık olur; kul da, emrolunduğu gibi gerçek barış olan İslâm'a girer, nehyolunduğu gibi de, şeytanın adımlarına tâbi olmaktan kaçar.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebu Amr ve **Asım,** تُرَدُّ anlamına gelmek üzere tâ harfinin zammesiyle, تُرْجَعُ şeklinde okumuşlardır. O'nu geri dönderdim anlamında, رَجَعْتُهُ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي *"Vallahi eğer ben Rabbime geri döndürülürsem..."* (Fussilet, 50), وَلَئِنْ رُدِدْتُ إِلَى رَبِّي *"Vallahi,*

ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلَيهُمُ الْحَقِّ *eğer ben Rabbime geri döndürülürsem...*" (Kehf, 36). "*Sonra da, Hak Mevlâları olan Allah'a döndürüldüler...*" (En'âm, 62) ve, رَبِّ ارْجِعُونِ ۝ لَعَلِّي أَعْمَلُ صَالِحًا "*Rabbim, beni dünyaya geri döndür; ki ben, salih bir amel işleyeyim*" (Mü'minûn, 99-100) buyurmuştur. Yani, رُدَّنِي demektir. İbn Âmir, Hamza ve Kisâî, tâ harfinin fethasıyla, تَرْجِعُ şeklinde okumuşlardır. Yani, تَصِيرُ "döner, sayrûret eder, intikâl eder..." Hak Teâlâ'nın, أَلَا إِلَى اللَّهِ تَصِيرُ الْأُمُورُ "*İyi biliniz ki, bütün işler Allah'a varır, intikal eder*" (Şûrâ, 53), إِنَّ إِلَيْنَا إِيَابَهُمْ "*Muhakkak ki onların varışları, dönüşleri bizedir*" (Ğâşiye, 25) ve, إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ "*Varışınız Allah'adır*" (Hûd, 4) âyetlerinde olduğu gibi.

Kaffâl (r.a) şöyle demiştir: Bu iki kıraate göre de, mânalar birbirine yakındır. Çünkü işler, neticede Allah'u Teâlâ'ya varır, intikâl eder. Allah (c.c) da, dünyayı sona erdirip, kıyameti koparmak suretiyle bütün işleri kendisine döndürür. **Kaffâl** sözüne devamla şöyle der: Hak Teâlâ'nın, تُرْجَعُ الْأُمُورُ "İşler döner" ifâdesinde üç mâna vardır:

a) Bu, biraz önce zikrettiğimiz mânadır; bu da, Cenâb-ı Hakk'ın bütün işleri kendisine döndürmesidir. Nitekim yine bu âyette, işlere hükmedip onları bitiren kendisi olduğu halde, وَقُضِيَ الْأَمْرُ "İş bitirildi" buyurmuştur.

b) Bunun, فُلَانٌ يُعْجِبُ بِنَفْسِهِ "Falanca kendisini beğeniyor" sözlerinde olduğu gibi, Arapların kullanmış olduğu bir üslûb üzere gelmesidir. Yine bir kimse başkasına, her ne kadar onu götüren olmasa bile إِلَى أَيْنَ يَذْهَبُ بِكَ "Seni nereye götürüyor?" demesi de böyledir.

c) Mahlûkatın zât ve sıfatları, kendilerinin yaratılmış ve muhdes, hesâba çekileceklerine şehâdette bulunup, mahlûkat da işlerini Allah'a havâle edince, o zaman Allah'u Teâlâ'nın, تُرْجَعُ الْأُمُورُ sözünün mânası, "Kullar, kendi nefislerinin şehâdetiyle o işleri Allah'a ve O'nun hükmüne havâle ederler" şeklinde olur. Bu Allah'ın tıpkı, يُسَبِّحُ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ "*Göklerde ve yerde bulunan şeyler Allah'ı tesbih ederler*" (Teğabun, 1) demesine benzer. Çünkü bu tesbih lisânın konuşmasıyla değil, halin şehâdetiyledir. Hak Teâlâ'nın, وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا "*Göklerde ve yerde bulunanlar, ister istemez Allah'a secde ederler*" (Ra'd, 15) ayeti de bu mânaya hamledilir.

Bu ayet-i kerime şu şekilde de tefsir edilmiştir: Mü'minler, Allah'a istekli olarak; kâfirler de nefislerinin Allah'ın kulları olduklarına şehâdet etmesi sebebiyle, istemeyerek secde ederler. Bu tefsire göre, "Kullar işlerini Allah'a havâle ederler ve o işlerinin Allah'a varacağını itiraf ederler. Mü'minler bunu

sözleriyle; kâfirler ise hallerinin şehadetiyle ifâde ederler" denilmesi caiz olabilir.

Seele Fiili ve Kem Edatı Hakkında Bilgi

سَلْ بَنِيٓ إِسْرَٰٓءِيلَ كَمْ ءَاتَيْنَٰهُم مِّنْ ءَايَةٍۭ بَيِّنَةٍ ۗ وَمَن يُبَدِّلْ نِعْمَةَ ٱللَّهِ مِنۢ بَعْدِ مَا جَآءَتْهُ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ

"İsrailoğullarına sor; biz onlara apaçık nice ayetler verdik! Kim Allah'ın nimetini, kendisine geldikten sonra değiştirirse, bilsin ki Allah'ın cezası çok çetindir"

(Bakara, 211).

BİRİNCİ MESELE

Ayet hakkında birkaç mesele vardır:

سَلْ aslında, اِسْأَلْ idi. Arapçada çok kullanıldığı için, hafiflik ve kolaylık olsun diye, ayne'l fiil olan hemze terkedilerek, harekesi kendisinden önceki harfe verilmiş, bundan dolayı da vasıl elifine ihtiyaç duyulmamıştır. **Kutrub** da, bu fiilin, زَأَرَ الْأَسَدُ يَزْأَرُ (Aslan kükredi-kükrüyor) gibi, سَأَلَ يَسْأَلُ ve; خَافَ – يَخَافُ gibi, سَالَ يَسَالُ şeklinde çekildiğini; emrinin, خَفْ gibi, سَلْ olduğunu söylemiştir. Bu kalıba göre **Nâfi** ve **İbn Amir**, سَأَلَ سَائِلٌ *"Bir sorarı sordu"* (Meâric, 1) ayetini, قَالَ ve, كَالَ vezninde, سَالَ سَائِلٌ şeklinde okumuşlardır. Ayet-i kerimede geçen, كَمْ lâfzı, adet ifâde etmek için kullanılmış ve sükûn üzere mebnî olan bir isimdir. Bunun, teşbih kafının, مَا ile terkîb teşkil ettiği; daha sonra da, مَا lâfzı kısaltılarak, mîm harfinin sükûn kılındığı ve istifhâm mânasını tazammun ettiği için sükûn üzerine mebnî kılındığı da söylenmiştir. Bu kelime, bazen haberiyye, bazan da istifham ifâde etmek için kullanılır. Arap lehçelerinin ekserisi, haberiyye için olduğu zaman, kendisinden sonra gelen ismi mecrûr; istifhâm mânasına kullanıldığı zaman ise, kendisinden sonra gelen ismi mansûb okumuşlardır. Araplardan, bu kelime haberiyye için kullanıldığı zaman kendisinden sonra gelen ismi mansûb; istifhâm için kullanıldığı zaman ise, kendisinden sonra gelen ismi mecrûr okuyanlar da vardır. Bu kelimenin, mevzû bahis ayetimizde istifhâmiyye ve haberiyye olması muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Bu Ayetin Daha Önceki Kısımla Münasebeti

Bil ki, bundan kastedilen, "Sana bu âyetlerden haber vermeleri,böylece senin de onları öğrenmen için İsrâiloğullarına sor!" mânası değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s), Allah'ın bu durumları kendisine bildirmiş olması sebebiyle, bunları biliyordu. Bilâkis bundan maksad, Allah'ın delillerinden yüz çevirmeden men etmek hususunda, iyice açıklamada bulunmak ve dikkat çekmektir. Bu sözün izahı şudur: Allah'u Teâlâ, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلاَ تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ *"Ey iman edenler, toptan İslâm'a (veya sulha) girin ve, şeytanın adımlarına tâbi olmayın"* (Bakara, 208) buyurmuş, böylece İslâm'ı emretmiş, küfürden de nehyetmiştir. Daha sonra da, فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَتْكُمُ الْبَيِّنَاتُ buyurmuş, yani "Siz bu tekliften yüz çevirirseniz, فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Bilinîz ki Allah azîz ve hakîmdir"* (Bakara, 209) ayetiyle beyan ettiği tehdidine müstehak olursunuz" demek istemiştir. Daha sonra da bu tehdidini, هَلْ يَنظُرُونَ إِلاَّ أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَئِكَةُ *"Onlar ancak, Allah'ın meleklerle berâber buluttan gölgeler içinde gelmesini mi bekliyorlar?"* (Bakara, 210) beyan etmiş, daha sonra üçüncü olarak da bu tehdidini, سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ *"İsrailoğullarına sor..."* (Bakara, 211) ayetiyle pekiştirmiştir. Yani şu mevcût olanlara, "Bizim onların atalarına apaçık ayetler verdiğimizi; onların ise, bu ayetleri inkâr ettiklerini, böylece de Allah'u Teâlâ'nın azâbını muhakkak olarak hak ettiklerini" bir sor! Bu, şu anda mevcut olanların, "Şayet Allah'ın ayetlerinden yüz çevirirlerse, daha önce yaşayanların azâba duçar olmaları gibi, bunların da azaba duçar olacaklarına" dikkatlerini çekmektir. Bu geçmişi anlatmaktan maksat, Hak Teâlâ'nın da, فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ *"Kıyaslayın ey akıl sahipleri"* (Haşr, 2) ve, لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ *"Muhakkak ki onların kıssalarında, akıl sahipleri için alınacak ibretler vardır"* (Yusuf, 111) ayetlerinde de olduğu gibi, başkaları bakımından ibret almalarıdır. Âyetler arasındaki irtibatın beyân edilmesi, işte bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebû Amr, سَلْ lâfzında, vâv ve fâ harfine bitişmesi durumu ile (vâv ve fâ harfinin olmadığı) isti'nâf halinin arasını birbirinden ayırmış, buna göre, سَلْهُمْ أَيُّهُمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ *"Onlara, bunu hangisinin savunacağını sor"* (Kalem, 40) ve, سَلْ بَنِي إِسْرَائِيلَ ayetini hemzesiz, وَسْئَلِ الْقَرْيَةَ "Köye sor" (Yusuf, 82) فَسْئَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُنَ الْكِتَابَ *"Kitâbı okuyanlara sor"* (Yunus, 94) ve, وَسْئَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ *"Allah'tan, onun fazlını isteyiniz"* (Nisa, 32) ayetlerini de hemzeli okumuştur. **Kisaî** ise, bunların arasında herhangi bir fark görmemiş, bunların hepsini hemzesiz olarak okumuştur. Bu iki okuyuş şekli arasındaki farkın izâhı şöyledir:

Müste'nef cümlelerde tahfif, müstakil olan ve kendisiyle başlanılan hemzenin düşürülmesine vesile olur. Kendisinden önce vâv ve fâ harfinin bulunduğu durum böyle değildir. **Kisaî**, Mushaf'ın yazılış şekline uymuştur. Çünkü bütün Mushaflarda bu elif düşmüştür.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İsrailoğullarına Gösterilen Mucizeler ve Onların Nankörlükleri

Allah'u Teâlâ'nın, مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bundan murad, **Musa** (a.s)'nın denizi yarmak, bulutlarla gölgelendirmek, kudret helvası ve bıldırcın eti indirmek, dağı yukarı kaldırmak, buluttan Allah'u Teâlâ'nın, **Hz. Musa**'ya konuşması, onlara **Tevrât**'ı indirmesi ve onlar için hidayeti küfürden ayırması gibi, mucizeleridir. İşte bütün bunlar, apaçık âyet ve delillerdir.

2) Bunun mânası şudur: Biz onlara, Hz. Muhammed'le ilgili, kendisiyle O'nun doğruluğunu ve şeriatının gerçekliğini bilecekleri nice açık hüccetler verdik.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ *"Allah'ın nimetini kim değiştirirse"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

وَمَنْ يُبَدِّلْ tahfif ile, وَمَنْ يَبْدِلْ şeklinde okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Ebu Müslim, bu ayette bir hazf olduğunu ve bunun takdirinin, كَمْ آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَكَفَرُوا بِهَا "Biz onlara apaçık nice ayetler vermiştik de, onlar bunu inkâr etmişlerdi" şeklinde olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir hazfe, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ sözü delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Buradaki, نِعْمَةَ اللَّهِ *"Allah'ın nimeti"* ile ilgili iki görüş vardır:

1) Bundan murad, Allah'ın ayet ve delilleridir. Bunlar, Allah'u Teâlâ'nın nimetlerinin en yücesi ve kıymetlilerindendir. Çünkü bunlar hidâyete ve sapıklıktan kurtulmaya birer vesiledirler. Bu görüşe göre, bu nimetlerin değiştirilmesi hakkında değişik iki açıklama vardır:

a) "Apaçık ayet" ten muradın, Hz. Musa'nın mucizeleri olduğunu söyleyenler, bu nimetlerin değiştirilmesinden muradın da, Allah'u Teâlâ'nın bunları onlara hidâyet vesilesi olsun diye izhar edip gösterdiğini, fakat onların bunları,

فَزَادَتْهُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِهِمْ *"Bunlar da onların küfürlerine küfür kattı"* (Tevbe, 125) ayetinde beyân edildiği gibi, sapıklıklarına sebep kılmaları olduğunu söylemişlerdir.

b) "Apaçık ayet" ten muradın, Tevrat ve İncil'deki Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğine delâlet eden şeyler olduğunu söyleyenler, "Allah'ın nimetlerinin değiştirilmesinden murad, bu delilleri tahrif edip, onlara şüpheler sokmaktır" demişlerdir.

2) "Allah'ın nimeti"nden murad, onlara verdiği sıhhat, güvenlik ve kendi kendine yetme vesileleridir. Allah'u Teâlâ da, onlar inkâr yoluna saptıkları zaman bu nimeti gazâb ile değiştirmiştir. Ama, buna sebep kendileri olduğu için, bu değiştirmeyi onların kendilerine izafe etmiştir. Onların buna sebep oluşları da, onların bu apaçık ayetlerle amel etmeleri gerekirken bunu terketmeleridir.

Cenâb-ı Allah'ın, مِنْ بَعْدِ مَاجَاءَتْهُ *"Ona geldikten sonra"* buyruğunun mânası, "Onu iyice anlayıp bildikten sonra; veya onu iyice kavradıktan, belledikten sonra" demektir. Nitekim Allah'u Teâlâ, ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ *"Onu iyice anladıktan sonra, bile bile onu tahrif ediyorlar"* (Bakara, 75) buyurmuştur. Çünkü onları iyice anlayıp kavramadıkça, sanki onlar o kimse tarafından hiç bilinmemiş gibi olurlar. Eğer biz âyetteki nimeti sıhhat, emniyet ve kendi kendine yetme gibi, dünya ile alâkalı bir şeyle izah edersek, muhakkak ki bu sebeplerin meydana gelmesi esnâsında, öncelikle yapılması gereken şükretmek; yapılması çok çirkin olan da küfretmek olur. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, ayetin sonunda, فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *"Muhakkak ki Allah, cezâsı çok çetin olandır"* buyurmuştur.

Vahidî (r.a) şöyle demiştir: "Bu kelâmda bir hazf bulunmaktadır. Ve bunun mânası da, "Allah ona (böyle davranana) karşı cezâsı çok çetin olandır" şeklindedir." Ben de şöyle diyorum: **Abdulkâhir en-Nahvî, "Delâilu'l-İ'câz"** isimli kitabında, bu hazfin terkinin daha uygun olduğunu; çünkü, ayetten maksadın, Allah'u Teâlâ'nın şu veya bu kimse için, شَدِيدُ الْعِقَابِ olduğuna dikkat etmeksizin, O'nun zât-ı İlahi'sinin, شَدِيدُ الْعِقَابِ olduğunu açıklayarak kulları korkutmak olduğunu beyan etmiştir. Sonra **Vahidî** şöyle demiştir: الْعِقَابُ cürüm ve suçun hemen peşinden gelen azâb demektir.

★

★ ★

زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢١٢﴾

"İnkâr edenlere, dünya hayatı süslenmiştir. Onlar, iman edenlerle alay ediyorlar. Halbuki, müttakî olanlar kıyâmet gününde onların üstündedirler. Allah dilediğine hesapsız rızık verir"

(Bakara, 212).

Bil ki Hak Teâlâ, daha önce delilleri ve peygamberleri yalanlayan, bu delillerden yüz çeviren ve Allah'ın nimetlerini, kendilerine geldikten sonra değiştiren kâfirlerin halini zikredince, bunun peşinden onların bu yolu tutmalarının sebebini açıklayarak, زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيٰوةُ الدُّنْيَا buyurmuştur. Bu sözün gayesi, müslümanlara, fânî ve geçici dünya süsünü, bâkî ahiret derecelerine tercih eden kâfir ve müşriklerin akıllarının ne kadar yetersiz olduğunu bildirmektir. Bu âyetle alâkalı bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Cenâb-ı Hak, birkaç sebepten dolayı, زُيِّنَتْ yerine, زُيِّنَ demiştir:

1) **Ferrâ**'nın görüşüdür: الْحَيَاةُ kelimesiyle, الْإِحْيَاءُ kelimesi bir mânâya gelir. Eğer bunlar müennes addedilirlerse bu, lâfızları bakımındandır. Eğer müzekker sayılırlarsa, bu da mânaları bakımındandır. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ (Bakara, 275) ayetindeki, مَوْعِظَةٌ kelimesi ile, وَأَخَذَ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ (Hûd, 67) ayetindeki, الصَّيْحَةَ kelimeleri de böyledir.

2) **Zeccâc**'ın görüşüdür: Buna göre, الحياة kelimesi, hakiki müennes bir kelime değildir. Çünkü bu, اِمْرَأَةٌ (kadın) ve, رَجُلٌ (erkek); نَاقَةٌ (dişi deve) ve, جَمَلٌ (erkek deve) kelimelerinde olduğu gibi, mukabilinde müzekker bulunan bir canlı değildir. Bilakis, اَلْحَيَاةُ – اَلْعَيْشُ ve, اَلْبَقَاءُ kelimeleri ile aynı mânaya gelir. Binaenaleyh, Allah'u Teâlâ sanki, "Kâfirlere dünya hayatı ile bekâ duygusu süslenmiştir" buyurmaktadır.

3) **İbnu'l-Enbarî**'nin görüşüdür. O, şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ burada, زُيِّنَتْ dememiştir, çünkü, زُيِّنَ fiili ile, bunun nâib-i fâili olan, الحياة الدُّنْيَا sözünün arası, لِلَّذِينَ كَفَرُوا lâfızlarıyla fasledilmiştir. Müennes olan bir fâ-

ilin fiili ile, bu fiil arası, araya giren bir kelime ile (fasıl) ayrılırsa, fiilin müzekker getirilmesi güzel olur.Çünkü fasıl, fiile müenneslik tâ'sının gelmesine lüzum bırakmaz.

İKİNCİ MESELE

Müreffeh Kâfirlerin Mü'minlerle Alay Etmeleri

Alimler bu âyetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili birçok rivâyet zikretmiştir:

1) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: Bu ayet, **Ebû Cehil** ve diğer Kureyş önderleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar, **Abdullah İbn Mesûd, Ammâr, Habbâb, Ebû Huzeyfe**'nin kölesi **Sâlim, Amir İbn Füheyre** ve **Ebu Ubeyde İbnu'l-Cerrâh** gibi fakir müslümanlarla, kâfirler rahatlık ve nimetler içinde yüzerken, onların fakr-ü zaruret içinde bulunmaları ve çeşitli eziyyetlere katlanmaları sebebiyle, alay ediyorlardı.

2) **Benû Kurayza, Benû Nadîr** ve **Benu Kaynuka** yahudilerinin ileri gelenleri ve âlimleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar, yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılan fakir müslüman muhacirlerle alay ediyorlardı.

3) **Mukâtil** şöyle demiştir: "Bu âyet-i kerime, **Abdullah İbn Ubeyy** ve avenesi gibi münafıklar hakkında nâzil olmuştur. Bunlar, zayıf müslümanlar ve fakir muhacirler ile alay ediyorlardı."

Bil ki âyetin bütün bu anlatılanlar için nâzil olmuş olmasına bir mani yoktur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Dünyayı Süslü Gösterenin Cenâb-ı Hak Olduğu Konusunda Mûtezile İle İhtilaf

Âlimler, bu "tezyîn " (süsleme)'nin keyfiyeti hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Mu'tezile,** bu hususta birkaç vecih zikretmiştir:

1) **Cübbaî** şöyle demiştir: "Burada süsleyen cinlerin ve insanların azgınlarıdır. Onlar, kâfirlere dünya hırsını süslü göstermişler, gözlerinde ahiret tarafını çirkinleştirmişler ve onlara ahiret hususunda söylenen şeylerin doğru olmadığını, binaenaleyh dünyadaki yaşantılarını bozmaları gerektiği vehmini vermişlerdir.

Cebriye'nin söylemiş olduğu, "Allah'u Teâlâ bunu süslemiştir" görüşü, bâtıl ve yanlıştır. Çünkü bir şeyi süslü gösteren, onun güzel olduğundan haber vermektedir. Eğer burada süsleyen Allah'u Teâlâ olsaydı, bu süsleme hususunda ya doğru olurdu veya yalancı olurdu. Eğer doğru olursa, süslediği şeyin güzel olması gerekir. Bu durumda da onu güzel görerek yapan kimse, doğru yapmış olurdu. Bu, kâfirlerin küfür ve günahta doğru iş yapmış olmalarını gerektirir. Halbuki bunu söylemek küfürdür. Eğer Allah bu süsleme hususunda yalancı ise, o zaman bu, Allah'u Teâlâ'nın hiç bir sözüne ve haberine

güvenilmeme sonucuna götürür. Bunu söylemek de küfürdür. Binaenaleyh, ayetteki "süsleyen" den muradın şeytan olduğu doğru olur." İşte **Ebû Ali el-Cübbaî**'nin **Tefsir**'inde, bu hususta söylemiş olduğu sözün tamamı budur.

Ben de derim ki: Bu görüş zayıftır. Çünkü, زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا *"İnkâr edenlere süslendi"* âyeti, bütün kâfirleri içine almaktadır. Bu durumda da, bütün kâfirler için tek bir "süsleyici" nin olmasını gerektirir. Bütün kâfirler için "süsleyici" olanın, kâfirlerin dışında başka birisi olması gerekir. Ancak, "Kâfirlerden herbiri, diğerine dünya hayatını süslü gösteriyordu" denilirse, o zaman bu bir devr-i fâsit olur. Böylece, bütün kâfirlere küfrü süslü gösterenin, kâfirlerin dışında birisi olması gerekir. Bu durumda **Cübbaî** 'nin, "Burada süsleyen,insanların ve cinlerin azgınlarıdır" sözü yanlış olur. Çünkü, bu azgınlar da, kâfirlere dahildir. Biz ayette bahsedilen süsleyenin kâfirlerden başkaları olması gerektiğini açıkladık. Böylece **Cübbaî**'nin te'vilinin zayıf olduğu sabit olmaktadır.

Cübbaî'nin, "Bir şeyi süslü gösteren, onun güzel olduğunu haber vermektedir" sözü kabul edilemez. Aksine bir şeyi süsleyen, o şeyi bir süs ile vasıflayan kimsedir. Zînet ve süs ise, bir şey ile kâim olan ve o şeyin kendisiyle süslü olduğu bir sıfattır. Bu izaha göre, **Cübbâî**' nin sözü sâkıt olmaktadır.

Sonra biz, eğer bir şeyi süsleyenin onun güzelliğinden haber vermekte olduğunu kabul etsek bile, şöyle denilmesi niçin caiz olmasın? "Allah'u Teâlâ onun güzelliğinden haber vermektedir. Bundan murad şudur: Allah'u Teâlâ onda bulunan lezzet, güzellikler ve rahatlardan haber vermiştir. Bunlardan haber vermesi ise yalan değildir. Bunları tasdik etmek de küfür değildir." Böylece **Ebu Ali el-Cübbaî**'nin bu konudaki sözü tamamen düşmektedir.

2) **Ebu Müslim** şöyle demiştir: "زُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا âyetinin, "Onlar kendilerine süslü gösterdiler" manasında olması muhtemeldir. Araplar, kendilerinden uzaklaşan kimseye, أَيْنَ يَذْهَبُ بِكَ "O seni nereye götürüyor?" derler, ama bununla, onun yanında onu götüren birisinin bulunduğunu kastetmezler. Allah'u Teâlâ'nın şunlar gibi, birçok ayetinin mânası böyledir: أَنَّى يُؤْفَكُونَ *"Onlar nasıl da döndürülüyorlar?"* (Tevbe, 30) ve, أَنَّى يُصْرَفُونَ *"Nasıl da, çevirliyorlar?"* (Gâfir, 69). Allah'u Teâlâ bunu, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُلْهِكُمْ أَمْوَالُكُمْ وَلاَ أَوْلاَدُكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ *"Ey iman edenler, mallarınız ve çocuklarınız, sizi Allah'ın zikrinden alıkoymasın"* (Münafikûn, 9) ayet-i kerimesiyle te'kîd etmiş ve, mallar ve çocuklar adeta sebep oldukları için, oyalamak ve alıkoymak işini onlara nisbet etmiştir. Şeytan, insana bir fiili zorla yaptırmaya kâdir olmadığı için, hakikatte dünyayı kendisine süsleyen,insanın bizzat kendisidir."

Bil ki bu görüş de zayıftır. Çünkü ayetteki, زُيِّنَ lâfzı, bir süsleyenin bunu süslü gösterdiğini ifâde eder. Hakiki mânadan mecazî manaya geçmek, mümkün değildir.

3) Bu süsleyici Allah'u Teâlâ'dır. Bu görüşün doğru olduğuna iki şey delâlet etmektedir:

a) Âyetteki, زُيِّنَ fiilini ma'lûm sîgasıyla, زَيَّنَ "O süsledi..." şeklinde okuyan kimsenin kıraati.

b) إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلاً *"Hangileri daha güzel amel edecek diye sınamak için, yeryüzünde bulunan şeyleri insanlar için bir zinet yaptık"* (Kehf, 7) ayet-i kerimesidir.

Sonra bu görüşte olanlar bazı izahlar zikretmişlerdir:

Birincisi: Allah'u Teâlâ'nın dünyada ortaya koyduğu güzellik, göz alıcılık, hoşa gitme ve lezzet duyma gibi şeyler vasıtasıyla "süsleyici" sayılması imkânsızdır. Çünkü Allah'u Teâlâ bunları, ancak kullarını imtihan etmek için yaratmıştır. Bunun bir benzeri de,

زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَ الْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ ۞ قُلْ أَؤُنَبِّئُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ

"Kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma güzel atlara, hayvanlara, ekinlere olan tutku seviyesindeki sevgi insanlar için bezenip süslenmiştir. Bunlar, dünya hayatının geçici birer metaıdır. Varılacak en güzel yer ise, Allah katındadır. De ki: Size bundan daha hayırlısını haber vereyim mi: Müttakî olanlar için, Rableri katında cennetler vardır" (A. İmrân, 14-15), ve, اَلْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلاً

"Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdürler. Bâkî olan salih ameller ise, Rabbin katında hem sevâbca, hem de arzu olunması bakımından daha hayırlıdır" (Kehf, 46) ayetleridir. Bu âyetler birbirlerine muvafıktırlar. Hepsinin mânası şudur: Allah'u Teâlâ bu dünyayı bir imtihan ve deneme yurdu olarak yaratmış ve, insanların tabiatına, aksini yapmak mümkün olmayacak şekilde zorlamaksızın lezzetlere temâyül, şehvet uyandıran şeylere de bir muhabbet duygusu yerleştirmiştir. Aksine bu, imtihanın kendisiyle tam olabilmesi ve mü'minin, hevâsıyla mücadele edip nefsini mübahları işlemeye sevkederek haramlardan da men edebilmesi için, nefsin reddetme imkânına da sahib olduğu bir şeyi sevme temayülü uyandırmak yoluyla olur.

İkincisi: Ayetteki süslemeden murad, Allah'u Teâlâ'nın kâfirlere dünyada mühlet vermesi, onları dünyaya yönelmekten ve dünyayı elde etmek için

son derece hırslı olmaktan alıkoymamasıdır. İşte bu, mühlet vermeye "tezyin" adını vermiştir.

Bil ki, **Mu'tezile**'den naklettiğimiz bütün bu izah şekillerine, şu tek sual yöneltilir: Kâfirlerin kalblerinde bu süsün meydana gelmesi için, bir "muhdis" (meydana getirici) nin bulunması gerekir. Aksi halde, meydana gelen bu durum, bir müessir olmaksızın meydana gelmiş olması gerekir. Bu ise imkânsızdır. Sonra, kâfirlerin kalblerinde meydana gelen bu tezyin, küfür ve günah tarafını iman ve taat tarafına tercih ettirdi mi, ettirmedi mi? Eğer kesin olarak tercih ettirmemiş, fakat insan kalbinde bu süsleme olduğu halde, kalbinde böyle bir süsleme yokmuş gibi olmuşsa, bu durumda bu şeyin, o insanın kalbinde bir tezyîn, süsleme olması imkânsız olur. Halbuki âyet, bu tezyinin mevcût olduğunu göstermektedir. Eğer biz, o insanın kalbinde bu tezyinin bulunmasının küfür ve ma'siyet tarafını, iman ve taat tarafına tercih ettirme sebebi olduğunu söylersek,o zaman da irâde ve seçme gücü ortadan kalkar. Çünkü denklik durumunda, iki taraftan birisinin rüchâniyyeti imkânsız olunca, iki taraftan herhangi birisinin "mercûh" olması haydi haydi imkânsız olur. Mercûhun meydana gelmesi imkânsız olunca, râcih olanın meydana gelmesi vâcib olur. Çünkü, iki zıt durumun dışında, üçüncü bir hal yoktur. İşte Mûtezile'ye yöneltilen soru budur.

Mâlumdur ki, Mûtezilenin zikretmiş olduğu izahlardan hiç birisiyle bu soruya cevâp verilemez.

Bu te'vilin izahlarının **üçüncüsü:** Ayetten murad şudur: Allah Teâlâ dünya hayatının mahzurlu (haram) olan taraflarını değil mübahlarını süslü göstermiştir. Bu izaha göre, problem çözülmektedir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü Allah Teâlâ, bu tezyinin (süslü gösterilme halinin) kâfirlere âit olduğunu bildirmiştir. Mübah (helâl) şeylerin süslü gösterilmesi ise sadece kâfirlere has değildir. Binaenaleyh ayette bahsedilen tezyinin, helâl şeyleri süslü (güzel) gösterme manasına olması imkânsızdır. Bir de mü'minler dünyanın hoş şeylerinin mübahlarından istifâde ederken, bu istifâde, ahirette olacak hesaptan dolayı korku ve çekinme hisleri ile birlikte olmaktadır. Malı ve mertebesi çok ise de, onun yaşantısı mükedder ve sıkıntılı olup, en çok düşündüğü de ahiretin ücretini elde etmek olur. Bu kimse dünyayı ancak, ahiret için bir vesile sayar. Oysaki kâfir böyle değildir; elindeki şey her ne kadar az ve değersiz ise de, onun bununla sevinmesi, maksatların en mükemmelinin o olduğuna inandığı için, çoğunlukla zan üzere olur. Onun durumu bu olunca, âyette murad edilenin, mübah olan şeylerin tezyin edilmesi olması doğru olmaz.

Yine Allah'u Teâlâ bu ayetin peşinden, وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا "İman

edenlerle alây ederler'' cümlesini getirmiştir; bu kâfirlerin mü'minlerle, yasaklanmış lezzetleri terkedip, vâcib olan meşakkatlere katlanmaları sebebiyle alay ettiklerini bildirir. Bu da, bu tezyinin mübah şeylerle ilgili olmayıp, aksine haramlarla ilgili olduğunu gösterir.

Bizim âlimlerimize gelince, onlar tezyini, "Allah'ın insanın kalbinde, eşyayı murad etme ve onlara kâdir olma gücünü yaratması; hatta bu fiilleri ve halleri Allah'ın var etmesi" manasına hamletmişlerdir. Bu, kulların fiillerinin yaratıcısının, ancak Allah Teâlâ olduğu esasına binâen böyledir. Bu izaha göre, ayetten muradın ne olduğu ortaya çıkar.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا *''Onlar îmân edenlerle alay ederler''* kavline gelince, biz daha önce bu alay etmenin keyfiyeti hususunda birçok rivayetler nakletmiştik.

Vahidî şöyle demiştir: "Allah Teâlâ'nın, وَيَسْخَرُونَ sözü, müste'nef bir cümle olup, زُيِّنَ lâfzı üzerine atfedilmemiştir. "Mazi" bir fiilden sonra, muzârî bir fiilin müste'nef bir cümle olarak gelmesi tuhaf bir şey değildir. Çünkü Allah Teâlâ, mâzi bir fiil olan, زُيِّنَ (süslendi, süslü gösterildi) fiili ile o kimselerden haber vermiş, daha sonra da o kimselerin, devam ettirdikleri bir işi beyan ederek, وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا buyurmuştur. Bunun manası şudur: Müşrikler, mü'minler hakkında, "Şu yoksul kimseler dünyanın güzelliklerini, lezzetlerini ve tutkularını terkediyorlar da, ahiretle ilgili olarak söylenen şeyler asılsız olduğu halde ahiret için bir çok meşakkat ve sıkıntılara katlanıyorlar" diyorlardı. Şüphe yok ki ahiretin var olduğu sözü asılsız olsaydı, o zaman bu alay gerekli olurdu. Ahiretin var olduğunu söyleyen sözün doğru olması durumunda ise, bu alay onlar aleyhine dönmektedir. Çünkü varlıklar içerisinde, sayılı nefesler içinde tadabileceği lezzetler için, ebedî bir mülkten (nimetten) yüz çeviren kimseden daha çok alaya müstehak olan bir kimse mevcut değildir. Hatta muhakkik alimlerden birisi şöyle demiştir: "Dünyadan yüz çevirip, ahirete yönelmek her hâlükârda en ihtiyatlı olan yoldur. Çünkü eğer ahiretin var olduğu yanlış olur ise, o kimse sadece değersiz lezzetleri ve sayılı nefesleri yitirmiş olur. Fakat eğer ahiret gerçekten var ise, dünyadan yüz çevirip ahirete teveccüh etmek, sağlam bir yol olur. Böylece kâfirlerin alayının bâtıl olduğu ve kendilerine dönmesinin daha evlâ olacağı ortaya çıkmış olur.

Mü'minler Âkibette Kâfirlerin Üstünde Olacaklardır

Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ *''İttikâ edenler ise kıyamet gününde onların üstündedir''* buyruğu ile ilgili birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci Sual: Cenâb-ı Allah niçin önce, مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا "İman edenler.." sonra da, وَالَّذِينَ اتَّقَوْا *"İttika edenler"* buyurdu?

Cevab: Büyük sâadetin ancak muttaki mü'min için söz konusu olduğunu ortaya koymak gayesiyle ve bu mü'minleri takvaya bir teşvik olsun diye, böyle buyurmuştur.

İkinci Sual: Bu "Üstte" olmadan murad nedir?

Cevab: Bunun birkaç türlü izahı vardır:

a) **Üstte** olmadan murad, mekân (yer) itibarıyla üstte olmaktır. Çünkü mü'minler gökteki "illiyyûn"da, kâfirler ise yerdeki "siccîn" de olacaklardır.

b) Üstte bulunmaktan muradın, şeref ve derece bakımından üstte bulunmuş olması da muhtemeldir.

Buna göre şayet, "İki kimseden herbirisi şerefli olur da, fakat birisi diğerinden biraz daha şerefli olursa, "Falanca şeref bakımından falancanın üzerindedir" denilir. Kâfir için ise hiçbir şeref söz konusu değildir. O halde nasıl olur da, "Mü'min, şeref bakımından kâfirin üzerindedir" denilebilir?" denilirse, biz deriz ki: Bundan murad, kâfirlerirn düya saadeti itibarıyla mü'minlerin üstünde olması, sonra ahirette ise durumun bunun aksine olmasıdır. Buna göre Cenâb-ı Hak, mü'mine, kâfir için söz konusu olan dünyevi saadetlerin çok üstünde ahiret saadetleri verir.

c) Bundan muradın, mü'minlerin kıyamet gününde hüccet (delil) bakımından kâfirlerden üstün olduğudur. Bu böyledir, çünkü bazan kâfirlerin şüpheleri mü'minlerin kalbine ârız oluyordu, sonra mü'minler, Allah'ın tevfiki ve yardımı ile bu şüpheleri kalblerinden atıyorlardı. Kıyamet gününde ise böyle birşey olamaz. Aksine o günde bütün şüpheler yok olur. Cenâb-ı Hakk'ın,

إِنَّ الَّذِينَ أَجْرَمُوا كَانُوا مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا يَضْحَكُونَ ۝ وَإِذَا مَرُّوا بِهِمْ يَتَغَامَزُونَ ۝ وَإِذَا انْقَلَبُوا إِلَى أَهْلِهِمُ انْقَلَبُوا فَكِهِينَ ۝ وَإِذَا رَأَوْهُمْ قَالُوا إِنَّ هَٰؤُلَاءِ لَضَالُّونَ ۝ وَمَا أُرْسِلُوا عَلَيْهِمْ حَافِظِينَ ۝ فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ

"Muhakkak ki mücrimler (kâfirler), iman edenlere gülüyorlardı. Onlara rastladıkları zaman, onlarla kaş-göz işaretleriyle alay ediyorlardı. Evlerine neş'e ve sevinç içinde dönüyorlardı. O mü'minleri gördüklerinde, "Şunlar muhakkak dalâlet içindedirler" diyorlardı. Halbuki onlar, mü'minler için yollanmış bekçiler değillerdi. O (kıyamet) gününde ise, mü'minler kâfirlere güleceklerdir" (Mutaffifin, 29-34) ayetinde buyurduğu gibi, şeytanın vesveseleri artık hiç tesir etmez.

d) Mü'minlerin kıyamet gününde kâfirlerle yapacakları alay, kâfirlerin dünyada mü'minlere karşı yaptıkları alaylarının üstündedir. Çünkü kâfirin mü'min ile alay etmesi, temelsizdir. Bu temelsizliği ile birlikte bir de sona erecektir. Mü'minin ahirette kâfire karşı olan alayı ise çok yerindedir. Yerinde oluşunun yanı sıra, bir de devamlı ve bâkîdir.

Üçüncü Sual: Ayet-i kerime, günahkârların cezasının katî olduğuna delâlet eder mi? Çünkü bir kimse:"Allah Teâlâ, bu üstte oluşu muttaki olanlara has kılmıştır. Takvâ vasfını kazanmayan kimseler için bu üstünlüğün olmaması gerekir. Bu üstünlük bulunmayınca o (müttaki olmayan mü'minlerin) ateş ehlinden olmuş olurlar?

Cevap: Bu,âyetin mefhum-u muhâlifine tutunmaktır. Binaenaleyh bu, delâlet bakımından, bizim daha önce affa dair delillerle tahsis edilmiş olduğunu açıkladığımız umûmî delillerden daha kuvvetli olamaz.

Mü'minlere Verilecek Hesapsız Rızık

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Allah dilediğini sınırsız olarak rızıklandırır"* buyruğundan muradın, "Allah'ın, müttakilere ahirette sevab vermesi" ve yine, "Allah'ın dünyada mü'min-kâfir bütün kullarına verdiği şeyler.." olması muhtemeldir. Biz, bu "rızk"ı ahiret rızkı olarak aldığımızda, birkaç şekilde açıklama yapılabilir:

a) Allah Teâlâ, ahirette dilediğini, yani mü'minleri, hesapsız olarak, yani nihâyete ermesi söz konusu olmayan bol ve geniş rızıklarla rızıklandırır. Bu, Allah Teâlâ'nın, فَأُولٰئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ يُرْزَقُونَ فِيهَا بِغَيْرِ حِسَابٍ *"İşte bunlar, cennete girerler ve orada hesapsız olarak rızıklandırılırlar"* (Mü'min, 40) âyetinde anlatıldığı gibidir. Çünkü bir hesap, ölçü ve miktar dâiresine giren herşey sonludur. Sonlu olmayan şeyin ise, mutlaka hesaplara sığmaması gerekir.

b) Mü'minlere cennette ulaşan faydaların bir kısmı sevâb (ibâdetlerinin karşılığı), bir kısmı da Allah'ın onlara lütuf ve ikramıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ *"Onlara ücretlerini Allah tastamam verir ve bir de lutf-u kereminden fazlasını verir"* (Nisa, 173) buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın fazlı ve lütfu ise sonsuzdur.

c) Allah Teâlâ, bu nimetlerin bitmesinden korkup da, elinden çıkanları hesaplama ihtiyacı duymaz. Çünkü başkasına birşey veren kimse,ancak elinde kalanların miktarını bilmek için verdiklerinin hesabını yapar. Bu sebeble o kimse, başkalarına ikramda bulunurken bu ikramı, kendisine zarar verecek noktaya götürmez. Allah Teâlâ'nın ise böyle bir hesaba ihtiyacı yoktur. Çünkü O.

kudreti ve mülkü dahilindeki şeylerin sınırı olmayan, âlim ve gânî (zengin) bir varlıktır.

d) Cenâb-ı Hak, bu tâbirle cennet ehlinin rızkını murad etmiştir. Çünkü hesab yapmaya ancak, bir şey alınıp da, bu olması gereken miktardan eksik görüldüğü zaman ihtiyaç duyulur. Sevab ise böyle değildir. Çünkü çağlar ve asırlar geçtikten sonra bile,Cenâb-ı Hakk'ın va'ad ve lütuf hükümleri gereği hakedilmiş olan sevab bâkî kalır. Buna göre sevâbta kesinlikle hesab söz konusu olamaz.

e) Cenâb-ı Hak, "Verilen şeyin, ilâhî rahmet hazinesinin yanında bir kıymeti olmadığını, çünkü her an verilen şeyin mutlaka sonlu olduğunu, Allah'ın kudret hazinesinde bulunanların ise sonsuz olduğunu; sonlu olanın sonsuz yanında bir hiç olduğunu" murad etmiştir. بِغَيْرِ حِسَابٍ kavlinden murad işte budur. Bu, aynı zamanda, kudret-i İlâhî'ye dahil olan şeylerin sonsuz olduğuna da işaret eder.

f) Ayetteki, بِغَيْرِ حِسَابٍ *"hesapsız olarak"* ifâdesinin manası, "hakedilmiş olmadığı halde" demektir. Bir kimsenin, bir başkasında bir alacağı olduğu zaman, لِفُلَانٍ عَلَى فُلَانٍ حِسَابٌ (falancanın falancada bir hesabı vardır) denilir. Bu da, hiç kimsenin Allah karşısında hiçbirşeyi aslında haketmediğine ve hiç kimsenin O'nunla bir hesabı bulunmadığına; aksine O'nun kullarına verdiği herşeyi o kul hakettiği için değil de sırf kendi lütuf ve ihsanından dolayı verdiğine delâlet eder.

g) بِغَيْرِ حِسَابٍ tabirinin manası, "ihtiyaç duyulan miktardan fazlası ile.." demektir. Mesela, bir kimse gerekenden fazla harcamadığı zaman, فُلَانٌ يُنفِقُ بِالْحِسَابِ "falanca hesaplı harcıyor" denilir. Fakat gerekenden fazla harcayınca, onun için يُنفِقُ بِغَيْرِ حِسَابٍ "O hesapsız harcıyor" denilir.

h) Bu tabirin manası, "Allah çok verir" demektir. Çünkü hesap ile verilen şey azdır.

Bil ki bütün bu açıklamaların hepsi muhtemeldir. Allah'ın atiyeleri, mezkûr bütün şekillerde devamlıdır. Binaenaleyh ayetten, bütün bunların murad edilmiş olması câizdir. Fakat biz ayeti, Allah'ın hem mü'min, hem kâfir kullarına dünyada verdiği nimetlerle ilgili sayarsak, ortaya birtakım görüşler çıkar:

a) Ayetin siyak-sibakına (önceki ve sonrası ile irtibatına) en uygun olan görüş budur. Bu görüşe göre kâfirler, müslüman fakirlerle alay ediyorlardı. Çünkü kâfirler, dünyevî saadeti elde ettikleri için, kendilerinin hak üzere olduklarına; müslümanlar da dünyevi rahat ve saadetten uzak olmaları sebebiyle,

onların bâtıl üzere olduklarına istidlâl ediyorlardı. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah, onların bu kıyasının temelsiz olduğunu, وَاللّٰهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَآءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ *"Allah dilediğini hesapsız rızıklandırır"* buyurarak ortaya koymuştur. Yani, Hak Teâlâ, dünyada istediğine istediği kadar rızık verir. Ancak bu rızık, verilen kimsenin mü'min veya kâfir, iyilik sahibi veya günahkâr olduğunu göstermez. Bu sırf Allah'ın meşî'eti (dilemesi) ne bağlıdır. İşte bunun için, Allah, **Kârûn**'a alabildiğine rızık vermiş, **Hz. Eyyub** (a.s)'a ise rızık kapılarını daraltmıştır. Binaenaleyh ey kâfirler, sizin için dünya metâının çok olması ve müslümanlar için az olması sebebiyle, kendinizin hak üzere olduğu, müslümanların ise bâtıl üzere olduğu hükmünü vermeniz câiz değildir. Aksine küfründe iyice ilerlemesi (istidrac) için, Allah Teâlâ, kâfire bazan çokca rızık verir; iyice ibtilâ ve imtihan için, mü'mine bazan az rızık verir. Bundan ötürü Allah Teâlâ,

وَلَوْلاَ اَنْ يَكُونَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً لَجَعَلْنَا لِمَنْ يَكْفُرُ بِالرَّحْمٰنِ لِبُيُوتِهِمْ سُقُفًا مِنْ فِضَّةٍ

"Eğer (bütün) insanlar (kâfirlere imrenerek) tek ümmet haline gelmeyecek olsaydı, Rahman'ı inkâr eden kimselerin evlerinin tavanlarını gümüşten yapardık" (Zuhruf, 33) buyurmuştur.

b) Âyetin mânâsı şöyledir: Allah Teâlâ, sınırsız, istenmeden, peşine düşülmeden, bir dilenci gibi dilenilmeden, dünyada mü'min ve kâfirlerden istediklerini hesapsız rızıklandırır. Bu kâfirin, "Eğer mü'minler hak üzere olsalardı, Allah onların rızıklarını niçin genişletmesin?" dememesi, mü'minin de, "Eğer kâfir hak üzere değilse, niçin Allah dünyada onun rızkını bollaştırmıştır?" dememesi içindir. Aksine Allah'a itiraz yersizdir. Emir, O'nun emri; hüküm de O'nun hükmüdür. Çünkü O, لاَ يُسْئَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْئَلُونَ *"Yaptığından mes'ul değildir, onlar (insanlar) ise mes'uldürler"* (Enbiya, 23).

c) بِغَيْرِ حِسَابٍ ifâdesinin manası, "İnsanın beklemediği ve hesaba katmadığı yerden rızık verir" demektir. Nitekim insan hesabında olmayan birşey kendisine geldiğinde, "Bu hesapta yoktu" der. Bu izaha göre âyetin manası şöyle olur: O kâfirler, her nekadar mü'minlerle fakir oldukları için alay etseler de, bilsinler ki Allah Teâlâ, dilediği kimseleri hiç ummadıkları yerden rızıklandırır. Belki de O, mü'minlere böyle yapar."

Kaffâl (rh.a): "Allah Teâlâ, mü'minlere bunu yapmıştır. Kureyş'in ileri gelenleri ile yahûdilerin reislerinin mallarını tamamen mü'minlere nasîb ederek; Hz. Peygamber (s.a.s)'in vefatından sonra, ashabının eliyle verdiği fetihlerle onları zengin kılmıştır. Hatta onlar, böylece Kisra'nın ve Kayser'in hazinelerine sahib olmuşlardır" demiştir.

İmdi, eğer: "Allah Teâlâ müttakilerin sıfatları ve ellerine geçen şeyler hak-

kında, عطاءً حسابًا *"yeterli bir bağış"* (Nebe, 36) buyurmuştur. Bu, mevzubahis ayetimizde ifâdeledilen şey ile tenakuz teşkil etmez mi? denilirse, biz deriz ki: Ayetteki, بِغَيْرِ حِسَابٍ *"hesapsız"* tabirini ilahi tefâddula (lütfa); عَطَاءً حِسَابًا *"Yeterli bir bağış"* ifâdesini, Ehl-i Sünnet'in itikadınca, ilahî va'ad gereği hak edenlere; Mu'tezile'nin itikadınca, hak ettikleri için hak edenlere vermeye hamledersek, bu soru kendiliğinden düşer. Fakat, بِغَيْرِ حِسَابٍ tâbirini diğer vecihlere hamledenlerin şöyle demesi gerekir: "Bu bağış, vakitler itibarıyla benzer ve eş olurlarsa, bu bakımdan *"yeterli bir bağış"* diye tavsif edilmesi doğru olur, ve بِغَيْرِ حِسَابٍ ayetiyle ilgili olarak söylediğimiz mânâya da ters düşmez.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ
بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ
مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ
بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ

"İnsanlar bir tek ümmetti. Binaenaleyh Allah, müjdeciler ve inzâr edicîler olarak peygamberler gönderdi ve onlarla birlikte, insanların ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında aralarında hüküm vermek için, hak ile kitap indirdi.Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarında olan hasedden dolayı ihtilâfa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir. İşte Allah (böylece) iman edenleri, kendi irâdesiyle, hakkında ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı. Allah kimi dilerse onu sırat-ı müstakime ulaştırır"

(Bakara, 213).

Bil ki Allah Teâlâ, önceki ayette o kâfirlerin küfürde ısrarlarının sebebinin dünya sevgisi olduğunu anlatınca, bu ayette de bu şeyin sadece şu zamana has değil, aksine bütün geçmiş zamanlarda var olduğunu beyan etmiştir. Çünkü insanlar, başlangıçta hak üzere tek bir ümmet olup, daha sonra ihtilâfa düş-

müşlerdir. Onların ihtilâfları ise, dünya malı uğrundaki azgınlık, hased ve çekişmeleri sebebiyle olmuştur. Bu âyetler arasındaki münasebetin izahı budur.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
İnsanların Başlangıçta Tek Bir Ümmet Olması

Kaffâl, "Ümmet, bir kısmı bir kısmına uyan, aynı şey üzerinde ittifak eden bir topluluktur. Bu kelime, اَلْاِئْتِمَامُ (uymak) masdarından alınmıştır" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayet insanların bir tek ümmet olduklarını gösterir, fakat hak üzere mi, bâtıl üzere mi bir ümmet olduklarına delâlet etmez. Bu hususta müfessirler ihtilâf ederek şu üç görüşü söylemişlerdir:

Birinci Görüş: "İnsanlar imân ve hak olan tek bir din üzere idiler." Bu görüş çoğu muhakkik âlimin görüşüdür. Bunun böyle olduğuna şunlar delâlet eder:

a) **Kaffâl**'ın söylediği şu husus: "Bunun delili, bu ifâdeden sonra, *"Allah müjdeciler ve inzâr edîciler olarak peygamberler gönderdi ve onlarla birlikte, insanların ihtilâfa düştükleri şeyler hakkında aralarında hüküm vermek için hak ile kitap indirdi"* âyetinin gelmiş olmasıdır. Bu ayet, peygamberlerin ancak ihtilâf esnasında gönderildiklerine delâlet eder. Bu husus, وَمَا كَانَ النَّاسُ اِلاَّ اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا "İnsanlar ancak tek bir ümmet idiler de ihtilâfa düştüler" (Yunus,19) ayeti ile kuvvet bulur. Ve yine **İbn Mes'ud** (r.a) dan nakledilen şu kıraati ile de bu mana kuvvet kazanır: كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّنَ *"İnsanlar bir tek ümmettli de ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi."* Sen bunu iyice anladığın zaman, biz deriz ki: "Hak Teâlâ'nın, فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيِّنَ cümlesinin başındaki "**fâ**" harfi, peygamberlerin, insanlar arasında ihtilâf çıkmasından sonra peygamber olarak gönderilmelerini gerektirir.

Eğer insanlar, peygamberler gelmeden önce, küfür üzere tek bir ümmet olsalardı, peygamberlerin onlar ihtilâfa düşmeden önce gönderilmeleri evlâ olurdu. Çünkü peygamberler insanların bir kısmı hak üzere, bir kısmı da bâtıl üzere iken peygamber olarak gönderildiklerine göre, bütün insanların bâtıl ve küfür üzere oldukları bir sırada peygamber olarak gönderilmeleri daha evlâ olur. **Kaffâl** (r.h)'ın söylediği bu görüş, bu hususta çok güzel bir görüştür.

b) Allah Teâlâ, insanların tek bir ümmet olduklarını bildirmiştir. Sonra biz bu araya, buna delâlet eden bir delilden ve **İbn Mes'ud** (r.a)'un kıraatinden dolayı, فَاخْتَلَفُوا "ve onlar ihtilâf ettiler" ifâdesini soktuk.

Daha sonra Allah Teâlâ, *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra, aralarında olan hasedden dolayı ihtilâfa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir"* buyurmuştur. Görünen odur ki, bu ihtilâftan maksad, *"İnsanlar tek bir ümmet idi"* tabiriyle işaret edilen ittifâk döneminden sonra meydana gelen bir ihtilâftır. Daha sonra Allah Teâlâ, bu ihtilâfın "hased" sebebiyle olduğunu bildirmiştir. Bu vasıf ise ancak bâtıl olan din ve mezheblere yakışır. Böylece ayet bâtıl yolların "bağy" (hased) sebebiyle meydana geldiğine delâlet eder. Bu da, bu ihtilaf meydana gelmeden önce mevcud olan ittifakın (birliğin), bâtıl üzerinde değil,hak üzerinde olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh insanların bâtıl bir din değil, hak din üzerinde tek bir ümmet oldukları ortaya çıkmış olur.

c) Allah Teâlâ, **Hz. Adem** (a.s)'i, soyuna peygamber olarak gönderdiğinde, hepsi Allah'a itaat eden birer müslüman idiler. Hased ve azgınlık (bağy) sebebiyle **Kâbil, Hâbil**'i öldürünceye kadar, aralarında dini bakımdan herhangi bir ihtilaf meydana gelmemişti. Bu durum, mütevatir bir nakil ile sâbittir ki ayet de buna tıpatıp uymaktadır. Çünkü insanlar, **Hz. Adem** ile onun kız-erkek çocuklarından ibaret ve hak üzere tek bir ümmet idiler. Daha sonra, Allah Teâlâ'nın da **Hz. Adem**'in iki oğlu ile ilgili olarak naklettiği gibi, hased ve azgınlık sebebiyle onlar ihtilâfa düşmüşlerdir. Nitekim Hak Teâlâ,

إِذْ قَرَّبَا قُرْبَانًا فَتُقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ قَالَ لَأَقْتُلَنَّكَ *"Hani o (Hâbil ve Kâbil) (Allah'a) birer kurban sundular da birisininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. (Kâbil, Hâbil'e), "Seni öldüreceğim" dedi"* (Mâide, 27) buyurmuştur. Bu öldürme ve inkâr işi Allah'a azgınlık ve hased sebebiyle olmuştur. Bu, mütevâtir bir haber ile sâbit olmuştur. Ayet de buna uygundur.

d) Yeryüzü **Nuh Tufanı** sebebiyle sular altında kalınca, geriye sadece **Nuh** (a.s)'un gemisindeki insanlar kalmıştı. Bunların hepsi de hak ve doğru din üzere idiler. İnsanlar bundan sonra ihtilâf etmişlerdir. Tûfân hâdisesi, varlığı katî delil ve mütevatir haberlerle bilinen hususlardandır. İnsanlar bu tufândan sonra ihtilâfa düşmüşlerdir. Böylece, insanların hak din üzere tek bir ümmet oldukları, bundan sonra ihtilafa düştükleri sabit olmuştur. Onların bâtıl ve küfür üzerinde ittifâk etmiş (tek bir ümmet) oldukları kesinlikle bir delil ile sâbit olmamıştır. Durum böyle olunca lâfzı, delil ile sâbit olan manaya hamletmek, hakkında delil olmayana hamletmemek gerekir.

e) İnsanların hak din üzere (tek bir ümmet) halinde oldukları ancak tefekkür ile bulunabilir. Tefekkürün ise, neticeye ulaşmak için mukaddimelerin (öncüllerin) sıralanmasından başka bir mânâsı yoktur. Bu mukaddimeler, eğer nazarî (teorik) olurlar ise, başka mukaddimelere muhtaç olurlar. Böylece de

ya devr-i fâsid, yahut da teselsül gerekir ki, her ikisi de bâtıldır. Bundan dolayı er veya geç nazarî mukaddimelerin de zarûrî (kesin) mukaddimelere dayanması gerekir. Mukaddimelerin, zarûrî (kesin) olanlara dayanması gerektiği gibi; sıraya konuluşlarının da, doğruluğu aklen kesin bilinen bir tertibe göre olması gerekir. Nazarî şeyler, doğrulukları aklen kesin olarak bilinen birtakım makam ve tertibe dayandığı zaman, şayet onun için hârici bir sebep ârız olmaz ise, akl-ı selimin hata etmeyeceğine kesin hükmetmek gerekir. Fakat akl-ı selime hâricî bir sebep arız olursa, o bu durumda yanılabilir. Böylece zatî olan şeyin doğru, ârızî olan şeyin hata olduğu ortaya çıkmış olur. Gerek müstehak olma, gerek zaman itibarıyla, zâtî şey, arızî şeyden daha öncedir. İşte en açık olan durum budur. Binaenaleyh şöyle demenin evlâ olduğu ortaya çıkmış olur: "İnsanlar, hak din üzere tek bir ümmet idiler. Daha sonra ârızî ve haricî bir sebeb olan bağy ve hased yüzünden ihtilâf etmişlerdir. İşte bu aklî bir delildir. Kur'an'ın lâfzı da buna uygundur. Binaenaleyh bu neticeye ulaşmak gerekir.

İmdi eğer: "Hak Teâlâ'nın,
وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ۝ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ *"Rabbinin rahmet ettikleri dışında (onların hepsi) ihtilâf etmeye devam ederler. Allah onları bunun için yaratmıştır"* (Hud, 118-119) âyetinden murad nedir?" denilirse, deriz ki: Mana. "Allah onlara merhamet etmek için onları yaratmıştır" şeklindedir.

f) Hz. Peygamber (s.a.s),
كُلُّ مَوْلُودٍ يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ وَيُمَجِّسَانِهِ *"Her doğan, (İslâm) fıtratı üzerinde doğar. Fakat ana-babası onu ya yahûdî yapar, veya hıristiyan yapar veya mecûsî yapar"*[4] buyurmuştur. Bu hadis, doğan her çocuğun aslî fıtratı üzere terkedilmesi durumunda, hiçbir bâtıl dine girmeyeceğine; bâtıl dinlere ancak, anne ve babasının o hususlaki sa'y-ü gayretleri ile azgınlık ve hased gibi haricî sebeblerle gireceğine delâlet eder.

g) Allah'u Teâlâ, أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ *"(Allah, ruhlara), "Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (dedi). Onlar da, "Evet" dediler"* (A'raf, 172) buyurmuştur. Allah insanların ruhlarına böyle hitab ettiği anda, hepsi hak üzere idiler. Bu görüş, **Übeyy b. Ka'b** ve bir kısım müfessirlerden rivayet edilmiştir. Fakat bu hâdise ile ilgili kelamcıların uzun izahları vardır. Anlattığımız bu altı vecihten sonra, bu görüşü desteklemek için kelamcıların görüşlerini burada zikretmeye ihtiyaç yoktur. Birinci görüşün izahı hususunda söylenecekler bundan ibarettir.

İkinci Görüş: "İnsanlar bâtıl din üzere tek bir ümmet idiler." Bu müfes-

(4) **Buhârî**, Kader, 3 ; **Müslim**, Kader, 22-25 (4/2047-2049); **Tirmizî**, Kader, 5 (4/447). (Yakın ifâdelerle..)

sirlerden **Hasan el-Basrî, Atâ ve İbn Abbas** (r.a) gibi bazılarının görüşüdür. Bunlar görüşlerine ayet ve hadisten delil getirmişlerdir.

Ayetten delilleri: فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ *"Ve Allah, müjdeciler ve inzâr edicîler olarak peygamberler gönderdi"* (Bakara, 213) âyetidir. Bu âyet, ancak bu söylenen ihtimale uygun düşer.

Hadisten delilleri: Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hadistir:

إِنَّ اللّٰهَ تَعَالَى نَظَرَ إِلَى أَهْلِ الْأَرْضِ عَرَبِهِمْ وَعَجَمِهِمْ فَبَعَثَهُمْ إِلاَّ بَقَايَا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ

"Allah'u Teâlâ yeryüzü halkına, onların Arap ve Arap olmayanlarına baktı ve ehl-i kitaptan artakalanlar hâriç, onlara peygamber gönderdi."

Bunların görüşlerine şu şekilde cevap veririz: Bu görüşün zıddının âyete daha uygun düşeceğini şu şekilde açıklamıştık: İhtilâf çıkıp (insanların bir kısmı inanıp bir kısmı küfre girdiğinde) peygamber göndermek gerektiğine göre, daha önce insanlar arasındaki ittifakın küfür hususunda olması durumunda, o zaman peygamber göndermek daha evlâ olur. Bu durumda peygamber gönderilmediğine göre, âyette bahsedilen ittifakın (tek bir ümmet oluşun), bâtıl üzere değil, hak din üzere olduğunu anlamış olduk. Sonra bu görüşü savunanlar, insanların küfürde ittifak ettikleri zaman hususunda ihtilâf etmişlerdir. Meselâ **Hz. Adem**'in vefatından **Hz. Nuh** (a.s)'un zamanına kadar bütün insanların kâfir olduğu söylenmiştir. Sonra bu görüştekiler kendilerine, "Onların arasında **Hâbil, Şit** ve **İdris** gibi mü'minler yok muydu?" sorusunu sormuşlar ve şu cevabı vermişlerdir: "Umûmî olan küfür durumu idi. Hüküm çoğunluğa göre verilir. Çoğunluk içerisinde azınlığa itibar edilmez. Nitekim tanelerinin çoğu buğday olan ceç içindeki tek tük arpaya itibâr edilmez. Bazan ,bir yere,içinde tek tük gayr-ı müslimler de bulunsa daru'l-İslam (İslam yurdu); yine içinde tek tük müslüman bulunsa da daru'l-harb denilir.

Üçüncü Görüş: Ebu Müslim ve Kâdî'nin tercihidir. Bu görüşe göre, insanlar akıl kanunlarına sarılma hususunda tek bir ümmet idiler. Bu kanunlar da, yaratıcının varlığını ve sıfatlarını kabul edip, O'na hizmet ve nimetlerine şükür ile meşgul olup; zulüm, yalan, cehalet, abes ve benzeri aklen çirkin olan şeylerden kaçınmaktır.

Kâdî bu görüşün doğruluğuna şu şekilde istidlâl etmiştir: "Ayette geçen, النَّبِيّٖنَ *(Peygamberler)* lâfzı, umûmiliği ve istiğrakı (hepsini içine almayı) ifâde eder. فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ cümlesinin başındaki fâ harfi terâhî'yi (biraz fasıla ile peşinden gelmeyi) ifâde eder. Buna göre bu ifâde, Cenâb-ı Hakk'ın, bütün peygamberleri, insanlar tek bir ümmet olduktan sonra peygamber olarak gönderdiğine delâlet eder. Binaenaleyh şer'î kanunların hepsinin gönderilmesin-

den önce bulunan bu tek ümmet oluşun, mutlaka, peygamberler vasıtasıyla elde edilmeyen bir şeriat üzerinde olması gerekir. Bunun akıldan çıkartılan bir şeriat üzerinde olması gerekir. Bu da, bizim söylediğimiz şeylerdir. Yine nimet verene şükretmenin, yaratıcıya ibadet etmenin ve mahlûkâta iyilikte bulunup onlara karşı âdil davranmanın güzel olduğunu herkes bilir.

Keza yalanın, zulmün, cahilliğin ve abesin (boş şeylerin) çirkin olduğunu da herkes bilir. Buna göre, görünen odur ki, insanlar başlangıçta böyle bir tek ümmet idiler. Daha sonra çeşitli haricî ve ârızî sebeblerden ötürü ihtilâfa düşmüşlerdir."

Daha sonra **Kâdi** kendi kendine, "İnsanların ilki **Hz. Adem** (a.s) değil miydi ve o bir peygamber değil miydi? Binaenaleyh peygamberler gönderilmeden önce de, insanların mükellef olduklarını söylemek nasıl doğru olur?" sorusunu sorup şu cevabı vermiştir. "Muhtemelen **Hz. Adem**, zürriyetiyle birlikte önce aklî şeriata tutunma hususunda ittifak içinde idiler. Daha sonra Allah Teâlâ, **Hz. Adem**'i, kendi soyuna peygamber olarak göndermiştir. Yine muhtemeldir ki, daha sonra **Hz. Adem**'in şeriatı sona ermiş de, böylece insanlar yine aklî kanunlara tutunmuşlardır. Bil ki bu görüş, ancak aklın güzel ve çirkin görmesini esas olarak kabul ettikten sonra doğru olabilir. Bu hususlaki söz (husünkubüh meselesi), kelâm kitaplarında meşhur bir bahisdir.

Dördüncü Görüş: Âyet, insanların tek bir ümmet olduğuna delâlet etmektedir. Ayette, onların iman veya küfür üzerinde olduklarına herhangi bir delil yoktur. Bu mesele de delile dayanmaktadır.

Beşinci Görüş: Ayetteki "insanlar" sözünden maksat, **Hz. Musa**'ya iman edenlerden olan ehl-i kitaptır. Bu böyledir, çünkü biz bu âyetin daha önce geçen, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً (Bakara, 208) ayetiyle ilgili olduğunu ve müfessirlerden birçoğunun bu ayetin yahudiler hakkında nâzil olduğunu iddia ettiklerini söylemiştik. Buna göre Hak Teâlâ'nın, كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً *"İnsanlar bir tek ümmet idi"* buyruğunun manası, "**Hz. Musa**'ya iman edenler aynı din ve aynı mezhep üzere bir ümmet idiler de, daha sonra bağy ve hasedleri sebebiyle ihtilâf etmişlerdir. Böylece de Allah, peygamberlerini göndermiştir" şeklinde olur. Bu peygamberler de, **Hz.Musa**'dan sonra gelen ve kendileriyle beraber Allah'ın kitap indirdiği kimselerdir. Nitekim Allah, o kitaplar onların ihtilâf ettikleri konusunda onlara hüküm versin diye, **Zebûr**'u **Davûd**'a; **Tevrât**'ı **Musa**'ya, **İncil**'i **İsa**'ya ve **Furkân**'ı **Hz. Muhammed**'e göndermiştir. Bu görüş, âyetin nazmına uygun ve kendisinden önceki ve sonraki ayetlerin manasına da muvafıktır.

Burada, كَانَ النَّاسُ buyruğundaki, اَلنَّاسُ lâfzını muayyen bir kavme tahsis etmenin, zâhirin hilâfına olacak bir hareket olmasından başka, herhangi bir müşkil yoktur. Ne var ki sen, eliflâm'ın istiğrak için olduğunu bildiğin gibi, bunun "ahd" için olabileceğini de biliyorsun. Ayetle ilgili olan şey işte bundan ibarettir.

Peygamberler: Müjdeleyici ve Korkutucudurlar

Hak Teâlâ'nın, فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ *'Binaenaleyh Allah, müjdeciler ve inzâr edicîler olarak peygamberler gönderdi''* kavline gelince bil ki, burada bir takdir yapmanın mutlaka gerekli olduğundan bahsetmiştik. Buna göre takdir, كَانَ النَّاسُ اُمَّةً وَاحِدَةً [فَاخْتَلَفُوا] فَبَعَثَ اللّٰهُ النَّبِيّٖنَ şeklindedir. Yani, "İnsanlar tek bir ümmet idiydi de, ihtilâf edince Allah... peygamberler yolladı." Bil ki Allah'u Teâlâ peygamberleri üç vasıfla vasıflandırmıştır.

Peygamberlerin Vasıfları

Birinci Sıfat: Onların müjdeleyici olmaları.

İkinci Sıfat: Onların uyarıcı olmaları.. Bunun bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, رُسُلاً مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ *''Müjdeleyici ve uyarıcı olmak üzere peygamberler''* (Nisa, 165) kavlidir. Allah'u Teâlâ müjdecilik vasfını uyarıcılık vasfından önce getirmiştir. Çünkü müjdelemek, sağlığı koruma yerine geçer; inzâr ise, hastalığı giderme yerine geçer. Bizzat maksut olan, hiç şüphesiz ikinci değil, birincidir. Bundan dolayı, onun daha önce zikredilmiş olması gerekir.

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın, وَاَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ *''Ve Allah, onlarla berâber bir hak olarak kitabı indirdi''* buyruğudur. Buna göre eğer, "Kitâbın indirilmesi, emir ve nehyin mükelleflere ulaşmasından önce; emir ve nehyin mükelleflere ulaşması ise, müjdeleme ve inzârdan önce olur. O halde niçin, müjdeleme ve uyarma, Kitab'ın indirilmesinden önce zikredilmiştir?" denilirse, **Kadî** bu hususa cevap vererek şöyle demiştir: "Şeriatın beyanından önce, Allah'ı tanıma, zulmü terketme ve bunların dışındaki akliyyatla ilgili meseleler hususunda, insanlar hakkında va'ad ve vaîd yapılmış olması mümkündür. Bana göre burada diğer bir izah tarzı daha vardır: Mükellef, mu'cizenin doğruluğuna delâlet etmesi hususunda ve tefekkür etmediği zaman çoğu kez hakkı terkedeceği, böylece de ilâhi cezaya müstehak olacağı korkusundan ötürü, mucizenin doğruluğa delâlet etmesi ile mucize ve sihir arasındaki fark hususunda tefekküre katlanır. Korku, müjdeleme ve uyarma esnasında güç, kuvvet kazanır. Binaenaleyh şüphe yok ki müjde ve inzarın, kitabın indirilmesinden önce zikredilmesi gerekir." **Kadî** daha sonra şöyle der: "Bu aye-

tin zâhiri, ister uzun olsun ister kısa, ister tedvin edilmiş, ister edilmemiş olsun; ister mu'cize olsun, ister olmasın, içinde Hakk'ın beyânı bulunan indirilmiş bir kitap ile birlikte mutlaka bir peygamberin olduğuna delâlet eder. Çünkü kitabın o peygamberlerle birlikte indirilmiş olması, bunlardan hiçbirini gerektirmez.

Hak Teâlâ'nın, لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ *"İnsanlar arasında hükmetmek için"* buyruğuna gelince, bil ki Allah Teâlâ'nın, "hükmetmek için" ifâdesi bir fiildir ve mutlaka daha önce bahsi geçen birşeye dayandırılması gerekir. Bu sözden önce üç şey zikredilmiştir. Bunlardan, لِيَحْكُمَ (hükmetmek için) kavline en yakını kitaptır, daha sonra "peygamberler" ve daha sonra da "Allah" lâfzıdır. Bunlardan herbirini bu fiilin faili olarak takdir etmek doğru olur. Buna göre mânâ, "**Allah** veya kendisine kitap indirilen **peygamber** veyahut da o **kitap** hükmetsin diye" şeklinde olur. Sonra bu ihtimallerden her birisi için bir tercih sebebi vardır: Kitap, bu ifâdeye diğerlerinden daha yakın olduğu için; "Allah", gerçekte hükmeden kitap değil de kendisi olduğu için; "Peygamberler ise, o hükmü ortaya koyan kimseler olduğu için tercih edilir. Bu fâilin kitap olmasının daha uygun olduğunu söylemek uzak bir görüş değildir.

Bu konuda söylenecek son söz şudur: Hakîm, Allah Teâlâ'dır. Bu sebeble hükmün kitaba isnadı mecâzîdir. Fakat bu mecaz şu iki bakımdan güzel olur:

a) Bu, yaygın bir mecâzî kullanış şeklidir. Meselâ, حَكَمَ الْكِتَابُ بِكَذَا (Kitap böyle hükmetti), قَضَى كِتَابُ اللّٰهِ بِكَذَا (Allah'ın kitabı böyle hükmediyor), ve, وَرَضِينَا بِكِتَابِ اللّٰهِ (Allah'ın kitabından razı olduk) denir. Allah'ın kitabı bir hidayet ve şifâ olması câiz olduğuna göre bir hakîm olması da câiz olur. Nitekim Allah Teâlâ, إِنَّ هٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ *"Şüphesiz bu Kur'an, en doğru olana hidayet eder ve mü'minleri müjdeler"* (İsrâ, 9) buyurmuştur.

b) Bu, Kur'an'ın şanının yüceliğini ve büyüklüğünü ifâde eder.

Cenâb-ı Allah'ın, فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ *"İhtilâfa düştükleri şeyler hakkında"* ayetindeki, فِيهِ lâfzındaki zamirin ya "kitaba" veya, الْحَقِّ lâfzına râcî olması gerekir. Çünkü bu ikisi daha önce zikredilmiştir. Fakat "Hak" lâfzına râcî olması daha uygundur. Çünkü ayet, Allah Teâlâ'nın, insanların ihtilâf ettikleri konularda bir hâkim olsun diye kitapları indirdiğine delâlet eder. Buna göre hâkim olan kitap; hükmedilen de ihtilâf edilen şeylerdir. Hâkimin, hükmedilen şeyden başka olması gerekir.

Allah Teâlâ'nın, وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ *"İhtilâfa düşenler, o kitap verilenlerden başkası değildir"* âyetindeki ilk هُوَ zamiri, الحق kelimesine;

ikincisi ise, الكِتَابُ lâfzına râcîdir. Buna göre âyetin takdiri, "Hakta, ancak kendilerine kitap verilen kimseler ihtilâf etmişlerdir" şeklindedir.

Sonra müfessirlerden bir çoğu, kitap verilenlerden muradın yahudî ve hristiyanlar olduğunu söylemişlerdir. Allah Teâlâ, çoğu kez Kur'an'da onları "kitap verilenler" ve "ehl-i kitap" diye zikretmiştir. Nitekim, وَطَعَامُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حِلٌّ لَكُمْ *"Kitap verilenlerin yiyecekleri size helâldir"* (Mâide, 5) ve, قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ *"De ki, "Ey ehl-i kitap, sizinle bizim aramızda aynı olan bir kelimeye gelin.."* (Al-i İmran, 64) buyurmuştur. Sonra ehl-i kitabın bu ayette bahsedilen ihtilâflarından maksadın, tıpkı,

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَى عَلَى شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَى لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَى شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ

"Yahudiler, "Hristiyanlar bir (hakikat) üzere değildirler?", hristiyanlar da, "Yahudiler bir (hakikat) üzere değildirler" dediler. Halbuki onlar kitabı okumaktadırlar" (Bakara, 113) ayet-i kerimesinde de beyân edildiği şekilde, onların birbirini kâfir saymaları olabileceği gibi; onların Allah'ın kitabını tahrif ve tebdil etmeleri de olabilir. Buna göre, *"İhtilâfa düşenler o kitap verilenlerden başkası değildir"* ayetinin manası, "Allah Teâlâ'nın kitap indirmekten maksadı, onların ihtilâf etmemeleri ve dinî konularda münakaşa edip seslerini yükseltmemeleri iken, bu hak konusunda sadece kendilerine kitap verilenler ihtilâf etmişlerdir" şeklindedir.

Bil ki bu, hak hususundaki ihtilâfın ancak peygamberlerin gönderilmesinden ve ilâhî kitaplar indirildikten sonra çıktığına delâlet eder. Bu da, peygamberlerin gönderilmesinden önce hak hususunda bir ihtilâfın değil, ittifakın olmasını gerektirir. Bu husus da, Hak Teâlâ'nın كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً *"İnsanlar tek bir ümmet idiler"* ayetinin, "insanlar hak din üzere tek bir ümmet idiler" manasına geldiğini gösterir.

Allah Teâlâ'nın, مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra.."* beyanı Allah'ın onlara kitap göndermesinin, bu beyyinâtın (apaçık delillerin) gelmesinden sonra olmasını gerektirir. Buna göre, bu apaçık deliller kitap göndermeden başkadır. Bu apaçık delillerin, ancak kendilerinin mevcud oluşundan sonra nübüvvete (peygamberliğe) hükmetmek mümkün olan esasları isbat etmek için Allah'ın koyduğu "aklî delillerin" dışında başka bir manaya hamletmek mümkün değildir. Çünkü kelâmcılar, "Nübüvvetin isbatı, kendi sübûtuna bağlı olan hiçbir şeyin naklî delillerle isbatı mümkün değildir. Aksi halde bir devr-i fâsid meydana gelir. Yapılması gereken, nübüvvet

müessesesinin aklî delillerle isbat edilmesidir'' demişlerdir. İşte bu aklî deliller, Allah'ın o kimselere kitap vermesinden daha önce bulunan beyyinelerdir.

Hak Teâlâ'nın, بَغْيًا بَيْنَهُمْ *''Aralarında olan hased ve azgınlıktan dolayı''* buyruğuna gelince, deliller ya naklî, ya aklî olurlar. Naklî (sem'î) deliller, kitap verme ile olan delillerdir. Aklî deliller ise, kitap verilmezden önce mevcud olan beyyinat (apaçık deliller) ile olanlardır. Buna göre, her türlü aklî ve naklî deliller tamamlanmış demektir. Hakdan dönme hususunda herhangi bir mazeret kapısı kalmamıştır. Buna göre şayet haktan dönülmüş ise, bu ancak hased, azgınlık ve dünyaya aşırı düşkünlükten dolayı olmuştur. Bu ifadenin bir benzeri de, وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلاَّ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَةُ *''Kitap ehli, ancak kendilerine beyyine (açık delil) geldikten sonra tefrikaya düştüler''* (Beyyine, 4) ayetidir.

Cenâb-ı Allah'ın, فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ *''İşte Allah (böylece) iman edenleri, kendi irâdesiyle, hakkında ihtilâfa düştükleri hakka ulaştırdı''* âyetine gelince, bil ki Allah'u Teâlâ, ehl-i kitabın halini anlatıp, onların apaçık deliller tamamlandıktan sonra bile, azgınlık ve hasedleri yüzünden inkâr ve cehâlette ısrar ettiklerini bildirince, ümmet-i Muhammed'in durumunun onlarınkine benzemediğini beyan buyurmuştur. Çünkü Hak Teâlâ, ümmet-i Muhammed'i bu gibi hatalardan korumuş ve onları, ehl-i kitabın ihtilâf ettiği meselelerde gerçeğe ulaştırmıştır. Rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur:

نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَنَحْنُ أَوَّلُ النَّاسِ دُخُولاً اَلْجَنَّةَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ بَيْدَ أَنَّهُمْ أُوتُوالْكِتَابَ مِنْ قَبْلِنَا وَأُوتِينَاهُ مِنْ بَعْدِهِمْ فَهَدَانَا اللَّهُ لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ فَهٰذَا الْيَوْمُ الَّذِى هَدَانَا لَهُ وَالنَّاسُ لِنَافِيهِ تَبَعًا وَغَدًا لِلْيَهُودِ وَبَعْدَ غَدٍ لِلنَّصَارَى

''Biz, sonra gelenler ve kıyamet gününde önce olanlarız. Biz, kıyamet günü cennete ilk girecek insanlarız. Fakat onlara bizden önce kitap verilmiştir. Bize ise onlardan sonra kitap verilmiştir. Böylece Allah Teâlâ bizi irâdesiyle, onların ihtilâf ettiği hakka ulaştırmıştır. İşte bu Allah'ın bizi ulaştırdığı gündür.(Yani cuma günüdür.) İnsanlar bu gün bize tabidirler. Ertesi gün yahudilerin, yarından sonra ise hristiyanlarındır [5]

İbn Zeyd şöyle demiştir: "Ehl-i Kitap, kıble hususunda ıntilâf etmişler,yahudiler **Beyt-i Makdis**'e, hristiyanlar ise doğu tarafına doğru namaz kılmışlardır. Allah bizi Ka'be'ye yöneltmiştir.

Yine ehl-i kitap oruç hususunda ihtilâf etmişlerdir. Buna karşı Allah bizi

(5) Müslim, Cum'a, 19-21 (2/585-586).

ramazan ayına iletmiştir. Yine onlar **Hz. İbrahim** (a.s) hakkında ihtilâf ederek, yahudiler, O'nun yahûdi; hristiyanlar ise, bir hristiyan olduğunu söylemişlerdir. Ama biz onun hanif dini üzere bir müslüman olduğunu söyledik. Onlar **Hz. İsâ** (a.s) hakkında da ihtilâf etmişler, yahûdiler (onu olduğundan daha aşağı göstererek) tefrite, hristiyanlar da (onu olduğundan daha yüksek görüp bir ilâh sayarak) ifrâta düşmüşlerken, biz en doğru sözü söylemişiz."

Geriye ayetle ilgili birkaç mesele daha kalmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bazı âlimler, bu ayeti, imânı Allah'ın yarattığına delil getirerek şöyle demişlerdir: Hidayet, ilim ve marifetten ibarettir. Buna göre ayetteki, فَهَدَى اللَّهُ *"Böylece Allah hidayet etti"* buyruğu, hidayetin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiği hususunda bir nastır. Binaenaleyh bu nas, imanın Allah'ın yaratmasıyla olduğunu gösterir.

Bil ki bu istidlâl zayıftır. Çünkü biz hidayet ile hidayete ermenin başka başka şeyler olduğunu açıklamıştık. Bu ayetle hidayetin imandan ibaret olmasının imkansızlığına şu iki husus delâlet etmektedir:

a) İmana muvaffak kılmak, imanın kendisinden başka bir şey olduğu gibi, imâna hidayet de imandan farklı bir şeydir.

b) Allah Teâlâ bu ayetin sonunda, بِإِذْنِهِ (izni ile, irâdesi ile) buyurmuştur. Bu izni, فَهَدَى اللَّهُ *"Allah hidayet etti"* sözü ile ilgili kılmak mümkün değildir. Çünkü bir kimsenin kendi kendisine izin vermesi câiz değildir. Binaenaleyh bu kelimenin ilgili kılınacağı bir takdirin yapılması gerekir. Buna göre takdir, فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ فَاهْتَدُوا بِإِذْنِهِ 'Böylece Allah iman edenleri, hakkında ihtilâf ettikleri hakka ulaştırdı da onlar da Allah'ın izniyle hidayete eriştiler" şeklinde olur. Durum böyle olunca, hidayet ile ihtidâ (hidayete erme) birbirinden farklı olur.

İKİNCİ MESELE Alimlerimiz bu ayeti Allah Teâlâ'nın, mü'minlere, kâfirlere tahsis etmediği bir çok hidayeti tahsis ettiğine delil getirmişlerdir. **Mutezile** ise buna şu bakımlardan cevap vermişlerdir:

a) İhtida, mü'minlere has kılınmıştır. Böylece hidayet sırf mü'minlere has olur. Bu tıpkı, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"O (kitap) müttakiler için hidayet (vasıtasıdır)"* (Bakara, 2) buyurup, daha sonra da, هُدًى لِلنَّاسِ *"İnsanlar için hidayettir"* (Bakara, 185) buyurması gibidir.

b) Bundan murad, sevaba ve cennet yoluna ulaştırma (hidayet etme) dir.

c) Allah mü'minleri hakka lütfuyla hidayet etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ kavli," hakkında ihtilâf ettikleri şeye..." manasınadır.Bu tıpkı, يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا *"Onlar dedikleri şeye dönerler"* (Mücâdele, 3) yani, "daha önce dediklerine dönerler" âyeti gibidir. Bu fiil, هَدَيْتُهُ الطَّرِيقَ اَوْ لِلطَّرِيقِ اَوْ اِلَى الطَّرِيقِ şeklinde (harf-i cersiz lâm ve ilâ harf-i cerleri ile) kullanılır.

İmdi eğer: "Allah Teâlâ niçin, فَهَدَاهُمْ لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ buyurmuş, fakat, هَدَاهُمْ لِلْحَقِّ فِيمَا اخْتَلَفُوا buyurmamış, böylece ihtilâfı önce zikretmiştir?" denilirse, buna şu iki yönden cevap veririz:

a) Allah'u Teâlâ, onların ihtilâfının zikredilmesine itinâ gösterince,ilk önce bunu zikretmiştir. Daha sonra da bunu, hidâyet ettiği kimselerle açıklamıştır.

b) Ferrâ bunun maklûbdan olduğunu söylemiştir. Yani onları, ihtilâf ettikleri şeye iletmiş demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, بِإِذْنِهِ "izniyle" sözü hakkında iki görüş vardır:

1) **Zeccâc,** bunun بِعِلْمِهِ "ilmiyle" demek olduğunu ifâde etmiştir.

2) "Onları, emriyle hakka iletmiştir" demektir. Yani, hidâyet O'nun emri sebebiyle meydana gelmiş demektir. Nitekim, قَطَعْتُ بِالسِّكِّينِ "Bıçak kullanarak kestim" denilir. Bu böyledir, çünkü hakkın bâtıldan ayrılması, ancak emir sebebiyle olur. Böylece hidâyet Allah'ın izni sebebiyle meydana gelmiş olur.

3) Bazı âlimler burada bir takdir yapmanın gerekli olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdir, "Allah onları hidâyet etti, onlar da Allah'ın izniyle hidâyete erdiler" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ اِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Allah dilediğini sırat-ı müstakîme iletir"* cümlesine gelince, âlimlerimizin bununla istidlâl ediş şekilleri malûmdur. Mutezile, üç bakımdan bu istidlâle cevap vermiştir:

a) Hidâyetten maksat, beyândır. Allah'u Teâlâ, bunu mükellef kullarına tahsis etmiştir.

b) Hidâyetten maksat cennet yoludur.

c) Bununla Cenâb-ı Allah'ın maksadı, lütfudur. Böylece bu, Allah'u Teâlâ'nın buna ehil olduğunu bildiği kimselere tahsis edilmiş olur. Bu, **Ebu Bekr er-Razî**'nin görüşüdür.

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ
مَسَّتْهُمُ الْبَأْسَاءُ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّىٰ يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَىٰ
نَصْرُ اللَّهِ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ

"Yoksa siz, sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, öyle sıkıntılar gelip çattı ki, sarsıldılar da, Peygamber ve yanındaki mü'minler, "Ne zaman Allah'ın yardımı?" dedi.. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır"

(Bakara, 214).

Bu âyetin kendinden önceki âyetle münasebeti hususunda şu iki açıklama söz konusudur:

a) Allah'u Teâlâ önceki âyette, وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ *"Allah, dilediğini sîrat-ı müstakime iletir"* buyurmuştur. Allah'ın bundan maksadı, "dilediği kimseleri hakkı ve cenneti istemeye iletmiştir" şeklindedir. Böylece Cenâb-ı Hak bu ayette de bu talebin, ancak mükellefiyet hususundaki sıkıntılara katlanmak suretiyle tamam ve mükemmel olacağını beyan buyurmuş ve, *"Yoksak siz, sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden, cennete gireceğinizi mi sandınız? Onlara öyle yoksulluk, öyle sıkıntılar gelip çattı ki, sarsıldılar da,Peygamber ve yanındaki müminler, "Ne zaman Allah'ın yardımı?" dedi.. İyi bilin ki, Allah'ın yardımı mutlaka yakındır"* (Bakara, 214) demiştir.

b) Allah önceki âyette, onları kendisi hakkında ihtilâf ettikleri hakka, kendi izniyle hidâyet ettiğini beyan buyurunca, bu âyette de, onların o hidayetten sonra, hakkı ikâme etmek hususunda sıkıntılara katlandıklarını ve belâlara sabrettiklerini beyan buyurmuştur. Böylece, "Ey ümmet-i Muhammed, siz de bu

tür mihnet ve meşakkatlara katlanmadığınız müddetçe dinî bakımdan fazilete müstehak olamazsınız." Ayet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayette geçen, أَمْ lâfzının izahını, أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَآءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ (Bakara, 133) ayetinin tefsirinde uzun uzun yapmıştık. Burada şöyle demek istiyoruz: أَمْ ortada gelen bir istifham edatıdır. هَلْ de, cümlenin başında gelen bir istifham edâtıdır. Meselâ söze başlarken, هَلْ عِنْدَكَ رَجُلٌ ve, أَعِنْدَكَ رَجُلٌ (Yanında bir adam var mı?) denilmesi câiz olduğu halde, أَمْ عِنْدَكَ رَجُلٌ denilemez. Fakat cümlenin ortasında olduğu zaman, ister kendinden önce bir istifham geçmiş olsun, ister geçmiş olmasın, kullanılması câizdir. Ondan önce bir istifhamın geçmiş olması durumu, senin, أَنْتَ رَجُلٌ لاَ تُنْصِفُ أَفَعَنْ جَهْلٍ تَفْعَلُ هَذَا أَمْ لَكَ سُلْطَانٌ "Sen insafsız bir adamsın. Bunu bilmediğinden mi yapıyorsun, yoksa senin bir hükümranlığın mı var?" demen gibidir. Bu edattan önce istifhamın geçmemiş olması durumu da, الٓمٓ ۞ تَنْزِيلُ الْكِتَابِ لاَ رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ۞ أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ *"Elif-lâm-mim. Kendinde hiç şüphe olmayan bu kitabın indirilmesi, âlemlerin Rabbindendir. Yoksa "O, (peygamber) bunu kendiliğinden mi uydurdu" diyorlar?"* (Secde, 1-3) ayeti gibidir. Bu kısım, birinci kısmın takdirinde olur. Buna göre bu ayetin takdiri, أَفَيُؤْمِنُونَ بِهَذَا أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ "Onlar bu kitaba iman ediyorlar mı, yoksa, "O, onu uydurdu" mu diyorlar?" şeklinde olur. Buna göre tefsir etmekte olduğumuz ayetin takdiri de,"Allah iman edenleri, ehl-i kitabın ihtilâf ettikleri hakka kendi izniyle hidayet etmiş, onlar da milletlerinin kendileriyle alay etmelerine sabretmişlerdir. Sizler de onların yoluna girecek misiniz, yoksa onların yoluna girmeksizin cennete gireceğinizi mi zannediyorsunuz?" şeklinde olur. Bu, **Kaffâl** (r.h)'ın özetle ifâde ettiği şeydir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ *"Sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden"* âyeti, "sizden öncekilerin durumu sizin başınıza gelmedi" manasınadır. Nahivci Kûfeliler, لَمَّا edâtının aslının, لَمْ ve zâid مَا edatlarından meydana geldiğini söylemişlerdir. **Sîbeveyh** ise bu مَا nın zâid olmadığını, çünkü, لَمَّا nın, لَمْ edatının gelmediği yerlerde geldiğini söylemiştir. Çünkü birisi arkadaşına, "falanca, geldi mi?" der, arkadaşı da buna, لَمَّا ile cevap verir, sırf لَمْ ile cevap vermez. **Müberred** şöyle demiştir: "Birisi, لَمْ يَأْتِنِي زَيْدٌ "Zeyd bana gelmedi" dediği zaman, bu, senin, أَتَاكَ زَيْدٌ "Zeyd sana geldi" sözünü nefyetmektir. Fakat bu kimse, لَمَّا يَأْتِنِي زَيْدٌ (Zeyd bana gelmedi) dediği zaman, bunun manası, "Ben onu bekliyorum, ama henüz o bana gelmedi" demektir.

Nabiğa ise şöyle demiştir:

أَإِذَا الرَّوَاحُلُ غَيْرَ أَنَّ رِكَابَنَا لَمَّا تَزُلْ بِرِحَالِنَا وَكَأَنْ قَدْ "*Yola çıkma vaktimiz yaklaştı; ancak ne var ki, develerimize henüz denklerimiz yüklenmedi; ama, yüklenmesi de yakın.*"

Buna göre, وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ "*sizden öncekilerin durumu sizin de başınıza gelmeden..*" ifâdesi, bu işin olmasının beklendiğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a) şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s) **Medine**'ye geldiğinde, gerek kendisi, gerekse O'nunla birlikte olan muhacirler çok zarara girmişlerdi. Çünkü onlar **Mekke**'den malsız-mülksüz çıkmışlar, evlerini barklarını müşriklerin ellerinde bırakmışlar, bu aradaİ yahûdiler de, Hz. Peygamber (s.a.s)'e olan düşmanlıklarını açıkca ortaya koymuşlardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ gerek peygamberimizin, gerekse onunla birlikte olan müslümanların kalblerini serinletmek için bu âyeti indirmiştir."

Katâde ve **Süddî** ise şöyle demişlerdir: Bu ayet, müslümanlara sıkıntı, meşakkat ve kederin isâbet ettiği **Hendek Savaşı** hakkında nâzil olmuştur. Bu sıkıntılar da, Hak Teâlâ'nın وَبَلَغَتِ الْقُلُوبُ الْحَنَاجِرَ "*Kalbleriniz ağızlarınıza gelmişti..*" (Ahzab, 10) âyetinde beyan ettiği noktaya ulaşmıştır.

Bu ayetin, **Abdullah b. Übeyy** münafığının, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ashabına, "Ne zamana kadar canlarınızı verecek ve boş şeyleri umacaksınız. Şayet Muhammed peygamber olsaydı, Allah size esâreti ve ölümü musallat etmezdi" dediği zaman, Uhud Harbi esnasında nâzil olduğu da söylenmiştir.

Bil ki ayetin takdiri şudur: "Ey mü'minler, sizler Allah'ın sizi kullukla mükellef tuttuğu her şey ile ibâdet etmediğiniz, sizi imtihan ettiği şeylere sabretmediğiz, kâfirlerin eziyetine, fakirlik ve yoksulluğa, geçim sıkıntısı ve darlıklarına katlanmadığınız, düşmanla savaşın dehşet ve korkunç hallerine göğüs germediğiniz müddetçe, sırf bana iman edip, peygamberimi tasdik etmek suretiyle cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz? Bütün bunlar, sizden önceki inananların başına gelmiştir." İşte Hak Teâlâ'nın, وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ sözünden maksad budur.

Bu ayetteki, مَثَلُ kelimesi, "benzer" manasına gelen "misil" demektir. "Misil" de, "mesel" de; "şibh" ve "şebeh" gibi kullanılabilen iki lügattir (şekildir). Fakat "mesel" enteresan bir durum ve mühim, şaşırtıcı bir kıssa için kullanılır. وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَى "*En yüce mesel Allah'a aittir*" (Nahl, 60) yani, "büyük şânı olan sıfat Allah'a âittir" âyeti de bu manadadır.

Bil ki âyette bir hazif vardır: Âyetin takdiri, مَثَلُ مِحْنَةِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ "Sizden öncekilerin mihneti gibi..." şeklindedir. Ayetteki, مَسَّتْهُمْ (Onlara çattı..) ifâdesi, bu meselin izahıdır. Bu ifâde ve devamı müste'nef bir cümledir. Buna göre sanki birisi, "Onların meseli (hali) nasıl olmuştu?" diye sormuş; Cenâb-ı Hak da buna cevap olarak, *"Onlara yoksulluk ve sıkıntı gelip çattı da, sarsıldılar"* buyurmuştur.

اَلْبَأْسَاءُ şiddet, manasına gelen, اَلْبُؤْسُ kelimesinden türemiş bir isimdir. اَلْبُؤْسُ kelimesi fakirlik ve yoksulluk demektir. Bu manada, فُلَانٌ فِي بُؤْسٍ وَشِدَّةٍ (falanca sıkıntı ve zorluk içinde) denilir. Ayetteki, اَلضَّرَّاءُ kelimesine gelince, buraya en uygun manası, o kimselere gelen acı, ağrı ve çeşitli korkular gibi zararlardır. Bence, اَلْبَأْسَاءُ insana hayır ve menfaat yönlerinin daraltılmasından; اَلضَّرَّاءُ ise şer, âfet ve elem yönlerinin açılmasından ibarettir.

Allah Teâlâ'nın, وَزُلْزِلُوا sözü "Onlar çeşitli belâ ve musibetlerle sarsıldılar" manasınadır. Zeccâc şöyle demiştir: "Arapçada, "zelzele"nin asıl manası, birşeyi yerinden oynatmak demektir. Meselâ, زَلْزَلْتُهُ dediğinde bu "senin o şeyi yerinden tekrar tekrar oynattığın manasına gelir. Buna göre, bu lâfız, manasındaki tekrardan dolayı muzaaf (şeddeli) kılınmıştır. Kendisinde tekrar manası bulunan her fiilde, o fiilin fâ-ü'l-fiili (ilk harfi) tekrar edilmiştir. صَرَّ (çınladı) ve, صَرْصَرَ (çınçın etti, öttü); صَلَّ (ses çıkardı) ve, صَلْصَلَ (zil gibi ses çıkardı); كَفَّ (men etti) ve, كَفْكَفَ (tekrar tekrar sildi) fiillerinde olduğu gibi. Bir şeyi birisi yerinden kaldırdığı zaman, أَقَلَّ الشَّيْءَ "O, şeyi kaldırdı" denilir. Bunu tekrar tekrar yaptığı zaman, قَلْقَلَ الشَّيْءَ denilir. Bazı müfessirler, buradaki, زُلْزِلُوا kelimesini, خُوِّفُوا (korkutuldular) manasına almışlar, bu kelimenin hakiki manasının bizim söylediğimizden başka olduğunu söylemişlerdir. Çünkü korkan kimse karar kılamaz, aksine kalbi huzursuz olur. İşte bundan ötürü bu kelime ancak, oturanı ayağa kaldıran korkular için kullanılır. Çünkü bu tür korku sükûneti giderir. Böylece, زُلْزِلُوا ifâdesinin burada mecâz olması gerekir. Buna göre bu kelime "onlar korkutuldular" manasınadır. Onların, kalblerindeki korku ve endişeden ötürü tedirgin ve sarsılmış olmaları mümkündür.

Sonra Cenâb-ı Allah bu şeyleri zikretmesinin peşine, son derece zarar, meşakkat ve mihneti ifâde eden başka bir şeyi zikredip,
حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ *"Hatta peygamber ve yanındaki mü'minler, "Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)?" dediler"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü peygamberler belâ geldikçe, sebat, sabır ve nefsi gemlemenin zirvesinde olurlar. Onların da sabrı kalmayıp inlemeye başladıkları

zaman, bu şiddetle son noktaya ulaşan bir durum olur. Bu şiddet onları bu hale getirdiğinde, istedikleri şey hususunda dualarına icâbet edilerek kendilerine, أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ *"İyi bilin ki Allah'ın yardımı yakındır"* denilir. Buna göre ayetin takdiri şu şekilde olur: "Onların bu durumları, Allah'ın yardımının kendilerine gelinceye kadar sürmüş ve belânın uzun sürmesi onları dinlerinden çevirememiştir. Ey müslümanlar topluluğu, sizler de bu şekilde olunuz. Hakkı taleb etme yolundaki eziyet ve sıkıntılara katlanınız. Çünkü Allah'ın yardımı yakındır. Zira o gelmektedir. Her âtî (gelen) ise karib (yakın) dır."

Bu ayet, Allah'ın,

الٓمٓ ۞ أَحَسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ ۞ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ

"Elif, lâm, mim. İnsanlar, "inandık" demeleriyle bırakılıverileceklerini mi, imtihana çekilmeyeceklerini mi sandılar? Andolsun biz onlardan evvelkileri de imtihan ettik.." (Ankebût, 1-3) ve,

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ *"Yoksa siz, Allah sizden cihad edenleri ve sabredenleri bilmedikçe (göstermedikçe), cennete gireceğinizi mi sanıyorsunuz?"* (Al-i İmran, 142) ayetlerine benzer.

Bu ayetten maksad, bizim zikrettiğimiz şu hususdur: Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabına, müşrik, münafık ve yahudilerden birçok büyük sıkıntı ve belâ gelmiştir. Cenâb-ı Hak müslümanlara savaş hususunda müsaade edince, herkesce malum olduğu gibi, yaralandılar, mallarından ve canlarından oldular. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak onları bu hususta takviye etmiş ve, daha önceki ümmetlerin dinleri uğrunda çektiklerinin de böyle olduğunu, belâların, umûmileşince kolaylaştığını beyân etmiştir. Allah Teâlâ, **Hz. İbrahim** (a.s)'in kıssasını, ateşe atılmasını; **Hz. Eyyüb**'un halini ve onu imtihan ettiği şeyi ve diğer peygamberlerin çeşitli belâlara sabredişlerindeki hallerini Kur'an-ı Kerim'de mü'minlere birer teselli olmak üzere zikretmiştir.

Kays İbn Ebî Hâzım, Habbâb İbn Eret'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Müşriklerden görmüş olduğumuz eziyyet ve sıkıntıları Allah'ın Resûlüne şikâyet etmiştik. Bunun üzerine O,

إِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ مِنَ الْأُمَمِ كَانُوا يُعَذَّبُونَ بِأَنْوَاعِ الْبَلَاءِ فَلَمْ يَصْرِفْهُمْ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِمْ حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ يُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ الْمِنْشَارُ فَيُشَقُّ فِلْقَتَيْنِ وَيُمْشَطُ بِأَمْشَاطِ الْحَدِيدِ فِيمَا دُونَ الْعَظْمِ مِنْ لَحْمٍ وَعَصَبٍ وَمَا يَصْرِفُهُ ذَلِكَ عَنْ دِينِهِ ، وَأَيْمُ اللَّهِ لَيَتِمَّنَّ هَذَا الْأَمْرُ حَتَّى يَسِيرَ الرَّاكِبُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ إِلَى حَضْرَ مَوْتَ لَا يَخْشَى إِلَّا اللَّهَ وَالذِّئْبَ عَلَى غَنَمِهِ وَلَكِنَّكُمْ تَعْجَلُونَ

*'Sizden önceki ümmetler, çeşitli belâlarla azâb olunmuşlardı. Ama bu, onları dinlerinden çevirmemişti. Öyle ki adamın başının ortasına testere konulur, böylece iki parçaya ayrılır; yine adamın etleri ve sinirleri demir taraklarla kemiklerinden taranır; ama bu onu dininden çevirmezdi. Allah'a yemin ederim ki, bu iş, mutlaka kemâle erecektir. Öyle ki, kervancı, **Sâna** ile **Hadremut** arasında seyahat ederken ancak Allah'tan ve koyunlarına karşı kurttan korkacaktır; başka hiç kimseden korkmayacaktır. Ne var ki sizler, acele ediyorsunuz''*[5].

DÖRDÜNCÜ MESELE

Kıraat Farkı Sebebiyle حَتَّى Edadı Hakkında Geniş Bilgi

Nâfi lâm harfinin ref'iyle. حَتَّى يَقُولُ ; diğerleri de lâm harfinin nasbıyla, حَتَّى يَقُولَ şeklinde okumuşlardır. Bunun izahı şudur: حَتَّى harfiyle muzari fiil mansûb kılındığı zaman, bunun iki anlamı olur:

a) حَتَّى edâtının, إِلَى manasında olması.. Bu mânaya gelen, حَتَّى dan önceki fiil ile sonraki fiilde tahakkuk etmiştirler ve mazidirler. Meselâ sen, سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلَهَا "Oraya girinceye kadar yürüdüm" dersin. Yani, إِلَى أَنْ أَدْخُلَهَا demektir. Bu durumda hem yürümek, hem de girmek işi, olup bitmiştir. Bu ayetteki nasb, işte bu mânaya göredir.. Çünkü ayetin takdiri, وَزُلْزِلُوا إِلَى أَنْ يَقُولَ الرَّسُولُ "Peygamber... deyinceye kadar sarsıldılar" şeklindedir. Sarsılma işi ve peygamberin bu sözü söylemesi olup bitmiştir.

b) حَتَّى edâtının, كَيْ anlamına gelmesidir. Bu, bir kimsenin, أَطَعْتُ اللَّهَ حَتَّى أَدْخُلَ الْجَنَّةَ "Cennete girmek için Allah'a itaat ettim"; yani كَيْ أَدْخُلَ الْجَنَّةَ demesidir. Bu durumda taat olup bitmiş, ama cennete girme işi henüz tahakkuk etmemiştir. Bu görüşe göre ayeti mansûb okumak mümkün değildir. Ref haline gelince, bil ki, حَتَّى dan sonra bulunan fiilin mutlaka, hikâyetu'l-hâl (olup bitmiş, anlatılan bir durum) olması gerekir. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, هٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ *"Şu kendi kabilesinden, şu da düşmanlarından idi"* (Kasas, 15) ve, وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ *"ve köpekleri eşik üzerinde iki kolunu yaymış (yatıyordu)"* (Kehf, 18) ayetlerinde olduğu gibi. Çünkü bu, ancak o esnada bu sözün söylenmiş olması durumunda doğru olur. شَرِبَتِ الْإِبِلُ حَتَّى يَجِيءُ الْبَعِيرُ يَجُرُّ بَطْنَهُ "Develer su içti, hatta deve, karnından geviş getirerek geldi" denilir. Bunun manası, "develer su içti, o derecede ki orada bulunan kimse, "Deve geviş getirerek geliyor" der (diyordu)" şeklindedir. Sonra bu, netice değil de sebeb sona erdiği zaman doğru olur. Meselâ senin, سِرْتُ حَتَّى أَدْخُلَ الْبَلَدَ "şehre girinceye kadar yürüdüm" sözün gibidir. Bu sözün, yürümenin ve girmenin olup bitmiş olduğunu ifâde edeceği gi-

(5) **Buhârî**, İkrâh, 1.

bi, yürümenin olup bittiğini, fakat girmenin henüz olmadığını da ifâde edebilir. حتّى dan sonra gelen fiile mansub ve merfû okunuşunun izahı hususundaki sözümüz bundan ibarettir. Bil ki çoğu kıraat alimleri bu ayetteki, يَقُولُ fiilini mansub okumayı tercih etmişlerdir. Çünkü merfu kıraat, ancak sözü, sözde anlatılan şey meydana geldiği esnada onu haber veren kimseden bir nakil saydığımız zaman doğru olur. Nasb kıraati böyle bir takdire muhtaç olmaz. Bu sebeble, bu fiili mansub okumak daha evlâdır.

BEŞİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in Zafer Hakkındaki Bu Sözünün İzahı

Bu ayette bir müşkil vardır. O da şudur: Allah'ın va'd ve va'îdinin doğruluğuna kesinkes inanan bir peygamberin, uzak görme uslûbu ile, مَتَىٰ نَصْرُ اللَّهِ *"Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek)"* demesi nasıl uygun düşer?

Bu müşkile şu şekillerde cevab verilir:

a) Onun bir peygamber olması, düşmanlarının hilelerinden eziyet duymasına mânî olmaz. Nitekim Hak Teâlâ, وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ *"Yemin olsun ki biz, senin göğsünün, onların söyledikleri şeyler yüzünden daraldığını biliyoruz"* (Hicr, 97). لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ *"Neredeyse sen onlar îmân etmiyorlar diye canına kıyacaksın"* (Şuarâ, 3) ve, حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْأَسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ *"Hatta o peygamberler ümidlerini kesip de onların muhakkak yalana çıkarıldıklarını zannettikleri sırada yardımımız onlara yetişti ve kurtarıldılar"* (Yusuf, 110) buyurmuştur. Buna göre Peygamberin göğsü daraldığı, çareleri azaldığı ve Allah'ın kendisine yardım edeceğini duyduğu ve fakat bunun için Allah'ın bir vakit belirlememiş olduğunu bildiği zaman, "Allah'ın yardımı (acaba) ne zaman?" der. Hatta o peygamber yardımın vaktinin yaklaşmakta olduğunu anladığı zaman üzüntü ve kederi zâil olur ve kalbi yatışır. Bunun doğruluğuna, Allah Teâlâ'nın, bu söze cevaben, أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ *"Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır"* buyurmuş olması delâlet eder. Cevap,yardımın gelmesinin yakın olduğunun anlatılması; sorunun da yardımın vaktinin yakın olup olmadığı hususunda sorulmuş olmasına delâlet eder. Eğer soru, bu yardımın olup olmadığı hususuna dâir olsaydı, bu cevap o soruya uygun düşmezdi. İşte bu, sağlam bir cevaptır.

b) Allah Teâlâ, bu âyette gerek peygamberin, gerek imân edenlerin bir söz söylediklerini haber vermiş, daha sonra da iki ayrı söz zikretmiştir:

Birincisi, "Allah'ın yardımı ne zaman?"; **ikincisi,** "Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır" sözleri... Binaenaleyh bu iki sözden herbirini, peygamber ile mü'minlerden herbirine izâfe etmek gerekir. Buna göre iman edenler, *"Allah'ın*

yardımı ne zaman?'' dediler. Peygamber de, onlara *''Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır''* demiştir. Bu görüşte olanlar, bunun hem Kur'an'da, hem de Arap şiirinde benzerleri olduğunu söylemişlerdir. Kur'an'da bunun benzeri, Hak Teâlâ'nın, وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ الَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ *''Sizin faydanıza, içinde sükûn bulup istirahat etmeniz için geceyi ve fazl-u kereminden (rızık) aramanız için gündüzü yaratması O'nun rahmetindendir''* (Kasas, 73) âyetidir. Bunun manası, "geceleyin sükûn bulasınız ve gündüz Allah'ın fazlından arayasınız" demektir. Şiirde bunun benzeri ise, **İmru'ul-Kays**'ın şu sözüdür: كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَى وَكْرِهَا الْعُنَّابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي *''Yaşlık ve kuruluk bakımından kuşların kalbleri sanki, içinde hunnâb (iğde) ve çürümüş hurmalar bulunan yuvalar gibidir.''* Bu şiirde, "Unnâb" taze hurmaya, çürümüş hurma da kuru hurmaya benzetilmiştir. Bu bir grup alimin zikretmiş olduğu zorlamaya verilmiş bir cevaptır.

ALTINCI MESELE

أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ *''Bilin ki Allah'ın yardımı yakındır''* buyruğunun, Allah Teâlâ'nın o kimselere bir cevabı olması da muhtemeldir. Çünkü onlar, *''Allah'ın yardımı ne zaman?''* demişler ve sözleri orada sona ermiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, *''İyi biliniz ki Allah'ın yardımı yakındır''* buyurmuştur. Bunun, onlardan bir topluluğun sözü olması da muhtemeldir. Sanki onlar "Allah'ın yardımı ne zaman?" dediklerinde, kendi kendilerine döndüler ve Allah'u Teâlâ'nın, onların düşmanlarını kendilerine üstün kılmayacağını anladılar da, bunun üzerine, "İyi biliniz ki, Allah'ın yardımı yakındır".. böylece bir de, "Ey Rabbimiz, senin va'adine güvenerek sabrettik" dediler.

Buna göre eğer,"Hak Teâlâ'nın, أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ *''İyi biliniz ki, Allah'ın yardımı yakındır''* buyruğu kendisine bir sıkıntının isâbet ettiği herkesin, o sıkıntının sona erip başarıya ulaşacağını bilmiş olmasını gerektirir. Bu ise sâbit değildir" denilirse biz deriz ki: Bunun peygamberlere has olması imkansız değildir. Yine bunun herkes hakkında umûmî olması da mümkündür. Çünkü bir belâ içindeki herkeste, şu iki halden birisinin mutlaka bulunması gerekir: Ya ondan kurtulma veya (o belâ içinde) ölüm... Kişi öldüğü zaman, onun işini ihmal ve hakkını zâyî etmeyecek bir zatın yanına varmış olur ki bu en büyük yardımdır. Cenâb-ı Allah o yardımın yakın olduğunu söylemiştir. Çünkü ölüm yakındır.

★

★ ★

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلْ مَآ أَنفَقْتُم مِّنْ خَيْرٍ فَلِلْوَٰلِدَيْنِ وَٱلْأَقْرَبِينَ وَٱلْيَتَٰمَىٰ وَٱلْمَسَٰكِينِ وَٱبْنِ ٱلسَّبِيلِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا۟ مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ بِهِۦ عَلِيمٌ ﴿٢١٥﴾

"Onlar, neyi nafaka olarak vereceklerini sana sorarlar. De ki: "Maldan vereceğiniz şey ebeveyne, akrabalara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara (verilir). Hangi hayrı işlerseniz, şüphesiz Allah onu bilir"

(Bakara, 215).

Bil ki Allah Teâlâ, her mükellefe dünyadan yüz çevirmesinin, âhiretle meşgul olmasının ve ahiret uğrunda can ve malını vermesinin gerektiğini iyice açıklayınca, bunun peşisıra İslâm'ın hükümlerini beyân etmeye başladı. Bu hükümler bu ayetten başlayarak, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ (Bakara, 243) ayetine kadar devam eder. Çünkü herbiri diğerini tamamlayıp kuvvetlendirsin diye tevhidi, va'z-u nasihatı ve hükümleri birbirine karışmış olarak anlatmak Kur'an-ı Kerim'in üslûbudur.

Nafaka Hakkında Hüküm

Nafaka ile ilgili hüküm işte bu ayettedir. Bu ayet ile ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Atâ şöyle demiştir: "**İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edildiğine göre bu ayet, Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelen ve "Benim bir dinarım var" diyen; Hz. Peygamber'in kendisine, *"Onu kendin için harca"* dediği; o kimsenin,"Benim iki dinarım var" cevabını verdiği, bunun üzerine Hz. Peygamberin, *"Onları âilen için harca"* buyurduğu; bu sefer de, "Benim üç dinarım var " dediği; Hz. Peygamber (s.a.s.)'in de *"Onu hizmetçin için harca"* cevabını verdiği; yine adam, "Benim dört dinarım var" deyince, Hz. Peygamber'in *"Onu ana-baban için harca"* dediği; adamın tekrar, "Benim beş dinarım var" dediği; Hz. Peygamber (s.a.s)'in *"Onu akrabaların için harca"* cevabını verdiği; adam son olarak, "Benim altı dinarım var" deyince de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,*"Onu Allah yolunda harca; bu harcamaların en güzelidir"* dediği bir adam hakkında nâzil olmuştur.

Yine **Kelbî, İbn Abbas** (r.a)'dan, bu ayetin **Amr b. el-Cemûh** hakkında

nâzil olduğunu rivayet etmiştir. Bu zat yaşlı ve düşkün birisi idi. **Uhud Savaşı**'nda şehid edilmiştir. Çok zengin idi. Bundan dolayı "Mallarımızı kimlere infâk edelim ve nereye koyalım?" diye sorduğunda, bu ayet inmişti.

İKİNCİ MESELE

مَاذَا ifâdesi ile ilgili nahivcilerin iki görüşleri vardır:

a) مَا lâfzının, ذَا lâfzıylla birlikte tek bir isim kabul edilmesi. Buna göre ayetteki, مَاذَا ifâdesinin mahalli, يُنْفِقُونَ fiili ile "nasb" tır. Bunun delili, Arapların, مَا lafzındaki elifi düşürmeyerek, عَمَّا ذَا تَسْئَلُ "Neyi soruyorsun? şeklinde kullanmalarıdır. ذَا ile birlikte, مَا lâfzı tek bir isim kabul edilmeseydi, Araplar elifi hazfederek, عَمَّ ذَا تَسْئَلُ şeklinde kullanmaları gerekirdi. Nitekim kıraat imamları, عَمَّ يَتَسَآءَلُونَ (Nebe, 1) ve, فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرٰيهَا (Naziat, 43) ayetlerinde, مَا daki elifi hazfetmişlerdir. Buna göre Araplar, مَا nın sonundaki elifi, مَاذَا da hazfetmediklerine göre, onun, ذَا ile birlikte tek bir isim olduğu anlaşılmış olur. Araplar ismin sonunda olmadığı için, مَا nın elifini hazfetmemişlerdir. Çünkü hazif ancak o kelimenin son harfi olduğu zaman yapılabilir. Fakat şiirde böyle olmayabilir. Nitekim şâirin şu şiirinde böyledir: غُلَامًا قَامَ يَشْتُمُنِي لَئِيمٌ ــ كَخِنْزِيرٍ تَمَرَّغُ فِي رَمَادٍ *"Külün içinde eşelenen bir domuz gibi, âdî olan bir çocuk, kalkmış bana sövüyor..."*

b) Bu, ذَا nın اَلَّذِى manasına alınmasıdır. Böylece, مَا mübtedâ ve mahallen merfu ve, ذَا da onun haberi olur. Araplar bazan, ذَا yı, اَلَّذِى manasına kullanarak, مَنْ ذَا يَقُولُ ذَاكَ yani "Bunu sana kim söyledi" derler. Bu izaha göre ayetin takdiri, "Onlar sana neyi infâk edeceklerini sorarlar" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayet hakkında bir soru vardır. O da bir topluluğun "kimlere infâk edileceğini değil de, nelerin infâk edileceğini" sormuş olmalarıdır. Öyleyse Allah onlara bu şekilde nasıl cevap vermiştir?

Bu hususa şu şekillerde cevap verebiliriz:

a) Âyette sorunun cevabı vardır. Fakat Hak Teâlâ, bu cevaba, maksadın kendisiyle tamamlanacağı bir ilâve yapmıştır. Çünkü, مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ *"Maldan vereceğiniz her şey"* âyeti, sorunun cevabıdır. Sonra bu infak ancak müstehak olan yerlere harcandığı zaman mükemmel olur. İşte bu sebeple Allah Teâlâ o soruya cevap verince, peşisıra izahı tamamlamak için bunun nerelere ve kimlere verileceği hususunu da eklemiştir.

b) **Kaffâl** şöyle demiştir: "Soru hernekadar, مَا lâfzıyla sorulmuşsa da,

bu sorudan maksad, infakın keyfiyetini sormaktır. Çünkü bunu soranlar, emrolundukları şeyin, Allah'a yaklaşmak için mal infâk etmek olduğunu zaten biliyorlardı. Onlarca bu husus malûm olunca, hatıra bu malın hangi şey olduğu hususu gelmez. Bu husus, sorunun maksadı olmadığına göre, bu soruyla öğrenilmek istenen şey, infakın kimlere ve nerelere verileceği hususudur. Binaenaleyh cevap soruya uygundur. Bunun bir benzeri de,

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ ۝ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا ذَلُولٌ

"Onlar, "Bizim için Rabbine dua et de, onun ne olduğunu apaçık anlatsın bize. Çünkü bizce inekler birbirine benziyor..." demişlerdir. (Musa da) şöyle dedi: "(Rabbim) buyuruyor ki "o boyunduruğa koşulmamış bir inektir..." (Bakara, 70-71) ayetleridir. Bu ayette cevap soruya uygundur. Çünkü ineğin şu şu hallerde bir hayvan olduğunu herkes bilir. Binaenaleyh "O nedir..?" sorusunu, bu hayvanın mahiyetiyle ilgili bir manaya hamletmek mümkün değildir. Bundan dolayı bu sorunun maksadının, bu ineğin, başka hayvanlardan farklı olan sıfatlarını öğrenmek olduğu ortaya çıkmış olur. İşte bu yolla biz deriz ki, bu cevap soruya tam uygundur. Tefsir ettiğimiz ayette de böyledir. Çünkü onların infak etmekle emrolundukları şeyin ne olduğunu bildiklerini anladığımızda, *"neyi nafaka olarak verecekleri"* sorularından maksadlarının, aslında nafaka verilecek şeyi sormak olmadığına, aksine kimlere ve nerelere infak edileceği hususu olduğuna kesin olarak hükmetmemiz gerekir. Binaenaleyh verilen cevap yerinde ve uygundur.

c) Ayetten muradın şöyle olması da muhtemeldir: Onlar bu soruyu sormuşlar ve kendilerine sanki, "Bu yersiz bir sorudur. Malın helâl olması ve verilmesi gereken yerlere verilmiş olması şartıyla ne infâk edersen et" denilmiştir. Bu, şuna benzer: İnsan, hiçbir yemek kendisine zarar vermeyecek kadar sıhhatli olur da, yine de doktora, "Neleri yiyeyim?" dediği zaman, doktor "Günde iki öğün ye" dediğinde, bunun manası, "Herşey yiyebilirsin ancak, o bu şartla..." demektir. Bu âyette de böyledir. Buna göre ayetin manası, "Şu şu şahıslara verilmesi şartıyla istediğinizi infâk ediniz" şeklindedir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki Allah Teâlâ infak hususunda bir sıra gözetmiş ve ebeveyni birinci sıraya koymuştur. Çünkü ebeveyn, sebebler âlemi dünyada insanı yokluktan varlığa çıkarmışlar ve onu son derece güçsüz ve muhtaç bir halden büyütmüşlerdir. Böylece ebeveynin çocuğa o in'âmı (iyiliği ve hakkı), başkalarının in'â-

mından daha büyük olur. İşte bundan ötürü Hak Teâlâ,

وَقَضٰى رَبُّكَ اَلاَّ تَعْبُدُوٓا اِلاَّ اِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ اِحْسَانًا *"Rabbin, "Kendisinden başkasına kulluk etmeyin ve ana babaya iyi muâmele edin" diye hükmetti".* (İsrâ, 23) buyurmuştur. Burada Allah'ın hakkını gözettikten sonra, ebeveynin hakkını gözetmeden daha gerekli birşey olmadığına işaret vardır. Çünkü insanı yokluktan varlık alemine hakiki mânâda çıkaran Allah'u Teâlâ'dır. Ebeveyni ise, insanı zâhirî sebebler âleminde yokluktan varlığa çıkaranlardır. Bu sebeble ana-baba hakkının, başka insanların hakkından daha büyük olduğu ortaya çıkar. Binaenaleyh hakların gözetilmesi hususunda, ebeveynin başkalarından öne alınması gerekir.

Allah Teâlâ, ebeveynden sonra "**akrabalar**"ı zikretmiştir. Bunun sebebi şudur: İnsanın, bütün fakirlerin ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir. Bundan dolayı mutlaka fakirlerin bazısının bazısına tercih edilmesi gerekir. Tercih için mutlaka tercih ettirici bir sebebin olması gerekir. Akrabalık bazı bakımlardan tercih sebebi olabilir.

a) Akrabalık, içiçe olma sebebidir. İçiçe ve yakın oluş da, bu insanların birbirinin halinden haberdar olmasını sağlar. Meselâ onlardan biri zengin, bir başkası fakir olduğu zaman fakirin, zenginin haline, zenginin de fakirin haline muttali olması daha fazla olur. Bu da, insanı infâka sevkeden sebeblerin en güçlülerindendir.

b) Akrabalar içindeki fakirler gözetilmemiş olsaydı, fakir akrabalar başkalarına başvurmaya mecbur olurdu. Bu da zengin akrabalar için bir utanç vesilesi ve kötü bir durum olurdu. Binaenaleyh insanın kendisinden zararı gidermesi için, fakir akrabaların ihtiyaçlarını gidermesi daha evlâ olur.

c) İnsanın akrabası kendisinin parçası gibidir. İnsanın kendisine infak etmesi, başkalarına infak etmesinden daha evlâdır. İşte bu sebebten ötürü insanın akrabalarına infâk etmesi, akraba olmayanlara infâk etmekten daha evlâdır.

Allah Teâlâ akrabalardan sonra "**yetimler**"i zikretmiştir. Çünkü yetim çocuklar küçük oldukları için, geçimlerini sağlayamazlar. Yine onlar yetim oldukları için, geçimlerini sağlayacak başka birisi de yoktur. Babası ölmüş olan küçük çocuk hem kazancı, hem kazananı olmayan ve helâk ile yüzyüze olan kimse demektir.

Allah Teâlâ bunlardan sonra "yoksullar"a yer vermiştir. Bunlar, yetimlerden daha az muhtaçtırlar. Çünkü onların çalışıp kazanmaya yetimlerden daha çok gücü vardır. Hak Teâlâ, daha sonra "yolda kalan"ları zikretmiştir. Çünkü böyle birisi, beldesinden uzak kalmış olması sebebiyle bazan, ihtiyaç ve fakr-

u zarûret içine düşebilir. İşte bu infâkın keyfiyeti meselesinde Allah'ın yaptığı dosdoğru bir sıradır.

Allah Teâlâ, bu mükemmel ve güzel tafsilâtı verince, peşisıra icmâlî (öz) bir ifâde ile, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ *"Hangi hayrı işlesenîz, şüphesiz Allah onu bilir"* yani, "Allah rızası için, O'nun bol sevabını elde edip azabının vereceği elemlerden kurtulmak için, ister ayette bahsedilenlere, ister başka insanlara ne hayırda bulunursanız bulunun, Allah onu bilir" buyurmuştur.

Âyette geçen "alîm", Cenâb-ı Allah'ın âlîm oluşu hususunda ileri bir mana ifâde eden bir sîgadır. Yani "Allah'ın ilminden ne yerdeki ne de gökteki bir zerre hâriç kalamaz" demektir. Binaenaleyh Allah sizi, yaptığınız o şeye karşılık en güzel bir mükâfaatla mükâfaatlandırır. Nitekim Hak Teâlâ, أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَى *"Sizden gerek erkek gerek kadınlardan, bir iş yapanın amelini ben elbette boşa çıkarmayacağım"* (Al-i İmran, 195) ve, فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ *"Kim de zerre kadar hayır işlerse o (nun mükâfaatını) görecektir "* (Zilzal, 7) buyurmuştur.

BEŞİNCİ MESELE

Âyetteki "hayır" dan murad, Allah Teâlâ'nın, وَإِنَّهُ لِحُبِّ الْخَيْرِ لَشَدِيدٌ *"Şüphesiz o (insan), malı çok sever"* (Âdiyât, 8) ve, إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ *"Eğer bir mal bırakırsa vasiyet (gerekir)"* (Bakara, 180) âyetlerinden dolayı, mal" mânâsınadır. Buna göre âyetin manası, "İster az, ister çok olsun maldan ne infâk ederseniz, Allah bilir" şeklindedir. Burada bir başka görüş daha vardır. O da, وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ ifâdesinin, hem bu infakı, hem de diğer bütün iyilik ve taatları içine almış olmasıdır. Bu görüş daha uygundur.

ALTINCI MESELE

Bazı âlimler, bu âyetin miras âyetiyle mensuh olduğunu söylemişlerdir ki bu zayıftır. Çünkü âyeti, kendisine nesih ârız olmayan mânâlara hamletmek mümkündür:

1) **Ebu Müslim** şöyle demiştir:" Çalışıp çabalamaktan âciz olup ellerinde de malı mülkü kalmadığı zaman ebeveyne infâk etmek vâcibtir. Ayette geçen "akrabalar" dan murad, insanın çocukları ve torunlarıdır. Bunların da malı mülkü olmadığı zaman, nafakaları gerekir. Ayeti bu mânâya hamlettiğimiz zaman âyetin miras ayetiyle mensûh olduğunu söyleyenler, bunu izah edemezler. Çünkü nafaka, insan yaşarken gereklidir. Miras ise ölümden sonra sahiplerine gider. Yine sahibi öldükten sonra ele geçirilen şeye "nafaka" denmez."

2) Âyetten murad şöyledir: Nafaka (infak) konusunda Allah'a yaklaşmayı arzu eden kimsenin, âyetteki yerlere infâk etmesi evlâdır. Böylece kişi önce en evlâ olanı, sonra daha az evlâ olanı peşpeşe sıraya kor. Buna göre ayetten maksad, nâfile sadakalardır.

3) Ayetten murad, ebeveyn ve akrabalara verilecek farz-ı kifâye olan sadakalar ile, yetim ve miskinler için farz olan zekâttır.

4) Ebeveyne ve akrabalara yapılacak infaktan muradın, insanı sıla-ı rahme sevkeden şeylerin; yetimler ve yoksullara yapılacak infaktan muradın da sırf sadakalar olması muhtemeldir. Buna göre ayetin zâhiri, onu mensuh saymadan, bütün bu vecihleri içine alabilir.

Savaş Hakkında Hüküm

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۖ وَعَسَىٰ أَن تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

"Sizin hoşunuza gitmediği halde size savaş farz kılındı. Olur ki birşey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur, bir şeyi de sevdiğiniz halde, o sizin için şer olur. Allah bilir, siz bilmezsiniz"

(Bakara, 216).

Bu ayetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bil ki, Hz. Peygamber (s.a.s) Mekke'de iken savaşmaya izinli değildi. Medine'ye hicret edince Allah Teâlâ ona, kendisine karşı savaşan müşriklerle savaşma izni vermişti. Daha sonra da Hak Teâlâ cihadı farz kılmıştır. Âlimler bu âyet hakkında ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, "Bu ayet, savaşın herkese vâcib olduğunu ifâde eder" demişlerdir.

Mekhûl' den Beytullah'ın yanında, savaşın vâcib (farz) olduğuna yemin ettiği rivayet edilmiştir.

İbn Ömer (r.a) ve **Atâ'**dan, bu âyetin sadece onların bulunduğu vakte

has olarak, Ashab-ı Resûl için savaşmanın farz olduğunu ifâde ettiği nakledilmiştir.

Birinci görüşte olanların delili şunlardır: "Ayetteki, كُتِبَ (yazıldı) lâfzı, farz oluşu gösterir. عَلَيْكُمْ ifâdesi de farzlığı gerektirir. عَلَيْكُمْ (sizin üzerinize) lâfzındaki "siz" hitabı, tıpkı, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ *"Kısas size farz kılındı"* (Bakara, 178) ve, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Oruç size farz kılındı"* (Bakara, 183) âyetlerinde olduğu gibi, savaşın hem o zamanda bulunanlara, hem de daha sonraki müslümanlara farz olmasına manî değildir." Buna göre şayet, "Âyetin zâhiri, savaşın farz-ı ayın mı, farz-ı kifâye mi olmasını gerektiriyor?" diye sorulursa, biz deriz ki: Âyet savaşın farz-ı ayın olmasını gerektirir. Çünkü âyetteki, عَلَيْكُمْ *"Sizin üzerinize"* ifâdesi, tıpkı, *"Oruç size farz kılındı"* (Bakara, 183) ve, *"Kısas size farz kılındı"* (Bakara, 178) ayetlerinde olduğu gibi, "Sizden herbirinize tek tek" manasındadır.

Atâ'nın delili ise şudur: Ayetteki, كُتِبَ (yazıldı) lâfzı, farz oluşu ifâde eder. Bu sebeble onu bir kere yerine getirmek kifâyet eder. Ayetteki, عَلَيْكُمْ (size, sizin üzerinize) ifâdesi de, bu hitabın o vakitte mevcud olan müslümanlara âit olmasını gerektirir.

Fakat biz, *"Kısas size farz kılındı"* ve *"Oruç size farz kılındı"* âyetlerinin ifâde ettiği hükümler hususunda, o zamanda (ashab zamanında) bulunanların durumunun, daha sonrakilerin durumu gibi olduğunu ayrı bir delile dayanarak söylüyoruz. Bu ayrı delil icmâdır. Savaş hususunda böyle bir delilimiz yoktur. Binaenaleyh savaşla ilgili âyetlerin, asıl manaları üzere kalması gerekir. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Görüşümüzün doğruluğuna, وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ *"Allah onların herbirine cenneti va'adetmiştir"* (Nisa, 95) ayeti de delâlet etmektedir. Eğer oturup savaşa gitmeyenler bir farzı yerine getirmemiş olsalardı, bu âyette onlara cennet va'adedilmezdi. "Savaş farz idi, fakat sonra neshedildi" denebilir. Ancak bunu söyleyecek olanların, bir delil olmadan neshin olduğunu söylemeleri câiz değildir. Bunun, bizim söylediğimiz gibi olduğuna, وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً *"Mü'minlerin hepsinin birden savaşa gitmesi uygun değildir"* (Tevbe, 122) ayeti de delâlet eder. Âyetin mensuh olduğunu söylemek, izah ettiğimiz gibi, doğru değildir. Bugün savaşın farz-ı kifâye olduğu hususunda icmâ vardır. Ancak müşriklerin, müslümanların yurtlarına girip istilâ etmeleri hali müstesnâ. Böyle bir durumda cihad herkes için farz-ı ayın olur." Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Savaştan Hoşlanmama Meselesinin Açıklanması

Ayetteki, وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ *"O hoşunuza gitmediği halde"* tabiri hakkında şu problem vardır:

Âyetteki, كُتِبَ عَلَيْكُمُ *"size yazıldı"* sözünden anlaşılan, bu hitabın mü'minlere olmasıdır. Akıl da bunu gösterir. Çünkü kâfir, kâfire karşı savaşla emrolunamaz. Durum böyle olduğuna göre, daha nasıl Hak Teâlâ, *"O hoşunuza gitmediği halde.."* buyurmuştur? Çünkü bu ifâde, mü'minlerin Allah'ın hüküm ve tekliflerinden hoşlanmadıkları vehmini verir ki bu doğru değildir. Çünkü mü'min Allah'ın emir ve mükellefiyetlerine karşı kızmaz, aksine bunlara razı olur, bunlardan hoşlanır, bunlara sımsıkı sarılır ve bunun kendisi için bir kurtuluş vesilesi olduğunu, bunları yapmamasında kendisi için bir fesâdın olacağını bilir.

Buna şu iki şekilde cevab verilir:

a) Ayetteki, كُرْهٌ (hoşa gitmeme) lâfzından murad, savaşın insanın nefsine ağır gelmesidir.Mükellef, her ne kadar Allah'ın emrettiği şeyin kendisi için bir kurtuluş vesilesi olduğunu bilse bile, bu bilme, savaşı insana güç ve ağır gelmekten hâriç tutamaz. Çünkü teklif, yapılmasında mutlaka bir külfet ve meşakkat bulunan şeyden ibarettir. Malumdur ki insan tabiatının en çok temâyül ettiği şey yaşamaktır. Binaenaleyh ona en ağır gelen şey de savaştır.

b) Bundan muradın, kendisinde korku bulunduğu için ve düşmanların çokluğundan dolayı, müslümanların henüz savaş farz kılınmadan, savaşı hoş görmemiş olmalarıdır. Bundan dolayı Allah Teâlâ, size farz kılındıktan sonra savaşı kerih görmeyesiniz diye, kerih gördüğünüz savaşın, sizin için savaşmamaktan daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

الْكُرْهُ kelimesi, وَعَسٰى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Olur ki birşey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olur"* âyetinin de delâlet ettiği gibi, "kerâhet" (hoş görmeme) manasınadır. Bu hususta iki görüş vardır:

a) Manayı iyice belirtmek için masdarın vasıf (isim) yerinde kullanılmış olması. Nitekim **el-Hansâ'nın şu beytinde olduğu gibi:** فَاِنَّمَا هِيَ اِقْبَالٌ وَاِدْبَارٌ *"O, ancak bir ikbâl ve sırtdönüşüdür."* Bu savaşı onlar çok kerih gördükleri için, sanki kerâhatin bizzat kendisi imiş gibi olmuştur.

b) Masdarın mef'ûl manasına olmasıdır. Meselâ haberin "mahbûr" manasına gelmesi gibidir. Buna göre ayetteki, وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ tabiri, مَكْرُوهٌ لَكُمْ demektir. **Sülemî** bunu, kaf harfinin fethasıyla, كَرْهٌ şeklinde okumuştur. الكُرْهُ ve, الكَرْهُ ifâdeleri, الضُّعْفُ ve, الضَّعْفُ ifâdeleri gibi, iki lügattirler. Bu-

nun mecazî olarak ikrâh manasına olması da caizdir. Buna göre sanki onlar savaşmayı çok kerîh gördüklerinden ve bu savaşma onlara çok güç geldiği için, onlar bu savaşa sanki zorlanmışlardır. Hak Teâlâ'nın, حَمَلَتْهُ أُمُّهُ كُرْهًا وَوَضَعَتْهُ كُرْهًا *"Anası onu zahmetle taşıdı, yine onu zahmetle doğurdu"* (Ahkâf, 15) ayeti de böyledir. Allah en iyisini bilir. Bazı kimseler de, كَرْهٌ lâfzının, zorlanmayıp da istemeden yaptığın şeyler hakkında; كُرْهٌ lâfzının ise, zorlanarak yaptığın şeyler hakkında kullanıldığını söylemişlerdir.

İnsanın İstemediği Hususta Cenâb-ı Hak Hayır Yaratır

Hak Teâlâ'nın, وَعَسٰى أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسٰى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ *"Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur; bir şeyi de sevdiğiniz halde, o sizin için şer olur"* ayeti hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE عَسٰى muzarisi olmayan bir fiildir. Sadece mazisi çekilir. Bunun mazisinden de özellikle, عَسَيْتُمْ، عَسَيْتُمَا şekilleri kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, فَهَلْ عَسَيْتُمْ.. (Muhammed, 23) buyurmuştur. Kendisinden sonra gelen isim merfû kılınır. Zaten isim de, fiilden sonra merfû kılınır. Buna göre, قَامَ زَيْدٌ dediğin gibi, aynen, عَسٰى زَيْدٌ de diyebilirsin. Bu kelimenin manası, قَرُبَ " yakın oldu, olması yaklaştı" şeklindedir. Nitekim Hak Teâlâ, قُلْ عَسٰى أَنْ يَكُونَ رَدِفَ لَكُمْ *"De ki, ... ensenize binmek üzeredir"* (Neml, 72) buyurmuştur. Yani, "vakti yaklaştı" demektir. Buna göre de عَسَى زَيْدٌ أَنْ يَقُومَ sözünün takdiri, عَسَى قِيَامُ زَيْدٍ "Yani Zeyd'in kalkması yakın oldu" demektir.

İKİNCİ MESELE
Savaşa Hazır Olmanın Faydaları

Buna göre âyetin mânası, "Şu anda birşey, çoğu kez size güç gelmiş olabilir. Halbuki o şey, gelecekte sizin önemli birtakım faydalara sebeptir. Zıddı da böyledir. Gelecekte iyileşmenin gerçekleşmesi beklendiği için, şu anda acı olan ilacın içilmesi güzel addedilmiştir. Yine gelecekte kazanç elde etmek umulduğu için, yolculuk esnasında çok çeşitli tehlikelere katlanmak da hoş görülmüştür. Hem dünyada, hem de âhirette büyük mutluluğu elde edebilmek için, ilim uğrunda muhtelif güçlüklere katlanmak da güzel karşılanmıştır. İşte burada da böyledir. Çünkü cihâdı terkedip savaşmamak, her ne kadar şu anda kişinin nefsin öldürülme tehlikesinden; malının da harcanmaktan korunmuş olmasını sağlarsa da ancak ne var ki, cihâdın terkinde çok çeşitli zararlar mevcuttur.

1) Düşman sizin savaşı terketmeye ve rahatlık içinde yaşamaya bir temayülünüzün bulunduğunu bildiğinde, sizin yurtlarınıza yönelir de, sizi öldürme-

ye çalışır. Böylece o sizi yakalayıp, kanlarınızı akıtır, mallarınızı yağmalar; veyahut da, herhangi bir silâh ve teçhizat hazırlığında bulunmaksızın, onlarla savaşmak zorunda kalırsınız. Bu da, tıpkı ilâcın acılığına katlanmadan nefsinizin nefret etmesi sebebiyle, hastalık ilk belirdiği sırada onu tedavîden kaçınmak gibi olur. İşin neticesinde ise kişi, bu nefret ve meşakkatların kat kat fazlasını yüklenmeye mecbur kalır. Netice olarak savaşmak, emniyetin tahakkuk edebilmesi için bir sebebtir. Bu da, savaşmadan geçirilen kısa bir vakitten sağlanan faydadan daha hayırlıdır.

2) Ganimet elde edememek.

3) Düşmana hükümran olmak suretiyle duyulan büyük hazdan mahrum olmak. Savaşın dine taalluk eden yönlerine gelince, bunlar pekçoktur:

1) Cihâd yapan kimse, Allah'a yaklaşmak ve bir ibâdet gayesiyle cihâd eder; doğruluk yoluna girer ve yaptığını da bozmazsa, bu kimse için büyük mükâfaatlar meydana gelir.

2) Cihâd yapılmazsa, düşmanlarınızın, sizin mallarınızı yağmalamasından korkulur.. O zaman da siz meydana gelecek sıkıntılara katlanamaz, neticede de dininizden dönebilirsiniz.

3) Düşmanınız, sizin dininiz uğrundaki çalışıp çabalamanızı, canınızı ve malınızı dininiz uğrunâ harcadığınızı gördüğünde, bundan ötürü o kimse sizin dininize meyleder. Bu sebeple o kimse sizin vasıtanızla müslüman olunca, siz bu sayede Allah katında büyük bir mükâfaatı hak etmiş olursunuz.

4) Allah'ın rızasını elde etmek için savaşa girişen kimse, Allah'ın rızasını elde etmek sebebiyle, savaşın acılarına katlanmış olur. Allah'ın fazl ve rahmetine, O'nun ihsanda bulunanların ücretlerini zayi etmediğine ve dünya lezzetlerinin asılsız ve temelsiz şeyler olduğuna yakînen inanmamış olan kimse, savaşmaya aslâ razı olmaz. İşte bir kimse Allah'ın fazl'ü rahmetine inandığı zaman, Allah'a olan sevgisinden ve dünyaya olan buğzundan dolayı, dünyayı terkeder. Bu da, insanın en büyük mutluluklarından biridir.

Birisi, yukarıda anlattıklarımızla, her ne kadar insan tabiatı, Allah'ın düşmanlarıyla savaşmayı istemese bile, bunun çok hayırlı bir şey olduğu sabit olmuş olur. Zıddı da böyledir.. İki husus birbiriyle çatıştığı zaman, daha çok faydalı olanın tercih edileceği malûmdur. Hak Teâlâ'nın,
وَعَسٰٓى اَنْ تَكْرَهُوا شَيْـًٔا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسٰٓى اَنْ تُحِبُّوا شَيْـًٔا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ "*Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde, o sizin için hayırlı olur; bir şeyi de sevdiğiniz halde, o sizin için şer olur*" kavlinden murad edilen de işte budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Şer", kötülük demektir. Bunun aslı, bir şeyi yaydığın zaman demiş olduğun, شَرَرْتُ الشَّيْءَ tabirinden gelir. Kuruması için serdiğin zaman, شَرَرَ اللَّحْمَ وَالثَّوَابَ "Eti veya elbiseyi yaydım, serdim" denilir Nitekim, şairin şu sözü de bu kabildendir: وَحَتَّى أُشِرَّتْ بِالْأُكُفِّ الْمَصَاحِفُ *"Ta ki, sahifeler avuç içleriyle yayıldı, serildi."*

Yayıldığı için aleve de, الشَّرَرُ denilir. Buna göre "şerr" in mânası, zararlı şeylerin yayılmasıdır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

عَسَى kelimesi, لَعَلَّ kelimesi gibi, şek ve şüphe anlamı vehmettirir. Allah hakkında kullanıldığında ise, yakîn ifâde eder. Âlimlerden, عَسَى kelimesinin ümit uyandıran bir kelime olduğunu söyleyenler de vardır. Bu mânaya göre bu kelime, bunu söyleyenin şek ve şüphesinin bulunduğuna delâlet etmez. Ancak bu, şek ve şüphenin, dinleyen kimse için söz konusu olduğuna delâlet eder. Bu takdirde de, herhangi bir tevile ihtiyaç kalmaz. Ama bu kelimenin, لَعَلَّ mânasına geldiğini söylersek, bu hususta yapılacak olan açıklamaların, Cenâb-ı Hakk'ın, لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *"Umulur ki muttakilerden olursunuz"* (Bakara, 21) ayetinin tefsirinde zikredilen görüşlerin aynısı olduğunu bildiririz. Halil, "Kur'an-ı Kerim'de bizzat Allah kullanıldığında, عَسَى nın vücûb ifâde ettiğini" söylemiştir. Nitekim Hak Teâlâ, فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ *"Umulur ki Allah, fethi getirecektir"* (Maide, 52) buyurmuş, nitekim tahakkuk da etmiştir. Cenâb-ı Hak, عَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَنِي بِهِمْ جَمِيعًا *"Allah'ın onların hepsini bana getirmesi yakındır"* (Yusuf, 83) buyurmuş, bu da aynı şekilde tahakkuk etmiştir. Allah en iyi bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ *"Allah bilir, siz bilmezsiniz"* kavlinden maksadı, cihad hakkında büyük bir istek uyandırmaktır. Bu böyledir, çünkü insan kendisinin bilgisinin son derece sınırlı ve aciz; Allah'ın ilminin ise, en mükemmel olduğuna inanır, daha sonra da Allah'u Teâlâ'nın kuluna ancak, hayrının ve yararının bulunduğu şeyi emredeceğini bilirse, bu şey ister hoşuna gitsin, isterse gitmesin, O'nun kendisine emrettiği şeye uymasının vâcib olduğunu kesin olarak anlamış olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki şöyle demiştir: "Ey kulum, bil ki benim ilmim senin ilminden daha mükemmeldir. Binaenaleyh, benim taatımla meşgul ol, tabiatının gerektirdiği şeylere iltifat etme!" Buna göre bu âyet burada, Cenâb-ı Hakk'ın meleklere cevap sadedinde söylemiş olduğu, إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ *"Muhakkak ki ben, sizin bilmediğiniz şeyleri bilirim"* (Bakara, 30) âyetinin yerine geçer.

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلشَّهْرِ ٱلْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ ۖ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ ۖ وَصَدٌّ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ
وَكُفْرٌۢ بِهِۦ وَٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِۦ مِنْهُ أَكْبَرُ عِندَ ٱللَّهِ ۚ وَٱلْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ ٱلْقَتْلِ ۗ
وَلَا يَزَالُونَ يُقَـٰتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَن دِينِكُمْ إِنِ ٱسْتَطَـٰعُوا ۚ وَمَن يَرْتَدِدْ
مِنكُمْ عَن دِينِهِۦ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُو۟لَـٰٓئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَـٰلُهُمْ فِى ٱلدُّنْيَا وَٱلْـَٔاخِرَةِ ۖ
وَأُو۟لَـٰٓئِكَ أَصْحَـٰبُ ٱلنَّارِ ۖ هُمْ فِيهَا خَـٰلِدُونَ

"Sana haram o ayı, ondaki muharebeyi sorarlar. De ki: "O ayda muharebe etmek büyük günahtır; Allah yolundan men etmek, onu inkâr etmek, Mescid-i Harâm'a gitmelerine mâni olmak, O'nun halkını oradan çıkarmak ise Allah katında daha büyüktür. Fitne, katilden de beterdir. Kâfirler, güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir. İçinizden kim dinden döner de kâfir olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. Onlar cehennem yârânıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar"

(Bakara, 217).

Ayet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Haram (Kutsal) Ayda Savaşmanın Hükmünü Soranlar Kimlerdir?

Âlimler bu soran kimsenin, müslümanlardan mı, kâfirlerden mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Birincisi: Onun müslümanlardan olduğunu söyleyenlerdir ve bunlar iki gruptur:

a) Şöyle diyenler: Allah Teâlâ, o insanlar nazarında haram ayların ve **Mescid-i Haram**'ın savaştan alıkoyma hususunda son derece saygınlığı olduğu halde onlara savaşı emredince, onlarca savaş hakkındaki bu emrin haram ayların ve **Mescid-i Haram**'ın dışında olması gerektiğinin zannedilmesi uzak bir ihtimal değildi. Bundan dolayı bu durum onları, Hz. Peygamber (s.a.s)'den bunu sormaya ve şöyle demeye sevketmiştir: "Bu aylarda ve **Mescid-i Haram**'da onlarla savaşmamız helâl midir?" İşte bunun üzerine, bu âyet nâzil olmuştur. Bu izaha göre bu sorunun müslümanlar tarafından sorulmuş olacağı açıktır.

b) Bu ekseri müfessirlerin görüşüdür. Bunlar, **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: "Hz. Peygamber (s.a.s), halası oğlu **Abdullah b. Cahş el-Esedî** 'yi **Bedir Savaşı**'ndan iki ay önce, kendisinin **Medine**'ye gelişinden onyedi ay sonra sekiz kişi ile birlikte gazaya gönderdi ve bir mektup ile ahidnâme yazıp ona verdi. İki konak sonra bu mektubu açmasını, arkadaşlarına okumasını ve onda yazılanlara göre hareket etmesini emretti. **Abdullah b. Cahş** mektubu yerine gelip açınca şu ifâdelere rastladı: Sana tâbi olanlarla birlikte, Allah'ın bereketi üzere git. *"Batn-ı Nahil" mevkiinde konakla ve orada Kureyş kabilesinin kervanını gözle. Belki sen onlardan bize hayır (ganimet) alır gelirsin."* Bunun üzerine Abdullah: "İşittik ve peygamberin emrine boyun eğdik. İçinizden kim şehidliği arzuluyorsa, benimle beraber gelsin. Ben peygamberin emrini yerine getireceğim. Kim de benden ayrılmak isterse, ayrılsın" dedi ve yürüyüp gitti. **Mekke** ile **Tâif** arasında bulunan **Batn-ı Nahl**'e vardı.

Tam o sırada, berâberinde üç kişi ile birlikte **Amr b. el-Hadramî** onlara rastlayıverdi. Bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabını görünce, içlerinden birinin başını tıraş ettiler ve böylece onlara, kendilerinin umre yapan bir topluluk olduğu vehmini vermek istediler. Sonra **Abdullah b. Cahş** (r.a)'ın yanındakilerden birisi olan **Vâkıd b. Abdullah Hanzali** (r.a) gelip, **Amr b. el-Hadrami**'ye bir ok atarak onu öldürdü. **Abdullah b. Cahş** ve beraberindekiler diğer iki kişiyi esir alarak, bunların kervanını içindekilerle birlikte sürerek Hz. Peygamber (s.a.s)'e geldiler. Bunun üzerine Kureyş gürültü koparıp şöyle dediler: "Muhammed haram ayları, içinde korkanların bile emin olduğu kutsal ayları helâl sayıyor ve o ayda kan döküyor." Müslümanlar da bunu yadırgadılar. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), 'Ben size haram aylarda savaşmanızı emretmedim" dedi. **Abdullah b. Cahş** (r.a) da, "Ya Resulallah, biz **İbnü'l-Hadramî**'yi öldürdük. Sonra akşam olunca recep ayının hilâlini gözetlemeye başladık. Fakat onu recep ayı içinde mi cumade'l-ahire ayı içinde mi öldürdüğümüzü anlayamadık" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) bu kervanı ve esirleri bekletip dağıtmadı. Bundan dolayı bu âyet nâzil oldu ve Hz. Peygamber de ganimetleri aldı.

Bu takdire göre, görünen odur ki bu soru şu vecihlerden ötürü müslümanlar tarafından sorulmuştur:

1) Hz. Peyggamber (s.a.s)'in yanında bulunanların çoğu müslüman idiler.

2) Bu âyetten önceki ve sonraki ayetlerdeki hitab müslümanlaradır. Bundan önceki, أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ "... *Cennete girivereceğinizi mi sandınız"* âyetidir ve bu, müslümanlara bir hitabdır. Sonraki ayetler ise,

يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Onlar sana içkiyi ve kumarı sorarlar.."* ve, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى *"Sana yetimleri sorarlar"* ayetleridir.

3) **Sa'îd b. Cübeyr, İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ashab-ı Resûlden daha hayırlı bir topluluk görmedim. Onlar Allah'ın Resûlüne sadece onüç şey sordular ve bunların hepsi Kur'an-ı Kerim'de yer aldı. Bu sorulardan birisi de, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ *"(Onlar) sana haram o ayı sorarlar"* ayetidir.

Bu soru kâfirler tarafından sorulmuştur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Kâfirler Hz. Peygamber (s.a.s)'e haram aylarda savaş yapılıp yapılmayacağını sordular ki eğer O, bu ayda savaşmanın helâl olduğunu söylerse böylece onlar buna ısınacaklar ve o ayda savaş yapmayı helâl sayacaklardı. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ *"Sana o haram ayı, yani o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki o ayda savaşmak büyük günahtır. Fakat Allah yolundan ve Mescid-i Haram'dan menetmek ve Allah'ı inkâr etmek bu savaştan daha büyüktür. Kâfirler, güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir..."* ayetini indirmiş ve kâfirlerin bu sorudan maksadlarının müslümanlarla savaşmak olduğunu beyân etmiştir. Bu âyetten daha sonra,

اَلشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتُ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدٰى عَلَيْكُمْ

"Haram ay, haram aya bedeldir. Hurmetler karşılıklıdır. Onun için kim sizin üzerinize saldırırsa siz de, tıpkı onların size saldırdıkları gibi, onlara saldırın" (Bakara, 194) âyetini indirmiş ve müdafaa savaşının bu aylarda câiz olduğunu açıkça bildirmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, قِتَالٍ فِيهِ *"Onda savaşı.."* ifâdesi, "Haram ay" dan bedel olarak mecrurdur. Bu tür bedellere "bedel-i iştimâl" denir. Meselâ senin, لَفَتَنِي زَيْدٌ كَلَامُهُ "Zeyd yani onun ilmi beni hayran bıraktı", أَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ "Zeyd, yani onun sözü bana faydalı oldu", سُرِقَ زَيْدٌ مَالُهُ 'Zeyd, yani malı çalındı" ve, سُلِبَ زَيْدٌ ثَوْبُهُ "Zeyd, yani elbisesi soyuldu" sözlerinde olduğu gibi. Cenâb-ı Allah da, قُتِلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ ۝ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ *"Hendeklerin yani tutuşturucu ateşin sahipleri gebertilmiştir"* (Burûc, 4-5) buyurmuştur.

Bazı alimler, قِتَالٌ kelimesinin mecrur oluşunun, âmilin tekrarından dolayı olduğunu söylemişlerdir. Buna göre ayetin takdiri, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ عَنْ قِتَالٍ فِيهِ şeklindedir. İbn Mes'ud ve Rebî'in kıraati de böyledir. Bunun bir benzeri, لِلَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا لِمَنْ آمَنَ مِنْهُمْ *"Hor gö-*

rülenlere, yani onlardan iman edenlere...'' (A'râf, 75) ayetidir. **İkrime,** ayeti قَتْلٍ فِيهِ şeklinde okumuştur.

Allah Teâlâ'nın, قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *''O ayda savaşmak büyük günahtır''* ayeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE قِتَالٍ فِيهِ kısmı mübteda, كَبِيرٌ kelimesi onun haberidir. قِتَالٌ lâfzı her nekadar nekire ise de, فِيهِ ifâdesi ile husûsilik kazanarak mübtedâ olabilmiştir. كَبِيرٌ ifâdesinden murad, "büyük günahtır ve çok yadırganır" manasıdır. Nitekim büyük günaha da "kebire" denilmiştir. Allah Teâlâ, كَبُرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ *''ağızlarından çıkan kelime pek müthiş!''* (Kehf, 5) buyurmuştur.

İmdi eğer:'' قِتَالٍ فِيهِ ifâdesindeki, قِتَالٌ kelimesi niçin nekire getirilmiştir? Nekire kelimeler tekrar ettiğinde, ikincinin, birincinin aynısı olduğunu göstermek için eliflamlı getirilmesi gerekir. Çünkü eğer böyle olmaz ise, ikinci defâ nekire olarak gelen aynı kelime başka bir şeyi ifâde eder. Nitekim Hak Teâlâ'nın, فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ayetindeki, يُسْرٌ kelimeleri gibi?'' denirse, biz deriz ki: Evet sizin dediğiniz doğrudur. Çünkü aynı lâfız tekrar eder ve her ikisi de nekire olursa, bu durumda ikincisi ile birincisinden ayrı şeyler murad edilmiş olur. Hz. Peyamber (s.a.s)'e soru soran kimseler de, *''Onlar sana haram o ayı, onda savaşmayı sorarlar''* ayetindeki, قِتَالٌ sözleri ile, Abdullah b. Cahş'ın yaptığı o savaşı kastetmişlerdir. Bunun üzerine Hak Teâlâ, قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *''De ki o ayda savaşmak büyük günahtır''* buyurmuştur. Allah'ın bu buyruğunda büyük günah sayılan savaşın, onların sorduğu savaş olmadığına, bunun başka bir savaş olduğuna dikkat çekme vardır. Çünkü bu savaştan maksad, İslâm'ın muzaffer olup, düşmanların perişan edilmesidir. Binaenaleyh bu nasıl büyük günahlardan olabilir ? Büyük günah olan savaş, İslâm'ın temellerini yıkıp küfrü kuvvetlendirmek için yapılan savaştır. İşte bu incelikten ötürü her iki قِتَالٌ kelimesinin de nekire olması tercih edilmiştir. Fakat onların kalpleri daralmasın diye, bunu açıkça ifâde etmemiş, zâhiri onların istedikleri manayı vehmettirecek, bâtını ise hakka uygun olacak şekilde sözü müphem bırakmıştır. Bu da ancak, her قِتَالٌ kelimesinin de nekire olarak zikredilmesi ile olmuştur. Eğer Allah Teâlâ, her ikisini veya ikisinden birisini marife olarak getirmiş olsaydı, bu güzel incelik söz konusu olmazdı. Kur'an-ı Kerim'in her kelimesinin muhtevasında ancak akıl sahiplerinin ulaşabileceği lâtif sırları cem'eden Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederiz.Sübhâhallah...

İKİNCİ MESELE

Haram Aylarda Savaşın Bilahare Tecvîz Edilmesi

Ekseri âlimler bu âyetin, haram aylarda savaşmanın haram olduğu hükmünü ifâde ettiğinde ittifak etmişler, fakat bu hükmün devam ettiği veya neshedilmiş olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **İbn Cüreyc**'in şöyle dediği nakledilmiştir: "**Âta,** Allah'a yemin ederek, bana haram aylarda ve **Harem-i Şerif**'te müdafaa savaşı dışında savaşın insanlara helâl olmadığını söyledi."

Câbir'in de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s), kendilerine saldırılmadığı müddetçe, haram aylarda savaşmazdı." **Sa'îd b. el-Müseyyeb**'e, "Müslümanlar haram aylarda kâfirlerle savaşabilirler mi?" diye sorulduğunda, o, "evet" cevabını vermiştir.

Ebu Ubeyd, "İnsanlar bugün tamamen hudut boylarında mevzidedirler" demiştir. Bu ifâdeye göre, bunlar bütün haram aylarda savaşı mübah görmüşlerdir. Şam ve Irak âlimlerinden, onların bu görüşlerini yadırgayan hiç kimse görmedim. Hicaz âlimlerinin görüşünün de böyle olduğunu sanıyorum.

Bu aylarda savaşın mübah ve helâl oluşunun delili, فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ *"Müşrikleri nerede bulursanız öldürünüz..."* (Tevbe, 5) ayetidir. Bu ayet haram aylarda savaşmanın haram olma hükmünü neshetmiştir. Bence, قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ *"De ki:" O ayda savaşmak büyük günahtır"* ayeti, müsbet bir ifâdenin peşisıra gelen nekire bir ifâdedir. Dolayısıyla tek bir çeşit (savaşa) şâmildir, bütün (savaşları) içine almaz. Bu âyette mutlak olarak haram aylarda savaşmanın haramlığına bir delâlet yoktur. Binaenaleyh bu hususta neshin olduğunu söylemeye bir ihtiyaç yoktur.

Cenâb-ı Allah'ın,

وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ

"Allah yolundan menetmek, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram'a gitmelerine mânî olmak, onun halkını oradan çıkarmak Allah katında daha büyük (günahtır)" âyeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Muhtemel İ'rablara Göre Mâna Değişmesi Hakkında Nahiv Tartışması

Nahivcilerin bu ayetle ilgili bazı izahları vardır:

1) Bu Basralıların görüşü ve **Zeccâc**'ın tercihidir. Buna göre ayetteki, وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ ifâdelerinin hepsi mübtedâ olarak merfudur, bunların haberi, أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ sözüdür. Buna göre mana şudur: "Sizin sorduğunuz savaş her nekadar büyük günah ise de, şu sayılanlar o savaştan daha büyük günahtır. Sizler, haram aylarda bu şey-

lerden vazgeçmediğiniz halde, bu hususta açık bir mazereti olmasına rağmen niçin **Abdullah b. Cahş**'ı kınıyorsunuz. Çünkü bu savaşın cumade'l-âhirede vukû bulmuş olması mümkündür." Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Allah'ın İsrailoğullarına söylediği, أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ *"Siz insanlara iyilliği emredip, kendinizi unutuyor musunuz?"* (Bakara, 44) ve, لِمَ تَقُولُونَ مَالاَ تَفْعَلُونَ *"Niçin yapmadıklarınızı söylüyorsunuz"* (Saff, 2) âyetleridir. Bu açık bir izahtır. Fakat bunlar ayetteki, الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ kelimesinin mecrûr oluşu hususunda ihtilâf ederek, şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu, بِهِ câr-mecrûrundaki zamire atıftır.

b) Ekseri nahivcilerin görüşü olup şöyledir: Bu kelime, سَبِيلِ اللَّهِ kelimesine atıftır. Bu görşüte olanlar bunun, إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ *"İnkar edenler ve Allah yolu ile Mescid-i Haram'dan men edenler..."* (Hacc, 25) ayeti ile te'kid edilmiş olduğunu söylemişlerdir. Birinci görüşe, "Zamir üzerine atıf yapılamaz. Çünkü; مَرَرْتُ بِهِ وَعَمْرٍو "Ona ve Amr'e uğradım" demek câiz değildir" diyerek; ikinci görüşe de, "Sizin bu görüşünüze göre ayetin takdiri, صَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ şeklinde olur. Bu durumda da, عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ifâdesi, صَدٌّ kelimesinin "sıla"sı olur. Sıla ile mevsûl tek bir şey hükmündedir. Binaenaleyh ikisi arasına başka birşeyin girmesi câiz değildir" diyerek itiraz olunmuştur.

Birinci itiraza şu şekilde cevap verilmiştir: Burada bir harf-i cerrin var sayılıp, takdirin, وَكُفْرٌ بِهِ وَبِالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ şeklinde olması niçin câiz olmasın? Allah'ın kelâmında takdîr yapmak yadırganmaz. Sonra bu hususu, **Hamza**'nın, تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ (Nisa, 1) âyetindeki, الْأَرْحَامَ kelimesini mecrur okumuş olması da te'kid eder. Şayet **Hamza** bunu kâide olarak rivayet etmiş olsaydı bu herkesçe kabul edilirdi. O, bunu Allah'ın kitabında böyle okuduğuna göre, bunun haydi haydi kabul edilmesi gerekir.

İkinci görüşü tercih eden ekseri nahivciler (cevaben) şöyle demişlerdir: Şüphesiz böyle bir takdir, sıla ile mevsûl arasına başka bir kelimenin girmesini gerektirir. Aslolan bunun câiz olmamasıdır. Fakat biz bunu burada şu iki sebepten dolayı câiz görüyoruz:

Birincisi: Allah yolundan men etmek ve Allah'ı inkâr etmek mana bakımından aynı şeydir. Buna göre sanki aralarına birşey girmemiş gibidir.

İkincisi: Aslında ayetteki, وَكُفْرٌ بِهِ kelimesinin yeri, الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ kelimesinin peşinedir. Fakat ona itina edildiğinden dolayı öne alınmıştır. Bu tıpkı, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ (İhlâs, 4) ayetinde olduğu gibidir. Bu ayette sözün sıra-

sının, وَلَمْ يَكُنْ لَهُ أَحَدٌ كُفُوًا şeklinde olması gerekirdi. Fakat kendisine gösterilen itinadan dolayı, كُفُوًا lâfzı daha önce getirilmiştir. İşte burada da böyledir.

2) **Ferra** ve **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin tercihi olan görüştür. Buna göre ayetteki, الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ kelimesi vâv harfi ile, الشَّهْرِ الْحَرَامِ üzerine atıftır. Ayetin takdiri, "Sana o haram ayda ve Mescid-i Haram'da savaştan soruyorlar' şeklinde olur. Sonra buna göre iki yol ortaya çıkar:

a) Ayetteki, قِتَالٌ فِيهِ ifâdesi mübtedâ, كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ sözü de haberden sonra haberdir, takdiri de şöyledir: "Bu aylarda savaşa, büyük günah, Allah yolundan men etme ve Allah'ı inkâr hükümleri verilmiştir."

b) Ayetteki, قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ sözü mübteda ve haber cümlesidir. Fakat, وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ifâdesi sadece mübteda olarak merfûdur, وَكُفْرٌ بِهِ kısmı da böyledir. Bunların haberi ise, kendilerinden önce geçen cümlenin haberinin ona delâlet etmesinden dolayı hazfedilmiştir. Binaenaleyh ayetin manası, "O (aylarda) savaşmak büyük günahtır. Allah yolundan alıkoymak ve Allah'ı inkâr etmek de büyük günahtır" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de senin, زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ وَعَمْرٌو sözündür. Bunun manası: "Zeyd gidiyor, Amr da..." şeklindedir. Bunun takdiri de, وَعَمْرٌو مُنْطَلِقٌ şeklindedir. **Basralılar** bu cevabı tenkid ederek şöyle demişlerdir: "Ayetin takdirinin, "Sana o haram ayda ve Mescid-i Haram'da savaşı sorarlar" şeklinde olduğu görüşünüz zayıftır. Çünkü bu soru, Mescid-i Haram'da savaşmayla ilgili olarak değil, haram aylarda savaşmayla ilgili olarak sorulmuştur." Basralılar yine bu görüşün birinci şıkkını da tenkid ederek, bunun haram ayda savaşmanın Allah'ı inkar manasına geldiğini, halbuki böyle söylemenin icmâ ile hatalı olduğunu söylemişlerdir. İkinci şıkkı da, şöyle diyerek tenkid etmişlerdir: " Hak Teâlâ, bundan sonra, وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ *"Onun halkını oradan çıkarmak ise daha büyük (günah) tır"* yani, "Bu, daha önce sayılanların hepsinden daha büyüktür" buyurunca,bu **Mescid-i Haram** halkını oradan çıkarmanın, Allah katında inkârdan daha büyük olmasını gerektirir. Halbuki bu da icmâ ile sabit olmuş bir hatadır."

Ben derim ki: **Ferra**, birinci itiraza şöyle cevap verebilir: "Bunun, **Mescid-i Haram**'da savaşma ile ilgili bir soru olmadığını size kim haber verdi? Halbuki âyetin zâhirinden bunun, onunla ilgili bir soru olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu soruyu soranlar, haram aylarda ve haram beldede savaşmayı aynı derecede büyük günah görüyorlardı. Bu iki şeyden herbiri, bunlarca günah oluş bakımından diğeri gibi idi. Binaenaleyh âyetin zâhirinden, bunların bu ikisini

sorularında birleştirmiş oldukları anlaşılıyor. **Basriyyûn**'un, **Ferrâ**'nın ikinci görüşü için söyledikleri "Bu, haram aylarda savaşın küfür olmasını icâb ettirir" şeklindeki sözlerine karşı biz deriz ki: "Bunu biz de diyoruz. Çünkü müsbet ifâdenin peşinde gelen nekire kelime umûm ifâde etmez. Bize göre de, **Mescid-i Haram**' da bir çeşit savaş küfürdür. Fakat orada her savaşın küfür olması gerekmez." **Basriyyun**'un, **Ferra**'nın görüşünün ikinci şıkkına dâir, "Bu, **Mescid-i Haram**'ın ehlini oradan çıkarmanın küfürden daha büyük bir günah olmasını gerektirir" şeklindeki sözlerine karşı deriz ki: "**Mescid-i Haram**'ın ehli, (halkın) dan maksad Hz. Peygamber (s.a.s) ile O'nun ashâbıdır. Perişan etmek maksadıyla Resûlullah'ı **Mescid-i Haram**'dan çıkarmanın küfür olduğunda şüphe yoktur. Bu, küfür oluşunun yanısıra bir de zulümdür. Çünkü bu, insanlara haksız ve suçsuz yere eziyet etmektir. Zulüm ve küfür olan bir şeyin, sadece küfür olan bir şeyden Allah katında daha büyük ve çirkin bir günah olduğunda şüphe yoktur. **Ferra**'nın görüşünü izah için söylenecek sözün tamamı budur.

Âyetle ilgili üçüncü bir görüş daha vardır ve şöyledir:
قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ âyetinin mânâsı açıktır. O da: "Bu ayda savaşmak, büyük günah, Allah yolundan men etmek ve Allah'ı inkârdır" şeklindeki manadır. وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ sözünün mecrur oluşu, başındaki vâvın kasem harfi olmasından dolayıdır. Fakat nahivcilerin çoğu bu görüşe bir misal (delil) getirememişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Allah yolundan men etmenin birkaç izahı vardır:

a) Bu, Allah'a ve Resûlullah'a imandan alıkoymaktır.

b) Müslümanları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in yanına hicret etmekten alıkoymaktır.

c) Müslümanları, **Hudeybiye yılında** umre yapmaktan alıkoymaktır.

Birisi şöyle diyebilir: "Bu hususta rivayet, ayetin **Bedir Savaşı**'ndan önce ve **Abdullah b. Cahş** (r.a)'ın hâdisesi hakkında nâzil olduğunu gösterir. Halbuki Hudeybiye hâdisesi, Bedir savaşından çok sonra olmuştur." Buna şöyle cevap vermek mümkündür: "Allah'u Teâlâ'nın malûmu olan şey, sanki tahakkuk etmiş gibidir."

Âyetteki, Allah'ı inkâr, O'nun peygamber göndermesini, ibâdete müstehak olmasını ve öldükten sonra diriltmeye kâdir olduğunu inkârdır.

Ayetteki, **Mescid-i Harâm** kelimesini, بِهِ deki zamir üzerine atfedersek manası, "**Mescid-i Harâm**'ı inkâr etmek" şeklinde olur. Mescid-i Harâm'ı

inkâr etmek de, insanların orada namaz kılmasına ve onu tavaf etmelerine mani olmaktır. Onlar Mescid-i Haram mıntıkasını diğer bölgelerden ayırdeden, faziletine sebeb olan kudsiyetini inkâr ettiler.

Mescid-i Harâm ifâdesinin, سَبِيلِ اللّٰهِ tabiri üzerine atfedildiğini söyleyenler, bunun "Mescid-i Haram'dan alıkoymak" manasına olduğunu; çünkü kâfirlerin tavaf eden, itikâfa giren ve rükû ile secdede bulunanları oraya girmekten men ettiklerini söylemişlerdir.

Allah'u Teâlâ'nın, وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ *"Onun halkını oradan çıkarmak"* buyruğundan muradın şöyle olduğunu söylemişlerdir: "Onlar müslümanları **Mescid-i Haram**'dan, hatta **Mekke**'den çıkarmışlardır. Allah'u Teâlâ, buna göre, müslümanları **Mescid-i Harâm**'ın ehli saymıştır; çünkü, **Beytullah**'ın haklarını yerine getirenler onlardır. Nitekim Allah'u Teâlâ,

وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ التَّقْوَىٰ وَكَانُوا أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا *"Takva kelimesini, onların ayrılmaz bir vasfı yaptı. Çünkü onlar buna çok lâyık ve ehil idiler"* (Feth, 26) ve,

وَمَا لَهُمْ أَلَّا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ

"Onlar Mescid-i Haram'dan halkı alıkorken Allah onlara ne diye azâb etmeyecek? Onlar, kendileri oraya ehil olmadıkları halde (oradan menedip duran kimselerdir). Muttakilerden başkası, oranın ehli olamaz" (Enfâl, 34) buyurmuş ve böylece, müşriklerin şirkleri sebebiyle **Mescid-i Harâm**'ın ehli olmaktan çıktıklarını haber vermiştir.

Cenâb-ı Allah bu şeyleri zikrettikten sonra, bunların daha büyük olduğuna, yani bunlardan herbirinin haram aylarda savaşmaktan daha büyük günah olduğuna hükmetmiştir. İşte bu izahlar, **Zeccâc**'ın görüşüne göre yapılmıştır. Biz, bu sayılanların herbirinin, şu iki sebepten dolayı haram aylarda savaşmaktan daha büyük günah olduğunu söylüyoruz:

a) Bunlardan herbiri inkârdır. İnkâr ise, savaşmaktan daha büyük bir günahtır.

b) Biz, bunlardan herbirinin haram aylarda savaşmaktan daha büyük bir günah olduğunu iddia ediyoruz. Bu savaş ise, **Abdullah İbn Cahş**' dan sadır olan savaştır. Halbuki **Abdullah İbn Cahş**, bu savaşın haram aylarda vukû bulduğuna katî olarak karar veremedi. Bu kâfirler ise, ayette sayılan şeylerin onlardan haram aylarda vukû bulduğunu kesin olarak biliyorlardı... Binaenaleyh, bu şeylerin yapılmış olması daha büyük günahtır.

Fitne Katilden Daha Büyük Günahtır

Allah'u Teâlâ'nın, وَالْفِتْنَةُ اَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ *"Fitne katilden de beterdir"* âyetindeki fitneyle alâkalı olarak âlimler şu iki görüşü zikretmişlerdir:

1) Maksad küfürdür.. Müfessirlerin çoğu bu görüştedirler. Bence bu görüş zayıftır. Çünkü, daha önce geçmiş olan **Zeccâc** 'ın görüşüne göre, ayette geçen, وَكُفْرٌ بِهِ ifâdesinin mânası, وَكُفْرٌ بِهِ اَكْبَرُ "Allah'ı inkâr etmek, en büyük günahtır" şeklindedir. Buna göre fitneyi küfür mânasına almak bir tekrar olur. Aksine böyle bir izah, **Ferrâ**'nın görüşüne göre doğru olur.

2) Fitne, kâfirlerin müslümanları dinlerinden çevirmek için, bazen onların kalblerine şüphe atarak; bazan da **Bilâl, Süheyb** ve **Ammâr İbn Yasir**'e yaptıkları gibi işkenceler ederek, yapmış oldukları fitnelerdir. Bu, **Muhammed İbn İshâk**'ın görüşüdür. Halbuki biz fitnenin, imtihana çekmek, sınamaktan ibaret olduğunu söylemiştik. Posasını hasından ayırmak için, altını ateşte erittiğin zaman, فَتَنْتُ الذَّهَبَ بِالنَّارِ dersin. Cenâb-ı Allah'ın, اِنَّمَا اَمْوَالُكُمْ وَاَوْلَادُكُمْ فِتْنَةٌ *"Sizin mallarınız ve çocuklarınız, ancak bir imtihan vesilesidir"* (Enfal, 28) âyeti de bu anlamdadır. Yani, "Sizin için bir imtihandır" demektir. Çünkü Allah yolunda mal infak etmesi gerektiği zaman insan, çoluğunu çocuğunu düşünür de, bu düşünce onu infâktan alıkor. Cenâb-ı Allah, الٓمٓ ۚ اَحَسِبَ النَّاسُ اَنْ يُتْرَكُوٓا اَنْ يَقُولُوٓا اٰمَنَّا وَهُمْ لاَ يُفْتَنُونَ *"Elif-lâm-mim. İnsanlar, imtihana çekilmeden, iman ettik demeleriyle bırakılacaklarını mı zannettiler?"* (Ankebût, 1-2), yani "Onlar, dinleri uğrunda çeşitli belâlarla imtihan edilmeden... demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar." وَفَتَنّٰكَ فُتُونًا *"Seni türlü türlü belâlarla imtihan etmiştik"* (Tâ-ha, 40) buyurmuştur. Bu, belâlarla imtihan mânasınadır.

Yine Cenâb-ı Allah,

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ اٰمَنَّا بِاللّٰهِ فَاِذَا اُوذِيَ فِي اللّٰهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللّٰهِ *"İnsanlardan öylesi vardır ki, "Allah'a inandık" der. Amâ, Allah uğrunda eziyyete dûçâr olduğu zaman, insanların fitnesini Allah'ın azabı gibi bilir"* (Ankebut, 10) buyurmuştur. Bundan murad, mü'minlere dinleri hususunda kâfirler cihetinden gelen belâ ve sıkıntılardır. Yine Cenâb-ı Hak,

اِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا *"Gerçekte mü'min erkek ve mü'min kadınları belâya uğratıp da, sonra tevbe etmeyenler yok mu?.."* (Burûc, 10) buyurmuştur. Bundan murad şudur: Kâfirler müslümanlara, dinlerindeki sebâtlarını denemek için, eziyyet ediyorlar ve onlara işkenceler yapıyorlardı.. Cenâb-ı Allah,

فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا *"Eğer*

inkâr edenlerin sizi fitneye düşürmesinden korkarsanız, namazınızı kısaltmanızda size bir günâh yoktur " (Nisa, 101),

"*Sizler onun aleyhinde fitne yapacak kimseler değilsiniz.. Kendisi cehenneme yaslanacak olan kimse hariç..*" (Saffat, 162-163), "*Fitne çıkarmak arzusuyla, kitâbın müteşabih olanına tâbi olurlar*" (A. İmran, 7), yani, "din hususunda fitne çıkarmayı isterler"; "*Onların seni, Allah'ın sana indirmiş olduğu şeylerin birkısmından fitneye düşürmelerinden sakın* " (Maide, 49); "*Rabbimiz, bizi inkâr edenler için bir fitne sebebi yapma* " (Mümtehine, 5); "*Rabbimiz, bizi, zâlim kimseler için bir fitne sebebi yapma*" (Yunus, 85) buyurmuştur. Yani, kâfirler bu fitneleriyle müslümanları dinlerinden çıkarmak isterler.. O zaman da, müslümanların gözünde kâfirlerin küfrü ve zulmü süslü ve güzel görülür.. Ve, "*Hanginizin fitneye düşürülmüş olduğunu, pek yakında sen de göreceksin, onlar da..*" (Kalem, 5-6) buyurmuştur.

Ayetteki, الْمَفْتُونُ kelimesinin, الْمَجْنُونُ mânâsına olduğu söylenmiştir. Cünûn, fitne anlamına gelir. Çünkü delilik de bir meşakkat ve akıllıların yolundan sapmadır...

Böylece bu âyetlerle, fitnenin imtihan anlamına geldiği sabit olur. Biz, bu fitnenin savaştan daha büyük günah olduğunu söyledik. Çünkü din hususundaki fitne, dünyevî birçok savaşlara ve uhrevî ebedî azâba müstehak olmaya sebebiyet verir. Binaenaleyh, fitnenin hakkında suâl varid olan **İbnu'l-Hadramî**'nin öldürülmesi bir yana, savaştan dahi büyük bir günah olduğu hususu doğru olur.

Rivayet olunduğuna göre bu ayet nâzil olunca, bu seriyyenin komutanı **Abdullah b. Cahş, Mekke**'deki mü'minlere şunu yazmıştır: "Müşrikler sizi haram aylarda savaşmakla ayıpladıkları zaman, siz de onları inkâr etmeleri, Allah'ın Resûlünü Mekke'den çıkarmaları ve mü'minleri Beytullah'tan alıkoymaları ile ayıplayınız."

Cenâb-ı Hak "*Kâfirler güçleri yetse, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam edeceklerdir*" buyurmuştur.

Bunun bir benzeri de, "*Yahudî ve hristiyanlar, sen onların dinine girmedikçe senden râzı olmazlar*" (Bakara, 120) âyetidir. Âyet hakkında bir kaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE زَالَ fiili, مَازَالَ يَفْعَلُ كَذَا ve, لَا يَزَالُ يَفْعَلُ şeklinde kullanılır. **Vahidî,** bunun masdarı bulunmayan bir fiil olduğunu söylemiştir. Bunun ism-i fâil ve ism-i mef'ul sigaları kullanılmaz. Fiiller arasında bunun benzerleri pek çoktur. Meselâ, عَسَى fiili gibi. Bu fiilin de masdarı ve fiil-i muzârisi yoktur. هَاتِ ، هَاكِ ، هَلُمَّ ، وَمَافَتِيءَ ، ذَرْ ve, تَعَالَ fiilleri de böyledir. لَا يَزَالُونَ "Onlar bu işlerine devam ederler" manasına gelir. Çünkü, زَوَالْ olumsuzluk ifâde eder. Buna bir de, لَا ve, مَا gibi nefy ifâde eden harfleri getirdiğin zaman bu,nefyi nefyetmek olur. Böylece de bu müsbet manaya delil olur.

İKİNCİ MESELE Cenâb-ı Allah'ın, حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ buyruğu, *"Sizi dininizden döndürünceye kadar"* demektir. Bunun, "sizi dininizden döndürmek için.." mânâsında olduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Cenâb-ı Hakk'ın, إِنِ اسْتَطَاعُوا *"eğer güçleri yetese..."* sözü onların buna kâdir olamayacaklarını gösterir. Bu, bir kimsenin, kendisini yenemeyeceğini bildiği düşmanına, "Eğer beni yenersen, elinden geleni yap" demesi gibidir.

Dinden Dönüp Kâfir Olarak Ölenlerin İşleri

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ *"İçinizden kim dinden döner de kâfir olarak ölürse.."* âyeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Vahidî,**Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ يَرْتَدِدْ sözü,fiil meczûm olduğu halde, ikinci harfin sükûnundan dolayı, idgâm yapılmayabileceğini göstermektedir" demiştir. Arapçada bu kullanış, idgâmlı kullanıştan daha fazladır. Hak Teâlâ'nın, فَيَمُتْ sözü, يَرْتَدِدْ kelimesi üzerine atfedilmiş olması sebebiyle, meczûmdur. Bu şartın cevâbı ise, O'nun, فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ *"İşte onların yaptığı (iyi)işler, dünyada da ahirette de boşa gitmiştir"* kısmıdır.

İKİNCİ MESELE Hak Teâlâ, onların bu sözlerinin maksadının müslümanları dinlerinden çevirmek olduğunu beyan edince, bunun peşinden mürted olmakla ilgili, çok şiddetli olan vaîdini zikrederek,

وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"İçinizden kim dinden döner de, kâfir olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da ahirette de boşa gitmiştir" buyurmuş ve bu kimsenin, cehennemde daimî azâba dûçar olacağını bildirmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Mürted Hakkında Hüküm

Âyetin zâhiri, mürted olan kimse küfür üzere öldüğü zaman, zikredilen hükümlerin bu kimseye tatbik edilmesini iktiza eder. Ama bir kimse mürted olduktan sonra tekrar müslüman olursa, bu hükümlerden hiçbirisi o kimseye uygulanmaz. Bu nükteye, birisi usûlle, diğeri de furû ile ilgili olmak üzere, iki konu dayanmaktadır:

Usûlle ilgili konuya gelince, bu şudur: Kelâmcılardan bir grup kimse, imanın ve küfrün sahih olabilmesinin şartının, ölüm anı olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre iman, ancak mü'min kimse o iman üzerine öldüğü zaman iman; küfür de, ancak kâfir olan kimse küfrü üzere öldüğü zaman küfür olur. Bu kimseler sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: Çünkü bir kimse, mü'min olur, sonra da-Allah'a sığınırız-mürted olursa, bu durumda; şayet bu zâhirî iman gerçek iman olmuş olsaydı, o kimse ebedî mükâfaata müstehak olmuş olurdu. Sonra irtidâd etmesi sebebiyle de bu kimse, ebedî ikâb ve cezâya müstehak olmuş olurdu. Bu durumda da,bu hak edilen iki şey ya aynı anda bulunurdu ki, bu imkânsızdır; veyahut da,sonradan olanın, önceden olanı silip süpürdüğü söylenirdi ki, bu da şu sebeplerden dolayı imkânsızdır:

a) Önceki ile sonraki arasında bulunan zıdlık devam etmektedir. Bu sebeple, sonradan olanın, önceden olanı silip süpürmesi, önceden olanın sonradan olanı yok etmesinden daha evlâ değildir. Aksine, ikincisi daha uygundur. Çünkü bir şeyi def etmek, onu ref etmekten daha kolaydır.

b) Bu iki taraf arasındaki zıdlık bulunduğu zaman, ârız olanın ârız olmasının şartı, önce olanın zevâl bulması olur. Biz önce olanın zevâl bulmasını sonra olanın arız olmasına bağlarsak, bu durumda devr-i fasit gerekir ki, bu da imkânsızdır.

c) Önce olan imanın mükâfaatı ile, sonra meydana gelen küfrün cezası, ya birbirine eşittir veyahut da bunlardan biri diğerinden fazladır. Eğer eşit olurlarsa, bunların birbirini götürmesi gerekir. Bu durumda da mükellef, ne mükâfaat ehlinden, ne de cezâ ehlinden olur ki, bu durum da icmâ ile bâtıldır. Eğer bunlardan biri diğerinden fazla olursa, bu durumda biz, imanın bir an için daha fazla olduğunu düşünelim.. Bu durumda, sonradan olan, karşı taraftan sadece kendisi kadar olan bir miktarı götürür.. Bu durumda da, mahiyyet itibariyle eşit olmalarına rağmen, hak edilen şeylerden, şu kısım değil de, öteki gi-

miş olur. O zaman da bu, müreccihsiz bir tercih olmuş olur ki, bu da imkânsızdır. Veya önce olan imanın, sonra olan küfürden daha az olduğunu düşünelim.. Bu durumda, öncekinden daha fazla olan ve sonradan meydana gelen bu küfrün, ya bütün cüzleri, önceki imanı götürme hususunda müessir olur ki böylece de eser üzerinde kendi başına müstakil olan birçok müessir içtimâ etmiş olur ki, bu da imkânsızdır. Veyahut da,önce meydana gelen imanı izâle hususunda müessir olan, sonradan olan küfrün cüzlerinden, şunlar değil de, ötekiler olmuş olur. Bu durumda da bu, bazılarının müessir olması, müreccihsiz bir tercih olur ki, bu da imkânsızdır.

Böylece bizim anlattıklarımızla, şu husus ortaya çıkmış olur: Bir kimse önce mü'min olup, sonra da kâfir olduğunda, bu durumda bu önceki imanı, her ne kadar bir iman olarak kabul etsek bile, ne var ki o, Allah katında bir iman sayılmaz. Böylece "muvâfaât"ın, imanın iman, küfrün de küfür olabilmesi için şart olduğu anlaşılır. Ayetin delâlet ettiği husus, işte budur. Çünkü ayet, mürted olmanın bu hükümleri gerektirici olmasının şartının, mürtedin o irtidâdı üzere ölmesi olduğunu gösterir.

Fürû ile ilgili konu da şudur: Müslüman aynı zaman içinde namaz kılıp sonra irtidâd edip daha sonra tekrar müslüman olunca, bu kimse hakkında **Şafiî** (r.h) "O namazı tekrar kılmaz."; **Ebu Hanife** (r.h) ise "Kıldığı o namazı kaza etmesi gerekir" demiştir. Hacc da böyledir. **Şafiî** (r.a)'nin delili, وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ *"İçinizden kim dinden döner de kâfir olarak ölürse, o gibilerin yaptığı (iyi) işler boşa gitmiştir"* âyetinin, o kimsenin amelinin boşa gitmesi için kâfir olarak ölmesini şart koşmuş olmasıdır. Halbuki böyle bir şahıs hakkında bu şart tahakkuk etmemiştir. Binaenaleyh onun amelinin boşa gitmemiş olması gerekir. Buna göre eğer, "Bu, وَلَوْ أَشْرَكُوا لَحَبِطَ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ *"Eğer onlar şirke girselerdi, yapageldikleri her şey boşa gitmişti"* (En'am, 88) ve, وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Kim imanı tanımayıp kâfir olursa, her halükârda yaptıkları boşa gitmiştir"* (Mâide, 5) âyetleri ile tezâd teşkil eder. Mutlak olan âyetin, mukayyed olana hamledilmesi gerekir de denilemez. Çünkü biz bunun mutlak ve mukayyed babından olmadığını söylüyoruz. Âlimlerimiz, bir hükmü iki şarta bağlayıp, bu iki şarttan hangisi bulunsa o hükmün tahakkuk edeceğini söyleyen kimsenin, kölesine "Perşembe günü olduğu zaman sen hürsün; perşembe ve cuma günü olduğu zaman sen hürüsün" diyen kimse gibi olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu iki şart da bâtıl olmaz. Perşembe günü geldiği zaman o köle âzâd olunur. Eğer bu kimse kölesini satsa, perşembe günü gelse, fakat o köle onun mülkünde olmasa, sonra yine bu adam o köleyi satın alsa ve köle onun mül-

küne dönmüş olduğu halde cum'a günü olsa, bu köle ilk şarta bağlı olarak âzâd edilmiş olur.

Bu ayeti delil getirme hususunda ikinci bir soru vardır: Bu âyetin, mürted olarak ölmenin, âyette zikredilen hükümler için bir şart olduğuna delâlet ettiğini (söylüyorsunuz), halbuki biz bu hükümlerden birisinin de cehennemde ebedî kalma olduğu, bunun ise ancak bu şart ile tahakkuk edeceğini söylüyoruz. Sizinle bizim aramızdaki ihtilâf amellerin boşa gitmesi hususundadır. Halbuki amellerin boşa gitmesi için, kişinin mürted olarak ölmesinin şart olduğuna âyette bir delâlet yoktur" denirse; birinciye şu şekilde cevap veririz: Bu mutlak ve mukayyed babındandır, hükmün bir veya iki şarta bağlanması konusundan değildir. Çünkü hükmün bir veya iki şarta bağlanması, ancak o hükmün bunlardan birine bağlanması, diğer şarta bağlanmasına mânî olmadığı zaman doğru olur. Halbuki bizim meselemizde, eğer sadece irtidadı, amellerin boşa gitmesi hususunda müessir kılarsak, geriye mürted olarak ölmenin amellerin boşa gitmesinde hiç tesiri kalmaz. Bundan dolayı biz bunun, hükmün bir veya iki şarta bağlanması cinsinden değil, aksine mutlak ve mukayyed babından olduğunu anlarız.

İkinci soruya da şu şekilde cevap veririz: Ayet, mürted olmanın, ancak bu şekilde mürted olarak ölme şartına bağlı olarak amelleri boşa çıkardığına delâlet eder. Halbuki âyet cehennemde ebedî kalmanın mürted olarak ölme şartına bağlı olduğuna delâlet eder. Bu takdire göre, sual düşer.

Cenâb-ı Allah'ın, فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"O gibilerin yaptığı (iyi) işler dünyada da ahirette de boşa gitmiştir"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Dilciler, حَبْطٌ kelimesinin asıl manasının, "devenin kendisine zarar veren bir şeyi yiyip, bundan dolayı karnı şişerek ölmesi" olduğunu söylemişlerdir. Nitekim hadiste, وَإِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يُلِمُّ *"Baharın bitirdikleri bitkiler arasında, çok yeme ile hayvanı öldürecek veya ölüme yaklaştıracak şeyler vardır"*[6] buyurulmuştur. Amellerin boşa gitmesi de, حَبْطٌ kelimesiyle ifâde edilmiştir. Çünkü bu, ifsâd edici şeyin kendisine ârız olması sebebiyle bir şeyin bozulmasına benzer.

(6) Buhari, Cihâd, 37.

İKİNCİ MESELE

Amellerin boşa çıkarılmasından maksad, amelleri boşa çıkarmak değildir. Çünkü amel, ortaya çıkıp sonra kaybolan birşey gibidir. Yok olan şeyi, tekrar yok etmek imkânsızdır. Kelamcılar bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Amellerin boşa çıkarılması ve tekfirini kabul edenler, amellerin boşa çıkarılmasından maksadın şu olduğunu söylemişlerdir: Sonradan meydana gelen mürtedliğin cezası, ondan önce bulunan imânın mükâfaatını,-**Mu'tezile**'den **Ebû Hâşim** ile sonraki alimlerin çoğuna göre, ya muvâzenet (bu ikisinin birbirine denk olması) şartıyla veyahut da, **Ebû Ali**'nin mezhebine göre, muvazenet şartı olmaksızın silip-götürmesidir.

Bu manada bir habtı (boşa çıkarmayı) kabul etmeyenler ise, Allah'ın kitabındaki "ihbât"dan (amelleri boşa çıkarmadan) muradın şu şekilde olduğunu söylemişlerdir: Mürted, irtidâd ettiği zaman bu, amellerini boşa çıkaran bir iş olur. Çünkü irtidâd eden kimseye, boşa çıkan amellerinin yerine, mükâfaatı yeniden hakedeceği bir amel yapması mümkündür. Bu şahıs, yeni bir amel yapmadığı zaman boşa çıkan amellerinin yerine, istifâde edemeyeceği, aksine ondan dolayı zararların en büyüğüne dûçâr olacağı kötü ameller işlediğinde, "O kimse amelini ihbât etti (boşa çıkardı)" denilir, yani "Faydası olmayan aksine zararı bulunan bâtıl bir amel yaptı" demektir. Sonra bu görüşte olanlar sözlerine şu şekilde devam etmişlerdir: "İhbât" (amelleri boşa çıkarma) hususunda söylediğimiz bu şey, "**ihbât**" kelimesi için ya "hakiki" manadır veya mecâzîdir. Eğer bu hakiki mana ise, bunu almak lazım. Eğer mecâzî manası ise, yine bunu almak gerekir. Çünkü imanın sahih olması için muvâfâtın şart olduğu meselesinde kesin deliller zikrettik. Bu, sonradan meydana gelen fiilin eserinin,önceki fiilin eserini silip yok edeceğini söylemenin imkânsız olduğuna binâendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Amellerin dünyada boşa çıkarılması; irtidâd eden kimsenin ele geçirildiğinde öldürülmesi, yakalanıncaya kadar onunla savaşılıp mücadele edilmesi, mü'minlerden herhangi bir dostluk, yardım ve güzel bir övgüye lâyık görülmemesi mü'mine olan hanımının ondan bâin tâlak ile ayrılması ve müslüman akrabalarının mirasına konamamasıdır.

Ayetteki, حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا *"Onların (iyi) işleri dünyada boşa gitmiştir"* hükmünün manasının şu şekilde olması da mümkündür: "Onların, mürted olmalarından sonra müslümanlara zarar vermeyi, müslümanların dinlerinden çıkmak suretiyle onlara tuzak kurmayı istemeleri gibi, bütün bu şeylerin hepsi bâtıl olmuştur. Çünkü Allah İslâm'a yardım eden mü'minler

vasıtasıyla İslâm'ı güçlendirdiği için, onlar hiç birşey elde edemezler. "Bu açıklamaya göre onların "amelleri", irtidâd ettikten sonra yaptıkları işler manasına gelir. Onların amellerinin ahirette boşa çıkması hususuna gelince, ihbâtı (amellerin boşa gitmesini) kabul edenlere göre,"Bu irtidâd, onların mürted olmadan önce yaptıkları ameller sebebiyle hakettikleri sevâba müstehak olmalarını iptal eder" manasınadır. İhbâtı kabul etmeyenlere göre ise bunun mânâsı şudur: "Onlar mürted olmalarından dolayı, ahirette hiçbir fayda ve mükâfaattan istifâde edemezler. Aksine irtidadlarından dolayı zararların en büyüğünü görürler."

Sonra Cenâb-ı Hak o büyük zararın nasıl olduğunu beyân ederek, وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"Onlar cehennem yârânıdırlar. Onlar orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur.

Allah Yolunda Hicret ve Cihad

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Şüphesiz iman edenler ve Allah yolunda hicret edip cihâd edenler (yok mu?) İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah gafûr ve rahimdir"

(Bakara, 218).

Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetin, kendinden önceki âyetler ile iki yönden bağı vardır:

a) **Abdullah b. Cahş** (r.a), "Ya Resûlallah farzet ki yaptığımız işe bir ceza gerekmiyor. Buna göre biz ondan herhangi bir ücret ve mükâfaat bekleyebilir miyiz?" dediği zaman bu ayet-i kerime nâzil oldu. Çünkü **Abdullah** da, mü'min, muhâcir ve bu seriyyesi sebebiyle bir mücâhid idi.

b) Allah Teâlâ, daha önce, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ *"Sizin hoşunuza gitmediği halde, savaş size farz kılındı"* âyetiyle cihâdı farz kılıp, cihâdı terketmenin ilâhî tehdide sebeb olacağını beyân buyurunca, bunun peşisıra cihadı yerine getiren kimselerden bahsederek, *"Şüphesiz îmân edenler, ve*

Allah yolunda hicret edip cihâd edenler...'' buyurmuştur. Neredeyse Kur'an-ı Kerim'de hiçbir va'îd yoktur ki peşinden bir va'ad gelmemiş olsun.

İKİNCİ MESELE

Ayetteki, هَاجَرُوا kelimesinin manası, "Onlar vatanlarını ve kabilelerini terkettiler" şeklindedir. Bu kelimenin kökü, **"vuslat"**ın zıddı olan, هَجْرٌ masdarıdır. Kötü söze de, اَلْهُجْرُ denilmesi de bu manadandır. Çünkü kötü söz ayrılmayı gerektirir. Öğlenin sıcağında işin bırakıldığı vakte, اَلْهَاجِرَةُ denilir. اَلْمُهَاجَرَةُ kelimesi, هِجْرَةٌ masdarından müfâ'ale vezninde bir masdardır. Bunun manasının, dostlarının ve yakınlarının müslümanlığa girmiş olması sebebiyle onu terketmiş olmaları olması da câizdir. O da bu sebebten dolayı onları terkedip ayrılmıştır. Böylece bu bir hicret, (muhâceret) olmuştur.

اَلْمُجَاهَدَةُ kelimesinin aslı, meşakkat anlamına gelen, اَلْجَهْدُ masdarıdır. "Mücâhede"nin o kimsenin, Allah'ın dininin üstün gelmesi için gayretini, başkalarının gayretlerine katması manasına olması câizdir. Nitekim "müsâade" (yardımlaşma), daha fazla destek ve kuvvet meydana gelmesi için insanın dirseğini, başkalarının dirseğinin yanına getirmelerinden ibarettir. "Mücâhede" kelimesinden muradın, düşman savaşırken düşmana karşı savaşmak için bütün gayreti sarfetmek manası olması câizdir. Bu da, karşılıklı yapmayı ifâde eden "müfâ'ale" vezni ile ifâde edilir.

Sonra Cenâb-ı Hak, أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ *"İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili iki izah vardır:

a) Bundan murad, beklenen faydaları ummaktan ibaret olan "recâ' (ümid) dir. Allah Teâlâ burada, onların Allah'ın sevabını ummakta olduklarını kastetmiştir. Çünkü **Abdullah b. Cahş,** yaptığı işte kazançlı çıktığını ve sevap elde ettiğini kesin olarak bilemiyor, fakat bunu bekliyor ve umuyordu.

Buna göre eğer, "Niçin başka ayetlerde olduğu gibi gelmeyip, burada va'ad-i İlahî mutlak olarak "recâ" (ümid) kelimesiyle ifâde edilmiştir?" denilir ise, deriz ki:

Buna birkaç yönden cevap verilir:

1) Bizim anlayışımıza göre, iman ve amelden dolayı sevâp almak, aklen vâcib değildir, bilâkis bu, va'ad hükmünden dolayıdır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak sevâbı, ümit etmeye bağlı kılmıştır.

2) Farzedelim ki iman ve amelden dolayı sevâp elde etmek, va'ad hükmünden dolayı aklen vâcib olsun.. Fakat bu, bundan sonra bir daha küfret-

memeye bağlıdır ki, bu şart ise, kesin ve kat'î olmayıp, şüpheli bir durum arzetmektedir. Binaenaleyh ortaya çıkan netice ümit etmek olup, kat'î bir neticeye varmak değildir.

3) Burada zikredilen iman, hicret ve Allah yolunda cihâd etmektir. Bununla beraber öte yandan insanın, başka ameller de yapması lâzımdır. Bu da, onu Allah'ın bu üç ameli yapmaya muvaffak kılması gibi, aynı şekilde diğer amelleri ifa etmeye muvaffak kılmasını dilemesi ve ümit etmesidir. İşte bu sebepledir ki onu Cenâb-ı Hak, ümit etmeye bağlı ve müteallik kılmıştır.

4) Âyet-i kerimeden murad, Allah'u Teâlâ'nın bu mağfiret hususunda kulu şüphe içinde bırakması olmayıp, aksine onları, Allah'ın hakları hususunda kendi nefislerini eksik ve noksan telâkki ederek, hicret ve cihad ile dünyayı terketmekle; Allah ibadetini layık-ı vechile yapamadıklarını ve dine yardım hususunda üzerlerine düşen vazifeleri tam ifâ edemediklerini görüp, bundan dolayı da ümit ve korku içinde Allah'a yönelmekle vasfetmiş olmasıdır. Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır:
وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا اٰتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ اَنَّهُمْ اِلَى رَبِّهِمْ رَاجِعُونَ *"Ve onlar verdiklerini Rablerine döneceklerinden kalbleri ürperti duyarak verirler..."* (Mü'minun, 60).

b) "Recâ" dan murad, sevâbın aslı hakkında kat'ilik ve kesinliktir. Zan ise sadece, onun kemmiyeti ve vakti hususunda sözkonusudur. Bu görüşün izahında da, birkaç yön bulunmaktadır ki, biz bu yönleri,
اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ *"Onlar, Rablerine kavuşacaklarını kesin olarak bilirler"* (Bakara, 46) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَاللّٰهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Allah gafûr ve rahimdir"* (Bakara, 218) buyurmuştur. Yani, onlar iman ve amel-i sâlih üzere öldükleri zaman, Cenâb-ı Allah onların ümitlerini, onlar lehine olmak üzere tahakkuk ettirecektir. Çünkü O, gafûr ve rahîmdir. Nitekim **Abdullah İbn Cahş** ve arkadaşlarının (r.a) bilmediği kusurlarını bağışlamış ve onlara merhamet etmiştir.

★
★ ★

İçki Hakkında Hüküm

يَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا

"Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar. De ki:" Onlarda hem büyük günah hem insanlar için bazı faydalar vardır. Günahları ise, faydalarından daha büyüktür"

(Bakara, 219).

Bilki, Cenâb-ı Hakk'ın, يَسْئَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar..."* buyruğunda onların neden suâl ettiklerinin bir beyânı mevcut değildir. Onların, bu şeylerin hakikat ve mahiyetinden ondan istifâde etmenin helâl olup olmadığından suâl etmeleri mümkün olduğu gibi, aynı şekilde onu içmenin helâl ve haramlığını sormuş olmaları da ihtimal dahilindedir. Ancak Cenâb-ı Hak, haram olduğunu zikrederek cevap vermiş olduğu için, cevabın tahsis edilmiş olması, bu suâlin onların helâl olup olmadığı hususunda vaki olduğuna delâlet etmiştir.

Ayette bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler, içki hakkında dört âyetin nâzil olduğunu söylemişlerdir. Mekke'de, وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا *"Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden içki ve güzel bir rızık edinirsiniz"* (Nahl, 67) âyeti nâzil oldu. Müslümanlar o sırada içki içiyorlardı ve içki de onlara helâl idi. Sonra **Hz. Ömer, Muâz** ve bir grup sahâbe, Hz. Peygamber'e, "Ya Resûlallah, bize içkinin hükmünü söyle.. Çünkü içki, bizim aklımızı gideriyor, malımızı, tüketiyor" dediler. Bunun üzerine, قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ *"De ki:"Onlarda hem büyük günah, hem insanlar için bazı faydalar vardır"* (Bakara, 219) âyeti nâzil oldu. Bu âyet nâzil olunca, bazı müslümanlar içki içmeye devam etti, bir kısmı ise içkiyi bıraktı. Sonra **Abdurrahman İbn Avf,** bir grup müslümanı yemeğe davet etti.. Yemek sırasında onlar içki içip sarhoş oldular. Bir kısmı namaza kalktı ve na-

mazda, Kâfirûn sûresini, قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُوْنَ ، اَعْبُدُ مَا تَعْبُدُوْنَ *"De ki: "Ey kâfirler, ben sizin taptıklarınıza taparım"* şeklinde okudu.. Bu hâdise üzerine, لاَ تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Ey iman edenler, sarhoş olduğunuz durumda namaza yaklaşmayın"* (Nisa, 43) âyeti nâzil oldu. Bu ayet nâzil olunca, içki içenlerin sayısı azaldı. Sonra, içlerinde **Sa'd İbn Ebî Vakkas**'ın bulunduğu bir grup ensar, yemek yemek için biraraya geldiler.. İçki içip sarhoş olunca, karşılıklı olarak övünmeye ve şiirler okumaya başladılar. Bu sırada **Sa'd İbn Ebî Vakkas**, içinde, ensarın hicvedildiği bir şiir okudu. Bunun üzerine ensârdan birisi devenin çene kemiğiyle ona vurdu ve başında büyük bir yara açtı.. Bunun üzerine **Sa'd** da onu Hz. Peygamber'e şikâyet etti. Hâdiseden dolayı **Hz. Ömer**, "Allah'ım, bize içki hakkında, sıkıntımızı giderecek bir açıklama gönder" dedi. Bunun üzerine,

اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوْهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُوْنَ ۞ اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوْقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُنْتَهُوْنَ

"İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları, ancak şeytanın ameli olan birer pisliktirler. Bundan kaçınınız ki, felâha eresiniz. Şeytan, içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık, vazgeçersiniz değil mi?" (Maide, 90-91) âyeti nâzil oldu. Bu ayet inince **Hz. Ömer**, "Vazgeçtik ya Rabbi!" demiştir.

Kaffâl (r.h.) şöyle demiştir: "İçkinin böyle bir tertip üzere haram kılınmasının hikmeti şudur: Allah'u Teâlâ, insanların içkiye alışmış olduklarını ve bundan istifâdelerinin de çok olduğunu; binaenaleyh, içkiyi onlara bir seferde haram ederse, bunun onlara zor geleceğini biliyordu.. İşte bundan dolayı, içkinin haram kılınmasında Cenâb-ı Hak bu tedriciliği ve yumuşaklığı gözetmiştir."

Bazı âlimler, Allah'u Teâlâ'nın içki ve kumarı bu ayetle haram kıldığını, لاَ تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى *"Sarhoş olduğunuz durumda namaza yaklaşmayınız"* (Nisa, 43) ayetinin ise daha sonra nâzil olduğunu söylemişlerdir. Bu sonraki âyet (Nisa, 43) içki içmenin namaz vaktinde haram olmasını iktizâ eder. Çünkü içki içen kimsenin, sarhoş olmaksızın namaz kılması mümkün değildir. Binaenaleyh sarhoşken namaz kılmaktan men etmek, zımnen içki içmekten men etmektir. Daha sonra ise, içkinin haramlığını ifâde etme hususunda en katî hükmü ihtiva eden Maide 90 ayeti nâzil olmuştur. **Rebi' İbn Enes**'den, bu ayetin, içkinin haram kılınmasından sonra nazil olduğu rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Bu Ayetin, Sarhoş Edici İçkinin Haramlığına Delil Olup Olmadığı

Bil ki bizce, bu ayet içkinin haramlığına delâlet etmektedir. Biz, bu noktada "**hamr**" ın ne olduğunu beyân etmek, sonra da bu ayette bahsedilen içki içmenin haramlığını açıklamak zorundayız..

Birinci makam, "hamr" ın ne olduğunun izahı hususundadır. **Şafiî** (r.h), sarhoşluk veren her içkinin "hamr" olduğunu söylemiştir. **Ebu Hanife** ise, "Hamr, köpük atmış kuvvetli (iyice fermante) olmuş üzüm suyundan ibarettir" demiştir.

İmâm-i Şafiî'nin görüşüne birkaç yönden delil vardır:

A) Haramlığına Dair Hadis-i Şerifler

1) **Ebu Dâvud'un Sünen'inde** de rivayet ettiği şu hadis. **Şa'bi, İbn Ömer** (r.a)'den, **Hz. ömer** (r.a)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: İçkinin haramlığını bildiren ayet nâzil olduğu zaman, içki şu beş şeyden yapılıyordu: Üzüm, hurma, buğday, arpa ve mısır... Hamr, aklı götüren şeydir. Bu rivayet ile üç bakımdan istidlâl edilir:

a) **Hz. Ömer,** içkinin haram olduğunu bildirdiği gün, üzümden ve hurmadan yapıldığı gibi, arpadan ve buğdaydan da yapıldığını haber vermiştir. Bu, onların bu içkilerin hepsine "hamr" adını verdiklerine delâlet eder.

b) O, "İçkinin haramlığını bildiren âyet nâzil olduğu zaman, içki bu şeylerden yapılıyordu" demiştir. Bu, içkinin haram kılınmasının, bu beş şeyin haram kılınmış olmasını içine almış olduğunu açıklama gibidir.

c) **Hz. Ömer** (r.a) bunlara, aklı alan hertürlü içkiyi ilâve etmiştir. Şüphesiz Hz. Ömer, gerek lûgat gerekse rivayeti itibarı ile, خَمْرٌ kelimesinin aklı gideren ve bozan herşeye isim olarak verildiğini biliyordu.

2) **Ebu Dâvud, Nu'man b. Beşir** (r.a)'den, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

إِنَّ مِنَ الْعِنَبِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ التَّمْرِ خَمْرًا وإِنَّ مِنَ الْعَسَلِ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الْبُرِّ خَمْرًا وَإِنَّ مِنَ الشَّعِيرِ خَمْرًا

"Üzümden içki olur, hurmadan, baldan, buğdaydan ve arpadan içki olur."

Bu hadis ile iki bakımdan istidlâl edilir:

a) Bu, sayılan şeylerin "**hamr**" isminin manasına dahil olduğunu, binaenaleyh "hamr" (içki) nin haramlığını gösteren ayetin hükmüne girdiklerini açıkça gösterir.

b) Şâri'in maksadı, kelimeleri öğretmek değildir. Binaenaleyh Hz. Peygamberin bundan muradının "**hamr**" (içki) hakkında sabit olan hükmün bu sayılanlar hakkında da sabit olduğunu veya "hamr"a (içkiye) has olan meşhur hükmün, onun içilmesinin haramlığı olduğunu beyan etmek olması gerekir. Bundan dolayı, bu hükmün, bu içkilerde de bulunması gerekir. **Hattabî** (r.h), "Hamr isminin bu beş şeye tahsis edilmesi, içkinin sadece bu beş şeyden yapılması sebebiyle değildir. Bu zamanda bu beş çeşit içki meşhur ve mâlum olduğu için, özellikle bunlar zikredilmiştir. Binaenaleyh bunlar gibi olan mısır, arpa veya meyve sularının hükmü de bu beş şeyin hükmü gibidir. Nitekim riba (fâiz) ile ilgili haberde bilhassa altı maddenin zikredilmiş olması, riba hükmümün bunların dışındaki maddelerde de cereyan etmesine manî olmuyordu.

3) Yine **Ebu Davud**'un **Nafi**'den, O'nun da **İbn Ömer** (r.a)' den rivayet ettiğine göre, **İbn Ömer** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini söylemiştir: كُلُّ مُسْكِرٍ خَمْرٌ وَكُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ *"Her sarhoşluk veren şey hamr (içki) dir ve sarhoşluk veren herşey haramdır."*

Hattabi şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in,*"Her sarhoşluk veren şey içkidir"* sözü iki şeye delâlet etmektedir:

a) "Hamr" içildiği zaman sarhoşluk veren bütün içeceklere verilen bir isimdir. Bundan murad şudur: Âyet-i kerime, "hamr" ın haram kılındığına delâlet edince ve muhataplarca "hamr"dan ne kastedildiği bilinmeyince, Şârî Hz. Peygamber tarafından, "Allah Teâlâ'nın, bu lâfızdan muradı şudur"denilmesi yerinde olur. Bu ise, ya o kelimenin Arapçadaki manasını açıklamak suretiyle olur, veyahut da "salat", "savm" ve benzeri diğer ibadetlere verilen isimlerde olduğu gibi o kelimeye yeni bir mana kazandırmak suretiyle olur.

b) Hadisin manasının, "O, haramlık hususunda "**hamr**" gibidir" şeklinde olmasıdır. Çünkü "her sarhoşluk veren şey hamrdır" sözünün hakiki manası, o şeyin aslında bir "**hamr**" (içki) olduğunu gösterir. Şayet bunun imkânsız olduğuna dair bir delil bulunursa, o takdirde bunu mecaz yolu ile sadece o şeyin hususiyeti olan hükümdeki bir benzerliğe hamletmek gerekir.

4) **Ebu Davud, Hz. Aişe** (r.anha)'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hz. Peygayber (s.a.s)'e köpürmüş bal şırası sorulunca o şöyle dedi:
كُلُّ شَرَابٍ أَسْكَرَ فَهُوَ حَرَامٌ *"Her sarhoşluk veren içecek haramdır."*

Hattabi şöyle demiştir: "Köpürmüş bal şırası, baldan yapılan bir içkidir. Hz. Peygamber'in bu hadisinde, nebizleri helâl sayan kimselerin zikrettiği bütün izahların geçersiz olduğunu ve "sarhoş eden şeylerin azı mübahtır" di-

yenlerin görüşlerinin fâsid olduğunu ortaya koyan bir sarâhat vardır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'e sadece bir çeşit nebiz hakkında soru sorulmuş, o da cevaben bütün nebizlerin haram olduğunu söyleyerek cevap vermiştir ki bu hükme nebizin azı da dahil olur, çoğu da.. Şayet bu hadiste nebizin nevileri ve miktarı hususunda bir tafsilât bulunmuş olsaydı, bu zikredilir, gözardı edilmezdi.

5) **Ebû Dâvud**'un Cabir İbn Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmuştur: مَا أَسْكَرَ كَثِيرُهُ فَقَلِيلُهُ حَرَامٌ *"Çoğu sarhoşluk veren şeyin, azı da harâmdır."*

6) Yine, **Kâsım**'dan,onun da **Hz. Aişe**'den rivayet ettiğine göre **Hz. Aişe** şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlünü şöyle derken işittim: كُلُّ مُسْكِرٍ حَرَامٌ وَمَا أَسْكَرَ مِنْهُ الْفِرْقُ فَمَلْءُ الْكَفِّ مِنْهُ حَرَامٌ *"Sarhoşluk veren her şey haramdır; bir ferak sarhoşluk veren şeyin avuç dolusu miktarı bile haramdır."* **Hattabî** şöyle demiştir: "Ferak" onaltı rıtl'lık bir tartı birimidir.. Öyleyse bu hadiste, haramlığın içkinin cüzlerinin tamamını içine aldığına dair çok sarih bir açıklama bulunmaktadır.

7) **Ebu Davud**'un **Şehr İbn Hûşeb**'den, onun da **Ümmü Seleme**'den rivayet ettiğine göre,**Ümmü Seleme** şöyle demiştir:"Hz. Peygamber (s.a.s),sarhoşluk veren her şey ile, gevşemeye sebep olan (müfettir) herşeyden ümmetini nehyetmiştir." **Hattabî** şöyle demiştir: "Müfettir, uzuvlarda gevşeme ve uyuşukluğa sebeb olan şeydir." Şüphesiz bu, bütün içecek nevilerine şamil olmaktadır. İşte zikrettiğimiz bütün bu hadisler, sarhoşluk veren her şeyin hamr, binaenaleyh haram olduğuna delâlet etmektedir.

B) "Hamr" in Sarhoşluk Veren Şey Mânasına Geldiği Hakkında Lûgat Bilgisi

Her sarhoşluk veren şeyin **"hamr"** (içki) olduğuna dâir kelime iştikâkı ile ilgili deliller: Dilciler şöyle demişlerdir: Bu, خَمْرٌ kelimesinin esas manası "örtmek"tir. Kadının başını örttüğü için, baş örtüsüne, اَلْخِمَارُ denilmiştir. Ağaç, çukur ve tepe gibi insanın arkasına gizlendiği şeylere de, اَلْخَمَرُ denilir. "Kabın ağzını örttüm" manasına, خَمَرْتُ رَأْسَ الْإِنَاءِ denilir. Şahidliğini gizleyen kimseye, اَلْخَامِرُ denilir. **İbnü'l-Enbâri** ise şöyle demiştir: "Aklı bulandırdığı yani karıştırdığı için içkiye, اَلْخَمْرُ denilmiştir. Nitekim "hastalık aklını karıştırdı" anlamında, خَامَرَهُ الدَّاءُ denilir. (Şair) **Küseyir**'e ait şu şiir okunur: هَنِيئًا مَرِيئًا غَيْرَ دَاءٍ مُخَامِرٍ *"Aklı bulandıran bir dert olmaksızın afiyetle (yeyiniz)."* "Hastalık ciğerini örttü", خَامَرَ السَّقَامُ كَبِدَهُ denilir." **İbnü'l-Enbâri**'nin zikrettiği bu misal ilk mana ile ilgilidir. Çünkü birşey bir-

şey ile karıştığı zaman, o âdetâ onu örtmüş gibi olur. İşte iştikâk ile ilgili bu açıklamalar "hamr" ın, aklı örten birşey olduğuna ve aynı şekilde aklı sarhoş edip perdelediği için "**müskir**" olarak isimlendirildiğine delâlet eder. İçki, birşeyi örtmek manasına kullanılan, خَمَرَهُ خَمْرًا (onu örttü) fiilinin masdarıyla, mübalağa ifâda etmek için isimlendirilmiştir.

Sözün özü şudur: "Hamr", sarhoşluktur. Çünkü sarhoşluk aklı örter ve onun nurunun (gücünün) diğer organlara ulaşmasına mani olur. İşte bu iştikak ile ilgili izahlar, "hamr" kelimesinin sarhoşluk veren herşeye delâlet ettiğini gösteren en kuvvetli delillerdendir. Bu delile bir de sayısız hadis-i şerif katılınca ya durum nasıl olur? "Bu, kelimenin manasını kıyas yoluyla ortaya koymaktır. Bu ise câiz değildir" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: Bu, bir kelimenin mânâsını kıyâs ile ortaya koymak değildir. Aksine bu, iştikâk ile ilgili açıklamalar vasıtasıyla kelimenin taşıdığı mânâyı belirlemektir. Nitekim **Ebu Hanîfe**'nin talebeleri (r.h) "**Nikâh**" kelimesinin asıl manası, "basmak ve cima yapmak"tır derler ve bu manayı, kelimenin iştikakı ile ilgili açıklamalarından çıkarırlar. Yine "**Savm**" kelimesinin esas manasının "el çekmek ve geri durmak" olduğunu söylerler ve bu kelimenin ıstılahî manasını da iştikâk ile ilgili açıklamalardan çıkarırlar.

C) Her sarhoşluk veren şeyin "**hamr**" (içki) olduğuna delâlet eden delillerden biri de şudur: Ümmet-i Muhammed "hamr" hakkında üç ayet geldiğinde, bunlardan ikisinde "hamr" kelimesinin zikredilmiş olduğunda icmâ etmişlerdir. Ayetlerden birincisi bu ayettir (Bakara, 219). İkincisi, Mâide suresindeki ayettir (Mâide, 90). Üçüncü ayet ise, kendisinde, سُكَارٰى sarhoşlar kelimesi gelen Nisa suresindeki, لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَاَنْتُمْ سُكَارٰى (Nisa, 43) âyetidir. İşte bu, "hamr" dan muradın sarhoşluk veren herşey olduğuna delâlet etmektedir.

D) "**Hamr**"ın (içkinin) haram kılınmasının sebebi şudur: **Hz. Ömer** ve **Mu'az** (r.ah): "Ya Resûlallah, hamr aklı gidermekte, malı yok etmektedir. Bize bu hususta bir hüküm ver" demişlerdir. Onlar bu sözlerinde, "hamr" aklı gidermesi sebebiyle Allah'tan ve Resûlünden bir fetva istemişlerdir. Binaenaleyh bu mânâda "hamr" (içkiye) müsâvi olan herşeyin ya "hamr" sayılması veyahut da bu hükümde "hamr" gibi sayılması gerekir.

E) Allah Teâlâ, "**hamr**" ın (içkinin) haram kılınmasının sebebini şu sözüyle açıklamıştır:

إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ اَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَآءَ فِى الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلٰوةِ

"Şeytan içkide ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister.." (Maide, 91). Şüphe yok ki şeytanın bu fiilleri, sarhoşluk ile irtibatlandırılmıştır. Aradaki bu irtibat kesin ve katîdir. Buna göre bu ayet-i kerime, "hamr"ın (içkinin) haram kılınmasının, onun sarhoş edici oluşuyla ilgili olduğu hususunda bir nassdır.

Sarhoşluk veren herşeyin "hamr" (içki) olduğunu söylemenin gerektiği hususuna gelince; şayet böyle değil ise bile bu hükmün sarhoşluk veren herşeyde bulunması gerekir. İnsaflı olan ve inadı terkeden herkes, bu açıklamaların, bu görüşün isbatı hususunda son derece açık deliller olduğunu anlar.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili de birkaç yöndendir.

1) Cenâb-ı Hakk'ın, وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْاَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا *"Hurma ağaçlarının meyvesinden ve üzümlerden içecek şey ve güzel bir rızık edinirsiniz"* (Nahl, 67) ayetidir. Hak Teâlâ, içecek şeyler ve güzel rızıklar edinmemize fırsat vererek bize lütufta bulunmuştur. Biz onlardan içecek şeyler ve güzel rızıklar elde ediyoruz. Binaenaleyh onların mübah olması gerekir. Çünkü lütf-u İlâhi ancak mübah şeylerde olur.

2) **İbn Abbas** (r.a)'ın rivayet ettiği şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), veda Haccı yılında "Sikâye" ye gelir ve oraya yaslanarak, *"Bana içecek birşey veriniz"* der. Bunun üzerine **Abbas** (r.a), "Sana evlerimizde yaptığımız şıralardan vereyim mi?" der. Hz. Peygamber (s.a.s) "Herkese verdiğinizden verin" buyurur. **Abbas** (r.a) O'na bir bardak şıra getirir. Hz. Peygamber (s.a.s) onu koklar, kaşlarını çatar ve onu geri verir. **Abbas** (r.a) da, "Ya Resûlallah, sen **Mekkelilerin** içeceklerini bozuk saydın" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Bardağı bana geri verin" der ve bardak geri getirilince, biraz zemzem suyu ister. Bu zemzem bardağa katılır ve Peygamberimiz bunu içip şöyle buyurur: إِذَا اغْتَلَمَتْ عَلَيْكُمْ هٰذِهِ الْاَشْرِبَةُ فَاقْطَعُوا مُتُنَّهَا بِالْمَاءِ *"Bu içecek şeyler size ağır gelince, onun sertliğini su ile kırınız"*[7]. Bu hadis ile şöyle istidlâl edilir: Peygamber Efendimiz kaşlarını, ancak getirilen o meşrûbatın sertliğinden ötürü çatmıştır. Meşrubatı su ile karıştırmak,hadisin de delâlet ettiği gibi sertliğini kırmak içindir. Nasıl devenin sarhoşluğu ve azgınlığı manasında, اِغْتِلَامُ الْبَعِيرِ ifâdesi kullanılıyor ise, اِغْتِلَامُ الشَّرَابِ de, içecek şeyin sertliği ve şiddeti manasındadır.

3) Sahabeden gelen haberlere tutunmak da üçüncü delildir.

Ebu Hanife'nin birinci deliline şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ'nın, تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا *"Onlardan içecek şey ve güzel bir rızık edinirsi-*

(7) **Nesâî**, Eşribe, 48 (8/324).

rîz'' (Nahl, 67) ayetindeki, سكرا ve, رزقا kelimeleri, müsbet cümlede gelmiş olan nekire kelimelerdir. Binaenaleyh siz niçin, bu içecek şeyin ve güzel rızkın "o şıra" olduğunu söylediniz? Hem sonra müfessirler bu ayetin, "hamr"ın (içkinin) haramlığına delâlet eden diğer üç ayetten önce nâzil olduğu hususunda icmâ etmişlerdir. O halde o üç ayet, bu ayeti ya neshetmişler yahut da tahsis etmişlerdir.

Ebu Hanife'nin delili olan hadîse gelince, belki de bu hadiste bahsedilen şıra, acılığı gitsin diye içine hurma atılmış olan, böylece de tadı biraz ekşiye kaymış olan bir su idi. Hz. Peygamber (s.a.s)'in tabiatı son derece lâtif idi. Bundan dolayı O'nun bu yüce tabiatı bu tada tahammül edemedi ve yüzünü ekşitti. O bardağa zemzem katmasının gayesi ise ekşiliğin ve kötü kokunun giderilmesi içindir. Hulâsa, her akıllı kimse bilir ki, bu kadarlık zayıf bir istidlâle tutunarak bizim zikrettiğimiz delillerden yüz çevirmek doğru değildir.

Sahabeden gelen haberlere gelince, bunlar da birbiriyle çelişik ve mütenâkızdırlar. Bundan ötürü onları tamamen bir tarafa bırakıp, Allah'ın kitabının ve Resûlünün sünnetinin zâhirine başvurmak gerekir. İşte "hamr"in hakikatine dâir söylenecek söz bundan ibarettir.

İkinci makam: Bu ayetin içkinin haram olduğuna delâlet ettiğinin açıklanması hakkındadır. Bunun izahı birkaç yöndendir:

a) Ayet, **"hamr"**ın (içkinin) günah ihtiva ettiğine delâlet etmektedir. Kendisinde günah olan birşeyi yapmak ise,
قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ *'De ki:''Rabbim ancak hayasızlıkları, onların gizlisini ve açığını, hertürlü günahı ve azgınlığı haram kılmıştır''* (A'raf, 33) âyetinin delâlet ettiği gibi, haramdır. Böylece bu iki âyetin neticesi, içkinin haram olduğuna bir delil olmuş olur.

b) **"İsm"** (günah) kelimesiyle bazan ceza, bazan da kendisi sebebiyle cezaya müstehak olunan günahlar kastedilir. Hangi manası kastedilirse kastedilsin, إِثْمٌ kelimesiyle ancak haram kılınmış olan şeyin vasfedilmesi doğru olur.

c) Allah Teâlâ, وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا *''Bunların günahları ise, faydalarından daha büyüktür''* buyurmuş, böylece "ism"in (günahın), cezaya üstün olduğunu ortaya koymuştur. Bu ise o şeyin haramlığını gerektirir. Buna göre eğer, "Ayet-i kerime, içki içmenin tamamen günah olduğuna değil, onda bir günahın bulunduğuna delâlet etmektedir. Farzedelim ki bu günah haram olsun. O halde siz, niçin, "Kendisinde bu günah bulunduğu için içkiyi içmenin haram olması gerekir" dediniz?" denilirse biz de deriz ki: Çünkü bu âyetin

inmesine sebep olan sual mutlak olarak "hamr", içki hakkında sorulmuştur. Allah Teâlâ, onda bir günah bulunduğunu beyan edince, bundan bu günahın bütün durumlarda söz konusu olduğu murad edilmiş olur. Böylece içki içmek, haram olmayı gerektiren bu günahı işlemiş olmayı ifâde eder. Haram kılınmış şeyi işlemek ise haramdır. Bu sebeple içkiyi içmenin haram kılınmış olması gerekir.

Bu Ayetin İçkinin Haramlığına Delil Olmadığını Söyleyenler

Bazı alimler içkinin haramlığına bu ayetin delâlet etmediğini söylemişler ve buna birkaç yönden delil getirmişlerdir:

a) Allah Teâlâ, içkide insanlar için bazı faydaların bulunduğunu söylemiştir. Haram olan şeyde ise hiçbir fayda olmaz.

b) Şayet içkinin haramlığına bu ayet delâlet etmiş olsaydı, mü'minler bu ayet-i kerime ile yetinirler, böylece de Mâide Suresindeki (Mâide, 90) ayeti ile Nisa Sûresindeki (Nisa, 43) âyetinin inmesine gerek kalmazdı.

c) Allah Teâlâ, içki ve kumarda büyük bir günahın bulunduğunu haber vermiştir. Bu ifâdenin muktezası, bu büyük günahın o iki şey beraber bulunduğu sürece söz konusu olduğudur. Şayet bu büyük günah içkinin haramlığı için bir sebep olmuş olsaydı, içkinin diğer şeriatlarda da haram olduğunu söylemek gerekirdi.

Bu kimselerin birinci deliline şöyle cevap verilir: "Onda, dünyevî geçici bir faydanın bulunması, haram kılınmasına mani değildir.Durum böyle olunca, kumar ve içkide herhangi bir faydanın bulunmuş olması, onların haram kılınmalarına mâni değildir. Çünkü "hâs" olan bir hükmün doğruluğu, âmm olan bir hükmün de doğruluğunu gerektirir."

Bunların ikinci delillerine ise şöyle cevap verilir: "Biz, **İbn Abbas** (r.a)'dan bu âyetin içkinin haram kılınması hususunda nâzil olduğunu rivayet etmiştik, Senin söylediğin, bu âyetin içkinin haramlığına delâlet etmediği görüşü ise, sahabeden rivayet edilmemiştir. Şayet senin dediğin gibi olsaydı, sahabe-i kiramın içkinin haramlığı hususunda bu âyetten daha kuvvetli bir âyetin indirilmesini istemeleri câiz olurdu. Nitekim, **Hz. İbrahim** (a.s), kalb huzuru ve itminânını artırmak için, Allah Teâlâ'dan, ölüleri diriltişini görmeyi istemişti."

Bu görüşte olanların üçünü deliline de şöyle cevap verilir: "Allah Teâlâ'nın, *"Onlarda büyük bir günah vardır"* buyruğu, geçmişten değil şimdiki halden haber vermektedir. Bize göre Allah Teâlâ, içki içmenin onlar için o za-

manda kötü bir şey olduğunu, daha önceki ümmetler için ise kötü bir şey olmadığını biliyordu." İşte bu konuda söylenecek sözün tamamı bundan ibarettir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kumar (Meysir)in Haramlığı

Üçüncü mesele kumarın ne olduğu konusundadır. Diyoruz ki, اَلْمَيْسِرُ kelimesi kumar manasında olup, اَلْمَوْعِدُ ve, اَلْمَرْجِعُ kelimeleri gibi, يَيْسِرُ - يسر fiilinden masdardır. Bir kimse birisiyle kumar oynadığı zaman, يَسَرْتُهُ der. Alimler, "meysir" kelimesinin iştikâkı (türetilişi) hususunda birkaç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

1) **Mukâtil,** bu kelimenin, يُسْرٌ (kolaylık) kökünden olduğunu söylemiştir. Çünkü kumar,bir insanın elindeki malını yorulmadan ve çaba sarfetmeden, kolayca ve meşakkatsizce almaktır. Araplar, يَسِّرُوا لَنَا ثَمَنَ الْجَزُورِ yani, şu kesimlik hayvanların parasında bize kolaylık gösterin" derler. Yahut da bu kelime, اَلْيَسَارُ (zenginlik) kelimesinden türetilmiştir. Çünkü o, kişinin para kazanmasına da sebep olabilir.

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cahiliye devrinde kumar oynayanlar,âilesini ve malını rehin verirdi."

2) **İbn Kuteybe** şöyle demiştir: " اَلْمَيْسِرُ bölüşmek ve taksim etmek manasınadır. "Birşeyi bölüştüler" mânâsında, يَسَّرُوا الشَّيْءَ denilir. Buna göre kesilen hayvanın kendisine, اَلْمَيْسِرُ denilir. Çünkü o parçalanır ve taksim edilir. Binaenaleyh o,sanki taksimatın üzerinde yapılmış olduğu bir yer gibidir. Kasaba da, kesilen hayvanın etini parçalayıp böldüğü için, اَلْيَاسِرُ denilir. Fal okları çeken ve kurban parçalarının sahiplerini bu şekilde belirleyen kimselere de, يَاسِرُونَ denilir. Çünkü bu kimseler bu yolla, kesilmiş hayvanın etini bölüşmektedirler.

3) **Vahidî,** bu kelimenin Arapların, "vacib oldu", "bu şey bana gerekti" anlamına gelen, مَيْسِرًا - يُسْرًا - يَيْسِرُ يَسَرَ لِي هٰذَا الشَّيْءُ tabirinden alınmıştır. Buna göre çekilen fal okları sebebiyle gereken ve hak edilen şeye de, يَاسِرٌ denilir. İşte "meysir" kelimesinin iştikâkına dâir söylenecek söz bundan ibarettir.

"Câhiliyye çağındaki kumar'ın nasıl olduğuna gelince, **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: Arapların on tane fal oku bulunuyordu. Bunların isimleri ezlâm, aklâm, fezz, tev'em, rakîb, halisu ve hıls, nâfis, müsbil, mu'allâ, menîh, sefih ve vağd... Menîh, sefîh ve vağd okları hariç, (çünkü bunlar boş idi), bu oklardan herbiri, kesilen ve on parçaya, yahut da yirmisekiz parçaya bölünmüş olan hayvanın, belli bir parçasına işâret etmekteydi. Şairin biri bu mânada şu şiiri

söylemiştir: لِي فِي الدُّنْيَا سِهَامٌ لَيْسَ فِيهِنَّ رِيشٌ

وَسَفِيحٌ وَمُنِيحٌ وَاسَامِيهِنَّ وَعْدٌ *"Dünyada benim, kendilerinde hiçbir kâr olmayan oklarım var. Bunların ismi vağd, sefih ve menih'tir."*

Bu fal oklarından fezz için bir pay; tev'en için iki pay, rakîb için üç pay, halisu için dört pay, nâfis için beş pay, müsbil için altı pay, muâllâ için yedi pay verilirdi. Bu okların hepsi "rebâte" denilen bir torbaya konur; sonra torba âdil bir kimsenin eline verilirdi. Daha sonra o kimse torbayı sallayıp, elini içine sokar; ondan isim isim herkesin adına bir ok çekerdi. Hisse sahiplerinden adına ok çıkan kimse, bu ok üzerinde yazılı olan payını alırdı. Adına, üzerinde "boş" yazılı ok çıkan kimse de, hiçbir şey alamazdı... Kesilen bu hayvanın bütün parasını da bu kimse öderdi... Kendisine pay çıkan kimseler ise bu paylarını fakirlere dağıtırlar, ondan hiç yemezler ve bu yaptıklarıyla övünür, bu piyangolarına katılmayan kimseleri ayıplar, onlara "el-berem" adını verirlerdi.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, **meysir**'in, bu belli kumarın mı, yoksa bütün kumar çeşitlerinin mi adı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Hz. Peygamber'in, إِيَّاكُمْ وَهَاتَيْنِ الْكَعْبَتَيْنِ فَإِنَّهُمَا مِنْ مَيْسِرِ الْعَجَمِ *"Şu iki zar (oyunun)dan sakının. Çünkü bunlar, acemlerin kumarıdır"*[8] buyurduğu rivâyet edilmiştir.

İbn Sîrîn, Mücâhid ve Atâ'dan, kendisinde (kaybetme) riski olan her şeyin, hatta çocukların cevizle oynadıkları oyunların kumar olduğunu söyledikleri rivayet edilmiştir.

Satranç hususunda, **Hz. Ali** (r.a)'nin, "Tavla ve satranç kumardır"; **İmâm-ı Şafiî** (r.a.)'nin "Satrançta rehin bırakma; kötü söz söyleme ve namazı unutturma gibi şeyler olmazsa, (bu) haram olmaz. Kumar hükmünün dışına çıkar. Çünkü kumar, mal alıp vermeyi icâb ettirir; bu şekildeki satranç ise böyle değildir. Bu sebeple de kumar ve meysir sayılmaz" dediği rivâyet edilmiştir. Allah en iyi bilendir.

Deve ve at yarıştırmak ise, ittifakla kumar değildir[9].Bunların izahı, fıkıh kitaplarındaki yarışma ve atış bölümlerinde yapılmıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Âyette geçen **"büyük günah"** ile ilgili birkaç husus bulunmaktadır:

1) Akıl, insanın en üstün sıfatıdır. İçki ise, aklın düşmanıdır. En şerefli şeye düşman olan, en değersiz ve en adi olan şeydir. Bi-

---

(8) Müsned, 1/446.

(9) Fakat bunlar üzerine para yatırmak, bahis oynamak, kumardır (Ç).

mâenaleyh, içki içmenin en kötü ve en değersiz bir iş olması gerekir. Bunun izahı şöyledir: Akla, bir nevi devenin yularının yerini tuttuğu için, akıl denilmiştir. İnsanın tabiatı, onu kötü bir iş yapmaya davet ettiği zaman, aklı, insanı o şeye yönelmekten alıkor (adeta ona bir bağ ve gem olur). İnsan içki içtiği zaman, kötü fiillere davet eden tabiatı, kendisine mani olan akıldan kurtulmuş olur. İçkinin, insanı böylece kötü fiile yaklaştıracağı malûmdur.

İbnu Ebî'd-Dünya karşılaştığı şu hâdiseyi anlatmıştır: "O eline işeyen ve elini abdest alır gibi yüzüne süren bir sarhoşa rastlamıştı. O sarhoş, "İslâm'ı bir nûr, suyu da temiz ve temizleyici kılan Allah'a hamdolsun diyordu!..."

Abbâs İbn Mirdâs'dan rivâyet edildiğine göre, cahiliyye döneminde, ona, "Niçin içki içmiyorsun; çünkü içki cesaretini artırır" demişlerdi de, o şu cevâbı vermişti: "Ben, cehlimi elimle alıp karnıma doldurmam; bir kavmin efendisi olarak sabahlayıp, onların sefih ve alçağı olarak akşamlamayı istemem."

2) Cenâb-ı Allah, şeytanın, içki sebebiyle insanlar arasına düşmanlık ve kin soktuğunu; Allah'ı zikir ve namazdan alıkoyduğunu beyan etmiştir.

3) Bu günahın hususiyetlerinden birisi de şudur: İnsan içkiyle daha fazla meşgul olup, ona kendini iyice verdiğinde, ona olan arzusu artar ve nefsinin ona olan iştiyakı kuvvetlenir. Diğer günahlarsa böyle değildir. Meselâ insan bir defa zina ettiği zaman, onun bu işe karşı arzusu gevşer. İnsan, zinâyı daha fazla yaptığında bu gevşekliği fazlalaşır, isteksizliği de, içkinin aksine, iyice artar. Çünkü insan içkiye daha fazla yöneldikçe, ona olan arzusu artar, rağbeti de çoğalır. İnsan aralıksız olarak içkiye devam ederse, ahiret ve kıyameti anmaktan yüz çevirerek, bedenî lezzetlere dalmış olur ve böylece Allah'ı unutmuş ve Allah'ın kendisini kendisine unutturmuş olduğu kimselerden olur. Kısaca içki, aklı yok eder. Akıl yok olduğu zaman, bütün çirkinlikler ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), الْخَمْرُ أُمُّ الْخَبَائِثِ *"İçki, kötülüklerin anasıdır"*[10] buyurmuştur.

Kumara gelince, ondaki günah insanlar arasında düşmanlığa sebeb olur. Ve yine, insanlar arasında sövmeye, münakaşaya, bâtıl bir şekilde mal elde etmeye sebebiyet verdiği için, düşmanlıklar meydana getirir. Çünkü kumar oynayanın malı başkası tarafından karşılıksız olarak alındığı zaman, bu o kimseyi çok kızdırır. Yine kumar,insanı Allah'ı zikretmekten ve namaz kılmaktan alıkor.

Allah'u Teâlâ'nın, وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ *"İnsanlar için bazı faydalar"* sözünde zikretmiş olduğu faydalardan, içkiyle ilgili faydalar şunlardır: İnsanlar, muhte-

(10) **Nesâî**, Eşribe, 44 (8/315). (Benzeri bir metin ile.)

Iıf bölgelerden içkiler getirerek, ondan büyük kârlar temin ederler. İçkinin müşterisi, içkinin fiyatı üzerinde pazarlık yapmayınca, Araplar bu işi fazilet ve üstünlük sayıyorlardı. Bundan dolayı bu da, içki satanların kârlarının çoğalmasına sebep oluyordu. Zayıf kimseyi kuvvetlendirmesi, yemeği hazmettirmesi, cimâya yardımcı olması, mahzûn olanı teselli etmesi, korkak olana cesaret vermesi, cimriyi cömert yapması, yüzün rengine canlılık vermesi, canlılığı artırması, gayret ve üstün gelmek duygusunu arttırması, içkinin zâhirî faydalarındandır.

Kumarın faydaları da şunlardır: (Yukarda anlatılmış olan kumarda olduğu gibi), kumar oynayan kimse, üzerinde kumar oynayıp, fal çektiği hayvanın etinden yemeyerek onu muhtaçlara dağıttığı için, bunda fakirler için bir genişlik ve fayda vardır. **Vakıdî**'nin zikrettiğine göre, cahiliyye Araplarından birisi, bazan bir mecliste yüz deve üzerine bu şekilde kumar oynar, böylece o, hiçbir yorgunluk ve sıkıntı çekmeden büyük bir mal sahibi olur; sonra bu malı muhtaçlara dağıtarak, bundan şan ve şöhret kazanırdı.

ALTINCI MESELE

Hamza ve **Kisaî**, كَثِيرٌ kelimesini, sâ harfiyle; diğer kıraat imamları da bâ harfiyle, كَبِيرٌ şeklinde okumuşlardır. **Hamza** ve **Kisaî**'nin hücceti şudur: Cenâb-ı Allah, إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ *"Şeytan içki ve kumarda, ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak.. ister"* (Maide, 91) buyurarak, içki ve kumardaki günahların birçok çeşidini saymıştır. Böylece de bunlardaki günahları tâdâd ederek, tek tek belirtmiştir.

Ve yine Hz. Peygamber (s.a.s), içki sebebiyle, on grup insanı[11] lânetlemiştir. Bu, içki ve kumardaki günahın çok olduğunu gösterir. Çünkü Cenâb-ı Allah, فِيهِمَآ إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ *"Bunlarda çok günah ve insanlar için bazı faydalar vardır"* buyurduğu için, bu ayette günah faydanın zıddıdır. Faydalar çok sayıda olduğuna göre, günah da böyledir. Buna göre âyetin takdiri, sanki şöyle olur: "Onda birçok zararlar ve birçok faydalar vardır."

Diğer kıraat imamlarının hücceti ise şudur: Bir günahın ne kadar büyük olduğunu iyice göstermek, ancak onun büyük, كَبِيرٌ olmasıyla olur, çok olmasıyla, كَثِيرٌ değil. Buna, şu ayetler de delâlet eder: كَبَائِرَ الْإِثْمِ *"Günahın büyükleri"* (Necm, 32); كَبَائِرَ مَا تُنْهَوْنَ عَنْهُ *"Nehyolunduğunuz günahların büyükleri..."* (Nisa, 31) ve, إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا *"Muhakkak ki o, büyük bir günahtır"* (Nisa, 2).

---

(11) Şu hadis-i şerife işaret ediyor: لَعَنَ اللَّهُ الْخَمْرَ وَشَارِبَهَا وَسَاقِيَهَا وَبَائِعَهَا (Ebu Davud, Eşribe, 2; İbn Mace, Eşribe, 2).

Ve yine kıraat âlimleri, وَاثْمُهُمَا اَكْبَرُ âyetindeki, اَكْبَرُ (Bakara, 219) kelimesini, ittifâkla bâ harfiyle okumuşlardır. Bu da, bizim söylediğimizi tercih ettirir.

İnfak Hakkında Hüküm

يَسْـَٔلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ ۖ قُلِ الْعَفْوَ ۗ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ
لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ

"Sana, hangi şeyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: "İhtiyacınızdan artanı." İşte böylece Allah, size ayetlerini iyice açıklar. Siz de böylece dünya ve âhiret hususunda iyice düşünürsünüz..."

(Bakara, 219-220).

Bil ki, bu soru daha önce de geçmişti ve bu soruya, kimlere verileceği hususu zikredilerek cevap verilmişti. Aynı soru burada da tekrar edilmiş, bu sefer de aynı soruya miktar zikredilerek cevap verilmiştir.

Kaffâl şöyle demektedir: "Bazan bir kimse, bir başkasının kanaat ve huyunu kastederek, başkasına, مَا فُلَانٌ هٰذَا "Şu, falanca nedir?" diye sorar. Bunun üzerine o kimse, "O, görüş ve kanaatleri, huyu şöyle şöyle olan bir kimsedir" diye cevap verir. Bunu anladığın zaman biz deriz ki, insanlar, Allah ve Resûlünün, infakta bulunmaya teşvik ettiklerini ve infakta bulunmanın büyüklüğüne işaret ettiklerini görünce, mükellef tutuldukları miktarın ne olduğunu, yani bu miktarın malın tamamı mı, yoksa bir kısmı mı olduğunu sordular. Böylece Allah'u Teâlâ onlara, ihtiyaçtan fazlasını vermenin makbul olacağını bildirdi. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Afv Kelimesi Hakkında Bilgi

Vahidî (r.h) şöyle demiştir: "arapçada "afv" kelimesinin asıl mânası, ziyâdelik ve fazlalık demektir. Nitekim, Cenâb-ı Hak, خُذِ الْعَفْوَ yani *"fazlalığı al"* (A'raf, 199) ve, حَتَّىٰ عَفَوْا *"Derken çoğaldılar"* (A'raf, 95), yani sayıları arttı ve çoğaldı" buyurmuştur. **Kaffâl** da şöyle demiştir: "Afv,

yetecek miktardan fazla olan, sade ve kolay elde edilen demektir. Nitekim, خُذْ مَا عَفَالَكَ yani, "Kolayına gelen ne bulursan al" denilir. Günahın afvedilmesi de, kolaylaştırma ve basitleştirmeye yöneliktir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s), عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ فَهَاتُوا رُبْعَ عُشْرِ أَمْوَالِكُمْ *"Sizin için, atların ve kölelerin zekâtından vazgeçtim. Malınızın kırkta bir zekâtını veriniz"* [12] buyurmuştur. Bunun mânası, "atların ve kölelerin zekâtını kaldırmak suretiyle hafiflettim" demektir. Yine bir kimse, başka bir kimseye olan borcunu, alacaklının ısrarla istemesine mahal bırakmadan verdiği zaman, أَعْفَى فُلَانٌ فُلَانًا بِحَقِّهِ denilir. Ki bu da, hafifletmek demektir. Yine bir kimse, başka bir kimseye olan borcunu, o kimsenin kalbini kırmadan verdiği zaman, أَعْطَاهُ كَذَا عَفْوًا صَفْوًا denilir. Yine, خُذْ مِنَ النَّاسِ مَا عَفَالَكَ Yani, "insanlardan sana kolay geleni al" denilir. Hak Teâlâ'nın, خُذِ الْعَفْوَ emri de bu mânadadır. (A'raf, 199). Yani, "İnsanlardan kolay olanı al." Düz toprak parçasına da, اَلْعَفْوُ denilir. "Afv" kelimesi, kolaylaştırma mânasına gelince, genel olarak bu, insanların kendileri, çoluk çocukları ve geçimleriyle sorumlu olduğu kimselerin ihtiyaçlarından fazla olan şeyler hakkında kullanılır. Buna göre, "Afv'ın mânası, ziyâdelik ve fazlalıktır" diyenlerin görüşü de, zikretmiş olduğumuz bu tefsire yöneliktir.

Özet olarak, Allah'u Teâlâ insanları infâk etmeleri hususunda terbiye etmiş, Nebî (s.a.s)'sine şöyle buyurmuştur: وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ۝ إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ *"Akrabaya, yoksula, yolda kalmışa haklarını ver. Ve şakın malını saçıp savurma. Çünkü malını saçıp savuranlar, şeytanların kardeşleri olurlar"* (Isra, 26-27). وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ *'Elini boynuna bağlı olarak asma. (cimri olma). Onu tamamıyle de açıp saçma"* (Isra, 29) ve, وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا *"Onlar infak ettikleri zaman ne israf ne de sıkılık yapmazlar..."* (Furkan, 67) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s) de, إِذَا كَانَ عِنْدَ أَحَدِكُمْ شَيْءٌ فَلْيَبْدَأْ بِنَفْسِهِ ثُمَّ بِمَنْ يَعُولُ وَهٰكَذَا *"Birinizin yanında birşey bulunduğu zaman, önce kendine, sonra bakmakla mükellef olduğu kimselere ve bu minval üzere harcasın"* [13] ve, خَيْرُ الصَّدَقَةِ مَا أَبْقَتْ غِنًى وَلَا يُلَامُ عَلَى كَفَافٍ *"Sadakanın hayırlısı, vereni başkasına muhtaç bırakmayan ve yeterli olduğu için kınanmayandır"* buyurmuştur. **Câbir b. Abdullah** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Birgün Resûlullah'ın yanında idik. Bir adam ona yumurta büyüklüğünde bir altın parçası getirdi ve "Bunu sadaka olarak al. Allah'a yemin ederim ki bundan başka bir-

(12) İbni Mâce, Zekât 4 (1/570).

(13) Benzer bir metin ile Müslim, İmâre, 10 (3/1454); Ebu Dâvud, Itâk, 9 (4/27).

şeyim yok" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) yüzünü ondan çevirdi (ve onu almamak istedi). Sonra o, tekrar Hz. Peygamber'in karşısına gelerek, kızgın olarak "Bunu al" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de o altını alıp, birisine isabet etse çok ağrıtacak bir şekilde attı ve şöyle buyurdu:

يَأْتِينِي أَحَدُكُمْ بِمَالِهِ لاَ يَمْلِكُ غَيْرَهُ ثُمَّ يَجْلِسُ يَتَكَفَّفُ النَّاسَ إِنَّمَا الصَّدَقَةُ عَنْ ظَهْرِ غِنًى خُذْهَا فَلاَ حَاجَةَ لَنَا فِيهَا

"Sizden biri, başka bir sahip olduğu şey kalmaksızın bütün malını getirip verir, sonra da insanlardan dilenmeye oturur. Halbuki sadaka ihtiyaç fazlası olandan verilir. Sen o altını al, bizim ona ihtiyacımız yok "[14].

Yine Hz. Peygamber (s.a.s)'ın ailesi için elinde bir senelik yiyecek tuttuğu da rivayet edilmiştir.

Filozoflar ise, "Fazilet ifrat ile tefrit arasında olandır" demişlerdir. Binaenaleyh çok infak "tebzir" (saçıp savurma), oldukça az vermek de "taktir" (kısmak); bu ikisinin ortasında olan ise fazilettir.

Allah Teâlâ'nın, قُلِ الْعَفْوَ beyanından murad da budur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatının temeli de bu inceliği gözetmeye dayanır.

İmdi yahûdilerin şeriatının temeli tam bir sertliğe ve hristiyanların şeriatının temeli tam bir müsamahaya dayanır. Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı ise bütün hususlarda orta yol üzere (mu'tedil) olandır. Bundan dolayı onlardan mükemmeldir.

İKİNCİ MESELE

Ebu Amr, vâv harfinin ötüresi ile kelimeyi, اَلْعَفْوُ şeklinde okurken, diğer kıraat imamları vâvı mansûb kılarak, اَلْعَفْوَ şeklinde okumuşlardır. Buna göre kelimeyi merfû okuyan, âyetteki, مَاذَا ifâdesini, ذَا sını, اَلَّذِى mânâsını almış, يُنْفِقُونَ lâfzını da onun sılası kabul etmiştir. Bu takdire göre sanki: مَا الَّذِى يُنْفِقُونَ "İnfak edecekleri nedir?" denilmiş, cevaben de, هُوَ الْعَفْوُ "O, fazla olandır" buyurulmuştur. Ayetteki, اَلْعَفْوَ kelimesini mansub okuyanlara göre ise, âyetin takdiri, مَا يُنْفِقُونَ "Neyi infak etsinler?" şeklinde olur. Buna, يُنْفِقُونَ الْعَفْوَ "Afv'ı (fazlayı) infak ederler" diye cevap verilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler bu infaktan vâcib olan infâkın (zekâtın) mı, nâfile olan infâkın (sadakanın) mı murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. "Bundan, vacib olan infak murad edilmiştir" diyenler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

(14) Darimî, Zekat, 25 (1/391).

a) **Ebu Müslim**'in görüşü.. Buna göre, ayette zikredilen, الْعَفْوَ kelimesinden muradın zekat olması câizdir. Zekat burada kısaca zikredilmiş, geniş izahı sünnette yer almıştır.

b) Bu husus zekat ayeti inmeden önce böyle idi. İnsanlar, kazançlarından bir senelik ihtiyaçlarını alıp, geriye kalanını infak etme ile emredilmişler idi. Sonra bu hüküm zekat ayetiyle neshedilmiş oldu. Bu tefsire göre ayet, mensuhtur.

Âyetteki infaktan muradın nafile infak (sadaka) olduğunu söyleyenler, görüşlerine şu şekilde delil getirmişlerdir: "Eğer bu infak, zekat manasına olsaydı, Allah Teâlâ onun miktarını belirtirdi. Allah Teâlâ bu infakın ne kadar olacağını beyan etmeyip, muhatapların tercihine bırakınca, bu infakın farz olan infak (zekat) olmadığını anlamış olduk." Bu görüşte olanlara, "Allah Teâlâ'nın herhangi birşeyi kısa bir ifâde ile vacib kılıp, onun tafsilât ve izahını bir başka yolla zikretmesi tuhaf görelecek birşey değildir" diye cevap verilmiştir.

Cenâb-ı Allah'ın, كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ *"İşte böyle, Allah, size âyetlerini iyice açıklar"* buyruğunun manası, "Sorduğunuz infâk çeşitlerini ve kimlere verileceği hususunu beyân ettim. İşte bütün günlerinizde karşılaşacağınız ve ihtiyaç duyduğunuz şeyleri size beyan ettim" demektir.

Hak Teâlâ,nın, لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ *"Siz de böylece dünya ve ahiret hususunda iyice düşünürsünüz..."* âyeti ile ilgili bazı görüşler vardır:

a) **Hasan el-Basrî**, âyette bir takdim ve tehir bulunduğunu, âyetin takdirinin, كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ فِي الدُّنْيَا وَالْاٰخِرَةِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ "İşte böylece Allah size, dünya ve ahiret hususunda ayetlerini iyice açıklar, ki düşünesiniz" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b)"Allah size âyetlerini böylece açıklıyor ve içki ve kumardaki dünyevî menfaatlar ile uhrevi zararları öğretiyor. Bundan dolayı siz, dünya ve ahiret üzerinde tefekkür ettiğinizde, mutlaka ahiretin dünyaya tercih edilmesinin gerektiğini anlarsınız."

c)"Allah size, ahiretin hatırına mallarınızı hayır yollarına infâk etmenizi; dünya için infak etmemenizi öğretiyor. Böylece sizler gerek dünya gerek ahiret üzerinde tefekkür edersiniz de, mutlaka âhiretin dünyaya tercih edilmesi gerektiğini anlarsınız.

Bil ki, şu son iki şıkta da izah ettiğimiz gibi, sözü zâhirî mânâsına hamletmek mümkün olunca, **Hasan el-Basrî**'nin dediği şekilde, âyette bir takdim ve tehirin olduğunu düşünmek, delil olmadan âyetin zâhirinden ayrılmak olur ki bu câiz değildir.

Yetimler Hakkında Hüküm

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ وَإِن تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ
يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

"Bir de sana yetimleri sorarlar. De ki, "Onların durumunu ıslah hayırlıdır. Eğer onlarla bir arada yaşarsanız onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah ifsâd eden ile ıslah edeni bilir. Eğer Allah dileseydi sizi muhakkak zahmete sokardı. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, tam hüküm ve hikmet sahibidir" (Bakara, 220).

Bu ayetle ilgili bazı meseleler var:

BİRİNCİ MESELE
Bu Konudaki Ayetin Nüzul Sebebi

Cahiliye Arapları, yetimlerin mallarından istifâde etmeyi alışkanlık haline getirmişlerdi. Çoğu zaman yetim kızların mallarına tamah ederek onlarla evleniyorlar veya o yetimin malı elinin altından gitmesin diye onu oğullarından biri ile evlendiriyorlardı. Sonra Cenâb-ı Allah, إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا *"Yetimlerin mallarını haksızlıkla yiyenler, karınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"* (Nisa, 10) âyetini indirmiştir.

Yine Allah Teâlâ yetimler hakkında şu ayetleri indirmiştir:
وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ *"Eğer yetim kızlar hakkında (âdil olamayacağınızdan) korkarsanız sizin için helâl olan kadınlardan nikâh ediniz"* (Nisa, 3);

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى
النِّسَاءِ اللَّاتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوِلْدَانِ
وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا

"Senden,kadınlar hakkında fetva isterler. De ki:"Onlara dair fetvayı size Allah veriyor". Kendileri için yazılmış (farz kılınmış) olan (mirası) onlara vermediğiniz ve nikâhlamayı da istemediğiniz yetim kızlar ile küçük çocuklar hakkındaki, bir de yetimlere karşı âdil olmanız hususundaki, Kitap'ta okunup duran ayetler... Hangi hayrı yaparsanız Allah onu hakkıyla bilir" (Nisa, 127)

ve, وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ *"Yetimin malına ancak en iyi bir suretle yaklaşın"* (İsra, 34).

Bu ayetler karşısında insanlar yetimlerle içli dışlı olmayı, onların mallarına yaklaşmayı ve onların işlerini deruhte etmeyi bıraktılar. Bundan dolayı yetimlerin menfaatleri zedelenmiş, ve geçimleri bozulmuştur. Yetimlerin bu hali de müslümanları üzmüş ve böylece ne yapacaklarını şaşırmışlar; eğer onlara karışıp, işlerini üzerlerine alsalar, çok şiddetli bir va'id ile karşı karşıya kalıyorlar. Eğer yetimlerden ayrılıp, işlerine bakmasalar, o zaman da onların geçimi bozuluyor. Bundan dolayı müslümanlar şaşıp kaldılar.

Sonra burada, onların bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e bilfiil sormuş olmaları muhtemel olduğu gibi, bu soruyu kafalarından geçirdikleri ve Allah'ın bu konuda hâlin nasıl olacağını beyân etmesini temenni etmiş olmaları da muhtemeldir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayeti indirmiştir. Rivayet edildiğine göre yukarıda geçen yetimlerle ilgili âyetler nâzil olunca, müslümanlar yetimlerin mallarından uzak durmuş ve her bakımdan onlara karışmaktan çekinmişlerdir. Hatta şu hale gelmiş: Yetim için bir yemek yapılır. Eğer ondan bir kısmı artarsa onu alıp yemezler ve böylece o yemek bozulurdu. Yetimlere bakacak kimseler, yetim için müstakil ayrı bir yer, ayrı bir yiyecek-içecek hazırlıyorlardı. Bu da fakir müslümanlara zor geliyordu. Bundan dolayı **Abdullah b. Revâha** (r.a): "Ya Resulallah hepimizin yetimleri oturtacak evlerimiz, ve yetimlere ayrıca verecek yiyecek-içeceklerimiz yok" dedi. Bunun üzerine, bu âyet nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ *"De ki "Onların durumunu ıslah hayırlıdır"* buyruğu hakkında birkaç izah tarzı vardır:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: "Bu ifâde, bilgi, terbiye ve fazilet üzere yetişmesi için, yetimin işlerini yoluna koymak, onu terbiye etmek ve benzeri diğer şeyleri yerine getirmeyi içine alır. Çünkü bu iş, yetim için, onun durumunu ticaret yoluyla düzeltmekten daha tesirlidir. Buna yine, harcamaları malını tüketmesin diye, onun ticaret yoluyla ıslah edilmesi ve Cenâb-ı Hakk'ın, وَآتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَبَدَّلُوا الْخَبِيثَ بِالطَّيِّبِ *"Yetimlere mallarını verin, temizi, murdar olan ile değişmeyin"* (Nisa, 2) âyetinin ifâde ettiği şey de dahildir.

Ayetteki, خَيْرٌ **"hayır"** tabirinin manası, yetimin bakımını üzerine alan kimsenin hali ile ilgilidir. Yani, "Bu iş, onun bakımını üzerine alan kimse için, yetimin hakkı hususunda kusurlu davranmasından daha hayırlıdır." Bu ifâde yine yetimin hali ile de ilgilidir. Yani, "Bu iş onun kendi halinin ve malının ısla-

hını temin edeceği için, yetim hakkında da hayırlıdır." Buna göre, خَيْرٌ kelimesi, yetimin ve velisinin bütün işleriyle alakalı bir tabirdir.

Eğer, "Allah Teâlâ'nın, قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ *"De ki, "onları ıslah hayırlıdır"* âyetinin zâhiri, onların mallarını değil de kendilerini idâre edip yönetmeyi içine alır" denirse, biz de deriz ki: "Durum böyle değildir. Çünkü yetimin malını, kârlandırmak ve artırmak suretiyle ıslaha götüren herşey, yetimin kendisini ıslah sayılır. Binaenaleyh, malın ıslahının âyetin zâhirine dahil olması imkânsız olmaz." Bu görüş, bu hususta söylenmiş sözlerin en güzelidir.

2) Bu hükmün, yetimin velisi hakkında olduğunu söyleyen kimsenin görüşü.. Yani, "Bir karşılık ve ücret almaksızın yetimlerin malını ıslah etmek, yetimin velisi için daha hayırlı ve sevaplıdır."

3) Bu hükmün yetim hakkında olmasıdır.. Buna göre mana şöyle olur: "Yetimlerin, ıslahlar için velileri ile beraber olmaları, onlardan ayrılıp, onlarla beraber olmadan kaçınmalarından daha hayırlıdır." Birinci görüş daha uygundur. Çünkü ifâde mutlaktır. Mutlak bir lâfzı, şu tarafa değil de bu tarafa tahsis etmek, tercih sebebi olmadan yapılan bir tercih olur ki bu câiz değildir. Bu sebeple ifâdeyi, nefsin ve malın ıslahı hususunda yetimin velisi ile yetime âit hayırlara hamletmek gerekir. Özet olarak, ayetten murad edilen şudur: Faydanın temin edileceği yönler çeşit çeşittir. Bundan dolayı yetimin menfaatlerini gözetmeyi üzerine almış olan kimsenin gözünün, dünyada ve ahirette kendisi ve malı ile canı hususunda yetim için hayır kazanmada olması gerekir. İşte bu ifâde, bütün bunları içine alan bir cümledir.

Allah Teâlâ'nın, وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ *"Eğer onlarla bir arada yaşarsanız, onlar sizin kardeşlerinizdir"* ayetinde birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلْمُخَالَطَة birçok manaya gelen müşterek bir kelime olup, bu manalardan hangisine geldiğini söylemek zordur. Bu kökten olarak cinsî münasebete, اَلْخِلَاطُ ;ve kişi delirdiği zaman, خُولِطَ الرَّجُلُ denilir. Aklının gitmesi sebebiyle, işleri karmakarışık olduğu için deliliğe de, اَلْخِلَاطُ denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayetin tefsiri ile ilgili birkaç vecih bulunmaktadır:

a) Bu ifâdeden murad şudur: "Eğer siz o yetimlerle yiyecek, içecek, mesken ve hizmet hususlarında biraraya gelirseniz, biliniz ki onlar sizin kardeşlerinizdir." Buna göre mana şöyle olur: O zamanki kimseler, yetimin yiyeceğini yiyeceklerinden, içeceğini içe-

ceklerinden ve barınağını da kendi barınaklarından ayırmışlardı. Allah Teâlâ ise onlara, kişinin kendi oğlunun malı üzerindeki tasarrufu gibi, yiyeceği ile onun yiyeceğini, içeceği ile onun içeceğini karıştırmayı (birleştirmeyi) ve tek bir evde birlikte yaşamayı mübah kılmıştır. Çünkü bu şekilde davranma, mu'aşeret ve sevgi itibariyle daha müessirdir. Öyle ise âyetin manası şöyle olur: "Eğer siz, mallarının yok olmasına yol açmayacak şekilde onlarla bir araya gelirseniz, işte bu câizdir."

b) Bu beraberlikten muradın şöyle olması muhtemeldir: Bu, yapılan işin ücreti olacak kadar onların mallarından istifâde etmeleridir. Bu görüşte olanlardan, yetimlerin işini üzerine alan kimsenin ister zengin, ister fakir olsun, bu kadar yararlanabileceğini câiz görenler vardır. Yine bu görüşte olanlardan, yetimlerin velileri zengin olduğu zaman, onların, yetimin malından yiyemeyeceklerini, çünkü bu veliliğin o kimseler için farz olduğunu, binaenaleyh farz olan işe karşılık ücret taleb etmenin câiz olamayacağını söyleyenler vardır. Bunlar bu görüşlerine, وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ *"Kim zengin ise (yetimin malını yemekten) kaçınsın. Kim de fakir ise örfe göre yesin"* (Nisa, 6) ayetini delil getirmişlerdir. Fakat yetimin velisi olan kimse fâkir ise, bu görüşte olanlara göre, yetimin malından ihtiyacı kadar yer. Bunlar zenginledikleri zaman, yediği kadar malın karşılığını onlara geri verir. Eğer zenginleyemezse yetimden helâl etmesini ister.

İbn Ömer (r.a)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın verdiği mal hususunda, kendimi yetim velisi gibi saydım. Zengin olduğumda sakınarak yedim. Fakir olduğumda, örfe göre bir borç gibi yedim ve onu ödedim."

Mücahid'den yetimin velisi fakir olup da şer'i ölçüler içerisinde yetimin malından yiyip içen kimsenin, bu yediğini sonradan ödemeyeceği rivayet edilmiştir.

c) Ayetin mânâsının şöyle olması muhtemeldir: Bu, yetim çocuğun menfaat ve iyiliğine olan her şeyi gözetmek şartıyla, onların yetimin malını şirket kurmak şeklinde kendi mallarına katmalarıdır.

d) **Ebu Müslim**'in tercih ettiği görüş şudur: Bu görüşe göre, ayette bahsedilen beraber yaşamadan maksad, Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانْكِحُوا *"Eğer yetim kızlar hakkında (âdil olamayacağınızdan) endişe ederseniz, arzu ettiğiniz iki, üç, dört kadın nikâhlayabilirsiniz"* (Nisa, 3) ve,

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ

"Senden kadınlar hakkında fetvâ isterler. Onlara dâir fetvâyı Allah size veriyor: "Yetim kızlar hususunda Kitap'ta okunup duran ayetler..." (Nisa, 127) âyetlerinde de belirtildiği gibi evlilik yoluyla kurulan akrabalıktır. **Ebu Müslim** şöyle der: "Bu görüş, şu sebeblerden dolayı diğerlerinden daha tercihe şayandır:

1) Bu, bizzat yetimle karışma, içli-dışlı olmadır. Şirket meselesi ise, onun malıyla içli-dışlı olmaktır.

2) Şirket, Hak Teâlâ'nın, قُلْ إِصْلاَحٌ لَهُمْ خَيْرٌ *"De ki: "Onları ıslah hayırlıdır"* ifâdesinde mevcuttur. Halbuki nikâh yoluyla ve yetim kızları (oğullarıyla) evlendirmek suretiyle meydana gelen içli-dışlı olma, bu ifâdenin muhtevasında yoktur. Bu sebeple sözü, bu manadaki muhâlataya hamletmek, doğruya daha yakındır.

3) Hak Teâlâ'nın, *"Onlar, sizin kardeşlerinizdir"* buyruğu, ayette bahsedilen karışmadan maksadın, muhâlatanın bu çeşidi olduğunu gösterir. Çünkü yetim şayet müslüman çocuklarından olmazsa, müslüman çocuklardan olduğu zaman onun malının ıslahı düşünüldüğü gibi, bu durumda da onun malının ıslahının araştırılıp düşünülmesi gerekir. Bu sebeble, ayetteki "Onlar sizin kardeşlerinizdir" sözüyle, bir başka çeşit karışmaya işaret edilmiş olması gerekir.

4) Allah Teâlâ, bu âyetten sonra, وَلاَ تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ *"Müşrik kadınlarla, onlar îman edinceye kadar evlenmeyin"* (Bakara, 221) buyurmuştur. Buna göre mana şöyle olur:"Teşvik edilen muhâlata (karışma, içli-dışlı) olma, ancak İslâm sebebiyle sizin kardeşleriniz olan yetimler hakkındadır. Onlar, sevgi ve muhabbeti pekiştirmek için kendileriyle evlenmeniz gerekenlerin tâ kendileridir. Fakat yetim kız, müşrik olursa sakın bunu yapmayın."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ayetteki, فَإِخْوَانُكُمْ sözü, فَهُمْ إِخْوَانُكُمْ "Onlar, sizin kardeşlerinizdir" takdirindedir. **Ferra** ise, "Bu kelimeyi şayet mansub okusaydın yine doğru olurdu. Bu durumda mana, "siz kardeşlerinizle içli-dışlı olursunuz" şeklindedir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ *"Allah ifsâd eden ile ıslah edeni bilir"* kavli hakkında, "Yetimlerin malını ifsâd eden ile, o malları ıslah edeni bilir", ve yine "Allah Teâlâ, onlarla evlenmek suretiyle mallarını ifsad etmeyi isteyen kimselerle, bunu düşünmeyen kimselerin içlerinden geçeni bilir" denilmiştir. Yani, "Siz iyileştirmeyi istediğinizi bizzat ızhar

ettiğiniz zaman..." demektir. "Ama, siz gönlünüzde böyle bir iyileştirmeyi istemeyip, aksine bundan maksadınız başka bir şey olursa, bu durumda Allah'u Teâlâ, sizin gönüllerinizde sakladığınız şeylere muttali olur, akıllarınızdan geçeni de bilir." Bu ifâde, büyük bir tehdit sadedindedir. Bunun sebebi ise şudur: Yetim kendi kendini koruyup gözetemez. Onu görüp gözetecek başka bir kimse de yoktur. İşte bunun için Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Yetimin işlerini tekeffül edecek bir kimsesi olmayınca, iyi biliniz ki onun işlerini üstlenen benim... Onun velisi olmayı üstlenen de benim." Bu ayet-i kerimenin şu manaya geldiği de söylenmiştir: "Allah, yetimin malından faydalanmak suretiyle onun işini deruhte eden muslih kimse için neyin caiz olduğunu; onun malından faydalanmak suretiyle yetimin işini ıslâh etmeyen müfsid kimse için de neyin caiz olduğunu bilir. Binaenaleyh, onun malını ıslâh etmeksizin, sizden herhangi biriniz yetimin malından herhangi bir şey almaktan sakınınız."

Hak Teâlâ'nın, وَلَوْشَآءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ *"Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı"* kavli hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْإِعْنَاتُ kişiyi, güç yetirilemiyecek bir meşakkata zorlamaktır. Nitekim bir kimse, başka bir kimseyi içinden çıkılamıyacak bir işe soktuğu zaman, اَعْنَتَ فُلَانٌ فُلَانًا denilir. Birisi sorduğu sual ile bir kimsenin zihnini karıştırıp, o kimseyi yanılttığı zaman, تَعَنَّتَهُ تَعَنُّتًا; kemik sargıya alındıktan sonra kırıldığı zaman, عَنَتَ الْعَظْمُ الْمَجْبُورُ denilir. اَلْعَنَتُ kelimesinin eses mânası meşakkat demektir. Çileli ve meşakkatli olduğu vakit, اَكَمَةٌ عَنُوتٌ "Tırmanılması zor olan tepe" denilir. Hak Teâlâ'nın, عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ *"Sıkıntıya uğramanız ona zor gelir"* (Tevbe, 128) sözü de bu mânadadır. Yani, "Size güç gelen şeyler, ona zor gelir (üzülür)" demektir. Yine, عَانَتَنِي فِي السُّؤَالِ denilir; yani, "Soru sorarken bana çok katı davrandı ve benim zararımı istedi." Müfessirlere gelince, **İbn Abbas** şu şekilde mâna vermiştir: "Eğer Allah isteseydi, yetimlerin mallarından aldığınız şeyi, sizi helâk edici kılardı." **Atâ** da şu şekilde tefsir etmiştir: "Allah isteseydi, sizin bu konuda kendinize güçlük çıkardığınız gibi, sizi meşakkat içinde bırakır ve onlarla bir araya gelme hususunda işi zorlaştırırdı." **Zeccâc** da, "Allah isteseydi, sizi, size zor gelecek şeylerle mükellef tutardı" şeklinde mânalandırmıştır.

İKİNCİ MESELE **Cübbâî** bu ayetle istidlâl ederek şöyle demiştir: Ayet, Allah'u Teâlâ'nın, kulunu gücü yetmeyeceği şeylerle mükellef tutmayacağına delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, وَلَوْشَآءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ sözü, Allah'u Teâlâ'nın mükellef tut-

ma konusunda, kullarına güçlük ve meşakkat çıkarmadığına delâlet eder. Allah'u Teâlâ, kulunu kendisine takat getiremiyeceği şeylerle mükellef tutmuş olsaydı, elbette bu durum güçlük ve meşakkat sınırlarını aşmış olurdu.

Bil ki bu istidlâl şu şekilde yapılmıştır: لَوْ kelimesi, başkası olmadığı için bir şeyin yokluğuna delâlet eder. Sonra, bu istidlâlde bulunanlar , kendilerine bu ayetin yetimler hakkında vârid olduğu sorusunu sormuşlar, bu soruya da, "İtibâr, sebebin hususîliğine değil, lâfzın umumiliğinedir" şeklinde cevap vermişlerdir. Yine Allah'u Teâlâ,yetimin velisi olan kimsede ıslâh etme kudretini yaratmayabilir. Çünkü bu,onların ıslâhın hilâfını, yani ifsâdı tercih eden kimse hakkındaki görüşleridir. Durum böyle olunca, kulunu gücü yetmeyeceği ve yapması da mümkün olmayan şeylerle mükellef tuttuğu halde, özellikle o kimse hakkında, وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ "Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı" demesi nasıl caiz olur?

Yine kişiyi meşakkate ve güçlüğe zorlamak, ancak bir şey yapmaya imkânı bulunan, ama bu iş kendisine güç ve zor gelen kimseler hakkında doğru olur. Ama, katî olarak hiçbir şey yapamayacak kimse hakkında bu ifâde doğru olmaz. Dâvâlaşma esnasında veli, salâhı tercih ettiği zaman, onun fesâdı işlemesi mümkün olmaz. Fesat fiiline de güç yetiremediği zaman, o kimse hakkında, وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ *"Eğer Allah dileseydi, sizi muhakkak zahmete sokardı"* denilmesi doğru olmaz.

Buna cevâbımız şudur: Bu, "ilim ve sebep"prensibine (meselesi) aykırıdır (Dolayısıyla, geçerli değildir).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ka'bî bu ayetle, Allah'u Teâlâ'nın adâletin hilâfına da kâdir olduğuna istidlâl etmiştir. Çünkü Allah'u Teâlâ'nın, insanları meşakkata sokmaya kâdir olmakla vasfedilmesi imkânsız olsaydı, Allah'u Teâlâ'nın, وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ demesi caiz olmazdı. **Nazzâm,** buna şu şekilde cevap vermiştir: Bu husus, Allah'u Teâlâ'nın meşakkate sokmayı dilemesine bağlanmıştır. O halde neye dayanarak Allah'u Teâlâ'nın böyle dileyeceğini söyleyebiliyorsunuz? Allah en iyisini bilendir.

★

★ ★

Nikâh Hususunda Hüküm

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ ۚ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ ۗ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّىٰ يُؤْمِنُوا ۚ وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ ۗ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ ۖ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ ۖ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ

"Allah'ı inkâr eden kadınlarla, iman edinceye kadar evlenmeyin. İman eden bir câriye,-hoşunuza gitse de-müşrik bir kadından daha hayırlıdır. Müşrik erkeklere de, iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) nikâhlamayın. Mü'min bir köle, hoşunuza gitse de müşrikten daha hayırlıdır. İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar. Allah ise, kendi iradesiyle, cennete ve mağfirete çağırır. İyice düşünüp ibret alsınlar diye, Allah ayetlerini iyice açıklar"

(Bakara, 221).

Bil ki, bu ayetin bir benzeri de Hak Teâlâ'nın, وَلَا تُمْسِكُوا بِعِصَمِ الْكَوَافِرِ *"Kâfir zevceleri nikâhımızda tutmayın"* (Mümtehine, 10) âyetidir. Yani, onlarla evlenmeyin; onları nikâhlamayın.. Bu kıraata göre, onlar müşrik kadınlarla evlenmiyorlar demektir.

Bil ki, müfessirler bu ayetin yeni bir hüküm ve şeriata başlayıp başlamadığı; yahutta onun, kendisinden önceki âyetle ilgili olup olmadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Ekseri âlimlere göre, burada harâm ve helâl olan şeylerin açıklanması hususunda, yeni bir hüküm başlamaktadır.

Ebû Müslim ise, bunun önceki âyette geçen yetimlerle ilgili açıklamalarla alâkalı olduğunu söylemiştir. Çünkü Allah'u Teâlâ, وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ *"Eğer onlarla içli dışlı olursanız, onlar sizin kardeşlerinizdir"* (Bakara, 220) buyurup, evlilik yoluyla akrabalık kurma bakımından içli dışlı olmayı murad edince, buna, yetimler hakkında teşvik edici olan ve bunun, onların müşrik kadınlar hakkında istekli oluşlarından daha evlâ olduğunu gösteren hususu buna atfetmiş ve mü'mine bir cariyenin, son derece rağbet edilen birisi olsa bile müşrik bir kadından daha hayırlı olduğunu beyan buyurmuştur. Allah Teâlâ bununla, yetim kızları nikâhlamaya onların ve mallarının faydasına olan şeyleri yapmaya bir teşvik olsun diye, yetimler bülûğa erdiği zaman erkekleri ev-

lendirmeye teşvik etmek istemiştir. Bu iki izaha göre de âyetin hükmü değişmez. Sonra âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), müslümanları oradan gizlice çıkarsın diye, Haşimoğullarının müttefiği olan **Mersed İbn Ebî Merdes**'i Mekke'ye yollamıştı. Bu zât Mekke'ye geldiğinde câhiliyyede kendisinin sevgilisi Mersed olup da, Mersed müslüman olunca ondan yüz çeviren, böylece inzivâya çekilen, kendisine de **Anâk** adındaki kadın geldi.. **Mersed ise**, ona, İslâm'ın buna müsaade etmeyeceğini, ama Allah'ın Resûlünden müsaade isteyeceğini ve onunla evleneceğini ona vaadetti.. **Mersed**, Hz. Peygamber'in yanına varınca, **Anâk** ile ilgili meseleyi O'na anlattı ve, O'na, "Anâk'la evlenmesinin caiz olup olmadığını sordu". Bunun üzerine de Allah bu ayeti indirdi.

İKİNCİ MESELE

Âlimler "Nikâh" lâfzı üzerinde ihtilâf etmişlerdir. **Şafiî** (r.h), talebelerinin çoğu bunun "**akid**" kasdedilerek hakiki mânada kullanıldığını söylemişler ve buna şunları delil getirmişlerdir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), لاَ نِكَاحَ اِلاَّ بِوَلِّىٍ وَشُهُودٍ *"Nikâh ancak veli ve şahid ile olur"*[15] buyurmuştur. Böylece Hz. Peygamber (s.a.s) nikâh hâdisesini veli ve şahidlerin olmasına bağlamıştır. Veli ve şahidlerin bulunmasına dayanan şey ise "cinsi münasebet" değil, "akit" (anlaşma) dır.

b) Hz. Peygamber (s.a.s), وُلِدْتُ مِنْ نِكَاحٍ وَلَمْ أُولَدْ مِنْ سِفَاحٍ *"Ben nikâh neticesi doğdum, zina neticesi doğmadım"* buyurmuştur. Bu hadis, nikâhın sanki sifâhın (zinanın) mukâbili olduğunu gösterir. Zinanın, cinsi münasebete şâmil olduğu mâlumdur. Eğer "nikâh" da cinsi münasebet için isim olsaydı, o zaman bunun zinâ mukabili olması mümkün olmazdı.

c) Hak Teâlâ, وَاَنْكِحُوا الْأَيَامٰى مِنْكُمْ وَالصَّالِحِينَ مِنْ عِبَادِكُمْ وَاِمَائِكُمْ *"İçinizden bekarları, salih (mü'min) olan köle ve câriyelerinizi evlendirin"* (Nur, 32) buyurmuştur. Şüphe yok ki bu âyetteki, اَنْكِحُوا (evlendiriniz) lâfzını "**akid**" manasının dışında bir manaya hamletmek mümkün değildir.

d) **Vahidi**'nin "**el-Bâsit**" adlı eserinde yer verdiği **A'şâ**'nın şu şiiridir: فَلاَ تَقْرَبَنَّ مِنْ جَارَةٍ اِنَّ سِرَّهَا عَلَيْكَ حَرَامٌ فَانْكِحَنْ اَوْ تَأَيَّمَا *"Komşuna yaklaşma. Çünkü onunla gizlice buluşman sana haramdır. Öyle ise ya evlen, ve-*

(15) Tirmizi, Nikâh 14 (3/407) (kısmen); Keşfu'l-Hafâ, 2/369.

yahut da bekar dur.'' **A'şâ**'nın, فانكحن sözü, ancak nikâh akdi yapmayı emretme manasındadır. Çünkü şiirin başında "Komşuna yaklaşma" yani, "haram yol ile onunla cinsi münasebette bulunma, ancak nikâh akdi yapıp onunla evlen. Aksi takdirde bekar kal, kadınlardan uzak dur" demiştir.

Ebu Hanife'nin talebelerinden pek çoğu ise "nikâh" lâfzının hakiki mânasının "cinsi münasebet" olduğunu söylemişler ve bu görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ *''Yine erkek, hanımını (üçüncü defâ) boşarsa, ondan sonra kadın başka birisiyle nikâhlanıncaya kadar, o (ilk kocasına) helâl olmaz''* (Bakara, 230) buyurmuştur. Bu âyette helâl olmama işi, başka birisiyle nikâhlanma şartına bağlanmıştır. Haramlığın kendisi sebebiyle sona erdiği nikâh, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ *''Hayır, sen onun balcığından, o da senin balcığından tatmadıkça olmaz''*[16] hadisinin de delâlet ettiği gibi, "cinsi münasebet" manasındaki nikâhtır, akid değildir. Bu sebeble "nikâh" lâfzından muradın "cinsi münasebet" olması gerekir.

b) Hz.Peygmaber (s.a.s), نَاكِحُ الْيَدِ مَلْعُونٌ وَنَاكِحُ الْبَهِيمَةِ مَلْعُونٌ *''Elini nikâhlayan (istimnâ yapan) mel'undur. Hayvanları nikâhlayan (onlarla cinsi münasebet yapan) mel'undur''*[17] buyurmuş, "akid" olmadan "nikâh" manasının sözkonusu olduğunu göstermiştir.

c) Arapça'da "nikâh", eklenmek ve cinsi münasebette bulunmak manasındadır. Yağmur yeryüzüne düştüğü zaman, نَكَحَ الْمَطَرُ الْأَرْضَ ; gözü uyku bürüdüğü zaman, نَكَحَ النُّعَاسُ عَيْنَهُ denilir. Bir darb-ı meselde de, أَنْكَحَنَا الْفَرَا فَسَتَرَى "Bize ucûb geldi, sen onu göreceksin" denilmiştir. Bir şair: وَالنَّاكِحِينَ بِشَطِّي دِجْلَةَ الْبَقَرَا الْتَّارِكِينَ عَلَى طُهْرٍ نِسَاءِهِمْ *''Temiz oldukları halde kadınlarını bırakıp da Dicle'nin iki kıyısında ineklerle nikâhlananlar...''* demiştir. **Mütenebbi** de,

أَنْكَحَتْ صِمُّ حَصَاهَا خُفَّ يَعْمَلَةٍ تَعَثَّرَتْ بِي إِلَيْكَ السَّهْلُ وَالْجَبَلاَ *''Oranın büyük çakıl taşları belası yük devesinin ayaklarına isabet etti. Ovalar ve dağlar beni sürükleyip sana getirdi''* demiştir.

Cinsi münasebette, eklenmek ve cimâ manası, "akit" kelimesinde olandan daha fazladır. Bu sebeble, "nikâh" lâfzını bu manaya hamletmek gerekir.

Bazı alimler nikâhın, "eklenmek" mânâsından ibaret olduğunu söylemiş-

---

(16) Buhâri, Talak, 4; Tirmizi, Nikâh, 27 (3/427).

(17) **Keşfu'l-Hafâ**, 2/320 (Birinci kısım); **Tirmizi**, Hudud, 24 (4/58) (ikinci kısım, değişik ifâde ile).

lordir. "Eklenme" manası ise hem "akid" de, hem de "cinsi münasebet" de vardır. Bu sebeble "nikâh" lâfzını her iki manaya birden hamletmek güzel olur.

İbn Cinnî ise şöyle demiştir: **Ebu Ali'ye** Arapların, نَكَحَ الْمَرْأَةُ (O,kadını nikâhladı) ifâdelerinin mânâsını sordum da o şöyle dedi: Araplar, bu kelimenin kullanılışında, karışıklığa meydan vermeyecek şekilde ince nüanslar ortaya koymuşlardır. Mesela, نَكَحَ فُلَانٌ فُلَانَةً dedikleri zaman, "falanın falanı aldığını ve onunla evlenme akdi yaptığını" kastederler. Ama, نَكَحَ اَمْرَاَتَهُ اَوْ زَوْجَتَهُ dedikleri zaman, "hanımı ile cinsi münasebette bulundu" manasından başka birşey kastetmezler. Çünkü falancanın kendi hanımı ile nikâhlanıp, onunla cinsi münasebette bulunduğu zikredildiği zaman, "akd" lâfzını zikretmeye gerek kalmamıştır. Böylece de kelimenin, cinsi münasebetten başka bir mânaya ihtimâli kalmamış olur. Nikâh lâfzıyla ilgili incelemenin tamamı bundan ibarettir.

Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, bu ayetteki, وَلَا تَنْكِحُوا buyruğundan maksadın, "O müşrik kadınlarla nikâh akdi yapmayın" mânası olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ehl-i Kitabın Müşrik Sayılıp Sayılmadığı

Âlimler, ayette geçen, الْمُشْرِكُ lâfzının, ehl-i kitâbın kâfirlerini içine alıp almadığı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Âlimlerden bazısı, bu kelimenin onları da içine aldığını kabul etmemiştir.

Âlimlerin pekçoğu ise, "**müşrik**" lâfzının ehl-i kitâbın kâfirlerini de içine aldığı görüşündedirler. Bunun böyle olduğuna şu hususlar da delâlet eder:

1) Hak Teâlâ, وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ *"Yahudiler, "Uzeyr Allah'ın oğludur" dedi; hristiyanlar da, "Mesîh Allah'ın oğludur" dedi"* (Tevbe, 30) buyurmuş, sonra da müteakip ayetin sonunda, سُبْحَانَهُ عَمَّا يُشْرِكُونَ *"Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir"* (Tevbe, 31) demiştir. Bu ayet, yahudi ve hristiyanların müşrik oldukları hususunda sarih bir delildir.

2) Hak Teâlâ, إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ *"Muhakkak ki Allah, kendisine şirk koşulmasını bağışlamaz. Bunun dışındakileri.. bağışlar"* (Nisa, 48) buyurmuştur. Bu âyet, şirkin dışındaki günahları, Allah'u Teâlâ'nın affedeceğine delâlet etmektedir. Eğer yahudi ve hristiyanların küfürleri şirk olmasaydı, bu âyetin muktezasına göre, Allah'u Teâlâ'nın, onları da affetmesi gerekirdi. Bu böyle olmadığına göre, yahudi ve hristiyanların küfürlerinin şirk olduğunu anlamış oluruz.

3) Hak Teâlâ, لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَالِثُ ثَلَاثَةٍ *"Allah muhakkak*

kl üçün üçüncüsüdür'' diyenler, andolsun kl kâfir olmuştur'' (Maide, 73) buyurmuştur. Âyette bahsedilen **''teslis''**, ya onların üç sıfatın veyahut da üç zâtın mevcudiyetine (tanrı olarak) inanmalarıdır. Birincisi bâtıldır, çünkü Allah'u Teâlâ'nın âlim olmasından anlaşılan, O'nun kâdir olmasından ve hayy olmasından başka bir şeydir. Bu üç mefhûmun mutlaka itiraf edilmesi gerekli olduğu için, üç sıfatın varlığını kabul etmek, İslâm dininin zarûretlerinden olur. Binaenaleyh, hristiyanları küfre nisbet etmek nasıl mümkün olur?..

Bu husus yanlış olunca, Allah'u Teâlâ bize, onların küfürlerinin ayrı ayrı kadîm olan üç zâtın varlığına inanmalarından dolayı olduğunu bildirmiştir. İşte bundan dolayı hristiyanlar "kelime" (Logos) uknûmunun, **Hz. İsa**'ya; "hayat" uknûmunun ise **Hz. Meryem**'e hulûl etmiş olmasını tecviz etmişlerdir. Onlara göre, **''ekânîm''** diye adlandırılan bu şeyler, eğer kendi kendilerine müstakil birer zât olmasalardı, onlar bu unsurların bir zattan diğer bir zata intikâl etmelerini caiz görmezlerdi. Bu sebeple onların, ezelî-kadîm ve kendi kendine var olan birtakım zâtların mevcûdiyetine inanmış oldukları ortaya çıkmış olur ki, bu da bir şirk ve birçok ilâhın varlığını kabul etmektir. Dolayısıyla onlar müşrik olmuşlardır. Hristiyanların, "müşrik" isminin kapsamına girmiş oldukları sabit olunca, aralarında herhangi bir farkın bulunmadığının zarûrî olarak bilinmesiyle yahudilerin de böyle olması gerekir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s)'den rivayet edilen şu hususdur: Hz. Peygamber bir komutana emir vererek şöyle dedi:

إِذَا لَقِيتَ عَدُوًّا مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ فَإِنْ أَجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَإِنْ أَبَوْا فَادْعُهُمْ إِلَى الْجِزْيَةِ وَعَقْدِ الذِّمَّةِ فَإِنْ أَجَابُوكَ فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَكُفَّ عَنْهُمْ

''Müşriklerden bir topluluğa rastladığın zaman, onları İslâm'a davat et! Eğer onlar davetine icâbet ederlerse, onlardan bu hususu kabul et. Eğer onlar diretip yüz çevirirlerse, onları cizyeye ve zımmî olmaya davet et. Eğer onlar, senin bu davetine icâbet ederlerse, bunu kabul et ve onlardan elini çek...''(18)

Hz. Peygamber, onlardan cizye ve zimmet akdini kabul eden kimseleri, müşrik diye adlandırmıştır. Böylece bu zımmî nin müşrik diye adlandırılacağına delâlet etmektedir.

5) **Ebu Bekr el-Esamm**'ın istidlâlidir. O, şu şekilde istidlâlde bulunmuştur: Elinde zuhûr eden bu mucizelerin beşer kudretini aşmış olması bakımından, Hz. Peygamberin risâletini inkâr eden herkes müşriktir. Yahudi ve hristiyanlar, bu mucizelerin Allah tarafından meydana getirildiğini de inkâr edi-

(18) **Müslim**, Cihâd, 3.

yor, aksine bu mucizeleri cin ve şeytanlara nisbet ediyorlardı. Çünkü onlar mucizelerin birer sihir olduğunu ve cinler ile şeytanlar tarafından meydana getirildiğini söylüyorlardı. Böylece bunlar, beşer kudretinin dışında kalan bu tür mucizelerin yaratılması hususunda, Allah'u Teâlâ'ya bir şerîk koşmuş oluyorlardı. Bu sebeple onların müşrik olduklarına kesin olarak hükmetmek gerekmiştir. Çünkü, ilahın, bu tür şeyleri yaratmaya kâdir olandan başka bir anlamı yoktur.

Ebu Bekr'in bu görüşüne **Kâdî** itiraz ederek şöyle demiştir: Yahudiler ancak, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhûr eden şeyleri, beşerin kudretini aşan şeyler cümlesinden kabul edip, bunu da Allah'tan başkasına nisbet ettikleri zaman müşrik olurlar. Ama bunu kabul etmeyip, Hz. Muhammed (s.a.s)'in elinde zuhûr eden şeylerin, kulların da kendisine kâdir olabileceği şeyler cinsinden olduğunu iddiâ ettikleri zaman, bunu Allah'tan başkasına nisbet etmiş olmaları sebebiyle müşrik olmaları gerekmez.

Cevap: Yahudinin, mucizelerin beşerin kudreti dairesinde olup olmadığına dair ikrarına itibar edilmez. İtibâr ancak, bu mucizenin beşerin kudretini aştığına delâlet eder. Buna göre kim bunu, Allah'tan başka bir şeye nisbet ederse, şu kimse gibi, o da müşrik olur: "Cismi ve hayatı yaratmak, beşerin gücü dairesinde olan şeyler cümlesindendir" deyip, sonra da canlılar ile nebâtın yaratılmasını feleklere ve yıldızlara nisbet eden kimse müşrik olur. İşte burada da böyledir. Yahudi ve hristiyanların, müşrik isminin muhtevasına girdiklerini gösteren şeylerin tamamı işte budur.

Bu görüşte olmayanlar da, şu şekilde istidlâlde bulunmuşlardır: Allah'u Teâlâ, ehl-i kitâpla müşrikleri ayrı ayrı zikretmiştir. Bu da, ehl-i kitâbın "müşrik" isminin muhtevasına girmediğine delâlet eder. Biz, Hak Teâlâ'nın,
إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالصَّابِئِينَ وَالنَّصَارَىٰ وَالْمَجُوسَ وَالَّذِينَ أَشْرَكُوا... *"O iman edenler, o yahudiler, o sâbîîler, o nasranîler, o mecusiler ve, Allah'a şirk koşanlar..."* (Hacc, 17), مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ *"Ehl-i kitâptan kâfir olanlar da, müşrikler de... istemezler"* (Bakara, 105), لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ *"Ehl-i kitâptan kâfir olanlar ve müşrikler.. olmadı..."* (Beyyine, 1) âyetlerinden dolayı, ehl-i kitâp ile müşrikleri de birbirinden ayırdettiğini söyledik. Allah'u Teâlâ bu ayetlerde, her iki grubun arasını ayırarak, onlardan birini diğerine atfetmiştir ki, bu da farklılığı gerektirir.

Bunlara şöyle cevap verilir: Bu Hak Teâlâ'nın,
وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ *"Hani biz peygamberlerden misaklarını almıştık.. Senden de, Nûh'tan da.."* (Ahzâb, 7) ve,

مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلٰئِكَتِهٖ وَرُسُلِهٖ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Kim Allah'a, O'nun meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa..."* (Bakara, 98) âyetiyle bir müşkillik arzetmektedir. Eğer onlar, "Zikredilen vasıfta, onların kemâline dikkat çekmek için Cebrail ile Mikail özel olarak zikredilmiştir" derlerse, biz de deriz ki: Burada Hak Teâlâ, onların küfürdeki derekelerine dikkat çekmek için, putperestleri özellikle bu isimle, müşrik ismiyle zikretmiştir. Bu meselede söylenebileceklerin tamamı işte bundan ibarettir.

Sonra bil ki, yahudi ve hristiyanların müşrik isminin kapsamına girdiklerini söyleyenler de, iki gruba ayrılmışlardır. Onlardan bir grup şöyle demiştir: Bu isim onlara, lûgat itibariyle verilmiştir. Çünkü biz yahudi ve hristiyanların da şirki benimsediklerini açıklamıştık.. **Cübbaî ile Kâdî,** bu ismin şer'î isimler cümlesinden olduğunu söylemişler, bu görüşlerine de şunu delil getirmişlerdir: Hz. Muhammed (s.a.s)'den, kâfir olan herkesi müşrik diye adlandırdığı tevâtür derecesindeki bir nakil ile naklolunmuştur. Kâfirler arasında, hiç ilâh kabul etmeyen olduğu gibi, ilâhının varlığı hususunda şüphe içinde olanlar veyahut da şerîkin mevcûdiyeti hususunda şüphe edenler vardır. Yine kâfirler içinde, peygamber gönderildiği zaman öldükten sonra dirilmeyi ve kıyameti inkâr edenler de bulunmaktadır.

Şüphesiz bu, peygamberin gönderilmesi ve mükellef tutulmayı inkâr etmek demektir. Putlardan herhangi bir şeye ibâdet etmeyenler bulunduğu gibi, putperestlerin içinde putların yaratma ve âlemin nizâmını tedbir hususunda Allah'ın şerikleri olduğunu; hatta bunların Allah katında şefaatçiler olduklarını söyleyenler de vardır. Böylece, kâfirlerden çoğunun,âlemin ilâhının tek bir ilâh olduğunu; âlemin yaratılması ve tedbiri hususunda, ulûhiyyet bakımından O'nun bir yardımcısının, benzerinin ve şerikinin bulunmadığını kabul ediyorlardı. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, kâfirlere müşrik adının verilmesinin lûgavî isimlerden değil, aksine namaz, zekât ve diğerleri gibi, şer'î isimlerden olduğu ortaya çıkmış olur. Bu böyle olunca, her kâfirin bu ismin muhtevâsına dâhil olması gerekir. Bu meselede söylenebilecek sözün tamamı işte bundan ibarettir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cumhûra Göre Ehl-i Kitaptan Olan Kadınla Evlenmek Caizdir

Müşrik vasfının sadece putperestlere şamil olduğunu kabul edenler, Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ *"Müşrik kadınları nikâhlamayın"* (Bakara, 221) âyetinin putperest kadınları nikâhlamayı yasakladığını söylemişlerdir. Müşrik vasfının bütün kâfirleri kapsamına aldığını söyleyenler ise Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ hitabının zâhirinin, ister ehl-i kitâptan olsun, isterse

olmasın, kâfir kadınların nikâh edilmesinin kesinlikle câiz olmadığına delâlet ettiğini söylemişlerdir.

Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf ederek imamlardan pekçoğu, ehl-i kitâptan olan bir kadını müslüman bir erkeğin alabileceğini söylemişlerdir. **İbn Ömer, Muhammed İbn Hanefiyye** ile **Zeydiyye** imamlarından birisi olan **el-Hadî**'den rivayet edildiğine göre müslüman bir erkeğin kitabî bir kadını nikâhlamasının haram olduğunu söylemiştir.

Cumhûrun delili, Hak Teâlâ'nın, Maide sûresindeki, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine kitâp verilmiş olanların hür kadınları da... size mübah kılındı"* (Maide, 5) âyetidir. Mâide sûresinin tamamının hükmü bakî olup, ondan hiçbir şey kesinlikle neshedilmemiştir.

Buna göre eğer, "Bundan muradın, ehl-i kitap iken iman eden kimseler olması niçin câiz olmasın?" denirse, biz deriz ki: Bu, bundan önce Allah Teâlâ, *"Mü'min kadınlardan muhsan olanlar helâl kılındı"* buyurduğu için doğru olmaz.

Bu ifâdenin içine, önce kâfir iken imân etmiş olanlar da girer, ta baştan beri mü'min olanlar da girer. Bir de Hak Teâlâ'nın, مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"ehl-i kitaptan olanlar.."* kaydı, mübahlık halinde bu vasfın bulunmasını ifâde eder.

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin câiz olduğuna, rivayet edilen şu husus da delâlet eder: Sahabe-i kiram ehl-i kitabın kadınları ile evleniyorlardı. Onlardan hiçbiri buna karşı çıkmamıştır. Binaenaleyh bu, ehl-i kitap kadınlarıyla evlenmenin câiz olduğu hususunda bir icmâdır. **Huzeyfe** (r.a)'nin yahudî veya hristiyan bir kadınla evlendiği; **Hz. Ömer** (r.a)'in de ona, bu kadını boşamasını yazdığı; **Huzeyfe** (r.a)'nin de, **Hz. Ömer** (r.a)'e mektub yazarak, "Sen bunun haram olduğunu mu iddia ediyorsun?" dediği; **Hz. Ömer**'in ona, "Hayır fakat endişeleniyorum" diye cevap verdiği nakledilmiştir.

Cabir b. Abdullah (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: لَتَزَوَّجُ نِسَاءَ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلاَ يَتَزَوَّجُونَ نِسَائَنَا *"Biz ehl-i kitabı nikâhlayabiliriz, fakat onlar bizim kadınlarımızla evlenemezler."*

Bunun böyle olduğuna şu meşhur haber de delâlet eder: **Abdurrahman b. Avf** (r.a)'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, mecûsiler hakkında, سُنُّوا بِهِمْ سُنَّةَ أَهْلِ الْكِتَابِ غَيْرَ نَاكِحِي نِسَائِهِمْ وَلاَ آكِلِي ذَبَائِحِهِمْ *"Kadınlarıyla nikâhlanmaksızın ve kestiklerini yemeksizin mecusîlere, ehl-i kitaba davrandığınız gibi davranın"*[19] dediğini rivayet etmiştir. Eğer ehl-i kitabın kadınlarıyla

(19) Muvatta, Zekât, 23 (1/207).

evlenmek câiz olmasaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in böyle bir istisna yapması manasız olurdu.

Kitabiyeyl Nikâhlamanın Caiz Olmadığını Düşünenlerin Delilleri

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin câiz olmadığı görüşündeki kimseler, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

a) "Müşrik kelimesi, yukarıda da beyan ettiğimiz gibi, ehl-i kitabın kadınlarına da şâmildir. Buna göre, وَلاَ تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَّ *"İman edinceye kadar, Allah'ı inkâr eden (müşrik) kadınlarla evlenmeyiniz"* âyeti, ehl-i kitabın kadınlarıyla da evlenmenin haram olduğu hususunda açık bir ifâdedir. Ayeti tahsis etmek veya mensûh olduğunu söylemek, zâhirin hilâfına bir harekettir. Bu sebeble, bu hükmü almak gerekir." Bu görüşte olanlar sözlerine devam ederek şöyle demişlerdir: "Ayette, bizim söylediğimiz hususu te'kid eden şeyler vardır. Çünkü Hak Teâlâ, âyetin sonunda, أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ *"İşte onlar (sizi) cehenneme çağırıyorlar"* buyurmuştur. Böyle bir vasıf bir hükmün peşisıra zikredilip, bu ikisi birbirine uygun olduğu zaman, bu vasfın o hükmün illeti olduğu zâhir olur. Buna göre sanki Allah'u Teâlâ, "Müşrik kadınlarla evlenmeniz haram kılınmıştır. Çünkü onlar (insanı) cehenneme çağırırlar" buyurmuştur. Bu "cehenneme çağırma" illeti, ehl-i kitabın kadınları için de söz konusudur. Bundan dolayı onlarla evlenmenin haram olduğuna kesin hükmetmek gerekir.

b) **İbn Ömer** (r.a)'e bu mesele sorulduğunda, o, hem haramlığı hem de helallığı ifâde eden ayetleri okudu. Bu rivayetten şu şekilde istidlâl edilir: Ferçlerde asıl olan onların haram olmasıdır. Haramlığı ifâde eden delil, helallığı ifâde eden delil ile çatışınca, her ikisi de delil olmaktan çıkar, böylece asıl olan haramlık hükmü bâki kalır.

Aynı şekilde **Hz. Osman** (r.a)'a köle olan iki kızkardeşin bir nikâh altında alınması sorulduğunda o, "Bunu bir ayet mübah, bir başka ayet ise haram kılmıştır" demiştir. Bu durumda siz, zikrettiğimiz sebebten ötürü bunu haram sayarsınız. Burada da durum aynıdır.

c) **Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tefsir**'inde İbn Abbas (r.a)'dan, mü'min kadınların dışında, her türlü dinden kadınların haram olduğu hükmünü rivayet etmiştir. **İbn Abbas** (r.a), وَمَنْ يَكْفُرْ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"Kim îmanı tanımayıp kâfir olursa, bütün amelî boşa gider"* (Mâide, 5) ayetini delil getirmiştir. Bu böyle olunca, nikâhlamanın haramlığı hususunda, müşrik kadınlar irtidâd etmiş kadınlar gibi olurlar.

d) **Hz. Ömer** (r.a)'in haberi ile delil getirmek. Rivayet edildiğine göre **Hz. Talha** (r.a), yahudi bir kadını; **Hz. Huzeyfe** (r.a) ise hristiyan bir kadını nikâhlayıp almışlardı. Buna karşı **Hz. Ömer** (r.a) çok fazla sinirlenince onlar, "Ya emîre'l-mü'minîn, biz boşarız, yeter ki sen kızma" dediler. Hz. Ömer de, "Onları boşamak helâl olursa, onlarla evlenmek de helâl olur. Fakat ben onları sizden ayırıyorum" dedi.

Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmenin câiz olduğunu ileri süren kimseler, aksi kanaatte olanların birinci deliline şöyle diyerek cevap vermişlerdir: "Yahudi ve hristiyanların, "müşrik" ismine dâhil olmadığını söyleyenlere göre, ortada böyle bir müşkil kalmaz. Fakat aksini söyleyenler şöyle derler: Âyetteki, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları..." da size mübah* kılındı" buyruğu, tefsirini yaptığımız ayetten daha "hass" (husûsî) dir. Buna göre eğer, böyle bir haramlığın sâbit olup, daha sonra zâil olduğuna dâir rivayetler doğru ise, biz işbu *"Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları da....."* sözünü nesheden bir ayet kabul ederiz. Eğer böyle bir haramlık sâbit değil ise, bunu tahsis eden bir ayet kabul ederiz. Bu konuda netice olarak şunu diyebiliriz: Nesh ve tahsis, asıl olanın aksine bir harekettir. Fakat, iki âyeti bağdaştırmak ancak bu yollarla mümkün olduğu zaman, bu yola başvurulması gerekir."

Aksi görüştekilerin ikinci delilleri olan, "cehenneme davet ettikleri için, putperest kadınları nikâhlamanın,cehenneme davet ettikleri için haram kılınmış olduğu; aynı mananın ehl-i kitabın kadınları için de söz konusu olduğu..." şeklindeki görüşlerine karşı biz deriz ki: Bu iki cins kadın arasındaki fark şudur: Müşrik kadın, imana karşı muhâlefetini ve karşı çıkışını açıkça ortaya kor. Kocası onu sevebilir. Sonra bundan dolayı o, kocasını müslümanlara karşı savaşa teşvik edebilir. Bu durum zımmî kadın hakkında söz konusu değildir. Çünkü o, başkasının emri altında olup zillete ve meskenete razıdır. Sonra bu kadın ile yapılacak nikâh müslümanlara karşı savaşmaya sebeb olmaz.

Muhalif görüşte olanların, "Bu hususta helallığı ifâde eden âyet ile, haramlığı ifâde eden âyetler çatışmaktadır" şeklindeki iddialarına gelince, deriz ki: Helâllığı bildiren ayet hâs olup, sonradan nâzil olduğunda icmâ vardır. Bundan dolayı bu âyetin, haramlığı ifâde eden âyetten önce nazar-ı itibara alınması gerekir. Bu, câriye olan iki kızkardeşi bir nikâh altında tutma ile ilgili iki âyetin aksine bir durumdur. Çünkü o iki âyetten her biri bir yönden diğerinden daha hususi, bir yönden de daha umumidir. Binaenaleyh bunlarda herhangi bir tercîh sebebi yoktur.

Allah'u Teâlâ'nın o ayette, وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *"Kendilerine kitap verilmiş olanların hür kadınları..."* buyurmuş olması, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَّ *"Müşrik kadınlarla, onlar iman etmedikçe evlenmeyiniz"* âyetinden mutlak olarak daha husûsîdir. Bu sebeple, bir tercihin bulunması gerekir. Onların, Hak Teâlâ'nın, فَقَدْ حَبِطَ عَمَلُهُ *"bütün amelleri boşa gider"* (Maide, 5) âyetini delil getirmelerine karşı bu şekilde cevap veririz: Biz, birçok hükümde ehl-i kitaba mensup kadınlar ile irtidâd etmiş kadınlar arasında bir fark olduğunu kabul ettiğimize göre, bu hükümde de ikisi arasında niçin bir fark olmasın?

Onların, **Hz. Ömer** (r.a)'in haberine delil olarak sarılmalarına karşı ise şöyle deriz: Biz de, **Hz. Ömer**'in bunun haram olmadığını söylediğini naklettik. İki delil arasında bir teâruz olduğu zaman, ikisiyle de istidlâl edilemez. Allah en iyisini bilendir.

BEŞİNCİ MESELE

Kerramiye Mezhebinin İman Hakkında Yanlış Bir İstidlâli

Herkes, Hak Teâlâ'nın, *"İman edinceye kadar.."* kaydından maksadın, "Onlar kelime-i şahâdet getirmek ve İslâm'ın hükümlerini kabul etmeleri..." olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna göre **Kerrâmiye** bu ayeti, imanın sırf ikrardan ibaret olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: "Allah Teâlâ bu ayette imanı, haramlığın kalkmasına sebep kabul etmiştir. Âyette haramlığın kalkmasına sebep olan şey ise ikrardır. Böylece şeriat örfünde imanın ikrardan ibaret olduğu ortaya çıkmış olur."

Ehl-i Sünnet alimleri bu görüşün yanlışlığına şu delilleri getirmişlerdir:

1) Hak Teâlâ'nın, الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ (Bakara, 3) ayetinin tefsirini yaparken, pek çok delil getirerek imanın kalbin tasdikinden ibaret olduğunu beyan etmiştik.

2) Hak Teâlâ'nın, وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ *"İnsanlardan, mü'min olmadıkları halde,"Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" diyenler vardır"* (Bakara, 8) âyetidir. Eğer iman sırf ikrârdan ibâret olsaydı, Hak Teâlâ'nın, وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ buyruğu bir yalan olmuş olurdu.

3) Cenâb-ı Hakk'ın, قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا *"O bedevî Araplar, "İman ettik" dediler. De ki, "siz iman etmediniz"* (Hucurat, 14) âyetidir. Eğer iman sırf ikrârdan ibaret olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın, قُلْ لَمْ تُؤْمِنُوا *"De ki:"Siz iman etmediniz"* buyruğu yalan olmuş olurdu. Sonra âlimlerimiz, onların bu âyetle istidlâl etmelerine şu şekil-

de de cevap vermişlerdir: Kalbdeki tasdike muttali olmak imkânsızdır. Bu sebeple, dil ile ikrar kalbin tasdikinin yerine ikâme edilmiştir.

ALTINCI MESELE

Hasan el-Basrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir:"Bu âyet, müslümanların daha önce yapmış oldukları müşrik kadınları nikâhlama âdetini neshetmiştir".

Kadî şöyle demiştir: Onların, bu âyet nâzil olmadan önce müşrik kadınlarla evlenmeyi, şeriatın emri ile değil de, âdet olduğu için yapmışlarsa, bu âyeti "nâsih" olarak nitelendirmek doğru değildir. Çünkü usûl-i fıkıhta, "nâsih ve mensûh hükümlerin şerî hüküm olmaları gerekir" kaidesi yer almıştır. Ama, bu âyet inmezden önce, müşrik kadınlarla evlenmek şeriatın koymuş olduğu bir hüküm olduğu takdirde bu âyet ancak o zaman nâsih olur.

İman Eden Câriye ve Müşrik Bir Kadın

Hak Teâlâ'nın, وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ *"İman eden bir câriye, hoşunuza gitse de müşrik bir kadından daha hayırlıdır"* âyeti hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ebu Müslim, Hak Teâlâ'nın, وَلَأَمَةٌ sözündeki lâm harfinin, te'kid ifâde etmesi bakımından, kasem lâmına benzediğini söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Ayette geçen, خَيْرٌ kavlinin mânası, "güzel, faydalı" demektir. Buna göre mâna, "Hepsi de güzellik, mal ve asâlet bakımından aynı seviyede olurlarsa, bil ki mü'min olan câriye, müşrik câriyelerden daha hayırlıdır" demektir. Çünkü iman, dine taalluk eder. Mal, güzellik ve asâlet ise, dünya ile ilgili hususlardır. Halbuki din, dünyadan daha hayırlıdır. Bir de, herkes nezdinde din, en şerefli şeydir. Din konusunda uyuşma meydana geldiği zaman, karı-koca arasındaki muhabbet daha mükemmel olur. Böylece de, sıhhat, tâat, malı ve evlâdı himâye etme gibi dünyevî hususlar da mükemmelleşir. Ama dinî bakımdan bir ayrılık bulunması durumunda, eşler arasında herhangi bir sevgi bulunmaz; o kadından da, dünyevî menfaat açısından herhangi bir şey elde edilemez.

Âlimlerden bazıları ise, Hak Teâlâ'nın bu buyruğundan maksadının, "Mü'min bir câriye, müşrik olan bir hür kadından daha hayırlıdır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bil ki, şu iki sebebten dolayı, böyle bir takdire ihtiyaç yoktur:

1) **(Müşrike)** lâfzı, mutlaktır.

2) Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ *"hoşunuza gitse bile"* kaydı, zaten hür olma sıfatına delâlet eder. Çünkü takdir, " o kadın güzelliği, malı, mülkü, hürriyeti veya asâleti cihetinden sizin hoşunuza gitse bile..." şeklindedir. Buna göre bütün bu hususlar Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ اَعْجَبَتْكُمْ sözünün kapsamına dahil olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cübbâî şöyle demiştir: **"Ebu Hanife**'nin mezhebine göre âyet, hür kadının mihrini vermeye kâdir olabilen kimsenin, câriyeyle evlenmesinin câiz olduğuna delâlet eder." Bu böyledir, çünkü ayet-i kerime, müşrik olan hür kadının mihrini verebilecek kimsenin, câriye ile evlenmesinin câiz olduğunu gösterir. Fakat müşrik hür kadının mihrini verebilecek kimse, hiç şüphesiz müslüman hür kadının mihrini de verebilir. Çünkü, küfür ve iman hususundaki farklılık, nikâh hazırlıkları için ihtiyaç duyulan malın miktarında değişiklik arzetmez. Böylece, hür ve müslüman bir kadının mihrini verebilecek bir kimsenin, câriye ile evlenmesi de kesinlikle câiz olur. Bu, bu meselede yapılmış olan hoş bir istidlâldir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ayet-i kerimede bir müşkil bulunmaktadır. O da, Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ hitabının müşrik olan kadınlarla evlenilmesinin haram olmasını gerektirmiş olmasıdır. Sonra Hak Teâlâ'nın, وَلَاَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكَةٍ buyruğu da müşrik olan kadınlarla evlenilmesinin câiz olmasını gerektirir. Çünkü, (اَلْخَيْرُ manasında olan) خَيْرٌ lâfzı, sıfatta müşterekliği gerektirir. Halbuki hayırlı olma vasfı bunlardan birisi için söz konusudur.

Bu müşkili şu şekilde bertaraf ederiz: Müşrik kadınlarla evlenmek, dünyevî menfaatları, mü'min kadınlarla evlenmek ise uhrevî menfaatları ihtiva etmektedir. Bu iki çeşit fayda, bir fayda olma esnasında müşterektirler. Ancak ne var ki, ahiret ile ilgili faydanın daha büyük özellik ve üstünlükleri vardır. Bu sebeple, böyle bir suâl kendiliğinden bertaraf edilmiştir. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا *"Müşrik erkeklere de, iman edinceye kadar, (mü'min kadınları) nikâhyamayın"* hitabına gelince, burada bundan maksadın herkes olduğu, iman etmiş bir kadını, küfürlerinin çeşidi nasıl olursa olsun, bir kâfirle evlendirmenin kesinlikle helâl olmayacağı hususunda herhangi bir ihtilâf yoktur.

Hak Teâlâ'nın, وَلَعَبْدٌ مُؤْمِنٌ خَيْرٌ مِنْ مُشْرِكٍ *"Mü'min bir köle, hoşunuza gitse de müşrikten daha hayırlıdır"* buyruğu hususundaki sözümüz, daha önce söylemiş olduğumuz gibidir.

Cehenneme Çağıranlar

Hak Teâlâ'nın, أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ *"İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar"* kavli hakkında iki mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayet, مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجْوَةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ *"Benim (karşılaştığım) bu hal nedir? Ben sizi kurtuluşa davet ediyorum, siz beni ateşe davet ediyorsunuz!"* (Mü'min, 41) âyetinin bir benzeridir. Eğer "Onlar çoğu zaman cehenneme iman etmemiş iken, nasıl olur da cehenneme davet ederler?" denilir ise, buna şu şekilde cevap veririz: Âlimler bu âyetin te'vili hususunda şu görüşleri söylemişlerdir:

a) Onlar, insanı cehenneme götürecek işleri yapmaya davet ederler. Çünkü görünen odur ki, evlilik ülfet, muhabbet ve sevgi mahallidir. Bütün bunlar ise, gaye ve maksadlarda karı-kocanın birbiriyle uyuşmasını gerektirir. Bu da, sevgilisi ile uyum içinde olması sebebiyle çoğu kez müslümanın İslâm'dan çıkmasına sebeb olur.

İmdi eğer, "Sevgi ihtimali her iki taraf için de vardır. Ülfet ve muhabbet sebebiyle müslümanın kâfir olma ihtimali olduğu gibi, kâfirin de müslüman olması muhtemeldir. Her iki ihtimal çatıştığı zaman, her ikisinin de düşmesi gerekir. Böylece de geriye cevâzın aslı kalır" denirse, biz deriz ki: Üstünlük bu taraf içindir. Çünkü kâfirin küfründen vazgeçebileceği takdirine göre bu, müslümanın mükâfaat ve derecesini artırır. Müslümanın İslâm'dan vazgeçebileceği takdirine göre ise, bu çok büyük bir azabı gerektirir. Binaenaleyh bu işi yapmak, kişi için en büyük fayda ile en büyük zararın dokunması arasında dönüp dolaşır. Bu gibi durumlarda zarardan kaçınmak gerekir. İşte bu sebebten ötürü Allah Teâlâ, men etme tarafını, cevâz tarafına tercih etmiştir.

b) Âlimler arasında, أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ *"İşte onlar sizi cehenneme çağırıyorlar"* âyetini, "Onlar sizi, savaşı ve cihadı terketmeye çağırıyorlar" manasına alanlar vardır. Muharebeyi ve cihadı terketmede ise, cehenneme ve azaba düçâr olmayı gerektiren şey vardır. Bu te'vili yapanın, bundan maksadı ehl-i kitâptan zımmî olan ile olmayanlar arasında bir farkın olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü zımmî olan bir kadın, kocasını müslümanlara karşı savaşmaya sevketmez. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmış olur.

c) Doğan çocuğunu kâfir,çoğu kez küfre çağırır. Böylece de o çocuk cehennemliklerden olur. Allah Teâlâ bize müslüman kadınlarla evlenmemizi ve böylece doğacak çocuğun müslüman ve cennetlik olmasını emretmek suretiyle cennete davet eder.

Allah Cennete Çağırır

Hak Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِاِذْنِهِ *"Allah ise kendi irâdesiyle cennete ve mağfirete çağırır"* ayeti hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Âyetin mânası şudur: Allah'ın dostları cennete çağırırlar. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Allah'ın düşmanları cehenneme davet ederler; halbuki Allah'ın dostlarıysa, cennete ve mağfirete davet ederler. Binaenaleyh, muhakkak ki aklı olan kimseye, Allah'ın düşmanları olan müşrik kadınların etrafında dolaşmamaları, bilâkis mü'min kadınlarla evlenmeleri gerekir. Çünkü mü'min kadınlar, cennete ve mağfirete davet ederler.

İkinci Görüş: Allah'u Teâlâ ilgili hükümleri beyan edip, kimisini mübah, kimisini de haram kılınca, وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ *"Allah cennete ve mağfirete çağırır"* buyurmuştur. Çünkü bu davete sarılan kimse, cennete ve mağfirete müstehak olur.

Hak Teâlâ'nın, بِاِذْنِهِ kavlinin manası, "Allah'ın kolaylaştırması ve kendisiyle cennete ve mağfirete müstehak olunan amele muvaffak kılmasıyla.." demektir. Bunun bir benzeri de, وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تُؤْمِنَ اِلاَّ بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Allah'ın izni olmadan, hiçbir kimsenin iman etmesi mümkün değildir"* (Yunus, 100). وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ اَنْ تَمُوتَ اِلاَّ بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Allah'ın izni olmadıkça hiçbir kimse ölmez"* (A. İmran, 145) ve, وَمَاهُمْ بِضَارِّينَ بِهِ مِنْ اَحَدٍ اِلاَّ بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Onlar, Allah'ın izni olmadıkça hiçkimseye zarar veremezler"* (Bakara, 102) ayetleridir. **Hasan el-Basrî,** وَالْمَغْفِرَةُ بِاِذْنِهِ şeklinde ref ile okumuştur. Yani, "Mağfiret, O'nun kolaylaştırmasıyla bulunur" demektir.

Hak Teâlâ'nın, وَيُبَيِّنُ اٰيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *"İyice düşünüp ibret alsınlar diye, Allah âyetlerini iyice açıklar"* buyruğunun mânası açıktır.

★ ★ ★
★ ★

Hayız Hakkında Hüküm

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلْمَحِيضِ ۖ قُلْ هُوَ أَذًى ۙ فَٱعْتَزِلُوا۟ ٱلنِّسَآءَ فِى ٱلْمَحِيضِ ۖ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ
حَتَّىٰ يَطْهُرْنَ ۖ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ ٱللَّهُ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلتَّوَّٰبِينَ
وَيُحِبُّ ٱلْمُتَطَهِّرِينَ

"Sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki: "O, bir ezâdır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrılın, temizlenînceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varın. Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri sever; iyiçe temizlenenleri sever"

(Bakara, 222).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Hak, Bakara sûresinde altı soru zikretti. Bunlardan ilk üçünü vâvsız, son üçünü de vâv ile başlattı. Bunun sebebi şudur: Onların ilk üç hâdise hakkındaki soruları, ayrı ayrı durumlarda vaki olmuştur. Bu sebeple orada atıf harfi getirilmemiştir. Çünkü bu sorulardan herbiri, ayrı ayrı birer sorudurlar. Onlar son üç soruyu ise, aynı anda yöneltmişlerdir. Dolayısıyla cem ifâde eden atıf harfiyle getirilmiştir. Sanki şöyle denmek istenmiştir: "Soru soranlar, içki, kumar ve şunu şunu aynı anda sana soruyorlar..."

İKİNCİ MESELE

Rivayet edildiğine göre yahudî ve mecûsîler, kadın hayızlı iken, ondan son derece uzak duruyorlardı. Hristiyanlar ise, hayız falan dinlemeden, kadınlarla cimâ ediyorlardı. Câhiliyye dönemindekiler ise, kadın hayızlı olduğu zaman, onunla aynı sofraya oturmuyorlar, verdiği şeyleri içmiyorlar, onunla aynı yatakta yatmıyorlar, yahudî ve mecûsilerin yaptığı gibi, aynı çatı altında barınmıyorlardı. Bu âyet nâzil olunca, müslümanlar âyetin zâhirine sarılarak, hayız olan kadınları evlerinden çıkarıyorlardı. Bedevîlerden bir grup kimse, "Ya Resûlallah! Soğuk çok fazla, elbiselerimizse çok az! Elbiseleri, dışarı attığımız kadınlara versek, evde kalanlar bu sefer soğuktan üşürler. Elbiseleri kendimi-

ze alıkoysak, hayızlı olan kadınlar soğuktan ölürler!" Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s),

إِنَّمَا أَمَرْتُكُمْ أَنْ تَعْتَزِلُوا مُجَامَعَتَهُنَّ إِذَا حِضْنَ وَلَمْ آمُرْكُمْ بِإِخْرَاجِهِنَّ مِنَ الْبُيُوتِ كَفِعْلِ الْأَعَاجِمِ

"Kadınlar hayızlı oldukları zaman, ben size kadınlarla cinsî münasebet yapmamanızı emrettim; yoksa, acemlerin yaptığı gibi, onları evlerinizden çıkarmanızı emretmedim.." buyurdu. Yahudiler bunu duyunca şöyle dediler: "Bu adam bize muhalif davranmadığı hiç bir mesele bırakmıyor." Sonra, **Abbâd İbn Beşir** ile **Useyd İbn Hudayr**, Hz. Peygamber'e gelerek O'na bu durumu haber verdiler ve, "Ya Resulallah hayızlı iken onlarla cimâ etmeyelim mi?" dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s)'in yüzünün rengi değişti, bu iki zât da O'nun kendilerine kızdığını zannederek kalktılar. Tam o sırada Hz. Peygamber'e bir süt hediye ve ikrâm edildi. Bunun peşinden Hz. Peygamber o iki kimseye haber salarak, bu sütü onlara ikrâm etti. Böylece de, kendisinin onlara kızmamış olduğunu bize anlatmış oldu.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Haya Kelimesi Hakkında İlmi Bir Tetkik

Arapçada, الحَيْض kelimesinin aslı akmaktır. حَاضَ السَّيْلُ وَفَاضَ "Sel aktı ve taştı" denilir. **Ezherî**, havuza, الحَوْض denilmesinin sebebinin de bu olduğunu söylemiştir. Çünkü su, havuza akmaktadır. Araplar, aynı cinsten oldukları için vâvı yâ harfinin yerine;yâ'yı da vâvın yerine kullanıyorlardı.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu, المَحِيضُ kalıbı bazen, المَبِيت ، المَقِيل ve, المَغِيبُ kelimeleri gibi ism-i mekân ifâde eder. Bazen de masdar mânasına gelir. Nitekim, حَاضَتْ مَحِيضًا "hayız oldu.." جَاءَ مَجِيئًا "Geldi..." ve, بَاتَ لَمِيتًا "geceledi" denilir. **Vahidî, el-Basît**'inde, **İbn Sikkît**'den şunu nakletmiştir: Fiil, كَالَ يَكِيلُ "ölçtü, ölçüyor", حَاضَ – يَحِيضُ "Hayız oldu, hayız oluyor" ve benzerleri gibi, sülâsî olur, muzarîsinin ayne'l-fiili de meksûr olursa, bu fiillerin ismi mekânı, مَفْعِل; masdar-ı mîmîsi ise fethalı olarak, مَفْعَل şeklinde gelir. Meselâ, مَالَ ← مَمَالاً (meyl etmek) gibi.. Kelimenin ism-i mekânı ise, مَمِيل dur. Böylece **İbn Sikkît**, kelimenin, مَفْعِل kalıbında ism-i mekân olduğu, مَفْعَل kalıbında da masdar olduğu görüşünü benimsemektedir. Şayet bir kimse, hem masdar-ı mîmî, hem de ism-i mekânda, kalıbları meftûh ya da meksûr okursa caizdir. Nitekim Araplar, وَالْمَسَارُ وَالْمَسِيرُ ؛ وَالْمَغَابُ وَالْمَغِيب ؛ المَعَاش وَالْمَعِيش demektedirler. Böylece, اَلْمَحِيضُ lâfzının, ism-i mekân mânasında hakikat ifâde ettiği ortaya çıkmış olur. Bu aynı zamanda hayzın, bizzat ismi olarak da kullanılır. Bu sabit olunca, edîb olan pekçok müfessir, المَحِيضُ lâfzıyla burada hayız anlamının kas-

tedildiğini iddia etmişlerdir. Bana göre ise, bu böyle değildir. Eğer, اَلْمَحِيضُ lâfzıyla burada hayızın kendisi kastedilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ'nın, فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِالْمَحِيضِ emrinin manası, "Kadınları hayız zamanı terkedin" olurdu. Bundan murad ise, "hayız zamanında kadınlardan uzak durun.." olur. Böylece de âyetin zâhiri, kadının göbeğinin üstünde ve diz kapağının altında kalan yerlerden faydalanmaya mâni olmuş olurdu. Böyle bir yasak olmayınca,o zaman âyete neshin veyahut da bir tahsisin ârız olduğuna hükmetmek gerekir. Bunun ise, aslın hilâfına olacağı herkesi malûmudur. Ama biz, اَلْمَحِيضِ kelimesini, hayızın mekânı mânasına aldığımızda, ayetin mânası, "Hayız mahalli hususunda kadınları terkedin.." olur. Böylece de mâna, "kadınların hayız mahallinden uzak durun" şeklinde olur. Bu izaha göre de, âyete herhangi bir nesh ve tâhsis ârız olmamış olur. Lâfız iki mâna arasında müşterek olup, lâfzı o manalardan birine hamletmek bir mahzur doğurur, diğerine hamletmek ise aynı sakıncayı doğurmazsa, bu durumda lâfzı mahzûr doğurmayan mânaya hamletmenin evlâ olduğu herkesçe bilinen bir usûldür. Bu, ism-i mekân manasına kullanılmasının masdar anlamına kullanılmasından daha çok ve daha meşhur olduğunu bilmemizle berâber, اَلْمَحِيضِ lâfzının ism-i mekân mânası ile masdar-ı mimî arasında müşterek bir lâfız olduğunu kabul etmemiz durumunda böyledir.

Buna göre, eğer, "اَلْمَحِيضِ lâfzından hayzın murad edildiğine dair delil, Hak Teâlâ'nın, هُوَ أَذًى yani, *"Hayız bir eziyyettir"* buyurmasıdır. Eğer, اَلْمَحِيضِ lâfzından maksad hayız değil de, hayızın çıktığı yer olsaydı, Cenâb-ı Hakk'ın, هُوَ أَذًى demesi doğru olmazdı" denilirse, biz deriz ki:

اَلْمَحِيضِ kelimesinin hayızdan ibaret olmasının takdiri durumunda hayızın bizzat kendisinde bir eziyyet bulunmaz. Çünkü hayız, hususî nitelikteki bir kandan ibarettir. Eziyyet de hususî bir keyfiyettir. Eziyyet de ârızîdir. Cisim, ârızînin bizzat kendisi olamaz. Bu sebeple onların, "Bundan murad, eziyyet olmakla nitelenmiş bir hayız olduğunu.." söylemeleri gerekir. Bu caiz olunca, bizim de, "Bundan murad, hayız mahallinin eziyyete katlanması olduğunu" söylememiz caiz olur. Hem birinci, اَلْمَحِيضِ lâfzından muradın hayızın bizzat kendisi, ikinci, اَلْمَحِيضِ lâfzından ise, hayız mahallinin murad edilmiş olması niçin caiz olmasın? Yapılan bu takdire göre, sizin söylemiş olduğunuz müşkilât da ortadan kalkmış olur. Bu hususta söylenecek olan şeyler, bana göre bunlardır. Muvaffakiyyet Allah'tandır.

Hak Teâlâ'nın, قُلْ هُوَ أَذًى buyruğuna gelince, **Atâ, Katâde** ve **Süddî,** bu kelimenin "pislik" manasını ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bil ki Arapça, أَذًى kelimesi, hoşa gitmeyen her şeye delâlet eder. Hak Teâlâ'nın,

فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِى الْمَحِيضِ emrinin mânası, o şeyden uzaklaşmayı ifâde eden bir ayrılıştır. İlleti ise, daha önce zikredilmiş olan, أَذًى lâfzıdır. Sonra bu illete hüküm terettüp etmiştir; bu hüküm ise, terketmenin vâcib olmasıdır.

İmdi eğer, "Eziyyet, kandan başka bir şey değildir. İstihâza (özür kanı gelmesi) durumunda kadınlardan ayrılmak vâcib olmadığı halde bu eziyyet istihâza durumunda da söz konusudur. Buna göre bu hükmün illetinin "eziyyet" olduğunu söylemek, tenakuz arzetmiştir" denilirse, biz de deriz ki:

İllet tenakuz arzetmemiştir; çünkü hayız kanı, rahim yoluyla kadının bünyesinin dışarı attığı fazla kandan ortaya çıkan bozulmuş bir kandır. Eğer bu fazlalık kan akmasa kadın hasta olur. Buna göre bu kan, idrâr ve büyük abdest yapmak gibi bir şey olur. Böylece bu kan, bir sıkıntı ve bir pislik olmuş olur. Ama istihâza kanı böyle değildir. Aksine bu kan, rahmin derinliklerinde bulunan ve patlayan damarlardan akan, bozuk olmayan bir kandır. Dolayısıyla bu bir eziyyet sayılmaz. Bu konuda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. Çünkü bu tıbbî bir konudur. Bunun izah edilmesiyle Kur'an'ın zâhiri ta'n ve kınanmaktan kurtarılır. Kendi muradını en iyi bilen ise, Allah'tır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Hayız Kanı İle İstihaze Kanı Arasındaki Fark

Bil ki, hayız kanı, hakikî olan bir takım sıfatlarla nitelenmiştir. Bu kana da, şer'î olan bir takım hükümler dayanır. Hakikî sıfatlar iki kısma ayrılır:

1) Bunlardan birisi, menbâ'dır (kaynak). Hayız kanı, rahimden çıkan bir kandır. Nitekim Hak Teâlâ, وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri kadınlara helâl olmaz"* (Bakara, 228) buyurmuştur. Bunun tefsirinde, "Hak Teâlâ'nın rahimlerde yarattığı şeyden muradın, hayız ve hamilelik durumu olduğu" söylenmiştir. İstihâza kanına gelince, bu rahimden değil, rahimin ağzında sona eren damarlardan çıkar. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) istihâza kanını vasfederken, اِنَّهُ دَمُ عِرْقٍ اَنْفَجَرَ *"Bu, rahimde patlamış damarların kanıdır"* buyurmuştur. Hz. Peygamberin bu sözü, Kur'an'ın göstermiş olduğu illet ve sebepte bir tenakuz bulunmadığı hususunda söylemiş olduğumuz görüşleri de pekiştirir.

2) Hz. Peygamberin hayız kanını vasfederken söylemiş olduğu sıfatlar şunlardır: a) Siyâhtır. b) Fazla akıcı değil. c) Yakıcıdır. d) Pek fazla hissedilmez, hızlı akmaz. e) Diğer kanların aksine kötü kokuludur. Çünkü, bu kan, kadının bünyesinin dışarı attığı fazlalık kanlardandır. f) Koyu kırmızı ve rengi bulanıktır. Kendisinde bulanıklık bulunduğu için, deniz suyuna benzediği de söylenmiştir. Buna göre bu sıfatların hepsi hakiki sıfatlardır.

Bazı âlimler de şöyle demiştir: Hayız kanı, istihâza kanından ayrılır. Buna göre bu sıfatların kendisinde bulunduğu her kan, hayız kanıdır. Böyle olmayan ise, hayız kanı değildir. Hayız kanı mı yoksa istihâza kanı mı olduğu kesin olarak bilinemeyen kanlarda ise, aslolan mükellefiyetin devâm etmesidir. Mükellefiyet halinin sona ermesi ise, ancak hayız kanı olduğuna karar verildiği zaman olur. Kanın hayız kanı olmadığı bilindiği vakit, vâcib olan mükellefiyetler, vâcib olmaya devam eder.

Kimi alimler ise şöyle demişlerdir: Mükellef olan kimse, bu sıfatları birbirine karıştırabilir. Dolayısıyla gerek kan, gerekse bu sıfatlar hususunda, mükellefi temyizde bulunmak ile sorumlu tutmak, bir güçlük ve meşakkat çıkarmayı iktizâ eder. Binaenaleyh, Şâri-i Evvel olan Allah'u Teâlâ, muayyen ve düzenli bir vakit tayin etmiştir. O vakitte kan bulunduğu zaman, o kanın vasfı nasıl olursa olsun, o kanın hükmü hayızın hükmü olur. O vaktin dışında bir kan çıktığı zaman, o kanın vasfı ne olursa olsun o kanın hükmü hayız olmaz.. Bu görüşü ileri sürenlerin maksadı, mükelleften güçlük ve zorluğu kaldırmaktır. Sonra hayızdan dolayı meşrû kılınan hükümler, namaz kılmaktan, oruç tutmaktan, mescide girmekten, Mushaf'a dokunmaktan ve Kur'an okumaktan uzak durmaktır. Ayrıca kadın, hayız ile büluğa ermiş kabul edilir. Kur'an'ın nassı ile, hayız sebebiyle sabit olan bir diğer hüküm de, âyetin kendisine nasıl delâlet ettiğini beyan ettiğimiz üzere, cimâdan sakınmaktır.

BEŞİNCİ MESELE

Âlimler, hayızın müddeti hususunda da ihtilâf etmişlerdir. İşte bundan dolayı **Şafiî** (r.ha), hayzın en az müddetinin bir gün bir gece; ekserisinin ise, onbeş gün olduğunu söylemiştir. Bu, **Ali İbn Ebi Talib, Atâ İbn Ebi Rabâh, Evzâi, Ahmed İbn Hanbel ve İshâk** (Allah kendilerinden razı olsun)'ın görüşüdür.

Ebû Hanîfe ile **Sevrî** ise, bunun en az müddetinin üç gün üç gece, bundan az olursa, bunun istihâza kanı olduğunu, ekserisinin ise on gün olduğunu söylemişlerdir.

Ebu Bekr er-Razî ise **Ahkâmu'l-Kur'an**'ında şunu söylemiştir: **Ebû Hanîfe** de, **Atâ**'nın verdiği hükmü kabul ederek, hayızın en az müddetinin bir gün bir gece, en fazla müddetinin ise onbeş gün olduğunu söylemiş; sonra da bu hükmünden vazgeçmiştir.

İmâm Mâlik ise, azlık ve çokluk hususunda muayyen bir miktarın bulunmadığını; bir saat dahi olsa, bunun hayız kanı olacağını; yine bu kan günlerce devâm etse, yine hayız kanı sayılacağını söylemiştir. **Ebu Bekr er-Razî, Ahkâmu'l-Kur'an**'ında **İmâm Mâlik**'in görüşünün yanlışlığına delil getirerek

şöyle demiştir. "Eğer bu miktar azlık ve çokluk bakımından nazar-ı dikkate alınmasaydı, o zaman hayız kanının kadında mutlak olarak mevcut kan olması gerekirdi.. Bu durumda da, istihâzalı hiçbir kadının bulunmaması gerekirdi. Çünkü ondaki kanın hepsi, **Mâlik**'in mezhebine göre hayız kanı olur du ki, bu da ümmetin icmâsıyla yanlıştır.

Bir de rivayet edildiğine göre, **Fatıma binti Ebi Cahş,** Hz. Peygamber'e, "Hayızım devâm ediyor, ben de bir türlü temizlenemiyorum" demiştir. Yine rivayet edildiğine göre, **Hamne** (r.anha) yedi sene istihâza kanı gördü.. Hz. Peygamber (s.a.s), her ikisine de bütün bu sürelerin hayız olduğunu söylemedi. Aksine, onlara, bunun bir kısmının hayız, bir kısmının ise istihâza kanı olduğunu söylemiştir. Binaenaleyh, bu görüş yanlıştır. Allah en iyi bilendir.

Bil ki bu delil zayıftır. Çünkü bir kimse şöyle diyebilir: Hayız kanı istihâza kanından, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayız kanıyla alâkalı olarak zikrettiği bazı sıfatlarla ayrılır. Biz bu sıfatların bir kanda bulunduğunu anladığımızda, onun hayız kanı olduğuna hükmederiz. Bu sıfatların bulunmadığını gördüğümüzdeyse, onun hayız kanı olmadığına hükmederiz. Bu iki hususta tereddüt ettiğimiz zaman, hayı zın meydana geldiği meçhûlümüz olur; asıl olan mükellefiyetin devam ettiği malum olur. Şüpheli olan bir şey, malûm olan bir şeyle tezâd teşkil edemez. Bu sebeple, aslî olan mükellefiyetlerin yerine getirilmesi gerektiğine hükmedilir. Eğer hayız için belli bir zaman tayin edilmezse hayız, istihâzadan bu yol ile ayırdedilir. **İmâm-ı Mâlik**'in delili iki yöndendir:

a) Hz. Peygamber (s.a.s), دَمُ الْحَيْضِ هُوَ الْأَسْوَدُ والْمُحْتَدِمُ *"Hayız kanı, siyah ve yakıcı, (acı veren) bir kandır"* ifâdesiyle, hayız kanının alâmet ve sıfatlarını açıklamıştır. Binaenaleyh, kan bu sıfatlarla mevsûf olunca, hayız meydana gelmiş olur. Bu da, فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ *"Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrılın"* âyetinin ve Hz. Peygamber'in **Fatıma binti Ebu Hubeyş**'e söylediği, إِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَدَعِي الصَّلَاةَ *"Hayız kanı geldiği zaman, namaz kılmayı bırak"*(20) hadis-i şerifinin hükmüne girer.

b) Allah'u Teâlâ hayız kanı hakkında, هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ *"O bir ezâdır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrılın"* buyurmuş, onun bir eziyyet olma vasfını, kadınlardan ayrılmanın vâcib oluşunun illetini beyân sadedinde zikretmiştir. Bu kan, fena kokusu, bozuk rengi ve çok fazla akıcı olmayışı sebebiyle bir eziyyet olmuştur. Kadınlardan uzaklaşmanın vücubiyyeti bu mânalarla sebeplendirilmiş olunca, kanda bu nitelikler bulunduğu zaman, Allah'ın kitâbında açıkca zikredilen sebeple amel etmek için, kadınlardan uzak durmak gerekir. Bana göre, **İmâm Mâlik**'in bu görüşü çok kuvvetlidir.

(20) Buhari, Hayz, 8, 19...

Şafiî, Ebû Hanîfe'ye karşı, şu iki hususu delil olarak zikretmiştir:

1) "Hayız müddetinin en azı bir gün bir gece, en çoğu ise onbeş gündür. Bunun delili Hz. Peygamber (s.a.s)'in hayız kanını "siyah ve yakıcı (acı veren)" diye nitelendirmiş olmasıdır. O kan bu vasıfta bulunduğu zaman hayız mevcut olmuş olur ve böylece, فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ *"Hayız zamanında kadınlardan ayrılınız"* âyetinin umûmî muhtevasına girmiş olur. Hayızın bir günden daha az olması ile onbeş günden daha fazla olması hususlarında, **Ebu Hanîfe** ve ben, bu delil ile amel etmeyi ittifakla bıraktık. Binaenaleyh, geriye, bu müddetler hakkında bu delil ile amel edilme durumunun kalması gerekir."

2) **Şafiî**'nin, on günden fazla olan müddet hususundaki delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, kadınları dinlerinin noksanlığı ile tavsif etmiş olduğu hadisidir. Hz. Peygamber (s.a.s) bunu şu şekilde açıklamıştır: *"Kadınların herbiri ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir."* Bu da hayızın bazan onbeş gün olduğuna delâlet eder. Çünkü bu takdire göre onların temizlik müddetleri de onbeş gün olur. Böylece de hayız kadının ömrünün yarısını almış olur. Eğer hayız bu müddetten daha az olsaydı, ömrünün yarısında namaz kılmayan mü'min kadın olmazdı.

Ebu Bekr er-Râzî, Şafiî'nin bu görüşüne şu iki izah ile cevap vermiştir:

a) Hadis metninde geçen, شَطْرٌ yarım manasına değil, aksine "bazısı, bir kısmı" mânasına gelir.

b) Dünya ömrünün yarısında hayız olan bir kadın bulunmaz. Çünkü kadın bülûğa ermezden önce geçen ömrü de, hayatının bir parçasıdır.

Ebu Bekir er-Râzî'nin birinci cevabına şu şekilde cevap verebiliriz: شَطْرٌ "yarım" demektir. "İki parçaya ayırdım" manasında, شَطَرْتُ الشَّيْءَ denilir. Darb-ı meselde de, اَحْلُبُ حَلَبًا لَكَ شَطْرُهُ "Süt sağıyorum, yarısı senin" (21) denilmiştir.

O'nun ikinci cevabına şöyle cevap verilir: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Kadınların herbiri ömrünün yarısını namaz kılmadan geçirir"* sözü, kadının namaz kıldığı zamanı içine alır. Bu da onun büluğa erdikten sonraki ömrüdür.

Ebu Bekir er-Râzî, Ebu Hanîfe'nin görüşüne bir çok yönden delil getirir:

1) **Ebu Ümâme** (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: اَقَلُّ الْحَيْضُ ثَلاَثَةُ اَيَّامٍ وَاَكْثَرُهُ عَشَرَةُ اَيَّامٍ *"Hayızın en azı üç, en çoğu on*

(21) Bu deyim, "Bu iş, her iki tarafın da faydasına olan bir iştir" anlamındadır. (Ç).

gündür.''[22]**Ebu Bekr** şöyle der:"Eğer bu hadis sahih ise, hiç kimse bu hadisin gösterdiğinden başka tarafa dönemez."

2) **Enes b. Malik** ve **Osman b. Ebu'l-As es-Sakafî** (r.a)'den şöyle dedikleri rivayet edilmiştir: "Hayz üç-dört günden on güne kadardır. On günden fazla olan istihâzadır." Bu söz ile şu iki bakımdan istidlâl edilir:

a) Sahabeden bir söz çıkar da diğerleri ona muhalefet etmez ise bu icmâ olur.

b) Aklın, hayzın miktarını belirlemesine imkân yoktur. Sahabîden birşey rivayet edildiği zaman, zâhir olan o şeyi Hz. Peygamber (s.a.s)'den duymuş olmasıdır.

3) Hz. Peygamber (s.a.s), **Hamne binti Cahş**'a:
تَحِيضِى فِى عِلْمِ اللَّهِ سِتًّا أَوْ سَبْعًا كَمَا تَحِيضُ النِّسَاءُ فِى كُلِّ شَهْرٍ *''Bütün kadınlar her ay hayız gördüğü gibi, sen de, Allah'ın ilmine göre, altı veya yedi gün hayız görürsün''*[23] demiştir. Bu hadisin muktezası, her ay her kadının bu kadar hayız görmesidir. Biz, hadisin zahiri mânâsına, hayzın üç günden on güne kadar olduğunu söyleyerek muhalefet ettik. Binaenaleyh bu miktarın dışında kalan, bu asıl üzerine kalır.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), kadınlar hakkında,
مَا رَأَيْتُ مِنْ نَاقِصَاتِ عَقْلٍ وَدِينٍ أَغْلَبَ لِعُقُولِ ذَوِى الأَلْبَابِ مِنْهُنَّ فَقِيلَ مَا نُقْصَانُ دِينِهِنَّ قَالَ تَمْكُثُ إِحْدَاهُنَّ الأَيَّامَ وَاللَّيَالِىَ لاَ تُصَلِّى

''Aklı ve dini noksan olmasına rağmen en akıllı erkeklerin bile akıllarına hakim olan kadınlar gibi bir varlık görmedim'' buyurdu. Bunun üzerine, "Onların dinlerinin noksanlığı nedir?" denildiğinde, *''Onlardan herbiri günlerce ve gecelerce (hayız sebebiyle) namaz kılmazlar''*[24] demiştir. Bu haber, hayız müddeti için, "günler ve geceler" denilebildiğini gösterir. "Günler" ifâdesinin en azı üç, en çoğu on gündür. Çünkü bir ile iki gün hakkında "eyyâm' (günler) lâfzı kullanıldığı gibi, on günden fazla zaman için de "eyyâm" lâfzı kullanılmaz. Aksine, أَحَدَ عَشَرَ يَوْمًا (onbir gün) denilir. Fakat sayısı üç ile on arasında olan günler için "eyyâm" lâfzı kullanılır.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), **Fatıma binti Eb Hubeyş**'e *''Hayız günlerinde namazı terket''*[25] buyurmuştur. "Eyyâm" (günler) lâfzı, üç ile on arasında sayıdaki günler için kullanılmaya mahsustur.**Ümmü Seleme** (r.anha)'nin Hz.

(22) **Câmiu's-Sağir**, I/53; **Tirmizi**, Taharet, 95 (I/228).
(23) **Tirmizi**, Taharet, 95 (I/223).
(24) **Müslim**, İman, 132.
(25) **Buhari**, Hayz, 24.

Peygamber (s.a.s)'e kendisinden devamlı kan gelen kadının hükmünü sorduğu hadisinde, Hz. Peygamber (s.a.s),

لِتَنْظُرْ عَدَدَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ الَّتِي كَانَتْ تَحِيضُ مِنَ الشَّهْرِ فَلْتَتْرُكِ الصَّلَاةَ ذٰلِكَ الْقَدْرَ مِنَ الشَّهْرِ ثُمَّ لِتَغْتَسِلْ وَلْتُصَلِّ

"Her ay hayız gördüğü günler ve geceler sayısınca beklesin ve her ay bu kadar müddet namaz kılmasın. Sonra gusledip namazını kılsın"(26) buyurmuştur. Buna göre eğer, "Belki de o kadının hayzı bu belli miktardaydı" denilir ise, biz deriz ki: Hz. Peygamber (s.a.s), onun hayız müddetinin ne kadar olmadığını sormadan, mutlak olarak ona bu hükmü vermiştir. Binaenaleyh bu mutlak manada hayzın "eyyam" lâfzının kendisine delâlet ettiği miktar ile belirlendiğine delâlet etmektedir. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), **Adiyy b. Sâbit**'in hadisinde, اَلْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ اَيَّامَ حَيْضِهَا *"İstihazalı kadın, namazını normal hayız günleri müddetince bırakır"* (27) buyurmuştur. Hadisin ifâde ettiği hüküm bütün kadınlar hakkında umumîdir.

5) **Mu'tezile**'nin ileri gelenlerinden **Cübbâî**'nin **Tefsir**'inde zikretmiş olduğu delildir. O şöyle demiştir: "Oruç ve namazın farziyyeti bunların farz oluşuna delâlet eden umumî delillerden dolayı belli olan bir farziyettir. Bu umûmî deliller ile, üç ile on gün arasındaki hayız müddetince amel edilmemiştir. Binaenaleyh bu umûmı delilllerin hükmünün üçten az,ondan çok günler hakkında aslı üzere kalması gerekir. Bu böyledir. Çünkü üçten aşağı olan günler hususunda âlimlerin ihtilâfı vardır. Böylece bu ihtilaf, bir şüphe doğurmuştur. Dolayısıyla biz üç günden aşağı olan zamanı hayız günleri kabul etmedik. On günden fazla olan müddet hakkında da ulemânın ihtilâfı vardır. Dolayısıyla bu da bir şüphe meydana getirmiştir. Bu sebeple, fazladan olan bu müddeti de hayız günleri olarak kabul etmedik. Fakat üç ile on gün arasındaki günlerin, hayız günleri olduğunda ittifak vardır. Dolayısıyla biz bu müddeti hayız müddeti olarak kabul ettik..."

İşte fukahânın bu meseledeki sözünün özeti budur.

ALTINCI MESELE
Hayız Esnasında Haram ve Mübah Olan Husus

Müslümanlar, hayız süresi içinde cimânın haram olduğu ve bu müddet içerisinde kadının göbeğinin üstünde kalan kısımlar ile diz kapağının altındaki kısımlardan yararlanmanın helâl olduğu hususunda ittifak etmişler; göbeğin altı ile diz kapağının üstünde kalan kısımlardan istifâde etmenin caiz olup olmadığı hususunda ihtilâf etmiş-

(26) Ebu Davud, Tahare, 106 (I/71).
(27) Ebu Davud, Tahare, 106, 107 (I/73,74,75).

lerdir. Buna göre biz deriz ki: Ayette geçen, مَحِيضْ lâfzını tercih ettiğimiz şekilde, "hayız kanının çıktığı yer" manasında alırsak, ayet sadece hayızlı kadınla cimâ etmenin haramlığına delâlet etmiş olur. Âyette, bu mahallin dışında kalan yerlerden istifâde etmenin haramlığına delâlet eden birşey bulunmamış olur. Hatta, "Birşeyin özellikle zekredilmesi, hükmün onun dışında kalan şeylerde, o şeyin hükmünün aksine olduğunu gösterir" diyen kimse, bu ayetin cimâ mahalli dışındaki yerlerin helâlliğına delâlet ettiğini söylemiş olur. Fakat, مَحِيضْ lâfzını "hayız" manasında alanlara göre, ayetin takdiri, "Hayız zamanında kadınlardan uzak durun" şeklinde olur.

Sonra bu görüşte olanlar âyet ile, göbeğin üstünde ve dizkapağının altında kalan kısımlar hakkında amel edilmediğini söylemişlerdir. Bunlara göre geriye kalan kısımların, haram hükmü üzere kalması gerekir. Muvaffakıyyet Allah'tandır.

Cenâb-ı Allah'ın, وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *"Temizlenînceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varınız"* buyruğuna gelince bil ki, *"Onlara yaklaşmayın,"* "onlarla cimâ etmeyiniz" manasındadır. Koca hanımıyla cimâ ettiği zaman, قَرِبَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ denilir. Bu, فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ *"Hayız esnasında kadınlardan ayrılın"* emrinin bir te'kidi gibidir. Bu son ifâdeyi yeni ve kıymetli başka bir manaya hamletmek mümkündür. Bu da, فَاعْتَزِلُوا النِّسَآءَ فِي الْمَحِيضِ ayetinin kanın çıktığı yere yaklaşmayı; وَلاَ تَقْرَبُوهُنَّ âyetinin ise o yere yakın olan yerlerden istifade etmeyi nehyetmiş olmasıdır.

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi, Ebu Amr, İbn Âmir, Ya'kûb el-Hadramî ve Asım'dan rivayetle **Ebu Bekir** kelimeyi, "tahare" masdarından olmak üzere şeddesiz olarak, حَتَّى يَطْهُرْنَ, **Hamza** ve **Kisâî** ise şeddeli olarak يَطَّهَّرْنَ şeklinde okumuşlardır. **Âsım**'dan rivayet ile **Hafs** da[28] böyle okumuştur. Buna göre şeddesiz okuyanlar, onu kanın kesilmesi manasına almışlardır. Çünkü, طَهُرَتِ الْمَرْأَةُ مِنْ حَيْضِهَا ، يَطْهُرْنَ "Kadın, hayızından temizlendi" manasındadır. Kadının hayızından temizlenmesi, hayız kanı kesildiği zamandır. Buna göre mana, "Onların hayız kanları kesilmedikçe, onlara yaklaşmayın" şeklindedir. Kelimeyi, يَطَّهَّرْنَ şeklinde şeddeli okuyana göre ise; bu, يَتَطَهَّرْنَ manasındadır. Bundaki, ت harfi, ط harfine idgâm edilmiştir. Bu, tıpkı, يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ ve,

(28) Burada bir sehiv olmalı. Çünkü Hafs rivayetinde bu kelime, يَطْهُرْنَ şeklindedir (Ç).

يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ ayetlerindeki الْمُزَّمِّلُ ve الْمُدَّثِّرُ kelimeleri gibidir. Yani bunlar aslında, مُتَزَمِّلُ ve, مُتَدَثِّرُ manasındadır. Muvaffakıyyet Allah'tandır.

İKİNCİ MESELE Bütün beldelerin fakihlerinin çoğu, kadının hayız kanı kesildiği zaman, kocasının o kadınla cimâ etmesinin, ancak kadının hayız sebebiyle gusletmesinden sonra helâl olduğu görüşündedir. Bu **İmam Malik, Evzâî, Şafiî** ve **Sevrî**'nin görüşüdür.

Ebu Hanife'nin meşhur görüşüne göre, o kadın on günden daha az müddet içinde temizlenirse, (gusletmedikçe) kocası ona yaklaşamaz. Eğer on gün sonunda temizlenmiş ise, kadın yıkanmadan kocasının onunla cinsî münasebette bulunması câizdir.

Şafiî'nin bu hususta delili şunlardır:

a) Mütevatir kıraat ittifakla delildir. Buna göre bir ayet hususunda iki mütevatir kıraat bulunur ve aralarını bulmak da mümkün olursa, bunların arasını cem etmek gerekir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca biz deriz ki: Ayetteki, حَتَّى يَطْهُرْنَ ifâdesi şeddeli ve şeddesiz olarak okunmuştur. Şeddesiz olarak, يَطْهُرْنَ okunuşu, "kanın kesilmesi" manasına gelir. يَطَّهَّرْنَ şeklindeki şeddeli kıraati ise, su ile temizlenmek manasına gelir. Bu iki hususun arasını cem etmek mümkündür. Binaenaleyh ayetin, her iki hususun da vâcib olduğuna delâlet etmiş olması gerekir. Bu böyle olunca, bu haramlığın ancak her iki husus yerine getirildiği zaman nihayete ermesi gerekir.

b) Hak Teâlâ'nın, فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ *"İyice temizlendikleri zaman, onlara varın"* buyruğu, kadınlara varmayı, إِذَا şart edâtıyla onların temizlenmesi şartına bağlamıştır. Arapça'da, إِذَا şart ifâde eder. Şarta bağlanan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Bu sebeple, kadınlar temiz olmadıkları sürece, onlara varmanın câiz olmaması gerekir.

Ebu Hanife (r.h)'nin delili ise şudur:Hak Teâlâ'nın, وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ *"Temizlenînceye kadar onlara yaklaşmayın"* hitabı onlara yaklaşmayı yasaklamış ve bu yasağın, onların hayızdan kesilmeleriyle son bulacağını ifâde etmiştir. Kadınların hayızdan kesilmeleri bu yasağın sona ermesine sebep olunca, hayızları sona erdiğinde de bu yasağın söz konusu olmaması gerekir.

Kadî, Ebû Hanife'nin görüşüne şu şekilde cevap verir: "Eğer Cenâb-ı Hak sadece, حَتَّى يَطْهُرْنَ *"Temizlenînceye kadar"* ifâdesini söylemiş olsaydı, sizin söylediğiniz son derece uygun olurdu. Ama Hak Teâlâ bu emrine, فَإِذَا تَطَهَّرْنَ *"İyice temizlendiklerinde..."* kaydını da ilâve edince, bu iki ifâ-

denin hepsi birden bu yasağın sona erme sebebi olmuş olur. Bu, bir kimsenin وَلاَ تُكَلِّمْ فُلاَنًا حَتَّى يَدْخُلَ الدَّارَ فَإِذَا طَابَتْ نَفْسُهُ بَعْدَ الدُّخُولِ فَكَلِّمْهُ "Eve girinceye kadar, falancayla konuşma. Girdikten sonra gönlü hoş olursa onunla konuş" demesi gibidir. O kimsenin konuşabilmesinin, bu iki şartın ikisine birden bağlanmış olması gerekir. Bu böyle olunca, hayızdan kesildikten sonra onun mutlaka temizlenmesi de gerekir.

Âlimler, bu temizlenmenin nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu sebeple Şafiî ve fukahânın ekserisi, bu temizlenmenin gusletmek olduğunu söylemişlerdir. Bazı âlimler de bunun, hayız mahallini yıkamak olduğunu söylemişlerdir.

Atâ ve **Tâvus** bunun, kadının hayız mahallini yıkayıp, abdest alması olduğunu söylemişlerdir.

Şu iki hususlan ötürü, birinci görüş daha sahihtir:

a) Hak Teâlâ'nın, فَإِذَا تَطَهَّرْنَ şartının zâhiri, kadının zâtıyla ilgili bir hükümdür. Binaenaleyh, böyle bir temizliğin onun bedeninin bir kısmında değil, aksine bütününde bulunması gerekir.

b) Bu temizliği, hayızlı kimsenin yapması gereken temizliğe hamletmek, istihazalı hakkında söz konusu olan temizliğe hamletmekten daha uygundur. Bu, bu temizlikle kastedilenin gusletmek olmasını gerektirir. Bu da, suyun bulunmasının mümkün olması halinde söz konusudur. Eğer su bulunmazsa, "hayızlı kadının hayızı sona erdiğinde mutlaka yıkanması vâcibtir" diyen âlimler, teyemmümün gusletmenin yerine geçeceği hususunda ittifak etmişlerdir. Biz, teyemmümün gusletmenin yerine geçeceğini, icmânın delâletiyle söylüyoruz. Aksi halde, ayetin zâhirî ifâdesi, hayızı sona eren kadına yaklaşmanın ancak su ile yıkanması durumunda caiz olmasını gerektirir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler, Hak Teâlâ'nın, فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *"Allah'ın size emrettiği taraftan onlara varın"* emriyle neyin murad edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ifâdeyle ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır:

a) **İbn Abbas, Mücâhid, İbrâhim, Katâde** ve **İkrime**'nin görüşüne göre bunun manası, "Onların ferçlerine yaklaşın" demektir. Çünkü bu, Allah'ın emrettiği yerdir. "Onlara, ferçlerinden başka bir mahalden yaklaşmayın." Hak Teâlâ'nın, مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *"Allah'ın size emrettiği taraftan..."* kaydı ise, O'nun tıpkı, إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَوٰةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ *"Cuma günü, namaz için çağırıldığınız zaman..."* (Cuma, 9) sözündeki, مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ terkibinin

فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ anlamına gelmesi gibi, مِنْ حَيْثُ اَمَرَكُمُ اللّٰهُ *"Allah'ın size emrettiği tarafa..."* anlamındadır.

Esamm ve Zeccâc, "Onlara, cimâ edilmeleri helâl olduğu vakit yaklaşın" şeklinde tefsir etmişlerdir. Bu da, kadınlar oruçlu, itikâfa çekilmiş olduklarında ve nikâhları da haram olmadığında olabilir.

c) Muhammed İbn el-Hanefiyye'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, "Onlara, günaha girmeden, helâl taraftan yaklaşın" demektir.

En kuvvetli olanı birinci görüştür. Çünkü, حَيْثُ lâfzı, mekân mânasını ifâde etmede hakikat, diğer mânalarda ise mecâzdır..

Allah Tevbe Edenleri ve Temizlenenleri Sever

Hak Teâlâ'nın, إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ *"Muhakkak ki Allah çok tevbe edenleri sever, iyice temizlenenleri sever"* buyruğuna gelince, gerek muhabbetullâh'ın, gerekse tevbenin izahları daha önce geçmişti. Biz bunları tekrarlamıyacağız. Ancak ne var ki, şöyle diyoruz: التواب tevbe olarak, isimlendirilen fiili çokça yapan kimsedir. Tevbeleri çok kabul edici olması itibariyle bu vasıf Allah hakkında da bazan kullanılabilir.

Eğer, "Ayetin zâhiri, Hak Teâlâ'nın, mutlak mânada tevbeyi çokça yapanları sevdiğini gösterir. Halbuki akıl da, tevbe etmenin ancak günahkâr olan kimseye uygun düşeceğine delâlet eder. Bundan dolayı günahkâr olmayan kimsenin tevbe etmesinin yerinde olmaması gerekir" denilirse, biz buna şu iki şekilde cevap veririz:

a) Mükellef, kusur etmeyeceğinden kesinlikle emin olamaz. Dolayısıyla o kimsenin, her hâlükârda, kusurunu giderebilmesi için tevbe etmesi gerekir.

b) **Ebû Müslim el-İsfehânî** şöyle demiştir: "Arapça'da tevbe, "dönmek" mânasından ibarettir. Kulun Allah'a tevbesi ise, her hâlükârda güzeldir."

Kadî, İsfehani'nin bu görüşüne itiraz ederek şöyle demiştir: "Tevbe, Arapça'da her ne kadar rücû (dönmek) mânasından ibaret olsa da, ancak bu kelime şeriat örfünde eskiden yapılan fiillerden pişmanlık duymak, o anda ve gelecekte o fiilleri bir daha yapmamaya karar verip azmetmekten ibarettir. Bu sebeple kelimeyi, (tevbe), lügâvi manasına değil de, şer'î manasına hamletmek gerekir."

Ebu Müslim buna cevap vererek şöyle diyebilir: "Benim bu cevaptan maksadım şudur: Lâfzı şer'î mânadaki tevbeye hamletmek mümkün olursa, lâfız yerinde kullanılmış olur ve sorudan da kurtulunmuş olunur. Ama bu imkânsız

olduğu zaman, bir ta'n ve bir soru gelmesin diye, lâfzı kelimenin aslî-lügavî manasına hamledersin."

Hak Teâlâ'nın, وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ *"Ve iyice temizlenenleri sever"* kavli hakkında da bazı izahlar vardır:

a) Bundan murad, günahlardan ve isyânlardan uzaklaşmaktır. Çünkü tevbe eden, önce bu kötü fiilleri işleyip, sonra da onu terkeden kimsedir. Halbuki "mütetahhir" ise, bunlardan uzak kaldığı için, onları aslında hiç işlemeyen kimsedir. Bu iki kısmın, bir üçüncüsü yoktur. Lâfız bu mânaya da muhtemeldir. Çünkü günah ruhanî bir pisliktir. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ *"Müşrikler ancak, pisliktirler"* (Tevbe, 28) buyurmuştur. Bu sebeple, günahı terketmek, ruhanî bir temizlik olacaktır. İşte bu mânadan dolayı, Allah'u Teâlâ bütün kusur ve çirkinliklerden münezzeh olduğu için, *"O, Tâhir'dir, Mutehhar'dır"* diye vasfedilmiştir. Ve yine, فُلَانٌ طَاهِرُ الذَّيْلِ "Falancanın eteği temizdir" denilir. Yani, o kimse günah işlememiştir.

b) Bundan murad, o kadına hayızlı iken ve Hak Teâlâ'nın, فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *"Onlara, Allah'ın size emrettiği taraftan varın"* buyurduğu gibi, onlara ferçlerinin dışındaki herhangi bir mahalden yaklaşmamaktır. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: Bu daha evlâdır, çünkü bu, ayetin öncesine uygun düşen bir açıklamadır. Bir de Hak Teâlâ, Lût kavminden rivâyet ederek, أَخْرِجُوهُمْ مِنْ قَرْيَتِكُمْ إِنَّهُمْ أُنَاسٌ يَتَطَهَّرُونَ *"Onları çıkarın memleketinizden, Çünkü onlar, çok temizlenen kimselerdir"* (A'râf, 82) buyurmuştur. Bu sebeple Cenâb-ı Hakk'ın, وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ sözünün mânası, "Kadınlara makatlarından yaklaşmayanları... sever" şeklinde olur.

c) Hak Teâlâ, فَإِذَا تَطَهَّرْنَ *"İyice temizlendiklerinde"* şartıyla, bize temizlenmemizi emredince, hiç şüphesiz temizlenen kimseyi medhederek, وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ buyurmuştur. Bu temizlenmeden maksat ise, su ile temizlenmektir. Nitekim Hak Teâlâ da: رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ *"Orada iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da, tertemiz olanları sever"* (Tevbe, 108) buyurmuştur. Bu ayetin tefsirinde şöyle denilmiştir: "Onlar su ile istincâ yapıp temizlendikleri için, Allah onları medh û senâ etmiştir."

★

★ ★

Kadının Nesil Yetiştiren Tarla Olması

نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَّكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّىٰ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُم مُّلَاقُوهُ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ

"Kadınlarınız sizin tarlanızdır. O halde tarlanıza, dilediğiniz gibi gelin. Kendiniz için takdime yapın. Allah'tan korkun ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin.... İman edenleri müjdele.."

(Bakara, 223).

Bu ayet-i kerimeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:

Ayetin Nüzul Sebebi

Alimler, ayet-i kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında şunları söylemişlerdir:

1) Rivayet edildiğine göre yahudiler şöyle diyorlardı: "Kim, hanımına arka taraftan olmak üzere, fercine yaklaşırsa onun çocuğunun gözleri şaşı ve sakat olur." Ayrıca onlar bunun, Tevrat'ta bulunan bir hüküm olduğunu söylüyorlardı. Bu husus Hz. Peygamber'e anlatılınca O, "yahudiler yalan söylüyor" dedi ve sonra ayet-i kerime nâzil oldu.

2) **İbn Abbas**'tan rivayet edildiğine göre **Hz. Ömer,** Hz. Peygamber'e gelerek: "Ya Resûlallah ben mahvoldum!" dedi ve kendisinden, böyle bir şeyin meydana geldiğini söyledi.. İşte bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayet-i kerimeyi inzâl buyurdu.

3) Ensâr, kocanın hanımıyla, arka taraftan olmak üzere, fercinden cinsî münasebette bulunmayı hoş görmüyorlardı. Bu düşünceyi de, yahudilerden almışlardı. Muhacirler ise, bunu yapıyorlardı. İşte bunun üzerine ensâr bunu onlara çok gördü.. Bu sebebten dolayı da, bu ayet-i kerimeٔ nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, حَرْثٌ لَّكُمْ *"Sizin tarlanızdır"* tabirinin mânası: "Sizin çocuk ekip diktiğiniz tarlanızdır" şeklindedir. Bu, bir teşbih yoluyla anlatımdır. Böylece kadının ferci yeryüzüne; nutfe tohuma; çocuk da o yerde biten bitkiye benzetilmiştir. حَرْثٌ kelimesi masdardır. İşte bundan dolayı, müfred (tekil) getirilmiştir. Buna göre mâna, "Kadınlarınız, sizin ekim yerlerinizdir.

Siz oralara çocuk ekip biçersiniz" şeklinde olur. Bu mânaya göre, muzâf olan bir kelime hazfedilmiş demektir. Yine, bazen bir şeyin mekânı, mübalağa ifâde etmek için, o şeyin ismiyle, masdarıyla da adlandırılabilir. Bu **Hansâ**'nın, فَإِنَّمَا هِيَ إِقْبَالٌ وَإِدْبَارٌ *"O ancak bir ikbâl ve sırt dönüştür"* demesi gibidir. Yine, هٰذَا أَمْرُ اللّٰهِ denilir; yani, مَأْمُورُهُ "O'nun emrettiği.." ve, هٰذَا شَهْوَةُ فُلَانٍ denilir, yani, مُشْتَهَاهُ "Onun arzusu, arzu ettiği" denilir. حَرْثُ الرَّجُلِ tabiri de böyle olup, مَحْرَثُهُ "Ekip biçeceği yer" anlamındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimlerin pekçoğu, bu ayetten maksadın şöyle olduğu görüşündedirler: Koca, hanımına ön tarafından öne ve arkadan öne yaklaşması arasında muhayyer bırakılmıştır. Buna göre, أَنَّىٰ شِئْتُمْ *"Nasıl istersenız"* ifâdesi, bu mânaya hamledilmiş demektir. **Nâfi, İbn Ömer**'in, "Bu ayetten maksadın, kadınlara makatlarından yaklaşmanın caiz olduğunu" söylediğini rivayet etmiştir.

Diğer âlimler ise, bu rivayet hususunda **Nâfi**'nin hata ettiğini söylemişlerdir. Bu, **İmâm-ı Mâlik**'in de görüşüdür.

Şiîlerden **Seyyid Murtezâ** da bunu tercih etmiştir. **Murtezâ** bunu, **Cafer İbn Muhammed es-Sadık** (r.a)'dan rivâyet etmiştir.

Kadınlara makatlarından (dübürlerinden) yaklaşmanın caiz olmadığını söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Allah'u Teâlâ, hayızla ilgili ayette, قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ *"De ki:"O, bir ezâdır. Onun için hayız zamanında kadınlardan ayrılın"* (Bakara,222) buyurmuş, eziyyetin bulunmasını, hayız mahalline yaklaşmanın haram olmasının sebebi tutmuştur. Eziyyet, insanın eziyyet ve sıkıntı duyduğu şeydir. Burada da insan, hayız kanının kötü kokusundan ötürü, bir eziyyet ve rahatsızlık duyar. Bu illet, münakaşa mevzûu olan makat hakkında daha açık şekilde geçerlidir. Burada da aynı illet bulunduğuna göre, oraya yaklaşmanın da haram olması gerekir.

2) Hak Teâlâ'nın, فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ *"Allah'ın size emrettiği taraftan kadınlara varın"* (Bakara, 222) hitabı bir emirdir. Emrin zâhiri ise, vücûb ifâde eder. Bu emrin, kadınlarla cinsî münasebet kurmanın vücûbiyyetini ifâde ettiğini söylemek mümkün değildir. Çünkü bu vâcib değildir. Bu sebeple bu emri, bundan muradın, "Kim hanımıyla cinsi münasebet yapmak isterse, onunla Allah'ın emrettiği mahalden münasebet kurması vâcib olur" olduğu şeklindeki mânaya hamletmek gerekir. Sonra, bu ifâde kadının makatına yaklaşma mânasına hamledilemez. Çünkü bu, icmâ ile mümkün değildir. Bu se-

bopla bunun, "ön", "ferç" mânasına hamledilmesi gerekir, zaten elde edilmek istenen netice de budur.

3) Huzeyme İbn Sâbit'in rivayet ettiğine göre, bir adam Hz. Peygamber'e, kadınlara makatlarından yaklaşmanın hükmünü sormuş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, helâl olduğunu söylemiş. Adam, gerisin geriye dönüp giderken, Hz. Peygamber adamı geri çağırmış ve: *"Sen ne söyledin? Senin sorun, iki delikten hangisi hakkındadır? Önden öne ise, evet; arkadan öne ise, yine evet; ama, arkadan makata ise, hayır.. Allah, hakkı bildirmekten utanıp çekinmez"* demiş ve şöyle buyurmuştur: لاَ تَأْتُوا النِّسَاءَ فِي أَدْبَارِهِنَّ *"Sakın kadınlarınıza makatlarından yaklaşmayınız"*(29). Hz. Peygamber, yukardaki ifâdesinde geçen, الْخَرْبَةُ lâfzıyla, kadının fercini kastetmiştir. الْخَرْبَةُ kelimesinin aslı, "dağarcığın ağzı" anlamına gelir. Delik buna benzetilmiştir. الْخَرْزَةُ kelimesinin esas anlamı ise, ayakkabıcının açtığı delik anlamına gelir. Hz. Peygamber bu kelimeyle yine, kadının cimâ mahallini kinâye ile anlatmıştır. الْخَصْفَةُ kelimesi de, ayakkabıcı ayakkabıya delik açtığı zaman söylenilen, خَصَفْتُ الْجِلْدَ tabirinden alınmış olup, bu anlamda delik mânasındadır.

Kadınlara dübürden yaklaşmanın caiz olduğunu söyleyenlerin tutamakları ise şunlardır:

a) Bu ayet ile, şu iki bakımdan istidlal edilebilir:

1) Allah'u Teâlâ, حَرْثٌ lâfzını, kadına bir isim olarak vererek, نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır"* buyurmuştur. Bu ifâde, حَرْثٌ kelimesinin, kadının muayyen bir yerinin değil de, kadının zâtının adı olduğuna delâlet eder. Buna göre Hak Teâlâ bu tabirden sonra, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ *"Tarlanıza dilediğiniz gibi gelin"* buyurunca, bundan murad, "Kadınlarınıza istediğiniz gibi yaklaşınız" olur. Böylece de bu, kadınlara bütün yönlerden yaklaşılabileceği hakkında kullanılmış bir lâfız olmuş olur. Dolayısıyla bu tabirin muhtevâsına, münakaşa mahalli olan kadının makatı da dahil olur.

2) أَنَّى kelimesi, أَيْنَ anlamındadır. Nitekim Hak Teâlâ, أَنَّى لَكِ هٰذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ *"Bu sana nerden geliyor? O da, "Allah katından", dedi"* (A. İmrân, 37) buyurmuştur. Buna göre ayetin takdiri, مِنْ أَيْنَ لَكِ هٰذَا şeklindedir. Bu sebeple, tefsirini yaptığımız ayetin takdiri, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَيْنَ شِئْتُمْ *"Tarlanıza dilediğiniz yerden geliniz"* şeklindedir. أَيْنَ شِئْتُمْ sözü, birkaç tane mekânın bulunduğunu gösterir. Bu, senin tıpkı,

(29) Tirmizî, Taharet, 102. (Benzeri hadis), (I/243).

اِجْلِسْ اَيْنَ شِئْتَ "İstediğin yere otur" demen gibidir. Bu ise, mekânlar arasında muhayyerliği ifâde eder.

Bu sabit olunca, biz deriz ki, ayeti önden öne veya arkadan öne yaklaşma manasına hamletmenin mümkün olmadığı ortaya çıkmış olur. Çünkü bu takdire göre, mekân sadece bir tane olmuş olur. "Te'addüd" ise, sadece yaklaşma yolları itibariyle olmuş olur. Bu mânayı ifâde etmeye uygun düşen lâfız ise, اِذْهَبُوا اِلَيْهِ كَيْفَ شِئْتُمْ "O mekâna nasıl isterseniz öyle gidiniz" denilmesidir. Burada zikredilen lâfız, كَيْفَ değil, أَنَّى lâfzı olup, أَنَّى lâfzının da mekânlar arasında muhayyerliği ifâde ettiği sabit olunca, âyetten muradın sizin söylediğiniz mâna değil de, bizim söylemiş olduğumuz mâna olduğu ortaya çıkmış olur.

b) Onlar, Hak Teâlâ'nın, اِلَّا عَلَى اَزْوَاجِهِمْ اَوْ مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ *"Zevcelerine veya elleri altındaki câriyeler müstesnâ"* (Mü'minûn, 6) ayetinin umûmuna sarılmış, bu ayetle, icmânın delâletinden dolayı erkekler hakkında amel edilmediğini; bu âyetle sadece kadınlar hakkında amel edilmesinin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

c) Biz bir kimsenin hanımına, دُبُرُكِ عَلَيَّ حَرَامٌ "Senin dübürün bana haramdır" deyip, bu ifâdesiyle de hanımını boşamaya niyet ettiğinde, bunun bir talâk olacağı hususunda müttefikiz. Bu da, hanımının dübürünün kocasına helâl olmasını gerektirir.

Bu görüşte olanların, bu konudaki sözlerinin tamamı işte bundan ibarettir.

Birinci görüşte olanlar bunların görüşlerine cevâp vererek şöyle demişlerdir: Bu ayetten maksadın, kadınlara ferçlerinin dışındaki mahallerinden yaklaşmanın caiz olmadığına aşağıdaki hususlar da delâlet etmektedir.

1) **Hars**, ekim yapılan yerin adıdır. Kadının bütün her tarafının ekim yeri olmadığı herkesçe bilinen bir husustur. Dolayısıyla **hars** ismini kadının heryeri için bir isim olarak vermek imkânsızdır. Bu delil, **hars** lâfzının, kadının zâtına isim olarak verilmesini gerektirir. Ne var ki biz, Hak Teâlâ'nın, نِسَآؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ *"Hanımlarınız sizin tarlanızdır"* buyruğu hususunda bu delil ile amel etmedik. Çünkü Allah'u Teâlâ burada, **hars** lâfzını kadının zâtına vasıf olarak verdiğini açıkça belirtmiştir. Bundan ötürü biz bu vasfetme işini, "bir şeyin bütününün, cüzünün ismiyle adlandırılması" şeklinde olan, meşhur mecâz şekline hamlettik. Bu şekil, Cenâb-ı Hakk'ın, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ *"Tarlanıza varın"* emrinde söz konusu değildir. Binaenaleyh burada **hars** kelimesini belli olan ekim mahalline hamletmek gerekmiştir. İşte böylece ayette, kadınlara sadece ferçlerinden yaklaşılması gerektiği hususunda bir delil vardır.

2) Bu âyetin, muarızlarımızın söylediklerine delâlet etmesi mümkün değildir. Çünkü, bu ayetin öncesinin şu iki yönden onların söylediği şeylere delâlet etmesinin imkânsız olduğunu açıklamıştık:

a) Hak Teâlâ'nın, قُلْ هُوَ أَذًى *"De ki: "O ezâdır"* demiş olması.

b) O'nun, فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ *'Allah'ın emrettiği taraftan onlara varın"* buyurmuş olmasıdır.

Eğer bu ayet, kadına makattan yaklaşmanın cevâzına delâlet etmiş olsaydı, bu aynı yer hakkında hem harama, hem de helâle delâlet eden şeyleri bir araya toplamak olurdu. Halbuki aslolan, böyle bir şeyin caiz olmadığıdır.

3) Ayetin sebeb-i nüzûlü hakkında meşhur olan rivayetler, sahabenin kadınlara arka taraftan ferce yaklaşmanın caiz olup olmadığı hususundaki ihtilâflarıdır. Ayet-i kerîmenin nüzûl sebebi ayetin ifâde ettiği hükmün dışında kalamaz. Bu sebeple âyetin, bu şekli ihtiva etmiş olması gerekir. Bunu, bu şekle hamlettiğimiz zaman, âyeti diğer şekle hamletmeye ihtiyacımız kalmaz. Bütün bu izahlarla âyetten muradın, onların zikretmiş olduğu şey olmadığı ortaya çıkmış olur. Şimdiyse, bu görüşte olanların kendisine tutundukları delilleri enine boyuna inceleyelim:

a) Hak Teâlâ'nın, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ emrinin mânasının, "Ekim mahalline geliniz" şeklinde olduğunu beyan etmiştik.

b) Hak Teâlâ'nın, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ buyruğundaki "**hars**'tan murad,.o belirli ve muayyen yer olunca, أَنَّى شِئْتُمْ *"nasıl istersenîz"* ifâdesini, mekân hususunda muhayyerliğe hamletmek mümkün olmaz. Bu durumda burada bir takdir yapılır. Bu da, أَنَّى شِئْتُمْ tabirinden maksadın, مِنْ أَنَّى شِئْتُمْ şeklinde olmasıdır. Böylece burada, bir مِنْ lâfzı takdir edilmiş olur. "**Hars** lâfzını hakîki manaya hamledip, böyle bir takdiri gerekli görmek, bu kelimeyi mecazî bir yolla kadının zâtına hamletmekten evlâdır; bundan dolayı da biz bu takdiri yaptık" denilemez. Çünkü biz, zaten bunun evlâ olduğunu söylüyoruz. Zira, ferçler hususunda esâs olan, onların haram olduklarıdır.

c) Onların üçüncü delillerine şu şekilde cevap verilir:
إِلاَّ عَلَى أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ - *"Zevceleri ve ellerinin altındaki cariyeleri müstesna..."* (Mü'minun, 6) ayeti umûmîdir, halbuki bizim delillerimiz husûsîdir. Hususi delil, umûmi delile takdim edilir.

d) Onların dördüncü delillerine şu şekilde cevap verilir: Adamın hanımına, "Senin mak'adın bana haram olsun" demesi,sadece talaktan bir kinaye-

dir. Çünkü mak'ad, sarmaş dolaş olmanın helâl olduğu bir mahaldir. Dolayısıyla bu adamın, "Senin elin boş olsun" demesi gibidir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Müfessirler, ayetteki, أَنَّى شِئْتُمْ kavlinin tefsiri hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1) Meşhur olan görüş, bizim zikrettiğimiz şu görüştür: Kocanın hanımının fercine önden veya arkadan yaklaşması câizdir.

2) Bunun manası, "Helâl olan vakitlerden dilediğiniz vakitte..." demektir. Bu da, "Kadın yabancı, nikâhı düşmeyen veya oruçlu veyahut da hayızlı olmadığı zaman.." demektir.

3) Kocanın hanımı ile, fercinden olmak şartıyla, hanımı ister ayakta, ister çömelmiş, ister yan yatmış olsun, cimâ etmesi câizdir.

4) **İbn Abbas** bunun manasının "Koca dilerse "azil" yapar, isterse yapmaz" şeklinde olduğunu söylemiştir.Bu görüş **Sa'id b.Müseyyeb** den nakledilmiştir.

5) Bunun manası, "Gece ya da gündüz ne zaman isterseniz..." demektir.

Eğer, "Bu görüşlerden hangisi tercihe şayandır?" denilir ise, deriz ki: Müfessirlerin ifâdesinden anlaşıldığına göre, bu ayetin nüzul sebebi şudur: Yahudiler, bir kimse hanımının fercine arkadan cimâ edince çocuğun şaşı doğacağını söylüyorlardı. Allah Teâlâ da onların bu sözünü yalanlamak için bu ayeti indirmiştir. Öyle ise evlâ olan, ayeti bu manaya hamletmektir. Bunun vakitlerle ilgili olduğunu söyleyen görüşlere gelince, ayet-i kerimede vakitler söz konusu değildir. Çünkü, أَنَّى kelimesi bazan مَتَى "ne zaman" manasına, bazan ise, كَيْفَ "nasıl"manasındadır.

Azil yapıp yapmama meselesi ise, أَنَّى lâfzının manası ile ilgili değildir. Çünkü cimâ hali, azledip azletmeme ile değişmez. Binaenaleyh ayeti, yukarıda zikretiğimiz ilk görüşe hamletmek uygun düşer.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ buyruğunun manası şudur: "Cenneti ve Allah'ın ikramını elde edeceğiniz şeyleri yapınız." Bu ifâdenin bir benzeri de, bir insanın başka birisine, قَدِّمْ لِنَفْسِكَ عَمَلاً صَالِحًا "Kendin için önceden bir amel-i salih yap" demesidir. Bu, وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى *"Azıklanınız. Biliniz ki azıkların en hayırlısı takvadır"* (Bakara, 197) ayeti gibidir. "Takdim" lâfzının bir benzeri de, Allah Teâlâ'nın, cehennemliklerden bir gruptan naklettiği şu ayettir: قَالُوا بَلْ أَنْتُمْ لَا مَرْحَبًا بِكُمْ أَنْتُمْ قَدَّمْتُمُوهُ لَنَا فَبِئْسَ الْقَرَارُ *"Onlar*

şöyle derler: "Hayır, siz rahat görmeyin. Bunu bize siz takdim ettiniz. O ne kötü bir karar kılıştır" (Sâd, 60).

Buna göre eğer, "Bu ayetin, öncesiyle irtibatı nasıldır?" denirse, biz deriz ki: İbn Abbas (r.a)'dan nakledildiğine göre, o şöyle demiştir: "Bunun manası, cimâ ederken besmele çekmektir." Bu son derece uzak bir ihtimaldir. Bence burada, نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ *"Kadınlarınız sizin tarlanızdır"* ayeti, cimâ etmenin mübah oluşunun sebebine dikkat çekme gibidir. Sanki şöyle denilmektedir: "O kadınlar, sizin tarlanız oldukları için, yani onlardan çocuklarınız doğduğu için, Allah onlarla cimâ etmenizin meşrû olduğunu bildirmiş, daha sonra da, *"Tarlanıza dilediğiniz gibi geliniz"* buyurmuştur. Yani, "Onlarla cinsi münasebette bulunmanın size mübah olmasının sebebi, ekin (çocuk) elde etmek olduğu için, tarlanıza geliniz, ekin ekilecek yerin dışına geçmeyiniz." Buna göre ayetteki, فَأْتُوا حَرْثَكُمْ *"tarlanıza geliniz"* emri, sadece ferçten cimâ yapmaya izin verildiğine, bunun dışındaki yerlere müsaade edilmediğine bir delil olmuş olur. Ayet o iki yerden biri hakkında müsâadenin olduğuna, diğeri hakkında ise müsâade olmadığına delil ihtiva edince, Allah Teâlâ, وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ *"Kendiniz için takdime yapın"* yani, "Şehvetinizi yerine getirme hevesinde olmayın, bir taat sunma hevesinde olunuz" buyurmuştur. Sonra Allah Teâlâ, bu hususu, وَاتَّقُوا اللَّهَ *"Allah'dan ittika ediniz"* emriyle, üçüncü olarak da, وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ *"ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin"* buyruğu ile te'kid etmiştir. Peşpeşe getirilen bu üç tehdidin zikredilmesi, kendisinden önce leziz ve arzu duyulan bir şey yasaklandığında uygun düşer. Binaenaleyh hem ayetin mâkabli hem de mâba'di (evveli ve sonrası), bu işin haramlığına delâlet eder. Böylece, bu ayetin tefsiri hususundaki en doğru görüşün, müçtehidlerin çoğunluğunun benimsediği görüş olduğu ortaya çıkar.

Allah Teâlâ'nın, وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ *"Allah'tan korkun ve mutlaka O'na kavuşacağınızı bilin"* emrine gelince, bil ki "takva" hakkında daha evvel açıklamalarda bulunmuştuk. Allah'a kavuşmanın izahı ise, الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ (Bakara, 46) ayetinin tefsirinde geçmişti. Bil ki Allah Teâlâ, bu ayette şu üç şeyi zikretmiştir:

a) O, وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ *"Kendiniz için takdime yapın"* buyurmuştur ki bundan muradı taat olan işlerdir.

b) وَاتَّقُوا اللَّهَ *"Allah'tan korkun"* buyurmuştur ki, bundan muradı, yasak olan şeyleri bırakmadır.

c) وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُوهُ *"Mutlaka O'na kavaşacağınızı bilin"* buyurmuştur ki bunda da şuna işaret vardır: "Ben, sizi öldükten sonra dirilme, mahşerde

bulunma ve hesap vermeniz için, taatleri yapıp, haramları bırakma hususundaki meşakkatlere katlanmakla mükellef tuttum. Eğer hesap günü olmasaydı, taatleri yaparken ve yasakları bırakırken sıkıntılara göğüs germek manasız olurdu. Bu ne güzel bir tertiptir.

Allah Teâlâ daha sonra da, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ *"iman edenleri müjdele"* buyurmuştur ki bundan maksadı da Kur'an'da nazar-ı dikkate alınan tertibi gözetmektir. Bu tertip de, Allah'ın Kur'an'da her tehdidin yanısıra bir va'ad ve müjdeyi zikretmesidir. Buna göre bu ifâdenin mânâsı, "Özellikle mü'minleri mükâfaat ve ikramınla müjdele" demektir. Sanki malum oldukları için, âyette "ikram" ve "sevab" (mükâfaat) lâfızlarına yer verilmemiştir. Bu tıpkı, وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلاً كَبِيرًا *"Mü'minlere, Allah'dan kendilerine cidden büyük bir fazl'ü kerem olduğunu müjdele"* (Ahzâb, 47) âyeti gibidir.

Yeminler Hakkında Hüküm

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Allah'ı, yeminlerinizden dolayı, iyilik etmenize, ittikâ etmenize ve insanlar arasını bulmanıza engel yapmayın. Allah hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"

(Bakara, 224).

Müfessirler bu ayet hakkında çok şey söylemişlerdir. Fakat söylediklerinin en güzeli şu iki izahtır:

a) **Ebu Müslim el-İsfehânî**'nin zikrettiği, en güzel görüşe göre, وَلاَ تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ tabiri, Allah adına çok yemin etme cüretinden nehyetmektir. Çünkü herhangi birşey için bir lâfzı çokça söyleyen, o lâfzı o şey için bir engel haline getirmiş olur. Nitekim insan, قَدْ جَعَلْتَنِي عُرْضَةً لِلَّوْمِكَ "Sen, kınanmana beni kalkan yaptın" der. Şâir de, وَلاَ تَجْعَلْنِي عُرْضَةً لِلَّوَائِمِ *"Beni, kınanmalara maruz bırakma" demiştir. Allah Teâlâ, çok yemin eden kimseleri,* وَلاَ تُطِعْ كُلَّ حَلاَّفٍ مَهِينٍ *"Her alabildiğine yemin eden zelil kimseye boyun eğme"* (Kalem, 10) diye kınamıştır. Ve yine, وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ *"Yemin-*

lerinizi tutunuz'' (Mâide, 89) buyurmuştur. Araplar da, çok az yemin eden insanları övmüşlerdir. Nitekim **Küseyyir** şöyle demiştir:

قَلِيلُ الْأَلَايَا حَافِظٌ لِيَمِينِهِ وَإِنْ سَبَقَتْ مِنْهُ الْأَلِيَّةُ بَرَّتِ *''Az yemin eden, yeminini tutar. Eğer ondan bir yemin çıkmış ise, o yeminini bozmaz.''*

Az yemin etmeyi emretmenin hikmeti şudur: Önemli önemsiz her hususta Allah'a yemin edenin dili, yemin etmeye alışır. Dolayısıyla kalbinde yeminin ağırlığı kalmaz. Bundan ötürü de yalan yere yemine cür'et edip etmediğinden emin olunamaz. Böylece de yemindeki asıl maksad zarar görür. Keza insan, Allah Teâlâ'ya ne kadar çok saygı duyarsa, kullukta da o nisbette mükemmel olur. Böyle bir kimsenin yanında, Allah'ın isminin anılmasının, o kimsenin Allah'ın ismiyle dünyevî bir menfaat için şahâdet etmesinden daha yüce ve âli olması, Allah'a saygının en ileri derecesini ifâde eder.

Cenâb-ı Hakk'ın bundan sonraki, أَنْ تَبَرُّوا *''iyilik etmeniz için''* buyruğu, bu nehyin bir illetidir. Buna göre bu ifâde, ''iyilik yapma niyetiyle'' mânâsındadır. Binaenaleyh mânâ, ''Bundan korunmak iyilik, takva ve insanların arasını bulmak olduğu için, sizi bundan nehyettim. Böylece, ey mü'minler, yeryüzünde müfsidler değil, itaatkâr, müttaki ve ıslahatcılar olunuz'' şeklindedir.

Eğer, ''Yemini terketmeden ötürü, nasıl iyilik, takva ve insanların arasını bulma meydana gelir?'' denir ise, biz deriz ki: Çünkü, Allah Teâlâ'nın, yüce isminin dünyevi istek ve her kim yemin ile elde edilecek değersiz arzularda şahitliğe kavuşturulmasından münezzeh ve yüce olduğuna inandığı için yemin etmeyi bırakır ise, şüphesiz bu en büyük iyilik çeşitlerinden biri olur. ''Takva''nın buradaki manasına gelince, bunun zâhiri, insanın Allah'a olan ta'zimini zedeleyecek birşeyin kendisinden sâdır olmasından korkmasıdır. ''İnsanların arasını bulmanın manası ise şudur: ''İnsanlar onun doğru söylediğine ve onun kötü maksadlardan uzak olduğuna inanırlarsa, onun sözünü kabul ederler. Böylece de onun vasıtası ile sulh meydana gelir.

b) Müfessirler, الْعُرْضَة kelimesi ''mânia, engel'' anlamına gelir. Bunun böyle olduğuna delil ise, şöyle denilmiş olmasıdır:

أَرَدْتُ أَفْعَلُ كَذَا فَعَرَضَ لِي أَمْرٌ كَذَا ''Ben şunu yapmak istedim, ama bana şu iş engel oldu'' ve, وَاعْتَرَضَ أَيْ تَحَاصَى ذَلِكَ فَمَنَعَنِي مِنْهُ ''Kaçındı, yani ondan kendini korudu, beni de ondan men etti.'' Kelimenin esas mânası, yola enlemesine konulan ve insanların gidiş gelişlerine mâni olan şey demektir.

اِعْتَرَضَ فُلَانٌ عَلَى كَلَامِ فُلَانٍ وَجَعَلَ كَلَامَهُ مُعَارِضًا لِكَلَامِ آخَرَ ''Falanca, falancanın sözüne itiraz etti ve kendi sözünü başka bir söze muârız yaptı'' denilir. Yani, ''onun sözünün kabul edilip benimsenmesine mâni olacak bir şey zikretti'' demektir. Kelimenin esas iştikâkının ne olduğunu anladığın zaman, diyebiliriz

ki, العُرْضة kelimesi, فُعْلَةٌ vezninde olup mef'ûl manasına gelir. العُرْفة (avuçla alınan) ve, القُبْضَة (avuç) kelimelerinde olduğu gibi. Böylece bu kelime, bir şeyin önüne engel olup, ona mâni olan şeye ad verilmiş olur. Bu sebeple, العُرْضة kelimesinin, mâni olmaktan ibaret olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. Cenâb-ı Hakk'ın, لِأَيْمَانِكُمْ buyruğundaki lâm harfi, ta'lîl içindir.

Sen bunu iyice anladığın zaman, deriz ki, âyetin takdiri şudur: "Allah'ın zikrini, yeminleriniz sebebiyle, iyilik yapmanıza veya iyilik yapmanız hususunda bir mânia ve engel tutmayınız." Böylece, çok açık olduğu için kendisine ihtiyaç duyulmadığından, harf-i cer düşürülmüştür. Müfessirler sözlerine şöyle devam etmişlerdir: "Bu ayetin nüzûl sebebi şudur: Bir kimse, sıla-i rahim, iki kimsenin arasını bulmak veyahut da evlâtlıklarından birine ihsan ve ikrâmda bulunmak gibi hayırlı işleri yapmamaya yemin ediyor, sonra da, "yeminimi bozma hususunda Allah'tan korkarım" diyor, böylece de yemini muhafaza etmek niyetiyle iyi ve güzel olan şeyleri yapamıyordu. İşte bu sebeple, "Allah'ın zikrini, yeminleriniz sebebiyle, birr'u takvâda bulunmaya mâni olan birer sebep kılmayınız" denilmiştir. Müfessirlerin zikretmiş olduğu açıklamaların en güzeli budur.

Müfessirler, başka açıklamalar da yapmışlardır, ama, bunlarda fayda olmadığı için biz onları zikretmedik.

Sonra, Cenâb-ı Hak ayetin sonunda, وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah hakkıyla işitici, kemâliyle bilicidir"* buyurmuştur. Yani, "Eğer siz yemin ederseniz o hakkıyla işitir; eğer dünyevî maksatlar için, O'nun kerîm olan ismini anarak şehâdette bulunmaktan Allah'ı daha üstün ve daha yüce görerek yemini terkederseniz, O sizin kalblerinizde ve gönüllerinizde olan şeyleri bilendir; çünkü O alîmdir."

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَٰكِن يُؤَاخِذُكُم بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ

"Allah, yeminlerinizdeki lağv'dan dolayı, sizi sorumlu tutmaz. Fakat, kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi muâhaze eder. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir"

(Bakara, 225).

Âyetle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اللَّغْوُ ister söz, isterse başka bir şey olsun, kendisine itibar edilmeyen önemsiz ve değersiz şey demektir. Bu lâfzın, konuşma dilinde kullanıldığı hususuna, ayet, hadis ve muhtelif rivayetler delâlet etmektedir. Âyetten delil, Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *"Değersiz bir söz duyduklarında, ondan yüz çevirirler"* (Kasas, 55), لاَ يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلاَ تَأْثِيمًا *"Onlar orada ne boş bir lâf, ne de günâha sokacak bir şey işitmezler"* (Vakıa, 25), لِهذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin. O'nun hakkında boş lâkırdılar yapın"* (Fussilet, 26) ve, لاَ تَسْمَعُ فِيهَا لاَغِيَةً *"Orada boş bir söz işitmezsin"* (Gaşiye, 11) ayetleridir. Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا *"Onlar boş bir (sözle) karşılaştıkları zaman, vakûr bir biçimde yüz çevirirler"* (Furkan, 72) ayetine gelince, bundan muradın, "Onlar boş bir sözle karşılaştıkları zaman.." olması muhtemel olduğu gibi, yine bundan muradın, "Onlar boş bir fiille karşılaştıkları zaman..." şeklinde olması da muhtemeldir.

Bunun hadisten deliline gelince, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ قَالَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ لِصَاحِبِهِ صَهْ وَالْإِمَامُ يَخْطُبُ فَقَدْ لَغَا *"Cuma günü imâm hutbe okurken, kim arkadaşına "sus!" derse, boş söz söylemiş olur"*[30] şeklindeki hadisidir.

Kelimeyle ilgili muhtelif rivâyet ve kıssalara gelince: Kuş öttüğü zaman, لَغَا الطَّائِرُ يَلْغُو لَغْوًا denilir. Yine, لَغْوُ الطَّائِرِ ifâdesi, kuşun ses çıkarması demektir. Bu lâfzın konuşma dilinin dışında kullanılmasına gelince: Meselâ, devenin önem verilmeyen yavrularına, لَغْوٌ (önemsiz, değersiz) denilir. Nitekim şair **Cerîr**,

يَعُدُّ النَّاسِبُونَ بَنِي تَمِيمٍ بُيُوتَ الْمَجْدِ أَرْبَعَةً كِبَارًا
وَتُخْرِجُ مِنْهُمُ الْمَرْئِيَّ لَغْوًا كَمَا أُلْغِيَتْ فِي الدِّيَةِ الْحُوَارَا

*"Neseb ilmiyle meşgul olanlar, Temimoğullarını, şeref evlerinin dört büyük direği addetmişlerdir. Ama, nasıl devenin yavrusuna diyette önem vermiyorsan, işte bunun gibi, nasıl olmuşsa onların içinden çıkmış olan **Mer'i'ye** önem verme!"* Şair **Accâc** da, وَرُبَّ أَسْرَبِ حَجِيجٍ كُظَّمٍ عَنِ اللَّغَا وَرَفَثِ التَّكَلُّمِ *"Pek çok hacının kalbi ve gönlü, boş laflar ve çirkin sözler karşısında yutkunmakta, sabırlı davranmaktadırlar."*

Ferrâ, اللَّغَا ifâdesinin, لَغَيْتُ ; اللَّغْوُ kelimesinin ise, لَغَوْتُ fiillerinin masdarı olduğunu söylemiştir. İşte bu açıklamalar, kelimenin lûgât ile ilgili taraflarıdır.

---

(30) Nesaî, Cum'a, 22 (III/104)

Yeminde Lağv Hakkında Belli Başlı Tefsirler

Müfessirler bu hususta şu görüşleri zikretmişlerdir:

a) **Şafiî** (r.a) lağvin, Arapların, içlerinden yemin etmeyi geçirmedikleri halde sözlerini pekiştirmek için, لاَ وَاللّٰهِ "Hayır, Allah'a yemin ederim" ve, بَلٰى واللّٰه "Evet, Allah'a yemin ederim" ifâdesi olduğunu söylemiştir. Şayet Araplardan birine, "Ben bu gün senin, Mescid-i Haram'da bin defa yemin ettiğini duydum "derseniz, o bunu kabul etmez.Aksine O, لاَوَاللّٰهِ أَلْفَ مَرَّةٍ "Hayır, vallâ bin kere değil!" der.

b) **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre bir kimsenin, öyle olduğuna inanarak yemin edip, daha sonra da bunun böyle olmadığı ortaya çıkarsa, işte bu yemine, **"lağv"** denilir.

Bu ihtilâfın neticesi şudur: **Şâfiî,** bir kimsenin, لاَوَاللّٰهِ ve, بَلٰى وَاللّٰهِ "Hayır vallahi..." ve "Evet vallahi..." demesinde keffâreti gerekli görmüyor; halbuki bir kimsenin, bir şeyin öyle olduğuna inanarak yemin edip de, daha sonradan o şeyin öyle olmadığı durumlarda yapılan yeminde keffâretin gerekli olduğunu söylüyor. **Ebû Hanife** ise, bunun aksini söylüyordu. **Şâfiî**'nin mezhebi, **Aişe, Şa'bî** ve **İkrime**'nin görüşlerine dayanır. **Ebu Hanife**'nin görüşü ise, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Mücâhid, Nehaî, Zührî, Süleyman İbn Yesâr, Katâde, Süddî** ve **Mekhûl**'ün görüşlerine dayanır.

Şafiî (r.a)'nin görüşünün delilleri şunlardır:

1) **Hz. Aişe** (r.anha), Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَغْوُ الْيَمِينِ قَوْلُ الرَّجُلِ فِي كَلاَمِهِ كَلاَّ وَاللّٰهِ وَبَلٰى وَاللّٰهِ وَلاَوَاللّٰهِ *"Yemîn-i lağv, bir kimsenin konuşması sırasında, "Hayır vallâhi", "Evet vallâhi", "Değil vallâhi" demesidir "*[31], Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), yanında ashâbından birisi olduğu halde, ok atmakta olan bir topluluğa rastladı da; o sırada o topluluktan birisi bir ok atarak, "Vallahi vurdum!" dedi. Sonra, vuramadığı anlaşılınca, Hz. Peygamber'in yanındaki sahâbi, "Ya Resulallah, adam yeminini yerine getiremedi" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), كُلُّ أَيْمَانِ الرُّمَاةِ لَغْوٌ لاَ كَفَّارَةَ فِيهَا وَلاَ عُقُوبَةَ *"Ok atanların yeminlerinin hepsi lağv'dır. Bunlara ne keffâret gerekir, ne de bir cezâ!"* der.

Hz. Aişe'den rivayet edildiğine göre, O şöyle demiştir: "Lağv yemini, kalbin azmetmediği ve şaka, münazara ve davâlaşma sırasında söylenen yeminlerdir," Allah'ın kelâmının tefsiri hususunda, sahâbenin söylediği söz ise, huccettir.

---

(31) **Ebu Davud**, Eymân ve Nüzûr, 6 (III/223).

2) Hak Teâlâ'nın,

لا يُؤاخِذُكُمُ اللّهُ بِاللَّغْوِ فِى أَيْمانِكُمْ وَلكِنْ يُؤاخِذُكُمْ بِما كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ *"Allah yeminlerinizdeki lağv'den dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi mu'âheze eder"* (Bakara, 225) ayeti,yeminin lağv oluşunun kalbin kesbi sebebiyle hasıl olan şeyin zıddı ve mukabili gibi olduğuna delâlet eder. Fakat ayetteki, *"Kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden.."* tabirinden murad, insanın ciddi olarak niyetlendiği ve kalbini kendisine bağladığı şeydir. Böyle olunca, kalbin azmettiği şeyin zıddı gibi olan "lağv"in manasının, "insanın tam bir ciddiyetle niyetlenmediği ve kalbini kendisine bağlamadığı bir yemin" olması gerekir. Bu da insanların, söz sırasında bir alışkanlık olarak söylemiş oldukları, لاَ وَاللّهِ بَلَى وَاللّهِ "Hayır vallahi, evet vallahi" şeklindeki yeminleridir. Ama bir kimse bir şey hakkında, o şeyin meydana geleceğine ciddi olarak yemin eder; sonra o şeyin tahakkuk etmediği görülür de o kimse bu yemini ile kendi sözünü doğrulamayı murad edip kalbini buna bağlarsa, bu yemin kesin olarak bir "lağv" olmayıp, kalbin azmettiği bir yemindir.

3) Allah Teâlâ, bu âyetten önce, وَلاَ تَجْعَلُوا اللّهَ عُرْضَةً لِأَيْمانِكُمْ *"Allah'ı yeminlerinizden dolayı bir engel yapmayın"* buyurmuş ve bize bunun manasını çok yemin ve kasemde bulunmaktan bir nehiy olduğunu hatırlatmıştır. Bir alışkanlık olarak "Hayır vallahi; evet vallahi" diyen kimselerin, çok yemin ettiklerinde şüphe yoktur. Böylece Cenâb-ı Hak, *"Allah'ı yeminlerinizden dolayı.. bir engel yapmayın"* âyetinin hemen peşinden, konuşurken azmederek değil de, bir alışkanlık olarak çokca yemin eden kimselerin halini zikretmiş ve onların ne mu'aheze edileceğini, ne de onlara bir keffaret gerekeceğini beyân etmiştir. Çünkü onlara bu yeminlerden dolayı sorumluluğu ve keffâreti gerekli kılmak, ya onların konuşmaktan kaçınmalarına sebebiyet verecektir; yahut da her an keffaret vermeleri gerekecektir. Her iki halde dinde bir zorluk olur. Binaenaleyh, zikrettiğimiz şeylere göre لَغْوْ kelimesinin tefsirinin önceki ayete uygun olan bir açıklama olduğu ortaya çıkar.

Ebu Hanife (r.a)'nin görüşü ise, önceki âyete uygun değildir. Buna göre **Şâfiî**'nin te'vili evlâdır.

Ebu Hanife (r.a)'nin birkaç yönden delili vardır:

1- Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisi:

مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِى هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لْيُكَفِّرْ عَنْ يَمِينِهِ *"Kim bir şey için yemin eder de, aksinin daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı olan şeyi yapsın. Sonra da (böylece bozduğu) yemininden dolayı keffâret ver-*

sın "[32] Bu hadis-i şerif, ister ciddi, ister gayr-i ciddi olsun, mutlak olarak yeminini bozan kimsenin keffâret vermesi gerektiğine delâlet eder.

2) Yemin, kendisine fesih ârız olmayan bir şeydir. Dolayısıyla boşama ve köle âzâd etmede olduğu gibi, kendisinde bir maksadın olup olmadığına itibar edilmez. Bu iki delil, insanların, "Hayır vallahi, evet vallahi" gibi sözlerinde, yeminlerini bozdukları zaman keffareti gerektirir. **"Lağv"** in, **İmam-ı Şafii**'nin dediği şekilde tefsirinin mümkün olmayıp; aksine **İmam Ebu Hanife**'nin dediği şekilde tefsir edilmesinin gerektiğini şu husus da gösterir: Yemin, Arapça'da "kuvvet" manasına gelir. Nitekim şâir şöyle demiştir:
إِذَا مَا رَايَةٌ رُفِعَتْ لِمَجْدٍ تَلَقَّاهَا عَرَابَةُ بِالْيَمِينِ *"Bir sancak, şeref için kaldırıldığında, ona Arabe kuvvetle yapıştı."* Bu şiirdeki "yemin" de kuvvet manasınadır. Yeminden maksad, yemin sebebi ile, yemini bozma tarafına karşı yemininde durma tarafını kuvvetlendirmektir. Bu da ancak, kuvvetlendirmeye uygun yerlerde yapılır. Uygun yerler de, yemin ancak gelecekteki bir fiile dâir yapıldığı yerlerdir. Fakat geçmişte olan bir hâdise için yemin edilir ise, bu kesinlikle kuvvetlendirmeye uygun bir yer değildir. Bu izaha göre geçmişteki bir hâdise için yemin etmek, yemin etmede kastedilen faydadan hâlî olur. Faydasız şey de lağv'dir. Binaenaleyh "lağv" in, geçmişe dâir yapılan bir yemin olduğu ortaya çıkar. Gelecekteki bir husus için yemin etmek kuvvetlendirilmeye uygundur. Binaenaleyh böyle bir yemin, yeminden kastedilen maksad ve manâdan hâlî değildir. Dolayısıyla bu yemin-i lağv olmaz.

c) "Yemin-i lağv"in tefsiri hususundaki üçüncü görüş de şudur: O, insanın ibâdet olan şeyi yapmamaya ve günah olan şeyi yapmaya yemin etmesidir. Bu yemin-i lağvdir veya günahtır. Nitekim Hak Teâlâ,
وَإِذَا سَمِعُوا اللَّغْوَ أَعْرَضُوا عَنْهُ *"Onlar değersiz bir söz duyduklarında, ondan yüz çevirirler"* (Kasas, 55) buyurmuştur. Allah bu yeminleri terketmeden dolayı insanları muâheze etmeyeceğini belirtmiş, daha sonra da,
وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ *"Fakat, kalblerinizin azmetmiş olduğu şeyler yüzünden sizi muâheze eder"* yani, ibadeti bırakma ve günahı işlemeye dair yaptığınız yeminlerde durmanızdan sizi muâheze eder" buyurmuştur. Müfessirler, bu tarz açıklamanın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in,
مَنْ حَلَفَ عَلَى يَمِينٍ فَرَأَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا فَلْيَأْتِ الَّذِى هُوَ خَيْرٌ ثُمَّ لْيُكَفِّرْ *"Kim bir şey için yemin eder de, aksinin daha hayırlı olduğunu görürse, o hayırlı olan şeyi yapsın. Sonra da (böylece bozduğu) yemininden dolayı keffâret versin"*[33] hadisine aykırıdır. Yine bu tarz açıklama, şu iki bakımdan da zayıftır:

---

(32) Buhari, Humus, 15; Eymân, 1.

(33) Buhari, Humus, 15; Eymân, 1.

1) Bu âyette zikredilen mu'âheze, Mâide süresindeki, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ *"Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sizi mu'âheze eder (hesâba çeker). Bunun keffâreti ise..."* (Mâide, 89) âyeti ile tefsir edilmiştir. Bu ayette geçen "mu'âheze"den murad, keffâretin gerekmesi; tefsir ettiğimiz âyetteki "mu'aheze"den murad da, yine keffâretin gerekliliği olunca, biz ayetten maksadın bu tarz yapılan izah olmadığını anlamış oluruz.

2) Allah Teâlâ lağv'in zıddı olarak, kalbin azmettiği şeyi saymıştır. Onu, bu görüş sahibinin zikretmiş olduğu, yemin etmiş oldukları şey üzerinde ısrâr etmek şeklinde tefsir etmek mümkün değildir. Çünkü kalbin azmetmesi, yeni bir fiile başlamak mânasını tedai ettirmektedir. Birşey üzerinde ısrar etme "kalbin azmi" olarak isimlendirilemez.

d) Lağv yemini hakkında dördüncü görüş şöyledir: Bu, keffâreti ödenmiş yemindir ve "lağv" diye isimlendirilmiştir. Çünkü keffâret günahı düşürmektedir. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Keffaretini ödediğiniz zaman, Allah Teâlâ "lağv" yeminlerinizden dolayı sizi mu'âheze etmez." Bu, **Dahhâk**'in görüşüdür.

e) **Kâdî**'nin görüşüdür. Buna göre yemin-i lağv'den murad, bir kasıt olmaksızın sehven yapılan yeminlerdir. Buna delil, Cenâb-ı Hakk'ın, müteakiben gelen, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبَتْ قُلُوبُكُمْ kavlidir. Bu kavlin manası, "Yeminlerinizde kasıtlı olduğunuz zaman sizi mu'âheze eder" demektir. Kastın mukabilinin "sehv" olduğu malûmdur.

İKİNCİ MESELE

İmâm-ı Şafiî (r.a),bu âyet-i kerimeyi, yemin-i gamûs (yalan yere yemin) için keffaret ödemenin vâcib olduğuna delil getirip, şöyle demiştir:"Allah Teâlâ, bu ayette, *"Fakat, kalblerinizin azmettiği şeyler yüzünden sizi mu'âheze eder"* buyurmuş,. Mâide suresindeki ayette ise, *"Fakat kalblerinizin azmettiği yeminler yüzünden sizi mu'âheze eder"* (Mâide, 89) buyurmuştur. "Yemine azmetmek" ifâdesi, birkaç manaya gelebilir. Çünkü bundan murad, kalbin ona azmetmesi olabileceği gibi, "çözme" nin, حَلّ zıddı olan "akd" (düğümlemek) manası da olabilir. İşte Cenâb-ı Hak bu ayette, "Kalblerinizin azmettiği şeyler yüzünden" buyurunca biz bu "akd"den muradın, kalbin azmetmesi olduğunu anlarız. Yeni Cenâb-ı Hak burada "mu'âheze" kelimesini zikretmiş ama onun ne olduğunu açıklamamıştır. Fakat Maide sûresinde, "mu'âheze" nin ne olduğunu, وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ (Maide, 89) ayeti ile açıklamıştır. Binaenaleyh bu iki âyetten her biri bir yönden mücmel, diğer

bir yönden mübeyyendir. Bu sebeple, bunlardan herbiri bir yönden diğerini tefsir etmektedir. Bunların herbirinden, ciddi olarak ve kalbin azmi ile yapılan yerninler için keffâretin vâcib olduğu anlaşılır. Yemin-i gamûs da böyledir. Bundan dolayı, ondan dolayı da keffâret gerekir.

Allah Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ *"Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir"* buyruğuna gelince, bil ki "gafûr", günahları örtme ve onların cezasını düşürmede ileri dereceyi ifâde eden bir sigadır. **"Halîm"** sıfatına gelince, bil ki Arapça'da "hilm", vakâr ve ağırbaşlılık manasına gelir. "Yürüyüşünde en teennili olan devenin üzerine hevdeci koy" manasında, ضَعِ الْهَوْدَجَ عَلَى اَحْلَمِ الْجِمَالِ denir. "Hilm" de bu manadadır. Çünkü hilm, teennî halinde görülür. Meme ucuna da, حَلَمَةُ الثَّدْى denilir. Allah'ın sıfatlarından olan "halîm"in manası, cezâ vermede acele etmeyip, aksine kâfir ve fâcirlerin cezasını geriye bırakan demektir.

İlâ ve Talâkla İlgili Olan Hüküm

لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ ۖ فَإِن فَآءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢٦﴾ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin (îlâ yapanların) dört ay beklemeleri gerekir. Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafûr ve rahîmdir. Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise, şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir"

(Bakara, 226-227).

BİRİNCİ MESELE

İlâ Hakkında Hüküm

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

Âyetin başındaki fiil, – وَلَّى – إِيلَاءً – يُؤْلِي – آلَى şeklinde gelir. Bunun ismi şeddeli olarak, يَتَأَلَّى – تَأَلِّيًا – إِتْلَى – يَأْتَلِي إِتْلَاءً أُلِيَّةٌ ve, أُلْوَةٌ dür. **Ebû Ubeyde,** أَلْوَةٌ ، أَلْوَةٌ ، أُلْوَةٌ şeklinde diğer üç kullanış daha nakletmiştir. Netice olarak diyebiliriz ki, أُلِيَّةٌ ، قَسَمٌ ، يَمِينٌ ve, حَلْفٌ kelimelerinin hepsi aynı manaya gelen değişik lâfızlardır. Hadis-i Kutsi'de de, آلَيْتُ أَفْعَلُ خِلَافَ الْمُقَدِّرِينَ *"Ben, tahminde bulunanların tahminlerinin aksini yapmaya yemin ettim"* diye gelmiştir. Şâir **Küseyyir** şöyle demiştir:

قليل الألايا حافظ ليمينه فان سبقت منه الألية برت *"Az yemin eden, yeminini tutar. Eğer ondan bir yemin çıkmış ise, o yeminini bozmaz."* İşte kelimenin asıl lügat manası budur. Fakat şeriat ıstılahında bu, cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmek manasındadır. Nitekim adam, "Vallahi seninle cimâ etmeyeceğim, mübaşeret etmeyeceğim, sana yaklaşmayacağım" dediği zaman, îlâ yapmış olur. Bazı müfessirler, ayette bir hazfin olduğunu, takdirinin, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ آنْ يَعْتَزِلُوا مِنْ نِسَائِهِمْ "Hanımlarından uzaklaşmaya yemin edenler için..." şeklinde olduğunu, fakat âyette mevcud lâfızlar kendisine delâlet ettiğinden dolayı o, اَنْ يَعْتَزِلُوا ifâdesinin hazfedildiğini söylemişlerdir. Ben derim ki: "îlâ" lâfzını ancak, meşhur lügavi manasına hamlettiğimiz zaman böyle bir takdire ihtiyaç hissederiz. Fakat lâfzı, şer'î ıstılahı manasına hamlettiğimiz zaman, böyle bir takdire gerek kalmaz.

İKİNCİ MESELE

Rivayet olunduğuna göre cahiliyye döneminde îlâ, talâk sayılıyordu. **Sa'îd b. el-Müseyyeb** şöyle demiştir: "Adam, hanımını istemiyor, başkasının da hanımıyla evlenmesine fırsat vermek istemiyorsa, o zaman onunla cinsi münasebette bulunmamaya yemin ediyor ve hanımını ne kocalı, ne kocasız bir hale getiriyordu. Gayesi ise, o kadına zarar vermek idi. Sonra İslamiyet gelince müslümanlar da aynı şekilde hareket etmeye devam ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, bunu kaldırarak, kocaya düşünüp taşınması için bir müddet, zaman tanıdı. Buna göre, eğer koca bu zararı terketmede bir fayda umar ise, o faydayı yerine getirir. Yok eğer kadından ayrılmada bir fayda görür ise, kadını boşar.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Abdullah b. Mes'ud (r.a), ayeti آلَوْا مِنْ نِسَائِهِمْ şeklinde; **İbn Abbas** (r.a) ise, يُقْسِمُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ şeklinde okumuştur.

Hak Teâlâ'nın, مِنْ نِسَائِهِمْ **"kadınlarına"** sözü ile ilgili şöyle bir sual vardır: Örfe göre, آلَى عَلَى كَذَا ve, حَلَفَ فُلَانٌ عَلَى كَذَا (O, şu hususta yemin etti" denilir. Buna göre niçin ayette, عَلَى harf-i cerrinin yerine, مِنْ harf-i cerri kullanılmıştır? Buna iki şekilde cevap verilir:

a) "Erkeklerin kadınlarından dolayı, dört ay on gün beklemeleri gerekir" mânasının murad edilmesidir. Nitekim, لِي مِنْكَ كَذَا "Senden ötürü, bana şu gerekir" denilir.

b) Bu yeminde, zımnen uzaklık mânası vardır. Buna göre sanki şöyle denmek istenmiştir: Onlar îlâ yaparak veya yemin ederek, hanımlarından uzaklaşıyorlar.

Hak Teâlâ'nın, تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ *"Dört ay on gün beklemeleri"* buyruğuna gelince, bil ki, تَرَبُّصٌ "beklemek ve gözetlemek"demektir. Nitekim, تَرَبَّصْتُ الشَّيْءَ تَرَبُّصًا "Bir şeyi bekledikçe bekledim" denilir. Yine, مَالِي عَلَى هَذَا الْأَمْرِ رُبْصَةٌ "Benim bu işi beklemeye tahammülüm yok" denilir. Terabbus kelimesinin, اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ (dört ay) kelimesine izâfeti, masdarın zarfa izâfeti gibidir. Nitekim Araplar, بَيْنَهُمَا مَسِيرَةُ يَوْمٍ "Aralarında bir günlük mesâfe vardır" demeleri gibi. Yani, مَسِيرَةٌ فِي يَوْمٍ "Bir günlük yürüyüş" demektir. Bunun örnekleri pek çoktur.

Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ فَآؤُ şartının mânası, "eğer dönerlerse" şeklindedir. Arapça'da "fey, bir şeyin daha önceki haline dönmesidir. İşte bundan dolayı güneş gölgeyi izâle edip, gölge döndüğü için, gölgeye الْفَيْءُ denilmiştir. Arap dili mütehassısları, الْفَيْءُ ile, الظل arasında fark bulunduğunu söyleyerek şöyle demişlerdir: "Fey", güneş kendisini izâle ettiği için, zevâl vakti ile akşam vakti arasında olan gölgeye; "zıll" ise, güneş kendisini izâle etmediği için, tan yeri ağarmasından güneşin doğması vakti arasında olan gölgeye denilir. Cennette "zıll" vardır; orada güneş bulunmayacağından fey nevinden gölge yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, وَظِلٍّ مَمْدُودٍ *"Yayılmış gölge"* (Vâkı'a, 30) buyurmuştur. Nitekim şair şöyle demiştir:

فَلَا الظِّلُّ مِنْ بَرْدِ الضُّحَى يَسْتَطِيعُهُ وَلَا الْفَيْءَ مِنْ بَرْدِ الْعَشِيِّ يَزُوقُ *"Ne, kuşluk serinliğinin katlanabileceği gölgesi (zıll) vardır, ne de akşam serinliğinin tadacağı gölgesi (fey)..."* Yine, فُلَانٌ سَرِيعُ الْفَيْءِ وَالْفَيْئَةِ denilir. Her iki kullanılışı da **Ferrâ**, Araplardan nakletmiştir. Manası ise, "Falanca, kızgınlığından ve hiddetinden çabucak vazgeçer" şeklindedir. Aynı şekilde, Allah'u Teâlâ'nın müşriklerin malından müslümanlara döndürüp, onlara çevirdiği mal için de "fey" denilir. Sanki, o mal müslümanlarındı da, sonunda yine onlara dönmüş oldu. Buna göre, Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ فَآؤُ sözünün mânası, "Cimâ etmemeye dair yeminlerinden geri dönerlerse muhakkak ki Allah, bütün tevbe edenler için çok bağışlayıcı ve merhametli olduğu gibi, hanımına zarar vermekten tevbe eden kocayı da bağışlar ve ona merhamet eder".

Talakla İlgili Bazı Meseleler

Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise, şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir"* buyruğuna gelince, bil ki "azm" kalbin birşeye kesin karar vermesi demektir. Nitekim, عَزَمَ عَلَى الشَّيْءِ – يَعْزِمُ – عَزْمًا وَعَزِيمَةً denilir. "Yemin ettim" manasında, عَزَمْتُ عَلَيْكَ لَتَفْعَلَنَّ(Bunu muhakkak yapman için yemin ettim) denilir.

Talâk kelimesi, طَلَقَتْ الْمَرْأَةُ – أَطْلُقُ – طَلَاقًا fiilinden alınma bir masdar-

dır. **Leys** ise, kelimenin lâm harfinin zammesi ile, طُلُقَتْ şeklinde olduğunu söylemiştir. **İbnü'l-A'râbî** de, bu şekilde lâm harfinin zammesi ile, "talâk" masdarından olmak üzere, طُلُقَتْ şeklindeki fiil daha güzeldir. **Talak** kelimesinin manası şeriatta helâl olan bir şekilde nikâh akdinin çözülmesidir. Kelimenin aslı, manası gitmek olan اِنْطِلاَقْ masdarındandır. Buna göre "talâk", kadının gitmesinden ibarettir. İşte âyetteki lâfızların tefsiri ile ilgili hususlar bunlardan ibarettir.

Âyette birçok hüküm vardır. Biz âyetin delâlet ettiği bazı hükümleri burada meseleler şeklinde anlatacağız:

BİRİNCİ MESELE Kendisinin cinsi münasebette bulunması tasavvur edilen ve bu tasarrufu da dinde helâl sayılan her kocanın "**îlâ**" yapması sahih olur. Bu kayıd hem tard[34], hem aks [35] bakımından geçerlidir.

Tard bakımından geçerli olması, "Böyle olan herkesin îlâ yapması sahih olur" manasındadır. Bundan şu hükümler çıkar:

a) Zımmî îlâ yapabilir. Bu, **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür. **İmam Ebu Yûsuf** ve **İmam Muhammed** "Zımmînin, Allah'ın adını anarak îlâ yapması, sahih olmaz. Ancak boşaması ve köle âzâd etmesi doğru olur" demişlerdir. Bizim delilimiz Cenâb-ı Allah'ın, *"Kadınlarına îlâ yapanların dört ay beklemeleri gerekir"* ayetidir. Bu umûmi ifâde, kâfir olanı da, müslüman olanı da içine alır.

b) Şafiî (r.a), îlâ müddetinin köleler ve hürler için değişmeyeceğini, karı kocanın her ikisi de hür veya her ikisi de köle; veyahut da birisi hür, diğeri köle olsa da aynı olacağını, hepsinde de müddetin dört ay olduğunu söylemiştir. **Ebu Hanife** (r.a) ve **İmam Malik** (r.a)'e göre ise, bu müddet köle için, iki aydır. Fakat **Ebu Hanife**'ye göre kadın köle olur ise; **İmam Mâlik**'e göre ise koca köle olur ise, bu iki ay olur. Bu iki imâmın kölenin boşanması hakkındaki hükümleri de böyledir. Bize göre Hak Teâlâ'nın, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler..."* buyruğu hepsini içine alır. Ayeti tahsis etmek, zâhirin hilâfına bir harekettir. Çünkü bu müddetin belirlenmiş olması, insanların yaratılış ve bünyesine yönelik bir manadan dolayıdır. Bu mana da insanın eşinden ayrılmaya karşı sabrının az olmasıdır. Bu hususlarda, yani hayız, emme ve cinsi iktidarsızlık müddetleri gibi hususlarda hür ve köle aynıdır.

---

(34) **Tard**; illet bulunduğu zaman hükmü gerektiren şey.

(35) **Aks**; illeti olmadığı için, hükmün de bulunmamasıdır.

c) İlâ, kızgınlık halinde de, rızâ halinde de yapılsa sahihtir. **İmâm Malik,** kızgınlıkla yapılan îlânın sahih olmayacağını söylemiştir. Bu ayetin zâhiri bizim lehimize delildir.

d) İlâ, ister nikah altındaki kadına yapılsın, isterse talâk-ı ric'î ile boşanmış kadına yapılsın sahih olur. Çünkü ric'î talâkla boşanmış kadın da, henüz onun hanımıdır. Çünkü bu durumda bir adam "Bütün hanımlarım boştur" dediği zaman, o ric'î talâkla boşanmış hanımı da tamamen boşanmış olur. Ric'î talâkla boşanmış kadının hâlâ o adamın hanımlarından sayıldığı sâbit olunca, *"kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler..."* âyetinin zâhirinden ötürü, bu kadın da bu âyetin hükmüne girmiş olur.

Aks bakımından geçerli olmasına gelince, bu, cinsi münasebette bulunması düşünülemeyen kimsenin îlâsının sahih olmamasıdır. Bununla ilgili iki hüküm vardır:

a) Hadım olan erkeğin yaptığı îlâ sahihtir. Çünkü o da, tohumu olan erkek gibi cimâ yapabilir. Bunun için söz konusu olmayan şey inzâl (meni gelmesi) dir. İnzâlin olup olmamasının da îlâda bir tesiri yoktur. Bir de bu,âyetin umûmi hükmüne dahildir.

b) Erkeklik uzvu kesilmiş kimsenin durumu.. Eğer böyle bir erkeğin, erkeklik uzvundan kesildikten sonra geriye cimâ yapacak kadar bir kısım kalmış ise, yapacağı îlâ sahihtir. Eğer kalmamış ise, bu hususta da iki görüş vardır:

1) Onun îlâsı sahih değildir. Bu, **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür.

2) Ayetin ifâde ettiği umûmi hükümden dolayı onun îlâsı da sahihtir. Çünkü yemin ile verilmek istenen zarar, bu kimse hakkında da söz konusudur.

İlâ ile ilgili muteber ikinci bir şart da, îlâ yapanın koca olmasıdır. Binaenaleyh eğer bir erkek, hanımı olmayan bir kadına, "Allah'a yemin ederim ki seninle cimâ etmeyeceğim" dese ve daha sonra da o kadınla evlense, bu sözüyle îlâ yapmış olmaz. Çünkü Hak Teâlâ'nın, *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin (îlâ yapanların) dört ay beklemeleri gerekir"* âyeti, bu hükmün başkalarına değil, o kadınların kocalarına âit olduğunu ifâde eder. Bu tıpkı, لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ *"Sizin dininiz size, benim dinim bana"* (Kâfirun, 6) ayeti gibidir. Yani "sizin dininiz sizedir, başkasına değil" manasına gelir. "Sizin için, başkaları için değil.."

İKİNCİ MESELE

Adına yemin edilendir. Yemin ya Allah adına veyahut da başka birşey adına olur. Eğer koca Allah adına yemin etmiş ise îlâ yapmış sayılır. Daha sonra o hanımıyla îlâ müddeti içerisinde cinsi münasebette bulunur ise, îlâ yapmış sayılmaz. Böyle birisi hakkında yemin keffâretinin gerekip gerekmediği meselesi ile ilgili iki görüş vardır:

a) **İmam Şafiî**'nin kavl-i cedîd (sonraki) görüşü ki bu en sahih görüştür ve aynı zamanda **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, o kimseye yemin keffâreti gerekir.

b) **İmâm Şafiî**'nin kavl-i kâdim (daha önceki, eski) görüşü... Buna göre, îlâ müddeti geçtikten sonra, veya o müddet içinde koca, hanımına dönerse ona keffâret gerekmez. Birinci görüşün delili şudur: Allah adına yapılan yeminlerde hânis olunduğu zaman (yemin bozulduğu zaman) keffâreti gerektiren deliller umûmidir. Binaenaleyh "Vallahi sana yaklaşmayacağım" deyip hanımına yaklaşma ile, "Vallahi seninle konuşmayacağım" deyip onunla konuşma arasında (yemin bakımından) ne fark vardır?

İkinci görüşün delili ise, فَإِنْ فَآءُو فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ *"Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafûr ve rahîmdir"* âyetidir. Bu ayetle, şu iki bakımdan buna istidlâl yapılmıştır:

1) Eğer ona keffaret gerekseydi, Allah Teâlâ onu burada zikrederdi. Çünkü bu ayette onu bilmeye ihtiyaç vardır. İhtiyaç varken gerekli açıklamayı sonraya bırakmak câiz değildir.

2) Allah Teâlâ, bu ayette keffaretin gerektiğinden bahsetmediği gibi, aksine onun sâkıt olduğuna, *"Eğer erkekler dönerlerse, şüphe yok ki Allah gafûr ve rahîmdir"* buyruğu ile dikkat çekmiştir. Bağışlama mu'âheze edilmemeyi gerektirir.

Birinci görüşte olanlar şöyle diyerek buna cevap verebilirler: "Allah Teâlâ keffareti,gerek Kur'an'ın başka ayetlerinde, gerek Hz. Peygamber (s.a.s)'in dilinde ifâdesini bulan hadislerde beyân ettiği için, bu ayette zikretmemiştir."

Cenâb-ı Hakk'ın, غَفُورٌ رَحِيمٌ *"gafûr ve rahîmdir"* sözü bu kimseler için ilâhî cezanın olmayacağını gösterir. Fakat ilâhî cezanın olmaması, keffaretin gerekmediğini göstermez. Nitekim zina ve katillikten tevbekâr olan kimse için de, ilâhî cezâ olmayabilir. Fakat yine de bu kimseye had ve kısas uygulanması gerekir.

Allah'tan başka bir şey adına yemin edilerek, "Eğer seninle cimâ eder-

sem kölem hür olsun veya sen boş ol; vey senin kuman boş olsun" diye; yahut da üzerine bir şeyi vâcib kılarak, "Eğer seninle cinsi münasebette bulunursam, Allah rızası için köle azâd etme, veya bir sadaka veya oruç veya hacc veyahut namaz vâcib olsun" diye îlâ yapmanın hükmüne gelince, **Şafii** (r.a)'nin bu hususta iki görüşü vardır:

a) O'nun kavl-i kâdimine (eski görüşüne) göre, bu kimse îlâ yapmış sayılmaz. **İmam Ahmed** de "Zahirü'r-Rivaye "de aynı görüştedir. Bu görüşün delili şudur: Îlâ câhiliyye devrinde yapılmakta olan bir şeydi. Sonra bu konuda câhiliyye Araplarının Allah adına yemin ederek îlâ yapmakta oldukları da biliniyordu. Yine Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ حَلَفَ فَلْيَحْلِفْ بِاللّٰهِ *"Yemin eden Allah adına yemin etsin"* buyurmuştur. Buna göre, "yeminden dolayı boşanma" dan, Allah adına yeminden dolayı boşanma anlaşılır.

b) **İmam Şafiî,** aynı zamanda **Ebu Hanife, İmâm Malik** ve bir grup alimin (r.ah) görüşü olan, kavl-i cedîdine göre, o kimse îlâ yapmış olur. Çünkü "îlâ" lâfzı, bu sayılan yemin çeşitlerinin hepsini de içine alır. Her iki görüşe göre de, bu kimsenin yemini, mün'akide (tam bir yemin) olmuş olur. Binaenaleyh o kimse bu yeminine, bir köle azâd etmeyi veya hanımını boşamayı bağlamış olur ise, bu koca, hanımıyla cinsi münasebette bulunduğu zaman yeminine şart yaptığı (bağladığı şeyler) gerekir.

Eğer yemine şart koşulan şey, insanın kendisine vacip kıldığı birşey ise, o kimseye kızgınlık anında yaptığı nezirlerde gereken şey gerekir. Bu hususta bazı görüşler vardır:

1) Bunların en sahihi, o kimseye yemin keffaretinin gerekmesidir.

2) O kimseye, şart koştuğu şeye bağlı kalması gerekir.

3) O kimse, yemin keffareti ile şart koştuğu şeyi yerine getirme arasında muhayyerdir.

Bu iki görüşün neticesi şudur: Biz o kimsenin îlâ yapmış olduğunu söylersek, dört ay geçtikten sonra kocaya durum ağır gelir, böylece de ya hanımına dönmek, ya da onu boşamak mecburiyetinde kalır. Eğer onun îlâ yapmış sayılamayacağını söyler isek, onun için durum sıkışmış olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Alimler îlâ müddetinin ne kadar olduğu hususunda da, şu değişik görüşleri ileri sürerek ihtilâf etmişlerdir:

a) **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüne göre o kimse hanımıyla hiçbir zaman cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmedikçe îlâ yapmış sayılmaz.

b) **Hasan el-Basri** ve **İshak**'ın görüşüne göre, koca bir günlüğüne de olsa, ne kadar müddet için yemin ederse etsin îlâ yapmış olur. Bu ikisi de son derece uzak ihtimallerdir.

c) **Ebu Hanife** ve **Sevri**'nin görüşüne göre, o kimse dört ay veya daha fazla müddet boyunca hanımıyla cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmedikçe ilâ yapmış olmaz.

d) Bu **Şafiî, Ahmed b. Hanbel** ve **İmam Malik** (r.ah)'in görüşüdür. Buna göre, yemin dört aydan fazlası için olmadığı müddetce o kimse îlâ yapmış sayılmaz.

Ebu Hanife (r.a) ile **Şafiî** (r.a) arasındaki ihtilâfın farkı şudur: O kimse dört aydan daha fazlası için îlâ yaptığında, onun için bu dört ay kabul edilir. Bu müddet kocanın hakkıdır. Bu müddet tamamlanınca kadın kocasından ya kendisine dönmesini veyahut da kendisini boşamasını ister. Eğer koca her ikisinden de kaçınır ise, hâkim kadını kocasından re'sen boşar. **Ebu Hanife**'ye göre ise, dört ay geçince talak kendiliğinden tahakkuk etmiş olur.

İmam Şafiî'nin bu hususta delilleri şunlardır:

1) فَإِنْ فَآؤُ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ۝ وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ayetinin başındaki fa-i takibiyye, bu iki hükmün, dört aylık îlâ müddetinin bitmesinden sonra meşruluk kazanmalarını gerektirir. Buna göre eğer, "Sizin söylediğiniz şey imkânsızdır. Çünkü, فَإِنْ فَآؤُ *"Eğer erkekler dönerlerse.."* ve, وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ *"eğer (onları) boşamaya karar verirlerse.."* tabirleri, لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler (îlâ yapanlar)"* ifâdesinin bir açıklaması mahiyetindedir. Açıklama ise tabii ki açıklanan hususu takib eder. Nitekim bu,

أَنَا أَنْزِلُ عِنْدَكُمْ هٰذَا الشَّهْرَ فَإِنْ أَكْرَمْتُمُونِي بَقِيتُ مَعَكُمْ وَإِلاَّ تَرَحَّلْتُ عَنْكُمْ "Bu ay sizin misafirinizim. Eğer ikram ederseniz, sizinle kalmaya devam edeceğim. Aksi halde çeker giderim" demen gibidir" denilir ise biz deriz ki: Bu zayıf bir izahtır. Çünkü *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlerin dört ay beklemeleri gerekir"* ayetindeki dört aylık müddet, daha sonra ifâde edilen her iki hususa da delâlet eder. فَإِنْ فَآؤُ *"Eğer erkekler dönerlerse"* sözündeki fa-i ta'kibiyye bu iki hükmün peşisıra gelmiştir. Buna göre, *"eğer erkekler dönerlerse"* ayetinin ifâde ettiği hüküm, hem "îlâ" nın hem de dört ay beklemenin peşisıra meşruiyyet kazanır. Sizin getirdiğiniz misal ise böyle değildir. Çünkü sizin misalinizdeki fa-i takibiyye misafirliğin başlamasından sonra gel-

miştir. Fakat ayetteki, "**Fâ**" hem îlâ, hem de beklenecek müddetten sonra getirilmiştir. Binaenaleyh fâ-i takibiyyenin başına geldiği hükmün, bu iki şeyin peşisıra vukû bulması gerekir. Bu açık bir sözdür.

2) Allah Teâlâ'nın, وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ *"Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise.."* şartı, talakın ancak kocanın boşaması ile meydana geleceğini gösteren açık bir ifâdedir.

Ebu Hanife'ye göre ise, bu durumda talak kocanın boşaması ile değil,bu müddetin geçmesiyle kendiliğinden meydana gelir. Buna göre şayet, "İlâ, başlıbaşına bir talaktır. Binaenaleyh, *"eğer (onları) boşamaya karar verirler ise..."* ifâdesinden, daha önce geçen îlâ kastedilmiştir" denilir ise, biz deriz ki: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü *"eğer (onları) boşamaya karar verirler ise..."* ayetinin mutlaka "Eğer îlâ yapanlar, boşamaya kesin karar verirlerse..." şeklinde anlaşılması gerekir. Buna göre îlâ yapan kimse aynı zamanda, boşanmaya da karar vermiş olur. Bu da "îlâ"nın ve boşanmaya karar vermenin aynı anda olmalarını gerektirir. Fakat talak, kararlı oluşun kendisiyle ilgili olduğu şeydir.. Kararlı oluşun kendisiyle ilgili olduğu şey ise, kararlı oluştan sonra gelir.Binaenaleyh talak, ona karar vermeden sonra vukû bulur. **İlâ** ya bu kararla birliktedir veya bundan daha öncedir. Bu durum da ayette talakın îlâdan başka olduğu hususunda kesin hüküm vermeyi gerektirir. Bu da açık bir izahtır.

3) وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Eğer (onları) boşamaya karar verirler ise, şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir"* ayeti, kocadan duyulacak bir sözün çıkmasını gerektirir. Bu da ancak ayetin takdirinin, "Eğer onlar boşanmaya karar verir ve hanımlarını boşarlarsa, şüphesiz Allah onların sözlerini duyan ve kalblerindeki niyetlerini bilendir" şeklinde olduğunu söylemekle mümkün olur. Buna göre eğer, "Bu ayetten muradın, "Allah o îlâyı işitendir" şeklinde olması niçin câiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü ayetin ifâde ettiği tehdid îlâya karşı değil, aksine îlâdan sonra meydana gelen bir şeye karşı yapılmıştır. O şey de îlâdan başka bir sözdür. Binaenaleyh, *"Şüphesiz Allah hakkıyla işitici, gerçekten bilicidir"* tehdidi, işte îlânın aksine söylenen o söz için olur.

4) Cenâb-ı Allah'ın, فَإِنْ فَآؤُ "Eğer erkekler dönerlerse" ve, وَإِنْ عَزَمُوا ... *"eğer boşamaya karar verirlerse.."* ayetlerinin zâhiri bu iki hususta muhayyerliği ifâde etmektedir. Bu da, iki hususun tek bir vakitte bulunmasını gerektirir. **Ebu Hanife**'nin görüşüne göre ise durum böyle değildir.

5) İlâ, aslında bir talak değil, aksine bir müddet için hanımıyla cimâ etmemeye yemin etmedir. Fakat şeriat bu müddeti sınırlandırmıştır. Çünkü adam, hanımına zarar vermek maksadıyla olmaksızın bazan bir müddet için onunla

cimâ etmeyi terkedebilir. Bu, kısa bir zaman için söz konusu olur. Fakat uzun zaman cimâyı terkettiği zaman, bu ancak hanıma zarar vermek için yapılmış olur. Bu hususta müddetin uzun veya kısa olması belli bir şey olmayınca, Allah Teâlâ uzun müddet ile kısa müddet arasını ayıran sınırı belirledi. Cimâ uzun müddet terkedildiğinde maksadın zarar verme olduğu ortaya çıkmış olur. Bu da kesin olarak talakı gerektirmez. Zarar verme maksadı ortaya çıktığı zaman, şeriatın hikmetine uygun olan, ya o zarar vermeyi terki veyahut da o kadını îlâ kaydından kurtarmayı emretmesidir. Bu mana, şeriatta muteber bir manadır. Nitekim biz, cinsi iktidarı olmayan ve benzeri kimseler hakkında da, zaman tayininde bulunuruz. **Ebu Hanife** (r.a)'nin delili ise, **Abdullah İbn Mes'ud**'un, فَإِنْ فَآؤُ فِيهِنَّ *"Eğer o kadınlara dönerlerse"* kıraatidir.

Ebu Hanife'nin bu görüşüne en doğru cevâp şudur: Şaz kıraatler reddedilmiştir. Çünkü Kur'an olan her kelimenin, tevâtür ile sâbit olması vâcibtir. Tevâtürle sabit olmadığı yerlerde, onun Kur'an'dan olmadığına kesinlikle hükmederiz. Bu kaideye uyması gerekenlerin en başında gelen ise, **Ebu Hanife**'dir. Çünkü O, bu kaideden dolayı, besmelenin Kur'an'dan olmadığına istidlâl etmiştir. Yine, ayetin üç hususu ihtiva ettiğini açıklamıştır. Ayet, îlâdan sonra kadınlara dönmenin, îlâ müddeti içerisinde olmayacağını gösterir. Buna göre şaz kıraatler, ayetin bu hükmüne muhalif olduğu zaman, muhakkak olarak bu kıraatin yanlışlığına hükmetmek gerekir.

Talâk Hakkındaki Hüküm

وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ ۚ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَن يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِن كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ

"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler. Eğer onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz..."

(Bakara, 228).

Bil ki Allah'u Teâlâ burada, talâk hakkında birçok hükümden bahsetmiştir.

İddet Meselesi

Talâkın birinci hükmü, iddetin vâcib olmasıdır: Bil ki boşanan (mutallaka), kendisine talâk verilen kadındır. Bu da ya yabancı bir kadın olur, veya nikâhlı bir kadın olur. Eğer yabancı bir kadın olursa, o kadına talâk verildiğinde, kelimenin lûgat anlamı itibariyle o kadın mutallaka boşanmış olur; ama kelimenin şer'i manası itibariyle boşanmış sayılmaz. Bundan dolayı, o kadına iddetin gerekmediğinde icmâ vardır.

Nikâh altındaki kadına gelince, bu kadın ya "medhûlün bihâ" (yani kendisiyle halvet-i sahiha meydana gelmiş ve zifâfa girilmiş) kadın olur veya olmaz.. Eğer o kadın, medhûlün bihâ değilse, ona iddet gerekmez. Cenâb-ı Allah, إِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا *"Ey İman edenler, mü'min kadınları nikâhlayıp, kendilerine dokunmadan, onları boşadığınız zaman, sizin için o kadınlar üzerine sayacağınız bir iddet yoktur"* (Ahzâb, 49) buyurmuştur. Ama kadın "medhûlün bihâ" olursa, bu durumda o kadın ya çocuk doğuramaz, ya da hamiledir. Eğer hamile ise, o kadının iddeti,ay hâli (kurû) ile değil, çocuğunu doğurması ile tesbit edilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Yüklü (hamile) kadınların iddeti ise, yüklerini bırakmalarıdır"* (Talâk, 4) buyurmuştur.

Eğer o kadın özürlü olursa, bu durumda, o kadının hayız görmesi ya mümkündür; ya da mümkün değildir. Eğer, aşırı küçük veyahut da aşırı yaşlı olmasından ötürü hayız görmesi mümkün değilse, bu tür kadınların iddetleri kurû ile değil, aylara göre belirlenir. Nitekim Hak Teâlâ, وَاللَّائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَائِكُمْ إِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ *"Kadınlarınızdan hayızdan kesilenlerin (iddetinde) şüphe ederseniz, bilin ki onların iddetleri üç aydır"* (Talâk, 4) buyurmuştur.

Eğer o kadının hayız görmesi mümkün ise, bu durumda o kadın ya köledir ya da hür.. Eğer köle ise, onun iddeti üç değil,iki "kurû" ile olur. Kadın, birisinin nikâhında bulunmuş olur ve kendisiyle halvet-i sahiha veya zifâf da vâki olduktan sonra boşanmış olur,yahut özürlü olur yahut da hayız görür veyahut da hür olursa, işte bu sayılan vasıflar bulunursa, böylesi kadınların iddetleri, Allah'u Teâlâ'nın bu ayette de hükmünü belirttiği üzere, "üç kurû" olur. Ayetle ilgili birkaç sual bulunmaktadır:

Birinci Suâl: كُلّ lâfzının çoğa itlâk edilmesi örf haline gelmiş olduğu için, âmm olan lâfzın tahsisi ancak, tahsis edildikten sonra geriye kalan kısım daha çok olduğu zaman uygun olur. Nitekim elbise için şöyle denilir: Baskın rengi siyah olup, tek tük beyazlık da bulunduğu zaman, yine de onun siyah

olduğu söylenir. Kendisinin siyah rengi beyaz olup, tek tük de siyahlık bulunduğu zaman, o elbise siyah demek yalan olur. Böylece, âmm lâfzın tahsis edilmesindeki şartın, tahsisten sonra geriye kalan kısmın daha çok olduğu ortaya çıkmış olur. Bu ayet ise böyle değildir. Çünkü siz, bu ayetin umûmî mânasından beş kısmı ihraç edip, geriye sadece bir kısmı bıraktığınızda, bu gibi yerlerde âmm lâfzını kullanmak, Allah'ın hikmetine uygun düşmez.

Cevap: Yabancı kadın, lâfzın muhtevasına dahil değildir. Çünkü "ecnebî kadın" hakkında, "o boşanmıştır" denilemez. "Medhûlün bihâ" olmayan kadınlar da karîne ile âyetin hükmünün dışında kalır. Çünkü iddetten maksat, rahmin temizliğini sağlamaktır. Rahmin temizliğine de, ancak rahim meşgul olduğu vakit ihtiyaç hissedilir.

Hamile ve hayız görmeyen kadınlar (Âyise) da, bu lâfzın muhtevâsına girmezler. Çünkü "kurû" ya göre iddet beklemenin gerekliliği, kadınlar hakkında bu düşünülebildiği zaman söz konusu olur. Halbuki bu iki tür kadın hakkında, "kurû" düşünülemez. Cariyenin evlendirilmesi ise çok nadir olan bir şeydir. İşte böylece, çok umumî ve çok görülenin, bu umûm lâfzın muhtevası içinde kalmaya devâm ettiği ortaya çıkmış olur.

İkinci Sual: Hak Teâlâ'nın, يَتَرَبَّصْنَ buyruğu bir haber cümlesidir. Halbuki bundan maksat bir emirdir. O halde, emri haber cümlesiyle ifâde etmedeki fayda ve hikmet nedir?

Bu soruya, şu iki bakımdan **cevap** verilebilir:

a) Allah'u Teâlâ bunu emir sîgasıyla zikretmiş olsaydı, o zaman bu maksadın ancak, kadının iddet beklemeye kast ve irade ile başlaması durumunda gerçekleşebileceği zannını uyandırırdı. Bu açıklamaya göre meselâ, kadının kocası ölse, kadın da bunu bilmese; böylece de kadının iddeti kadar bir zaman geçmiş olsa, bunun iddet yerine geçmemiş olması gerekir. Çünkü o kadın, iddetle emrolunduğunda, kadın bu sorumluluktan ancak, mükellef olduğu hususun ifasını irâdî olarak başlayıp bitirdiği zaman çıkabilir. Ama Allah'u Teâlâ bu mükellefiyeti haber cümlesiyle zikrettiği için, böyle bir zan ortadan kalkar, erkek de bu iddet sona erdiğinde, ister kadın bundan haberdâr olsun, isterse olmasın; yine, kadın bu iddete ister arzusuyla, isterse kızgınlıkla başlamış olsun, maksadın hasıl olduğunu anlamış olur.

b) **Keşşâf sahibi** şöyle demiştir: Emri, haber sîgasıyla bildirmek,onun uyulması gereken birşey olduğunu ihsâs ettirmek için, emrin te'kid ve pekiştirilmesini ifâde eder. Buna göre sanki kadınlar iddet bekleme işine sımsıkı sarılmışlar da, Hak Teâlâ da, onların iddet beklemelerini haber vermiştir... Bu-

nun bir benzeri de Arapların, birisine duâ hususunda, رحمك اللّٰه "Allah sana merhamet etsin" demeleridir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın buna icâbet edeceğine güvenildiği için, haber cümlesi şeklinde getirilmiştir. Buna göre sanki rahmet olup bitmiş de, o kimse de bunu haber veriyor...

İsim Cümlesinin Belâgat Yönünden İfade Ettiği Kuvvet

Üçüncü Suaı: Şayet Allah, يَتَرَبَّصُ الْمُطَلَّقَاتُ demiş olsaydı bu, bir fiil ile bir fâilden meydana gelen bir cümle olmuş olurdu. O halde buna göre bunu, bu şekilde ifâde etmeyip de, اَلْمُطَلَّقَاتُ kelimesini mübtedâ; fiil-fâilden oluşan يَتَرَبَّصْنَ cümlesini de, bu mubtedânın haberi kılmasının hikmeti nedir?

Cevap: Şeyh Abdu'l-Kâhir el-Cürcânî, Delâilu'l-İ'câz adlı eserinde şöyle demektedir: "İsmi önce söyleyip, زَيْدٌ فَعَلَ "Zeyd yaptı" dediğin zaman, bu, فَعَلَ زَيْدٌ şeklinde sözünün ifade edemeyeceği te'kid pekiştirme ifâde eder. Bu böyledir, çünkü senin زَيْدٌ فَعَلَ ifâden, şu iki maksat için kullanılır:

a) Bu fâili, o fiile tahsis etmek... Bu senin tıpkı, أَنَا أَكْتُبُ فِي الْمُهِمِّ الْفُلَانِيِّ إِلَى السُّلْطَانِ "Falanca iş hususunda, hükümdara mektübu ben yazarım ben!..." demen gibidir. Bundan maksadın, bunu sadece senin yazabileceğini ifâde etmendir.

b) Maksadın bu olmamasıdır; aksine maksad kendisinden herhangi bir sözle bahsedilen şeyin, kimsenin başa alınması, o fiili ona nisbet etmek içindir. Meselâ bu, Arapların hasr murad etmeyip, aksine dinleyenler tarafından bol vermenin o kimsenin adeti ve huyu olduğunu anlamaları için, هُوَ يُعْطِي الْجَزِيلَ "O bol verir" demeleridir. Bunun bir misâli de, Cenâb-ı Hakk'ın, وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِن دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ *"Allah'tan başka tapındıkları nesneler, hiçbir şey yaratamazlar. Onlar yaratılıp duruyorlar"* (Nahl, 20) âyetidir. Bundan maksat, sadece putların mahluk olduğunu söylemek değildir. (Yaratılıp,yapılma işinin onlar hakkında devamlı carî olduğunu bildirmektir.) Yine Cenâb-ı Hak, وَإِذَا جَاءُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَقَد دَّخَلُوا بِالْكُفْرِ وَهُمْ قَدْ خَرَجُوا بِهِ *"Size geldikleri zaman, "İman ettik" dediler. Halbuki onlar küfür ile girmişler, yine küfür ile çıkmışlardı"* (Maide, 61) buyurmuştur. Şair de,

هُمَا يَلْبَسَانِ الْمَجْدَ أَحْسَنَ لِبْسَةٍ شَجِيعَانِ مَا اسْطَاعَا عَلَيْهِ كِلَاهُمَا *"O ikisi, mecd ü şerefi çok güzel bir elbise gibi giyerler. Her ikisi de, gücü yettiği sürece, cesurdular."*

Mübtedâyı başa aldığında bu mânanın meydana gelmesinin sebebi, meselâ sen, عَبْدُ اللّٰهِ dediğin zaman, Abdullah'tan haber vereceğini hissettirmen-

dir. Böylece bu sözü duyanların aklında, onu tanıma hususunda bir arzu meydana gelmiş olur. Daha sonraysa haberi getirdiğinde, akıl,onu âşıkın mâşûkunu kabul etmesi gibi kabul eder. Böylece de bu, kesinliği ortaya koyma ve şüpheyi de izâle etme hususunda daha etkili bir ifâde olmuş olur.

DÖRDÜNCÜ MESELE يَتَرَبَّصْنَ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ denildiği gibi, burada da, تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ denilmeli değil miydi? O halde burada, الأنفس kelimesinin zikredilmesinin faydası nedir?

Cevap: الأنفس kelimesinin zikredilmesi, onları beklemeye teşvik etmek ve şevklerini arttırmak içindir. Çünkü beklemeyi arzu etmezler; bunun için Allah'u Teâlâ, الأنفس kelimesini zikrederek, onları beklemeye teşvik etmiştir. Bu böyledir, çünkü kadınlar erkeklere çok düşkündürler. Cenâb-ı Hak böylece onların, kendi nefislerini zorlamalarını, nefislerini beklemeye arzulu olmaya sevketmelerini ve kendilerini beklemeye mecbûr tutmalarını istemiştir.

Beşinci Suâl: Kadınlar çok olduğu halde, أَنْفُسْ lâfzı cem-i kıllet, قُرُوءٌ lâfzı ise, cem-i kesret olarak zikredilmiştir. O halde, قُرُوءٌ dan maksad üç olup, üç de az olduğuna göre, kelime niçin cem-i kesret sîgasıyla getirilmiştir?

Cevap: Araplar bu hususta fazla katı değillerdir. Bu sebeple Araplar, iki cemî çeşidinden herbirini, çokluk ifâde etmede müşterek oldukları için, birbirlerinin yerine kullanıyorlardı. Veyahut da, belki de, قُرُوءٌ sîgası, قَرْءٌ kelimesinin diğer bir cem'i olan, أَقْرَاءٌ dan daha çok kullanıldığı için burada gelmiştir.

Altıncı Suâl: ثَلاثَةُ حَيْضٍ "Üç hayız" denildiği gibi, niçin ثَلاثُ قُرُوءٍ denilmemiş?

Cevap: Çünkü, ثَلاثَةٌ kelimesi, قُرُوءٍ kelimesinin müzekker olmasına tâbi olmuştur, çünkü, قُرُوءٍ lâfzı müzekkerdir. Ayetle ilgili suâller işte bundan ibarettir.

Geriye işe ayetle ilgili, قُرُوءٌ kelimesinin hakikatinin ne olduğunu ortaya koymak meselesi kalmıştır. Buna göre biz diyoruz ki, قُرُوءٍ kelimesi, قَرْءٌ ve, قُرْءٌ kelimesinin çoğuludur. القُرْءُ kelimesinin, hayız ve temizlik hakkında kullanıldığı hususunda herhangi bir ihtilâf yoktur. **Ebû Ubeyde** şöyle demiştir: الاَقْرَاء kelimesi, Arapça ezdâd kelimelerdendir. Meşhur olan, bu lâfzın her iki mana hakkında da, الشَّفَقُ kelimesinin kırmızılık ve beyazlığın aynı anda adı olabilmesi gibi hakîkat ifâde etmesidir. Diğer bazı âlimler

ise, bu lâfzın hayız hakkında hakikat, temizlikte ise mecâz ifâde ettiğini söylemişlerdir. Bazı alimler ise, durumun bunun aksi olduğunu söylemişlerdir.

Diğer bazıları da bunun, hayızla temizlik arasında müşterek bir mâna için vaz'edildiğini söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da, üç görüş üzere ihtilâf etmişlerdir:

a) الْقُرْءُ kelimesinin manası, toplanmak demektir. Hayız vaktinde kan, rahimde; temizlik vaktinde ise bedende bir araya gelir, toplanır. Bu, **el-Esmaî, Ahfeş, Ferâ** ve **el-Kisâî**'nin görüşüdür.

b) **Ebû Ubeyd**'in görüşüne göre, الْقُرْءُ kelimesinin manası, bir halden başka bir hale geçmek demektir.

c) **Ebu Amr b. el-Alâ**'nın görüşüne göre ise bu kelimenin mânası, vakit demektir. Yıldızlar doğduğunda, أَقْرَأَتِ النُّجُومُ yıldızlar battığında da yine, أَقْرَأَتِ النُّجُومُ denilir. Rüzgâr estiğinde de, هٰذَا قَارِئُ الرِّيَاحِ denilir. **Hüzelî**'nin şöyle bir beyti nakledilmiştir: إِذَا هَبَّتْ لِقَارِئِهَا الرِّيَاحُ "Vakti geldiğinde rüzgârlar estiği zaman", الْقُرْءُ kelimesi vakit mânasına gelince, hem hayız ve hem temizlik hali de girer. Çünkü bu iki halin de, muayyen bir zamanı vardır. Bil ki Allah'u Teâlâ boşanan kadına, "üç kurû" iddet beklemesini emretmiştir. Ayetin zâhiri, boşanan kadının "üç kurû" diye adlandırılan üç şeyi iddet beklediği zaman sorumluluktan kurtulmasını gerektirmektedir. Ne var ki âlimler, bunun kâfi gelmeyeceği, aksine bu kadının temizlik ve hayız durumundan birisine ait olmak üzere "üç kurû" beklemesinin gerekli olduğunda ittifak etmişlerdir. Buna göre âlimler, bu cinslerin ne olacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Boşanan Kadın "Üç Temizlik Dönemi Bekler" Diyen Şafiî'nin Delilleri

Şafiî (r.a)'ye göre, "üç kurû" temizliktir. Bu, **İbn Ömer, Zeyd, Aişe, "Fukâha-i Seb'a"**[36], **İmâm-ı Malik, Rebî'a** ve bir rivayete göre **Ahmed İbn Hanbel**'den rivayet edilmiştir.

Ali, Ömer ve **İbn Mes'ud** da bu "üç kurû" un, hayız olduğunu söylemişlerdir ki bu, Allah kendilerinden razı olsun, **Ebu Hanife, Sevrî, Evzâî, İbn Ebî Leylâ, İbn Şibrime** ve **İshâk**'ın görüşleridir. Bu ihtilâfın neticesi şudur: **Şafiî**-

(36) Tâbiîn'in şu meşhur yedi fakihine fukahâ-i seb'a (yedi fakih) denilmiştir: **Sa'id b. el-Müseyyeb, el-Kasım b. Muhammed, Urve b. Zübeyr, Hârice b. Zeyd, Ebu Seleme b. Abdurrahman, Ubeydullah b. Abdullah, Süleyman b. Yesâr.**

ye göre iddet müddeti en kısa, **Ebu Hanife** ve O'nun görüşünde olanlara göre, en uzun olan süredir. Öyle ki, bir kimse hanımını temizken boşasa, velev ki o anda boşamasını müteâkip kadın hayız olsa, içinde boşanmış olduğu temizlik müddeti "bir kurû" olarak hesaplanır. Buna göre bu kadın üçüncü hayıza girdiğinde iddet müddeti bitmiş olur. **Ebû Hanife** (r.a)'ye göre, eğer talâk kadın temiz iken vukû bulmuşsa,üçüncü hayızdan; eğer talâk hayız halinde verilmişse dördüncü hayızdan temizlenmediği müddetçe, iddetinin sona erdiğine hükmedilmez. **Ebu Hanife** sözüne devamla, "O kadın hayızın en uzun müddetinde temizlenirse, gusletmeden önce iddeti biter; eğer hayzın en az müddetinde temizlenmişse, onun iddeti, gusletmedikçe,veyahut su bulunmadığı zaman teyemmüm etmedikçe, veyahut da üzerinden bir namaz vakti geçmediği müddetçe sona ermez.

Şafiî'nin delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ'nın, فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ emrinin mânası, "onları iddetleri vaktinde boşayın" demektir. Ne var ki, kadını hayızlı iken boşamak nehyedilmiştir. Binaenaleyh âyette bahsedilen iddet zamanının hayız zamanından başka bir zaman olması gerekir.

Keşşâf sahibi, Şafiî'nin bu görüşüne cevâp vererek şöyle demiştir: Bu ifâdenin mânası, "Onları iddetlerine doğru boşayınız" demektir. Nitekim Araplar, "aydan üç gün kala" mânasını kastederek, لِثَلاثٍ بَقِينَ مِنَ الشَّهْرِ derler.

Ben derim ki, keşşâf sâhibinin bu sözü, **Şafiî** (r.a)'nin istidlâlini güçlendirir. Çünkü; لِثَلاثٍ بَقِينَ مِنَ الشَّهْرِ sözünün mânası, "Hemen peşinden üç güne başlanılacak olan zamana, vakte doğru" demektir. İşte Cenâb-ı Hakk'ın buradaki فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ emrinin mânası, "peşinden iddete başlanılacak bir biçimde onları boşayın" demektir. Boşamayla ilgili emir, temizliğin bütün zamanlarında tahakkuk edince, boşamanın hemen peşinden meydana gelen temizliğin, iddetten olması gerekir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

2) **Hz. Aişe** (r.a)'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: اَلْأَقْرَاءُ nin ne olduğunu biliyor musunuz? الأَقْرَاء temizlik demektir. **Şafiî** sözüne devâmla, "Kadınlar bunu daha iyi bilirler; çünkü buna kadınlar mübtelâdırlar" demiştir.

3) اَلْقُرْءُ kelimesinin mânası, toplamak demektir. Nitekim, rahminde yavru tutmadı mânasında, مَا قَرَأَتِ النَّاقَةُ سَلاً قَطُّ denilir. **Amr İbn Kelsûm**'un şu sözü de bu mânadadır: هِجَانُ اللَّوْنِ لَمْ تَقْرَأْ جَنِينا "Rengi beyaz asîl deve yavru tutmadı."

Ahfeş de,şöyle denildiğini söylemiştir: Rahmi hayız görmemiş olan kadın

için, مَا مَرَأَتْ حَيْضَةٌ denilir. İçinde su biriktiği için, havuz da, مَقْرَأَةٌ diye isimlendirilir. Batmak için bir araya geldiklerinde, اَقْرَأَتِ النُّجُومُ "Yıldızlar bir araya geldi" denilir. Harfleri ve kelimeleri bir araya geldiğinden ve içinde de pek çok ilim bulunduğundan dolayı, Kur'an, Kur'an olarak isimlendirilmiştir. Yine harfleri birbirine bitiştirdiği قَرَأَ الْقَارِئُ "Okuyucu okudu" denilir.

Bütün bu hususların böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, kanın toplanma vakti, ancak temizlik zamanıdır. Çünkü kan o zaman içinde,bedende toplanır, bir araya gelir.

Buna göre şayet, "Aksine, hayız zamanı bu ismi almaya daha elverişlidir; çünkü kan bu vakit içinde rahimde toplanır denilmesi niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:

Kan, rahimde kesinlikle bir araya gelmez; aksine damla damla rahmi terkeder. Temizlik zamanında, kanın tamamı bedende toplanır. Bu sebeple, temizlik vaktinde kanın bir araya gelme mânası, daha tam bir mânadır. Bu hususta ki izahın tamamı şudur: الْقُرْءُ lâfzı, toplanma manasına delâlet edince, toplanma ve diğer kanı ihtiva etme bakımından rahmin en müsait olduğu zaman, temizliğin sonudur. (Rahim) bununla dolmasaydı, o kan dışarıya akmazdı. Kan, temizliğin başlangıcında bir araya gelmeye başlar; sonuna doğru ise, bu iyiden iyiye artar. Temizliğin son günleri, kanın en çok yığıldığı günlerdir. Böylece temizliğin sonu, gerçek mânada kur'un kendisi olmuş olur. Bu açık olan bir sözdür.

4) Aslolan, hiç bir mükellefin başka bir mükellefe karşı, onu tasarruftan men etme ve alıkoyma hakkının bulunmamasıdır. Bunun aksine delilin bulunduğu zamanlarda, bu kaide ile amel etmeyi bırakırız. Bu aksi delil de "üç kur" diye adlandırılan şeyin en azı olan temizlik müddetleridir. Çünkü zaman bakımından, temizliğe göre iddet beklemek, hayza göre iddet beklemekten daha azdır. Binaenaleyh, bu böyle olunca, bu ayetle amel etme zarûretinden dolayı iddet bekleme süresinin en azını kabul edip, aslolanın hiç bir mükellefin başka bir mükellefe karşı, onu tasarruftan men etme ve alıkoyma hakkının bulunmadığına delâlet eden delillere dayanarak, iddet bekleme süresinin en fazlasını bıraktık.

5) Hak Teâlâ'nın, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِاَنْفُسِهِنَّ ثَلٰثَةَ قُرُوءٍ *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler"* buyruğunun zâhiri, boşanan kadının, "kurû" diye isimlendirilen üç şeyi iddet beklediği zaman, sorumluluktan kurtulmasını gerektirir. Temizlik ve hayız halinden her biri, bu isimle isimlendirilir. Binaenaleyh kadının, muhayyer olarak bu za-

manlardan herhangi birine göre iddet beklediğinde, sorumluluktan kurtulması gerekir. Ne var ki biz temizliğe göre iddet bekleme müddetinin hayız haline göre iddet bekleme müddetinden daha az olduğunu beyân ettik. Buna göre kadın, eksik müddetle iddet bekleme ile, fazla müddetle iddet bekleme arasında muhayyer olur. Durum böyle olduğunda, o kadın daha sonradan telâfi etme durumu olmaksızın, bu uzun iddet bekleme süresini terkedebilir. Böyle olabilen her şey vâcib değildir. O halde, temizlik müddetine göre iddet beklemeden fazla olan müddete itibâr etmek vâcib değildir. Bu da, hayız durumuna göre iddet beklemenin vâcib olmamasını gerektirir ki, elde edilmek istenen netice de budur.

"Boşanan Kadın Üç Hayız Bekler" Diyen Ebu Hanife'nin Delilleri

Ebu Hanife (r.a)'nin delilleri ise şunlardır:

1) Arapça'da "kurû", her ne kadar temizlikle hayız arasında müşterek bir lâfız ise de, bu kelime şeriatta hayız mânasında kullanılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: دَعِي الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِكِ *"Hayız günlerinde, namaz kılma"*(37). Bu sabit olunca Kur'an'da zikredilen kurû lâfzını, hayız mânasına almak daha uygun olur.

2) Ayette geçen, قُرُوء kelimesinin hayız mânasına geldiğini söylediğimizde, "üç kurû"un tamamını yerine getirmek mümkün olur. Çünkü bu görüşte olan kimse şöyle der: Boşanan kadınlara, üç hayız iddet beklemeleri gerekir. Buna göre o kadın, üçüncü hayızın sona ermesiyle mükellef olduğu sorumluluktan kurtulur. Bu ifâdenin temizlik manasına geldiğini söyleyen ise, o kadının, iki kurû ve üçüncüsünün de bir kısmıyla iddetinin sona ereceğine hükmetmiş olur. Çünkü bu kimseye göre, kocası hanımını temiz olduğu zamanın son safhalarında boşadığı zaman, o kadın bunu bir kurû sayar. Binaenaleyh, bu iki görüşün birinde kadın eksiksiz olarak üç kurû bekleme imkânına erişince, birinci görüş (yani üç hayız), ayetin zâhirine daha uygun olur.

Şafiî (r.a), **Ebu Hanife**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: Allah'u Teâlâ, اَلْحَجُّ اَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ *"Hacc, sayılı aylardır"* (Bakara, 197) buyurmuştur. اَشْهُرٌ kelimesi, cemî bir lâfızdır. Cem'in en azı da üçtür. Halbuki biz ayeti, iki ayın tamamına, üçüncüsünün bir kısmına hamlederiz. Bunları da şevvâl, zülka'de ve zilhiccenin bir kısmıdır. İşte bunun gibi, burada da, bu üç kurû lâfzının iki tam temizlik ve bir temizliğin de bir kısmı mânasına alınması caizdir.

---

(37) Buhari, Hayz, 24. ("Hayızlı olduğun günler sûresince...")

Mûtezile'nin imamlarından **Cübbaî, Şafiî**'nin bu cevâbına şu iki şekilde cevâp verir:

a) O âyette (Bakara, 197), bir delilden ötürü, zâhirini terkettik. Binaenaleyh, burada delilsiz olarak âyetin zâhirini terketmemiz doğru olmaz.

b) İddette, birbirine bağlı ve ekli bir bekleme bulunmaktadır. Binaenaleyh, bu "üç kurû" un tastamam beklenmesi gerekir. Halbuki hacc ayları böyle değildir. Çünkü bu aylarda birbirine ekli olan herhangi bir iş yoktur. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: Bu aylar, bütün zamanları kapsama şartı olmaksızın, hacc yapılabilecek zamanlardır. Sonraki âlimlerimiz, **Cübbâî**'nin bu görüşüne şu iki bakımdan cevap vermişlerdir:

1) قُرُوء lâfzını temizlik mânasına hamletmek, üçten noksan olmayı gerektirdiği gibi, bu lâfzı hayız mânasına hamletmek de, ziyâdeliği gerektirir. Çünkü kocası hanımını temizlik esnasında boşadığında, içerisinde hanımını boşadığı geriye kalan temizlik günleri, iddet müddetinden sayılmaz. Böylece de iddet müddetinde bir fazlalık meydana gelmiş olur.

Bu görüşte olanların buna karşı vermiş oldukları cevap ise, "Zarûretten dolayı kadının buna mutlaka katlanması gerekir" şeklindedir. Çünkü hayızlı iken boşamak caiz olsaydı, biz o erkeğe, hayızın sonunda boşamasını emrederdik. Böylece de kadın, üç tam temizlik süresince iddet beklemiş olurdu. Boşama işi temizlik zamanına tahsis edilince, bu fazlalığa zarûrete binaen katlanılmış olur. İşte bunun gibi biz de şöyle diyoruz: قُرُوء üç temizlik olarak kabul edildiğinde ve Allah da bize, temizlik zamanında boşamayı emrettiğinde âyetin takdiri, içinde talâkın yapıldığı temizlik de olmak üzere, "Onlar üç temizlik müddeti beklerler" şeklinde olur.

2) القُرْء kelimesinin, toplanmaya ad olarak verildiğini söylemiştik. Tam toplanma durumu ise, ancak temizlik halinin sonunda olur. Bu açıklamaya göre de, القُرْء 'a hiçbir noksanlık arız olmamış olur.

3) Allah'u Teâlâ, hayız görülmediğinde, aylara göre iddet bekleme hükmünü geçerek, وَالّٰٓـِٔي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ مِنْ نِسَآئِكُمْ اِنِ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلٰثَةُ اَشْهُرٍ *"Kadınlarınız içinde hayızdan kesilmiş kadınların iddeti hakkında şüpheye düşerseniz, (bilîniz ki) onların iddeti üç aydır"* (Talâk, 4) buyurmuş, böylece ayları, temizliğin değil, hayızın yerine ikâme etmiştir. Ve yine aylar "kurû" un yerine getirilince, ayların tamamına itibar edilmesi gerektiği için bedelin de tamamına itibar edilince, tamlık ve noksan olmamanın, kurû'da da bulunması vâcib olur. Binaenaleyh, tam üç kurû'un, hayız halinin kendisi olması gerekir. Ku-

rû'u temizlik mânasına alırsak bu durumda vâcib olan ise, iki tam kurû ve bir kurû'un da bir kısmı olur.

4) Hz. Peygamber (s.a.s), طَلاَقُ ٱلأَمَةِ تَطْلِيقَتَانِ وَعِدَّتُهَا حَيْضَتَانِ *"Cariyenin talâkı iki talaktır. İddeti ise, iki hayızdır"*[38] buyurmuştur. Âlimler, câriyenin iddetinin, hür olan kadının iddetinin yarısı kadar olduğunda ittifak etmişlerdir. Bu sebeple, hürrün iddetinin, hayız hali olması gerekir.

5) Câriyeleri satın alırken, rahimlerinin temiz olup olmadığının, hayız ile olduğu hususunda ittifak ettik. İşte bunun gibi iddet de, hayız ile olur. Çünkü "istibrâ" ve iddetten, aynı şey kastedilmiştir.

6) İddette asıl maksat, rahmin "berâeti" dir. Kadınların rahimlerinin kendisiyle temiz olması istenen şey,temizlik hali değil, hayız halidir. Binaenaleyh, temizlik haline değil, hayız haline itibar edilmesi gerekir.

7) "Kurû" un hayız hali olduğuna hükmetmek, bir ihtiyaç ve haram tarafı (helâl tarafa) tağlib etmektir. Çünkü, boşanan kadın üzerinden, içerisinde boşandığı temizlik müddetinin kalan kısmı geçip, o kadın üçüncü hayıza girdiği zaman, bu durumda biz kurû'u hayız anlamına alırsak, bu durumda başkasının onunla evlenmesi haram olur. Eğer "kurû"u temizlik mânasına alırsak, bu durumda başkasının o kadınla evlenmesi helâl olur. Halbuki haramlık tarafını gözetmek, Hz. Peygamber (s.a.s)'in مَا اجْتَمَعَ ٱلْحَرَامُ وَالْحَلاَلُ إِلاَّ وَغَلَبَ ٱلْحَرَامُ ٱلْحَلاَلَ *"Bir şeyin harâm ve helâl olduğu hususunda tartışıldığında, mutlaka haramlık tarafı helâllık tarafına gâlip gelir"* hadisinden dolayı, daha evlâdır. Bir de, ferclerde aslolan, onların haram olmalarıdır. Bir diğer husus da, bu görüş ihtiyâta daha yakındır. Böylece de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in دَعْ مَا يَرِيبُكَ إِلَى مَالاَ يَرِيبُكَ *"Şüpheliyi bırak, şüphesiz olana geç"*[39] hadisinden dolayı evlâdır. İşte bu konudaki görüşlerin tamamı bundan ibarettir.

Bil ki bu görüşler birbiriyle çelişince, tercih yapmak güçleşir. Herkes hakkındaki Allah'ın hükmü, her bir müçtehidi içtihadının ulaştırmak olduğu netice olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın, kendi rahimlerinde yarattığını gizlemeleri onlara helâl olmaz"* kavline gelince bil ki, iddetin bitimi, hayız görenler hakkında kurû'un sona ermesine, hamileler hakkında da çocuğunu doğurmasına bina edilip, bunu bilmek de erkekler

(38) İbn Mace, Talâk, 30 (I/672).

(39) Buharî, Büyû 3.

için mümkün olmayınca, iddeti hususunda kadın kendisine güvenilir kılınmış ve mümkün bir müddet içerisinde kurû'unun sona erdiğini iddia ettiği zaman, kadının sözüne itibar edileceği belirtilmiştir. Bu müddet, **Şafiî mezhebine** göre otuziki gün ve bir saattir. Çünkü kadının durumu, onun temiz olarak boşandığına ve bir saat sonra hayız olduğuna, daha sonra da o kadının, hayzın en az müddeti olan bir gün bir gece hayız olduğuna; müteakiben de, temizliğin en azı olan onbeş gün temizlendiğine; daha sonra da bir gün bir gece hayız olup, sonra da onbeş gün temizlenip, en sonunda da hayız görmesine hamledilince, böylece kadının iddeti üç tuhûr (temizlik) ile bitmiş olur. Buna göre kadın, bu kadarını veya bundan daha fazlasını iddia ettiği zaman, onun sözü kabul edilir. Ve yine böylece o kadın hamile olup da, çocuğunu düşürdüğünü söylerse (iskât), onun sözüne itibar edilir. Çünkü aslolan, kadının emin olduğunun kabul edilmesidir.

Bil ki Allah'u Teâlâ'nın, مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın kendi rahimlerinde yarattığı şey..."* tabiri hakkında müfessirlerin üç görüşü bulunmaktadır:

1) Bu, yaratılan şey hem çocuk hem de hayız olabilir. Çünkü, kadının bu iki şeyi gizlemede birçok gayeleri bulunmaktadır. Hamileliğini gizlemedeki maksadı, onun kurû'a göre iddetinin sona ermesi, çocuğunu doğurması ile iddetinin sona ermesinden daha kısa sürede olmasıdır. Buna göre kadın, hamileliğini gizlediğinde iddet müddeti kısalmış olur, bu sebeple de kocaya varması çabuklaşır. Yine o kadın, birinci kocasının kendisine başvurmasını çoğu kez yadırgayarak, başka bir koca ile evlenmek isteyebilir. Veyahut da o kadın, bu çocuğun ikinci kocasından olduğu zannını vermek isteyebilir. İşte bu maksatlardan dolayı, kadın hamileliğini gizlemiş olur.

Kadının hayzını gizlemesinden maksadı ise şu olabilir: O kadın hayız görebilen kadınlardan olduğu halde, kocası onu boşadığı zaman, bu kadın, birinci kocası kendisine müracaat etmesin diye bazan iddetini uzatmak, bazan da, kocasının kendisine başvurmasını temelsiz bırakabilmek için iddetini kısaltmak ister. Bu da ancak, bazı zamanlar kadının hayzının bir kısmını gizlemesiyle mümkün olur. Çünkü o kadın, önce hayız olup, bunu erkeğinden saklayıp, ikinci hayızda yeni hayız olduğunu söylerse, böylece o kadın iddetini uzatmış olur. Kadın üçüncü hayzının da meydana geldiğini gizlerse, aynı durum söz konusudur. Yine kadın hayzının devâm ettiğini gizlediğinde, bu durumda kocasına geri dönme yolunu kesmiş olur. Binaenaleyh kadının hamileliğini gizlemede bir maksadı olduğu gibi, hayzını gizlemede de bir maksadının olduğu ortaya çıkmış olur. Bu sebeple de, âyet-i kerimedeki nehyi bu iki şeyin ikisine de hamletmek gerekir.

2) Bundan maksat, kadının sadece hâmileliğini gizlemesini yasaklamaktır. Bu görüşte olanlar, görüşlerine şunları delil getirmişlerdir:

a) Hak Teâlâ, هُوَ الَّذِى يُصَوِّرُكُمْ فِى الْاَرْحَامِ كَيْفَ يَشَآءُ *"Rahimlerde, sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur"* (A. İmrân, 6) buyurmuştur.,

b) Hayız rahimden dışarı çıkar. O, rahimde yaratılmış değildir.

c) Hak Teâlâ'nın, مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ *"Allah'ın,rahimlerinde yarattığı şey..."* tabirini, şerefli bir cevher olan çocuğa hamletmek, onu, son derece âdî ve pis olan bir şeye hamletmekten daha evlâdır. Bil ki bu görüşler zayıftır. Çünkü âyetin amacı, kadını, kimsenin muttali olamıyacağı ve kendisiyle nikâhın haram veya helâl olabileceği durumla saklamasından men etmek olunca, lâfzı bütün bunlara hamletmek gerekir.

3) Bundan maksat, kadının hayzını gizlemesini yasaklamaktır. Çünkü bu ayet, قُرُوْء lâfzının peşinden zikredilmiştir. Halbuki, daha önce hamilelikten bahsedilmemiştir. Bu görüş de zayıftır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللّٰهُ فِى اَرْحَامِهِنَّ buyruğu mâkabline nisbet edilmeksizin kendi başına müstakil ve müste'nef bir sözdür. Binaenaleyh rahimde yaratılan her şeye hamledilmesi gerekir.

Hak Teâlâ'nın, اِنْ كُنَّ يُؤْمِنَّ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ *"Eğer onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanıyorlarsa"* âyetinden maksat, bu yasağın, o kadının mü'min olması şartına bağlanmış olması değildir. Aksine bu, senin zâlim olan bir kimseye, "Eğer mü'min olsaydın, imanının bana zulmetmene mâni olması gerekirdi" mânasını murad ederek, اِنْ كُنْتَ مُؤْمِنًا فَلاَ تَظْلِمْ demen gibidir. Şüphe yok ki bu, kadınlar için çok şiddetli bir tehdittir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı şehâdet konusunda, وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَاِنَّهُ اٰثِمٌ قَلْبُهُ *"Kim o şehâdeti gizlerse, muhakkak ki onun kalbi günahkârdır"* (Bakara, 283) buyurması,
فَاِنْ اَمِنَ بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِى اؤْتُمِنَ اَمَانَتَهُ وَ لْيَتَّقِ اللّٰهَ رَبَّهُ *"Eğer birbirinizden emin olduysanız, kendisine emânet edilen adam,emânetini eksiksiz ödesin ve Rabbi olan Allah'tan korksun"* (Bakara, 283) buyurması gibidir. Âyet, birşey hususunda kendisine güvenilen, daha sonra da o şeye hiyânette bulunan herkesin hâlinin, Allah katında çok zor ve çetin olduğuna delâlet eder.

★

★ ★

وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا ۚ وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ ۗ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٨﴾

"Kocaları, bu bekleme müddeti içinde barışmak isterlerse, onları geri almaya herkesten daha müstehaktır. Erkeklerin meşrû surette kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır. Erkekler onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye sahiptirler. Allah aziz ve hakimdir"

(Bakara, 228).

Bil ki bu, talâkla ilgili olan üçüncü hükümdür. Bu hüküm de, talâkın "ric'î" oluşudur. Ayette geçen وَبُعُولَتُهُنَّ ifâdesi hakkında iki görüş vardır:

a) Bunun, الْفُحُولة ، الذُّكُورة ، الجُدُودَة ve, اَلْعُمُومَةُ kelimeleri vezninde, اَلْبَعْل kelimesinin çoğulu olmasıdır. Bu kelimenin sonunda tâ harfi, çoğulluktan dolayı kabul edilen müennesliği te'kid etmek için ziyâde olarak getirilmiş olan bir harftir. Bunu cemi olan her isimde getirmek caiz değildir. Aksine dilcilerin, Araplardan naklettikleri kelimelerin sonuna getirilir. Meselâ كَعْبٌ çoğulunda, كُعُوبَة ، كَلْبٌ ; çoğulunda da كِلَابَة denilmez. Bil ki, البعل ismi, karı koca için kullanılan müşterek bir lâfızdır. Kadına, çoğu lûgatlerde, زَوْجَة; lügatlerin en fasîh olanında, زَوْج denildiği gibi, aynı şekilde ona, بَعْلَة de denilir. Karı-kocaya زَوْجَان denildiği gibi, بَعْلَان de denilir. Söylendiğine göre, بَعْل kelimesinin aslı efendi ve mâlik demektir. Arapçada, مَنْ رَبُّهَا "Sahibi kim?" denildiği gibi, مَنْ بَعْلُ هٰذِهِ النَّاقَةِ de denilir: "Bu devenin sahibi kimdir?" بَعْل putperestlerin rab edinmiş oldukları putun ismidir de... Kadınlar, kocalarını, السَّوْدَدُ (efendim..) diye de çağırırlar.

b) بُعُولَةٌ masdardır. Erkek koca olduğu zaman, بَعَلَ الرَّجُلُ – يَبْعُلُ – بُعُولَةً ; hanımıyla cinsi münasebette bulunduğu zaman da, بَاعَلَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ denilir. Hadisde de Hz. Peygamber (s.a.s) teşrik günleri hakkında,

أَنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَبَعَالٍ *"Onlar, yeme, içme ve cinsî münasebet günleridir"* (40) buyurmuştur. Kocası ile iyi geçindiği zaman kadın için,

وَامْرَأَتُهُ حَسَنَةُ الْبَعْلِ denilir. Şu hadis-i şerif de bu manadadır:

إِذَا أَحْسَنْتُنَّ بِبَعْلِ أَزْوَاجِكُنَّ *"Siz kocalarınıza karşı muameleyi güzel yaptığınız*

(40) Müslim, Siyâm, 144.

zaman...'' Bu izaha göre ayetin manası, "Kadının kocasının tarafı daha lâyıktır..." şeklinde olur.

Allah Teâlâ'nın, اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذٰلِكَ kavlinin manası "Onlar bu bekleme müddeti içerisinde hanımlarına dönmeye daha müstehaktırlar" şeklindedir. Bununla ilgili birkaç soru bulunmaktadır:

Birinci Soru: Bu hususta kocadan başkasının bir hakkı olmadığı halde, daha müstehak, أَحَقُّ denilmesinin faydası nedir?

Cevap: Buna iki yönden cevap verilir:

1) Allah Teâlâ, bundan önce, وَلاَ يَحِلُّ لَهُنَّ اَنْ يَكْتُمْنَ مَاخَلَقَ اللّٰهُ فِي اَرْحَامِهِنَّ *''Allah'ın,kendi rahimlerinde yarattıklarını gizlemeleri onlara helâl olmaz''* buyurmuştur. Bu sözün takdiri şöyledir: "Eğer o kadınlar, bir başka koca ile evlenmek için, rahimlerinde olan çocukları saklarlarsa, işte bunu yaptıkları zaman ilk koca o kadınlara müracaat hususunda, ikinciden daha müstehaktır." Çünkü ikinci koca için sadece zâhirî bir hak bulunmaktadır. İşte bundan dolayı, Allah Teâlâ, birinci kocanın ikinciden daha fazla hak sahibi olduğunu beyân etmiştir. Yine kadın "kurû" larının bittiğini iddia edip de, sonra da kocasının aksini bildiğini söylerse, iddet içerisinde kadına müracaatta birinci koca, ikincisinden daha müstehak olmuş olur.

2) Kadın, iddet beklediği zaman, iddetin bitiminde nikâhını sona erdirme hakkı vardır. Kadınlar için, kocanın hakkını iptali tazammun eden böyle bir hak söz konusu olunca; kocalar için de kadına dönme (ric'a) hakkı, onların iddetlerini iptal etme hakları olması bakımından Cenâb-ı Hakk'ın, وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ buyurmuş olması câizdir.

İkinci Soru: Ayetteki, بِرَدِّهِنَّ kelimesinin manası nedir?

Cevab: رَجَعْتُهُ (döndüm) manasında, رَدَدْتُهُ denilir. Nitekim Allah Teâlâ, Kur'an'da bir yerde وَلَئِنْ رُدِدْتُ اِلَى رَبِّي "Eğer ben Rabbime döndürülürsem" (Kehf, 36); bir başka yerde de, وَلَئِنْ رُجِعْتُ *''Eğer döndürülür isem...''* (Fussilet, 50) buyurmuştur.

Üçüncü Soru: İddetli olduğu müddetçe, daha önce olduğu gibi, onun hanımı sayıldığı halde, ric'i talâkla boşanmış kadın hakkında, ayetteki بِرَدِّهِنَّ *''Onları geri almaya..''* ifâdesinin manası nedir?

Cevap: Redd ve ric'at iddet beklemenin iptalini gerektirir. Binaenaleyh o kadın iddetli olduğu müddetçe kocanın hakkını iptal etme hususunda bir câriye gibi olur. Koca da o kadına geri dönmekle bu cariye gibi oluş durumunu ortadan kaldırmış olur. İşte bundan dolayı ric'at (geri dönme), ayette **"redd"**

kelimesiyle ifâde edilmiştir. **İmam Şafiî** (r.a)'nin mezhebi, o kadından istifade etmeyi, ancak erkeğin ric'atinden sonra helâl sayar. **Şafiî**'nin mezhebine göre "redd" hususunda şu iki şey vardır:

a) Bu, kadını iddet bekleme halinden, beklememe halini döndürmedir.

b) Kadını, haram olmaktan helâl hale döndürmektir.

Dördüncü Soru: Cenâb-ı Allah'ın, فِي ذٰلِكَ *"Bu (müddet) içinde.."* demesinin faydası nedir?

Cevap: Erkeğin, hanımına müracaat etme hakkı, ancak o iddet bekleme vaktinde söz konusudur. Bu vakit sona erdiğinde, kocanın dönme ve müracaat etme hakkı geçersiz olur.

Hak Teâlâ'nın, اِنْ اَرَادُوا اِصْلاَحًا buyruğunun manası, "eğer o kocalar arayı düzeltmeyi ister, zarar vermek istemezler ise, müracaat etmeye daha lâyıktırlar" şeklindedir. Bunun bir benzeri de,

وَاِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَاَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ اَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ

"Kadınları boşadınız da onlar da iddetlerini bitirdiler mi, artık onları ya iyilikle tutun, ya iyilikle bırakın. (Fakat) onları, sırf zulmedebilmeniz için, zararlarına olarak tutmayın. Kim böyle yaparsa, muhakkak kendine zulmetmiş olur" (Bakara, 231) ayetidir.

Boşanma Hakkında Ayetin Nüzul Sebebi

Bu ayetin sebeb-i nüzûlü şudur: Câhiliyye devrinde Araplar, boşadıkları hanımlarına tekrar dönüyor ve böyle yapmak ile, onlara tekrar dönüp onları boşadıklarında o kadınlara zarar vermek istiyorlardı. Çünkü boşanan kadın, böylece yeni bir iddet beklemeye mecbur kalıyor idi. İşte bu sebeple, müslümanlar böyle yapmaktan nehyedildiler de, kadınlara müracaat (geri dönme) nin helallığı şartı, arayı düzeltme isteğine bağlandı. Bu da ayetteki, اِنْ اَرَادُوا اِصْلاَحًا cümlesidir.

Eğer, اِنْ lâfzı şart manasını taşır. Şart ise, kendisi bulunmadığı zaman, hükmün olmamasını gerektirir. Binaenaleyh erkekte ıslah etme (barış, arayı düzeltme) maksadı bulunmadığı zaman, o kadına müracaat hakkının olmaması gerekir?" denirse, şöyle cevap veririz: İrâde (isteme), bilmemiz mümkün olmayan bâtınî (insanın gönlündeki) bir sıfattır. Binaenaleyh şeriat, kadına müracaat etmenin doğruluğunu, b irâdeye bağlamaz. Aksine müracaatın câ-

iz olması, müracaat eden erkek ile Allah arasındaki bu irâdeye (ıslahı istemeye) bağlanmıştır. Öyle ki bir koca, boşadığı kadına zarar vermek maksadıyla müracaat ederse günahkâr olur.

Allah'u Teâlâ'nın, وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ... *"Erkeklerin meşrû surette kadınlar üzerindeki hakları gibi, kadınların da onlar üzerinde hakları vardır"* ayetine gelince, bil ki Allah Teâlâ, müracaat etmekten (tekrar evlenmekten) maksadın, o kadına zarar vermek olmayıp onun durumunu ıslah olması gerektiğini beyân edince, karı kocadan herbirinin diğeri üzerinde bir hakkının bulunduğunu beyân buyurmuştur.

Karı-Kocanın Karşılıklı Hakları

Bil ki karı ve kocadan herbirinin maksad ve gayesi, ancak birbirlerinin haklarını gözettikleri zaman tam ve mükemmel olur. O müşterek haklar pek çoktur. Onlardan bazılarına işaret edelim:

a) Koca, bir reis ve bir çoban gibidir. Kadın ise, kocanın memuru ve idare ettiği kimse gibidir. Koca, bir reis ve çoban olması sebebiyle, kadının haklarını ve menfaatlerini yerine getirmesi gerekir. Buna mukabil kadının da, kocasına karşı itaat ve inkıyadını ortaya koyması gerekir.

b) **İbn Abbas** (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hak Teâlâ'nın, وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِى عَلَيْهِنَّ beyanından dolayı, hanımım nasıl benim için giyinip kuşanıyor ise, ben de onu için giyinip kuşanırım."

c) Kadınların, kocaları üzerindeki haklarından birisi de, kocalarının kendilerine müracaat (geri dönme)de, onların durumlarını düzeltme isteği üzere olmalarıdır. Aynı şekilde kadınların da, Allah'ın, rahimlerinde yarattığı şeyleri gizlememeleri gerekir. İşte ayetin baş tarafına en uygun düşen açıklama budur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ *"Erkekler, onlar üzerinde (daha üstün) bir dereceye sahiptirler"* âyeti ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE رَجُلٌ بَيِّنُ الرُّجْلَةِ Yine Çok kuvvetli adam manasında, ne o ikisinin en kuvvetlisi manasına, اَرْجَلُ الرَّجُلَيْنِ ve yürümeye dayanıklı at manasına da, فَرَسٌ رَجِيلٌ denilir. Ayak, yürümeye dayanıklı olduğu için, رِجْلٌ diye isimlendirilmiştir. Yine düşünce ve tefekküre ihtiyaç duymaksızın söz söyleyebilen kimse için, اِرْتَجَلَ الْكَلَامَ (irticalî konuştu) ve, günün ışığı kuvvetli olduğu zaman da, تَرَجَّلَ النَّهَارُ denilir.

"Derece", makam ve mertebe manasındadır. Bu kelimenin aslı, birşeyi dürüp büktüğün zaman söylediğin, دَرَجْتُ الشَّيْءَ، أَدْرُجُهُ دَرْجًا. وَأَدْرَجْتُهُ إِدْرَاجًا ifâdeleridir. "Yok olup gittiler" demek olan, دَرَجَ الْقَوْمُ قَرْنًا بَعْدَ قَرْنٍ denilir. Yani "O kavim, ömürlerini azar azar tükettiler." Yine iki konak arasındaki yolun orta noktasına da, اَلْمَدْرَجَةُ denilir. Çünkü o, iki konağı birbirine yaklaştırır. Yolun konaklarından herbirine de, اَلدَّرَجَةُ denilir. Merdivene de, اَلدَّرَجَةُ denilir.

İKİNCİ MESELE Bil ki erkeğin kadına olan üstünlüğü bilinen bir keyfiyettir. Fakat onun bu üstünlüğünün burada zikredilişinin şu iki sebebten dolayı olması mümkündür:

1) Erkek şunlarda kadından daha üstündür.

a) Akıl,

b) Diyet,

c) Miras,

d) Devlet başkanlığı, hakimlik ve şahidliğe uygun olması,

e) Hanımının üzerine evlenebilmesi ve ona karşı bir şahsiyet sahibi olması.. Kadının kocasına karşı aynı şekilde olması mümkün değildir.

f) Mirasta kocanın hissesinin, kadının hissesinden daha çok olması.

ğ) Kocanın, kadını boşayabilmesi. Koca, hanımını boşadıktan sonra, kadın istese de istemese de, koca kadına müracaat etme, yani tekrar nikâhlama yetkisini haizdir. Fakat kadın kocasını boşayamayacağı gibi, boşandıktan sonra da erkeğine müracaat etme hakkı yoktur ve kocasını, kendisine müracaattan da alıkoyamaz.

h) Ganimet hissesinde de erkeğin payı, kadının payından daha çoktur. Bütün bu hususlarda erkeğin, kadından daha üstün olduğu sâbit olunca; kadının, erkeğin elinde âciz bir esir gibi olduğu ortaya çıkar. İşte bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s), اِسْتَوْصُوا بِالنِّسَاءِ خَيْرًا فَإِنَّهُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٍ *"Kadınlara iyi davranın. Çünkü onlar sizin yanınızda âcizdirler"* (41) buyurmuştur. Bir başka hadiste ise, اِتَّقُوا اللَّهَ فِي الضَّعِيفَيْنِ الْيَتِيمِ وَالْمَرْأَةِ *"İki zayıf ve âciz kimse hakkında Allah'tan korkun: Onlar yetimler ile kadınlardır"* buyurulmuştur. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Allah güç ve kuvvet bakımından erkekleri ka-

(41) **Buhârî**, Enbiya, 1; **Müslim**, Ridâ, 62 (2/1091) (kısmen.)

dınlardan üstün yarattığı için, erkeklerin kadınların haklarına daha çok riayet etmeleri gerekir." İşte bundan dolayı burada erkeklerin üstünlüğünden bahsedilmiş olması, erkeklerin kadınlara zarar verme ve eziyet etme hususlarından, âdetâ onlara bir sakındırma ve tehdiddir. Çünkü Allah'ın nimetleri kendisinde daha çok olan kimselerden günah sudûr etmesi, daha çirkin olur ve bundan dolayı onun daha çok men edilmesi gerekir.

2) Bundan murad, her iki taraf arasında menfaat ve lezzetlerin müşterek olmasıdır. Çünkü evlilikten maksad, sukûnet, ülfet, sevgi, yeni nesiller meydana getirmek, yardımcılar ve ahbabın çoğaltılması, lezzetler elde etmektir. Bütün bunlar, iki taraf arasında müşterektir. Hatta bu hususlarda, kadının payının erkeğinkinden daha çok olduğu söylenebilir. Sonra erkek kadının haklarından bazılarını tek başına yüklenmektedir. Bu da, mihir ve nafakanın erkeğe âit olması, erkeğin kadını her türlü kötülükten koruması, kadının ihtiyaçlarını yerine getirmesi ve onu çeşitli afetler ile belâlardan koruyup muhafaza etmesi. Bundan dolayı, kadının kocasına karşı hizmeti yerine getirmesi daha gereklidir. Bu, Hak Teâlâ'nın,

اَلرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَآءِ بِمَا فَضَّلَ اللّٰهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَآ اَنْفَقُوا مِنْ اَمْوَالِهِمْ

"Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. Bu, Allah onlardan kimini (erkekleri) kiminden (kadınlardan) üstün kılmış olması ve de (erkeklerin onlara) mallarından infâk etmeleri sebebiyledir" (Nisa, 34) ayetinde ifâde edildiği gibidir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لَوْ اَمَرْتُ اَحَدًا بِالسُّجُودِ لِغَيْرِ اللّٰهِ لَاَمَرْتُ الْمَرْاَةَ بِالسُّجُودِ لِزَوْجِهَا *"Eğer bir kimseye, Allah'tan başkasına secde etmesini emretseydim, kadının kocasına secde etmesini emrederdim"* [42] buyurduğu rivayet edilmiştir.

Daha sonra Hak Teâlâ ayetin sonunda, وَاللّٰهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Allah azîz ve hâkîmdir"* yani "karşısında durulamayan bir galiptir, hüküm ve fiillerinde isâbetlidir ve bunlara abes, akılsızlık, yanlışlık ile bâtıllık gibi şeyler ârız olamaz" buyurmuştur.

Ric'î Talâk

اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَاِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ اَوْ تَسْرِيحٌ بِاِحْسَانٍ

"Boşama iki defâdır. (Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır..."

(Bakara, 229).

(42) Tirmizi, Redâ, 10 (3/465).

Bil ki bu, talâkla ilgili üçüncü hükümdür. Bu da, kendisinde ric'at (geri dönme) mümkün olan talâktır.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Câhiliye devrinde adamlar hanımını boşuyor, daha sonra iddeti bitmeden ona müracaat ediyor (tekrar nikâhlıyorlardı). Bir adam hanımını bin kere de boşasa, yine iddet içinde ona müracaat edebiliyordu. İşte bunun üzerine bir kadın **Hz. Aişe** (r.anha)'ye gelerek, kocasının kendisini boşadığını ve zarar vermek maksadıyla (başkasıyla evlenmesini engellemek için) kendisine ric'at ettiğini şikâyet etti. **Hz. Aişe** (r.anha) de bu durumu Hz. Peygamber (s.a.s)'e anlattı. Bundan dolayı, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ ayeti nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE Müfessirler bu ayetin, yeni bir hüküm mü ifâde ettiği, yoksa önceki âyetlerle ilgili bir ayet mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1) Bazıları bunun yeni bir hüküm olduğunu, manasının ise şu şekilde olduğunu söylemişlerdir: "Şerîata uygun olan boşamanın, birden değil ayrı ayrı, yâni bir talâktan sonra diğer bir talâk şeklinde olması gerekir. Salıverme ise bir kere olur." Bu izah, üç talâkı bir defâda vermenin haram olduğunu söyleyenlerin görüşüdür. **Ebu Zeyd ed-Debûsî**, "el-Esrâr" adlı kitabında, bunun **Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, İmrân b. Huseyn, Ebu Muse'l-Eş'arî, Ebu'd-Derdâ** ve **Huzeyfe** (r.ahm)'nin görüşü olduğunu ileri sürmüştür.

2) Bu âyetin tefsiri ile ilgili ikinci görüş şudur: "Bu ayet yeni bir hüküm ifâde etmeyip, kendisinden önceki âyetlerle ilgilidir. Buna göre mânâsı şöyledir: Ric'i talâk iki keredir. Üçüncü talâktan sonra ric'at olmaz." Bu tefsir, üç talâkın bir defada verilmesini câiz görenlerin izahıdır. Bu, **İmam Şafiî**'nin mezhebidir.

Birinci görüşte olanların delili şudur: اَلطَّلَاقُ lâfzı, istiğrâk manasını ifâde eder. Çünkü elif-lam "ahd" için olmadığı zaman istiğrâk ifâde eder. Buna göre ayetin takdiri: كُلُّ الطَّلَاقِ مَرَّتَانِ وَمَرَّةٌ ثَالِثَةٌ "Bütün talâk iki defâdır ve üçüncü defası.." şeklinde olur. Eğer Cenâb-ı Hak, bu şekilde demiş olsaydı, meşru olan talâk ın ayrı ayrı olduğunu ifâde etmiş olurdu. Çünkü "defalar, kereler" lâfızlarının icmaya göre manası, ancak talâklar ayrı ayrı verildiği zaman olur.

Buna göre eğer, "Bu âyet, sünnete uygun boşanma şeklini beyân etmek için gelmiştir. Bana göre tek bir defâda üç talâkı vermek sünnete uygun değilse de mübahtır?" diye sorulursa, biz deriz ki, "Ayette sünnete uygun talâkın nasıl olacağı anlatılmamıştır. Aksine bu, talâkın aslının izahıdır."

Sonra birinci görüşte olanlar şöyle demişlerdir: "Ayetin lâfzı her nekadar bir haber cümlesi şeklinde ise de, emir manasını ifâde etmektedir. Yani, "iki kere boşayınız" demektir. Daha önce de belirttiğimiz gibi emir manasını, haber olan lâfızlarla ifâde etmek, o manayı te'kid ettiği için, emir lâfzı yerine haber cümlesi kullanılmıştır. Böylece bu âyetin, talâkların tek tek verileceğine ve bunun mutlaka böyle yapılması gerektiğine delâlet ettiği sâbit olur." Sonra bu görüşte olanlar, şu iki şekilde ihtilâf etmişlerdir:

a) Din âlimlerinin çoğunun tercihi olan görüşe göre, bir kimse hanımını "iki veya üç talâkla boşsun" dediği zaman bu tek bir talâk sayılır. Bu görüş, kıyasa en uygun görüştür. Çünkü nehiy, nehyedilen şeyin râcih bir zararı kapsadığına delâlet eder. Bir defada iki veya üç talâkın olabileceğini söylemek, bu zararın meydana gelmesine gayret etmek olur. Bu ise câiz değildir. Binaenaleyh bir defâda iki veya üç talâk verilmiş olsa da, bunu tek talâk saymak gerekir.

b) **Ebu Hanife** (r.a)'nin görüşüdür. Bu görüşe göre, her nekadar bir defâda bir kaç talâk kadar bir defâda bir kaç talâk birden vermek haram ise de, bu verildiği zaman o sayıda talâk sayılır. Bu, nehyin bir zararı kapsamadığı kâidesine binâ edilmiştir.

3) Âyetin tefsiri ile ilgili üçüncü görüş şöyle dememizdir: Âyet, kendi başına yeni bir hüküm ifâde etmeyip mâkabli ile ilgilidir. Çünkü Allah Teâlâ bir önceki âyette, kocanın ric'at etme hakkının olduğunu beyan buyurmuş, fakat bu hakkın devamlı veya belli bir yere kadar olacağından bahsetmemiştir. Binaenaleyh bu husus, açıklanmaya muhtaç bir mücmel veya muhassise muhtaç olan umûmî bir lâfız gibi olmuş olur. Böylece bu ayette Hak Teâlâ, koca için ric'at etme hakkı bulunan talâkın sadece ilk iki talâk olduğunu beyan buyurmuştur. Fakat iki talâktan sonra, âyetteki, اَلطَّلَاقُ lâfzının lam-ı tâ'rifinin daha önce bilinen birşeye işaret etmiş olmasından ötürü, ric'at hakkı kesinlikle söz konusu değildir. Yani kendisinde ric'atın olacağını söylediğimiz o talâk, iki kere olan talâktır. Bu, ayetin nazmına uygun, güzel bir açıklamadır. Şu sebepler bu izahın daha evlâ olduğuna delâlet eder:

a) Hak Teâlâ'nın, وَبُعُولَتُهُنَّ اَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ *"Kocaları, onları geri almaya daha müstehaktırlar.."* ayeti eğer umûmî bir ifâde ise, bir muhassise muhtaç

olur. Eğer umûmî değil ise, o zaman da mücmel demektir. Çünkü bu ifâdede, ric'at hakkını gerektiren şartın beyânı yoktur. Bundan dolayı da açıklanmaya muhtaç bir ayet olmuş olur. Binaenaleyh bu ayeti, mâkablindeki ayetle ilgili kabul edersek, tahsis görmüş âmm bir lâfızla birlikte onu tahsis eden âyet de zikredilmiş olur, veyahut da mücmel ayetle birlikte onu beyân eden ayet de bulunmuş olur. Bu, böyle olmamaktan daha evlâdır. Çünkü gerekli açıklamayı, hitap vaktinden sonraya bırakmak câiz ise de, tercihe şayan olan onun geriye bırakılmamasıdır.

b) Bu âyeti, yeni bir hüküm ifâde eden bir ayet kabul ettiğimizde, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ *"Boşanma iki defâdır"* ifâdesi, talâkın hepsinin sadece iki kere olduğunu gösterir ki, bu mânâ icmâ ile bâtıldır. Allah Teâlâ'nın üçüncü talâktan bahsetmiş oluşu, bunun da, *"veya güzellikle salıvermektir"* ifâdesi ile gösterildiği, böylece de ayetin takdirinin, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ وَمَرَّةٌ *"Boşama iki defâdır ve bir defâ dahadır.."* şeklinde olduğu söylenemez. Çünkü biz şöyle diyoruz: "Ayetteki *"veya güzellikle salıvermektir"* cümlesi, *"Boşanma iki defâdır"* cümlesiyle değil, "Ya iyilikle tutmak" ifadesiyle ilgilidir. Bir de, *"Veya güzellikle salıvermektir"* sözünde talâkı ihsâs ettiren herhangi birşey yoktur.

Üçüncü bir husus da şudur: "Veya güzellikle salıvermektir" ifâdesini üçüncü bir talâk kabul edersek, Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ طَلَّقَهَا *"Eğer onu boşarsa"* (Bakara, 230) cümlesi dördüncü bir talâk olur ki bu da câiz değildir.

c) Bu âyetin nüzûl sebebi olarak bize rivayet edilen şeydir. Çünkü ayet, kocasının kendisini boşadığını ve (başkasıyla evlenmesine mâni olarak) zarar vermek maksadıyla kendisine iddet içinde tekrar tekrar müracaat ettiğini Hz. Aişe'ye şikâyetlenen bir kadın sebebiyle inmiştir. Âlimler, âyetin nüzûl sebebinin, âyetin ifâde ettiği umûmî hükmün dışında kalamayacağı hususunda ittifak etmiştir. Binaenaleyh âyetin bu sebebten dolayı nâzil olması, ayetin hükmü dışında ve ona yabancı başka bir hükümden dolayı indirilmesinden evlâ olur.

Cenâb-ı Allah'ın, فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ *"(Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salmaktır.."* ayeti ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyeteki, "imsak" (tutmak), salıvermenin zıddıdır. اَلْمِسَاكُ (mızrağın tutulacak yeri) ve, اَلْمُسْكَةُ (kulp) kelimeleri de, bu kökten birer isimdirler. Adam cimri olduğu zaman, وَ مِسَاكَةٍ ve ذُو مُسْكَةٍ denilir. **Ferrâ**, "O kölelerine karşı cimri değildir". manasında, اِنَّهُ لَيْسَ بِمِسَاكٍ غِلْمَانَهُ denir. Veya فِيهِ مِسَاكَةٌ مِنْ جَبْرٍ denilip onun kuvveti kastedilir.

"Tesrih" kelimesi, salıvermek manasınadır. Saçları birbirinden ayırıp saldığın zaman buna, تَسْرِيحُ الشَّعْرِ denilir. İnsan hayvanları otlamak üzere otlağa saldığında, سَرَّحَ الْمَاشِيَةَ denilir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin takdiri şöyledir: "Kendisinde kocanın ric'at hakkı bulunduğunu söylediğimiz talâk iki kere olur. Bu iki talâktan sonra gereken, ya o hanımı iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermek (tamamen boşamaktır)."

"İyilikle tutma"nın manası, kocanın o kadına zarar vermek maksadıyla değil, aksine onun halini ıslah etmek ve ona faydalı olmak gayesiyle onunla beraber yaşamaya dönmesidir.

Ayetin manası hakkında şu iki izah şekli daha vardır:

a) Üçüncü talâk'ın verilmesi ve kadının tamamen boşanmasıdır. Rivayet edildiğine göre, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ ayeti nâzil olunca, Hz. Peygamber (s.a.s)'e üçüncü talâk nerede? diye soruldu. Bunun üzerine O (s.a.s), *"Üçüncü talâk, ayetteki,"veya güzellikle salmaktır"* hükmüdür" buyurmuştur.

b) *"Veya güzellikle salmaktır"* âyetinin manası, "Kadının iddeti bitip, böylece bâin (ric'ati olmayan) bir talâkla boşanmış hale gelinceye kadar, ona ric'at etmemek (geri dönmemek) tir" şeklindedir.Bu görüş, **Dahhâk** ve **Süddî**'den rivayet edilmiştir. Bil ki bu izah şu sebeplerden ötürü doğruya daha yakındır:

1) Allah Teâlâ'nın, فَإِنْ طَلَّقَهَا *"Eğer onu (tekrar) boşarsa"* cümlesindeki fâ harfi, üçüncü talâkın, *"güzellikle salmak"* tan sonra olmasını gerektirir. Eğer *"güzellikle salmak"*tan maksad üçüncü talâk olsaydı, *"Eğer onu boşarsa..."* âyeti dördüncü talâk olurdu ki bu câiz değildir.

2) Şayet biz *"güzellikle salma"*yı, erkeğin hanımına ric'at etmemesi (dönmemesi) manasına alırsak, ayet bütün durumları içine almış olur. Çünkü ikinci talâktan sonra koca hanımına ya müracaat eder, ki bu, فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ *"ya iyilikle tutmak"* buyruğu ile kastedilendir, veyahut ona müracaat etmeyip, iddeti bitip aralarında beynûnet-i suğra (yeni bir nikâh ile hanımına dönebileceği ayrılık) meydana gelinceye kadar bırakmasıdır ki bu, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ *"veya güzellikle salıvermektir"* âyeti ile kastedilen manadır, veyahut da kocanın hanımını boşamasıdır ki bu da, فَإِنْ طَلَّقَهَا *"Eğer onu boşarsa"* ayeti ile ifâde edilen mânâdır. Böylece âyet, bütün bu durumların izahını içine almış olur. Fakat *"güzellikle salıverme"* ifâdesini üçüncü talâk sayarsak, o zaman bu üç durumun birisinin bırakılması ve, فَإِنْ طَلَّقَهَا cümlesinin bir tekrar olmuş olması gerekir ki bu câiz değildir.

3) **"Tesrîh"** (salıvermek)in zâhirî manası, bırakmak ve ihmal etmek demektir. Binaenaleyh bu lâfzı, kadına müracaat etmeme mânâsında anlamak, boşamak manasına anlamaktan daha uygundur.

4) Cenâb-ı Hak, **"Tesrîh"** lâfzını zikrettikten sonra, وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا *"Onlara verdiğiniz mihri geri almanız helâl değildir"* buyurmuştur. Allah Teâlâ'nın bundan muradı **"hul"**[43] dur. Kocanın hanımını üçüncü talâkla boşadıktan sonra, **"hul"** yapılamayacağı herkesin malûmudur. Eğer *"veya güzellikle salıvermek"* âyetinin üçüncü talâkı ifâde ettiğini gösteren hadis sahih değil ise, bütün bu izahlar açık ve güzeldir. Fakat o hadis sahih ise, ona ilâvede bulunmak doğru olmaz.

Bil ki ayette geçen **"ihsan"** (güzellikle..) dan murad, koca hanımını boşadığı zaman, ona mali yönden bütün haklarını ödemesi ve hanımından ayrıldıktan sonra onun hakkında aleyhte konuşmayıp insanları ondan nefret ettirmemesidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kocanın ric'at (geri dönme) hakkının bulunduğunun söylenmesindeki hikmet şudur: İnsan, arkadaşı ile birlikte olduğu zaman, ayrılışının ona zor gelip gelmeyeceğini bilemez. Fakat ondan ayrıldığında bu anlaşılabilir. Buna göre şayet Allah Teâlâ, birinci boşamayı kocanın hanımına dönmesine mânî kılsaydı, ayrıldıktan sonra muhabbetin ortaya çıkması hâlinde, bu durum insana çok güç gelirdi. Sonra, tam tecrübe birinci defâda elde edilemeyeceği için, şüphesiz Hak Teâlâ ikinci kez ayrıldıktan sonra da erkeğin tekrar dönme (ric'at, müracaat) hakkının bulunduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu durumda insan, bu ayrılık hususunda kendi kendini denemiş ve kalbinin durumunun ne olduğunu iyice anlamış olur. Böylece hem kendisinin hem de hanımının faydasına olanın, onu tutup boşamamak olduğuna karar verir ise ona tekrar müracaat eder ve onu tutar. Eğer kendisi için faydalı olanın, onu salıvermek, tamamen boşamak olduğuna karar verir ise onu en güzel şekilde salıverir. Cenâb-ı Hak tarafından olan bu sıralama,O'nun kullarına son derece merhametli ve şefkatli olduğunu gösterir.

★
★ ★

(43) Kocanın hanımını, hanımının vermek istediği bir fidye karşılığı boşamasıdır.

وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ
أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ
يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

"Onlara verdiğinizden bir şeyi geri almanız size helâl olmaz. Erkekle kadın, Allah'ın sınırlarına riâyet edemiyeceklerinden korkarlarsa müstesnâ... Eğer siz onların, Allah'ın sınırlarına riâyet edememelerinden korkarsanız, o zaman kadının fidye vermesinde ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte o kimseler zâlimlerin ta kendileridir"

(Bakara, 229).

Bil ki bu, talâkın hükümlerinden dördüncüsüdür. Bu da, "hul' " un ne demek olduğunu izâh etmektir. Allah'u Teâlâ, "tesrîh" in güzellikle olması gerektiğini beyân buyurunca, bu âyette de, erkeğin hanımını boşadığı zaman, ona verdiği mihir, elbise ve erkeğin kendisiyle kadına üstünlük sağladığı diğer şeyleri geri almamanın "ihsân" cümlesinden olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü erkek ona verdiği bu şeyler mukabilinde kadının "bıd" (fercine) ına mâlik olmuş ve ondan istifâde etmiştir. Binaenaleyh, kadından herhangi bir şey alması caiz olmaz. Bu nehye, kadını fidye vermeye mecbûr etmek için, boşama işini güçleştirme hususu da dahildir. Nitekim Hak Teâlâ, Nisâ suresinde, وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ *"Kendilerine verdiğiniz şeylerin bir kısmını ele geçirebilmeniz için, kadınları zorlamayın"* (Nisa, 19) buyurmuştur. Cenâb-ı Hakk'ın buradaki, إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *"Erkekle kadın, Allah'ın sınırlarına riâyet edemiyeceklerinden korkarlarsa müstesnâ..."* istisnası, Hak Teâlâ'nın oradaki, إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Ancak arayı açacak bir fuhuş irtikab etmiş olmaları müstesna.."* (Nisa, 19) istisnası gibidir. Böylece, arayı açacak bir fuhuş işlemenin, bazan edebsizlik ve kötü huy ile olacağı ortaya çıkmış olur. Bunun bir benzeri de,

لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ *"Onları evlerinden çıkarmayın. Kendileri de çıkmasınlar. Ancak apaçık bir kötülük yaparlarsa müstesnâ..."* (Talâk, 1) âyetidir. Âyetlerde bahsedilen apaçık kötülükten, kadınların kocalarına karşı edebe uygun olmayacak bir tarzda davranmaları da

kastedilmiş olabilir. Yine Cenâb-ı Hak, فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *"Ondan hiçbir şeyi almayınız.. Bir iftira ve bir günah ile onu alır mısınız?"* (Nisa, 20) buyurmuştur. Böylece kadınlarla cinsi münasebette bulunduktan sonra, onlara verilen şeylerden herhangi bir şey almak büyük bir günah addedilmiştir.

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ'nın, وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا *"...bir şeyi almanız size helâl olmaz"* âyetindeki hitâbı kimedir? Eğer kocalara ise, bu Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *"Eğer siz, onların Allah'ın sınırlarına riâyet edememelerinden korkarsanız..."* cümlesiyle bir uyum arzetmez. Eğer bu hitâbın, devlet reislerine ve hâkimlere olduğunu söylersen, onlar kadınlardan herhangi bir şey alamazlar" denilirse, biz deriz ki:

Bu iki husus da caiz olabilir. Âyetin başının kocalara, sonunun da idareci ve hâkimlere yöneltilmiş olan birer hitâb olması caizdir. Bu durum, Kur'an-ı Kerim için garip sayılmaz. Yine âyetin hepsinin, idareci ve hakimlere birer hitap olması da caizdir. Çünkü bu kimseler, olay kendilerine intikâl ettiği zaman, alıp verme gibi şeyleri emredecek olan kimselerdir. İşte buna göre sanki onlar, alıp veren kimseler gibi görülmüş ve öyle kabul edilmişlerdir.

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *"Erkekle kadın, Allah'ın sınırlarına riâyet edemiyeceklerinden korkarlarsa müstesnâ..."* istisnasına gelince, bil ki Allah'u Teâlâ, boşadıktan sonra erkeğin hanımından, verdiklerinden herhangi bir şey almasını yasaklayınca, Cenâb-ı Hak "hul' " meselesini bu hükümden ayırmıştır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hul' Hakkında Hükmün Nüzûl Sebebi

Bu ayetin, **Cemîle binti Abdullah İbn Ubey** ile kocası **Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs** hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Kadın,kocasını alabildiğine sevmezken, kocası onu son derece seviyor... Böylece kadıncağız Allah'ın Resûlüne gelir ve, "Beni ondan ayır! Çünkü ben ona buğzediyor, onu sevmiyorum. Çadırın ucunu kaldırdığım zaman, onu bazı kimselerin arasında gelirken gördüm; o, o insanların en kısa boylusu, en çirkin yüzlü olanı ve en esmer olanı idi. Öte yandan ben, İslâm'a girdikten sonra, küfrü de istemiyorum" der. Bunun üzerine **Sâbit:** "Ey Allah'ın Resûlü, ona emret de, kendisine verdiğim bahçemi bana iâde etsin" der. Hz. Peygamber de **Cemile**'ye dönerek: *"Ne diyorsun?"* dediğinde **Cemile:** "Evet, fazlasını da veririm..." der. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber: *"Hayır, sadece bahçesini geri ver..."* dedi. Sonra da, **Sâbit**'e dönerek: *"Ona ne verdinse geri al ve yolunu aç..."* buyurdu. Bunun üzerine **Sâbit** de böyle yaptı. Böylece bu

hâdise, İslâm'daki ilk "hul' " hâdisesi oldu. **Ebu Davûd**'un **Sünen**'inde bu kadının **Hafsa bintl Sehl el-Ensâriyye** olduğu zikredilmektedir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, Allah'u Teâlâ'nın, اِلاَّ اَنْ يَخَافَآ buyruğunun istisnâ-i muttasıl mı, istisnâ-i munkatı' mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu ihtilâfın neticesi fıkhî meseleler de ortaya çıkmaktadır. Bu fıkhî mesele de şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Müçtehidlerin çoğu, "Korku ve kızgınlık hâli dışında da, "hul' " câizdir" demişlerdir. **Ezherî, Nehaî** ve **Dâvûd** ise, "Hul' " ancak kızgınlık halinde ve Allah'ın sınırlarına riâyet edememeden korkma durumunda mübahtır. Binaenaleyh, eğer bu durumların dışında hul yapılırsa, bu yanlış ve fâsittir" demişlerdir. Bunların delili şudur: Bu âyet, koca için, hanımından boşandığı zaman, ondan bir şey alamıyacağını göstermesi bakımından sarîh bir ifâdedir. Sonra Cenâb-ı Allah, اِلاَّ اَنْ يَخَافَآ اَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ buyurarak, belli bir durumu bundan istisnâ yapmıştır. Bu sebeple âyet, korkunun dışındaki herhangi bir durumda kocanın karısından birşey almasının câiz olmadığını açıkca göstermektedir. Müçtehidlerin çoğunluğu şöyle demişlerdir: Hul', korku halinde de, korku halinin dışında da caizdir.. Buna delil, Cenâb-ı Allah'ın, فَاِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيٓئًا مَرِيٓئًا *"Eğer kadınlar, mehirden bir kısmını gönül hoşluğu ile size bağışlarlarsa, o zaman onu gönül huzuru ile, âfiyetle yeyin"* (Nisa, 4) âyetidir. Bu âyete göre kadının mehrini, mukabilinde bir şey almaksızın hibe etmesi caiz olunca, bu, kendisi vesilesiyle kendi hürriyetini elde edeceği "hul' " da haydi haydi caiz olur. Bu ayetteki, اِلاَّ istisnâ edâtı, Allah'u Teâlâ'nın, وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ اَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا اِلاَّ خَطَـًٔا *"Bir mü'minin başka bir mü'mini, yanlışlıkla olması dışında, öldürmesi yakışmaz"* (Nisa, 92) âyetinde olduğu gibi, istisnâ-i munkatı, mânasına hamledilmiştir... Yani, "Fakat öldürme hatâen olursa, وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ اِلٰٓى اَهْلِهٖ *"Kâtilin, âilesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir"* (Nisa, 92).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu âyette bahsedilen korkunun, bildiğimiz mânada hoşlanılmayan şeyin başa gelmesinden korkulması anlamındaki korkuya hamledilmesi veyahut da zanna hamledilmesi mümkündür. Bu böyledir çünkü, korku hususî ve psikolojik bir durumdur. Korkunun meydana gelmesinin sebebiyse, kişinin, ilerde istemediği bir şeyin meydana gelebileceğini zannetmesidir. Ma'lûlun ismini illete vermek, meşhûr bir mecâzdır. İşte bundan dolayı kişinin bu zannına, korku adı verilmişir. Bu, çokca bilinen bir mecâzdır. Bazan bir kimse bir başkasına, قَدْ خَرَجَ غُلَامُكَ بِغَيْرِ اِذْنِكَ "Senin uşağın, senin iznin olmaksızın çıktı" di-

yebilir. Buna mukabil o kimse de, "ben de öyle sandım, bu hisse kapıldım" mânasında, قَدْ خِفْتُ ذٰلِكَ der. **Ferrâ** şu beyitleri nakletmiştir:

إِذَا مِتُّ فَادْفِنِّي إِلَى جَنْبِ كَرْمَةٍ تَرَوَّى عِظَامِي بَعْدَ مَوْتِي عُرُوقُهَا
وَلاَ تَدْفِنِّنِي فِي الفَلاَةِ فَإِنَّنِي أَخَافُ إِذَا مَامِتُّ أَنْ لاَ أَذُوقُهَا

"Öldüğümde beni bir üzüm asmasının yanına göm de, asmanın kökleri, ölümümden sonra kemiklerimi sulasın... Şakın beni göle gömme ey sevgili; çünkü ben, öldükten sonra onu tadamıyacağımı hissediyorum!..."

Sonra bu te'vili, müteakiben gelen şu ifâde de te'kid eder:
فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَنْ يَتَرَاجَعَآ إِنْ ظَنَّآ أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ *"Eğer bu koca da onu boşar da onlar, Allah'ın sınırlarına riâyet edebileceklerini zannederlerse, onların tekrar birbirlerine dönmelerinde, ikisi için hiçbir günah yoktur"* (Bakara, 230).

DÖRDÜNCÜ MESELE Bil ki bu âyetin zâhiri, bu hususta ki şartın, kadın ve erkeğin korkmalarının söz konusu olması olduğuna delâlet eder. Burada, konuyu daha iyi incelemek gerekiyor. Buna göre biz deriz ki, bu konuda mümkün olan taksimat, dört çeşittir. Çünkü bu korku, ya sadece kadın tarafından veya erkek tarafından hissedilir, yahut da ikisi de bu korkuyu hissetmez, ya da her ikisi de bu korkuyu duyar.

Birinci kısım: Bu, korkunun sadece kadın tarafından hissedilmesidir. Bu da, kadının geçimsiz olması ve kocasına buğz etmesi şeklinde kendini gösterir. İşte burada kocanın kadından, onu boşaması karşısında mal alması helâldir. Bunun delili ise, **Cemîle** ve **Sâbit**'in kıssasına dair anlattığımız hususdur. Çünkü **Cemîle**, kocasına buğzettiğini söylemiş; Allah'ın Resûlü (s.a.s.) de kadın için hul'ü; **Sâbit** hakkında fidyeyi almayı câiz görmüştür.

Buna göre, "Allah'u Teâlâ bu âyette her ikisinin de endişelenmeleri şartını koşmuştur. O hâlde, daha nasıl sadece kadının endişelenmesinin kâfi gelebileceğini söylediniz?" denilirse, biz deriz ki: Bu korkunun sebebi şudur: Böyle bir korkunun başlangıcı kadından olsa da, ne var ki bazen bu korkuya koca tarafından duyulan endişe de iştirâk eder. Çünkü kadın, kocası hakkında Allah'a isyân etmek hususunda, kendi nefsi için bir endişe duyar. Koca da, hanımı kendisine itaat etmediği zaman, onu döveceğinden ve onu kınayacağından, böylece de çoğu kez hakkı olan haddi ve ölçüyü aşacağından endişe eder. Bu sebeple, korku her ikisi için de söz konusu olmuş olur. Bazen, kadındaki bu korkunun sebebi, kocasıyla ilgili bir şeyden ileri gelebilir. Kocası fakir, sîması çirkin olursa veyahut da kocanın kendisinden nefret edilen bir

hastalığa yakalanmasından dolayı kadının, kocasıyla olan beraberliğini sürdürmeyi istememesi caizdir. Bu açıklamaya göre kadının, kocasına itaat etmemeden dolayı Allah'a isyan etmekten endişelenmesi; kocanın da kadının bazı haklarını yerine getirmede kendisinden bir kusurun sudûr etmesinden dolayı Allah'a isyan etmekten çekinmesi söz konusu olur.

İkinci kısım: Böyle bir endişenin, sadece koca tarafından hissedilmesi. Bu, kadını fidye vermeye mecbûr edinceye kadar, erkeğin onu dövmesi suretiyle tahakkuk eder. Bu şekilde elde edilen mal, gerek bu âyetin öncesindeki ifâdelerin deliliyle, gerekse Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَعْضُلُوهُنَّ لِتَذْهَبُوا بِبَعْضِ مَا آتَيْتُمُوهُنَّ *"Kendilerine verdiğiniz şeylerden bir kısmını ele geçirebilmeniz için, kadınları zorlamayınız..."* (Nisa, 19) أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا *"Ona verdiğiniz şeyi, bir iftira ve apaçık bir günah ile alır mısınız"* (Nisa, 19-20) âyetlerinin delâletiyle, haramdır. Bu, böyle bir malı almanın ne kadar haram olduğunu bildirme hususunda pek etkili bir ifâdedir.

Üçüncü kısım: Böyle bir endişenin, ne koca ne de kadın tarafından duyulmamasıdır. Biz, müçtehid imâmların ekserisinin görüşünün, "Bu nevi hul' caiz, alınan mal ise helâldir" şeklinde olduğunu söylemiştik. Bazı kimseler ise, bunun haram olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Dördüncü kısım: Bu endişenin, karı ve koca tarafından beraberce hissedilmiş olmasıdır. Böylece elde edilecek mal da haramdır. Çünkü yukarıda geçen âyetler, bu sebep koca cihetinden mevcut olduğu zaman; yukarda yazılmış olan âyetler, bu malın alınmasının haram olduğuna delâlet eder. Bu âyetlerin ifâde ettiği hükümlerde, bu sebebin kadın cihetinden olup olmayacağı kaydı yer almamaktadır. Bir de Hak Teâlâ bu kısım hakkında müstakillen, وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا خَبِيرًا

"Eğer aralarının açılmasından endişeye düşerseniz, o zaman erkeğin âilesinden bir hakem, kadının âilesinden de bir hakem gönderin. Bunlar barışmak isterlerse, Allah onların arasını uzlaştırır. Şüphesiz ki Allah hakkıyla bilicidir, hakkıyla haberdardır" (Nisa, 35) âyetini getirmiş ve bu âyette, kadından fidye almanın helâl olduğuna yer vermemiştir. Bu dört kısmın açıklaması, işte bundan ibarettir. Bil ki bizim anlatmış olduğumuz bu kısımlar, mükelleflerle Allah arasında olan şeylerdir. Ama, âyetin zâhirine göre bu câizdir. İşte fukahânın görüşü de budur.

BEŞİNCİ MESELE

Hamza, yâ harfinin zammesiyle, إِلاَّ اَنْ يُخافا şeklinde; diğerleri ise yâ'nın fethasıyla, إِلاَّ اَنْ يخافا şeklinde okumuşlardır. **Keşşaf sahibi** şöyle demiştir: "**Hamza,** bedel-i iştimâl olmak üzere, اَنْ لاَ يُقِيمَا ifâdesini, اَنْ يُخافَا lâfzındaki nâib-i fâil olan eliften bedel yapmıştır. Bu senin, خِيفَ زَيْدٌ تَرْكُهُ إِقَامَةَ حُدُودَ اللّٰهِ Zeyd'den yani,Zeyd'in Allah'ın sınırlarını yerine getirmemesinden korkulur" sözün gibidir. Bu mana **Abdullah b. Mes'ud** (r.a)'ın إِلاَّ اَنْ يَخافُوا şeklindeki kıraati ve ayetteki, فَاِنْ خِفْتُمْ ibaresiyle de kuvvet bulur. Cenâb-ı Allah burada, خافَا (O ikisi korktu) demeyip ve böylece korkuyu karı ile kocadan başkasına izâfe etmiştir. Ekseri kıraat âlimleri korkuyu karı-kocaya nisbet ederek, إِلاَّ اَنْ يَخافَا şeklinde okumuşlardır. Çünkü yukarıda da beyân ettiğimiz üzere kadın kendi nefsinden dolayı fitneden endişelenir; koca da, kadının kendisine itaat etmemesi hâlinde ona zulmedebileceği endişesini taşır.

ALTINCI MESELE

Âlimler, "**hul**" yapılabilecek mal miktarı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Şa'bi, Zührî, Hasan el-Basrî, Atâ** ve **Tâvus,** kocanın kadına verdiği şeylerden fazlasını almasının câiz olmadığını söylemişlerdir. Bu **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüdür. **Sa'id İbnu'l-Müseyyeb,** kocanın kadına üstünlüğü devam etsin diye, kadına verdiği şeylerden daha az bir miktarı almasının gerektiğini söylemiştir. Diğer fakihler ise, hul'ün , kocanın verdiği maldan fazla, eksik veya o mal miktarında olabileceğini söylemişlerdir. Birinci görüşte olanların Kur'an, hadis ve kıyastan delilleri vardır.

Kur'an'dan delilleri,وَلاَ يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّآ اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا "*Onlara verdiğiniz bir şeyi geri almanız helâl değildir*" (Bakara, 229) âyetidir. Cenâb-ı Allah böyle buyurduktan sonra, فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ "*Fidye vermelerinde ikisi üzerinde de vebal yoktur*" buyurmuştur. Bu sebeple, bu ifâdenin kocanın kadına verdiği şey hakkında olması gerekir. Durum böyle olunca Allah'ın mübah kılması hükmüne, ancak kocanın kadına vermiş olduğu miktar dâhil olur.

Bu görüştekilerin hadisten delilleri şudur: **Sâbit** (r.a) **Cemile**'den ona mihr olarak vermiş olduğu bahçesini geri vermesini isteyince, **Cemile,** "Daha fazlasını da veririm" demiş, bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "*Hayır, sadece bahçesini ver*" buyurmuştu. Eğer mihirden fazlasıyla hul' yapmak câiz olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Cemile** (r.anha)'yi daha fazlasını vermekten menetmesi câiz olmazdı.

Bunların kıyastan delilleri ise şudur: Koca, verdiği mihir ile kadının fercinin kendisi için helâl olmasını sağlamıştır. Eğer koca hul' için, hanımından verdiği mihrin daha fazlasını alırsa, bu kadını zarara ve ziyana sokmak olur ki câiz değildir.

İkinci görüşte olanların delili ise şudur: Hul' bir mu'âvaz (karşılıklı bedel verme) akdidir. Bu sebeple bunun belirli bir miktarla sınırlı olmaması gerekir. Nikâh akdi yapılırken, kadın bu akde çok büyük bir mihir karşılığında razı olabileceği gibi, kocanın da hul'a çokça mal karşılığında razı olması câizdir. Özellikle kadın kocasına karşı kızgınlığını ve hoşnutsuzluğunu ortaya koyarak kocasını hafife almak isterse, bu haydi haydi câiz olur.

Bu, **Hz. Ömer** (r.a)'den rivayet edilen şu hususla da kuvvet kazanır: **Hz. Ömer** (r.a)'e geçimsiz bir kadın mahkeme olmak üzere başvurdu. **Hz. Ömer** onu tutuklatıp, çöplük olan bir evde iki gece hapsetti. Sonra ona, "Nasılsın?" diye sordu. O, "Bu iki gece kadar güzel bir gece geçirmedim" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ömer** onun kocasına,"Küpesine karşılık olsa bile hul' yap" dedi. Bundan **Hz. Ömer**'in kastı, "bir tek küpe bile alsan hul' yap" manasıdır. **İbn Ömer** (r.a)'den üzerindeki iç çamaşırları hariç bütün elbiseleri ve herşeyi karşılığında kocasından hul'u kabul eden bir kadın kendisine geldiğinde bunu yadırgamadığı rivayet edilmiştir.

YEDİNCİ MESELE
Hul'un Talâk Olup Olmadığı Meselesi

Hul', talak-ı bâindir. Bu **Hz. Ali, Hz. Osman, İbn Mes'ud, Hasan el-Basri, Şa'bi, Nehâi, Atâ, İbnu'l-Müseyyeb, Şureyh, Mücâhid, Mekhûl, Zührî, Ebu Hanife, Süfyân** ve iki görüşünden birine göre **İmam Şafiî**'nin görüşüdür. **İbn Abbas, Tâvus** ve **İkrime,** "Bu, nikâh akdini feshetmedir" demişlerdir. Bu görüş **Şafiî**'nin ikinci görüşüdür. **İmam Ahmed, İshak** ve **Ebu Sevr**'in görüşü de böyledir.

Hul'un talâk olduğunu söyleyenlerin delili şudur: Ümmet-i Muhammed, hul'un ya nikâhı fesh ya talâk olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Hul'un nikâh akdini fesh olması hususu bâtıl olunca, onun bir talâk olduğu ortaya çıkmış olur. Biz hul'un akdi feshetme olmadığını söyledik. Çünkü o, alış-veriş akdini bozmada olduğu gibi, mihr-i müsemma (belirlenmiş mihir) den daha fazlası ile sahih olmaz. Yine hul' bir fesh olsaydı, erkek de kadınla hul' yapıp mihirden bahsetmeseydi, bu durumda kadının mihir kadar mal vermesi gerekirdi. Bu, bir alış-veriş akdini bozma gibidir. Alış-veriş bozulduğu zaman, para zikredilmese bile, o paranın iâde edilmesi gerekir. Durum böyle olmayınca hul'-

un bir akdi feshetme olmadığı ortaya çıkmış olur. Hul'un akdi feshetme olduğu bâtıl olunca, onun bir talâk olduğu sâbit olur.

Hul'un talâk olmadığını söyleyenlerin delilleri ise şunlardır:

1) Allah Teâlâ, فَإِنْ خِفْتُمْ أَلاَّ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ *"Allah'ın sınırlarını hakkıyla riayet edemeyeceklerinden korkarsanız, kadının fidye vermesinden ikisine de vebal yoktur"* buyurmuş, daha sonra da "talâk" lâfzını zikrederek, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ *"Eğer erkek hanımını tekrar boşarsa, ondan sonra kadın başka bir erkekle nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz"* (Bakara, 230) buyurmuştur.

Şayet hul' bir talâk olsaydı, talâkların sayısı dört olurdu. Bu delili, **Hattabî, Meâlimü's-Sünen** adlı kitabında **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet etmiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s) **Sâbit İbn Kays İbn Şemmâs**'a, hanımına hul' yapmasına izin vermiştir. Halbuki hayız esnasında veya kendisinde cimâ yapılmış olan temizlik esnasında talâk haramdır. Eğer hul' talâk olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bu meselede durumu araştırması gerekirdi. Hz. Peygamber (s.a.s) durumu araştırmadan **Sâbit**'e hul' yapmasını mutlak bir şekilde emrettiğine göre bu, hul'un talâk olmadığına delâlet eder.

3) **Ebu Davud, Sünen**'inde, **İkrime**'den, onun da **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet ettiğine göre **Sabit İbn Kays**'ın hanımı kocasının hul'unu kabul edince, Hz. Peygamber (s.a.s), onun iddetini bir hayız müddeti kabul etmiştir. **Hattabi** şöyle der: "Bu, hul'un talâk değil de akdi feshetme olduğuna en açık bir delildir. Çünkü Allah Teâlâ, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلاَثَةَ قُرُوءٍ *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler"* (Bakara, 228) buyurmuştur. Eğer hul' yapılan kadın boşanmış sayılsaydı, onun iddetinin bir hayız müddeti olduğunu söylemezdi.

Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ *"Bunlar Allah'ın sınırlarıdır"* buyruğu, "Daha önce geçen talâk, ric'at ve hul' ile ilgili hükümler.." manasınadır. فَلاَ تَعْتَدُوهَا hitabı ise, "Bu hükümleri tecavüz etmeyin" demektir. Sonra Cenâb-ı Allah bu şiddetli nehyin peşisıra ilâhi tehdidini getirerek, وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, işte onlar zâlimlerin tâ kendileridir"* buyurmuştur. Bu tehdid hakkında şu izahlar yapılmıştır:

a) Allah Teâlâ, bu zulümden, meselâ, أَلاَ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ *"Haberiniz olsun ki Allah'ın laneti zalimlerin üstündedir"* (Hud, 18) âyetinde olduğu gibi, başka ayetlerde de bahsetmiştir. Burada zulmün zikredilmesi, zalimler için lanetin olduğunu hatırlatmak içindir.

b) Zalim, kınama ve hakaret mânâsı taşıyan bir vasıftır. Binaenaleyh bu ismin zekredilmesi, bir tehdid gibidir.

c) Allah Teâlâ, kişinin günah işlemek suretiyle kendi kendine kadının iddetini bitirmemesi veya karnında çocuk olduğunu gizlemesi; erkeğin de iyilikle tutmayı veya güzellikle salıvermeyi yerine getirmemesi; veyahut da kadın geçimsiz olmadığı halde erkeğin ondan mihir olarak verdiği şeyleri alması gibi hususlarla başkasına karşı işlediği zulme dikkat çekmek için bu ayette "zulüm" lâfzını getirmiştir. Bütün bu yerlerde insan başkasına zulmetmiş olur. "Zâlim" lâfzı mutlak olarak getirildiğinde bu tabir o kimsenin hem kendisine hem de başkasına zulmetmiş olduğuna delâlet eder ki, bu büyük bir tehdidi gösterir.

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۗ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا
أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ ﴿٢٣٠﴾

"Erkek hanımını tekrar boşarsa ondan sonra kadın kendisinden başka bir adamla nikâhlanmadıkça ona helâl olmaz. Bununla berâber eğer bu koca da onu boşar ve onlar Allah'ın sınırlarını ayakta tutacaklarına inanırlarsa tekrar birbirlerine dönmelerinde her ikisine de günah yoktur. Bunlar bilen ve anlayan kimseler için, Allah'ın açıkladığı sınırlardır"

(Bakara, 230).

Bil ki bu, talâkla ilgili beşinci hükümdür. Bu âyet üçüncü talâkın kocanın kadına ric'at (geri dönme) hakkını sona erdirdiğini ortaya koymaktadır. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ *"veya güzellikle salıvermektir"* buyruğunun üçüncü talâka işaret olduğunu söyleyenler, *"Erkek hanımını tekrar boşarsa..."* âyetinin, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ âyetini tefsir ettiğini söylerler. Bu **Müca-**

hid'in görüşüdür. Fakat biz, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ sözünden maksadın üçüncü talâk olmamasının evlâ olduğunu izâh etmiştik. Çünkü ikinci talâktan sonra karı-koca arasında şu üç durum söz konusudur:

a) Kocanın hanımına geri dönmesi (müracaatı). Bu, فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ *"ya iyilikle tutmak"* ayetinden kastedilendir.

b) Kocanın hanımına geri dönmeyip, iddeti bitip aralarında beynûnet (tam ayrılık) meydana gelinceye kadar onu bırakmasıdır. Bu, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ *"veya güzellikle salıvermek..."* ayetiyle anlatılan durumdur.

c) Kocanın hanımını üçüncü talâk ile boşaması ki, bu da, فَإِنْ طَلَّقَهَا *"Erkek hanımını tekrar boşarsa"* cümlesi ile ifâde edilmiştir. Binaenaleyh üç durum bulunup, Allah Teâlâ da, bu üç ifâdeye yer verince, bunlardan her birini, ifâde ettikleri bu üç mânâya hamletmek gerekir. Fakat biz, Hak Teâlâ'nın, أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ âyetinin üçüncü talâka işaret ettiğini kabul edersek, iki ifâdeyi tekrar olarak tek mânâya vermiş olur, üçüncü durumu ihmal etmiş oluruz. Binaenaleyh birinci anlayışın daha evlâ olacağı malumdur.

Bil ki hul' ile ilgili âyetin bu iki âyet arasına girmesi, değişik bir şey gibidir. Halbuki âyetler arasındaki tenâsüb (irtibatlı sıra) şu şekilde olur:

اَلطَّلاَقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ

"Talâk iki defadır. (Ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir. Erkek hanımını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın başka bir erkekle nikâhlanmadıkça o (birinci eşine) helâl olmaz."

Buna göre eğer: "Âyetin doğru sırası bu olduğuna göre, araya hul' âyetini sokmanın sebebi nedir?" denirse, biz deriz|ki, bunun sebebi şudur: Ric'at ve hul' ancak üçüncü talâktan önce söz konusudurlar. Üçüncü talâktan sonra ne hul' ne ric'at kalır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Allah önce ric'atın hükmünü zikredip, peşine hul'un hükmünü getirmiş, daha sonra da bu konuda zikredilen bütün hükümlerin âdetâ bir sonu olduğu için üçüncü talâkla ilgili hükmü zikretmiştir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Boşanan Kadının Başka Bir Evlilikten Sonra İlk Kocası İle Evlenmesi

Müçtehidlerin ekserisinin mezhebine göre, üç talâkla boşanmış kadın ancak şu beş şart yerine geldiği zaman ilk kocasına helâl olur:

1) Boşayan kocadan dolayı iddet beklemiş olması.

2) İkinci koca ile nikâhlanmış olması.

3) İkinci koca ile cinsi münasebette bulunmuş olması.

4) İkinci kocanın da onu boşamış olması.

5) Bu ikinci kocadan dolayı iddet beklemiş olması.

Sa'id b. Cübeyr ile **Sa'id b. el-Müseyyeb,** bu kadının evvelki kocasına, sonraki koca ile sadace nikâh akdi yapıp boşanmış olmasıyla da helâl olacağını söylemişlerdir.

Âlimler bunun için ikinci kocayla cinsi münasebette bulunmuş olmanın şart olduğu hususunda kitap veya sünnete dayanarak ihtilâf etmişlerdir. **Ebu Müslim el-İsfehâni** her iki hususun (yani nikâh ve cinsi münasebetin) da kitapta malum olduğunu söylemiştir ki tercih edilen görüş de budur. Bu hususta delili iyice incelemeye geçmeden önce, bir giriş yapmak gerekir. **Osman İbn Cinnî** şöyle demiştir: "**Ebu Ali**'ye, Arapların, نَكَحَ الْمَرْأَةَ sözlerinin mânâsını sordum da,[O] "Araplar kelimeleri değişik mânâlarda kullanırlar. Mesela, نَكَحَ فُلَانٌ فُلَانَةً dediklerinde, falan adamın falanca kadınla nikâh akdi yaptığını; نَكَحَ امْرَأَتَهُ اَوْ زَوْجَتَهُ dediklerinde ise "O hanımıyla veya kadınıyla cinsi münasebette bulundu" manasını kastederler" dedi. Ben de derim ki: **Ebu Ali**'nin bu sözü, aklen de doğrudur. Çünkü iki şey arasında meydana gelen bir alaka, o iki şeyin kendisinden başkadır. Meselâ, نَكَحَ فُلَانٌ زَوْجَتَهُ denildiğinde, bu nikâh koca ile hanımı arasında bulunan bir iş olur. Binaenaleyh bu nikâh kocadan ve hanımdan başka bir şeydir. Sonra "Zevce" (eş, hanım) lâfzı, kadının zâtından ötürü ismi olmayıp, evlilikte tavsif edilmiş olması şartıyla onun zâtının ismidir. Bundan dolayı, "eş", "hanım" lâfzı hem kadının zatından, hem de evlilikten meydana gelmiş mürekkeb bir mahiyettir. Bu sebeble müfred, mürekkebden öncedir.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca diyoruz ki: نَكَحَ فُلَانٌ زَوْجَتَهُ "Falanca, hanımı ile nikâh yaptı" dediğimizde,bu ifâdede"nikâh yapan","karı-kocalık" manasından sonradır. Karı-kocalık, o kadının eş olması bakımından, eş oluş manasından da öncedir. Böylece müfred lâfız, mürekkeb lâfızdan önce olur. Durum böyle olunca o nikah'ın evlilikten başka bir manada olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir. Bu husus, böyle sâbit olunca Hak Teâlâ'nın, حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ *"başka bir koca ile nikâhlanmadıkça"* ayeti, buradaki "nikâh" tabirinin "evlenme" manasından başka olmasını gerektirir. Bu görüşte olan herkes, ayetteki nikâhın cinsi münasebet manasında olduğunu söylemiştir. Ayetin, bunun cinsi münasebet manasına geldiğine delâlet ettiği sâbit olur. Binaenaleyh ayetteki, حَتَّى تَنْكِحَ nikâhlanınca lâfzı, cinsi münasebet manasına; زَوْجًا "koca ile" kelimesi de nikâh akdine delâlet eder. Ayetin cinsi münasebete delâlet etmediğini, aksine bu durumda cinsi münasebet yapılmış olmasının şart oluşunun sünnet ile sâbit olduğunu söyleyenlerin görü-

şü zayıftır. Çünkü âyet birinci kocaya o kadın helâl olmamasının, bir zamana kadar sürmesini ifâde eder ki, o zaman da ayetteki, حَتّٰى تَنْكِحَ زَوْجًا sözüdür. Bir şey, bir hükme gaye (nihâi sınır) olunca, o şey bulunduğu zaman o hükmün sona ermesi gerekir. Binaenaleyh kadın ile ikinci koca arasında cimâ yapıldığında, birinci kocaya haram oluşun sona ermesi gerekir. Buna göre şayet "nikâh" lâfzının manası sadece "akid yapma" (Nikâhlanma) olsaydı, ayet ikinci koca ile nikâh akdi yapıldığı zaman söz konusu olan haramlığın sona ermesine delâlet etmiş olurdu. Ayetin ifâde ettiği bu hükmü, hadîse dayanarak kaldırmak, Kur'an'ı haber-i vahid ile neshetmek olur ki bu caiz değildir. Fakat "nikâh" lâfzını "cinsi münasebet" manasında, ayetteki, زَوْجًا "koca" lâfzını ise nikâh akdi yapma manasında aldığımızda ortaya bir problem çıkmaz.

Sünette meşhur olan haber şudur: Rivayet edildiğine göre **Temime binti Abdurrahman el-Kurazi,** amcası oğlu **Rifa'a b. Vehb el-Kurazi**'nin nikâhı altında idi. **Rifa'a** bu hanımını üç talâkla boşadı. Bunun üzerine kadın da **Abdurrahman b. Zübeyr el-Kurazi** ile evlendi. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelip, "Ben **Rifaa**'nın nikâhı altında idim, o beni üç talâkla boşadı. Sonra **Abdurrahman b. Zübeyr el-Kurazi** ile evlendim. Onun uzvu elbisemin saçağı gibi. O benimle cinsi münasabette bulunmadan beni boşadı. Ben amcam oğlu Rifa'a'ya tekrar dönebilir miyim?" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) de tebessüm ederek, أَتُرِيدِينَ أَنْ تَرْجِعِي إِلَى رِفَاعَةَ لاَ حَتَّى تَذُوقِي عُسَيْلَتَهُ وَيَذُوقَ عُسَيْلَتَكِ *"Yani sen Rifa'a'ya dönmek mi istiyorsun? Hayır, sen onun balcığından o da senin balcığından tadmadıkca olmaz"* (44) buyurmuştur. Peygamberimizin ifâdesindeki "balcık" kelimesinden maksad, cinsi münasebettir. O (s.a.s), cimâdaki lezzeti bala benzetmiştir. Bunun üzerine **Temime** (r.anha), bir müddet bekleyip, yine Hz. Peygamber (s.a.s)'e gelerek, "Kocam yaşlıdır" dedi. Hz. Peygamber (s.a.s) onu doğru kabul etmeyerek, *"Birinci defasında yalan söyledin. Onun için ikinci sözünü de doğru kabul etmiyorum"* dedi. Bu kadın, Hz. Peygamber (s.a.s) vefât edinceye kadar bekledi. Sonra **Hz. Ebu Bekir** (r.a)'e gelerek, bu hususta ondan izin istedi. O da, "Hayır **Rifa'a**'ya dönemezsin" dedi. O, **Hz. Ebu Bekir** vefât edinceye kadar tekrar bekledi. **Hz. Ömer** (halife olunca ona)'e gelip, bu hususta izin istedi. **Hz. Ömer** (r.a) de, "Şayet ona dönersen seni recmederim" dedi. İşte, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ âyeti **Rifa'a** hâdisesi ile ilgili olarak indi.

Onların kıyastan deliline gelince, helâl olmayı bu şarta bağlamadan maksat, kocayı talâk vermekten men etmektir. Çünkü genelde koca, hanımının bir başka erkekle aynı yatakta yatmasını istemez. İşte bundan dolayı, ilim erba-

(44) İbn Mâce, Nikâh, 32 (I/622).

bından bazıları, Allah'u Teâlâ, kendisinde bir aşağılanma bulunduğu için, Peygamber'in hanımlarının başkasıyla evlenmesini yasaklamıştır. Kocayı, hanımını boşamaktan men etmenin, ancak helâlliğin o kadının başka bir erkekle evlenmesine ve cinsi münasebette bulunma şartına bağlanmasıyla meydana geleceği malûmdur. Ama, sadece akid yapmaya gelince, bunda nefret uyandıracak fazla bir şey yoktur. Dolayısıyla, sadece akdi, kocayı talâk vermekten men eden ve onu engelleyen bir husus olarak görmek doğru olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî şöyle demiştir: "Koca, hanımını bir veya iki talâkla boşadığında, kadın da sonra bir başka kocaya varıp, o koca da onunla cinsi münasebette bulunur da, sonra da kadın yeni bir nikâhla birinci kocaya dönerse, o kocanın o kadın üzerinde tek bir talâk hakkı vardır. Bu da, ilk boşanmadan geriye kalan talâktır..." **Ebu Hanife** ise, "kadının üç talâktan sonra bir başka kocaya nikâhlanması halinde olduğu gibi, evvelki kocası o kadına tekrar üç talâkla mâlik olur" demiştir. **Şafiî**'nin delili şudur: Bu, üçüncü talâktır. Böylece, en büyük haramlığın meydana gelmesi gerekmiştir. Biz, bunun, üçüncü talâk olduğun söyledik, çünkü bu, iki talâktan sonra verilmiş bir talâktır. Üçüncü talâk, Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلاَ تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ *"Eğer erkek hanımını tekrar boşarsa, ondan sonra... helâl olmaz"* âyetinden dolayı, en büyük haramlığı gerektirir. Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ طَلَّقَهَا *"Eğer erkek hanımını boşarsa"* cümlesi, kocasının onu, daha önce bir başkasıyla evlenmiş veya evlenmemiş olarak üçüncü talâkla boşamasını da içine alır. O halde hepsi, bu mefhûmun içinde mündemiçtir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Şafiî (r.a)'nin mezhebi şudur: Bir kimse, başkasının üç talâkla boşadığı bir kadınla evlenip, cinsi münasebette bulunmak suretiyle kadını ilk kocasına helâl kılmak istediğinde, bu ikisi arasında nikâh bulunmaz. Çünkü bu, bilinmeyen bir süre ile yapılmış olan bir mut'a nikâhıdır ki, bu da bâtıldır. Ama bir kimse, başkasının üç talâkla boşanmış hanımıyla, onu ilk kocasına helâl kılmak isteyip, onu boşamamak şartıyla evlenirse, bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu sahih olmaz.

b) Sâhih olur, şart da geçersiz olur. **Ebu Hanife** de, bu ikinci görüştedir. Bir kimse, böylesi bir kadınla, onu ilk kocasına helâl kıldığı zaman onu boşayacağına inanarak, mutlak olarak evlenirse, nikâh sahih, fakat hâdise mekrûh,kişi de bu fiiliyle günahkâr olur. **İmâm-ı Mâlik, Sevri, Ahmed İbn Hanbel** böyle bir nikâhın bâtıl olduğu kanaatindedirler. Bizim delilimiz şudur: Âyet, ha-

ramlığın kendisinden önce bir akid bulunan cinsi münasebetle sona ereceğine delâlet eder ki, bu husus da tahakkuk etmiştir. Binaenaleyh, yasağın sona erdiğine hükmetmek gerekir.

Nikâhın fâsit olduğuna hükmettiğimize göre, cinsi münasebette bulunmakla bu kadın ilk kocasına helâl olur mu olmaz mı? hususunda iki görüş vardır. En sâhih olanı, bu cinsi münasebetle helâlliğin meydana gelmeyeceğidir.

Allah'u Teâlâ'nın (ikinci), فَإِنْ طَلَّقَهَا cümlesinin mânası, "üçüncü talâktan sonra onunla evlenen kocası, onu boşarsa.." demektir. Çünkü Hak Teâlâ bunu, حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا *"Ondan başka bir adamla nikâhlanmadıkca... Onlara... günah yoktur"* kavliyle beraber zikretmiştir. Yani, "boşanan kadınla ilk kocasına, yeni bir nikâhla birbirlerine varmalarında günah yoktur" demektir. Allah'u Teâlâ böylece nikâh lâfzını, "tekrar birbirine varmak", أَنْ يَتَرَاجَعَآ lâfzıyla zikretmiştir. Çünkü, karı-koca hâli, bundan önce aralarında mevcut idi. Binaenaleyh, bunlar tekrar nikâhlandıklarında, böylece daha önceki nikâhlarına dönmüş olurlar. Bu, lûgavi bakımdan bir müracaattır, geri dönüştür. Geriye, âyetle ilgili iki mesele kalmıştır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin zâhiri, ikinci koca, karıyı boşadığında, kadının evvelki kocasına tekrar varmasının helâl olmasını gerektirir. Ne var ki bu husus, Hak Teâlâ'nın, وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَٰثَةَ قُرُوءٍ *"Boşanmış kadınlar, kendi kendilerine üç hayız ve temizlenme müddeti beklerler"* (Bakara, 228) âyetiyle tahsis edilmiştir. Çünkü iddetten maksat, rahmin temizliğini temindir. Böyle bir mâna, burada da mevcuttur. İşte bu, karı ilk kocasına, sadece mücerred nikâh akdiyle helâl olur, diyen **Said İbn Müseyyeb'in** dayanağı budur. Çünkü, cinsi münasebette bulunmak eğer muteber olsaydı, kadının iddet beklemesi vâcib olurdu. Bu âyet, iddetin düştüğüne delâlet eder. Çünkü Hak Teâlâ'nın, فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَآ أَنْ يَتَرَاجَعَآ cümlesindeki **fâ** harfi, müracaatın helâl olmasının ikinci kocanın talâkının hemen peşinden meydana geldiğine delâlet eder. Ne var ki cevâp, bizim daha önce söylediğimizdir.

İKİNCİ MESELE **Halil ve Kisaî,** Hak Teâlâ'nın, أَنْ يَتَرَاجَعَآ tabirinin mahallinin, harf-i cerrin takdiriyle mecrûr olduğunu, takdirin ise, فِي أَنْ يَتَرَاجَعَآ

"Müracaât etmeleri hususunda..." şeklinde olduğunu söylerlerken **Ferrâ,** bu sözün mahallinin, harf-i cerrin hazfedilmesinden dolayı mansûb olduğunu söylemiştir.

Hak Teâlâ'nın, فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّىٰ تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ ۗ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ *"Eğer kari-koca, Allah'ın sınırlarına riâyet edebileceklerini zannederlerse..."* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Müfessirlerden pek çoğu, إِنْ ظَنَّا sözünün mânasının, *"Karı-koca, Allah'ın kanunlarına riâyet edeceklerine kesinlikle inanırlarsa..."* şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Bu görüş birkaç bakımdan zayıftır:

a) Sen, عَلِمْتُ أَنْ يَقُومَ زَيْدٌ diyemezsin, ancak sen, عَلِمْتُ أَنَّهُ يَقُومُ زَيْدٌ "Bildim ki, Zeyd ayağa kalkıyor" diyebilirsin...

b) İnsan, kaderinde ne olduğunu bilemez, ancak o konuda zanda bulunur...

c) Bu ifâde, Hak Teâlâ'nın, وَبُعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَٰلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا *"Kocaları bu bekleme müddeti içerisinde, barışmak isterlerse, onları geri almaya daha çok müstehaktırlar"* (Bakara, 228) buyruğu gibidir. Çünkü orada nazar-ı itibara alınan, zandır. Burada da böyledir. Bu görüş bâtıl olunca, bu ifâdeden maksadın, zannın kendisi olduğu ortaya çıkar. Yani, böyle bir zan bulunup ve o ikisi için,Allah'ın kanunlarını yerine getirmeye dair bir azm ü sebat bulunursa, bu geriye dönüş (müracaat) güzel olur. Ama, böyle bir zan bulunmaz ve onlar müracaat ettiklerinde, (bir araya geldiklerinde) kadının geçimsizliğinden yahut da kocanın kadına zarar vereceğinden korkarlarsa, bu durumda müracaat etmeleri haram olur.

İKİNCİ MESELE إِنْ edâtı, şart için kullanılır. Şarta bağlanan şey, şart bulunmadığı zaman bulunmaz. Buna göre âyetin zâhiri, böyle bir zan bulunmadığı zaman, müracaat edilmemesini gerektirir. Ne var ki durum böyle değildir.. Çünkü, ister böyle bir zan bulunsun isterse bulunmasın, "müracaat" edilebilir. Ne var ki biz şöyle diyoruz: Bundan maksat, bunun, müracaat etmenin sıhhati için bir şart olmadığıdır. Aksine bundan maksat, Allah'ın hukûkunu gözetmek, O'nun kanunlarını ve emirlerini bîhakkın yerine getirmek maksadıyla, müracaat etmeleri halinde, onlara yeni bir nikâhın gerekmiş olmasıdır. Daha sonra Hak Teâlâ, تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ *"Bunlar, bilip anlayan kimseler için, Allah'ın açıkladığı sınırlardır"* buyurmuştur. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın. وَتِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ buyruğu bu âyetlerde açıklamış olduğu mükellefiyetlere işarettir. يُبَيِّنُهَا (beyan ediyor) sözü ise, geleceğe matûftur. Bu iki ifâdeyi bağdaştırmak bizim için bir tenakuz teşkil eder. Bana göre, daha önce geçen nasların pek çoğuna, pekçok tahsisler ârız olmuştur. Tahsis eden nasların en çoğu ise, sünnet ile ortaya konulmuştur. Binaenaleyh, en iyisini Allah bilir ya daha önce geçen hükümlerden maksat, Allah'ın kanunları (hudûd); Allah'ın daha sonra açıklayacağı hükümlerden maksat ise, Nebîsinin lisanında ifâdesini bulan, mükemmel beyân ve açıklamalardır. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ *"Kendilerine indirileni insanlara beyân edesin diye..."* (Nahl, 44) âyeti gibidir.

İKİNCİ MESELE

Âsım, Ebân'ın rivâyetine göre nûn ile, نُبَيِّنُهَا şeklinde okumuştur ki, bu nûn tâzîm ifâde eden nûndur. Diğer kıraat imamları ise, "Allah" lâfzına râci olmak üzere, يُبَيِّنُهَا şeklinde yâ ile okumuşlardır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler bu tabirle ilgili olarak özellikle şunu zikretmişlerdir:

a) Bu kimseler, Allah'ın âyetlerinden istifâde eden kimselerdir. Bunların dışındakiler ise, kendilerine itibar edilmeyen kimseler gibi kabul edilmişlerdir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidayet rehberi..."* (Bakara, 2) âyeti gibidir.

b) Allah'u Teâlâ özellikle bu kimseleri zikretmiştir. Bu, Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَلٰئِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ *"Ve meleklerine, peygamberlerine, Cebraîl'e ve Mikaîl'e..."* (Bakara, 98) buyruğu gibidir.

c) Arapçayı bildikleri için, Allah bununla Arapları kasdetmektedir.

d) Allah, bununla aklı ve ilmi olan kimseleri murad etmektedir. Bu da Hak Teâlâ'nın, وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ *"Bunları, âlim olanlardan başkası anlamaz.."* (Ankebût, 43) âyeti gibidir. Bundan maksat, "Allah ancak mükellef tuttuğu şeyleri anlayabilecek, akledebilecek kimseleri sorumlu tutar" demektir. Çünkü böyle olunca, mükellefin hiçbir mazereti kalmaz.

e) Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ حُدُودُ اللّٰهِ buyruğundan maksad, daha önce bahsetmiş olduğu hükümleridir. Yani, "Allah'u Teâlâ bu hükümlerini, O'nun emriyle amel edip, nehyettiklerinden de kaçınmaları için, Allah'ın kitâp indirdiğini ve peygamberler yolladığını bilen kimselere açıklar" demektir.

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا
تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَن يَفْعَلْ ذَٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا
وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُم مِّنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُم بِهِ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٣١﴾

"Ve kadınları boşadınız da iddetlerini bitirdiler mi, artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle bırakın. Onları, sırf zulmetmek için zararlarına olarak tutmayın. Kim böyle yaparsa kendisine zulmetmiş olur. Allah'ın ayetlerini oyuncak yerine koymayın. Allah'ın üzerinizdeki nimetini ve size öğüt vermek için indirdiği kitâb ile hikmeti hatırlayın. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah herşeyi hakkıyla bilendir"

(Bakara, 231).

Bil ki bu ayetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sırf İşkence Etmek İçin Kadını Nikâh Altında Tutmak Haramdır

Bu âyet hakkında ilk ileri sürülecek şey, birisinin şöyle demesidir: "Bu ayet ile, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ *"Talâk iki defâdır (ondan sonrası) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir..."* (Bakara, 229) âyeti arasında (mânâ bakımından) bir fark yoktur. Bundan dolayı o âyetten sonra bu âyetin getirilmesi, aynı sözün aynı yerde lüzumsuz bir tekrarı olur ki bu câiz değildir." Buna şöyle cevap verilir: **Ebu Hanife**'nin talebeleri, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ âyetini, üç talâkı birden vermenin meşrû olmayacağı mânasına hamletmişlerdir. Meşrû olan, bu talâkların ayrı ayrı verilmesidir. Buna göre bu suâl düşer. Çünkü o âyet, talâkları birden veya ayrı ayrı vermeyi izah etmektedir. Bu ayet ise, ric'at'ın nasıl olacağını ortaya koyar. **Şafii**'nin müntesipleri o ayeti ric'at'ın nasıl olduğuna hamleden kimselerdir. Bu sebeple, bu suâl onlar için söz konusudur. Bunlar şöyle diyebilirler: Bir kimse, birçok şekilleri içine alan bir hüküm zikreder ve bu hükmün o şekillerin bazısında bulunduğunu söylemek daha mühim olursa, bu tekrar, bu sûrette diğerlerinde bulunmayan bir önem ve ihtimamın bulunduğuna de-

lâlet etsin diye, bu umûmî hükümden sonra o hususî sûretin tekrâr edilmesi tuhaf sayılmaz. Burada da böyledir; çünkü Hak Teâlâ'nın, اَلطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ (Bakara, 229) âyetinde, iddet süresinde, şu iki hususlan birisinin mutlaka bulunması gerektiğinin izahı bulunmaktadır. Bu âyette de, iddetin sona ereceği zaman, mutlaka şu iki hususlan birine riâyet etmek gerektiğinin izahı söz konusudur. İddet sona ererken şu iki hususlan birini gözetmenin vâcib olmaya, bu vakitten önce olan diğer vakitlerden evlâ olduğu herkesin malûmudur. Bu böyledir, çünkü eziyyet çeşitlerinin en büyüğü, hanımını boşayıp, sonra da iddetinin bitimine doğru ona ikinci kez müracaat edip, böylece onu dokuz ay iddet bekletmesidir. Böylece bu hal, zarar çeşitlerinin en büyüğü olunca, bu şeklin zarar ihtiva etme bakımından şekillerin en büyüğü ve mükellefin kendisinden kaçınmasının evlâ ve en uygun hareket olacağına dikkat çekmek için, Allah'u Teâlâ'nın bu şeklin hükmünü tekrarlaması yerinde olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ *"onları iyilikle tutun"* emri, kocanın hanımına müracaat edebileceğine işarettir. Ulemâ, müracaatın nasıl olacağı hususunda ihtilâf etmiştir. Buna göre **Şafiî** (r.a), "Nikâh ve talâk, ancak sözlü ifâde ile olunca, müracaat da ancak sözle olur" demiştir. **Ebu Hanife** ve **Sevrî** (r.a) ise, müracaatın cinsî münasebetle de sahih olacağını söylemişlerdir. **İmâm-ı Mâlik** (r.a) de, "Kişi yaptığı cinsî münasebetle müracaata niyet ederse, bu müracaat olur, aksi halde olmaz" demiştir.

Şafiî (r.a)'nin delili şudur: Rivayet edildiğine göre **Abdullah İbn Ömer** (r.a), hanımı hayızlı iken onu boşayınca, **Hz. Ömer** bu durumu Hz. Pegyamber (s.a.s)'e sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا *"Ona emret, hanımına dönsün, sonra onu tutsun"* (45) buyurdu. Hanımı hayızdan temizlenince Hz. Peygamber (s.a.s), **İbn Ömer** 'e hanımına mutlak olarak dönmesini emretti. Emrin derecelerinden birisinin de cevâz olduğu söylenmiştir. Buna göre biz deriz ki, **İbn Ömer**'e hayız zamanında hanımına müracaat edilmesine müsaade edilmiştir. Hayız zamanında cinsi münasebette ric'at etmeye izin verilmez. Binaenaleyh, cinsi münasebette bulunmanın ric'atı ifâde etmemesi gerekir.

Ebu Hanife (r.a)'nin delili ise şudur: Allah'u Teâlâ, فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ buyurmuş, sadece tutmayı, alıkoymayı emretmiştir. Kocası hanımıyla cinsi münasebette bulunduğunda, hanımını tutmuş (imsâk) olur. Binaenaleyh, bunun yeterli olması gerekir.

(45) Nesâî, Talâk, 76, (6/212-213).

Şafiî (r.a), ric'atın mutlaka sözle yapılacağını söyleyince, O'nun mezhebinin zâhirine göre, kocanın hanımına ric'at ettiğine dair şahid bulundurması müstehap olup, vâcib değildir. **İmâm-ı Malik** ve **Ebû Hanife** (r.a)'nin görüşleri de böyledir. **Şafiî**, "**el-İmlâ**" adlı eserinde, şahid tutmanın vâcib olduğunu da söylemiştir. Bu, **Muhammed İbn Cerir et-Taberi**'nin de tercih ettiği görüştür. Onun bu hususdaki delili, Cenâb-ı Hakk'ın, فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ emridir. Kocanın hanımına tekrar dönmesi ise, ancak başkası tarafından bilindiği zaman marûf olur. Şahidden başkasının bilmesinin vâcib olmadığında ittifak ettik. Binaenaleyh, şahidin bunu bilmesinin vâcib olması gerekir.

Birinci görüştekiler buna şöyle cevap vermişlerdir: Âyette geçen, بِمَعْرُوفٍ lâfzından murad, görüp gözetmek, hayr u hasenâtı ulaştırmak demektir; yoksa sizin söylediğiniz değil...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: Allah'u Teâlâ iddet müddeti bitince müracaat edilebileceğini bildirmiştir. Sürenin sona ermesi de, iddetin sona ermesinden ibarettir. Halbuki iddet sona erdiği zaman, müracaat hakkı bulunmaz. Bu soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Sürenin sona ermesinden murad, süresinin sona ermeye yaklaşması, bizzat sona ermesi demek değildir. Bu, كُلّ kelimesinin çoğunluğa verildiği mecâz kabilindendir. Meselâ bir kimse şehre yaklaştığı zaman, "şehre vardık!" demesi de buna benzer.

b) الأَجَلُ zamana verilen isimdir. Buna göre biz bunu, kendisinde ric'atın gerçekleşebileceği, geçince de ric'atın mümkün olamıyacağı bir sürenin sonu olan bir zamana da hamledebiliriz. Bu açıklamaya göre, bunun bir mecazî ifâde olduğunu söylememize de hacet kalmaz.

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا *"Onları zararlarına olarak tutmayın"* hitabında iki mesele söz konusudur:

BİRİNCİ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: Allah'u Teâlâ'nın, فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ demesiyle, وَلاَ تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا buyurması arasında herhangi bir fark yoktur. Çünkü bir şeyi emretmek, onun zıddını nehyetmek demektir. O halde, bu tekrardaki fayda ne olabilir?

Cevap: Emir, tek bir kerreyi ifâde eder. Bu sebeple de emir, bütün vakitleri içine almaz. Nehye gelince, nehiy bütün vakitleri içine alır. Belki de, koca-

sı onu şu anda iyilikle tutacak (imsâk) ama, kalbinde gelecekte kadına zarar vermek niyeti taşıyabilir. Buna göre Hak Teâlâ, وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا buyurunca, bütün şüpheler bertaraf olup her türlü ihtimal ortadan kalkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Kaffâl şöyle demiştir: "**Dırâr,** zarar vermek demektir. Nitekim Hak Teâlâ, وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا *"Zarar vermek için... bir mescid edinenler..."* (Tevbe, 107) buyurmuştur. Yani, "Mü'minlere zarar vermek için, bir mescidi zarar verme mekânı edindiler..." Buna göre dırâr'ın mânası düşmanlık uyandırmaya, aradaki ülfet ve uyumu gidermeye, araya nefret ve korku gibi şeyleri sokmaya vb. şeylere yöneliktir. Müfessirler "dırâr"ın ne olduğu hususunda şu açıklamaları yapmışlardır:

a) Rivâyet edildiğine göre câhiliyye döneminde, koca karısını boşar, onu yapayalnız bırakır; üçüncü kurû'un bitmesi yaklaşınca ona müracaat eder; kadını dokuz ay veya daha fazla bir süre iddet içinde tutarak, bu işi yapmaya devam ederdi..

b) Dırâr'dan maksat, kötü muâmeledir.

c) Kadının nafakasını kısmaktır. Bil ki onlar, hanımının fidye verip "hul" yapmasını ümid ederek, câhiliyyede bu işlerin daha fazlasını yapıyorlardı.

Hak Teâlâ'nın, لِتَعْتَدُوا *"Zarar vermeniz için..."* buyruğu hakkında da iki açıklama bulunur:

a) Bundan maksat, "Onlara zarar vermeyiniz.. Böyle yaparsanız, haddi aşmış olursunuz.. Yani, yaptığınız şeyin neticesi bu olur" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا *"Bunun üzerine firavunun adamları neticede kendileri için bir düşman ve bir tasa olması için bulup aldılar"* (Kasas, 8) âyeti gibi. Yani, "Bu onlar için neticede... oldu" demektir. Böylesi lâm harfine "lâmü'l-âkibe" (netice lâmı) denilir.

b) Mânânın, "Onlara, haddi aşmak niyetiyle, zarar vermeyin... Bu durumda siz, Allah'a isyan etmiş ve bu ma'siyeti kasd-ı mahsûsla yapan kimseler olmuş olursunuz. Hiç şüphe yok ki bu da, en büyük günah çeşitlerinden biri olurdu" şeklinde olmasıdır.

Hak Teâlâ'nın, وَمَنْ يَفْعَلْ ذٰلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ *"Kim böyle yaparsa, kendine muhakkak ki zulmetmiş olur"* buyruğu hakkında da şu görüşlere yer verilmiştir:

a) Kişinin nefsine karşı zulmü, onu Allah'ın azâbına duçar kılmasıyla olur.

b) Kişinin nefsine zulmetmesi, gerek dünyevî, gerekse dinî menfeatleri kaçırmış olmasıyla olur.

Dünyevî menfaatleri şu şekilde kaçırmış olabilir: Bu kimse halk arasında bu kötü davranışlarıyla meşhur oldu mu, hiç kimse onunla evlenmeye ve onunla iş yapmaya istekli olmaz.

Dinî menfaatları kaçırmış olması da şu şekilde mütâlaa edilebilir: Çoluk çocuğuyla iyi geçindiği ve Allah'ın hükümlerini ve tekliflerini gönül hoşluğu ile kabul ettiği zaman elde edeceği sevâbı elde edememesidir.

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَتَّخِذُوٓا اٰيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا *"Allah'ın âyetlerini oyuncak yerine koymayın"* âyeti hakkında da şu açıklamalar yapılır:

a) Kendisini, emre itaat eden kimse yerinde gördükten sonra, itaat etmeyi unutup itaat etmeyen kimse hakkında, "O bu şeyle alay ediyor ve onunla oynuyor" denilir. İşte bunun gibi, Allah'a ve Resûlüne itaat etmesinin vâcib olduğu bildirilen, iddet, ric'at, hul' ve kadına zarar vermemek gibi tekliflerin kendisine ulaşmış olduğu herkes, bu hususları yerine getirmek için kolları sıvamazsa, o bunlarla adeta alay ediyor gibi olur. Bu, ehl-i kıblenin âsî ve günahkârları için büyük bir tehdit ifâde eder.

b) Bundan murad, "eğlence ve boş şeyler hakkında "adam sen de!" denildiği gibi, Allah'ın teklifleri hakkında da,"sakın böyle davranmayın" şeklindedir.

c) **Ebu'd-Derdâ** şöyle demiştir: Câhiliyye çağında bir kimse hanımını boşuyor ve, "Boşadım, oynuyorum!" diyordu. Azâd ediyor, evleniyor, yine aynı şeyi söylüyordu. Bunun üzerine Allah'u Teâlâ bu ayeti indirdi.. Hz. Peygamber (s.a.s) de âyeti okuyarak, مَنْ طَلَّقَ اَوْ حَرَّرَ اَوْ نَكَحَ فَزَعَمَ اَنَّهُ لاَعِبٌ فَهُوَ جِدٌّ *"Kim karısını boşar, kim bir köle azad eder ve kim de nikâhlar ve bütün bu hususlarda eğlendiğini iddia ederse, bilsin ki bütün bunlar ciddi olmuştur"*(46) buyurur. **Atâ** da şöyle demiştir: "Bu âyetin mânası,"aynısını veya benzerini yapmada ısrârlı olduğu hâlde günahından tevbe eden kimse, Allah'ın ayetleriyle alay eden kimse gibidir" şeklindedir. Doğruya en yakın olan birinci görüştür. Çünkü Hak Teâlâ'nın, وَلاَ تَتَّخِذُوٓا آيَاتِ اللّٰهِ هُزُوًا buyruğu bir tehdittir. Tehdit de, tekliflerden sonra zikredildiğinde, bu tehdit, başka bir şeyden dolayı değil, mükellefiyetleri terketmeden dolayı olmuş olur.

Bil ki Allah'u Teâlâ gerekli tehdidi belirterek, mükellefiyetleri yerine getirme konusunda insanları teşvik ettiği gibi, onlara çeşitli nimetlerini vereceğini

(46) **Muvatta**, Nikâh, 56 (II/15).

söylemek ve hatırlatmak suretiyle de onları mükellefiyetleri işlemeye teşvik etmiş, bunları ilk önce kısaca zikretmeye başlayarak, وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ *"Allah'ın size olan nimetini hatırlayınız.."* buyurmuştur. Bu, gerek dünyevi gerekse dinî bakımdan Allah'u Teâlâ'nın kuluna luffettiği nimetlerin hepsini içine alır. Allah'u Teâlâ bu mücmel emrinden sonra, dinî nimetleri zikretmiştir. Dinî nimetler dünyevî nimetlerden daha yüce ve daha üstün olduğu için, Cenâb-ı Allah sadece onları zikrederek, وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ buyurmuştur. Bunun mânası, *"Allah kendisiyle size öğütler versin diye, kitâbı ve hikmeti indirmiştir"* şeklindedir Daha sonra Allah, *"Bütün emirlerim hakkında korkunuz ve nehiylerim hususunda bana muhalefet etmeyiniz ve biliniz ki, Allah her şeyi bilendir"* buyurmuştur.

Boşanmış Kadının İddetten Sonraki Durumu

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا
تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَٰلِكُمْ
أَزْكَىٰ لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢٣٢﴾

"Kadınları boşayıp da, onlar iddetlerini bitirdiler mi, aralarında meşrû bir sûretle anlaştıkları zaman, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına mâni olmayın. İşte, sizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere bununla öğüt veriliyor. Bu sizin için daha faziletli ve daha temizdir. Allah bilir, sizse bilmezsiniz"

(Bakara, 232).

Bil ki, bu talâkın hükümlerinden altıncısıdır. Bu da, boşanmış kadının iddetinin bitiminden sonraki hükümdür. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin sebeb-i nüzûlü hakkında iki görüş bulunmaktadır.

a) Rivayet edildiğine göre **Na'kıl İbn Yesâr,** kızkardeşini, **Cemîl İbn Abdullâh İbn Asım** ile evlendirir... Daha sonra, **Cemil** hanı-

mını boşar. İddeti bitinceye kadar onu terkeder. Daha sonra ise yaptığına pişman olarak, kendisine nikâhlamak üzere hanımına tekrar başvurur. Hanımı da buna razı olur. Bunun üzerine **Ma'kıl:** "O seni boşadı. Şimdiyse sen ona dönmek istiyorsun.. Eğer ona tekrar dönersen, bir daha yanıma gelme!" der. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayeti indirir. Allah'ın Resûlü de **Ma'kıl**'ı çağırarak kendisine bu âyeti okur. **Ma'kıl** da, "Rabbimin emrinden dolayı burnun sürtülsün!... Ey Allah'ım, razı oldum, emrine teslim oldum ve kızkardeşimi kocasıyla tekrar evlendiriyorum" der.

b) **Mücâhid** ve **Süddî**'den rivayet edildiğine göre, **Câbir İbn Abdillâh**'ın amcasının bir kızı vardı. Onu, kocası boşâmıştı. Daha sonra da, iddetin bitimini müteakip ona tekrar dönmeyi istemiş, ama **Câbir** kabul etmemişti. Bunun üzerine de Allah'u Teâlâ bu ayeti indirdi. **Câbir** "Bu âyet benim hakkımda nâzil oldu" demiştir.

İKİNCİ MESELE

اَلْعَضْلُ men etmek, engellemek demektir. Bir kimse, kızının evlenmesine mâni olduğu zaman, عَضَلَ فُلَانٌ اِبْنَتَهُ denilir. Bu fiil, hem birinci bâbtan, hem de ikinci bâbtan gelebilir. **Ahfeş,** şu beyitleri söylemiştir:

وَاِنَّ قَصَائِدِى لَكِ فَاصْطَنَعَنِى/كَرَائِمُ قَدْ عَضَلْنَ عَنِ النِّكَاحِ *"Şunu bil ki, sevgilil Kasîdelerim senin içindir.. Ama, sülâlesi meşhur olan kadınlar beni sana bırakmadılar da, seninle nikâhtan beni men ettiler."*

Arapça'da اَلْعَضَلُ kelimesinin esas mânası "darlık" demektir. Çocuk annesinin karnında büyüyüp, yeri daraldığı zaman, عَضَلَتِ الْمَرْأَةُ denilir. Yine, çok kalabalık oldukları için bulundukları yere sığmadıkları zaman, عَضَلَتِ الشَّاةُ وَعَضَلَتِ الْجَيْشُ denilir. **Evs İbn Hacr** de şöyle demiştir:

تَرَى الْاَرْضَ مِنَّا بِالْفَضَاءِ مَرِيضَةً / مُعَضَّلَةً مِنَّا بِجَيْشٍ عَرَمْرَمِ *Sen, onca genişliğine rağmen yeryüzünün bizim karşımızda güçlü ve kalabalık bir orduya dar geldiğini, küçük geldiğini görürsün."*

Yine, hasta, doktorları âciz bıraktığında, اَعْضَلَ الْمَرِيضُ الْاَطِبَّاءَ denilir. Muharrik kuvvetin menşei olduğu için kaslar da, اَلْعَضَلَةُ diye isimlendirilmiştir. Yine, bir şey şiddetlendiği zaman, o şey hakkında, دَاءٌ عِضَالٌ denilir. **Evs**'in şu beyitleri de bu mânadadır:

وَلَيْسَ أَخُوكَ الدَّائِمُ الْعَهْدِ بِالَّذِى يَذُمُّكَ اِنْ وَلَّى وَيُرْضِيكَ مُقْبِلاً

وَلٰكِنَّهُ النَّائِى اِذَا كُنْتَ آمِنًا وَصَاحِبُكَ الْاَدْنٰى اِذَا الْاَمْرُ أَعْضَلاَ

"Senin, ahdine hep bağlı olan kardeşin, arkasını döndüğünde seni kınayıp, yüzyüze geldiğinizde de seni hoşnud eden kişi değildir. Bilâkis senin kar-

deşin, güven içinde olduğun zaman senden uzak, ama işler kızışınca da senin en yakın arkadaşın olan kimsedir."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Müfessirler, Hak Teâlâ'nın, فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ *"onları engellemeyin"* hitabının kime olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Onların pekçoğu, bununla velilere hitâb edildiğini söylerlerken, bazıları bunun kocalara olduğunu söylemişlerdir ki, tercih edilen görüş budur. Bunun delili Hak Teâlâ'nın, وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ *"Kadınları boşayıp da, onlar iddetlerini bitirdiler mi, ... onlara mâni olmayın"* buyruğu şart ve cezâdan meydana gelmiş bir cümledir. Şart, وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ifâdesidir; cezâ da O'nun, فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ sözüdür. Şüphe yok ki şart cümlesi olan, وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ ifâdesi, kocalara yapılmış bir hitaptır. Binaenaleyh, cevâb olan فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ ifâdesinin de, onlara hitap olmuş olması gerekir. Çünkü eğer böyle olmazsa ayetin takdiri, "Ey kocalar, hanımlarınızı boşadığınızda, ey veliler o kadınları... men etmeyiniz" şeklinde olur. Bu durumda da şart ile cevap arasında hiçbir ilgi ve münasebet kalmaz. Bu da, ayetin nazmının parçalanmasını gerektirir. Halbuki Allah'ın kelâmını bu gibi şeylerden tenzîh etmek vâcibtir. Bu açıklama, bu görüşün izahı hususunda son derece kuvvetli olan bir beyândır. Bunu, diğer iki görüş daha kuvvetlendirir:

a) Talâk hususundaki âyetin başından buraya kadar olan hitapların tamamı kocalara yapılmıştır. Veliler kesinlikle zikredilmemiştir. Binaenaleyh bu hitâbı velîlere yöneltmek, âyetin nazmının hilâfına olur.

b) Âyetin mâkabli, iddet bitmeden önce, kocalarının kadınlara nasıl davranacakları hususunda, kocalara yapılmış bir hitaptır. Buna göre âyeti, iddet bittikten sonra, kocaların hanımlarına nasıl davranacakları hususunda onlara yöneltilmiş bir hitap kabul ettiğimizde, ilahî kelâmın nazmına uygun ve son derece muvafık olur. Ama âyeti, velîlere yöneltilmiş bir hitap olarak kabul edersek, âyetin son derece güzel olan nazmı bozulmuş olur. İşte bundan dolayı, hitâbı kocalara hamletmek son derece yerinde olur.

Âyetin velilere hitap olduğunu söyleyenlerin delilleri ise şunlardır:

a) Bu, onların en büyük dayanaklarıdır. Buna göre onlar, "âyetin sebebi nüzûlü hakkındaki meşhur rivayetler, bu âyetin kocalara değil, velilere yönelik bir hitap olduğunu gösterir" demişlerdir. Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür. Bu delil ile bizim zikrettiğimiz delil arasında bir teâruz bulunduğu için, bizim zikrettiğimiz delil itibare alınmaya daha lâyık olur. Çünkü ilahî kelâmın nazmına riâyet etmeyi sürdürmek, haber-i vâhidi muhafaza etmekten daha

evlâdır. Bir de, bu hususlaki rivâyetler de kendi aralarında mütenakızdırlar. Çünkü **Ma'kıl İbn Yesâr**'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bu âyet şayet kocalara yapılmış bir hitap olsaydı, bu ya iddet bitmeden önce veyahut da bitimiyle berâber yöneltilmiş bir hitap olurdu.. Birincisi bâtıldır; çünkü, âyetin iddetin bitiminden önce bir hitap olduğu, âyetin bizzat kendisinden anlaşılmıştır. Eğer âyeti biz bu mânaya hamledersek, bu faydasız bir tekrar olmuş olur. Yine Hak Teâlâ, فَلاَ تَعْضُلُوهُنَّ اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ اِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ *"Aralarında meşrû bir sûrette anlaştıkları zaman, kendilerini kocalarına nikâhlamalarına mâni olmayın"* buyurmuş, böylece karşılıklı rızânın bulunması durumunda, "mâni olmayı" yasaklamıştır. Bu ikisinin yeniden evlenmesi hususundaki karşılıklı rıza ise, ancak açıkça dünür olmayı ifâde ettikten sonra mümkün olur. Açıkça tâlib olmak da, iddetin bitiminden sonra söz konusudur. Nitekim Hak Teâlâ, وَلاَ تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهُ *"İddet süresi sona erinceye kadar, nikâh bağını bağlamaya azmetmeyin"* (Bakara, 235) buyurmuştur.

İkincisi de bâtıldır; çünkü iddet bittikten sonra kocanın,hanımının evliliğine mâni olmasına hakkı yoktur. O halde nasıl bu nehy kocaya hamledilebilir?

Ma'kıl'ın bu görüşüne şu şekilde cevap vermek mümkündür. Bazan kocanın, iddetin bitiminden sonra hanımından ayrılmak hususundaki pişmanlığı artar ve başkasının ona tâlib olduğunu görünce, bunu kıskanabilir; böylece de ya talâkı inkâr etmek yahut iddeti içinde ona müracaat ettiğini iddiâ etmek veyahut, onunla evlenmek isteyen kimseye gizli gizli tehditler yollamak veyahut da kadın hakkında,meselâ o kadını, başkasının ona tâlib olmasını engelleyecek birtakım şeylere nisbet etmek gibi kötü sözler söylemek sûretiyle, o kadının başkasıyla evlenmesine mâni olur. İşte böylece Allah'u Teâlâ kocaları, bu tür fiillerden nehyetmiş ve onlara bu fiilleri bırakmanın kendileri için, günah kirinden iyiden iyiye arınma ve temizlenme olduğunu bildirmiştir.

b) Allah'u Teâlâ'nın, اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ buyruğunun mânası, "Onların, daha önce kendi kocaları olan kimselerle evlenmelerine mâni olmayın" demektir. Bu ifâde, ayeti ancak velîlere yöneltilmiş bir hitap olarak kabul ettiğimiz zaman uygun olur. Çünkü bunlar kadınların daha önce kocalafı olan kimselere dönmelerine mâni olan kimselerdir. Ama âyeti, kocalara yapılmış bir hitap kabul ettiğimiz zaman, bu söz doğru olmaz. Bunların bu görüşüne de şu şekilde cevap verilebilir:

Hak Teâlâ'nın, يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ sözündeki, اَزْوَاجَ kelimesinden maksat, onlarla evlenmek isteyen kimselerdir. Böylece onlar, koca olarak kabul

edilmişlerdir. Araplar, bir şeyi bazan, o şeyin daha sonra olacağı halin adıyla isimlendirirler. İşte bu konudaki sözün tamamı bundan ibârettir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Nikâhta Velînin İzninin Şart Olup Olmadığı

Şafiî(r.a), nikâhın velisiz caiz olmayacağı hususunda bu âyet ile istidlâl etmiştir. O, istidlâlini şu esasa dayandırmaktadır: Bu âyetteki hitap, velilere yapılmıştır. Bunun böyle olduğu sabit olunca, evlendirmenin kadınlara değil de, velilere havâle edilmiş olması gerekir. Çünkü, şayet kadın kendi kendini tezvîc etse, veyahut da kendisini evlendirecek birisini vekil tutsa, veli kadını nikâhtan alıkoyamaz. Eğer veli alıkoyamasaydı, Allah onu, "mâni olmaktan" nehyetmezdi. Veliyi mâni olmaktan nehyedince, veli mâni olmaya kâdir demektir. Veli, mâni olmaya kâdir olduğu zaman, kadının velisinin izni olmadan evlenememesi gerekir.

Bil ki bu istidlâl, hitâbın velilere yapılmış olmasına mebnîdir. Bu konudaki inceleme de daha önce geçmişti. Sonra biz, **Şafiî**'nin bu mukaddimesini kabul etsek bile, ancak niçin Hak Teâlâ'nın, فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ hitabından muradın, "velinin kadını görüşünde serbest bırakması" olması niçin caiz olmasın? Bu böyledir; çünkü evli olmayan kadınlar çoğunlukla, velilerinin idâre ve görüşlerine bağlı olup, şer'an izinlerinin alınması hakları bulunmasına rağmen, nikâh mevzûunda velilerinin görüşlerine meylederler. Bu durumda da veliler, onların evlenmelerini men edebilirler. Böylece bu nehy, bu mânaya hamledilebilir. Bu, bu âyetin tefsiri hususunda **İbn Abbas**'tan nakledilen görüştür.

Keza velilerin kadınların evlenmelerine mâni olma hakları olduğunu söylemek de imkânsızdır. Çünkü veli, kadının evlenmesine mâni olduğu zaman, (buna rağmen kadın evlenirse), onun mani olmasının bir tesiri olmaz. Bu durumda da, veliden sudûr eden engel olma arzusu, nazar-ı dikkate alınmamış olur.

Ebu Hanife (r.a), Hak Teâlâ'nın, اَنْ يَنْكِحْنَ اَزْوَاجَهُنَّ ifâdesiyle, velisiz evlenmenin caiz olacağı hususunda istidlâl etmiş ve şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ fiili fâiline, tassarufu tasarrufta bulunacak kimseye izafe etmiş, veliyi de buna mâni olmaktan nehyetmiştir. Eğer bu tasarruf fasit olsaydı, Allah veliyi kadının nikâhına mâni olmaktan nehyetmezdi. **Ebu Hanife** ve onun görüşünde olanlar şöyle demişlerdir: "Bu nas, Hak Teâlâ'nın, حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ *"(Ondan sonra) kadın, kendisinden başka bir adamla nikâhlanıncaya kadar.."* (Bakara, 230) ve, فَإِذَا بَلَغْنَ اَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِى اَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"İşte bu (iddet) müddetini bitirdikleri zaman, artık onların kendileri hakkında meşru şekilde yaptıkları şeylerden dolayı size bir günah yoktur"* (Bakara, 234)

âyetleri ile de kuvvetlendirilmiştir. Kadının, dengi olan birisiyle evlenmesi ma'rûf bir iştir. Binaenaleyh böyle bir evliliğin sahih olması gerekir. Bu nisbet hakikatte, dünürcü olana değil, bizzat evlenecek kimseyedir. Yine Hak Teâlâ'nın, وَامْرَأَةً مُؤْمِنَةً إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ إِنْ أَرَادَ النَّبِيُّ أَنْ يَسْتَنْكِحَهَا *"ve eğer mü'min bir kadın kendisini Peygamber'e bağışlayıp da, Peygamber de onu nikâhla almak isterse..."* (Ahzâb, 50) âyeti de, kadının velisiz evlenebileceği hususunda apaçık bir delildir.

Bizim (Şafiî) alimleri, Hanefilerin bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: "Fiil, bizzat onu işleyene nisbet edildiği gibi, bazan ona sebep olana da nisbet edilir. Bundan dolayı, بَنَى الْأَمِيرُ دَارًا وَضَرَبَ دِينَارًا "Devlet başkanı bir saray yaptı ve para bastı" denilir. Bu her nekadar mecâzî bir ifâde ise de, hadisler, velisiz nikâhın bâtıl olduğuna delâlet ettiği için bu mecaza başvurmak gerekir.

BEŞİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ *"Onlar iddetlerini bitirdiklerinde..."* buyruğu,bu âyet-i kerimede iddetin sona ermesi manasına hamledilir.

İmâm Şafiî (r.a) şöyle demiştir: Aynı şekildeki bu iki ifâdenin (Bakara, 231-232) siyâkı, bu iki âyette geçen فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ifâdelerinin farklı manada olduklarına delâlet etmektedir. Bu sözün manası şudur: Cenâb-ı Hak önceki âyette, فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ *"Onlar iddetlerini bitirdiler mi, artık onları ya iyilikle tutun veya iyilikle bırakın"* (Bakara, 231) buyurmuştur. Eğer kadının iddeti bitmiş olsaydı, Cenâb-ı Hak, *"Onları ya iyilikle tutun.."* buyurmazdı. Çünkü iddetin bitmesinden sonra kadını tutmak câiz değildir. Yine Cenâb-ı Hak, *"veya iyilikle bırakın"* buyurmazdı. Çünkü kadın iddetinin bitmesinden sonra zaten salıverilmiş sayılır, onu tekrar salıvermeye gerek yoktur. Şu anda tefsirini yaptığımız bu âyete gelince, Cenâb-ı Hak, bunda, kadınların önceki kocalarıyla yeniden evlenmelerine mânî olmayı yasaklamıştır. Bu yasaklama ise ancak, kadının önceki kocasıyla evlenmesi mümkün olan bir vakitte güzel olur. Bu da ancak iddetin bitiminden sonra mümkündür. İşte İmam Şafiî (r.a)'nin "Bu iki aynı şekildeki ifâdenin siyâkı, bu iki âyette geçen, فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ ifâdelerinin farklı manada olduklarına delâlet etmektedir" sözünden muradı budur.

Allah'u Teâlâ'nın, إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ *"aralarında meşrû bir surette anlaştıkları zaman.."* şartı hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Anlaşma" hususunda iki izah vardır:

a) Bu, helâl bir akid, câiz bir mihir ve âdil şahidlerin bulunması gibi şartları taşıyan ve şeriata uygun olan bir anlaşmadır.

b) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا *"Onları, sırf zulmetmek için zararlarına olarak tutmayın"* (Bakara, 231) âyeti ile ilgili zikrettiğimiz hususun zıddıdır. Buna göre âyetin manası şöyle olur: "Aralarında güzel bir beraberliğin meydana gelip, sevginin devam edebilmesi için, karı-kocadan herbirinin bu anlaşmaya göre, karşısındaki için gerekli olan şeye razı olmasıdır."

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler, "meşrû" bir şekilde anlaşmaktan muradın, mihr-i misil olduğunu söylemiş ve buna şu fıkhî meseleyi dayandırmışlardır: Kadın kendi kendini evlendirip, mihr-i misli de son derece eksik olunca, **Ebu Hanife**'ye göre, bu nikâh sahih olur, fakat mihrinin eksikliği sebebiyle velisinin itiraz hakkı vardır. **Ebu Yusuf** ve **İmam Muhammed** ise, velinin böyle bir hakkının olmadığını söylemişlerdir.

Ebu Hanife (r.h)'nin, bu âyetteki delili, Cenâb-ı Hakk'ın, *"aralarında meşrû bir surette anlaştıkları zaman.."* buyurmuş olmasıdır. Yine kadın, mihrindeki bu eksikliği kabul ederek, velisine bir ar gelmesine göz yummuştur. Zirâ veliler, böyle bir şeyden utanç duyarlar. Çünkü mihrin az olmasından utanır, çok olmasıyla da iftihar ederler. İşte bundan dolayıdır ki az olan mihri, utandıkları için gizler, söylemezler, çok olan mihri de, gösteriş kasdıyla açıkca söylerler. Yine mihrin azlığından o sülâlenin kadınları da utanç duyarlar. Çünkü, bazan onlardan birisi için bir mihr-i misil tesbitine ihtiyaç duyulur da, bu az olan mihre itibar etmek istenebilir. İşte o zaman velilerin kadınları böyle bir nikâhtan men etme,sülâlenin kadınları adına söz söyleme hakları doğar. Sonra Cenâb-ı Hak, teklifin hikmetini açıkfayınca, bunun peşinden tehdidi getirerek şöyle buyurmuştur: ذَٰلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ *"İşte, sizden Allah'a ve âhiret gününe iman edenlere bununla öğüt veriliyor."* Bu böyledir, çünkü öğüt verip nasihat etmek, şeriata uygun davranmaya teşvik manasına geldiği gibi, şeriata muhâlefetten sakındırma manasına da gelir. Binaenaleyh ayet-i kerime bu bakımdan bir tehdid olmuş olur. Bu âyetle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Bir topluluğa hitab edildiği halde, ذَٰلِكَ kelimesinin kâf'ı niçin müfred olarak getirilmiştir?

Cevap: Bu, Arapça'da câizdir. Bunun tesniye olarak gelmesi de câizdir. Kur'an-ı Kerim'de, her iki kullanış şekli de mevcuttur. Meselâ Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: ذٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي *"Sizlere söylüyorum, bu, Rabbimin bana öğrettiği ilimlerdendir"* (Yûsuf, 37); فَذٰلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ *"Sizlere söylüyorum ey kadınlar, işte bu, kendisi için beni ayıpladığınız kimsedir"* (Yûsuf, 32); يُوعَظُ بِهِ *"Bu kendisiyle öğüt verilen şeydir"* ve, أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكُمَا الشَّجَرَةِ *"Ben her ikinizi de bu ağaca yaklaşmaktan men etmemiş miydim?"* (A'raf, 22).

İkinci soru: Bu öğüt, başkalarına değil de niçin mü'minlere tahsis edilmiştir?

Buna birkaç şekilde **cevap** verilebilir:

a) Öğütten istifâde edecek olanlar, mü'minler olduğu için, bunun mü'minlere tahsis edilmesi yerinde olmuştur. Allah Teâlâ'nın, هُدًى لِلنَّاسِ *"O Kur'an bütün insanlar için hidayet rehberidir"* (Bakara, 185) ayetinde olduğu gibi, Kur'an herkes için bir hidayet rehberi olduğu halde, Allah Teâlâ, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"O, müttakiler için bir hidayet rehberidir"* (Bakara, 2) buyurmuştur. Ve yine, لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا *"O (Peygamber), bütün âleme bir uyarıcı (nezîr) olsun diye..."* (Furkan, 2) âyetinde beyân edildiği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) herkes için bir uyarıcı olduğu halde, Cenâb-ı Hak, إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا *"Sen ancak o (kıyametten) korkanı inzâr edersin"* (Nazi'at, 45) ve, إِنَّمَا تُنْذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ *"Sen ancak, öğüt tutanı uyarabilirsin"* (Yasin, 11) buyurmuştur.

b) Bazıları bu âyeti, kâfirlerin dinin fürû'undan mes'ul olmadıklarına delil getirmişler ve buna delilin de ayetteki, ذٰلِكَ "işte bu" ifâdesinin, daha önce bahsedilmiş ve açıklanmış olan hükümlere işaret olması olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, öğüt mü'minlere tahsis edilince, bu ifâde dinin fürû'undan (amelî ahkâmından) sorumlu olmanın ancak mü'minler için söz konusu olduğuna delâlet etmiştir. Bu görüş zayıftır. Çünkü bu mükellefiyetin umûmî olduğu sâbittir. Nitekim Cenâb-ı Hak, وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ *"Beytullah'ı hacc etmeleri, Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkıdır"* (Al-i İmran, 97) buyurmuştur.

c) Hükümlerin açıklanması her ne kadar bütün mükellefler için umûmî ise de, bu açıklamanın bir va'z-ü nasihat olması mü'minlere hastır. Çünkü bu mükellefiyetler kâfirlere ancak, onları ezici, zorlayıcı ve acze düşürücü bir delil ile isbat etmek suretiyle mecbur kılınır. Bu mükellefiyetlerin hak olduğunu kabul eden mü'minlere gelince, bunlar onlar için bir öğüt ve onun dikkatini çeken ve bazı şeylerden sakındıran açıklamalardır.

Sonra Cenâb-ı Hak, ذٰلِكُمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ *"Bu sizin için daha faziletli ve daha temizdir"* buyurmuştur. Ekin boy atıp, büyüdüğü zaman, زَكَا الزَّرْعُ

donilir. Buna göre, أَزْكَى لَكُمْ tabiri, o kişinin ebedi sevabı haketmesine, وَأَطْهَرُ ifâdesi de, cezânın meydana gelmesine sebep olan günahlardan temiz olmasına işârettir.

Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ buyurmuştur. Bunun manası şudur: Mükellef, her nekadar bu mükellefiyetlerdeki faydaları genel olarak biliyorsa da, bunların tafsilâtı bilinemez. Allah Teâlâ ise bütün emir ve nehiylerini, ister meydana gelmiş olsunlar, ister takdir edilmiş olsunlar, hem kemiyyet hem de keyfiyyetce bilir. Çünkü Allah Teâlâ, sınırsız malûmatı bilir. Durum böyle olunca Cenâb-ı Hakk'ın, وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ *"Allah bilir, sizse bilmezsiniz"* buyurması elbette yerindedir. Bu ifâdeyle, şu mananın murad edilmiş olması da câizdir: "Allah Teâlâ bu tekliflere uygun olarak amel edenleri ve etmeyenleri bilir." Bütün bu izahlara göre, âyet-i kerimelerden murad edilen, va'ad ve va'îd şekillerini anlatmaktır.

Radâ' (emzirme) Hakkında Hüküm

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ ۚ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۚ لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلاَّ وُسْعَهَا ۚ لاَ تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا وَلاَ مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ ۚ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ ۗ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا

"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. (Bu), emmeyi tam yaptırmak isteyenler içindir. O (annelerin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya âittir. Kimse güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulamaz. Ne bir anne çocuğu yüzünden, ne de çocuğun babası, o çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın. Mirasçıya düşen de bunun gibisidir. Eğer (ana ve baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, ikisine de günah yoktur"

(Bakara, 233).

Bil ki Allah'u Teâlâ'nın, وَالْوَالِدَاتُ buyruğu hakkında üç görüş vardır:

A) Bundan murad, lâfzın zâhirinin ifâde ettiğidir. Bu da, ister evli olsunlar, isterse boşanmış olsunlar, bütün annelerdir. Bunun delili ise şudur: Bu lâfız, âmm bir lâfızdır. Tahsis eden herhangi bir delil de yoktur. Dolayısıyla bu lâfzı umûmu üzere bırakmak gerekir.

B) Bundan murad, boşanmış annelerdir. Bundan muradın bu olduğunu şu iki husus gösterir, demişlerdir.

1) Allah'u Teâlâ, bu âyeti talâk âyetinin peşinden zikretmiştir. Binaenaleyh bu âyet zâhire göre, o âyetlerin bir tamamlayıcısı olur. Bu âyetle, önceki ayetler arasındaki münasebetin sebebi şudur: Karı-koca arasında bir ayrılık meydana geldiği zaman, aralarında bir buğzlaşma ve birbirlerine sataşma başlar. Bu da kadını, şu iki bakımdan çocuğa eziyyet etmeye sevkeder:

a) Çocuğa eziyyet, boşayan kocaya eziyyet etmek gibidir.

b) O kadın başka bir koca ile evlenme arzusu içindedir. Bu da onun, çocuğun bakımını ihmâline sebebiyyet verir. Böyle bir ihtimâl her zaman söz konusu olunca, hiç şüphesiz Allah'u Teâlâ boşanmış kadınları, çocuklarını görüp gözetmeye ve onlara gerekli ilgi ve itinâyı göstermeye çağırarak, وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ *"Anneler çocuklarını emzirirler"* buyurmuştur ki, bundan murad, boşanmış olan annelerdir.

2) **Süddî**'nin zikretmiş olduğu şu hususdur: Âyette bulunan, وَالْوَالِدَاتُ tabirinden murad, boşanmış olan annelerdir. Çünkü Allah'u Teâlâ bundan sonra, وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ *"O (annelerin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir"* buyurmuştur. Eğer evlilik devâm etmiş olsaydı, o zaman bu hüküm kocaya, annelerin süt emzirmelerinden dolayı değil, karı-kocalık münasebetinden dolayı gerekmiş olurdu.

Bil ki, bunların birinci delillerine şu şekilde cevap vermek mümkündür: Bu âyet, müstakil bir hüküm ifâde etmektedir. Kendinden önceki âyetlerle ilgili olması gerekmez. İkinci delillerine de şu şekilde cevap verilir: Kadının, karı-kocalık münasebetinden dolayı bir miktar mala; süt emzirmesinden dolayı da diğer bir miktar mala hak kazanması uzak görülecek bir ihtimal değildir. Çünkü bu iki husus arasında herhangi bir aykırılık bulunmaz.

C) **Vahidî, "el-Bâsit"** adlı kitâbında şunu söylemiştir: Evlâ olan, bu tabiri nikâhın devâm etmesi durumuna göre zevceler mânasına almaktır. Çünkü boşanan kadınlar giyeceğe değil, ücrete müstehak olurlar.

Buna göre eğer, "Karı-kocalık devam etmiş olsaydı, o kadın ister çocuğunu emzirsin, isterse emzirmesin, nikâhtan dolayı nafaka ve giyeceğe zaten hak kazanmıştır. O halde bu istihkâkın süt emzirmeye bağlanmasının izahı ne olabilir?" denilirse, biz deriz ki:

Nafaka ve giyecek, kadının kocasına hizmet edebilmesi mukabilinde gerekmektedirler. Buna göre kadın, çocukların terbiyesi ve onların emzirilmesi ile meşgul olduğunda, kocasına hizmet etmeye vakit bulamaz. Böylece de çoğu kez, bir kimse, kocasına hizmet edememeden dolayı kadının nafaka ve giyecek istihkakının düşeceğini zanneder. İşte bundan dolayı Allah'u Teâlâ, her ne kadar çocukları emzirmekle meşgul olsa bile, kadının nafaka ve kisvesinin (giyiminin) kocaya ait olduğunu bildirerek, böyle bir vehmi ortadan kaldırmıştır. Bu sözlerin hepsi, **Vahidi** (r.h)'nin sözleridir.

Hak Teâlâ'nın, يُرْضِعْنَ اَوْلاَدَهُنَّ *"Çocuklarını emzirirler"* buyruğu hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu söz, kalıp itibariyle her ne kadar bir haber cümlesi ise de, mâna bakımından emir ifâde eder. Bu, iki sebepten dolayı caizdir:

1) Âyetin takdiri, وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلاَدَهُنَّ فِى حُكْمِ اللّٰهِ الَّذِى اَوْجَبَه "Anneler çocuklarını Allah'ın vâcib kıldığı hükme göre emzirirler (emzirsinler)"şeklindedir. Ne var ki söz, aynı mânayı ifâde ettiği için, takdir edilen bu kısım hazfedilmiştir.

2) يُرْضِعْنَ lâfzının manasının, لِيُرْضِعْنَ (emzirsinler) şeklinde olmasıdır. Ancak ne var ki buradaki lâm harfi, herhangi bir kapalılık bulunmayacağından, söz de yapılan bir tasarruftan dolayı zikredilmemiştir.

İKİNCİ MESELE Mâna cihetinden olan bu emir, vücûb ifâde etmeyen bir emirdir. Bunun böyle olduğunu şu iki husus da gösterir:

a) Hak Teâlâ'nın, فَاِنْ اَرْضَعْنَ لَكُمْ فَاٰتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ *"Eğer sizin için (çocuklarınızı) emzirirlerse, onlara ücretlerini verin"* (Talâk, 6) âyetidir. Eğer çocuğuna süt emzirmesi kadına vâcib olsaydı, kadının böyle bir ücrete müstehak olmaması gerekirdi.

b) Hak Teâlâ bu tâbirden sonra da, وَاِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ اُخْرٰى *"Eğer güçlüğe düşerseniz, o zaman çocuğu (babanın) hesabına, başka kadın emzirecektir"* (Talâk, 6) buyurmuştur. Bu, bu hususta sarîh bir nastır. Bazı alim-

lor da, annenin çocuğuna süt emzirmesinin vâcib olmadığına, Hak Teâlâ'nın, وعلى المولود له رزقهن وكسوتهن *"O (annelerin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya aittir"* âyetini delil getirmişlerdir. Anne, bazan boşanmış olabilir. Bu sebeple annenin nafakasının babaya vâcib oluşu, ancak onun çocuğunu emzirmesi sebebiyle olur. Eğer çocuğuna süt vermek, bizzat kadına vâcib olsaydı, kadının nafakası babaya vâcib olmazdı. Burada, daha önce zikretmiş olduğumuz bahis söz konusudur. Çocuğu emzirmenin anneye vâcib olmadığı sâbit olunca, âyetin ifâde ettiği bu emir, çocuğun anne sütüyle büyümesi ve yetişmesinin, diğer sütlerle beslenmesi ve yetişmesinden çocuk için daha faydalı; annenin şefkatinin başka insanların şefkatinden daha mükemmel ve tam olması bakımından, mendûb olmaya hamledilmiştir. Bu çocuğun durumu, annesinden başkasının bulunamaması veyahut da, çocuğun sadece annesinin memesinden emmesi suretiyle zarûret derecesine ulaşmadığı zaman böyledir. Yiyecekler hususunda nasıl herkesin muzdara eşit şekilde katkıda bulunmaları vâcib ise, böyle bir durumda da kadının çocuğunu emzirmesi vacib olur.

Hak Teâlâ'nın, حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ *"İki tam yıl"* tabiri hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

الحَوْل kelimesinin aslı, bir şey bir başka hale dönüştüğünde söylenilen, حَالَ الشَّيْءُ يَحُولُ tabirinden alınmıştır. Buna göre, الحَوْل ilk vakitten ikinci vakte geçmiş, dönmüş anlamına gelir. Ayet-i kerimede "kâmil" lâfzının zikredilmesi, Arapların, أَقَامَ فُلَانٌ بِمَكَانِ كَذَا حَوْلَيْنِ أَوْ شَهْرَيْنِ "Falanca, şu yerde iki yıl veya iki ay kaldı" ifâdesinden ancak, o kimsenin bir yıl ve bir yıldan eksik bir süre; veya bir ay ve bir aydan eksik bir süre kalmasını kastetmeleriyle ortaya çıkacak olan vehmi gidermek içindir. Yine Araplar, اَلْيَوْمَ يَوْمَانِ مُذْلَمْ أَرَهُ "Onu görmeyeli bir-iki gün oldu" diyorlar, bu sözleriyle bir tam gün ile eksik bir günü kastediyorlardı.

İKİNCİ MESELE

İki Yıl Emzirme Vacib Değildir

Bil ki âyette geçen, **"iki yıl"** ile sınırlama, vâcib olan bir tahdit değildir. Bunun böyle olduğuna şu iki şey delâlet eder:

1) Allah'u Teâlâ bu tabirden sonra, لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Emzirmeyi tam yaptırmak isteyenler için..."* buyurmuştur. Allah'u Teâlâ bu "tamamlama" yı bizim irâdemize bırakınca, bu tamamlama işinin vâcib olmadığı ortaya çıkar.

2) Allah'u Teâlâ, فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا *"Eğer (anne-baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, ikisine de bir günah yoktur"* buyurmuştur. Böylece, bu sınırlamanın zikredilmesinden maksadın, bu kadar miktar emzirme süresini vâcib kılmak olmadığı ortaya çıkmıştır. Hatta bu konuda, şu hususlara da yer verilmiştir:

a) Bu en doğru olan görüştür. Buna göre, bu sınırlama (tam iki yıl) dan maksat, karı-koca emzirme müddetinde anlaşmazlığa düştüklerinde, onların bu anlaşmazlıklarını sona erdirmektir. Aralarında bir münakaşa bulunduğu zaman, işte bu belirlenen miktara müracaat etsinler diye, Cenâb-ı Hak bu süreyi tam iki yıl olarak tayin etmiştir. Buna göre şayet baba, iki yıl dolmadan önce çocuğunu sütten kesmeyi ister, annesi de buna razı olmazsa, babanın arzusu uygulanmaz. Aksi durumda da böyledir. (Kadın ister, ama baba razı olmazsa...) Ama, her ikisi de, iki yıl dolmadan önce çocuklarını sütten kesme hususunda anlaşırlarsa, bunu yapabilirler.

b) Hak Teâlâ'nın bu müddeti tayin etmesinden maksadı şudur: Sütün İslâm dininde özel bir hükmü vardır. Bu da, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, يُحْرَمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يُحْرَمُ مِنَ النَّسَبِ *"Neseb ile haram olan, emzirme, (süt) ile de haram olur"* (47) hadisinin ifâde ettiğidir. Bu sınırlamanın zikredilmesinden maksat, süt emme işi bu zaman içerisinde olmadığı müddetçe, hadisteki hükmü ifâde etmez. Bu, **Şafiî** (r.a)'nin mezhebidir. Ki bu, **Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Ömer, Alkame, Şa'bî** ve **Zührî** (r.a)'nin görüşüdür.

Ebu Hanife (r.a), bu müddetin otuz ay olduğunu söylemiştir.

Şafiî (r.a)'nin delilleri şunlardır:

Birinci delil: Hak Teâlâ'nın, لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Emzirmeyi tam yapmak isteyenler içindir"* âyetinden maksad, çocuğun hissettiği bir ihtiyaca göre olan bir tamamlama değildir. Çünkü çocuk, iki yıl tamam olurken de süte ihtiyaç duymayacağı gibi, bünyesindeki zayıflıktan dolayı, iki yıl dolduktan sonra da süte ihtiyaç duyabileceği herkesçe malûm olan bir keyfiyettir. Çünkü, çocuklar bu hususta farklı farklıdırlar. Âyette ifâde edilen "tamâm olma" ile muradın bu mâna olması caiz olmayınca, bundan muradın süt emmeyle ilgili hususî hükmün olması gerekir. Bu mânaya göre, âyet süt emme hükmünün, ancak bu müddet süt emzirme vâki olduğu zaman sabit olacağına delâlet etmektedir.

(47) İbn Mâce, Nikah, 34 (1/623).

İkinci delil: Hz. Ali (r.a)'den rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), لا رضاع بعد فصال *"Sütten ayrıldıktan sonra, tekrar emzirmenin (hükmü) yoktur"* buyurmuş, Allah'u Teâlâ da, وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ *"Sütten ayrılması iki yıldır"* (Lokman, 14) buyurmuştur.

Üçüncü delil: İbn Abbas, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, لاَ يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ إِلاَّ مَاكَانَ فِي الْحَوْلَيْنِ *"Süt haramlığı, iki yıl ya da daha az bir süre içindeki emzirmelerde olur"* (48) dediğini rivayet etmiştir.

c) Bu sınırlamadan maksat; **İbn Abbas**'tan rivayet edilen şu husustur: Altı ayda doğuran kadın, çocuğunu iki tam yıl emzirir. Eğer kadın yedi ayda doğurursa, o kadın da yirmi üç ay emzirir...

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Bu iki yıl tahdîdi, doğan her çocuğun süt müddetini belirler.. **İbn Abbas** (r.a)'ın delili, Allah'u Teâlâ'nın, وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا *"Çocuğun (karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır"* (Ahkâf, 15) buyurmuş olmasıdır. Bu âyet, çocuğun karında taşınma ve sütten kesilme süresinin, bu kadar bir zaman dilimini (otuz ay) içine aldığına delâlet eder. Binaenaleyh, bu iki durumdan birinin durumu arttığı zaman, diğerinin zamanı eksilir.

ÜÇÜNCÜ MESELE
Hamileliğin Asgari Müddeti

Rivayet edildiğine göre bir adam **Hz. Ali** (r.a)'ye gelerek, "Bekâr bir kızla evlendim. Hakkında herhangi bir şüphem yok, ama o altı ay zarfında doğurdu" dedi. Bunun üzerine **Hz. Ali** (r.a), "Allah'u Teâlâ, "çocuğun (karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır" (Ahkâf, 15) ve, *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"* (Bakara, 233) buyurmuştur. Buna göre hamileliğin en az müddeti altı aydır. Çocuk, senin çocuğundur "demiştir.

Hz. Ömer'den de rivayet edildiğine göre, kendisine altı ayda doğuran bir kadın getirilince, O, o kadını recm etme hususunda müşavere etti.Bunun üzerine **İbn Abbas,** "O kadın, Allah'ın kitâbıyla size karşı delil getirirse, getirebilir" dedi; sonra da bu iki âyeti hatırlattı ve bu iki âyetten, hamileliğin en aşağı müddetinin altı ay olduğu sonucunu çıkarttı.

Hak Teâlâ'nın, لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Emzirmeyi tam yapmak isteyenler içindir"* âyeti hakkında iki mesele vardır:

(48) Benzer manada, **Muvattâ**, Radâ, 9 (2/43).

BİRİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a), ayeti, أَنْ يُكْمِلَ الرَّضَاعَةَ "emzirmeyi kemâle erdirmek, tamamlamak..." şeklinde okumuştur. Râ harfinin kesresiyle, الرِّضَاعَةَ şeklinde de okunmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bu ifâdenin kendinden önceki kısımla irtibatının nasıl olduğu hususunda şu izah yapılmıştır:

a) Âyetin takdiri, "Bu hüküm, süt emzirme müddetini tamamlamak isteyenler içindir" şeklindedir. **Katâde**'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah Teâlâ süt emme müddetini iki tam yıl olarak bildirmiştir. Daha sonra da kolay ve hafif olan hükmü indirerek, لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ *"Bu, emmeyi tam yaptırmak isteyenler içindir.."* buyurmuştur. Allah Teâlâ, bu tabiri kullanmakla süt müddetinin iki yıldan eksik olabileceğini göstermiştir."

b) Bu ifâdenin başındaki lâm harf-i cerri, يُرْضِعْنَ fiiline müteallîktir. Nitekim sen, أَرْضَعَتْ فُلَانَةٌ لِفُلَانَ وَلَدَهُ "Falan kadın falanca için onun çocuğunu emzirdi" dersin. Âyet, "Babalardan, çocuğunun tam emmesini isteyenler için o (anne olan) kadınlar, çocukları iki yıl emzirdiler" manasındadır. Çünkü, yukarıda da beyân ettiğimiz sebeplerden dolayı, çocuğunu emzirtme işi anneye değil babaya âittir.

Cenâb-ı Allah, وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ *"O (annelerin) ma'rûf şekilde yiyeceği ve giyeceği, çocuk kendisinin olan babaya âittir"* âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

الْمَوْلُودِ لَهُ tabiri baba manasınadır. Şu sebeplerden dolayı baba, böyle ifâde edilmiştir:

a) **Keşşâf sahibi** şöyle der: "Bunun sebebi, annelerin çocuklarını o babaları için doğurmuş olduklarını bilmeleridir. İşte bundan dolayı çocuklar annelerine değil de babalarına nisbet edilmişlerdir. Halife **Me'mun b. Reşid** için şu beyit söylenmiştir: وَإِنَّمَا أُمَّهَاتُ النَّاسِ أَوْعِيَةٌ مُسْتَوْدِعَاتٌ وَلِلْآبَاءِ أَبْنَاءُ *"İnsanların anaları ancak emânet kaplarıdır, ve oğullar babalara âittir."*

b) Bu, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ *"Çocuk doğduğu yatağa âittir"* [49] buyurduğu gibi, çocuğun babasının yatağında doğmuş olmasından dolayı, babasının soyuna katılacağına bir tenbihtir. Buna göre Cenâb-ı Allah sanki şöyle demiştir: "Kadın, erkeği için çocuğunu onun yatağında doğurdu-

(49) **Buhârî**, Vesâyâ, 4; Ferâiz, 18; 28; **Müslim**, Radâ, 36 (2/1080); **Tirmizî**, Radâ, 8 (3/463).

ğunda, erkeğin çocuğunun ihtiyaçlarını ve menfaatlarını gözetmesi vaciptir. Bu, nesebin ve babanın soyundan sayılmanın sebebinin sadece bu kadar şey olduğuna bir dikkat çekmedir.

c) Cenâb-ı Allah'ın (Hz. Harun'dan naklettiği), يَا ابْنَ اُمَّ *"Ey anamın oğlu.."* (Tâ-hâ, 94) sözünün tefsirinde, bundan muradın, annenin çocuğa şefkatli oluşu olduğu ve burada "anne" lâfzını zikretmenin maksadının şefkati hatırlatmak olduğu söylenmiştir. Bu âyette de "baba", bu çocuğun kendisi için doğurulduğuna dikkat çekmek maksadıyla, اَلْمَوْلُوْدِ لَهُ diye ifâde edilmiştir. Binaenaleyh çocuğun noksanlığı babasına nisbet edilir. Yine onun faydasına olan şeyleri görüp gözetmek babaya gerekir. Nitekim "senin lehine söz veya aleyhine söz" manasında, كَلِمَةٌ لَكَ وَكَلِمَةٌ عَلَيْكَ denilir.

İKİNCİ MESELE

Allah'u Teâlâ, وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ اَوْلاَدَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ *"Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler"* buyruğunda annelere çocuğu görüp gözetmeyi tavsiye ettiği gibi, anneler çocuğun menfaatlerine uygun davransınlar diye babalara da o çocuğun annesini görüp gözetmeyi tavsiye etmiş ve ma'rûf bir şekilde annelerin yiyecek ve giyeceğini sağlamayı emretmiştir. Bu konudaki "ma'rûf", bazan koşulan bir şart ve anlaşma ile belirlenmiş olur; bazan da belirsiz olur, ancak örfe göre belirlenir. Çünkü baba, annelere yiyecek ve giyecekten yeterli miktarı temin ettiğinde, bir ücret belirlenmesine gerek kalmaz. Zira yiyecek ve giyecekler yeterli olmaz ise kadın aç ve çıplak kalır. Bu sebeple de onun zararı çocuğa dokunur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ, çocuğu görüp gözetmeyi önce annelere, daha sonra da babalara tavsiye etmiştir. Bu, çocuğun annesinin gözetmesine olan ihtiyacının, babasının gözetmesine olan ihtiyacından daha fazla olduğunu gösterir. Çünkü çocuk ile annenin gözetmesi arasında kesin olarak bir vasıta yoktur. Fakat babanın çocuğu gözetmesi ancak bir vasıta ile olur. Çünkü baba, çocuğu emzirmek ve terbiye etmek üzere, nafakasını ve giyeceğini karşılayarak ücretle kadın tutar. Bu da ana hakkının baba hakkından çok olduğunu gösterir. Bunu ifâde eden hadisler çok ve meşhurdur.

Sonra Cenâb-ı Allah, لاَ تُكَلَّفُ نَفْسٌ اِلاَّ وُسْعَهَا *"Kimse güç yetiremeyeceği şeyle mükellef tutulamaz"* buyurmuştur. Bu hususta birkaç mesele vardır:

"Teklif" ilzâm etmek, mecbur kılmak demektir.

BİRİNCİ MESELE كَلَّفَهُ الْأَمْرَ فَتَكَلَّفَ وَكُلِّفَ "O, onu bir işle mükellef tuttu, o da bu mükellefiyeti kabul etti ve mükellef kılındı" denilir. Bu kelimenin aslının, كَلَفٌ masdarından olduğu söylenmiştir. Bu, yüzdeki kararma izidir. Buna göre, تَكَلَّفَ الْأَمْرَ ifâdesinin mânâsı, onun bu işte eserini ortaya koymaya gayret etmesidir. كَلَّفَهُ denildiği zaman, o kimseden mükellef tutulduğu şeyde tesirini ortaya koyması istenmiş olur.

Âyette, اَلْوُسْعُ insanın gücünün yeteceği ve takat getirebileceği şey kastedilir. Bu kelime, سِعَةِ الْمَالِ "mal genişliği ve bolluğu" ifâdesinden alınmıştır. Malı az ve kıt olduğu zaman, insan o hususta âciz kalır. اَلسَّعَةُ kelimesi, kudret manasınadır. İşte bundan ötürü "Vüs", tâkatın üstündedir" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE Âyetten murad şudur: Bu çocuğun babası, gücü yetmediği miktarda çocuğa ve annesine harcama yapmakla mükellef tutulamaz. Çünkü Arapça'da, **"Vüs"**, güç yeten ve gücü aşmayan şey demektir. Allah Teâlâ, babaya ancak gücü yetecek kadarın gerekli olduğunu beyân etmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, Talâk sûresinde, فَإِنْ أَرْضَعْنَ لَكُمْ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ *"Eğer sizin için, (çocuklarınızı) emzirirlerse, onlara ücretlerini verin..."* (Talâk, 6) buyurup, daha sonra da, وَإِنْ تَعَاسَرْتُمْ فَسَتُرْضِعُ لَهُ أُخْرَىٰ *"Eğer güçlüğe düşerseniz, o zaman çocuğu (babasının) hesabına başka kadın emzirecektir"* (Talak, 6) buyurması gibidir. Allah Teâlâ, nafakanın,

لِيُنفِقْ ذُو سَعَةٍ مِّن سَعَتِهِ وَمَن قُدِرَ عَلَيْهِ رِزْقُهُ فَلْيُنفِقْ مِمَّا آتَاهُ اللَّهُ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا

"Zengin olan,nafakayı zenginliğine göre versin. Rızkı kendisine daraltılmış bulunan da nafakayı Allah'ın ona verdiğinden versin. Allah hiçbir kimseyi ona verdiğinden fazlasıyla mükellef tutmaz" (Talak, 7) âyetinde beyân ettiği gibi, erkeğin mâlî gücüne göre olacağını açıklamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE **Mu'tezile** bu âyeti, Allah Teâlâ'nın kullarını ancak güçleri yeten şeylerle mükellef tutacağına delil getirmişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, hiç kimseyi gücünün üstünde bir şeyle mükellef tutmayacağını haber vermiştir. "Vüs", tâkatın daha üstündedir. Binaenaleyh, Allah Teâlâ hiç kimseyi vüs'atının yetmeyeceği şeyle mükellef tutmayacağına göre, insanı kudret getiremeyeceği şeylerle mü-

kellef tutmaması daha evlâ olur, demişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, لاَ تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا *"Ne bir anne çocuğu yüzünden zarara sokulmasın"* buyurmuştur. Bu ayet hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebu Amr, Kisâî'nin râvisi **Kuteybe,** ayeti ref ile, لاَ تُضَارُّ şeklinde, diğer kıraat imamları ise, fetha ile, لاَ تُضَارَّ şeklinde okumuşlardır. Ref ile okunuşunun sebebi hususunda, **Kisâî** ve **Ferra,** bunun âyetteki, لاَ تُكَلَّفُ fiiline atfedildiğini söylemişlerdir. **Ali b. İsâ** ise bunun yanlış olduğunu, çünkü, لاَ harfi ile atfın, ancak ikincisini birincisinin hükmü dışında bırakmak için yapıldığını söylemiştir. Meselâ, ضَرَبْتُ زَيْدًا لاَ عَمْرًوا "Amr'i değil Zeyd'i dövdüm" sözünde olduğu gibi. Fakat, يَقُومُ زَيْدٌ لاَ يَقْعُدُ عَمْرٌو denilmesi, atıf olarak câiz değildir. Doğrusu, لاَ تُضَارُّ cümlesinin, nehiy ifâde eden müstenef bir cümle olarak merfu okunmasadır. Nitekim, لاَ يَضْرِبْ زَيْدٌ لاَ تَقْتُلْ عَمْرًوا "Zeyd dövmesin, sen de Amr'i öldürme" denilir. Ayetin nasb ile, لاَ تُضَارَّ şeklinde okunması ise nehiy olduğu içindir. Bunun aslı, لاَ تُضَارِرُ şeklidir. Birinci "**râ**" ikincisine idgâm edilmiş, ikincisi ictima-i sâkineynden dolayı fetha ile harekelenmiştir. Nitekim, يُضَارِرُ رَجُلٌ زَيْدًا "Adam Zeyd'e zarar verir" denilir. Bu böyledir. Çünkü bu, muzaaf bir fiildir. Bundaki birinci râ ikincisine idğâm edilmiş, böylece, لاَ تُضَارَّ şeklini almıştır. Nitekim sen, لاَ تُرَدِّدْ dersin. Sonra da "dal" harflerini birbirine idgâm ederek لاَ تُرَدَّ dersin. Cenâb-ı Allah da, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ *"Ey İman edenler, içinizden kim dininden dönerse..."* (Mâide, 54) buyurmuştur. **Hasan el-Basri,** bu fiili kesre ile, لاَ تُضَارِّ şeklinde okumuştur ki Arapça'da bu da câizdir. **Eban** ise **Asım**'dan rivayet ettiği kıraatte, idğâmsız ve meksur olarak, ve fiili, kadını fâil yaparak لاَ تُضَارِرُ şeklinde okumuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki لاَ تُضَارُّ kelimesi Arapça'da her ikisi de câiz olan iki manaya muhtemeldir. Bu, تُضَارَّ de idgâm bulunmasından dolayı bu iki manaya muhtemel olmuştur:

a) Bunun aslının birinci "**râ**"nın kesresiyle, لاَ تُضَارِرُ şeklinde olmasıdır. Bu ihtimale göre, zararı veren kadın olmuş olur.

b) Bunun aslının birinci "**râ**"nın fethasıyla, لاَ تُضَارَرُ şeklinde olmasıdır. Buna göre, zarar verilen kadın olmuş olur.

Birinci izaha göre âyetin manası, "O anne, çocuğa zarar vermek suretiyle babaya zarar vermesin" şeklindedir. Bu, baba yiyecek ve giyeceğini karşı-

lamaktan imtina ettiği için, o kadının da çocuğu emzirmekten imtinâ etmesi ve çocuğu babasının üstüne atmasıyla olur.

İkinci izaha göre âyetin mânâsı, "Çocuğun babası, anneye zarar verip, çocuğuna bakmak ve onu sevmek hususunda son derece istekli olan anneden o çocuğu çekip almasın" şeklinde olur.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ *"Ne de çocuğun babası o çocuğu sebebiyle (zarara sokulmasın)"* buyruğu, "Anne, çocuğu babasının üzerine bırakarak o babaya zarar vermesin" demektir. Her iki mânâ da aynı neticeye varır. O da, çocukları vesile ederek anne ile babanın birbirlerinden öfkelerini çıkarmalarıdır.

Buna göre şayet, "Cenâb-ı Allah, niçin burada fiil tek kimseye âit olduğu halde, müşâreket (beraber, karşılıklı yapmayı) ifâde eden sigâ ile, لَا تُضَارُّ demiştir?" denilir ise biz deriz ki, bunun birkaç sebebi vardır:

a) Bunun manası, mübalağadır. Çünkü sana eziyet verenin eziyeti, sana eziyet vermeyen kimsenin eziyetinden daha güçlüdür.

b) "Baba ve anne, karşılıklı olarak, anne çocuğu emzirmeyerek, baba da çocuğu anneden ayırarak birbirine zarar vermesinler" demektir.

c) Bundan maksad şudur: Ana-babadan herbiri için, çocuğa zarar vermeleri bakımından, diğerine zarar vermiş olmaları söz konusudur. Binaenaleyh bu aslında, karşılıklı olarak birbirine zarar vermedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Hak Teâlâ'nın, لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ بِوَلَدِهَا *"Ne bir anne çocuğu yüzünden zarara sokulsun..."* tabiri, kalıp itibarıyla bir haber cümlesi ise de, bundan kastedilen nehiydir. Bu ifâde emzirmeyi, emzirmeyi taahhüdü ve çocuğu korumayı bırakması sebebiyle, annenin çocuğuna karşı yapabileceği kötülüğü içine alır. (Böylece o ilâhî cezaya müstehak olur.)

وَلَا مَوْلُودٌ لَّهُ بِوَلَدِهِ *"Ne de çocuğun babası, o çocuğu sebebiyle zarara sokulmasın"* ifâdesi, kadın ve erkeğin zarara girmesini içine alır. Bu da, annenin çocuğuna daha çok şefkatli olmasına rağmen, onu emzirmemesi, erkeğin de bazan kadının nafaka ve kisvesini kısması ve ona kötü davranması ile söz konusu olur. Böylece de bu, o kadını çocuğuna zarar vermeye sevketmiş olur. Bütün bunlar, bu nehyin muhtevasına girerler. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَٰلِكَ *"Mirasçıya düşen de bunun gibisidir"* buyruğuna gelince, bil ki, daha önce çocuk, baba ve anneler zikredilin-

ce, âyette geçen "vâris" in bunlardan herhangi birine nisbet edilmesi muhtemeldir. Ulemâ, kesin görüş olarak bir şey iddiâ etmemiştir. Ancak onlardan bir kısmı, bu konuda şunu söylemiştir:

Birinci görüş: Bu, **İbn Abbas** (r.a)'dan nakledilen görüştür. Buna göre bundan murad babaya vâris olan kimselerdir. Bu böyledir, çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذٰلِكَ emri O'nun, وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ sözüne atfedilmiştir. Bu ikisi arasındaki cümle de, marûfu beyân etmek için gelmiş olan i'tirâziyye cümlesidir. Buna göre mânâ şöyle olur: Eğer, çocuk kendisine ait olan baba ölürse, bu babaya gereken, kadının yiyecek ve giyeceğini karşılamak gibi hususlar onun varisine de gerekir, vâcib olur. Yani, eğer baba ölürse, zikredilen şart ile kadının giyeceğini ve yiyeceğini temin hususunda, vârisin babanın yerine geçmesi gerekir. Bu şart ise, ma'rûfu gözetmek ve zarar vermekten sakınmaktır.

Ebu Müslim İsfehâni: "Bu görüş zayıftır, çünkü biz lâfzı babanın varisine hamledersek, çocuk da babanın varisi olduğu için, bu çocuğun başkasına harcamada bulunmasının vâcib olması, malının da kendisinden infâk edilen bir mal olması neticesine götürür ki, bu da câiz değildir" demiştir.

Bu görüşe şöyle cevap verilebilir: Çocuk babasından bir mala vâris olduğu zaman, o malı idare edecek, ma'rûf bir şekilde o malı çocuk için harcayacak ve onu zararlardan koruyacak bir kimseye muhtaç olur. Bütün bu şeylerin babanın vârisine vâcib olması mümkündür.

İkinci görüş: Bundan murad, babanın vârisidir. Baba öldüğü zaman, babaya vâcib olan her şey, varise de vâcib olur. Bu, **Hasan, Katâde, Ebu Müslim** ve **Kâdî**'nin görüşüdür. Bu görüşte olanlar, bunun babanın hangi vârisi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.Bunun, anne ve anne bir olan kızkardeşler dışında kalan bütün "asabe" olduğu söylenilmiştir. Bu, **Hz. Ömer, Hasan el-Basri, Mücâhid, Atâ, Süfyân ve İbrâhim**'in görüşüdür. Bunun, mirastaki paylarına göre, çocuğa vâris olan kadınlar ve erkekler olduğu söylenmiştir. Bu, **Katâde ve İbn Ebî Leylâ**'nın görüşüdür. Bunlar, nafakanın, mîrastaki pay kadar olacağını söylemişlerdir. "Vâris" in, amcaoğulları ve köleler gibi kimselerin dışında kalan, nikâhı haram olan kimseler olduğu söylenmiştir. Bu, **Ebu Hanife** ve taraftarlarının görüşüdür. Bil ki ilahî kelâmın zâhiri, şu veya bu gibi, herhangi bir vâris arasında bir üstünlüğün bulunmamasını gerektirir. Çünkü Allah Teâlâ, lâfzı mutlak olarak zikretmiştir. Binaenaleyh, yakın akraba olmayanlar, yakın akraba olanlar gibidirler. Nitekim, uzak olanlar yakın; kadınlar da erkekler gibi kabul edilmişlerdir. Şayet anne, kendisine bir hakkın vâcib olması sebebiyle zikredilmiş olması bakımından bu hükmün dışında bırakıl-

mış olmasaydı, o da bu hükmün muhtevâsına dahil olurdu. Çünkü, o da başkaları gibi, bazan vâris olur.

Üçüncü görüş: Varisten murad, ana-babadan geriye kalandır. Çok meşhur olan şu duâda şöyle geçmektedir: وَاجْعَلْهُ الْوَارِثَ مِنَّا "Onu bize vâris kıl" yani, "Onu bizden sonraya bırak!" Bu, **Süfyân** ve bir grup âlimin görüşüdür.

Dördüncü görüş: Allah'u Teâlâ "vâris" ile ölen babasına vâris olan çocuğun kendisini kastetmiştir. Çünkü, eğer çocuğun malı varsa, emzirme ücretinin onun malından verilmesi gerekir. Eğer çocuğun malı yoksa, anne onu emzirmeye zorlanır. Çocuğun nafakasını temin için, ancak ana-baba zorlanabilir. Bu, **İmâm Malik** ve **Şâfiî**'nin görüşüdür.

Cenâb-ı Allah'ın, مِثْلُ ذٰلِكَ tabirinin "yiyecek ve giyecek hususunda... bunun kadarı" mânasında olduğu söylenmiştir. Bu, **İbrahim**'in görüşüdür. Bunun, "zararı terketmek hususunda bu kadarı..." mânasında olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, **Şa'bî, Zührî** ve **Dahhâk**'tan rivâyet edilmiştir. Yine bunun, "hem yiyecek ve giyecek hususunda, hem de zararı terk hususunda bu kadarı..." mânâsında olduğu da söylenmiştir. Bu görüş, ilim ehlinin çoğundan nakledilmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلاَ جُنَاحَ عَلَيْهِمَا *"Eğer, (ana-baba) aralarında anlaşarak ve müşavere ederek, çocuğu memeden kesmeyi arzu ederlerse, ikisine de günah yoktur"* ayetine gelince, bil ki bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Fisâl" hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, sütten kesme (fitâm) demektir. Çünkü Cenâb-ı Allah, وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلاَثُونَ شَهْرًا *"(Karında) taşınması ve sütten kesilmesi, otuz aydır"* (Ahkâf, 15) buyurmuştur. Bu âyette sütten kesme, "fisâl" (ayırma) kelimesiyle ifâde edilmiştir; çünkü çocuk annesinin sütüyle beslenmekten ayrılıp, diğer yiyeceklere yönelmiştir. **Müberred,** فَصَلَ الْوَلَدُ عَنِ الْأُمِّ فَصْلاً وَفِصَالاً "Çocuk annesinden ayrıldı..." denilir", demiştir. وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ (Ahkâf, 15) âyetinde, hem فَصْلاً hem de, فِصَالاً şeklinde okunmuştur. "Fisâl" şeklinde okunuşu daha güzeldir. Çünkü çocuk annesinden ayrıldığı zaman, annesi de ondan ayrılmış olur. Böylece aralarında, قِتَالٌ ve ضِرَابٌ vezninde olduğu gibi karşılıklı bir ayrılış, فِصَالٌ meydana gelir. Anasından ayrılmış olan deve yavrusuna da, anasından ayrıldığı için, اَلْفَصِيلُ denilmiştir. Bir kimse ülkesini terkedip oradan ayrıldığı zaman, فَصَلَ مِنَ الْبَلَدِ denilir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ *"Tâlût, ordusuyla ay-*

rıldığı zaman..'' (Bakara, 249) buyurmuştur. Bil ki bu ayette, فِصَالٌ kelimesini sütten kesme manasına hamletmek, müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür.

Allah'u Teâlâ iki tam yılın, emzirme müddetinin tamamı olduğunu açıklayınca, tekrar olmasın diye, bu âyeti bundan başka bir manaya hamletmek gerekmiştir. Âlimler bu konuda ihtilâf etmişlerdir. Bir kısmı, "Bu âyetten murad, iki yıl dolmadan çocuğu sütten kesmenin câiz olduğudur" demişlerdir. Bazıları da, bu âyetin iki yıl dolmadan önce de, dolduktan sonra da çocuğu sütten kesmenin câiz olduğuna delâlet ettiğini söylemişlerdir. Bu görüş **İbn Abbas** (r.a)'dan rivayet edilmiştir.

Birinci görüşün delili şudur: Âyetin öncesi, iki yıl tamamlandığı zaman çocuğu sütten kesmenin câiz olduğuna delâlet edince, bu aynı zamanda iki yıldan daha fazla emzirmenin câiz olduğuna da bir delil olmuştur. Durum böyle olunca, فَإِنْ أَرَادَا فِصَالاً âyeti, sadece iki yıl tamamlanmadan sütten kesmenin câiz olduğuna bir delil olmuştur.

İkinci görüşün delili şudur: Çocuk bazan zayıf olur ve binaenaleyh süt emmeye devâm etmesi gerekir. İki yıl dolmadan evvel onu sütten kesmek çocuğa zarar verdiği gibi, zayıf çocuğu iki yıl dolduktan sonra da sütten kesmek zarar verebilir.

Birinci görüşte olanlar buna şöyle cevap vermişlerdir: "İki yıl dolduktan sonra çocuğun sütten kesilmesiyle bir zarar meydana gelmesi pek nâdirdir. Bundan dolayı âyeti bilinen mânâya hamletmek gerekir." Allah en iyi bilendir.

2) "Fisâl" hususunda ikinci görüş şudur: **Ebu Müslim** birinci görüşten bahsettiği zaman, "Burada bir başka mânâ da muhtemeldir: Bu da "fisâl" den muradın anne-baba arasında bu hususta karşılıklı rıza ve müşâvere meydana geldiğinde ve bundan dolayı çocuğa herhangibir zarar dokunmadığında, anne ile çocuğun arasını ayırmak manası olmasıdır" demiştir.

İKİNCİ MESELE تَشَاوُرٌ kelimesi, Arapça'da karşılıklı görüş alışverişinde bulunmak manasındadır. مَشْوَرَةٌ ve, مَعُونَة kelimesi gibi, مَفْعَلَةٌ vezninde olan, مِشْوَرَةٌ kelime de aynı köktendir. Balı kovandan çıkarttığın zaman, شُرْتُ الْعَسَلَ dersin. **Ebu Zeyd** şöyle demiştir: "Hayvanın yürüyüşünü göstermek için koşturduğun zaman, شُرْتُ الدَّابَّةَ وَأَشَرْتُهَا dersin. Yine bakanın gözüne iliştiği için evdeki eşyaya da, اَلشَّوَارُ denilir. Arapça'da "Onu utandırdım" manasında, شَوَّرْتُهُ فَتَشَوَّرَ denilir. İnsanın görünüşü de اَلشَّارَةُ kelimesiyle ifâde edilir. Çünkü insanın görünüşü, kılığı-kıyafeti ve süsleridir. "İşâret" kelimesi ise,

gönlünde olan şeyi dışarı vurup, onu söz ve benzeri şeylerle muhataba göstermek demektir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyet, iki yıldan daha az sürede çocuğu sütten kesmenin ancak ana-babanın rızası ve bu hususta tecrübeli kimselerle müşaverelerinden sonra câiz olabileceğini göstermektedir. Bu böyledir, çünkü anne, bazan emzirmeden usanır ve çocuğu sütten kesmeye çalışır. Yine baba da süt emzirmeden ötürü para vermekten usanır ve bundan kurtulmak için çocuğu sütten kesmeye çalışır. Fakat anne ve baba şahsi menfaatlerinden dolayı çocuğa zarar verme hususunda nâdiren ittifak edebilirler. Sonra bu hususta, tam bir muvafakat içinde olmaları halinde de, onların dışındaki kimselerle yapılan müşavereye itibar edilir. O zaman da, çocuğa zarar verebilecek bir şey hususunda herkesin ittifak etmesi uzak bir ihtimaldir. Öyle ise herkesin ittifak etmesi, tam iki yıl dolmadan önce o çocuğu sütten kesmenin ona zararlı olmayacağına delâlet eder. Sen şimdi Allah Teâlâ'nın bu küçücük yavruya olan ihsanına bir bak! Ondan zararları savuşturmak için, sütten kesilebilmesine ne kadar çok şart koymuş. Sonra bütün bu şartlar bulunsa bile, Cenâb-ı Hak açıkça izin vermemiş, لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ *"Size bir günah yoktur"* buyurmuştur. Bu da, insan daha zayıf olduğu zaman, Allah'ın ona olan rahmetinin daha çok, ihtimamının daha fazla olduğuna delâlet eder.

İhtiyaç Halinde Çocuğu Annesinden Başkasının Emzirmesi

وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

"Çocuklarınızı (başkalarına) emzirtmek isterseniz, ma'rûf bir şekilde vereceğiniz (emzirme ücretini) ödemek şartıyla, yine size bir vebâl yoktur. Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah, ne yaparsanız hakkıyla görendir"

(Bakara, 233).

Bil ki Cenâb-ı Hak, annenin hükmünü ve onun emzirmeye daha müste-

hak olduğunu açıklayınca, emzirme konusunda, anneden başkasına da müracaat edilebileceğini de beyân etmiştir. Ayette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "اِسْتَرْضَعَ (emzirtmek istedi) fiili, اَرْضَعَ emzirdi fiilinden yapılmıştır. Arapça'da, "اَرْضَعَتِ الْمَرْاَةُ الصَّبِيَّ وَاسْتَرْضَعَهَا الصَّبِيَّ Kadın çocuğu emzirdi ve kadından çocuğu emzirmesini istedi" denilir. اِسْتَرْضَعَ fiili bu örnekte iki mef'ul almıştır. Nitekim sen, اَنْجَحَ الْحَاجَةَ وَاسْتَنْجَحْتُهُ "İhtiyacı giderdi ve ondan ihtiyacı gidermesini istedim" dersin. Buna göre ayetteki bu tabirin manası şudur: "Eğer çocuklarınızı süt annelerine emzirtmek isterseniz." Buna göre, gerek olmadığından fiilin iki mef'ulünden biri hazfedilmiştir. Nitekim sen, kendisinden ihtiyacını karşılamasını istediğin kimseyi zikretmeyerek, اِسْتَنْجَحْتُ الْحَاجَةَ "ihtiyacımı karşılamasını istedim" diyebilirsin. Birbirinden farklı olan iki mef'ulden herbirinin hükmü aynıdır."

Vâhidî ise, اَنْ تَسْتَرْضِعُوآ اَوْلاَدَكُمْ tabirinin, لِاَوْلاَدِكُمْ "Evlatlarınız için emzirtmeyi isterseniz" manasında olduğunu; fiilin delâlet etmesi ile iktifâ edilerek, لِاَوْلاَدِكُمْ kelimesinin başında, "için" manasını ifâde eden lâm harf-i cerrinin hazfedildiğini, çünkü emzirtmenin ancak çocuklar için söz konusu olduğunu söylemiştir. Sen, "Zeyd için.." manasında, دَعَوْتُ زَيْدًا "Zeyd'i davet ettim" diyemezsin. Çünkü "emzirtme" hususunda söylediğimizin hilâfına, senin böyle demen bir karışıklık meydana getirir. Lâm'ın hazfedilişinin bir başka misali de, وَاِذَا كَالُوهُمْ اَوْ وَزَنُوهُمْ *"Onlara ölçü ile verdikleri veya tartı ile verdikleri zaman ise..."* (Mutaffifin, 3) ayetidir. Bu, كَالُوا لَهُمْ اَوْ وَزَنُوا لَهُمْ "İnsanlar için ölçtüklerinde veya onlar için tarttıklarında.." takdirindedir.

İKİNCİ MESELE

Bil ki biz, annenin emzirmeye en müstehak kimse olduğunu açıkladık. Buna mâni bir durum ortaya çıktığında ise, emzirme için anneden başka bir kadına müracaat edilebilir. Bu mânilerden birisi, anne bir başkasıyla evlendiği zaman, yeni kocasının haklarını yerine getirmesinin, anneyi çocuğunu emzirmekten alıkoymasıdır.

Yine onu, ilk kocası boşadığında, o bir başkasıyla evleninceye kadar çocuğu emzirmek istemeyebilir.

Aynı şekilde kadın kendisini boşamış olan kocasına eziyet olsun diye ve onu üzmek için, çocuğu kabul etmekten kaçınabilir.

Keza kadın hasta olabilir veya sütü kesilebilir. İşte bu engellerden biri ortaya çıktığı zaman, başka bir süt annesi bulduğumuzda ve çocuk da onun sü-

tünü kabul ettiğinde, süt emzirtme hususunda anneyi bırakıp başka kadınlara başvurmamız câiz olur. Fakat başka bir süt anne bulamadığımızda veya bulduğumuzun sütünü çocuk kabul etmediğinde, çocuğu emzirmek anneye vâcib olur.

Hak Teâlâ'nın, إِذَا سَلَّمْتُمْ مَآ اٰتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ *"Mâruf bir şekilde vereceğiniz (emzirme ücretini) ödemeniz şartıyla..."* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE مَا اٰتَيْتُمْ kısmını sadece **İbn Kesir** مَا أَتَيْتُمْ şeklinde medsiz, diğer kıraat imamları ise med ile olmak üzere, مَا اٰتَيْتُمْ şeklinde okumuşlardır. Med ile okunuşuna göre âyetin takdiri, مَا آتَيْتُمُوهُ الْمَرْأَةَ Yani "(süt annesi) kadına vermeyi istediğiniz..."şeklindedir. Medsiz okunuşuna göre ise, مَا أَتَيْتُمْ بِهِ "yaptığınız şeyi..." şeklindedir. Buna göre birinci takdirde iki mef'ul; ikinci takdirde de, bilindiği için, بِهِ lâfzı hazfedilmiştir. **Şeybân**'ın **Âsım**'dan rivayet ettiğine göre, **Âsım** bunu, مَا أُوتِيتُمْ şeklinde okumuştur. Bu, "Allah'ın size verdiği ve sizi muktedir kıldığı ücreti..." manasındadır. Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَأَنْفِقُوا مِمَّا جَعَلَكُمْ مُسْتَخْلَفِينَ فِيهِ *"(Allah'ın) size (tasarruf için) vekâlet verdiği şeylerden infâk ediniz..."* (Hadid, 7) âyetidir.

İKİNCİ MESELE Teslim etme (ödeme), emzirmenin câiz ve sahih olabilmesinin şartı değildir. Bu sadece en uygun olanı yapmaya bir teşviktir. Bundan murad şudur: Emziren süt anneye, gönlünün hoş olması ve böylece bunun da çocuğun durumunun daha iyi olmasına bir sebep ve çocuğun menfaatleri hususunda en ihtiyatlı yol olması için, ücret peşin verilmelidir. Sonra Cenâb-ı Hak ayeti bir sakındırma ile bitirerek, وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah'tan korkun ve bilin ki şüphesiz Allah ne yaparsanız hakkıyla görendir"* buyurmuştur.

★

★ ★

Kocası Ölmüş Kadının İddetinin Hükmü

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا ۖ فَإِذَا
بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Sizden ölüp geriye zevceler bırakanların zevceleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler. İşte bu müddeti bitirdikleri zaman artık onların kendileri hakkında meşrû bir şekilde yapacakları şeylerden dolayı size bir günah yoktur. Allah ne yaparsanız, hakkıyla haberdârdır"

(Bakara, 234).

Bu ayetle ilgili birçok mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

يُتَوَفَّوْنَ kelimesi, "ölürler ve ruhları alınız" manasındadır. Bu manada Cenâb-ı Hak, اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *"Allah, ölümü esnasında ruhları alır"* (Zümer, 42) buyurmuştur. تَوَفّى fiilinin esâs manası, bir şeyi tam ve eksiksiz olarak almak demektir. Ölen kimse de ömrünü eksiksiz ve tam olarak tamamlamış demektir. Birisi öldüğü zaman, تُوُفِّيَ فُلَانٌ وَتَوَفّى denilir. Bu manada, تُوُفِّيَ diyen kimse, "Onun ruhu kabzolundu ve alındı" manasını; تَوَفّى diyen kimse de, "O kimse ecelini tamamladı, rızkını ve ömrünü bitirdi" manasını kastetmiştir. **Hz. Ali** (k.v)'nin kıraati de yâ harfinin fethasıyla, يَتَوَفَّوْنَ şeklindedir.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَيَذَرُونَ tabiri, "terkederler, geride bırakırlar" manasındadır. Bu fiilin, bunun yerine تَرْكٌ وَتَرْكًا fiili kullanılmakla yetinilerek, mazisi ve masdarı kullanılmaz. Aynı şekilde "terketme" manasındaki, يَدَعُ fiil-i muzarisinin mâzisi ve masdarı da kullanılmaz. Bu iki fiilin hem muzarisi hem de emri mevcuttur. Meselâ, فُلَانٌ يَدَعُ كَذَا وَيَذَرُ denildiği gibi, emir olarak, دَعْهُ وَذَرْهُ (onu bırak ve terket) denilir. Bu iki fiilin mazisi ve masdarı (konuşma dilinde) yoktur. Ayette geçen **"ezvâc"**tan maksad kadınlardır. Araplar erkeği "zevc", hanımını da "onun zevci" olarak ifâde ederler. Bazan da kadını "zevce" olarak isimlendirirler.

İKİNCİ MESELE

Allah Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ sözü mübtedâdır. Buna bir haber gerekir. Alimler, birkaç değişik görüş belirterek bunun haberi hususunda ihtilâf etmişlerdir:

1) الَّذِينَ kelimesi muzafun ileyh olup, muzâafı mahzuftur. Bunun takdiri, أَزْوَاجُ الَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ "ölenlerin hanımları" şeklindedir.

2) **Ahfeş**'in görüşü olup, buna göre ifâdenin takdiri, يَتَرَبَّصْنَ بَعْدَهُمْ "O kadınlar kocalarından sonra beklerler.." şeklindedir. "Kocalarından sonra" ifâdesi, manada açık olduğu için sâkıt olmuştur. Bu, "iki ölçek yağ bir dirheme..." sözünde, (satılır ifâdesinin düşmesi) gibidir. Cenâb-ı Allah aynı şekilde, وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَٰلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ *"Sabreden ve bağışlayanlar için (mükafaatlar vardır). Şüphesiz bu azmolunacak şeylerdendir"* (Şurâ, 43) buyurmuştur.

3) Bu, Müberred'in görüşü olup, buna göre ifade, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا أَزْوَاجُهُمْ يَتَرَبَّصْنَ "Sizden ölüp geriye zevceler bırakanlar var ya, onların zevceleri beklerler..." takdirindedir. O, "Mübtedanın takdir edilmesi garip|birşey değildir" demiştir. Nitekim Cenâb-ı Hak, قُلْ أَفَأُنَبِّئُكُمْ بِشَرٍّ مِنْ ذَٰلِكُمُ النَّارُ *"De ki:"Şimdi bundan daha kötü bir şeyi size haber vereyim mi: Cehennem"* (Hacc, 72);yani "O, cehennemdir" buyurmuştur. Yine Hak Teâlâ, فَصَبْرٌ جَمِيلٌ *"ve güzel bir sabır"* (Yûsuf, 83) yani "O, güzel bir sabırdır" buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Siz burada muzaf olan bir mübtedâ takdir ettiniz. Bu aynı şey olmayıp, farklı iki şeydir. Kendisinde takdirler olduğunu söylediğiniz misaller ise, aynı manadadır" denilir ise deriz ki: Kur'an-ı Kerim'de müfred mübtedanın takdiri bulunduğu gibi, muzaf olan mübtedanın takdiri de bulunmaktadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, لَا يَغُرَّنَّكَ تَقَلُّبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ مَتَاعٌ قَلِيلٌ *"Kâfirlerin diyar diyar gezip dolaşması sakın seni aldatmasın. (Bu), azıcık bir fâidedir"* (Al-i İmran, 196-197); yani "Onların dolaşmaları azıcık bir fâidedir" buyurmuştur.

4) **Kisâî** ve **Ferrâ**'nın görüşüdür: Buna göre ayetteki, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ kısmı mübtedâdır. Fakat burada maksad, ölen kocalarla ilgili bir hükmü değil, onların geride bıraktıkları eşlerine âit bir hükmü açıklamak olduğu için Cenâb-ı Hak, bu mübtedaya bir haber getirmemiştir. Bu görüşü **Müberred** ve **Zeccâc** yadırgamışlardır. Çünkü haberi olmayan bir mübtedanın gelmesi imkânsızdır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Biz daha önce, تَرَبُّص fiilinin manasını açıklamış ve âyetteki, بِأَنْفُسِهِنَّ lâfzının faydasını beyân ederek, يَتَرَبَّصْنَ ifâdesi lâfzen haber olsa da ondan emir mânâsı kastedildiğini ve emir manasında haber uslûbunun kullanılmasının faydasını söylemiştik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bundan murad, عَشْرَةُ أَيَّامٍ olduğu halde, عَشْرًا lâfzı müennes[50] olarak getirilmiştir. Bunun sebebi hususunda âlimler birkaç izah zikretmişlerdir:

1) Tağlib yoluyla gündüzleri değil de, geceleri kastetmek..(Çünkü, اللَّيَالِي kelimesi müennestir). Bu böyledir çünkü, aylar geceden başlar. Geceler ayların başlangıcı olunca, tağlib yoluyla onlar kastedilmiştir. Çünkü başlangıç olan şeyler, ikinci olarak gelen şeylerden (gündüzler) daha kuvvetlidir. **İbnu's-Sıkkît** şöyle demiştir: Araplar, صُمْنَا خَمْسًا مِنَ الشَّهْرِ "Aydan beş (gece) oruç tuttum" diyerek, geceleri gündüzlere tağlib ediyorlar. Çünkü Araplar, "günler" lâfzını zikretmiyorlar. "Günler"i açıkça zikrettiklerinde, صُمْنَا خَمْسَةَ أَيَّامٍ "Beş gün oruç tuttuk" diyorlar.

2) Bu günler, hüzün ve hoşnutsuzluk günleridir. Böyle günlere, istiâre yoluyla, "geceler" adı verilir. Nitekim Araplar, خَرَجْنَا لَيَالِيَ الْفِتْنَةِ "Fitne gecelerinde (günlerinde) çıktık, gittik" ve, وَجِئْنَا لَيَالِيَ إِمَارَةِ الْحَجَّاجِ "Haccâc'ın emirlik gecelerinde (günlerinde, zamanında) geldik" diyorlar.

3) **Müberred**'in zikrettiğine göre, عَشْرًا kelimesi, bundan murad "müddet" olduğu için müennes olarak getirilmiştir. Bunun mânası, عَشْرَ مُدَدٍ dir. Bu müddet ve süre, içinde gündüz ve gecelerin bulunduğu bütün müddettir

4) Bazı fakihler ayetin zâhirî mânasına itibar ederek, "Böyle bir kadın için dört ay on gece tamamlandığı zaman, onun başkasıyla evlenmesi helâl olur" demişler, buradaki, عَشْرًا tabirini de geceler mânasıyla tevil etmişlerdir. **Evzâî** ve **Ebu Bekr el-Esamm** bu görüştedirler.

BEŞİNCİ MESELE

Ebu'l-Aliye'den rivâyet edildiğine göre, Cenâb-ı Allah kocası ölmüş kadının iddetini bu müddet ile sınırlandırmıştır. Çünkü, çocuğa dört ay on gün sonra rûh üflenmektedir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî**'den de rivayet edilmiştir.

---

(50) Arapça'da, الْعَشْرُ kelimesi müennes, الْعَشَرَةُ kelimesi de müzekker sayı sıfatı sayılır. (Ç.)

ALTINCI MESELE

Bil ki, şu iki durum dışında, kocası ölen her kadının bu iddeti beklemesi vâcibtir:

1) O kadının câriye olması hâli... Çünkü o câriye, fukâhanın çoğuna göre, hür kadının beklemesi gereken iddetin yarısını bekler. **Ebu Bekr el-Esamm,** âyetin zâhirine sarılarak, "Câriyenin iddeti de, hür kadınların iddeti kadardır. Cenâb-ı Allah hâmile olan kadın için çocuğunu doğurmasını bu müddete bedel olarak addetmiştir. Hem sonra, çocuğu doğurma hem câriye hem de hür kadınlar için aynıdır. Bundan dolayı, bu müddete itibar edilmesi hususunda, hür ve köle kadınların müşterek olması gerekir" demiştir.

Diğer fakihler ise: "Bu müddeti ikiye bölmek mümkündür. Ama çocuğu doğurma müddetini, câriye hakkında yarım olarak hesaplamak mümkün değildir. Böylece ikisi arasındaki fark ortaya çıkmıştır" demişlerdir.

2) Bundan murad şudur: Eğer o kadın hâmile ise, o kadının iddeti,çocuğunu doğurmasıyla sona erer. Kocasının vefâtından bir saat sonra dahi çocuğunu doğursa, başkasıyla evlenmesi helâl olur. **Hz. Ali** (r.a)'den, "Kadının bu iki müddetten en uzun olanını beklemesi" gerektiği görüşü rivayet edilmiştir. Bunun delili, Kur'an ve sünnettir.

Kur'an'dan delili, Allah'u Teâlâ'nın, وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ *"Hamile kadınların iddetleri ise, yüklerini bırakmaları ile biter"* (Talâk, 4) âyetidir.

Bazı âlimler, bu âyet-i kerimenin, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا ayet-i kerimesinin umûmî manasını tahsis ettiğini kabul etmişlerdir.

İmâm-ı Şâfiî, iki sebepten dolayı bunu söylememiştir:

a) Bu iki âyetten her biri, bir bakıma diğerinden daha umumî, bir bakıma da daha hususidirler. Çünkü, hamile kadının kocası ölmüş de olabilir, ölmemiş de olabilir. Aynı şekilde kocası ölen kadın, hâmile olabilir de, olmayabilir de. Durum böyle olunca, bu ayetten birinin diğerini tahsis ettiğini söylemek imkânsızdır.

b) وَأُولَاتُ الْأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ (Talâk, 4) âyeti, boşanmış kadınlarla ilgili âyetin peşinden gelmiştir. Bir kimse: Bu âyet, boşanmış kadınlar hakkındadır, yoksa kocası ölmüş kadınlar hakkında değil!.." diyebilir. İşte bu iki sebepten dolayı **İmâm-ı Şâfiî** bu meselede Kur'an'a dayanmadı da, sünnete dayanmıştır. Sünnetten delili de, **Ebû Dâvûd**'un senediyle rivâyet etmiş olduğu şu hadistir: **Sebî'a bintu'l-Hars el-Eslemiyye, Sa'd İbn Havle**'nin ha-

nımı idi. **Sebî'a** hâmile iken, **Sa'd** vedâ haccı sırasında vefât etti. Onun vefatından yarım ay sonra, **Sebî'a** çocuğunu doğurdu. Lohusalığı bittiği zaman kendisine tâlib olunması için süslendi.. Bunun üzerine bazı müslümanlar ona, "Dört ay on gün geçmedikten sonra, sen evlenemezsin" dediler. **Sebî'a** da, "Bunu Hz. Peygamber'e sordum.. O bana, çocuğumu doğurduğum zaman evlenmemin helâl olacağını söyledi.. Ve bana, bir tâlib çıkarsa onunla evlenmemi emretti" dedi.

Bu esâsı anladığın vakit bil ki, bu asıl kaideye bazı tâlî hükümler dayanmaktadır:

1) Kocası ölen kadın, ister genç ister yaşlı olsun, iddet hususunda bir fark yoktur. **İbn Abbas** (r.a), cimâdan önce kocası ölen kadına iddet düşmediğini söylemiştir. Bu görüş ise, kabul edilmemiştir. Çünkü âyet, bu durumdaki bütün kadınlar hakkında umûmî bir hüküm ifâde eder.

2) Dört ay on gün bittiği zaman, bu esnâda kadın hayız görmese bile, onun iddeti bitmiş olur. **İmâm-ı Mâlik,** "Bu günler esnasında o kadın, âdeti olan hayız görünceye kadar iddeti sona ermez. Meselâ, eğer o kadın her ay bir kere âdet görüyorsa, onun, kocasının ölümünden dolayı beklemiş olduğu iddet esnâsında dört hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, her iki ayda bir âdet görüyorsa, bu iddet süresinde iki kere hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, dört ayda bir kere hayız görüyorsa, bu müddet esnasında bir kere hayız görmesi gerekir. Eğer o kadın, beş ayda bir kere hayız görüyorsa, bu durumda ona bu aylar (beş ay) kadar iddet beklemesi yeter..

İmâm-ı Şâfiî (r.h)'nin delili şudur: Bu âyet, Allah'u Teâlâ'nın, kocası ölen kadına bu müddet kadar iddet beklemesini emrettiğine ve bu miktâra herhangi bir ilâvede bulunmadığına delâlet etmektedir. Bundan dolayı dört ay on günün yeterli olması icâb eder.

İmâm-ı Şâfiî sonra şöyle demiştir: "Eğer kadın şüphe ederse, kendisini şüpheden temizler. Aynı şekilde, hayız gören kadın şüpheye düşerse ona gereken,ihtiyâtlı davranmasıdır."

3) Koca öldüğü zaman, o öldüğü aydan geriye on günden fazla bir gün kalmışsa, ikinci, üçüncü ve dördüncü aylar, ister eksik olsun isterse tam olsun, hilâllere göre hesaplanır. Sonra birinci aydan kalan günler, beşinci aydan otuz güne tamamlanır, daha sonra buna on gün ilâve edilir. Eğer koca öldüğü zaman, o aydan geriye on günden daha az bir gün kalmışsa, bundan sonraki dört ay hilâllerle (kamerî aylara göre) hesaplanır, sonra bu on gün altıncı aydan tamamlanır.

YEDİNCİ MESELE

Fakihler, bu ayet-i kerimenin, her ne kadar Mushaf'ın tertibinde önce gelse de, kocası ölen kadının bir sene bakılıp gözetilmesini ifâde eden (Bakara, 240) âyetini neshettiği hususunda icmâ etmişlerdir. Sadece **Ebu Müslim el-İsfehanî** bu görüşte değildir. O, bu âyetin nâsih olduğunu söylemiştir. İnşâallah ilerde, onun görüşünü anlatacağız.

Bir âyet-i kerimenin Mushaf'ta önce yer almış olması, daha sonra nâzil olmuş olmasına mâni değildir. Çünkü Mushaf'ın tertibi nüzûl sırasına göre değildir. Âyetlerin Mushaf'taki tertibi, Cebraîl (a.s)'in, Allah'ın emriyle yapmış olduğu bir tertiptir.

SEKİZİNCİ MESELE

Âlimler, bu iddetin sebebinin ölüm mü, yoksa ölümden haberdar olma mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları kocasının vefâtından haberdar olmayan kadın için geçen bu günlerin iddet sayılmayacağını söylemişler ve buna da şöyle delil getirmişlerdir: Allah'u Teâlâ, يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ *"Kendi kendilerine beklerler"* buyurmuştur; bu ise ancak, bu bekleme kasıtlı ve iradî olduğu zaman tam olur. Beklemede kasıt ve niyet ise, ancak kadının bu vefâttan haberdar olmasıyla meydana gelebilir.

Ekseri âlimler ise, bunun sebebinin ölüm olduğunu söylemişlerdir. Buna göre, bu iddet müddeti veya daha fazla bir zaman geçer, kadına da kocasının öldüğü haberi ulaşırsa, geçen zamanın iddetten sayılması gerekir. Bu görüşte olanlar, "Bunun delili, bilgisi olmayan küçük yaştaki kadının iddetinin sona ermesinde bu müddetin geçmesinin kifayet etmiş olmasıdır" demişlerdir.

DOKUZUNCU MESELE

Kadının kendi kendine iddet beklemesinden maksad, onun nikâhtan, kocasının öldüğü evden çıkmaktan ve süslenip püslenmekten kaçınmasıdır. Bu lâfız, âdeta mücmel bir ifâdedir. Çünkü bu ifâdede kadının hangi hususta bekleyeceği açıklanmamıştır. Ancak biz diyoruz ki, kadının evlenmekten kaçınması, ulemâ arasında ittifakla kabul edilen bir hususdur. Evinden çıkmamasına gelince, zarûret ve ihtiyaç durumları hariç, evinden çıkmaması da vâcibtir. Süslenmeyi terketmesine gelince, bu da vâcibtir. Çünkü **Hz. Aişe** ve **Hafsa**'dan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir:

لاَ يَحِلُّ لِإِمْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُحِدَّ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلاَثِ لَيَالٍ إِلاَّ عَلَى زَوْجٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا

"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadın için, kocası hariç, herhangi

bir ölüye üç geceden fazla yas tutması helâl olmaz. Ancak kocaya, dört ay on gün yas tutabilir''(51).

Hasan el-Basrî ile **Şa'bî,** bunun vâcib olmadığını söylemişlerdir. Çünkü hadis, yas tutmanın vâcib olduğunu değil, helâl olmasını gerektirmektedir. Allah en iyisini bilendir.

Bunlar, **Esmâ binti Uneys**'ten rivayet edilen şu hadisle istidlâl etmemişlerdir: Hz. Peygamber (s.a.s), ثَلَّثِي ثَلاثًا ثُمَّ اصْنَعِي مَا شِئْتِ *''Üç gün bekle, daha sonra istediğini yap''* buyurmuştur.

ONUNCU MESELE

Kâfirlerin, dinin fürûundan sorumlu olmadıklarını söyleyenler, Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ buyruğunu delil getirmişler ve bunu şöyle açıklamışlardır: Hak Teâlâ'nın, مِنْكُمْ sözü mü'minlere yapılmış bir hitâptır. Binaenaleyh bu, İslâm dininin fürûundan sorumlu olmanın sadece mü'minlere has olduğuna delâlet eder. Bunların bu görüşüne şu şekilde cevâp verilir: Dinin fürûu ile sadece mü'minler amel ettiği için, özellikle onlar zikredilmiştir. Nitekim Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber'e, لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا *''Bütün âlemler için uyarıcı olsun diye...''* (Furkan, 2) âyetinin delîliyle her ikisini inzâr edici olduğu halde, إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا *''Sen ancak, kıyametten korkanı inzâr edicisin''* (Nâziat, 45) buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ buyruğu "iddet süresinden ibaret olan bu müddet bitince, size günah yoktur" anlamındadır. Bu âyetteki hitabın, nikâh akdini üstlendikleri için, hitabın velîlere veyahut da, hakimlere veya salih müslümanlara olduğu da söylenmiştir. Bu böyledir, çünkü kadınlar iddet müddeti içerisinde evlenirlerse, bu velî ve salih müslümanlardan her birinin, güçlerinin yetmesi halinde, onları bu akidden men etmeleri vacib olur. Eğer men'e güçleri yetmezse, o zaman yöneticiden yardım istemeleri gerekir. Bu böyledir, çünkü bu iddetten maksat, kadının rahminin ilk kocasının menisinden hâlî olduğundan emin olamamaktır.

Âyetle ilgili bir üçüncü açıklama daha vardır. Bu da, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ hitabının takdirinin, لَا جُنَاحَ عَلَى النِّسَاءِ وَعَلَيْكُمْ "Kadınlara ve size bir günah yoktur" şeklinde olmasıdır. Daha sonra Cenâb-ı Hak,
فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ *''Onların kendileri hakkında meşrû bir şekilde yapacakları şeylerden dolayı...''* buyurmuştur. Yani, "Aklen ve şer'an güzel olan hususlarda..." demektir. Çünkü ma'rûf, güzel olmayan münker'in zıddı-

(51) **Nesâî,** Talâk, 64 (6/203). (Aynı manada, benzer bir hadis.)

dır. Bu da, sıhhatinin şartları mevcût olduğunda, kadının evlenmesinin helâl olduğudur. Daha sonra Cenâb-ı Allah, bu ayeti bir tehditle bitirerek, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah ne yaparsanız hakkıyla haberdardır"* buyurmuştur. Geriye, bu âyetle ilgili birkaç mesele kalmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Bazı âlimler, kadının yas tutmasının vâcib olduğu hususunda, فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ âyetiyle istidlâl etmişlerdir. Çünkü bu ifâdenin zâhiri, kadının müstakillen hareket edebileceği hususlar olmasını iktiza eder. Nikâh böyle değildir; çünkü nikâh, ancak başka bir kişi ile tamam olur. Bundan dolayı bu ifâdenin, kadının süslenme ve güzel kokular sürünme vs. gibi müstakillen hareket edebileceği hususlara hamledilmesi gerekir.

İKİNCİ MESELE **Ebu Hanife**'nin taraftarları, velisiz evlenmenin caiz olduğu hususunda bu ayetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Kadın kendi başına evlendiğinde, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ ifâdesinden ötürü, bunun câiz olması vâcib olur. Fiilin, fâiline izâfeti, bizzat mübaşerete (o işi yapmaya) hamledilir. Çünkü, lâfızdaki hakiki mâna budur.

Şâfiî (r.a)'nin taraftarları da, bu nikâhın velisiz câiz olmayacağı hususunu savunmuşlardır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ buyruğu velîlere hitâptır. Eğer bu akidde velinin izni şart olmasaydı, لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ sözü ile Cenâb-ı Hak onlara hitap etmez (onları bu işe dahil etmezdi). Muvaffakıyyet Allah'tandır.

Kadınlara Evlilik Teklif Etmek Hükmü Hakkındadır

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا

"(Ve ât iddetini bekleyen) kadınlara evlilik teklifini çıtlatmanızda, ya da böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda size bir vebâl yoktur. Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir. Fakat kendileriyle gizlice va'adleşmeyin. Ancak, ma'rûf bir söz söylemeniz müstesnâ..."

(Bakara, 235).

اَلتَّعْرِيضُ tabiri, Arapça'da tasrih'in zıddıdır. Bunun mânası, bir kimsenin sözünün, hem maksadına hem de maksadının dışındaki bir şeye uygun olmasıdır. Ancak, maksadını ifâde ve ihsas ettirmesi, daha mükemmel ve daha tercihe şayandır. Bu kelimenin aslı bir şeyin yanı ve tarafı mânasına gelen, عُرْضُ الشَّيْءِ tabirinden iştikâk etmiştir. Buna göre sanki, ta'rîzde bulunan kimse, maksadının etrafında dönmüş dolaşmış, maksadını açıkça bir türlü ifâde edememiştir. Bunun bir benzeri, muhtaç olan kimsenin, kendisine muhtaç olunan kimseye, جِئْتُكَ لِأُسَلِّمَ عَلَيْكَ وَلِأَنْظُرَ إِلَى وَجْهِكَ الْكَرِيمِ *"Sana selâm vermek ve senin mübarek yüzüne bakmak için geldim"* demesidir. İşte bundan dolayı, وَحَسْبُكَ بِالتَّسْلِيمِ مِنِّي تَقَاضِيًا *"Benden alacağını alman için, bana bir selâm vermen kâfidir"* demişlerdir.

"Ta'rîz", kişinin kendisiyle neyi murad ettiğini ortaya koyduğu için, bazan **"telvîh"** diye de isimlendirilir. Kinâye ile ta'rîz arasındaki fark şudur: Kinâye, bir şeyi, onun levâzımını (zorunlu olarak kendisiyle alâkalı olanı) zikrederek, zikretmektir. Meselâ senin, فُلَانٌ طَوِيلُ النِّجَادِ *"Falanca, uzun boyludur"* ve, كَثِيرُ الرَّمَادِ *"külü çoktur"* deyip, (bununla o kimsenin cömertliğini kastetmen gibi)... Ta'rîz ise, hem senin maksadına, hem de senin maksadının dışındaki şeylere muhtemel bir sözü zikretmendir. Ne var ki, senin hal ve hareketlerinin ihsas ettirdiği şeyler, karîneler, o sözün senin maksadına hamledilmesini kuvvetlendirir.

Âyette geçen, خِطْبَةٌ lâfzına gelince, bu hususta **Ferrâ** şöyle der: اَلْخِطْبَةُ kelimesi, اَلْخَطْبُ (hal, durum, önemli mesele) kelimesinin yerinde kullanılmış bir masdardır. Bu senin, oturmayı kastederek, اَنَّهُ اَلْحَسَنُ الْقِعْدَةِ وَالْجِلْسَةِ "O, (hem yukardan aşağı), hem de aşağıdan yukarıya doğru) oturmayı güzel beceren bir kimsedir" demen gibidir. Bu kelimenin iştikâkı hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

1) اَلْخَطْبُ kelimesi, iş ve durum mânasına gelir. Meselâ, مَا خَطْبُكَ denilir; yani *"durumun nasıldır, neyin var?"* Araplarda, خَطَبَ فُلَانٌ فُلَانَةً derler. Yani, *"O erkek, kadına, kadının kendisiyle ilgili bir durumu, bir işi sordu..."*

2) اَلْخِطْبَةُ kelimesi, konuşma anlamına gelen, اَلْخِطَابُ lâfzından iştikâk etmiştir. Nitekim, خَطَبَ الْمَرْأَةَ خِطْبَةً *"(Erkek) kadına konuştu, söyledi"* denilir. Çünkü, o erkek kadınla nikâh akdi hususunda konuşmuştur. Yine, خَطَبَ خُطْبَةً denilir.. Yani, "O kimse, sakındırarak ve öğütler vererek konuştu" demektir. Hakkında çok konuşmaya ihtiyaç duyulduğu için, "önemli iş, önemli durum" manasında اَلْخَطْبُ kelimesi kullanılmaktadır.

İKİNCİ MESELE

Kadınlar, evlilik teklifinin hükmü hususunda üçe ayrılırlar:

1) Hem sarâhaten,hem de ta'rîz yoluyla kendilerine evlilik teklifi yapılanlar. Bunlar, kocasız ve iddetleri de dolmuş olan kadınlardır. Çünkü onları bu durumda nikâhlamak caiz olunca, onlara evlilik teklifinde bulunmak nasıl caiz olmasın? Bu maddenin tek bir istisnası vardır. O da, **Şafiî**'nin **Mâlik**'den, **Mâlik**'in **Nâfi**'den, onun da **İbn Ömer**'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: Hz. Peygamber (s.a.s), لَا يَخْطُبَنَّ اَحَدُكُمْ عَلَى خِطْبَةِ اَخِيهِ *"Sizden hiçbiriniz, kardeşinizin tâlîb olduğu (kadın ve kıza) tâlîb olmasın!.."* buyurmuştur. Sonra bu hadis, her ne kadar mutlak olarak zikredilse dahi, ancak ne var ki burada üç durum söz konusudur:

Birinci durum: Bir kimse bir kadına tâlip olup, kendisine (müsbet mânada) açıkca olumlu cevap verildiğinde, o vakit, işte bu hadisten dolayı, başka birinin o kadına tâlip olması helâl olmaz.

İkinci durum: Adam, açıkca olumsuz cevap aldığı zaman, bu durumda başkasının o kadına tâlip olması caiz olur.

Üçüncü durum: Ne açıkca kabul, ne de red söz konusu olmadığı zaman... Bu durumda **Şafiî**'nin iki görüşü vardır:

a) Başkasının ona tâlib olması câizdir. Çünkü olumlu ya da olumsuz bir cevâp vermeme, rızâya delâlet etmez.

b) Bu, **Şafiî**'nin "kavl-i kadîmi" olup **Mâlik**'in de görüşüdür. Buna göre sükût, her ne kadar rızâya delâlet etmese dahi, kerâhet haline de delâlet etmez. Bazı bakımlardan çoğu kez arzu bulunur; ama bu ikinci tâlip,kadına tâlip olunca bu arzuyu ortadan kaldırmış olur.

2) Açıkça da, ta'riz yollu olarak da kendilerine tâlib olunamayacak kadınlar... Bu, kadın başkasının nikâhı altında olduğu zaman olur. Çünkü insanın bu kadına tâlib olması, kadının kendini arzu edenlerin bulunduğunu bilmesine ve bu durumun da onu çoğu zaman kocasının haklarını yerine getirmemesine sevkedeceği için, kocası için bir problem haline gelir, onun zihnini karıştırır. Böyle bir şeye sebep olmak ise haramdır. Ric'i talakla boşanmış kadına iddeti içerisinde tâlib olmak da böyledir. Çünkü o kadın talâkı, zihârı, li'ânı, kocasının ölümünden dolayı iddeti ve kocası ile birbirlerine vâris olabilmelerinin delili ile, nikâhlı bir kadın hükmündedir.

3) Kendisine açıkça tâlib olma ile, ta'rîz yollu talib olma farklı olan kadın...

Bu, ric'î olmayan durumda iddet bekleyen kadındır. Böyle olan kadınlar üç kısımdır:

a) Kocasının ölümünden ötürü iddet bekleyen kadın. Bu durumdaki kadına açıkça değil, ama ta'riz yoluyla tâlip olmak caizdir. Ta'rizin caiz olması, Hak Teâlâ'nın, وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ *"(Vefat iddetini bekleyen) kadınlara evlilik teklifini çıtlatmanızda... size bir vebâl yoktur"* âyetidir. Bu âyetin zâhirî, ifâde ettiği hükmün kocası ölmüş kadınlara ait olduğunu gösterir. Çünkü bu âyet, o âyetin (kocası ölmüş kadınların hükmünü belirten âyetin) peşinden zikredilmiştir.

Böylesi kadınlara açıktan açığa talib olmanın caiz olmadığı hükmüne gelince, **Şâfiî** şöyle demiştir: Allah'u Teâlâ günah olmama hükmüne ta'rîzi tahsis edince, tasrîhin bunun aksine (günah) olması gerekir. Sonra bu mâna şu hususla da kuvvetlenir: Açıkca tâlip olma nikâhtan başka bir şeye muhtemel olmayınca, bu durumun, kadını iddet bitmeden önce, iddetinin bittiğini söyleyerek nikâhlanmaya teşvik edeceğinden emin olunamaz. Ama ta'rîz böyle değildir; çünkü ta'riz yollu ifâdeler, başka şeylere de muhtemeldir. Dolayısıyla ta'rîz yollu ifâdeler, kadını yalan söylemeye zorlamaz.

b) Üç talâktan dolayı iddet bekleyen kadınlar.. **Şafiî "el-Ümm"**de, "Böyle kadınlara tarîz yoluyla tâlip olmayı câiz görmem.."; kavl-i kadiminde ve "Kitâbu'l-İmlâ"sında ise, "Caiz olabilir. Çünkü o kadın, nikâh altında değildir. Böylece, kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen kadınlara benzemiş olur" demiştir.

Şafiî'nin, "bu caiz olmaz!" hükmünün delili de şudur: Kocası ölmüş kadınlardan, evlenme teklifi sebebiyle, bekledikleri iddet hususunda hiyanet etmeyeceklerinden emin olunur... Çünkü bu kadınların iddeti aylara göredir.. Ama, üç talâkla boşanmış kadının iddeti, **"kurû"** lara göredir. Dolayısıyla, kendisine tâlip olan birisi bulunduğu zaman, onun hiyânet edip etmeyeceğinden emin olunamaz.. Kadının hiyâneti ise, iddeti bitmeden önce, iddetinin bittiğini söylemesidir.

c) İddeti içerisinde kocasına nikâhı caiz olan, bâin talâkla boşanmış olan kadınlardır. Bu kadınlar, **"hul"** yapan ve herhangi bir kusur, cinsî iktidarsızlık, kocasının nafakasını da temin edememesi gibi sebeplerle nikâh akdi fesholunmuş kadınlardır. Bu durumda bunların kocaları, gerek açıkça, gerekse ta'rîz yoluyla, bu kadınlara tâlip olabilirler. Çünkü, kadın iddeti içerisinde o kocanın nikâhında bulunduğu için, kocasının açıkca tâlip olduğunu ifâde etmesi evlâ olur. Ama, kocası dışındaki erkeklere gelince, hiç şüphesiz bu erkeklerin

bu kadınlara tâlip olduklarını açıkça söylemeleri caiz olmaz. Ama bu kimselerin ta'rîz yoluyla bunu açıklamalarına gelince bu hususta iki görüş vardır:

a) Bu kadın, kocası ölmüş ve üç talâkla boşanmış kadınlar gibi olduğundan dolayı helâldir.

b) En sahîh olan görüş de budur. Buna göre, ta'rîz helâl olmaz. Çünkü o kadın iddet beklemektedir. İddeti içerisinde kocasının onu nikâhlaması helâl olur. Dolayısıyla, ric'î talâkta olduğu gibi, bir başkasının o kadına "tarîz"de bulunması helâl olmaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Şafiî şöyle demiştir: "Tarîzli ifâdeler pek çoktur. Bu, meselâ bir kimsenin, "Seni isteyen pek çoktur", "Senin gibisini kim bulabilir?", "Sen dul sayılmazsın...", "İddetin bittiğinde bana haber ver!" vb. ifâdelerle olur. Diğer müfessirler de, ta'rîz lâfızları olarak şunları da ilâve etmişlerdir: "Sen çok güzelsin", "Sen sâliha bir kadınsın" "Sen, iş görürsün", "Evlenmeye kararlıyım" ve: "Ben senin için çok istekliyim...."

Hak Teâlâ'nın, أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ *"ya da böyle bir arzuyu gönüllerinizde saklamanızda..."* buyruğuna gelince, bil ki, الْإِكْنَانُ gizlemek ve örtmek demektir. **Ferrâ** şöyle demiştir: Araplar, أَكْنَنتُ الشَّيْءَ "Yani, *"onu örttüm"* ve, كَنَنتُهُ derler. Gerek أَكْنَنتُ, gerekse كَنَنتُ birşeyi bir kimsenin, bir yerde veya o şeyi kendi gönlünde saklamasını ifâde eden ve aynı mânaya kullanılan iki kullanıştır. Hak Teâlâ'nın, مَا تُكِنُّ صُدُورُهُمْ *"Göğüslerinin gizlediği şey..."* (Kasas, 69) ve, بَيْضٌ مَكْنُونٌ *"Saklanmış yumurtalar..."* (Saffat, 49) tabirleri de bu mânadadır.

Bazı kimseler bu iki ifâde arasında bir fark olduğunu söyleyerek şöyle derler: Sen bir şeyi, kendisine herhangi bir afet isâbet etmesin diye, o şey her ne kadar örtülü olmasa dahi, koruma altına aldığın zaman كَنَنتُ الشَّيْءَ dersin. Meselâ, دُرٌّ مَكْنُونٌ *"korunmuş inci"*; وَجَارِيَةٌ مَكْنُونَةٌ *"korunmuş câriye"* ve, بَيْضٌ مَكْنُونٌ *"korunmuş yumurtalar"* denilir. Yanî, yuvarlanmaktan, kırılmaktan korunmuş yumurtalar... أَكْنَنتُ kelimesinin mânası ise, "saklandım" demektir. Bu, insanın başkasından gizleyeceği ve saklayacağı şeyler hakkında kullanılır ki, bu "ilân ettim", "açıkladım!" ifâdesinin zıddıdır. Buna göre, âyetten kastedilen mâna şudur: Kocasının ölümünden dolayı iddet bekleyen kadına, ta'rîz etmede ve kişinin onunla evlenmeyi gönlünden geçirmesinde bir günah yoktur.

Buna göre eğer, "İnsanın böyle bir kadına ta'rîz yoluyla evlenme teklifi yapması, ona kalbinin meyletmesinden ve ona bir şey söylemesinden daha

ileri derecede bir şey ifâde eder. Allah'u Teâlâ bu durumdaki kadınlara tâlip olduğunu ta'rîz yoluyla bildirmenin caiz olduğunu önce belirtince, bundan sonra Cenâb-ı Hakk'ın, أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ sözü, açık olan şeyi tekrar açıklamak gibi olur" denilirse, biz deriz ki:

Maksat, sizin zikrettiğiniz şey değildir. Bundan maksat, Allah'u Teâlâ'nın, bu durumda ta'rîz yolunu mübah kılıp, tasrîhi haram kıldığını beyan etmesidir.

Daha sonra Hak Teâlâ, أَوْ أَكْنَنتُمْ فِي أَنفُسِكُمْ buyurmuştur ki, bundan maksadı da, kişinin kalbini ileride bu hususu açıkça ifâde edebileceği ümidine bağlamasıdır. Bundan dolayı birinci tabir o anda tar'izde bulunmanın mübah, tasrîhin ise haram olduğunu; ikinci tabir ise, iddet zamanı sona erdikten sonra kişinin kalbini, ileride bunu sarâhaten açıklayabileceğinin mübah olduğu ümidine bağlamayı ifâde eder.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, ta'rîzi niçin mübah kıldığını zikrederek, عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ *"Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir"* buyurmuştur. Çünkü insan evlenme konusunda arzulu ve çok istekli olduğu zaman, onun bu arzusu temennî ve azmden asla hâlî olamaz... Bu gibi düşünceleri kafalardan silmek çok zor bir şey gibi olduğu için, Allah'u Teâlâ işin bu zor tarafını hükümsüz kılmış ve o erkeğe ta'rîz yolunu mübah kılmıştır.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا *"Ancak, kendileriyle gizlice va'adleşmeyin"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili iki soru vardır:

Birinci soru: Hak Teâlâ'nın وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا ifâdesiyle, hakkında istidrâk yapılan husus nerededir?

Cevâp: Bu husus, سَتَذْكُرُونَهُنَّ ifâdesi kendisine delâlet ettiği için hazfedilmiştir. Takdiri ise şöyledir: عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ فَاذْكُرُوهُنَّ وَلَٰكِن لَّا تُوَاعِدُوهُنَّ *"Allah, sizin onları mutlaka hatırlayacağınızı bilmiştir.. Onları hatırlayabilirsiniz, ancak, kendileriyle gizlice va'adleşmeyin."*

İkinci soru: Ayette geçen, سِرًّا kelimesinin mânası nedir?

Cevap: Sır, açığa vurma ve ilân etmenin zıddıdır. Sırrın, yapılan anlaşmanın sıfatı olması ve takdirin, وَلَا تُوَاعِدُوهُنَّ مُوَاعَدَةً سِرِّيَّةً *"Fakat onlarla, gizli bir va'adleşme ile va'adleşmeyin"* şeklinde olması muhtemel olduğu gibi, bu ifâdenin, kendisinde anlaşılan ve va'adleşilen şeyin sıfatı ve takdirin de, وَلَا تُوَاعِدُوهُنَّ بِالشَّيْءِ الَّذِي يَكُونُ مَوْصُوفًا بِوَصْفِ كَوْنِهِ سِرًّا *"Onlarla, sır olmakla vasfedilmiş bir şey hususunda va'adleşmeyin"* şeklinde olması muhtemeldir. Bu iki takdirden en açığı olan birinci takdire göre, kadın ve erkek

arasında gizli olarak meydana gelen va'adleşme, her halükârda çirkin bir hususta va'adleşme sayılır. Bu hususta bazı ihtimaller söz konusudur:

1) Bunun, adamın o kadınla nikâh hususunda gizlice va'adleşmiş olmasıdır. Binaenaleyh bu durumda, âyetin başı ta'rîz yoluyla kadına evlenme teklifinde bulunmaya bir müsaade; soru ise, açıkça evlenme teklifinden men'e delâlet eder.

2) Adamın o kadınla, cinsî münasebeti zikrederek va'adleşmiş olmasıdır. Çünkü, bir yabancı erkekle kadın arasında böyle bir şeyin zikredilmesi caiz değildir. Cenâb-ı Allah, Hz. Peygamber (s.a.s)'in hanımlarına, فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ *"(Yabancı erkeklere) tatlı söz söylemeyin.. Sonra kalbinde bir (hastalık) (maraz) bulunanlar tamâ'a düşerler"* (Ahzâb, 32), yani onlara *"kadın-erkek ilişkilerine dair bir söz söylemeyin"* buyurmuştur.

3) **Hasan el-Basrî,** "Bu âyet, "Fakat onlarla zina hususunda gizlice va'adleşmeyin" manasındadır" demiştir.

Kâdî, bu görüşü tenkid edip şöyle demiştir: Va'adleşme mutlak olarak haramdır; binaenaleyh bu ifâdeyi, kadının iddeti esnasında ona evlenme talebinde bulunan kimseyle ilgili duruma hamletmek daha evlâdır...

Buna şöyle cevap verilir: **Hasan el-Basrî** şunu rivâyet etmiştir: Âdamın biri bir kadının yanına girer ve: "Bırak seninle cimâ edeyim, iddetini tamamladığın zaman seni nikâhıma aldığımı açıklarım" diyerek, o ta'rîz yoluyla kadına nikâh teklifinde bulunur. Oysa ki Cenâb-ı Allah bunu yasaklamıştır.

4) Bunun, erkeğin yabancı bir kadınla gizlice buluşmasını nehyetme mânasında olması ihtimâlidir.. Çünkü, bu durum kadın hakkında bir tür şüphe doğurur.

5) Kadınla erkeğin, birbirlerinin dışında hiç kimseyle evlenmeme hususunda sözleşmeleridir.

"Sır" lâfzını, üzerinde va'adleşilen şeye hamlettiğimizde, o zaman birkaç açıklama ortaya çıkar:

a) "Sır", cinsî münasebet manasındadır. Nitekim **İmrü'l-Kays** şöyle demiştir: وَأَنْ لَا يَشْهَدَ السِّرَّ أَمْثَالِي *"Ve, benim gibilerin, cinsî münasebete şahit olmaması..."* **Ferezdak** da şöyle demiştir:
مَوَانِعُ لِلْأَسْرَارِ إِلَّا مِنْ أَهْلِهَا/وَيُخْلِفْنَ مَا ظَنَّ الْغَيُورُ الْمُشْفِقُ *"(O kadınlar), kendi*

kocaları hariç, (başkasıyla) cimâya karşıdırlar. Ve onlar, kadınlara tulkun ve kıskanç kimselerin zannına muhalefet ederler...''(52) yani, "kadınların gönlünü çeldiği kimse", yani "Onlar iffetli ve namuslu kadınlardır. Kocalarından başka kimseyle cimâ etmezler" demektir.

İbn Abbas (r.a), "Bundan murad, erkeğin kendini kadına anlatmaması ve "Sana dört kere, beş kere gelirim (cimâ ederim)" gibi birşey dememesidir" demiştir.

b) Sırdan murad, nikâhtır. Çünkü cimâ, "sır" diye adlandırılır. Nikâh da cimânın sebebidir. Birşeyi onun sebebinin ismiyle isimlendirmek câizdir.

Cenâb-ı Allah'ın, إِلاَّ أَنْ تَقُولُوا قَوْلاً مَعْرُوفًا *''Ancak ma'rûf bir söz söylemeniz müstesna...''* buyruğu ile ilgili bir soru vardır. O da şudur: Allah Teâlâ, bu istisnâyı nereden yapmıştır?

Cevap: Allah Teâlâ, ayetin başında ta'riz yollu nikâha tâlib olmaya müsaade edip, sonra da şüpheyi ve o kadınla başbaşa kalma hususunu gidermek için, onunla gizlice anlaşmaktan nehyedince, bu hükümde, o kadın ile ma'ruf sözlerle gizlice anlaşma hükmünü istisnâ etmiştir. Ma'ruf sözle gizlice anlaşmada, erkeğin güzel şeylerden bahsetmesi, ta'riz yollu talip oluşuna kuvvet versin diye, gizlice o kadına iyilikte bulunacağını, gerekli itinayı göstereceğini ve onun menfaatlerini tekeffül edeceğini va'adetmesidir.

وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّىٰ يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي
أَنفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ۚ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ ﴿٢٣٥﴾

''(Farz olan) iddet son buluncaya kadar da nikâh bağını bağlamaya azmetmeyin ve Allah'ın kalblerinizde olanı muhakkak bildiğini bilin. Artık bu işten sakının ve bilin ki Allah gafûr ve halîmdir''

(Bakara, 235).

Bil ki "azmetme" ile ilgili bazı izahlar vardır:

a) Azmetme, kalbin herhangi bir fiile bağlanmasından ibarettir. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ *''Bir kere azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et''* (Al-i İmran, 159) buyurmuştur.

(52) Lisânu'l-Arap, IX, 180.

Bil ki azim, sadece iş hususunda olur. Binaenaleyh âyette bir işin takdir edilmesi gerekir. عَزَمَ fiili, عَلَى harf-i cerri ile müteaddi olur. Meselâ, فُلَانٌ عَزَمَ عَلَى كَذَا *"falanca şu işe azmetti, iyice karar verdi"* denilir. Bunun böyle olduğu sâbit olunca, âyetin takdiri, وَلَا تَعْزِمُوا عَلَى عُقْدَةَ النِّكَاحِ *"nikâh bağına iyice karar vermeyiniz..."* şeklinde olur.

Sîbeveyh şöyle demiştir: "Bu gibi şeylerde hazif kıyasa göre yapılmaz. Binaenaleyh âyetin takdiri, وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ أَنْ تُقَدِّرُوهَا حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ *"İddet müddeti bitmeden, olabileceğini hesaplayarak nikâh bağına azmetmeyiniz"* şeklinde olur. Bundan maksad, iddet esnasında nikâhtan son derece sakındırmaktır. Çünkü bizzat azim (kararlı olma), azmedilen şeyden daha önce bulunur. Cenâb-ı Allah azmetmekten nehyedince, azmedilecek şeyden öncelikle nehyetmiş olur."

b) Azim, icâb (gerekli kılma) dan ibarettir. "(Bunu) size vâcib kıldım" manasında, عَزَمْتُ عَلَيْكُمْ denilir. Yine bu manada, "Bu, azimetler babındandır, ruhsatlar bâbından değil" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s) de, عَزْمَةٌ مِنْ عَزَمَاتِ رَبِّنَا *"(Bu), Rabbimin azimetlerinden bir azimettir"* ve, إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُخَصُهُ كَمَا يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى عَزَائِمُهُ *"Şüphesiz ki Allah azîmetlerinin (kesin emirlerinin) yerine getirilmesini sevdiği gibi, ruhsatlarının da yapılmasını da sever"* demiştir. İşte bu mânâdaki azim, bu sebepten dolayı, Allah Teâlâ hakkında kullanılabilir. Fakat birinci izaha göre "azim" Allah hakkında kullanılmaz.

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: "Gerekli kılma, o şeyin apaçık var olma sebebidir. Binaenaleyh, "azim" kelimesinin var olma manasında kullanılmış olması da uzak bir ihtimal değildir. Buna göre, وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ âyeti "iddet bitmedikçe bunu gerçekleştirmeyin, bunu yapmayın, bu hususta bir şey işlemeyin" manasındadır. Bu, muhakkik alimlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüştür.

c) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Hak Teâlâ, bu âyeti وَلَا تَعْزِمُوا عَلَى عُقْدَةَ النِّكَاحِ şeklinde ifâde etmemiştir. Çünkü bu tabirin manası, "O kadınları nikâh yapma hususunda zorlamayın" şeklinde olur. Nitekim sen, *"Seni şöyle yapmaya mecbûr ediyorum"* manasında, عَزَمْتُ عَلَيْكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا dersin.

Cenâb-ı Allah'ın, عُقْدَةَ النِّكَاحِ *"Nikâh bağı.."* tabirine gelince bil ki, "akd"in asıl manası "bağlamak"tır. Ahidler ve nikâhlar, ipin düğümlendiği gibi düğümlenip âdetâ bir bağ manasını ifâde ettikleri için, عُقُودٌ (bağlar) diye adlandırılmışlardır.

Allah Teâlâ'nın, حَتّٰى يَبْلُغَ الْكِتَابُ اَجَلَهٗ *"(farz olan iddet) sonunu bulunca-ya kadar"* buyruğunda zikredilen "kitap" ile ilgili iki görüş vardır:

a) O, farz kılınmış manasınadır. Buna göre âyetin manası, "farz olan iddet sonuna gelip, bitmedikçe..." şeklindedir.

b) Bu, كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ *"Size, oruç farz kılındı"* (Bakara,183) âyetinde olduğu gibi, bizzat "farz" manasınadır. Buna göre âyetin manası, "Bu teklif sona erip nihâyet bulmadıkça..." şeklindedir. "Farz kılındı" manasında, كُتِبَ (yazıldı) lâfzını kullanmak güzeldir. Çünkü yazılan şey, nefisler üzerinde daha kalıcı ve daha tesirli olur. Ayetteki, حَتّٰى kelimesi, gâyeyi (sonu) ifâde eden bir lâfızdır. Bundan dolayı, bunun, daha önceki yasağın kalktığını ifâde etmiş olması gerekir. Çünkü bir yasak için kullanıldığında gâyenin, o yasağın sona erdiğini göstermesi gerekir.

Cenâb-ı Allah daha sonra bu âyeti bir tehdid ile bitirerek, وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ مَا فِيْٓ اَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوْهُ *"Allah'ın kalblerinizde olanı muhakkak bildiğini bilin ve artık bu işten sakının"* buyurmuştur. Bu, Allah Teâlâ'nın, gizli ve açık olan herşeyi bildiği için, insanın gizli-âşikâr yaptığı herşeyde Allah'tan sakınmasının gerektiği hususunda bir dikkat çekmedir.

Cenâb-ı Hak, bu tehdidinden sonra va'ad-i ilâhisine yer vererek, وَاعْلَمُوْٓا اَنَّ اللّٰهَ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ *"ve bilin ki Allah gâfûr ve halîmdir"* buyurmuştur.

Henüz Cimâ Edilmeden ve Halvet-i Sahiha Olmadan (başbaşa kalınmadan) Boşanan Kadınların Hükmü

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَا لَمْ تَمَسُّوْهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوْا لَهُنَّ فَرِيْضَةً ۖ وَّمَتِّعُوْهُنَّ عَلَى الْمُوْسِعِ قَدَرُهٗ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهٗ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوْفِ ۚ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِيْنَ

"Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine bir mihir belirlemediğiniz kadınları boşarsanız, bunda size bir vebâl yoktur. O kadınları, zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre, ma'ruf bir mal ile faydalandırınız (onlara veriniz). Bu, muhsinler üzerine bir borçtur"

(Bakara, 236).

Bil ki boşanmış kadınlar dört kısımdır:

1) Kendileri için bir mihir belirlenen ve kendileriyle cimâ edilmiş olanlar. Allah Teâlâ, bunlarla ilgili hükmü daha önce zikretmiştir. O da şudur: Bunlar boşandığı zaman, haksızlıkla onlardan herhangi birşey geri alınmaz. Mihirlerinin tamamı onlarındır. Bunların iddetleri de üç **"kurû'u** dur.

2) Kendileri için henüz bir mihir belirlenmemiş ve kendileri ile cimâ edilmemiş kadınlar. Bunlarla ilgili hükmü Cenâb-ı Allah, tefsir etmekte olduğumuz âyette açıklamıştır: Bu kadınlar için mihir söz konusu değildir. Bunlara örfe göre mâkul şekilde bir miktar birşey verilir.

3) Kendileri için bir mihir belirlenmiş, fakat kendileri ile cimâ edilmemiş kadınlar. Bunlarla ilgili hüküm de, bundan sonraki ayet-i kerimede zikredilmiştir. O da şu ayettir:

وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ *"Eğer siz onları, kendileriyle cimâ etmeden önce boşar, fakat onlar için bir mehir belirlemiş olursanız, tayin ettiğiniz mihrin yarısını (onlara verin)"* (Bakara, 237).

Bil ki Cenâb-ı Hak, kendileriyle cimâ olunmadan boşanan kadınların iddetini Ahzâb sûresinde beyan etmiş ve,

اِذَا نَكَحْتُمُ الْمُؤْمِنَاتِ ثُمَّ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ فَمَا لَكُمْ عَلَيْهِنَّ مِنْ عِدَّةٍ تَعْتَدُّونَهَا فَمَتِّعُوهُنَّ

"Mü'min kadınları nikâhlayıp da sonra, onlarla cimâ yapmadan onları boşadığınız zaman, sizin için onlar hakkında sayacağınız bir iddet yoktur. Binaenaleyh onları fâidelendirin..." (Ahzâb, 49) diyerek, bunlar için bir iddetin söz konusu olmadığını bildirmiştir.

4) Kendileriyle cimâ yapılmış, fakat kendileri için bir mihir belirlenmemiş kadınlar. Bunların hükmü de, فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ اُجُورَهُنَّ *"O halde onlardan fâidelendiğiniz (kadınlara) ücretlerini veriniz..."* (Nisa, 24) ayetinde açıklanmıştır. Kıyas-ı Celî de buna delâlet eder. Çünkü ümmet-i Muhammed, nikâhlısı şüphesi ile cinsi münasebette bulunulan kadına mihr-i misil verilmesi gerektiği hususunda ittifak etmiştir. Binaenaleyh sahih bir nikâhla cinsi münasebette bulunulan kadın için bu hüküm öncelikle câri olur.

Bu taksim, âyetten kastedilen manaya dikkat çekmek içindir.

Bu taksimi, bir diğer ifâdeyle de göstermek mümkündür. Buna göre şöyle denilir: Nikâh akdi, her hâlükârda bir bedeli gerektirir. Sonra o bedel, ya belirlenmiş ve söylenmiş olur veyahut da olmaz. Belirlenmiş ve söylenmiş olur

da, o kadınla cinsi münasebette de bulunulur ise, bu bedelin (mihrin) tamamı kadın için tahakkuk eder. Bu, bundan önce Allah'ın zikretmiş olduğu boşanmış kadınlarla ilgili hükümdür. Eğer o kadınla cinsi münasebette bulunulmamış ise, belirlenen bedelin (mihrin) yarısı, boşanma sebebi ile düşer. Bu da, Allah Teâlâ'nın, bundan sonra gelecek âyette zikrettiği boşanmış kadınlarla ilgili hükümdür. Eğer bedel (mihir) zikredilmez, o kadınla cinsi münasebette de bulunulmamış ise, bunların hükmü Allah'ın tefsir ettiğimiz âyette beyân ettiği hükümdür. Böyle kadınların mihri ve iddeti yoktur. Boşayan erkeklerin, bunları biraz mal ile fâidelendirmeleri gerekir. Eğer mihir belirlenmeksizin, cinsi münasebet bulunur ise, bu durumdaki boşanmış kadının hükmü bu âyetlerde zikredilmemiştir. Fakat alimler, böyle kadınlar için mihr-i misilin verilmesinin vacib olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu taksimata dikkat çektikten sonra âyetin tefsirine dönüyoruz:

Cenâb-ı Allah'ın, لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ *"... Kadınları boşarsanız, bunda size bir vebal yoktur"* âyeti, talâkın câiz olduğu hususunda bir nastır. Bil ki âlimlerimizin çoğu, üç talâkı bir defada vermenin haram olmadığını beyân hususunda bu ayete dayanmışlar ve şöyle demişlerdir: *"Size bir vebal yoktur"* tabiri bütün boşama çeşitlerini içine alır. Çünkü bu ifâdeden, "üç" istisnâ edilebilir ve *"Eğer kadınları boşarsanız bunda size bir vebâl yoktur; ancak sizin onları üç talâkla boşama durumunuz müstesnâ. Eğer böyle yaparsanız günah olur"* denilebilir. Bu görüşte olanlar, "İstisnanın hükmü şudur: Eğer istisna olmasaydı, istisnâ edilen şeyin hükmü, müstesnâ minh'in (kendisinden istisnâ edilen şeyin) hükmüne dâhil olurdu. Böylece Hak Teâlâ'nın, *"...Eğer kadınları boşarsanız, bunda size bir vebal yoktur"* tabirinin, bütün boşama çeşitlerini yani, tek tek boşamayı ve üç talâkı birden vermeyi içine aldığı ortaya çıkmış olur. Bana göre bu istidlâl zayıftır. Çünkü âyet,bu "talâk" mâhiyetinin meydana getirilmesindeki izne delâlet eder. Bu âyetle amel etmede, talâkı bir kere yapmak kifâyet eder. İşte bundan ötürü biz, mutlak emrin tekrar tekrar yapmayı ifâde etmeyeceğini söylüyoruz. Binaenaleyh bir kimse hanımına, "eve girersen sen boşsun" dediğinde, bu yemin tek bir kere talâka bağlanmış olur. Bu sebeple bu âyetin üç talâkı birden vermeyi içine almadığı ortaya çıkmış olur. Onların bahsettikleri istisnâ meselesi hakkında biz deriz ki: "Bu da "emir" mefhumu ile bir müşkillik arzeder. Çünkü, muhakkik alimlerin ittifakı ile, emir tekrar yapmayı ifâde etmez. Fakat şöyle denilebilir: صَلِّ إِلاَّ فِي الْوَقْتِ الْفُلاَنِيِّ "Falanca vakit müstesna, namaz kıl." Yine, وَصُمْ إِلاَّ فِي الْيَوْمِ الْفُلاَنِيِّ "Falanca gün müstesnâ, oruç tut." Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, مَالَمْ تَمَسُّوهُنَّ *"Kendileriyle temas etmediğiniz (kadınlar)"* ifâdesi hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza ve Kisâî, "mufâ'ale" babından olmak üzere, fiili تُمَاسُوهُنَّ şeklinde okumuşlardır. Ahzab sûresindeki aynı fiili de aynı şekilde okumuşlardır (Ahzab, 49). Diğer kıraat imamları ise bunu elifsiz olarak, تَمَسُّوهُنَّ şeklinde okumuşlardır.

Hamza ve Kisâî kıraatinin delili şudur: Karı-kocadan herbirinin bedeni (cimâ esnasında) diğerinin bedenine temâs eder. Böylece de ikisi de karşılıklı birbirlerine dokunmuş olurlar. Yine bu kıraate, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا *"O ikisi birbiriyle temâs etmeden önce..."* (Mücâdile, 3) âyeti de delâlet eder. Mücâdile suresindeki bu fiil, bütün kıraat imamlarının ittifakıyla böyle okunmuştur.

Diğer kıraat imamlarının delili ise, bütün kıraat imamlarının, وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشَرٌ *"Bana hiçbir insan dokunmadı.."* (Al-i İmran, 47) âyetinin bu şekilde okunuşunda ittifak etmiş olmalarıdır. Bir de bu manadaki lâfızların çoğu, فَاعَلَ vezninde değil, فَعَلَ vezninde gelmiştir. Bu, لَمْ يَطْمِثْهُنَّ *"Onlara dokunmamıştır"* (Rahmân, 56) ve, فَانْكِحُوهُنَّ بِاِذْنِ اَهْلِهِنَّ *"ve onları âilelerinin izniyle nikâhlayın.."* (Nisa, 25) âyetlerinde olduğu gibidir. Yine âyette zikredilen "temas" tan murad, cimâ etmektir. Bu da erkeklerin fiilidir. Bu, Ahzab sûresinde (49. ayette) geçen "temas" tan muradın, cinsi münasebet olduğunu gösterir. Fakat zıharla ilgili, مِنْ قَبْلِ اَنْ يَتَمَآسَّا (Mücadele, 3) âyetine gelince bundan murad, cimâ olmayan bir temastır. Çünkü zıhar yapılmış kadına zıharlı iken temâs etmek haramdır. Ayeti, تُمَاسُوهُنَّ şeklinde okuyan kıraat imamlarının bazıları da, bu lâfzın تَمَسُّوهُنَّ mânâsına geldiğini, ve çünkü فَاعَلَ vezni ile bazan فَعَلَ manası kastedildiğini söylemişlerdir. Mesela Arapların, طَارَقْتُ النَّعْلَ "Nâlini kırdım" ve عَاقَبْتُ اللِّصَّ "Hırsızı cezalandırdım" sözü gibi. Bunun misalleri çoktur.

İKİNCİ MESELE

Birisi şöyle diyebilir: "Âyetin zâhiri, boşayan erkeklere günah olmayışının, cinsi münasebet yapılmamış olma şartına bağlandığını ihsâs ettirir. Halbuki böyle değildir. Çünkü cinsi münasebetten sonra hanımını boşayan erkeğe de günah yoktur." Buna pekçok yönden cevap verilir:

a) Âyet temastan (cinsi münasebetten) önce, boşamanın mübah olduğuna mutlak olarak delâlet eder. Fakat bu mutlak oluş, temastan sonraki boşama için değildir. Çünkü hayız esnasında ve içinde cinsi münâsebet yapılmış olan temizlik dönemi esnasında erkeğin karısını boşaması helâl olmaz. Âyette zikredilmiş olan hüküm, boşamanın mutlak manada helâlliği olunca ve mutlak manada boşamanın helâl oluşu da cinsi münasebette bulunmama şartına bağlı olunca, lâfzın zâhirî mânâsı doğru olur.

b) Bazı âlimler bu ayetteki مَا lâfzının, الَّذِى manasında olduğunu, âyetin takdirinin ise, إِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ اللاتى لَمْ تَمَسُّوهُنَّ "kendileriyle henüz temâsta bulunmadığınız hanımlarınızı boşarsanız size günah (vebal) yoktur" şeklinde olduğunu, fakat bu مَا lâfzının çekimi olmayan câmid bir isim olduğunu, kendisinde i'rab'ın ve adedin ortaya çıkmadığı bir lâfız olduğunu söylemişlerdir. Bu takdire göre, مَا lâfzı bir şart gibi olur ve yukarıdaki sual de kendiliğinden yok olur.

c) **Kaffâl** (r.h)'ın etrafında dönüp dolaştığı husustur. Onun sözü benim dediğim şu neticeye varır: Bu âyetteki günahtan murad, mihrin gerekli olduğudur. Buna göre âyetin takdiri, "Ancak şu iki şeyden biri sebebiyle mihir vâcib olur. Bu iki husus birlikte bulunmadığı zaman ise mihir vâcib olmaz" manasında olmak üzere, "Kadınlarla temasta bulunmadan veya onlar için bir mihir belirlemeden önce onları boşarsanız, size mihir yoktur" şeklindedir. Bu açık bir söz, fakat bizim لاَ جُنَاحَ "günah yoktur" tabirinden maksadın, "mihir gerekmez" mânâsı oluşunu izah etmemiz gerekir. İşte bu sebeple diyoruz ki, جُنَاحَ lâfzını, "mihir" mânâsına ıtlak etmek muhtemeldir. Delil buna delâlet etmiştir. Binaenaleyh bu görüşü benimsemek gerekmiştir. Bunun muhtemel oluşunun izahı şöyledir: جُنَاحْ kelimesinin lûgat manası "ağırlık" tır. Gemi ağırlığından ötürü yalpaladığı zaman, اَجْنَحَتِ السَّفِينَةُ denilir. Kendisinde (manevi) bir ağırlık olduğu için günah, جُنَاحْ diye isimlendirilmiştir. Hak Teâlâ, وَلَيَحْمِلُنَّ اَثْقَالَهُمْ وَاَثْقَالاً مَعَ اَثْقَالِهِمْ *"Onlar kendi yüklerini, o yükleriyle berâber daha nice (günah) yüklerini yükleneceklerdir"* (Ankebût, 13) buyurmuştur. جُنَاحْ ağırlık manasına olunca ve mihir vermenin gerekliliği de bir ağırlık ve yük olunca, mihir'in bir "cünâh" olduğu ortaya çıkmış olur. Binaenaleyh lâfzın bu manaya muhtemel olduğu sâbit olmuş olur. Biz, delilin şu iki bakımdan, جُنَاحْ dan muradın "mihir" olduğuna delâlet ettiğini söyledik:

a) Hak Teâlâ, لاَ جُنَاحَ عَلَيْكُمْ اِنْ طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ مَالَمْ تَمَسُّوهُنَّ اَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً *"Kendileriyle temas etmediğiniz veya kendilerine bir mihir belirlemediğiniz kadınları boşarsanız, bunda size bir vebâl (cünâh) yoktur"* buyurmuş, günahın olmayışını bir gaye yani vâde ile sınırlandırmıştır. O gaye de ya cinsi münasebetin veya mihrin belirlenmesinin bulunmamasıdır. Buna göre ayetin takdiri, "Bu ikisinden biri bulunduğu zaman, bu günah söz konusudur" şeklinde olur. Sonra bu iki hususta biri bulunduğu zaman söz konusu olan günah (yük) de, mihrin gerekmesidir. Binaenaleyh âyetin başında bahsedilen "günah olmayışı"nın, mihrin gerekmesi manasında olduğuna kesin olarak hükmetmek gerekir.

b) Temâstan önce kadınları boşamak iki türlü olur:

1) Temastan önce ve mihir belirlenmeden önce boşama. Bu tür, işte bu âyette zikredilmiştir.

2) Temastan önce ve mihir belirlendikten sonra boşama. Bu tür boşama da, bu âyetten sonra gelen, وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً *"Eğer siz onları, kendilerine temas etmeden önce boşar, (fakat önceden) onlar için bir mihir belirlemiş olursanız..."* (Bakara, 237) âyetinde zikredilmiştir. Bu tür boşamada, Cenâb-ı Hak, takdir edilen mihrin yarısının kadına verilmesini vâcib kılmıştır. Bu tür boşanma, adetâ önceki tür boşanmanın bir mukâbilidir. Binaenaleyh, orada söz konusu olmadığı belirtilen günah (mihir), bu kısımda var sayılmıştır. Burada olduğu kabul edilen günah (yük), mihrin verilmesi yükü olunca, orada olmadığı söylenen günahın da, mihrin gerekliliği olduğunun söylenmesi gerekir. Allah en iyisini bilendir.

Bil ki biz, bu âyetin tefsirinin başında boşanan kadınların dört kısım olduğunu söylemiştik. Bu âyet, o dört kısımdan sadece üçünün hükmünü açıklar. Çünkü âyetin takdiri, "mihir ancak temâs olunca veya belirlendiği zaman gerekir" şeklinde olunca, bundan, kendisiyle temas edilmeyen ve mihri belirlenmemiş olan kadınlara mihrin verilmesinin gerekmemesi; temâsta bulunulmuş fakat mihri belirlenmemiş ve mihri takdir edilmiş fakat temasta bulunulmamış olan kadınlardan her biri için mihrin verilmesinin gerektiği anlaşılmış olur. Böylece bu âyet bu üç kısmın hükmünün beyânını ihtiva etmiş olur. Dördüncü kısma gelince ki, bu, kendisi ile temâs edilmiş ve mihri belirlenmiş kadınlardır, bunların hükmünün beyânı önceki âyette geçmiştir. Bu takdire göre bu âyetler, bütün bu dört kısmın hükmünün hepsini içine almış olur. Bu, kelimelerin taşıdığı ince manalarındandır. Bunları bize ihsanından dolayı Allah'a hamdolsun.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Bekir el-Esamm ve **Zeccâc** şöyle demişlerdir: Bu âyet, mihirsiz nikâh akdinin câiz olduğuna delâlet eder. **Kâdî** de, "Bu ayet, mihirsiz nikâh akdinin cevâzına değil, sıhhatine delâlet eder" demiştir.

Bu âyetin, mihirsiz nikâhın sahih olduğunu beyân etmesine gelince; şayet bu nikâh sahih olmasaydı, ne talâk meşrû olurdu, ne de "mut'a" gerekirdi.

Ama, bu âyetin mihirsiz nikâh akdinin caiz olduğuna delâlet etmediğine gelince; çünkü, bir şeyin sahîh olmasından, hayız zamanında boşamanın haram olduğu, bununla beraber boşanırsa bu boşamanın sahih olacağı delili ile, o şeyin caiz olduğu hükmü çıkarılamaz.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, bu âyette bahsedilen dokunmadan muradın, duhûl (cinsî münasebet) olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. **Ebu Müslim** ise bu hususla ilgili olarak şöyle der: "Allah'u Teâlâ, kullarını birbirlerine karşı hitâb ederken, lâfızların en güzelini seçme hususunda terbiye etmek için, تَمَسُّوهُنَّ tabiriyle cinsi münâsebetten kinâyede bulunmuştur.

Hak Teâlâ'nın, أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً sözünün mânası, "erkekler, kendilerine vâcib kıldıkları muayyen bir miktar (şeyi), mihir olarak o kadına takdir ederler" demektir. Çünkü Arapça'da "farz", takdir etmek mânasındadır. Müfessirlerden çoğu burada, اوْ edâtının, وَ (vâv) mânasında olduğunu ve Hak Teâlâ'nın, "Onlara dokunmadığınız ve onlara herhangi bir mihir takdir etmediğiniz..." mânasını murad ettiğini söylemişlerdir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, أَوْ يَزِيدُونَ *"Veya daha da fazlaydılar.."* (Saffât, 147) âyetindeki, أَوْ gibidir. Özet olarak sunduğumuz bu hususlarda iyice düşündüğünde, bir te'vîl,bir zorlama, hatta kesinlikle bir hata olduğunu anlarsın. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَمَتِّعُوهُنَّ *"O kadınları faydalandırınız"* emrine gelince, bil ki Allah'u Teâlâ cinsi temas olmayıp, mihir de takdir edilmediğinde, kadınlara bir mihir verilmeyeceğini beyan edince bu durumdaki kadınlara bir "mut'a" nın verilmesinin vâcib olduğunu beyan etmiştir. Mut'a lâfzıyla ilgili tefsir,'Hak Teâlâ'nın, فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ *"Kim hacca kadar umre ile faydalanırsa..."* (Bakara, 196) âyetinin tefsirinde geçmişti. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Boşanmış kadınlar iki sınıfa ayrılırlar:

1) Cinsî temastan önce boşanmış kadınlar.

2) Cinsî temastan sonra boşanmış kadınlar. Cinsi temastan önce boşanan kadınlar hakkında, önce bir bakılır. Eğer bu kadın için herhangi bir mihir takdir edilmemişse, bu kadına, tefsirini yaptığımız âyetten dolayı "mut'a" verilmesi gerekir. Eğer bu kadına bir mihir takdir edilmişse, mut'a verilmez. Çünkü Allah'u Teâlâ onun hakkında, mihrin yarısını vâcib kılmış, ama mut'a verilmesinden bahsetmemiştir. Eğer mut'a vermek de vâcib olsaydı, muhakkak ki Allah onu da o âyette zikrederdi. **İbn Ömer**, boşanan her kadına mut'a vermenin gerekli olduğunu, ancak kendisine bir mihir takdir edilip de kendisiyle cinsi münasebette bulunulmayan kadına mihrin yarısının yeteceğini söylemiştir.

Ama, kendisine mihir ister takdir edilsin, isterse edilmesin, temastan sonra boşanan kadın "mut'a" ya hak kazanır mı? meselesiyle ilgili iki görüş vardır:

Şafiî, kavl-i kadîminde, bu durumdaki kadına mut'a verilmeyeceğini, çünkü bu kadın duhûlden önce ve mihir takdir edildikten sonra boşanmış olan kadın gibi, mihrin yarısına hak kazandığını söylemiştir.

Ebu Hanife de aynı hükmü vermiştir. **Şafii,** kavl-i cedîdinde, bu kadına mut'a verileceği hükmünü vermiştir ki, bu **Ali İbn Ebî Tâlib**'in,**Hasan İbn Ali**'nin ve **İbn Ömer** (r.a)'in görüşüdür. Bunun delili ise, Hak Teâlâ'nın, وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ *"Boşanan kadınların da, meşrû bir surette faydalanmaları haklarıdır"* (Bakara, 241) ve; فَتَعَالَيْنَ أُمَتِّعْكُنَّ *O zaman gelin, sizi metâlandırayım"* (Ahzâb 28) âyetleridir. Bu ikinci âyet, Hz. Peygamber (s.a.s)'in kendileriyle cinsi münasebette bulunduğu kadınlar hakkındadır. Bu durumdaki kadınların hükmü mihir takdirinden sonra ve cinsi temastan önce boşanmış kadınların hükmü gibi değildir. Çünkü mihir takdirinden sonra ve cinsi temastan önce boşanan kadınlar, mihre müstehak olurlar. Ama bir bedelin onlara verilmesinin mübah görülmesi mukabilinde değil... Dolayısıyla, bu durumdaki kadınlar mut'a'ya müstehak olmazlar. Duhûlden sonra boşanan kadınlar, ferclerinin mübah görülmesi mukabilinde mihre hak kazanmışlardır. İşte bundan dolayı, ayrılığın doğuracağı yalnızlığı gidermek için, o kadına "mut'a" vermek vâcib olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Şafii ve Ebu Hanife'nin mezhebine göre mut'a vermek vâcibtir. Bu, **Şureyh, Şa'bi** ve **Zührî**'nin görüşüdür. Medinelilerden olan "fukahâ-i seb'a" dan, mut'a'yı vâcib kabul etmedikleri de rivâyet edilmiştir ki, bu **İmâm-ı Mâlik**'in görüşüdür. Bizim delilimiz, Hak Teâlâ'nın, وَمَتِّعُوهُنَّ emridir. Emrin zâhiri, vücûb ifâde eder. Yine Hak Teâlâ, وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ (Bakara, 241) buyurmuş, bu "mut'a"yı, onların bir mülkü ya da onların mülkü mânasında kabul etmiştir. **Mâlik**'in delili ise, Hak Teâlâ'nın, âyetin sonunda حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ *"Bu, muhsinler üzerine bir borçtur"* (Bakara, 236) buyurarak, bunu bir ihsân kabûl etmiş olmasıdır. Bir şey vâcib olmadığı zaman onun hakkında, "o bir ihsândır" denilir.. Eğer bir kimseye bir borcu ödemesi vâcib olur da, onu öderse, o kimse için, "o ihsanda bulundu" denilmez. Yine Hak Teâlâ, مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ *"İyilik edenleri sorumlu tutmaya bir yol yoktur"* (Tevbe, 91) buyurmuştur ki, bu da bu hususun vâcib olmadığına delâlet eder.

Mâlik'in bu deliline şu şekilde cevâp verebiliriz: Sizin zikrettiğiniz bu ayet, aslında bizim görüşümüz için bir delildir. Çünkü Allah'u Teâlâ, حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ buyurmuş, bu "hakk"ı, عَلَى kelimesiyle zikretmiştir ki, bu vücub ifâde eder. Bir de, هٰذَا حَقٌّ عَلَى فُلَانٍ "Bu, falanca üzerinde olan bir haktır" denildiğinde, bundan bir "nedb" değil, aksine vücûb anlaşılır.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Mut'a" ve "metâ" kelimelerinin aslı,kendisiyle devâmlı faydalanılmayan, aksine kısa zamanda sona eren bir istifâde etme ve faydalanmadır. İşte bu mânâdan dolayı, اَلدُّنْيَا مَتَاعٌ "Dünya, geçici bir faydalanmadır" denilmiştir. Lezzet duyma da çok çabuk sona erdiği ve çok az sürdüğü için, 'temettu" diye adlandırılmıştır.

Hak Teâlâ'nın, عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ *"Zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْمُوسِعِ kelimesi zenginliğinden dolayı genişlik içinde bulunan "zengin" demektir. Malı çok, hali vakti de yerinde olduğunda, اَوْسَعَ الرَّجُلُ denilir. Yine bir kimseye imkân tanıdığında, o kimse için, أَوْسَعَهُ كَذَا "Ona şu genişliği, imkânı tanıdı" denilir. Hak Teâlâ'nın, وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ *"Muhakkak ki biz, genişleticiyiz"* (Zâriyat, 47) sözü de bu mânâdadır. Hak Teâlâ'nın, قَدَرُهُ tabirine gelince, "kişinin tâkâtı ve imkânı kadarınca..." demektir. Bu mânâya göre, âyetten bir muzâf hazfedilmiş olur...

اَلْمُقْتِرُ ise, fakirliğinden dolayı, darlık içinde bulunan kimse demektir. Bu, malı çok az ve fakir kişi demektir. Bir kimse fakir düştüğünde de, اَقْتَرَ denilir.

İKİNCİ MESELE **İbn Kesir, Nâfi ve Âsım'ın Ebu Bekr** isimli râvisi, dâl harfinin sükûnuyla, قَدْرُهُ şeklinde; diğer kıraat imâmlarıysa, dâl harfinin fethasıyla, قَدَرُهُ şeklinde okumuşlardır ki, bu iki kullanış da, miktar mânalarının hepsinde kullanılmaktadır. قَدَرَ الْقَوْمُ أَمْرَهُمْ يَقْدِرُونَهُ قَدْرًا "Şu topluluğun kendi işlerine gücü yetti, ona gücü yetiyor"; وَهٰذَا قَدْرُ هٰذَا "Şu şu miktardadır"; وَاحْمِلْ عَلَى رَأْسِكَ قَدْرَ مَا تُطِيقُ "Başının üzerinde, gücünün yettiği miktarı taşı"; قَدَرَ اللّٰهُ الرِّزْقَ يَقْدِرُهُ وَيُقَدِّرُهُ قَدْرًا "Allah rızka gücü yeter, ona gücü yeter ve rızkı takdir eder", وَقَدَرْتُ الشَّيْءَ بِالشَّيْءِ أَقْدِرُهُ قَدْرًا "Bir şeyi bir şeyle ölçtüm, onu ölçüyorum..." ve, وَقَدَرْتُ عَلَى الْأَمْرِ أَقْدِرُ عَلَيْهِ قُدْرَةً "Şu işe gücüm yetti, ona muktedirim" denilir. Bütün bu örneklerde, dâl harfini hem harakelemek, hem de sakin yapmak caizdir. Yine, هُمْ يَخْتَصِمُونَ فِي الْقَدَرِ وَالْقَدْرِ "Onlar, miktar hususunda davalaşıyorlar" ve, وَخَدَمْتُهُ بِقَدْرِ كَذَا وَبِقَدْرِ كَذَا "Ona şu miktar mukabilinde hizmet ettim" denilir. Nitekim Hak Teâlâ da, فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا *"Vadiler kendi miktarınca sel olmuştur"* (Ra'd, 17) ve, وَمَا قَدَرُوا اللّٰهَ حَقَّ قَدْرِهِ *"Allah'ın kadrini lâyık olduğu şekilde takdir edemediler"* (Zümer, 67) buyurmuştur.

Şayet âyetteki, قَدْرِهِ kelimesi, قَدَرِهِ şeklinde okunursa, yine câiz olur. Yine Hak Teâlâ, إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ *"Şüphesiz ki biz herşeyi, bir takdir ile yarattık"* (Kamer, 49) buyurmuştur. Eğer, بِقَدَرٍ kelimesi, بِقَدْرٍ şeklinde okunursa, yine caiz olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hak Teâlâ'nın, عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ *"Zengin olanlarınız gücüne göre, fakir olanınız da yine gücüne göre..."* buyruğu, mut'anın takdirinin içtihada havale edildiğine delâlet eder. Bir de, bu mut'a (boşanan kadına verilecek bir miktar mal), Allah Teâlâ'nın, hanımlar için teminini gerekli kıldığı nafaka gibidir. Cenâb-ı Allah zenginin fakirden farklı hareket edeceğini beyân buyurmuştur. **Şafiî** "Zengin olan kimsenin, mut'a olarak, boşadığı hanımına bir hizmetçi vermesi; orta halli kimsenin, otuz dirhem; fakir kimsenin ise, bir başörtüsü ve benzeri birşey vermesi müstehabtır" demiştir.

İbn Abbas (r.a)'dan, muta'nın en çoğunun bir hizmetçi (köle); en azının bir başörtüsü olduğu ve insan en az ve en çok taraflarından hangi miktarı verir ise câiz olacağını söylediği rivayet edilmişir.

Ebu Hanife ise "mut'a"nın mihr-i mislin yarısından fazla olamayacağını; çünkü mihri belirlenen kadının durumunun, mihri belirlenmemiş kadının durumundan daha iyi olduğunu; sonra cinsi temastan önce boşanmış kadınlara mihr-i müsemmâ'nın (belirlenen mihrin) yarısından daha fazlası gerekmediği için, mihr-i mislin (ailesindeki emsali kadınlara verilen mihrin) yarısından fazla olmamasının daha evlâ olduğunu söylemiştir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Allah'ın, مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ *"ma'rûf bir mal ile..."* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin mânâsı, "bunun kocanın zenginliğine ve fakirliğine göre olması gerekir" demektir. Sonra âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bazı alimler hem kadının hem kocanın durumunu nazar-ı dikkate almışlardır. Bu, **Kâdî**'nin görüşüdür. Bazıları da sadece kocanın zengin veya fâkir oluşunu nazar-ı dikkate almışlardır. **Ebu Bekir er-Râzi** (r.h), mut'a hususunda erkeğin durumunun, mihr-i misil hususunda ise kadının durumunun nazar-ı dikkate alınacağını, nafaka hususunda da aynı şekilde (erkeğin durumuna göre) hareket edileceğini söylemiştir. **Ebu Bekr er-Râzi**, ayetteki, وَعَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ *"Zengine, gücüne göre..."* sözünü;**Kâdî** ise, بِالْمَعْرُوفِ tabirini delil getirmişlerdir. **Kâdî**'ye göre, "ma'ruf" sözü, karı ile kocanın durumlarının nazar-ı dikkate alınaca-

ğını gösterir. Çünkü soylu kadın ile, onun gibi olmayan kadın arasında bir fark görmemek ma'ruf (örfe uygun) sayılmaz.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, مَتَاعًا sözü, فَمَتِّعُوهُنَّ "Onları faydalandırınız" ifâdesini te'kid için getirilmiştir, مَتِّعُوهُنَّ تَمْتِيعًا بِالْمَعْرُوفِ "Onları ma'ruf bir şekilde mutlaka faidelendiriniz" manasındadır. حَقًّا kelimesi ise, مَتَاعًا kelimesinin sıfatıdır. Yani, "O erkeklere vermeleri gereken bir metâ.." demektir. Veya, حَقًّا mahzûf bir, حَقَّ "hak oldu, gerekti" fiilinin mef'ul-ü mutlakıdır ki buna göre takdiri: حَقَّ ذٰلِكَ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ "Bu, muhsin (iyi kimse)ler üzerine mutlak bir vecîbedir" şeklindedir. Bu kelimenin, ma'rife olan, قَدْرُهُ (gücüne göre) tabirinden hâl olarak mansub olduğu ve âmilinin, عَلَى الْمُوسِعِ câr-mecrûru olduğu söylenmiştir. Bunun mahzûf olan bir قَطَعَ (kesinleşti) fiilinin mef'ul-ü mutlakı olarak mansub olduğu da söylenmiştir.

Cenâb-ı Allah'ın, عَلَى الْمُحْسِنِينَ *"muhsinler üzerine"* tabirine gelince, burada " muhsinler "in özellikle zikredilmiş olmasının sebebi olarak şu izahlar yapılmıştır:

a) Kur'an'ın bu beyanından istifâde edenlerin sâdece muhsinler olması sebebiyledir. Bu ifâde, Allah Teâlâ'nın, إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرُ مَنْ يَخْشَاهَا *"Sen, ancak kıyametten korkan kimseleri inzâr edersin"* (Nazi'at, 45) ayeti gibidir.

b) **Ebu Müslim,** "Kim muhsinlerden olmayı isterse, işte onun yolu ve durumu budur" manasındadır. Muhsin, mü'min demektir. Binaenaleyh ayet,"Zikredilen hükümlere göre davranmak mü'minlerin yoludur" manasına gelir" demiştir.

c) حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ "Allah'a itaat etme hususunda yarışarak, kendi nefislerine iyilikte bulunanlara bir hak olarak" demektir.

★

★ ★

Mihir Tesbit Edilip Zifaf Olmaksızın Boşanan Kadınların Mihri

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ
إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوَ الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ
وَلَا تَنْسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

"Eğer siz onları kendilerine temâs etmeden (cinsî münasebetten) önce boşar, (fakat önceden) onlara bir mihir belirlemiş olursanız, belirlediğiniz o mihrin yarısı (onlarındır). Ancak kendilerinin vazgeçmeleri veya nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması müstesnâ... (Ey erkekler) sizin bağışlamanız takvâya daha uygundur. Aranızdaki üstünlüğü unutmayın. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir"

(Bakara, 237).

Bil ki Cenâb-ı Allah, kendisiyle cinsi münasebette bulunulmadan boşanmış kadınlar için, bir mihir belirlenmemiş ise, hükmün ne olacağını zikrettikten sonra, kendisiyle cinsi münasebette bulunulmadan önce ve fakat kendisi için bir mihir belirlendikten sonra boşanmış kadınların hükmünü beyân etti. Bu âyetle ilgili birkaç mesele bulunmaktadır:

BİRİNCİ MESELE

İmâm Şafiî'ye göre, kadın ile kocası arasında "halvet-i sahiha"nın olması mihri gerektirmez.

Ebu Hanife ise: "Halvet-i sahiha, mihri gerektirir. Yani halvet-i sahiha olduğu zaman mihir gerekir" demiştir.

Halvet-i sahiha, erkeğin kadın ile,görünen (hissi) ve şer'i bir engel olmaksızın başbaşa kalmasıdır. Hissi engeller, meselâ kadının uzvunun doğuştan kapalı olması, cinsi münasebete mânî bir ur veya hastalık bulunması, onlarla beraber uyuyor da olsa üçüncü bir şahsın olması gibi durumlardır. Şer'iata göre engel sayılan şeyler ise, kadının hayızlı veya lohusa olması, farz olan orucu tutuyor olması, farz namazını edâ ediyor olması, farz veya nafile olarak ihrama girmiş olması gibi durumlardır.

Şafiî'nin delili şudur: Cinsi münasebet olmadan meydana gelen boşanmalar, mihrin yarısının düşmesini gerektirir. Bu durumda cinsi temasdan önce boşanma olmuştur. Binaenaleyh, bu durumda da mihrin yarısının düştüğüne hükmetmek gerekir.

Bu delildeki birinci mukaddimenin izahı: Cenâb-ı Allah'ın وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمَسُّوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ âyetindeki, فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ *"Belirlediğiniz o mihrin yarısı"* sözü tam bir cümle değildir. Aksine, bu sözün tamamlanması için bir takdir yapmak gerekir. O da, فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ سَاقِطٌ "Belirlediğiniz o mihrin yarısı düşer" şeklinde veyahut, فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ ثَابِتٌ "Belirlediğiniz o mihrin yarısı düşmez" şeklindedir. Birinci takdir, maksûd, ikincisi ise, şu hususlardan dolayı "mercûh" (tercih edilmeyen)tur:

a) Bir şeye, إِنْ şart edâtıyla tâlik edilen şey, şart tahakkuk etmediği zaman, apaçık şekilde bulunmaz. Binaenaleyh, biz bu ifâdeyi vücûba hamledersek, "talîk kaidesi"ne göre amel etmeyi terketmiş oluruz. Çünkü mihrin yarısı, "tâlîk" ten önce de nefyedilmiş değildi. Ama onu, mihrin yarısının düşmesi mânâsına alırsak, o zaman tâlîk kazıyyesine göre amel etmiş oluruz. Çünkü bu mihrin yarısı, tâlîk'den önce de bulunuyordu.

b) Hak Teâlâ'nın, وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً *"Ve onlara bir mihir belirlemiş olursanız.."* buyruğu, o kimseye mihrin tamamının vâcib olmasını gerektirir. Çünkü o kimse mihir vermeyi üstlendiği zaman, Hak Teâlâ'nın, أَوْفُوا بِالْعُقُودِ *"Akidlerinizi yerine getiriniz"* (Mâide, 1) ifâdesinden dolayı, onun, mihrin tamamını vermesi gerekir. Binaenaleyh, mihrin yarısının kaldığını söylemeye bir ihtiyaç kalmaz. Çünkü mihrin tamamının vâcib olmasını gerektiren şey, onun yarısının da vâcib olmasını iktiza eder. Burada ihtiyaç duyulan husus, mihrin yarısının düştüğünü beyan etmektir. Zira, mihrin tamamının vâcib olmasını gerektiren şey bulununca, bu durumda ortaya çıkan sonuç, mihrin tamamının vâcib olması hususu olur.. Bundan dolayı, bu noktada, mihrin yarısının düşmesi hususu, izah edilmesi gerekli olan husus olmuş olur. Bu sebeple de âyeti, mihrin yarısının düştüğünü beyân mânasına hamletmek, onu mihrin yarısının vâcib olduğunu beyân etmekten daha evlâ olur.

c) Mihrin tamamını vermenin vâcib olduğuna delâlet eden âyet, daha önce geçmişti. Bu, Hak Teâlâ'nın, وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا *"Hanımlarınıza verdiğinizden bir şeyi almanız size helâl değildir"* (Bakara, 229) âyetidir. Binaenaleyh âyeti, mihrin yarısının düştüğü manasına hamletmek, onu mihrin yarısının vâcib olduğu mânasına hamletmekten daha evlâdır.

d) Âyette zikredilen husus cinsi temastan önceki talâktır. Talâkın cinsi münasebetten önce bulunmuş olması, mihrin yarısının düşmesi mânâsına uygun

olup, bir şeyin vâcib olması anlamına uygun düşmez. Âyette zikredilmiş olan husus, vücûb mânâsına uygun olan husus değil de, sükût (düşme) manasına uygun olan şey olunca, سَاقِطٌ takdirinde bulunmak daha evlâ olmuş olur. Biz bu izahları, şu maksattan dolayı derinlemesine yaptık: Çünkü ulemâdan bazıları, âyetin mânasının, فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ وَاجِبٌ "Takdir ettiğiniz mihrin yarısını vermeniz vâcibtir" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Halbuki mihrin yarısını vücûba tahsis etmek, hitâb delili bakımından olması hariç, diğer yarısının düştüğüne delâlet etmez. Halbuki bu hitab delili de, Ebu Hanife'ye göre delil değildir. Binaenaleyh, bizim bu tafsilâtlı yaptığımız açıklamadan maksat, bu suâli savuşturmak için olmuş olur.

İkinci mukaddimenin izahı da şudur ki bu ikinci mukaddime, "talâk" ın cinsi temastan önce olmuş olması hususudur. Âyette geçen temastan murad, ya el ile dokunma mânasına hakiki manadır veyahut da cinsi münasebetten kinâye olan bir ifâdedir. Bu iki mânadan hangisi alınırsa alınsın, talâkın bunlardan önce vaki olduğu muhakkaktır.

Ebu Hanife'nin delili ise, Hak Teâlâ'nın,

وَإِنْ أَرَدْتُمُ اسْتِبْدَالَ زَوْجٍ مَكَانَ زَوْجٍ وَآتَيْتُمْ إِحْدٰيهُنَّ قِنطَارًا فَلَا تَأْخُذُوا مِنْهُ شَيْئًا
أَتَأْخُذُونَهُ بُهْتَانًا وَإِثْمًا مُبِينًا ۝ وَكَيْفَ تَأْخُذُونَهُ وَقَدْ أَفْضٰى بَعْضُكُمْ إِلٰى بَعْضٍ

"Eğer bir zevcenin yerine başka bir zevce almak isterseniz, öbürüne yüklerle vermiş olsanız bile, (onun mehrinden) bir şey almayın. Bir iftira ve açık bir günah olarak alır mısınız onu? Onu nasıl alırsınız ki, birbirinize karılıp katıldınız.." (Nisa, 20-21) âyetidir. **Ebu Hanife** bu ayet ile şu iki bakımdan istidlâl etmiştir:

a) Allah'u Teâlâ biz insanları, mihri almaktan nehyetmiş, ama bu hususta boşama ile boşanmamayı birbirinden ayırmamıştır. Ne var ki biz bu nehyin halvet-i sahihadan önceki talâka tahsis edilmiş olduğu hususunda anlaşmıştık.. Kim burada bir tahsisin bulunduğunu iddia ederse, bunu izah etmesi gerekir.

b) Allah'u Teâlâ, insanları verdikleri mihri almaktan nehyetmiş ve bunu, birbirine karılıp katılma sebebine bağlamıştır. Ki, birbirine karılıp katılmadan maksat da halvet-i sahihadır. İfdâ, اَلْإِفْضَاءُ "fezâ" kelimesinden iştikâk etmiştir ki, bu da boş mekân demektir. Böylece biz halvetin de mihri gerektirdiğini anlamış oluruz.

Buna cevâbımız şudur: Hanefilerin istidlâl ettiği âyet, umûm ifâde eden bir ayettir; bizim istidlâl ettiğimiz âyet ise, husûs ifâde eden âyettir. Hâs, âmm'dan önce gelir. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً beyanı O'nun طَلَّقْتُمُوهُنَّ ifâdesindeki, هُنَّ mef'ûlünden haldir. Buna göre ayetin takdiri, طَلَّقْتُمُوهُنَّ حَالَ مَا فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً "Onlara bir mihir takdir etmiş olduğunuz halde onları boşarsanız..." şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ *"ancak kendilerinin vazgeçmeleri müstesna.."* ifâdesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Başına, fiilleri nasb eden أَنْ edatı da gelse, يَعْفُونَ fiilinin nûn'u düşmez. Çünkü, يَعْفُونَ kalıbı üzere olan fiiller cem-i müennes fiillerdir. Binaenaleyh bu kalıpta, cezm, nasb ve ref halleri aynıdır. يَعْفُونَ fiil cem-i müennes olarak kabul edilir ise, sonundaki nûn harfi cem-i müennes zamiri olur. Fakat cem-i müzekker gâib olarak kabul edilir ise bu nûn, fiilin ref alâmeti olur. İşte bundan dolayı, cem-i müzekker zamiri olan "vâv"ın düşmemesi gibi, cem-i müennes zamiri olan bu "nûn" da düşmez. Cem-i müzekker gâib için kullanılan, يَعْفُونَ fiilinden düşmüş olan vâv, cem-i müzekker zâmiri olan vâv olmayıp, fiilin lâme'l-fiili olan (illeti harf) vâvdır.[53] Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE

Âyetin mânâsı şöyledir: "Boşanmış olan kadınlar, vazgeçerler de kocalarından mihrin yarısını istemezlerse ve "O benim yüzümü görmedi, ben ona hizmet etmedim. Benden istifâde edemedi. Daha nasıl ondan birşey alayım?" derlerse, bu durum müstesnâ".

Hak Teâlâ'nın, أَوْ يَعْفُوَا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ *"Veya nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması müstesnâ.."* ifâdesiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayetteki, بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ tabiriyle ilgili iki görüş vardır:

a) Bu, kocadır. Bu görüş, **Hz. Ali, Saîd İbnu'l Müseyyeb,** sahâbe ve tâbîînden pek çok kimsenin görüşüdür ki, **Ebu Hanîfe** de bu görüşü benimsemiştir.

b) Bu velidir. Bu görüş, **Hasan el-Basrî, Mücâhid** ve **Alkame**'ye aittir ki, **Şafiî** de bu görüşü benimsemiştir.

---

(53) Bu fiilin aslı يَعْفُوُونَ idi. İğtal ile vavlardan biri hazfedilip bu hale gelmiştir. (Ç.)

Birinci görüşü savunanların delilleri şunlardır:

a) Velînin, kendisine velâyet ettiği kimsenin, ister büyük, isterse küçük olsun, mihrini bağışlama hakkı yoktur. Binaenaleyh âyeti, velî manasına hamletmek mümkün değildir.

b) Velînin elinde olan, nikâh akdidir. Akid bulunduğu zaman, nikâh düğümü de bulunmuş olur. Çünkü, فُعْلَة vezni, اَلْاُكْلَةُ ve, اَللُّقْمَةُ ("azıcık yemek", "lokma yemek") kelimeleri gibi, mef'ûl mânalarına delâlet eder. Ama, masdar olan اَلْعَقْدُ kelimesine gelince, bu, اَلْاَكْلُ ve, اَللُّقْمُ kelimeleri gibidir. Sonra akidden sonra meydana gelen ukdenin (nikâh düğümü ve bağının, velinin elinde değil, kocanın elinde olduğu herkesin malûmudur.

c) Hak Teâlâ'nın, اَلَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ tabirinin mânası, "nikâh ukdesi elinde olan kimse için bu hüküm sabittir; başkası için değil!.." demektir. Nitekim Hak Teâlâ, وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوٰى ۞ فَاِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَاْوٰى *"Ama kim, Rabbinin makamından korkar, nefsini hevâdan men ederse, işte cennettir onun varacağı yer"* (Nazîât, 40-41) buyurmuştur. Yani Allah,nefsi başkasının olan hevâdan değil, kendisinin hevâsından nehyetmiştir.: Cennet de, böyle olan kimse için söz konusudur. Dolayısıyla, cennet o kimsenin varacağı yer olur..

d) **Cübeyr İbn Mut'im**'den rivâyet edilen şu husustur: O, bir kadınla evlenmiş, akabinde onunla temasta bulunmadan kadını boşayıp mihrini eksiksiz vererek, "Ben affetmeye daha lâyıkım" demişti. Bu hareket de, sahâbenin, âyetten kocadan sâdır olan affı anladığına delâlet eder.

Ayetteki, وَالَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ tabiriyle murad edilenin velî olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Kocadan sudûr eden fiil, o kadına mihrin tamamını vermesidir. Bu ise, hibe olur. Hibe de, "afv" olarak adlandırılamaz. Birinci görüşü savunanlar, bu görüşe şu bakımlardan cevap vermişlerdir:

a) Evlenen erkeklerin çoğunlukla yaptığı iş, evlenirken kadına mihir vermeleridir. Binaenaleyh, erkek hanımını boşadığı zaman, ona mihir olarak verdiği şeyin yarısını istemeye hak kazanmış olur. Kadından mihri istemediği zaman, o mihri affetmiş olur.

b) Allah'u Teâlâ bunu, "müşâkele" kabilinden afv diye adlandırmıştır.

c) Afv ile bazan kolaylaştırma murad edilir. Meselâ,
فُلَانٌ وَجَدَ الْمَالَ عَفْوًا صَفْوًا denilir. Yani, *"Falanca, kolay yoldan mal elde etti!"* Biz bu sözün ne mânaya geldiğini, Cenâb-ı Hakk'ın,

فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ اَخِيهِ شَيْءٌ *"Fakat, kimin lehinde, maktûlün kardeşi tarafından bir şey affolunursa..."* (Bakara, 178) ayetini tefsir ederken izâh etmiştik. Bu açıklamaya göre, kocanın affetmesi, kadına mihrin tamamını kolay bir şekilde vermesi demektir.

Bu tabirden muradın veli olduğunu söyleyenler, karşı tarafın birinci cevabına şu şekilde cevap vermişlerdir: Kocadan affın bu şekilde sudûr etmesi, ancak bazı durumlara göre meydana gelebilir...Halbuki Hak Teâlâ, affa müracaat etmeyi her halûkârda, kayıtsız olarak zikretmiştir. Mutlak olan durumu mukayyet olan duruma hamletmek, aslolanın hilâfına bir durumdur. Bunlar, onların ikinci cevaplarına da şu şekilde cevap vermişlerdir: Kadından sudûr eden afv, kocayı "ibrâ" etmesi (onun, kendisine karşı bir borcunun olmadığını söylemesi) dir. Bu hakiki anlamda bir afvdır. Ama, o kocadan sudûr eden ise, sırf hibedir. O halde hibe, nasıl afv diye isimlendirilebilir? Bunlar, onların üçüncü cevaplarına da şu şekilde cevap vermişlerdir: Eğer affetme kolaylaştırma olsaydı, o zaman bir kimseye hakkında bir şeyi kolaylaştıran kimse hakkında, "O, onu affetti" denilirdi. Halbuki bunun böyle olmadığı bilinen bir husustur.

2) Kocaların zikredilmesi, Hak Teâlâ'nın, وَاِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ اَنْ تَمَسُّوهُنَّ *"Eğer siz kadınları, kendilerine temas etmeden önce boşarsanız..."* (Bakara, 237) âyetinde geçmiştir. Buna göre eğer, اَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ *"Veyâ nikâh düğümü elinde olan kimsenin bağışlaması..."* tabiriyle de kocalar murad edilmiş olsaydı, o zaman Hak Teâlâ muhâtab sîgasıyla, اَوْ تَعْفُوَا *"Veya senin affetmen..."* buyurması gerekirdi. Allah böyle demeyip, gâib sîgasıyla buyurunca bundan murâd edilenin, kocalardan başkaları olduğunu anlamış olduk.

Birinci görüşte olanlar, bu görüşe şöyle cevap vermişlerdir: Muhâtab sîgasından gâib sîgasına geçmenin sebebi, kocanın afv hususunda niçin istekli olduğu hususuna dikkat çekmektir... Buna göre mâna, "O kadınların, veya kadınların nikâh düğününe sâhip oldukları için, kadınları başka kocaları evlenmekten alıkoyan kocanın affetmesi hali müstesnâ..." Sonra, ayrılmak hususunda kadının herhangi bir etkisi bulunmaz.. Ondan ancak koca ayrılır... Böylece, muhakkak ki koca, kadının mihrini eksik vermeye veya tastamam vermeye daha ehil ve liyâkatli olur..

3) Nikâh düğümü kesinlikle kocanın elinde değildir. Çünkü, nikâhtan önce koca, kadın için bir yabancı idi. Kocanın hiçbir surette kadın hakkında tasarrufta bulunma yetkisi yoktur. Binaenaleyh, kadını evlendirmede kocanın herhangi bir etkisi ve tesiri bulunmaz. Ama onunla evlendikten sonra, nikâh

zaten bulunmuş olur. Var olan şeyi yeniden icada kimsenin gücü yetmez. Hatta kocanın nikâhı izâle etmeye de kudreti yoktur. Allah'u Teâlâ, nikâh elinde ve kudretinde olan kimseler için, affetmenin bulunabileceğini kabul etmiştir. Nikâh ukdesinde kocanın herhangi bir kudreti ve tesiri olmadığı ortaya çıkınca, bu ifâdeden muradın koca olmadığı sabit olmuş olur. Ama velînin, kadını evlendirmeye kudreti vardır. Binaenaleyh, bu sözden muradın koca değil, velî olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra bu görüşte olanlar bu tabirden muradın koca olduğunu söyleyenlerin yukardaki delillerine şu şekilde cevap vermişlerdir:

Birinci hüccet: Fiil, bazen bizzat o işi yapana, bazan da o işin sebebine nisbet edilir. Meselâ, sebebine nisbet edilerek şöyle denilir: بَنَى الْأَمِيرُ دَارًا "Hükümdar bir ev bina etti" ve, ضَرَبَ دِينَارًا "Para bastı..." Görünen odur ki kadınlar, kendilerine ait mühim işlerde ve menfaatlerine olan şeyleri koruyup gözetme hususunda velîlerin görüşlerine başvururlar. Yine görünen odur ki, evlilik işleriyle ilgili konulara kadın pek dalmaz.. Aksine bu hususu, tamamiyle velînin görüşüne havâle eder. Bu açıklamaya göre affetme hususu, velînin iradesine ve onun çabasına göre meydana gelmiş olur. İşte bu sebeple affetme meselesi, velîlere nisbet edilmiştir.

İkinci hüccet: Bu,onların "velinin elinde olan, nikâh ukdesi değil, nikâh akdidir" demeleridir. Biz deriz ki, "ukde" ile bazen akid mânası murad edilir. Nitekim Hak Teâlâ, وَلَا تَعْزِمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ *"Nikâh bağını bağlamıya azmetmeyiniz..."* (Bakara, 235) buyurmuştur. Biz, عُقْدَةٌ kelimesinin ism-i mef'ûl, مَعْقُودَةٌ mânasında olduğunu kabul etsek bile, ne var ki, مَعْقُودَةٌ de de, ancak akid vasıtasıyla oluşur, meydana gelir. Nikâh akdi ilk önce velînin elindedir. Bundan dolayı "nikâh düğümü" de, akdin netice ve sonuçları olması sebebiyle velînin elinde olmuş olur.

Üçüncü hüccet: Bu onların, الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ tabirinden kastedilen hükmün, kocanın kendisine ait olduğu şeklindeki görüşleridir. Buna şu şekilde cevap veririz: Böyle bir kayıtlamayı, lâfızdan elde etmek mümkün değildir. Çünkü, فُلَانٌ فِي يَدِهِ الْأَمْرُ وَالنَّهْيُ وَالرَّفْعُ وَالْخَفْضُ "Emretmek, nehyetmek, yükseltmek ve alçaltmak falancanın elindedir" denildiğinde,bununla o kimsenin elinde emrin bizzat kendisi, nehyin bizzat kendisi olduğu mânası kastedilmez. Aksine onun elinde, başkasına emretme, başkasını yasaklama yetkisinin bulunduğu kastedilmiştir. Burada da böyledir.

İKİNCİ MESELE

Şafiî bu ayetle, nikâhın ancak velinin izniyle câiz olabileceği hususunda istidlâl edebilir.. Bu böyledir çünkü müfessirlerin çoğunluğu, Allah'ın, أَوْ يَعْفُوَا الَّذِى بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ buyruğundan muradın, ya koca yahut da velî olduğu hususunda ittifâk etmiştir. Bu ifâdeyi, kocanın nikâh ukdesi hususunda kesinlikle bir tesiri ve bir kudreti olmadığını beyan etmemiz nedeniyle, kocaya hamletmek yanlış olur. Binaenaleyh bunu "velî" ye hamletmemiz gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca biz deriz ki, Hak Teâlâ'nın, بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ tabiri hasr ifâde eder. Çünkü, بِيَدِهِ الْأَمْرُ وَالنَّهْىُ denildiği zaman bunun mânâsı, "Emretmek, nehyetmek başkasının elinde değil, sadece onun elindedir" demektir. Nitekim Hak Teâlâ, لَكُمْ دِينُكُمْ (Kâfirûn 6) buyurmuştur. "Yani, yalnız size aittir, başkalarına değil..." Burada da, "nikâh ukdesi başkasının elinde değil, velînin elindedir" şeklinde bir mâna vardır. Durum böyle olunca, nikâh ukdesinin kadının elinde olması gerekir. Zaten elde edilmek istenen netice de budur. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَأَنْ تَعْفُوَا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى *"Ve sizin bağışlamanız, takvâya daha uygundur"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu söz (bu kalıp), hem erkeklere, hem de kadınlara berâberce yapılmış bir hitâptır. Ancak, erkekler ve kadınlar bir arada zikredildikleri zaman, "tağlib" erkeklerden yanadır. Tağlibin sebebi şudur: Gerek lâfız ve hitapta, gerek mânada müzekkerlik asıl, müenneslik ise fer'i (tâlî durum) dur. Lâfız bakımından müzekkerliğin asıl olmasına gelince, sen önce, قَائِمٌ dersin, daha sonra da, müennesliği kastederek, قَائِمَةٌ dersin. Müzekkere delâlet eden lâfız asıldır. Müennese delâlet eden lâfız ise asıl olan lâfzın fer'idir. Mâna bakımından aşıl olmasına gelince, kemâl, erkekler için; noksanlık hali de kadınlar içindir. İşte bu sebepten dolayı, müzekker ve müennes bir arada zikredildiğinde, müzekkerlik tarafı gâlip olmuş olur.

İKİNCİ MESELE

أَنْ تَعْفُوا hitabının ir'âbdaki yeri, mübtedâ olmasından dolayı, mahallen merfûdur. Kelamın takdiri ise, وَالْعَفْوُ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى *"Siz erkeklerin affetmesi, takvâya daha yakındır"* şeklindedir. لِلتَّقْوَى kelimesindeki lâm harfi, إِلَى mânasındadır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin mânası şöyledir: "Sizin birbirinizi affetmeniz, takvâ mânasının tahakkuk etmesine daha yakın olan bir hareket biçimidir.." Durum, şu iki sebepten dolayı bu şekilde olmuştur:

a) Hakkının verilmemesine müsamaha gösteren kimse, "muhsin" dir. Kim "muhsin" olursa, mükâfaata müstehak olmuş olur. Kim de mükâfaata müstahak olursa, bu mükâfaattan dolayı, mükâfaatın dışında olan cezâyı savuşturmuş ve onu ortadan kaldırmış olur.

b) Bu tarz bir hareket, kişiyi gerçekte takvânın kendisi olan "zulmü terketme"ye davet eder. Çünkü, Allah'a yaklaşmak maksadıyla, hakkından vazgeçerek, hakkının verilmemesine aldırış etmeyen kimse, hakkı olmayan bir şeyi almak sûretiyle başkasına zulmetmiş olmaktan son derece uzaklaşmış olur.

Hak Teâlâ, وَلاَ تَنسَوُا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ *"Aranızdaki üstünlüğü unutmayınız..."* buyurmuştur. Allah'ın bu tabirden maksadı, insanları "unutma" hadisesinden nehyetmek değildir. Çünkü unutmamak, insanın elinde olan bir şey değildir. Aksine bu ifâdeden maksat, "terketmek..." manasıdır. Buna göre Hak Teâlâ sanki, وَلاَ تتركوا الْفَضْلَ وَالإِفْضَالَ بَيْنَكُمْ "Aranızdaki üstünüğü ve birbirinizi üstün tutmayı ihmal etmeyiniz, bırakmayınız..." demek istemiştir. Bu böyledir, çünkü erkek kadınla evlendiği zaman kadının kalbi erkeğine bağlanmıştır. Bu sebeple erkek,onu cinsi temastan önce boşadığında, bu hareket o kadının erkek tarafından eziyyet görmesine sebep olmuştur. Yine erkek, kendisinden kesinlikle istifâde etme niyeti olmadan kadına mihir vermeyi tekeffül ettiği zaman, bu da o kadına eziyyet etmenin bir sebebi olmuştur. Dolayısıyla, Allah'u Teâlâ bunlardan herbirinin, diğerinin kalbinden bu tür sıkıntıları izâle edecek bir işe başvurmanın gerekli olduğuna tenbihatta bulunmuştur. Meselâ kocaya, kadına mihrin tamamını teslim etmesi sûretiyle onun kalbini hoşnut etmesini; kadına da mihrin tamamından vazgeçmesini öğütlemiştir. Daha sonra da, Allah'u Teâlâ, bilinen sünnetine göre âyetini, tehdit yerini tutan ifâdesiyle bitirerek, إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Şüphesiz Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir"* buyurmuştur.

★

★ ★

Namazlara ve "Salât-ı Vustâ" ya Devâm Etmenin Hükmü

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَوٰةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

"Namazlara ve salât-ı vusta'ya devâm ediniz.. Allah için, tam bir huşû ile kıyâmda durun"

(Bakara, 238).

Bil ki Allah'u Teâlâ, mükelleflere dinî malûmatları beyan edip ve onlara şeriatının kanunlarını iyiden iyiye izâh buyurunca onlara beş vakit namaza devam etmelerini emretmiştir. Bunun birkaç sebebi vardır:

a) Namazda Kur'an okumak, ayakta durmak (kıyâm), rükû, sücûd ve huşû manaları olduğu için namaz, Allah'ın heybeti karşısında kalbin hüznünü, insanın yapısında bulunan başkaldırı ve isyânın bulunmamasını ve Allah'ın emirlerine inkıyad edip, O'nun nehyettiği şeylerden vazgeçmeyi ifâde eder. Nitekim Hak Teâlâ, إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *"Muhakkak ki namaz edebsizlikten ve çirkin olan her şeyden alıkor"* (Ankebût, 45) buyurmuştur.

b) Namaz, kuluna Allah'ın rubûbiyyetinin celâlini, kulluğun tevâzuunu, zilletinini, mükâfaat ve cezâ işlerini hatırlatır, böylece de kulun Allah'a itaata boyun eğmesi kolaylaşmış olur. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ *"Sabır ve namazla yardım isteyin"* (Bakara, 45) buyurmuştur.

c) Nikâh, talâk ve iddet gibi daha önce geçmiş olan hususlar, dünyevî işlerle meşgûl olmayı ifâde ediyordu. Böylece buna Hak Teâlâ, âhiret işleri olan namaz mevzûunu eklemiştir. Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Âyetin Beş Vakit Namaza Delâlet Etmesi

Müslümanlar, farz olan namazın beş vakit namaz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Tefsirini yapmakta olduğumuz bu âyet de buna delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın *"Namazlara devâm ediniz"* emri, cemî sîgasının en azının üç olması bakımından, üç vakit namaza delâlet eder. Hak Teâlâ'nın daha sonra gelen, وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى *"orta namaza..."* tabiri de bu üçe ilâve edilen fazla bir şe-

yo delâlet eder. Aksi halde, bir tekrârın bulunması gerekir. Aslolan ise, tekrarın bulunmamasıdır. Sonra bu ilâve olan şeyin dördüncü vakit olması imkânsızdır. Aksi halde, dört vakit olan namazların ortası olan bir namaz bulunmaz. Binaenaleyh bu üç lâfzına, toplandığında bir orta namazın meydana gelebileceği bir başka sayının mutlaka eklenmesi gerekir. Bu toplamın en azı da, beştir. Binaenaleyh bu âyet, işte açıkladığımız yol ile, beş vakit namazın farz olduğuna delâlet eder. Bil ki yaptığımız bu istidlâl, el-vustâ kelimesinden muradın, sayı bakımından orta olan bir şey olduğunu; fazilet bakımından orta olan birşey olmadığını beyân ettiğimiz zaman tam ve eksiksiz olur. Biz bunu, inşaallah deliliyle beraber beyân edeceğiz. Her ne kadar bu ayet beş vakit namazın farz olduğunu gösterse de namazın vakitlerine delâlet etmez. Vakitlere tafsilâtlı olarak delâlet eden âyetler dört tanedir.

Birinci ayet: Hak Teâlâ'nın, فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ *"Haydi akşama girerken, sabaha ererken Allah'ı tenzih ediniz"* (Rûm, 17) âyeti. Bu ayet, vakitleri bildiren ayetlerin en açığıdır. Buna göre Hak Teâlâ'nın, فَسُبْحَانَ اللَّهِ tâbirinin mânası, "Yani, Allah'ı tesbih edin, akşam vaktinde Allah için namaz kılın" demektir ki, Allah bu akşam vaktiyle, akşam ve yatsı namazlarını kastetmiştir. وَحِينَ تُصْبِحُونَ sözü ile sabah namazını; وَعَشِيًّا (Rûm, 18) ile ikindi namazını ve وَحِينَ تُظْهِرُونَ (Rûm, 18) tabiri ile de öğlen namazını kastetmiştir.

İkinci ayet: Hak Teâlâ'nın,

أَقِمِ الصَّلٰوةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلٰى غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْاٰنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا

"Güneşin kayması anından, gecenin kararmasına kadar güzelce namaz kıl. Sabah namazını da... Çünkü sabah namazına şâhid olunur" (İsra, 78) âyetidir. Allah'u Teâlâ bu âyette, اَلدُّلُوكِ tabiri ile güneşin zevâlini kastetmiştir ki, bu ifâdenin muhtevasına öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazları girmektedir. Daha sonra da, وَقُرْاٰنَ الْفَجْرِ buyurarak, sabah namazını murad edmiştir.

Üçüncü ayet: Hak Teâlâ'nın,

وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا وَمِنْ اٰنَاۤءِ الَّيْلِ فَسَبِّحْ وَاَطْرَافَ النَّهَارِ لَعَلَّكَ تَرْضٰى

"Güneşin doğmasından evvel de, batmasından evvel de Rabbini hamd ile tesbih et. Gecenin bir kısım saatlerinde ve gündüzün etrafında da tesbih et ki, böylece ilâhî rızâya nail olasın!" (Tâ-hâ,130) âyetidir. Bazı âlimler bu âye-

tin beş vakit namaza delâlet ettiğini söylemişlerdir. Çünkü zaman, ya güneş doğmadan önce veya batmadan önce olur. Binaenaleyh gece ve gündüz kavramları bu iki terkîbin muhtevâsına dahil olmuş olurlar.

Dördüncü ayet: Hak Teâlâ'nın, وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ *"Gündüzün iki tarafında, gecenin de yakın saatlerinde dosdoğru namaz kıl"* (Hûd, 114) âyetidir. Hak Teâlâ'nın, طَرَفَيِ النَّهَارِ tabiriyle maksadı sabah ve ikindi; وَزُلَفًا مِنَ اللَّيْلِ ifâdesiyle ise, akşam ve yatsıdır. Bazı âlimler bu ayetle, vitir namazının vâcib olduğu hususunda istidlâl etmişlerdir. Çünkü, زُلَفًا kelimesi, çoğul bir ifâdedir. Çoğulun en azı ise üçtür.

İKİNCİ MESELE

Bil ki, namaza devâm etmeyi emretmek, onun şartlarını bulundurmaya devâmı emretmek demektir. Namazın şartları, bedenin, elbisenin ve namaz kılınan yerin temizliği; avret mahallinin örtülmesi, kıbleye yönelmek, namazın erkânına riâyet etmek ve ister kalbin, ister lisânın, isterse uzuvların amelleriyle ilgili olsun, namazı iptâl eden herşeyden kaçınmaktır. Namaz konusunda en mühim olan iş, niyyet etmektir. Çünkü niyyet, namaz konusunda asıl maksattır. Hak Teâlâ, وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ لِذِكْرِى *"Beni anmak için namaz kıl"* (Tâ-hâ, 14) buyurmuştur. Kim bu tarz üzere namazını edâ ederse, o kimse namazını bihakkın devâm ettirmiş olur. Aksi halde, hayır!.

Buna göre eğer, " حَافِظُوا emri, اَلْمُحَاصَمَةُ ve, اَلْمُقَاتَلَةُ lâfızları gibi müşareket ifâde eden bir bâbtan getirilmiştir. Buna göre, buradaki mâna nasıl olur?" denilirse, buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) "Muhâfaza", kul ile Rabbi arasında olur. Buna göre kula sanki şöyle denilmiştir: "Sana namaz kılmayı emreden Rabbin seni koruması ve gözetmesi için, namazına devâm et!..." Bu, Hak Teâlâ'nın, فَاذْكُرُونِى أَذْكُرْكُمْ *"Beni anınız ki, ben de sizi anayım"* (Bakara, 152) buyruğu gibidir.

Hadiste de, اِحْفَظِ اللّٰهَ يَحْفَظْكَ *"Sen Allah'ın hakkını gözet ki, Allah da seni muhafaza etsin"* (54) şeklinde gelmiştir.

b) Bu karşılıklı koruma işinin, namaz kılan kimseyle namaz arasında olmasıdır. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Namazının seni koruması için, sen de namazına devâm et!"

Bil ki namazın, namaz kılan kimseyi koruması şu üç şekilde olur:

1) Namaz, insanı günahlardan korur. Nitekim Hak Teâlâ,

(54) Tirmizi, Kıyame, 59 (4/667).

إِنَّ الصَّلٰوةَ تَنْهٰى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ *"Muhakkak ki namaz, edebsizlikten ve çirkin olan her şeyden alıkor"* (Ankebut, 45). Binaenaleyh, kim namaz kılmaya devâm ederse, namaz onu fuhşiyyattan korur.

2) Namaz insanı, belâ ve sıkıntılardan korur. Nitekim Hak Teâlâ, وَاسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلٰوةِ *"Sabır ve namaz ile, yardım isteyiniz"* (Bakara, 45) ve, وَقَالَ اللّٰهُ اِنِّى مَعَكُمْ لَئِنْ اَقَمْتُمُ الصَّلٰوةَ وَاٰتَيْتُمُ الزَّكٰوةَ (Maide, 12) buyurmuştur ki bunun mânası, *"Eğer namazınızı kılar, zekâtınızı da verirseniz ben yardımım ve korumamla, sizin yanınızdayım"* şeklindedir.

3) Namaz, namaz kılan kimseyi korur ve ona şefâat eder. Nitekim Hak Teâlâ, وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِاَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللّٰهِ *"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin. Kendiniz için önden ne hayır yollarsanız, Allah katında onu bulacaksınız"* (Bakara, 110) buyurmuştur.

Bir de namazda Kur'an okunur. Kur'an da, kendisini okuyan kimseye şefaât eder. Kur'ân hem "Şâfi" hem de "müşeffi" dir. Haberde şu şekilde vârid olmuştur: "Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri, (kıyamet gününde) iki bulut gibi gelirler ve kendilerini okuyanın lehinde şehâhette bulunarak, ona şefaât ederler."

Yine haberde şöyle gelmiştir: "Mülk sûresi kendisini okuyarak gece namazı kılan kimseden kabir azâbını savuşturur; haşr esnasında onu savunur, sırâtta onun iki ayağının dibinde durarak, cehenneme, "Hayır, ona ilişemezsin!" der. Allah en iyisini bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Salât-ı Vusta Ne Demektir?

Âlimler, "salât-ı vustâ" nın ne olduğu hususunda yedi görüş belirtmişlerdir.

Birinci Görüş: Allah'u Teâlâ, bu namaza devam etmeyi emretmiş, fakat bunun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır. Biz, "Allah'u Teâlâ onun hangi namaz olduğunu bize açıklamamıştır" dedik, çünkü eğer Allah'u Teâlâ bunu açıklamış olsaydı, o zaman,ya "Allah'u Teâlâ onu, katî veya zannî yolla beyân etmiştir" denilirdi ki, birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü o beyan, ya bu âyetle olur veya kesinlik ifâde eden bir başka yolla, veyahut da mütevâtir bir haberle olur.. Beyanın bu âyette bulunması mümkün değildir. Çünkü namaz vakitlerinin sayısı beştir. Halbuki ayette, namazın ne evveline, ne de sonuna dair bir açıklama bulunmamaktadır. Durum böyle olunca, beş vakit namazın her biri hakkında, "orta namaz" olabileceği söylenebilir. Veyahut da, "bu açıklama bir başka âyette veya mütevâtir bir haberde yapılmıştır" denilebilir. Halbuki böyle bir açıklama söz konusu değildir. Bu hususun zannî bir yolla izah edilmesine gelince, ki bu yol haber-i vâhid ve kıyastır, bu da caiz değildir. Çünkü zan ifade

eden yollar, haberler ameli konularda muteber addedilmiştir. Bu mesele ise, amel ile ilgili bir mesele değildir. Binaenaleyh Allah'u Teâlâ'nın, orta namazın ne olduğunu beyan etmediği ortaya çıkmış olur. Bu görüşte olanlar, sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: Bunun hikmeti şudur: Allah'u Teâlâ bu namazın ne olduğunu beyan etmemekle berâber, bunun önemli bir namaz vakti olduğunu hassaten bildirince, kişinin edâ ettiği her namazın salât-ı vustâ (orta namaz) olduğunu zannetmesi caiz olur. Böyle bir zan ise, kişiyi bütün namazları tastamam ve mükemmel bir biçimde edâ etmeye teşvik etmiş olur. İşte bu sebepten dolayı Allah'u Teâlâ, ramazan ayında Kadir gecesini; cuma gününde duâların kabul olunacağı saati; bütün isimlerinin içinde "ism-i a'zâmı" nı ve, mükellef her vakit ölüm endişeşini hissetsin ve böylece de her vakit tevbekâr olsun diye, bütün zaman içinde de "ölüm vaktini" gizlemiştir. İşte bu görüşü, ulemâdan bir topluluk benimsemiş, tercih etmiştir.

Muhammed İbn Sîrîn şöyle demiştir: Bir adam **Zeyd İbn Sâbit**, (r.a)'e orta namazın ne olduğunu sordu da, o da, bunun üzerine, "Bütün namazlara devâm et, o zaman ona rastlar, isâbet edersin" dedi.

Rebî İbn Haysem'den rivâyet edildiğine göre birisi ona, bu namazın ne olduğunu sorduğunda o, "Ey amcam oğlu, orta namaz beş vakit namazdan birisidir. Binaenaleyh, hepsine devâm et. Böylece de, orta namaza da devam etmiş olursun" diyerek, sözüne şunu ilâve etti: "Eğer sen, onun hangi namaz olduğunu kesin olarak bilseydin, sen sadece ona devam eder, diğer namazları da zay ederdin.. (Değil mi?)" deyince, soru soran kişi, "Hayır!" der. Bunun üzerine **Rebî**, "Eğer beş vakit namaza devam edersen, orta namaza da devam etmiş olursun" dedi.

İkinci Görüş: Bu, beş vakit namazın tamamıdır. Çünkü beş vakit namaz, taat sayılan ibadetlerin ortasıdır. Bunu şöyle izah edebiliriz: İmân yetmiş küsür kısımdır ve bunların en üst derecesini kelime-i şehâdet teşkil eder. En alt derecesi ise, yollarda insanların yürümesine eziyet veren şeyleri kaldırıp atmaktır. Beş vakit farz namaz derece bakımından imandan aşağı, fakat yoldaki eziyet verici şeyleri giderme mertebesinin üstündedir. Binaenaleyh farz namazlar bu iki taraf arasında yer almış olur ve "orta" olur.

Salat-ı Vustanın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler

Üçüncü Görüş: Bundan murad, sabah namazıdır. Bu görüş, sahâbeden **Hz. Ali, Hz. Ömer, İbn Abbas, Cabir b. Abdullah, Ebu Umâme el-Bâhilî**

(r.ah)'nin; tâbi'inden ise **Tâvus, Atâ, İkrime ve Mücahid**'in görüşüdür. **İmam-ı Şâfiî** de bu görüştedir. Şu hususlar, bu görüşün doğru olduğunu gösterir:

a) Sabah namazı alacakaranlıkta kılınır. Bundan dolayı bu namazın başlangıcı karanlık olduğu için gece namazına, sonu da aydınlık olduğu için gündüz namazlarına benzetilmiştir.

b) Bu namaz fecr-i sâdığın doğmasından sonra, güneşin doğmasından önce edâ edilir. Bu kadar zaman dilimi içerisinde ne tam karanlık ne de tam aydınlık vardır. Binaenaleyh sanki bu zaman, ne gecedir ne de gündüzdür. Bu sebeble de bu zaman, gece ile gündüz arasında "orta" bir durum olmuş olur.

c) Tam gündüz öğle ile ikindi namazı; gece olunca da akşam ile yatsı namazı kılınır. Sabah namazı ise gece ve gündüz kılınan namazlar arasında "orta" bir yerde gibidir.

Buna göre eğer, "Bu hususların hepsi akşam namazı için de söz konusudur?." denirse, biz deriz ki: İnşaallah ileride de izah edeceğimiz gibi, sabah namazı daha faziletli olduğu, için onu akşam namazına tercih ettik.

d) Öğle ile ikindi namazları **Arafat**'da bütün mezheplerin ittifakı ile, sefer esnasında da **Şafii** mezhebine göre birleştirilir. Akşam ile yatsı namazı da böyledir. Sabah namazı ise her zaman vaktinde tek olarak kılınır. Bundan dolayı öğle ve ikindi namazlarının vakitleri tek bir vakit, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri de tek bir vakit (gibi) olmuş olur. Böylece sabah namazının vakti, bu ikisi arasında "orta" bir vakit olmuş olur.

Kaffâl (r.h) şöyle der: "Bu delil insanların şöyle demesine dayanır: Bir kimse, iki taraftan birine meyletmeyip tek başına hareket ettiğinde, فُلَانٌ وَسَطٌ denilir." Allah en iyisini bilendir.

e) Cenâb-ı Allah'ın, إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا *"Çünkü sabah namazına şâhid olunur"* (İsra, 78) **âyetidir.** Mütevatir haber ile, buradaki Kur'an'dan muradın sabah namazı olduğu sabit olmuştur. Bu namaz, gece ve gündüz meleklerinin bir arada bulunduğu sırada edâ edildiği için Cenâb-ı Allah, bunun "şâhid olunan" bir namaz olduğunu haber vermiştir.

Bunu iyice anladığın zaman, bil ki bu ayet ile şu iki bakımdan istidlâl edilmiştir:

1) Allah Teâlâ sabah namazını tek olarak zikretmiştir. Bu da, sabah namazının çok faziletli olduğunu gösterir. Cenâb-ı Allah, "orta namaz"ın da çok

faziletli olduğunu özellikle bildirmiştir. Binaenaleyh hatıra, zann-ı gâlib olarak, sabah namazının daha faziletli olduğu o âyetle sabit olduğu için, bu âyette özellikle zikredilen "orta namaz" dan muradın sabah namazı olması gerektiği geliyor.

2) Gece ve gündüz melekleri nöbet değiştirirler. Binaenaleyh gece melekleri ile gündüz melekleri sadece sabah namazı vaktinde (nöbet değiştirirken) bir arada bulunurlar. Bundan dolayı sabah namazının bu bakımdan gece ile gündüzün iki tarafında başlayıp, gece ile gündüzün arasına giren orta birşey gibi olduğu sabit olur.

f) Allah Teâlâ, "orta namaz"ı zikrettikten sonra, وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *"Allah için tam bir huşû ile kıyamda durun"* buyurarak, bu namazı "kunût" lâfzı ile birlikte zikretmiştir. Halbuki, sahih haberlere göre, İslam'da "kunût" un bulunduğu namaz sadece sabah namazıdır[55]. Binaenaleyh bu, "orta namazı" nın sabah namazı olduğunu gösterir.

g) Şüphesiz ki Hak Teâlâ, bu namazın önemini belirtmek için, tek olarak zikretmiştir.

Yine sabah namazının, diğer namazlardan daha çok te'kid ve teşvik edilmeye muhtaç olduğunda şüphe yoktur. Çünkü namazlar içerisinde bundan güç olanı yoktur. Zira sabah namazı insanlara, uykularının en tatlı vaktinde vâcib olmaktadır. Hatta Araplar, bundan dolayı sabah namazı vaktindeki uykuyu, عُسَيْلَةٌ "Bal" diye adlandırmışlardır. Bu tatlı ve güzel uykuyu bırakıp, soğuk suya yönelmek, câmiye gidip, namaza durmaya hazırlanmak, insana çok zor ve güç gelen bir şeydir. Bundan dolayı âyetteki "orta namaz" ile,sabah namazının kastedilmiş olması gerekir. Çünkü bu namaz teşvik edilmeye diğer namazlardan daha uygundur.

h) Sabah namazı, namazların en efdalidir. Durum böyle olunca "orta namaz" ın, sabah namazı olması gerekir.

Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri

Biz şu bakımlardan sabah namazının daha efdal olduğunu söyledik:

1) Cenâb-ı Allah, اَلصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ *"Sabredenler, sadıklar, itaatle (Allah'a) boyun eğenler ve seherlerde istiğfâr edenler..."* (Al-i İmrân, 17) buyurmuş, bu kimselerin değerli taatlerini ve mükemmel ibâdetlerini, seher vakitlerindeki istiğfarlarını zikrederek bitirmiştir.

---

(55) Kunût, Şafiîlere göre, sabah namazında, rükû ile secde arasında kıyamda yapılan duadır.

Bir hadis-i kutside Cenâb-ı Allah,
لَنْ يَتَقَرَّبَ إِلَيَّ الْمُتَقَرِّبُونَ بِمِثْلِ أَدَاءِ مَا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِمْ *"Kullarım bana kendilerine farz kıldığım şeyleri yerine getirerek yakınlaştıkları gibi, hiçbir şeyle yakınlaşamazlar"*[56] buyurduğu için, istiğfar çeşitlerinin en büyüğünün, farzları edâ etme olması gerekir. Bu da, imandan sonra taatların en efdalinin sabah namazı olmasını gerektirir.

2) Bu hususta cemaatle kılınan sabah namazının ilk tekbirinin,dünya ve dünyadaki herşeyden daha hayırlı olduğu rivayet edilmiştir.

3) Sahih hadislerde, sabah namazı için iki ezan okunduğu; birincisinin fecr-i sâdık henüz doğmadan, ikincisinin ise, doğduktan sonra okunduğu yer almıştır. Bu böyledir. Çünkü birinci ezandan maksad, kalkıp abdest hazırlığı yapsınlar diye insanları uyandırmaktır.

4) Hak Teâlâ, sabah namazına çeşitli isimler vermiştir. Mesela, İsrâ suresinde, قُرْاٰنَ الْفَجْرِ (İsrâ, 78); Nûr suresinde, صَلَاةِ الْفَجْرِ (Nûr, 58); Rûm suresinde, حِينَ تُصْبِحُونَ *"Sabahladığınız vakit.."* (Rûm, 17) gibi isimler...|Hz. Ömer (r.a), وَإِدْبَارَ النُّجُومِ *"Yıldızların batışı.."* (Tûr, 49) ayetinden sabah namazının kastedildiğini söylemiştir.

5) Cenâb-ı Allah sabah namazı üzerine yemin ederek, وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ "Fecre ve on geceye yemin olsun ki.." (Fecr, 1-2) buyurmuştur. Bu, وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Asra yemin olsun ki şüphesiz insanlar zarardadır"* (Asr, 1-2) ayetiyle bir tezâd teşkil etmez. Çünkü biz, bu ayetteki "asır" dan muradın, ikindi namazı olduğunu kabul etsek bile sabah namazı hakkındaki, وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ *"Gündüzün iki tarafında namaz kıl.."* (Hûd, 114) ayetinde bulunan te'kid ve teşvik daha kuvvetlidir. Bu te'kidin ikindi namazı için bulunmadığını beyân etmiştik.

6) Sabah namazı ezanında "tesvîb" yapılır. Tesvîb, "hayya âle'l-felâh" tan sonra iki defâ, اَلصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ "Namaz uykudan hayırlıdır" demektir. Böyle bir te'kid, başka namazların ezanında yoktur.

7) İnsan uykudan kalktığı zaman, yoktan var olmuş gibi veya ölü iken dirilmiş gibi olur. Hatta bütün mahlûkat geceleri âdetâ ölürler, sabah olunca dirilirler. İnsanlar uykularından kalkıp, kendilerinden gecenin, uykunun ve gafletin, acizliğin ve şaşkınlığın karanlıklarını gidererek, bütün bunları ihsanları ile değiştirip, âlemi nurla, bedenleri de hayat, akıl, fehim ve ma'rifetle doldurduğu için, Allah'ın kudret ve rahmetinin mükemmelliğini gösteren bu büyük

(56) Benzeri bir hadis için bkz. **Buhârî, Rikâk, 38.**

hâdiseyi müşâhede ettiklerinde, hiç şüphe yok ki, bu vakit kulun kulluğunu edâya, Allah'a karşı hudû, zillet ve meskenetini ortaya koymaya uğraşmasına diğer vakitlerden daha uygundur.

8) Böylece, bütün bu açıklamalar ile, sabah namazının, diğer namazlardan daha efdal olduğu ortaya çıkmış olur ve bu sebeple de, "orta namazı"nı "sabah namazı" olarak anlamak daha evlâ olur.

9) **Hz. Ali** (k.v)'ye, "orta namaz"ın ne olduğu sorulmuş, O da, "Biz, onun sabah namazı olduğunu zannediyoruz" demiştir.

Yine **İbn Abbas** (r.a)'dan, sabah namazını kılıp, daha sonra da "işte bu orta namazdır" dediği rivayet edilmiştir.

10) Sabah namazının sünneti diğer namazların sünnetlerinden daha kuvvetlidir. Binaenaleyh farzının da, diğerlerinin farzından daha kuvvetli olması gerekir. İşte bu sebeple âyetteki teşvik ve te'kidi sabah namazına hamletmek daha evlâdır. Orta namazın, sabah namazı olduğuna dâir delillerin tamamı bunlardan ibârettir.

Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler

Dördüncü Görüş: Bu "Orta namaz öğle namazıdır" diyen kimsenin görüşüdür. Bu görüş **Ömer, Zeyd, Ebu Saîd el-Hudrî** ve **Üsâme İbn Zeyd** (r.a)'den rivayet edilmektedir. **Ebu Hanife** ve arkadaşlarının görüşü budur. Bu görüşte olanlar, buna birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1) Öğle namazı, kaylûle vaktinde ve öğle sıcağında olduğu için, onlara zor geliyordu. Bundan dolayı özellikle ve hâssaten belirtilme ve dikkat çekilmeyi bu namaza vermek daha uygundur. **Zeyd İbn Sâbit**'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), öğlenin kızgın sıcağında namaz kılıyordu ve bu namaz da, ashâbına namazların en ağırı idi... Çoğu kez arkasında bir veya iki saf bulunuyordu. İşte bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurdular: لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أُحَرِّقَ عَلَى قَوْمٍ لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ بُيُوتَهُمْ *"Andolsun ki, (öğle) namazında hazır bulunmayan kimselerin evlerini yakmaya niyetlendim."* Bunun üzerine bu ayet-i kerime nâzil oldu.

2) Öğle namazı gündüzün ortasına tesadüf eder. Farz namazlar içinde, onun dışında gündüzün veya gecenin ortasına rastlayan başka namaz yoktur.

3) Öğle namazı, gündüzün kılınan iki namaz olan sabah ile ikindinin ortasındadır.

4) Öğle namazı, iki serinlik, yani sabah serinliği ile akşam serinliği ortasına rastlayan bir namazdır.

5) **Ebû'l-Aliye** şöyle demiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s)'in ashabıyla beraber öğle namazı kıldım. Namazı bitirdikten sonra onlara, orta namazın hangisi olduğunu sordum. Onlar da, "Orta namaz, kıldığın şu namazdır" dediler."

6) Hz. Aişe (r.anha)'den rivayet edildiğine göre O, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى ayetini, وَالصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى وَالصَّلٰوةُ الْعَصْرِ şeklinde okurdu. Bundan şu şekilde istidlâl edilmiştir: O, اَلصَّلٰوةُ الْعَصْرِ(ikindi namazı) ifâdesini, اَلصَّلٰوةُ الْوُسْطٰى(orta namaz) üzerine atfetmiştir. Matûfun aleyh, matûftan daha öncedir. Buna göre ikindi namazından önce olan da, öğle namazıdır.

7) Rivayet edildiğine göre bir grup insan, **Zeyd İbn Sâbit**'in yanında idiler. **Üsâme İbn Zeyd**'e bir adam gönderip, ondan orta namazın hangi namaz olduğunu sordurdular. O, "Orta namaz, öğle namazıdır. O, öğlenin sıcağında kılınır" dedi.

8) Sahih hadislerde, Cebraîl (a.s)'in Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imam olduğu rivayet edilmiştir. Bu, öğle namazının namazların en şereflisi olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kid ve teşviki, öğle namazına hamletmek daha uygundur.

9) Cuma namazı, namazların en şereflisidir. O da, öğleyin kılınan namazdır. Bundan dolayı ayetteki hususi te'kidi öğle namazına hamletmek evlâdır.

İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler

Beşinci Görüş: Bu görüş, "Orta namaz, ikindi namazıdır" diyenlerin görüşüdür. Bu görüş sahâbeden **Hz. Ali** (r.a), **İbn Mes'ud, İbn Abbas** ve **Ebu Hureyre** (r.a)'den; fukahâdan da, **Nehâî, Katâde** ve **Dahhâk**'tan rivayet edilmiştir. Bu, aynı zamanda **Ebu Hanife**'den rivayet edilen görüştür. Bunlar bu görüşlerine birkaç bakımdan delil getirmişlerdir:

1 **Hz. Ali** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s), **Hendek Günü,** شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطٰى فَلَا اللّٰهُ يُبَرِّئُهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا *"Bu kâfirler bizi orta namazdan alıkoydular. Allah onların evlerini ve mezarlarını ateşle doldursun"* buyurdu. Bu hadisi, **Buharî, Müslim** ve diğer hadis imamları rivayet etmiştir. Bu haber, bu meselede dikkate alınması gereken önemli bir haberdir. "**Sahih-i Müslim**"de bu hadis, شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطٰى صَلَاةِ الْعَصْرِ

"Bizi orta namazdan, yani ikindi namazından alıkoydular" şeklinde vârid olmuştur.

Fukahâdan bazıları buna şöyle cevap vermişlerdir: "İkindi, orta bir vakittir. Ama Kur'an'da zikredilen o değildir. Orta olan iki namaz vardır: Sabah ve ikindi namazları.. Bunlardan bir tanesi Kur'an ile sabit olmuştur, bir tanesi de sünnetle sabit olmuştur. Nitekim, Harem mıntıkaları da iki tanedir: Mekke'nin Harem bölge oluşu Kur'an ile, Medine'nin Harem bölge oluşu da sünnet ile sâbit olmuştur." Bu cevâp, gerçekten zorlanarak verilmiş bir cevaptır.

2) Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İkindi namazı hakkında zikredilen te'kidlerin bir benzeri,onun dışındaki bir başka namaz hakkında rivayet edilmemiştir. Meselâ Hz. Peygamber (s.a.s), مَنْ فَاتَتْهُ صَلاَةُ الْعَصْرِ فَكَأَنَّمَا وُتِرَ أَهْلَهُ وَمَالَهُ *"İkindi namazını kaçıran kimse, sanki âilesine ve malına kötülük etmiştir"*[57] buyurmuştur. Cenâb-ı Allah da, وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ *"Asr'a yemin olsun ki, İnsan ziyandadır..."* (Asr, 1-2) diyerek ikindi namazına yemin etmiştir. Bu, ikindi namazı vaktinin, Cenâb-ı Allah'a en sevimli bir vakit olduğuna delâlet eder.

3) İkindi namazının husûsen te'kid edilmesi daha uygundur. Çünkü diğer vakit namazlarına devam etmek, ikindi namazına devam etmekten daha hafif ve kolaydır. Bunun iki sebebi vardır:

a) İkindi namazının vakti, vakitlerin en belirsizidir. Çünkü sabah namazının vakti, ziyâsı ufukta yazılmış olan fecr-i sadığın doğmasıyla; öğle namazının vakti, zevâl vaktinin belirmesiyle; akşam namazının vakti, güneşin ufukta kaybolmasıyla; yatsı namazının vakti de, akşam kızıllığının tamamen kaybolmasıyla girer. Fakat ikindi namazının vaktinin geldiği, ancak dikkatli bir nazar ve gölgenin durumuyla ilgili son derece güçlü tefekkür ile anlaşılır. Bunu bilmek daha zor olduğuna göre, hiç şüphesiz bunun fazileti de daha fazla olur.

b) İnsanların çoğu, ikindi vakti esnasında işleriyle güçleriyle meşgûldürler. Bundan dolayı ikindi namazını kılmaya yönelmek daha zordur. Binaenaleyh, âyetteki husûsî te'kidi ikindi namazına vermek daha uygundur.

4) İkindi namazı, orta namaz olmaya, birçok bakımdan daha uygundur.

a) İkindi namazı, rekâtlarının sayısı çift olan bir namaz ile, tek olan bir namaz arasında yer alır. Rekâtlarının sayısı çift olan öğle namazıdır; tek olan da akşam namazıdır...

(57) Buhari, Mevâkit, 14; Müslim, Mesâcid, 200 (1/435).

Fakat, yatsı namazı da aynı durumdadır. Çünkü, ondan önce rekâtlarının sıyısı tek olan akşam namazı, ondan sonra da, rekâtlarının sayısı çift olan sabah namazı vardır.

b) İkindi namazı, bir gündüz namazı olan öğle namazı ile, bir gece namazı olan akşam namazı ortasında yer almıştır.

c) İkindi namazı, iki gece namazı ile iki gündüz namazı arasındadır.

Salat-ı Vustâ Akşam Namazıdır Diyenler

Altıncı Görüş: Orta namazı, akşam namazıdır. Bu, **Ebû Ubeyde el-Selmânî** ile, **Kubayda İbn Züeyb**'in görüşüdür. Bu görüşün iki delili vardır:

a) Akşam namazı, gündüzün beyazlığı ile, gecenin karanlığı arasındadır. Bu mâna, her ne kadar sabah namazında da var ise de akşam namazı diger bir yönden tercih edilir. Bu da, akşam namazının sabahın iki rekâtından daha fazla; öğlenin, ikindinin ve yatsının dört rekât farzından daha azdır. Binaenaleyh uzunluk ve kısalık itibariyle tam ortadadır.

b) Öğle namazı, birinci namaz diye isimlendirilir. Bundan dolayı Cebraîl (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)'e ilk defa öğle namazında imamlık yaptı.. Öğle namazı, namazların birincisi olunca, şüphesiz ki orta namaz akşam namazı olmuş olur.

Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler

Yedinci Görüş: Orta namaz, yatsı namazıdır. Bu görüşte olanlar: "Çünkü yatsı namazı, seferde kısaltılamayan akşam ve sabah namazları arasındadır. **Hz. Osman** (r.a)'dan, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir: مَنْ صَلَّى الْعِشَاءَ الْآخِرَةَ فِي جَمَاعَةٍ كَانَ كَقِيَامِ الصَّفَا لَيْلَةٍ *"Yatsı namazını cemaatla kılan kimse, sanki o gecenin yarısını ibadetle geçirmiş gibi olur."* İşte bütün bu açıklamalar,bu meseledeki görüşlerin ve bu görüşleri savunan insanların delillerinin tamamıdır.

Ben, bunlardan herhangi birini tercih etmedim, çünkü bu iş, çok uzun açıklamalar gerektirmektedir. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

İmâm-ı Şafiî, bu âyeti vitir namazının vâcib olmadığı hususuna delil getirmiş ve şöyle demiştir: "Eğer vitir namazı vâcib olsaydı, vâcib namazların sayısı altı olurdu.[58] Eğer böyle olsaydı, bu altının ortası olmazdı. Âyet ise, namazların bir ortası olduğuna delâlet etmektedir." Buna göre eğer, "Bu istidlâl ancak, ayette geçen, اَلْوُسْطٰى kelimesinden muradın, "sayı itibariyle orta olan" manasında olması halinde tamam olur.. Bu ise, mümkün değildir; aksine bu kelimeden murad, fazileti ifâde etmektir. Cenâb-ı Allah, وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا *"İşte böylece biz sizi, orta bir ümmet yaptık"* (Bakara, 143), yani "âdil olan bir ümmet" buyurmuştur. Ve Cenâb-ı Hak yine, en âdilleri mânasında, قَالَ اَوْسَطُهُمْ *"En ortaları buyurdu..."* (Kalem, 28) buyurmuştur. Biz, bu iştikâkı وَكَذٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا (Bakara, 143) âyetinin tefsirinde iyice açıklamıştık.

Ve yine, niçin bu اَلْوُسْطٰى dan muradın mikdar hususunda olması ve akşam namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü akşam namazı üç rekâttır. Üç ise, iki ile dördün ortasındadır.

Ve yine "niçin, âyetteki orta tabirinden muradın, sıfat hususunda olması ve bununla sabah namazının kastedilmesi caiz olmasın? Çünkü sabah namazı, ne tamamen karanlık, ne de tamamen aydınlık bir vakitte yer almaktadır..." denilirse, buna şöyle cevap verilir:

Cevap: Üstün ahlâk, faziletli bir ahlâk olması bakımından değil, aksine ifrât ve tefrit denilen iki aşırı uç arasında bulunduğu için, "orta" diye adlandırılmıştır. Meselâ, cesâret gibi.. Çünkü cesâret, korkaklıkla hiddet arasında bulunduğu için, üstün ahlâk olmuştur. İşin neticesi, "vasat" (orta) lâfzının adet bakımından orta olması itibariyle hakikat; güzel ahlâk ve zikretmiş olduğumuz iki aşırı uç arasında yer almış olması itibariyle de, güzel iş manasında mecâz olduğu sonucuna varır. Lâfzı hakikî manasına hamletmek, onu mecazî manasına hamletmekten daha evlâdır.

Onun, "Bunu, zaman bakımından orta olan namaz vaktine, ki bu öğle namazıdır, hamlederiz.." şeklindeki ifâdesine de şu şekilde cevap veririz: Öğle namazı hakikatte orta namaz değildir. Çünkü öğle namazı, zevâlden sonra kılınır. Bu vakitte de, "orta" olma anlamı bulunmaz.

Onun, "Bunu, vâcib olma vakti, karanlık vakit ile aydınlık vakit arasında

(58) Şafiî mezhebinde "farz-vâcib" ayırımı olmayıp, bütün farzlar "vâcib" ıstılâhıyla ifâde edilmektedir. Hanefî mezhebine göreyse farz ile vâcib arasında amel bakımından herhangi bir fark görülmeyip, ama itikâd bakımından bu iki mefhum farklı kabul edilmiştir. (Ç.)

orta olduğu için, sabah namazına; adedi iki rekât ile dört rekât arasında orta bir yer işgal ettiği için, akşam namazına hamledebiliriz" şeklindeki görüşüne de şu şekilde cevap verebiliriz: Sizin zikrettiğiniz bu görüş, ihtimal dahilindedir. Bizimki de böyledir. Binaenaleyh, lâfzı hepsine hamletmek gerekir. Bu mesele hakkında bu âyetle yapılan istidlâllerin imkân nisbetindeki izâhı işte budur. Allah, en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ *"Allah için, tam bir huşû ile kıyamda durun"* buyruğu hakkında bazı izahlar vardır:

a) Bu **İbn Abbas**'ın görüşüdür. Buna göre "kunût" dua ve zikir manasındadır. Bu anlama geldiğine dair şu iki hususla istidlâl edilmiştir:

b) Hak Teâlâ'nın, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ emri namazın içinde bulunan fiilleri îfa etmeyi emretmektedir. Binaenaleyh "kunût" u, namazın içinde bulunan her türlü zikre hamletmek gerekir. Buna göre bu ifâdenin mânası, "Allah'ı zikrederek, duâ ederek ve herşeyden ilişkisini kesip O'na yönelerek kıyâma durunuz..." şeklinde olur.

2) "Kunût" lâfzından anlaşılan, أَمَّنْ هُوَ قَانِتٌ آنَاءَ اللَّيْلِ سَاجِدًا وَقَائِمًا *"Yoksa o, gecenin saatlerinde secde ederek ve kıyamda durarak taât ve ibâdet eden kimse gibi midir?"* (Zümer, 9) âyetinin de delâletiyle, zikir ve duâdır. Sabah ve vitir namazındaki kunûtun mânâsı da budur. Bu, Arapların, قَنَتَ عَلَى فُلَانٍ "Falan, falancaya duâ etti" tabirinden anlaşılan şeydir. Çünkü bu ifâdeyle, falanın falancaya duâ etmesi anlaşılır.

b) قَانِتِينَ ifâdesinin mânası, مُطِيعِينَ "itâat ederek" demektir. Bu, **İbn Abbas, Hasan el-Basrî, Şa'bî, Saîd İbn Cübeyr, Tâvus, Katâde, Dahhâk** ve **Mukâtil**'in görüşüdür. Bunun delili de şu iki hususdur:

1) Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle buyurmasıdır: كُلُّ قُنُوتٍ فِي الْقُرْآنِ فَهُوَ الطَّاعَةُ. *"Kur'an'da geçen bütün kunût lâfızlarının mânası, tâat demektir"*(59).

2) Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'in zevceleri hususunda, وَمَنْ يَقْنُتْ مِنكُنَّ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ *"Sizden kim Allah'a ve Resûlüne itâat ederse..."* (Ahzâb, 31) ve bütün kadınlar hakkındaki, فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ *"İyi kadınlar, itaatli olanlardır"* (Nisa, 34) âyetleridir. Binaenaleyh kunût, mükemmel bir şekilde itâat etmekten ve tâat sayılan fiillerin rükun,sünnet ve adâbı arasına herhangi bir kusur ve eksiklik girdirmekten kaçınmaktan ibarettir. Bu, nasıl namaz kıldığına aldırmayan, namazı hafife alan, kifâyet miktarıyla yetinen ve Allah'ın, kullarının namazına ihtiyacı yoktur kanaatine varan kimseleri men etmek-

(59) **Müsned**, 3/75.

tir. Eğer, durum denildiği gibi olsaydı, o zaman kişinin hiç namaz kılmaması gerekirdi. Çünkü, Allah bizim ibâdetlerimizin çoğuna muhtaç olmadığı gibi, aynı şekilde azına da muhtaç değildir, denilebilir. Hulbuki Allah'ın Resûlü, diğer peygamberler ve selef-i sâlih namaz kılmışlar, hem uzun uzun kıyâmda durmuşlar, huşû ve hudûlarını izhar etmişlerdir. Onlar, Allah'ı böyle diyen ve diyecek olan câhillerden daha iyi tanıyorlardı.

c) قَانِتِينَ nin mânası, سَاكِتِينَ "susarak" demektir. Bu, **İbn Mes'ud** ve **Zeyd İbn Erkam**'ın görüşüdür. Bunlar şöyle demişlerdir: Biz namaz esnasında konuşurduk. Birisi selâm verdiğinde, selâmını alırdık. Bir kimse, namaz kılan kimselere kaç rekât namaz kıldıklarını sorabilirdi.. Bu tıpkı, ehl-i kitâbın yaptığı gibiydi. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ, وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ âyetini indirdi, böylece susmamızı emrederek, konuşmamızı yasakladı.

d) Kunût, huşû, hudû ve Allah'ın heybeti karşısında başka hiçbir şeye iltifat etmemeden ibarettir. Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. Sahâbe ve tâbiînden birisi namaz kıldığı zaman, Rabbinin heybetinden dolayı dehşete kapılır, herhangi bir şeye iltifat etmez, (namaz kıldığı zeminde) bulunan çakıl taşlarıyla ilgilenmez, bedenindeki herhangi bir şeyle alâkalanmaz, hatırına dünya ile ilgili herhangi bir şey getirmez ve namazlarını bu şekilde bitirirlerdi...

e) Kunût, ayakta durmak demektir. Bu görüşte olanlar, görüşlerine **Câbir** (r.a)'in naklettiği şu hadisi delil getirmişlerdir: Hz. Peygamber'e hangi namazın efdal olduğu sorulduğunda O, kıyâmı uzatma mânasını kasdederek, طُولُ ٱلْقُنُوتِ *"Kunûtu uzun olan namaz"*.(60) buyurmuştur.

Bu görüş, bana göre zayıftır.Aksi takdirde, âyetin takdiri, وَقُومُوا لِلَّهِ قَائِمِينَ şeklinde olurdu. Meğer ki şöyle denilsin: وَقُومُوا لِلَّهِ مُدِيمِينَ لِذٰلِكَ ٱلْقِيَامِ "Namazın kıyamını devâm ettirerek, Allah için kıyâma durun!.." Bu durumda da kunût, kıyâm ile "kıyâmı devam ettirmek" mânasıyla açıklanmış olur.

f) Bu, **Ali İbn İsa**'nın tercih ettiği görüştür. Bu görüşe göre kunût, birşeye devam, ona sabır ve ondan ayrılmamadan ibarettir. İslâm dininde kunût Allah'a itâatta bulunmayı sürdürmek ve O'nun hizmetine devam etme manasına tahsis edilmiştir. Bu açıklamaya göre, müfessirlerin söylemiş olduğu şeylerin tamamı bu tabire dahil olur. Bundan muradın, "farz ve nafile namazların kıyamına devâm ederek, Allah için kıyâma durun" şeklinde olması muhtemeldir. Allah en iyisini bilendir.

---

(60) **Müslim**, Müsâfirin, 164-165 (1/520). **İbn Mace**, İkâme, 200 (1/456).

Harpte Kılınan Namaz

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ

"Eğer korkarsanız, o zaman da yürüyerek, yahut binekli olarak... Emin olduğunuz vakit ise, yine Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız.."

(Bakara, 239).

Bil ki Allah'u Teâlâ, namaza devâm etmeyi, namazın rükûn ve şartlarıyla, onu edâ etmeyi sürdürmeyi vâcib kılınca, bundan sonra bu şekilde namazı sürdürmenin, korku esnasında değil, emniyet bulunduğu zaman farz olduğunu beyan ederek, فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE رِجَالاً ifâdesinin, رُجَّالاً، رُجَالاً ve رَجْلاً şeklinde okunduğu rivayet edilmektedir.

İKİNCİ MESELE **Vâhidi** (r.h.) şöyle demiştir: "Âyetin takdiri, فَإِنْ خِفْتُمْ عَدُوًّا "Eğer düşmandan korkarsanız..." şeklindedir. Ancak, bilindiği için, mefûl hazfedilmiştir,

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "Eğer sizde düşman ve benzeri şeylerin korkusu bulunursa..." takdirindedir. Bu görüş daha sahihtir. Çünkü ister düşman, isterse başka şeylerden korkulsun, bu hüküm mutlak olarak korku sırasında câridir.

Burada üçüncü bir görüş daha vardır ki, bu da mânanın şöyle olmasıdır: "Harbi bitirinceye kadar namazınızı tehir ettiğinizde, namazın geçeceğinden korkarsanız, yürüyerek yahut binekli olarak (kılınız)...." Bu takdire göre âyet, kıyamı, rükû ve sücûdu terkederek namazı kılmaya müsaade edilinceye kadar, vaktin farzının eksiksiz kılınması gerektiğine delâlet etmektedir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

رِجَالاً sözü hakkında iki görüş vardır:

a) رِجَال kelimesi, تَاجِرْ kelimesinin, تِجَارٌ ; صَاحِبٌ kelimesinin صِحَابٌ şeklinde çoğul gelmeleri gibi, رَاجِل kelimesinin çoğuludur. رَاجِلٌ, ister yürüsün, ister dursun, ayakları üzerinde duran kimsedir. رَاجِلٌ kelimesinin çoğulunun, رَجْلٌ، رَجَّالَةٌ، رُجَّالٌ، رُجَّالَةُ (?) ve, رِجَالٌ şeklinde olduğu da söylenmiştir.

b) Kaffâl'ın zikretmiş olduğu şu hususdur: رِجَالٌ kelimesinin, "cem'u'l-cem" olması caizdir. Çünkü, رَاجِلٌ kelimesi, رَجْلٌ şeklinde çoğul yapılmış, sonra, رَجْلٌ kelimesi de, رِجَالٌ şeklinde "cem'u'l-cem" yapılmıştır. رُكْبَانٌ kelimesi de, فَارِسٌ kelimesinin, فُرْسَانٌ (binici, süvari) şeklinde çoğul yapılması gibi, رَاكِبٌ kelimesinin çoğuludur. **Kaffâl** sözüne devâmla, "Deve üzerinde olan kimseye, رَاكِبٌ ; ata binmiş olana da, فَارِسٌ denilir. Allah en iyisini bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

رِجَالاً kelimesi, hal olduğu için mansûbtur. Âmili ise hazfedilmiştir. Buna göre ayetin takdiri,

فَصَلُّوا رِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا şeklindedir.

BEŞİNCİ MESELE

Korku namazı iki çeşittir:

a) Savaşırken kılınan namaz.. Bu âyetle, işte bu namaz kastedilmiştir.

b) Savaş halinin dışında kılınan korku namazı.. Ki bu da Nisâ suresinde Cenâb-ı Hakk'ın, وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ فَلْتَقُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكَ *"Sen içlerinde bulunup da kendilerine namaz kıldırdığın vakit, onlardan bir kısmı seninle birlikte dursun..."* (Nisa, 102) âyetinde zikredilen hususdur. Bu iki âyetin siyâkında iki görüşün farklılığının beyânı bulunmaktadır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Savaş kızışıp, kimsenin savaşı terketmesi mümkün olmadığı zaman, **Şafiî**'nin mezhebine göre şu yapılır: "Savaşta bulunan kimseler binekli ve yaya olarak, kıbleye veya aksi istikâmetlere doğru yönelerek namaz kılarlar.. Rükû ve sücûdlarını ima ile îfa ederler. Secdelerini yaparken başlarını biraz daha fazla eğerler. Nara atmadan sakınırlar. Çünkü bu zorunlu değildir."

Ebu Hanife'ye göre ise, yaya olan kimse (savaş sırasında) namazını tehir eder. **Şafiî** (r.h.), bu âyetle iki bakımdan ihticâc etmiştir:

1) **İbn Ömer** şöyle demiştir:" فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا *"kıbleye yönelmiş olarak*

veya yönelmemiş olarak...'' demektir.'' **Nâfi,''İbn Ömer**'in bunu, ancak Hz.Peygamber'den rivâyet ettiğini zannediyorum'' demiştir.

2) Bulunduğu zaman, yaya hâlde, yürürken, binitli vaziyette ve koşarken namaz kılmanın caiz olduğu korku varken devamlı olarak kıbleye yönelmek mümkün değildir. Böylece âyetteki, فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا *''Yürüyerek, yahut binekli olarak...''* ifadesi, kıbleye yönelmeme hususunda bir ruhsatın olduğuna delâlet eder. Yine bu ifâde, rükû ve secdenin yerine imâ yapmaya ruhsat olduğunu da gösterir. Çünkü, düşmandan ötürü olan şiddetli korku esnasında insan canından emin olamaz. Olduğu yerde duruyor olsa bile, rükû ve secde etmesi mümkün olmaz. Bundan dolayı, yaptığımız izaha göre, فِرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا tabirinin kıbleye yönelmeme ile rükû ve secdede imâ yapılabileceği hususlarına delâlet ettiği sâbit olur.

Bunun böyle olduğu sâbit olunca, korku esnasındaki namazda, hangi rükûnlerin düşüp hangilerinin düşmediğinden bahsedelim. Biz deriz ki: Şüphesiz namaz şu üç şeyin bir arada bulunmasıyla tamam olur:

a) Kalbin fiili (hali) ki bu insanın namaza niyetidir. Niyet rüknü hiçbir zaman düşmez. Çünkü bu, korku esnasında da değişmez.

b) Dilin fiili ki bu da kıraattir. Bu rükün de, korku esnasında dûşmez. Herhangi bir zaruret olmadığı için, insanın korku namazı esnasında namazı bozacak bir söz söylemesi veya nara atması caiz değildir.

c) Uzuvların fiili. Biz deriz ki kıyam (ayakta durma) ile ku'ûd (tahiyyatta oturma), şüphesiz ki korku namazında düşerler. Kıbleye yönelme şartı da, anlattığımız gibi düşer. Rükû ve secdeye gelince, imâ onların yerini alır. Binaenaleyh secde yerine geçecek îmâ'nın, rükû'nun yerine geçecek imâdan daha fazla eğilerek yapılması gerekir. Çünkü bunu yapmak mümkündür. Korku sebebiyle namazın taharetini (abdest ve guslü) bırakmak caiz değildir. Çünkü o kimsenin su veya toprakla abdest ve teyemmümü mümkündür. İhtilâf, insanın su bulduğu halde onunla abdest alması mümkün olmadığında, binekli olarak bulabileceği toz ile teyemmüm etmesinin câiz olup olmaması hususundadır. Daha sahih görüşe göre bu caizdir. Çünkü susama korkusu olduğu zaman, su olduğu halde teyemmüm etmeye ruhsat vardır. Kişinin canından korkması, bu hususta ruhsat verilmeye daha uygundur. **İmam Şafiî** (r.h)'nin görüşünün geniş izahı budur.

Netice olarak diyebiliriz ki: **İmam-ı Şafiî** bu konuda, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, إِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ *''Size bir şey emrettiğimde, onu gücünüz yettiğince yapın''*[61] hadisine dayanmıştır.

(61) Müslim, Fezâil, 130 (4/1830).

Ebu Hanife ise, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Hendek Günü**'nde namazı tehir etmiş olmasını delil getirerek, bunun bizlere de gerekli olduğunu söylemiştir.

Ebu Hanife'ye şöyle cevap verilir: **Hendek Savaşı**'nda korku bu dereceye ulaşmamıştır. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s) yine de namazını tehir etmiştir. Binaenaleyh bu âyetin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in o davranışını neshetmiş olduğunu anlarız.

ALTINCI MESELE

Âlimler böyle bir ruhsatın verilmesini gerektiren korkunun, ne derecede bir korku olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bunu şöyle diyerek ortaya koyabiliriz: Korku ya savaş esnasında, ya da savaş dışında olur. Savaş esnasındaki korku, ya vâcib, ya mübah, yahut haram bir savaş esnasında olur. Vâcib olan savaş, kâfirlere karşı yapılan savaştır.

Korku namazında asıl olan, bu tür savaştır ve âyet işte bu tür savaş hakkındadır. Âsilerle savaş da, bu tür savaş hükmüne girer. Nitekim Hak Teâlâ, فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ *"O tecâvüzkâr olan kavimle, onlar Allah'ın emrine dönünceye kadar savaşın"* (Hucurât, 9) buyurmuştur. Mübah olan savaş hususunda **el-Kâdi Ebu'l-Muhâsin et-Taberî, "Şerhu'l Muhtasar"** adlı eserinde şöyle demiştir: "İnsanın kendisini müdafaa etmesi (nefsi müdâfa'a) vâcib değil mübahtır. Fakat eğer saldıran kâfir ise, bu müstesnâ.. Bu durumda, İslâm'ın hakkı ihlâl edilmesin diye, nefsi müdafaa vacibtir."

Bunu anladığın zaman biz deriz ki, "İnsanın kendisini ve öldürülmesi haram olan her canlıyı müdafaa için yapılan savaşta, korku namazı kılmak câizdir. Fakat insanın malının alınması ve halinin bozulması kastı ile yapılan savaşta, kişinin korku namazı kılıp kılamayacağı hususunda iki görüş vardır:

a) En doğru görüşe göre bu câizdir. **Şafiî**, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ قُتِلَ دُونَ مَالِهِ فَهُوَ شَهِيدٌ *"Malı uğrunda öldürülen kimse şehid olur"*(62) hadîs-i şerifine dayanır. Böylece bu, malı savunmanın nefsi müdafaa gibi olduğuna delâlet eder.

b) Bu esnada korku namazı kılmak câiz değildir. Çünkü bu iki şeyden ikincisinin hurmeti daha büyüktür. Haram olan savaş esnasında ise korku namazı kılmak câiz değildir. Çünkü korku namazı bir ruhsattır. Ruhsat ise bir ilâhi yardımdır. Âsî olan kimse ilâhî yardıma lâyık değildir. Savaşın dışında olan,

(62) **Buhârî, Mezâlim, 33; Müslim, İmân, 226 (1/125).**

yangın, boğulma, ve vahşi hayvan gibi şeylerden kaçmadan dolayı bulunan korkular ve alacaklı kimsenin borcunu istemesinden ötürü, borçlunun güç durumda olduğu, fakat bunu belirleyen delilleri ortaya koyamayacağı için hapsedilmesi korkusu gibi korkulardan dolayı, insan yine korku namazı kılabilir. Çünkü ayetteki, فَإِنْ خِفْتُمْ *"Eğer korkarsanız..."* ifâdesi, bütün bu korkuları içine alan mutlak bir ifâdedir.

Buna göre eğer, "Ayetteki, فَرِجَالاً أَوْ رُكْبَانًا *"yürüyerek yahut binekli olarak"* tabiri bu korkudan muradın, savaş esnasında düşmandan dolayı duyulan korku olduğuna delâlet eder" denilir ise, biz deriz ki: "Farzet ki bu böyledir. Fakat âyette bir zararı defetme hükmü yer aldığına göre, bu durum, diğer korkularda da vardır. Binaenaleyh onlar için de bu hükmün bulunması gerekir."

YEDİNCİ MESELE

İbn Abbas (r.a)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Cenâb-ı Allah, Peygamberinizin lisanı ile, namazı mukîm iken dört, seferde iken iki, korku esnasında ise bir rekat olarak farz kılmıştır." Âlimlerin çoğu mukim iken namazların dört rekat, seferde iken ise, korku olsa da olmasa da iki rekat olarak kılınacağı ve **İbn Abbas**'ın sözüne göre amel edilemeyeceği görüşündedirler.

Allah Teâlâ'nın, فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَاذْكُرُوا emrinin mânâsı, "bu ruhsata sebep olan korku ortadan kalktığı için emin olduğunuz vakit ise, yine Allah'ı, size bilmediğiniz şeyleri nasıl öğretti ise, o şekilde anınız" şeklindedir. Ayetteki bu ifâde ile ilgili iki görüş vardır:

a) فَاذْكُرُوا lâfzı, حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ *"Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah için tam bir huşû ile kıyamda durun"* âyeti ile Allah'ın size öğretip şartlarını ve rükûnlerini beyân ettiği şekilde namazınızı kılınız" demektir. Çünkü ruhsatın sebebi ortadan kalkınca, bu hususta farziyet, önceki şekliyle aynen döner. Namaz, فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللّٰهِ *"Allah'ı zikre (namaza) koşun"* (Cum'a, 9) âyetinden dolayı bazan "zikir" diye adlandırılmıştır.

b) فَاذْكُرُوا اللّٰهَ "Allah'a, size emniyet nimetini vermesinden dolayı şükrediniz" manasındadır.

Kâdî bu görüşü tenkid ederek şöyle demiştir: "Bu âyetteki "zikir", korkudan sonra emniyetin bulunması demek olan belli bir şarta bağlanınca, bu lâfız aynı şart üzere hem korku hem de emniyetle birlikte bulunması gereken bir zikir yani şükür manasına hamledilemez. Şükrün, emniyet esnasında yapılması gerektiği gibi korku esnasında da yapılması gerektiği herkesçe bilinir.

Çünkü her iki hâlde de Cenâb-ı Allah'ın nimetleri devam etmektedir. Buradaki korku Allah'tan dolayı değil, kâfirlerden dolayıdır. Binaenaleyh, فَاذْكُرُوا اللَّهَ *"Allâh'ı zikrediniz"* emrini bu duruma has olan bir zikre hamletmek gerekir.

c) Bu hususta bir üçüncü görüş daha vardır: Buna göre, âyetteki, فَاذْكُرُوا اللَّهَ mefhumuna hem namaz hem de şükür girer. Çünkü şükür sebebi ile elde edilecek emniyet, namazı vaktinde kılma ile birlikte yapılması gereken bir şükür diye tarif edilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, كَمَا عَلَّمَكُمْ *"size nasıl öğretti ise..."* buyruğu Allah'ın öğretme ve bildirme suretiyle bize in'am etmiş olduğunu, bunun ilâhi nimetlerden sayılıp, eğer O'nun hidayeti olmasaydı bizim bunlara ulaşamayacağımızı beyân etmektedir. Sonra âlimlerimiz Allah'ın öğretmesini, "ilmi yaratmak"; **Mu'tezile** ise "delilleri yerleştirme ve lütuf fiilleri ihsan etme" diye açıklamışlardır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مَالَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ *"bilmediğiniz şeyleri..."* tabiri Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamber olarak gönderilişinden önceki cehâlet ve dalâlet zamanına işarettir.

Vefât Hakkındadır

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا
إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ
مِن مَّعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin (evlerinden) çıkarılmayarak bir yıla kadar fâidelenmesini vasiyyet (etsinler). Bunun üzerine o kadınlar kendiliklerinden çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşrû işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur. Allah aziz ve hakîmdir"

(Bakara, 240).

Ayette birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesîr, Nâfi, Kisaî, Âsım'ın Ebu Bekr isimli ravisi, وَصِيَّةٌ şeklinde ref ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları da nasb ile okumuşlardır. Ref ile okumanın delilleri şunlardır:

1) Hak Teâlâ'nın, وَصِيَّةٌ sözü mübtedâ, لِأَزْوَاجِهِمْ sözü ise haberdir. Nekire kelimenin mübteda olması uygundur. Çünkü cümle içindeki yerinin kendisine kazandırmış olduğu husûsiyyetten dolayı hususîleşmiştir. Bu ifâde tıpkı, سَلَامٌ عَلَيْكُمْ وَ خَيْرٌ بَيْنَ يَدَيْكَ "Size selâm olsun ve hayır hep senin önünde olsun" ifâdesinde olduğu gibidir.

2) Hak Teâlâ'nın, وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِكُمْ ifadesinin mübteda olması, kendisine de bir haberin takdir edilmesidir. Buna göre takdir, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Onlara, zevceleri için vasiyyet etmeleri vâcibtir" şeklinde olur. Yapılan bu takdirin diğer benzerleri de, Cenâb-ı Hakk'ın şu ayetleridir فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ *"O zaman (sizin üzerinize) takdir ettiğiniz mihrin yarısı vardır" da,* (Bakara, 237), فِدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ *"O zaman (sizin üzerinize), teslim edilmiş bir diyet vardır"* (Nisa, 92) ve, فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ *"O zaman (size) üç gün oruç tutmak gerekir"* (Bakara, 196).

3) Âyetin takdirinin şöyle olmasıdır: اَلْأَمْرُ وَصِيَّةٌ "Durum, iş, vasiyyet etmenizdir" veya, اَلْمَفْرُوضُ وَصِيَّةٌ "Farz kılınmış olan, vasiyyet etmenizdir" veyahut da, اَلْحُكْمُ وَصِيَّةٌ "Hüküm, vasiyyet etmenizdir." Bu durumda biz, mübtedâyı takdir etmiş oluruz.

4) Âyetin takdirinin, كُتِبَ عَلَيْكُمْ وَصِيَّةٌ "Size, vasiyyet yazıldı, farz kılındı" şeklinde olmasıdır.

5) Âyetin takdirinin, لِيَكُنْ مِنْكُمْ وَصِيَّةٌ "Sizden bir vasiyyet olsun, yapılsın" şeklinde olmasıdır.

6) Takdirin, وَوَصِيَّةُ الَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَصِيَّةٌ إِلَى الْحَوْلِ "Sizden ölenlerin vasiyyeti, bir yıla kadar olan vasiyyettir" şeklinde olması.

Bütün bu takdirler caiz ve güzeldir. Nasb okunmasının delili ise şunlardır:

1) Ayetin takdirinin, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "Bir vasiyyet yapsınlar" şeklinde olmasıdır.

2) Takdirin, تُوصُونَ وَصِيَّةً "Bir vasiyyet edişle vasiyyet edersiniz" şeklindedir. Bu senin, إِنَّمَا أَنْتَ سَيْرَ الْبَرِيدِ "Sen, bir postacının yürüyüşü gibi yürüyorsun" demen gibidir. Yani, تَسِيرُ سَيْرًا الْبَرِيدِ şeklinde...

3) Takdirin, أَلْزَمَ الَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ وَصِيَّةً "Allah, ölen erkeklere, vasiyyet etmelerini vâcib kıldı" şeklinde olmasıdır.

Cenâb-ı Hakk'ın, مَتَاعًا tabiri hakkında bazı izahlar yapılmıştır:

1) Bunun, مَتِّعُوهُنَّ مَتَاعًا "O kadınları bir metâ ile faydalandırın..." şeklinde olmasıdır. Buna göre âyetin takdiri, فَلْيُوصُوا لَهُنَّ وَصِيَّةً وَلْيُمَتِّعُوهُنَّ مَتَاعًا "O ölen erkekler (ölmeden önce), hanımları için bir vasiyyet etsinler ve onları bir metâ ile faydalandırsınlar" şeklinde olur.

2) Takdirin, جَعَلَ اللَّهُ لَهُنَّ ذٰلِكَ مَتَاعًا "Allah bunu o kadınlar için bir metâ kabul etmiştir" şeklinde olmasıdır. Çünkü ifâdenin öncesi, böyle bir takdirin yapılmasını gösterir.

3) Hal olması sebebiyle, kelimenin mansûb olmasıdır.

Hak Teâlâ'nın, غَيْرَ إِخْرَاجٍ *"Çıkarmaksızın..."* buyruğu hakkında da iki görüş vardır:

1) Bu, hal olmasından dolayı mansûb olmuştur. Hak Teâlâ sanki, مَتِّعُوهُنَّ مُقِيمَاتٍ غَيْرَ مُخْرَجَاتٍ "Onlar evinizde oldukları ve çıkarılmadıkları halde, o kadınları metâlandırınız..." demiştir.

2) Harf-i cer hazfedildiği için kelime mansûb olmuştur. Allah'u Teâlâ, مِنْ غَيْرِ إِخْرَاجٍ *"Çıkarmaksızın"* buyurmuştur.

İKİNCİ MESELE

Âyet hakkında üç görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, müfessirlerin çoğunluğunun tercih ettiği görüştür. Buna göre bu ayet mensûhtur. Bu görüşte olanlar şöyle demişlerdir: İslâm'ın ilk yıllarında tatbik edilen hüküm şöyleydi: Koca öldüğü zaman, kadının kocasının malında, nafaka ve evinde bir yıl durma hakkından başka, herhangi bir hakkı bulunmuyordu. Evlenme hususunda, kadının kocasının evinde bir yıl beklemesi ilahî bir emir idi. Ne var ki o kadın, iddet bekleme hususunda serbest idi. Kadın isterse kocasının evinde iddetini tamamlar, isterse yıl tamamlanmadan önce kocasının evine terkederek, iddetini başka bir yerde tamamlardı. Ne var ki kadın kocasının evinden çıktı mı, nafaka hakkını kaybederdi. Bu âyette bahsedilen hususların tamamı budur. Çünkü biz, وَصِيَّةً şeklinde okursak, mâna, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةً "Onlara, (kadınlar için) vasiyyet etmeleri gerekir" şeklinde ; وَصِيَّةً şeklinde okursak mâna, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "bir vasiyyet etsinler" şeklinde olur. Her iki kıraate göre de, böyle bir vasiyyet vâcibtir. Sonra bu vasiyyet iki şekilde tefsir edilmiştir:

a) Bir yıla kadar kadına metâ ve nafaka vermek...

b) Bir yıla kadar kadının kocasının evinde kalması..

Daha sonra Allah'u Teâlâ, kadınların kocalarının evinden çıkmaları halinde, bu hususta kocalarının herhangi bir vebâli olmayacağı hükmünü indirmiştir. Binaenaleyh bu âyetin iki şeyi gerektiği ortaya çıkmış olur:

1) Bir yıl süreyle olmak üzere kadına, kocasının malından nafaka verilmesiyle kocasının evinde oturmasının vâcib olması...

2) Bir yıl iddet beklemenin vâcib olması... Çünkü kadının bir yıl süreyle kocasının malından nafaka alıp, onun evinde oturmasının vâcib olması, o yıl içerisinde başka bir kocayla evlenememesini gerektirir. Daha sonra Allah'u Teâlâ bu iki hükmü neshetmiştir.

Nafaka ve kadının kocasının evinde oturmasıyla ilgili vasiyyet hükmünün mensûh olması, Kur'an'ın, kadının kocasının malına zaten varis olduğuna delâlet etmesi sebebiyledir. Ayrıca sünnet de, varis olan kimseye vasiyyet yapılamıyacağına delâlet etmektedir. Böylece hem Kur'an hem de sünnet, kocanın zevcesine bir yıl süreyle evinde kalması ve malından nafaka almasıyla ilgili vasiyyet etmesi hükmünü neshetmişlerdir. Bir yıl iddet beklemesinin vâcib olması hükmü de, Hak Teâlâ'nın, يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا *"(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler"* (Bakara, 234) âyetiyle neshedilmiştir. İşte bu görüş, önceki ve sonraki müfessirlerden pek çoğunun ittifakla benimsediği görüştür.

İkinci Görüş: Bu, **Mücâhid**'in görüşüdür. Buna göre Allah'u Teâlâ, kocası ölen kadınların iddeti hususunda iki ayet indirmiştir:

1) Hak Teâlâ'nın, daha önce geçmiş olan, يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا *"(Kocası ölen) kadınlar, kendi başlarına dört ay on gün iddet beklerler"* (Bakara, 234) âyetidir.

2) وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم *"Sizden, hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, hanımları için vasiyyet etsinler..."* (Bakara, 240) ayeti.

Binaenaleyh bu iki âyetin, ayrı ayrı iki durum için indirilmiş olduğunu kabul etmek gerekir. Binaenaleyh buna göre biz şöyle deriz: Eğer kocası ölen kadın, kocasının evinde beklemeyi ve onun malından nafaka almayı tercih etmezse, birinci (Bakara, 234) âyete göre onun iddeti, dört ay on gün olur. Ama, eğer kocasının evinde oturmayı ve onun malından nafaka almayı isterse, bu kadının iddeti de bir yıl olmuş olur. İşte bu âyetlerin hükmünü, her ikisiyle de amel edilmiş olsun diye, bu iki takdire göre ele almak daha uygun olur.

Üçüncü Görüş: Bu, **Ebu Müslim el-İsfehanî**'nin görüşüdür. Buna göre ayetin mânası şöyledir: "Sizden hanımlarını geriye bırakıp ölecek olan kimseler, bir yıl süreyle hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını vasiyyet etmişlerse, (buna rağmen) onlar bu süre bitmeden önce evden çıkar ve Allah'ın kendileri için belirlemiş olduğu (iddet) müddetini tamamladıktan sonra kocalarının vasiyyetlerine muhalefet ederlerse, o kadınların kendileri için marûf şeyi yapmalarında, (yani sahîh bir nikâhla evlenmelerinde) bir günâh yoktur. Çünkü onların bu vasiyyeti yerine getirmeleri gerekli değildir." **Ebu Müslim,** sözüne devamla şöyle der: "Bunun sebebi, kocaların câhiliyye döneminde bir tam yıl süreyle, hanımlarının nafaka almalarını ve evlerinde oturmalarını vasiyyet etmeleridir. Böylece kadının da, bir yıl iddet beklemesi gerekiyordu. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu ayette, bu hükmün böyle olmadığını açıklamıştır. Bu açıklamaya göre nesh ihtimali de ortadan kalkar."

Ebu Müslim, görüşüne şunları delil getirmiştir:

Birinci vecih: Nesh, aslın hilâfına bir durumdur. Binaenaleyh, imkânlar ölçüsünde, neshin vaki olmadığı neticesine varmak gerekir.

İkinci vecih: Nüzûl itibariyle nâsihin, mensûhtan sonra olması gerekir. Nasih olan ayet, nüzûl itibariyle sonra olunca, en güzel olan durumun onun tilâvet bakımından da sonra olmasıdır. Ama tilâvet bakımından nesh eden âyetin, mensûh olan ayetten önce olması, her ne kadar biraz caiz olsa bile, ne varki bu, güzel bir tertip sayılmaz. İlahî kelâmı, imkânlar nisbetinde böyle bir tertipten tenzih etmek vâcibtir. Bu ayet, tilâvet bakımından nâsih olan ayetten sonra olunca, bu âyetin o ayetle mensûh olduğuna hükmetmek evlâ olur.

Üçüncü vecih: Usûl-i fıkıhta, "Nesh ile tahsis etme arasında bir teâruz bulunursa, tahsis etmek evlâ olur" hükmü yer almıştır. Burada biz bu iki âyeti, **Mücâhid**'in dediği gibi iki ayrı duruma tahsis ettiğimizde, "nesh" hükmü ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, dolilsiz olarak, "nesh" vaki olduğunu söylemektense, **Mücâhid**'in görüşünü kabul etmek daha uygun olur.

Ebu Müslim'in görüşüne göre, söz açıktır. Çünkü siz, ayetin takdirinin, فَعَلَيْهِمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Onlara, karıları için vasiyyet etmeleri gerekir, vâcibtir" veyahut, فَلْيُوصُوا وَصِيَّةً "Bir vasiyyet etsinler" şeklinde olduğunu söylüyorsunuz. Böylece de hükmü Allah'a nisbet etmiş oluyorsunuz... Halbuki, **Ebu Müslim** "Aksine ayetin takdiri, وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَلَهُمْ وَصِيَّةٌ لِأَزْوَاجِهِمْ "Sizden vefât edeceklerin hanımları için vasiyet etmeleri gerekir" veya, وَقَدْ أَوْصُوا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ "Hanımları için vasiyet etmiş olurlar.." şeklindedir" demiştir. Binaenaleyh o, hükmü kocaya nisbet etmiştir. Mutlaka bir takdir yapmak gerekiyor ise, sizin takdiriniz, onunkinden daha evlâ değildir.

Sonra âyetin takdiri sizin söylediğiniz şekilde olursa, ona nesh ârız olmuş olur. Bu durumda da her akl-ı selim **Ebu Müslim**'in takdirinin sizinkinden daha uygun olduğuna ve âyette neshin bulunduğunu söylemeniz delilsiz bir iddia olduğuna şehâdet eder. Hem neshin olduğunu kabul etmede, Allah'ın kelâmının münezzeh olduğunun söylenmesi gereken bir kötü tertibin bulunduğunu kabul vardır. Bu açık bir sözdür.

Bunu böylece bildiğin zaman biz deriz ki: Bu âyet başından sonuna kadar bir şart cümlesidir. Buna göre şart,

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِّأَزْوَاجِهِم مَّتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرَ إِخْرَاجٍ

"Sizden hanımlarını geride bırakıp ölecek olanlar, eşlerinin evlerinden çıkarılmayarak bir yıla kadar fâidelenmesini vâsiyet etsinler.." ifâdesidir. Bütün bu cümle şart cümlesidir. Bunun cezâsı (cevâbı) ise:

فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنفُسِهِنَّ مِن مَّعْرُوفٍ

"Eğer o kadınlar kendiliklerinden çıkarlarsa artık onların bizzat yaptıkları meşru işlerden dolayı size mes'uliyet yoktur" âyetidir. **Ebu Müslim**'in görüşünün izahı işte bundan ibarettir ve bu görüş son derece doğrudur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Kocasının ölümünden dolayı ister hâmile olsun ister olmasın, isterse hâmile olmasına mâni bir özrü bulunsun, kocanın malından bu kadının nafakasının ve giyim masrafının karşılanması gerekmez. **Hz. Ali** (k.v) ile **İbn Ömer** (r.a)'den rivayet edildiğine göre, bu durumdaki kadın eğer hâmile olur ise, kocasının malından nafakası karşılanır. **Câbir** ve **İbn Abbas** (r.ah)'dan rivayet edildiğine göre, bu durumdaki kadınlar için nafaka verilmez, kocalarına vâris olmaları yeterlidir. Bu durumdaki kadınların, ölen kocalarının evlerinde oturmaya hakları olup olmadığı meselesinde iki görüş vardır:

a) Oturmaya hakları yoktur. Bu, **Hz. Ali**,**İbn Abbas** ve **Hz. Aişe** (r.anha)'nin görüşü ve aynı zamanda da **Ebu Hanîfe**'nin mezhebidir. **Müzeni** de bu görüşü tercih etmiştir.

b) Bu kadının, kocasının evinde oturmaya hakkı vardır. **Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Mes'ud** ve **Ümmü Seleme** (r.anha)'nin görüşü budur. **İmam Malik, Sevrî** ve **İmam Ahmed** de aynı görüştedirler.

Bu iki görüşün dayanağı da, **Fürey'â binti Mâlik**'in haberidir. Bu kadının kocası öldürülünce, "Hz. Peygamber (s.a.ş)'e, âileme dönüp dönemeyeceğimi sordum. Çünkü kocamın sahip olduğu bir evi yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s) de, "Evet, dönebilirsin" dedi. Peygamber (s.a.s)'in yanından ayrılmış giderken, ya henüz **Mescid-i Nebî**'de veya henüz odasında idim ki, O beni geri

çağırarak, أُمْكُثِي فِي بَيْتِكِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ *"İddetin bitinceye kadar, evinde dur"*(63) dedi" demiştir.

Âlimler bu hadisin tertibi hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bazıları, Hz. Peygamber (s.a.s)'in önce müsâade etmeyip, sonra o kadının âilesine dönmesine müsaade ettiğini, binaenaleyh müsaade etmeyişin mensuh olduğunu; bazıları da, farziyyeti ifâde eden değil fakat müstehab oluşu ifâde eden bir şekilde o kadına evinde beklemesini emrettiğini söylemişlerdir. **Müzenî** (r.h), bu durumdaki kadınların kocalarının evinde oturmaya hakları olmadığına delil getirerek şöyle demiştir: "Biz (âlimler), bu gibi kadınların nafaka haklarının olmadığı hususunda ittifâk ettik. Çünkü ölüm sebebi ile mülkiyet sona ermiştir. Ev hususundaki mülkiyet hakkı da aynıdır. Çünkü âlimler, ister babası ister çocuğu olsun, nafakası ve barınması kendi üzerinde olan bir insan öldüğünde onların nafaka ve barınmalarının sona ereceği hususunda ittifak etmişlerdir. Zira ölenin malı artık vârisler için bir mîrastır. Burada da böyledir.

Âlimlerimiz buna karşı şöyle cevap vermişlerdir: Barınma hakkını nafakaya kıyas etmek mümkün değildir. Çünkü üç talakla boşanmış kadın, her hâlükârda kocasının evinde oturmaya (iddet esnasında) müstehak iken, **Müzenî**'ye göre, kendinden dolayı nafakaya müstehak değildir. Bir de nafaka, kadından istifâde etme imkânı karşılığında vâcib olur. Halbuki bu durumda, böyle bir imkân söz konusu değildir. Barındırma hakkı ise, kadınları her bakımdan muhafaza etmek için gereklidir ve bu gereklilik de burada vardır. Dolayısı ile bu iki mesele birbirinden farklıdır.

Bunu iyice kavradığın zaman biz deriz ki: Bu âyetin mensuh olduğunu söyleyenlerin, işte bu meseleden dolayı farklı bir görüşe sahip olmaları gerekir. Çünkü bu âyet hem nafaka hem de sükna (barınma hakkı)'yı gerektirir. Bu nafakanın vâcib olması mensuhtur. "Sükna"nın, (barınma hakkının) vâcib olması hükmünün mensuh olup olmadığı meselesiyle karşılaşırız. Bu hususdaki görüşümüzü daha önce zikrettik.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu vasiyyetin vâcib olduğunu söyleyenler, kendi kendilerine şu soruyu sorma ihtiyacını hissetmişlerdir: "Allah Teâlâ, önce kocaların ölümünden bahsetmiş, sonra da onların vasiyet etmesini emretmiştir. O halde ölen kişi nasıl vasiyet edebilir?" Onlar, bu sorularına yine kendileri şöyle cevap vermişlerdir: "Bu âyetin manası, "ölümleri yaklaşan kimselere bu vasiyeti yapmaları

(63) Tirmizi, Talak, 23 (3/508).

gerekir'' şeklindedir. Binaenaleyh âyette bahsedilen ''ölüm'', ölmeye yaklaşma manasından ibârettir.

Buna bir başka cevap da şöyledir: Bu vasiyetin, Allah'ın emri ve teklifi manasında olmak üzere, Allah'a nisbet edilmesi de câizdir. Buna göre sanki şöyle denilmektedir: ''Bu, Allah tarafından onların kadınları için yapılan bir vasiyyettir.'' Bu tıpkı, يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ ''Allah size, çocuklarınız hakkında şöyle vasiyet (emr) eder...'' (Nisa, 11) âyeti gibidir. Bu mana, kelimeyi, وَصِيَّةً şeklinde okuyanların kıraatine göre ancak güzel olur.

Cenâb-ı Allah'ın, فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ âyetinin manası, ''Ey ölenlerin velileri (akrabaları), o kadınların kendi kendilerine yaptıkları süslenme ve evlenmeye teşebbüs etmeleri gibi işlerden dolayı size herhangi bir mesûliyet yoktur'' şeklindedir. Velilere mesûliyetin olmayışı hususunda şu iki izah yapılmıştır:

a) Bir sene dolmadan önce, ölen kocalarının evinden kendiliklerinden çıkan kadınların nafakalarını kesmede bir günah yoktur.

b) Onları kocalarının evinden çıkmalarına mânî olmamanızda bir günah yoktur. Çünkü bu kadınların, kocalarının evlerinde bir yılı doldurmaları kendilerine gerekli değildir.

Boşanmış Kadınlar Hakkındaki Hüküm

وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

''Boşanmış kadınların da meşrû surette mut'a hakları vardır ki bu muttakiler için bir vazifedir. İşte Allah, akıllarınız ersin diye size âyetlerini böyle açıklıyor''

(Bakara, 241-242).

Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a

Rivayet edildiğine göre bu âyet şu sebebten dolayı indirilmiştir: Allah Teâlâ, وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرُهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ ''*(Boşadığınız) kadınları, zengin olanınız kudretine göre, fakir ola-*

nınız da kudretine göre, mâ'ruf bir mal ile faidelendiriniz. Bu muhsinlerin (iyilerin) üzerine bir borçtur'' (Bakara, 236) âyeti nâzil olunca, bir müslüman "Bunu istersem yaparım, istersem yapmam'' dediğinde, Hak Teâlâ, *''Boşanmış kadınların da meşrû surette faidelenmeleri haklarıdır. Ki bu muttakiler için (yani küfürden sakınan herkes için), bir vazifedir''* âyetini indirmiştir.

Bil ki bu ayette bahsedilen **''meta''** (mal) dan muradın ne olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bu "mut'a'' (bir miktar mal)dır. Buna göre âyetin zahiri, boşanan her kadına bir miktar mal vermenin vâcib olduğunu gösterir. Âlimlerden, âyetin zâhirini delil getirerek, boşanan bütün kadınlara "mut'a'' (bir miktar mal) verilmesi gerektiğini söyleyenler vardır. **Sa'id b. Cübeyr, Ebu'l-Âliye** ve **Zührî** bunlardandır.

Şafiî (r.h) de, "Mihri belirlenmiş ve fakat kendisi ile cinsi münasebette bulunulmadan boşanmış kadınların dışında, her boşanan kadına mut'a verilir'' demiştir. Bu meseleyi biz, وَمَتِّعُوهُنَّ عَلَى الْمُوسِعِ قَدَرُهُ (Bakara, 236) ayetinin tefsirinde izah ettik.

Buna göre, "Bu husus, (Bakara, 236.) ayette geçtiği halde, burada niçin tekrar edilmiştir?'' denilir ise, biz deriz ki: Bu, burada hususî bir hüküm, orada ise umûmî bir hüküm olarak zikredilmiştir.

2) Bu mut'a'dan murad, nafakadır. Nafaka bazan "metâ'' olarak adlandırılır. Biz bu metâı, nafaka olarak anladığımızda, böylə bir tekrar söz konusu olmaz. Binaenaleyh bu görüş evlâ olur. Hüküm ifâde eden âyetlerin sonu burasıdır. Allah en iyisini bilendir.

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

''Sayıları binlere ulaştığı halde, ölüm korkusuyla yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi? Allah onlara ''ölün'' dedi, sonra kendilerini diriltti. Muhakkak Allah insanlara karşı lûtuf sâhibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler''

(Bakara, 243).

Bil ki Allah Teâlâ'nın, Kur'an'daki âdeti, ahkâmdan bahsettikten sonra, muhâtaplara bir va'z-u nasihat olsun ve bu onları isyan, ve inâdı bırakmaya; Allah'a karşı olan huşû ve inkiyadlarını artırmaya sevketsin diye geçmiş kavimlerin kıssalarından bahsetmektir. Bundan dolayı, *"Yurtlarını bırakıp çıkanları görmedin mi?.."* buyurmuştur.

Cenâb-ı Allah'ın, أَلَمْ تَرَ *"görmedin mi?"* tabiri ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Elem Tera Hitabı İle İlgili Açıklama

Bil ki "ru'yet" (görme), bazan basiret ve kalbin görüşü manasına gelir ki bu 'bilmek" demektir. Bu aynen, وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا *"(Ey Rabbimiz!), bize ibâdet edeceğimiz yerleri bildir"* (Bakara, 128) yani "öğret" ve, لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَآ أَرٰيكَ اللّٰهُ *"İnsanlar arasında Allah'ın sana bildirdiği, yani öğrettiği şekilde hükmedesin diye.."* (Nisa, 105) âyetlerinde olduğu gibidir.

Sonra **"ru'yet"** (görme) kelimesi, bazan muhatabın önceden bildiği şey hakkında, bazan da bilmediği şey hakkında kullanılır. Mesela birisi başkasına, yeni bildirmeyi kastederek, أَلَمْ تَرَ إِلَى مَاجَرَى عَلٰى فُلَانٍ "Falanın başına geleni biliyor musun?" der. Bu ifâde, "Falanın başına şu geldi" manasında ilk olarak o şeyi haber vermektir. Bu izaha göre, âyetin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s)'in, bahsedilen hadiseyi, bu âyet ile öğrenmiş olması mümkün olduğu gibi, âyetin nüzûlünden önce de biliyor olması ve Allah Teâlâ'nın onun bilgisine uygun olarak bu âyeti indirmiş olması da mümkündür.

İKİNCİ MESELE

Âyetin zâhirine göre, bu Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılan bir hitaptır. Fakat bundan, hem onun hem de ümmetinin muhatap tutulmuş olması mümkündür. Bununla beraber hitab Hz.Peygamberedir. Bu,
يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَآءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ *"Ey Peygamber, kadınları boşadığınız zaman, iddetlerine doğru boşayınız"* (Talak, 1) âyetinde olduğu gibidir. (Yani asıl muhatap olanlar mü'minlerdir).

ÜÇÜNCÜ MESELE

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ tabiri içinde, إِلَى harf-i cerrinin muhataplarca "intiha" (son noktayı) bildiren bir edat olabileceği için yer almış olması muhtemeldir. Bu tıpkı, مِنْ فُلَانٍ إِلَى فُلَانٍ "falancadan falancaya" ifâdesinde olduğu gibidir. Binaenaleyh bu, bir öğretenin öğretmesi ile öğrenen kimseyi, bu öğreten o bilgilere ulaştırmış ve onu o noktaya getirmiş demektir. İşte bu izahtan dolayı,

bu âyette, إِلَى harf-i cerrinin gelmesi yerindedir. Bunun bir benzeri de, أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ مَدَّ الظِّلَّ *"Rabbine bir bakmadın mı? O,gölgeyi nasıl uzatmış"* (Furkan, 45) âyetidir.

Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar

Cenâb-ı Allah'ın, إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ *"yurtlarını bırakıp çıkanlara.."* âyeti ile ilgili birkaç rivayet var:

1) **Süddî** şöyle demiştir: "Bir beldede vebâ salgını başladı. Belde halkı kaçtı. Kaçmayıp kalanların çoğu öldü. Geri kalanların çoğu da hastalık ve musîbetlere dûçâr oldular. Vebâ salgını ve hastalıklar sona erince, kaçanlar sağ selâmet geri döndüler. Bunun üzerine hastalıklardan kıvranmış olanlar: "Bu kimseler, bu memlekette kalmayı bizden daha çok istiyorlardı. Eğer biz de onlar gibi yapsaydık, hastalık ve belâlardan kurtulmuş olurduk. Eğer bu memlekete bir daha vebâ gelirse, biz de çıkıp gideriz" dediler. Yine veba salgını oldu ve böyle söyleyenler de beldeyi bırakıp kaçtılar. Sayıları otuzbin civarında idi. Vâdilerinden çıkınca, vâdinin üstünden ve altından birer melek onlara, "ölünüz" diye seslendi. Bunun üzerine hepsi öldü ve cesedleri çürüdü. Adı **Hazkil** olan bir peygamber onların cesedlerine rastladı. Onları görünce durup, onlar hakkında tefekkür etti ve Cenâb-ı Allah ona, *"Onları nasıl diriltеceğimi sana göstermemi mi istiyorsun"* diye vahyetti. O da "Evet" dedi. Ona, *"Ey kemikler! Cenâb-ı Allah toplanmanızı emrediyor"* diye seslenmesi söylendi. O seslenince kemikler birbirine doğru uçuşmaya başladılar ve (herkesin kemiği) tamamlandı. Daha sonra Allah Teâlâ, ona, "Ey kemikler! Allah Teâlâ, et ve kan giymenizi emrediyor" şeklinde seslen" diye vahyetti. O böyle seslenince, kemikler et ve kana büründü. Sonra ona, "Allah Teâlâ canlanıp, kalkmanızı emrediyor" diye seslenmesi söylendi. O seslenince, cesetler canlanıp kalktılar ve şöyle diyorlardı: "Ey Rabbimiz! Seni tesbih eder ve sana hamdederiz. Senden başka ilah yoktur." Onlar böyle dirildikten sonra beldelerine geri döndüler. Ölmüş olduklarının işareti yüzlerinde belli idi. Bundan sonra onlar, ecellerine göre geri kalan ömürlerini yaşadılar.

2) **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: "İsrâiloğulları krallarından biri, askerlerine savaşmalarını emretti. Onlar savaşmaya yanaşmadılar ve krallarına, "Savaşacağımız yerde vebâ var. Veba kesilinceye kadar oraya gitmeyiz" dediler. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah, onların hepsinin canını aldı. Onlar cansız olarak sekiz gün kalıp şiştiler. İsrailoğullarına bu askerlerin ölüm haberi ulaşınca, onları gömmek için oraya gittiler. Ölenlerin sayısı çok olduğu için, bunu da tam yapamadılar. Hepsini biraraya toplayıp etraflarını duvarla çevirdiler.

Allah Teâlâ, sekiz gün geçtikten sonra onları diriltti. Bu koku hem onlar üzerinde kaldı, hem de evlâdları üzerinde bu güne kadar devam etti." Bu görüşte olanlar, bu âyetin peşisıra gelen, وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ .. *"Allah yolunda savaşınız..."* âyetini delil getirmişlerdir.

3) **Hazkil** (a.s), kavmini cihada teşvik etti. Fakat onlar, bunu hoş görmeyerek korktular. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara ölümü gönderdi. İçlerinde ölüm çoğalınca, ölümden kurtulmak için memleketlerinden kaçtılar. **Hazkil** (a.s) bunu görünce"Ey Ya'kûb'un ve Mûsa'nın ilahı Allah'ım,kullarının şu isyanını görüyorsun. Onlara, kendileri üzerinde kudretinin nelere yeteceğini ve senin kudret elinden kurtulamayacaklarını gösteren bir mucize gönder" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ kaçanlara da ölümü gönderdi. Sonra Peygamber onların ölümlerine dayanamayarak, onlar için dua edince, Allah onları diriltti.

Hak Teâlâ'nın, وَهُمْ أُلُوفٌ *"Sayıları binlere ulaştığı halde.."* buyruğu ile ilgili iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bundan murad, onların ne kadar olduklarını beyân etmektir. Âlimler bunların sayılarının ne kadar olduğunda ihtilâf etmişlerdir. **Vâhidi** (r.h), "Onlar üçbinden az, yetmişbinden çok değildiler" demiştir. Âyetin lâfzına göre izah edilecek olur ise, onların onbinden fazla olması gerekir. Çünkü ayetteki أُلُوفٌ (binlerce) kelimesi, cem-i kesrettir. Binaenaleyh on tane veya on taneden daha az bin için, أُلُوفٌ denmez.

İkinci Görüş: أُلُوفٌ kelimesi,قَاعِدٌ وَقُعُودٌ ve,جَالِسٌ وَجُلُوسٌ kelimelerinde olduğu gibi, آلِفٌ kelimesinin çoğuludur. Buna göre, وَهُمْ أُلُوفٌ tabirinin manası, "Kalbleri birbirlerine karşı sevgi ve muhabbet dolu olduğu halde..." demektir. **Kâdî** şöyle demiştir: "Birinci görüş daha uygundur. Çünkü onlar çok kalabalık oldukları halde ölümün onlara gelmesi, durumlarından daha fazla ibret alınmasını gerektirir. Çünkü büyük bir topluluğun alışılmadık şekilde bir defâda ölüvermesi, büyük bir ders verir. Fakat ölümün, ferdleri arasında sevgi ve bağlılık bulunan topluluğa normal olarak gelişi ile aralarında ihtilâf olan bir topluluğa gelişi arasında, ibret verme açısından bir fark ve değişiklik olmaz." Bu suale şöyle cevap verilmesi mümkündür: "Bundan murad, onlardan herbirinin kendi hayatını sevmesi ve bu dünyaya muhabbet duymasıdır. Buna göre ayetin ifâde ettiği mana, Cenâb-ı Hakk'ın onların niteliği hakkında söylemiş olduğu, وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيٰوةٍ *"Andolsun ki sen onları, insanların hayata en düşkünü bulursun"* (Bakara, 96) âyetindeki manayı ifâde etmiş olur. Sonra onlar, hayatı son derece sevmeleri ve onu anlamalarına rağmen, insanın dünya hayatına olan ihtirasının onu ölümden kurtaramayacağı

bilinsin diye, Allah onları öldürmüştür. Bu görüşe göre yapılan bu izah, fazla tuhaf görülecek bir açıklama değildir.

Hak Teâlâ'nın, حَذَرَ الْمَوْتِ *"ölüm korkusuyla"* tabirindeki, حَذَرَ kelimesi mef'ûlün leh olduğu için mansubtur, "ölümden korktukları için" demektir. Her insanın ölümden korktuğu malûmdur. Allah'u Teâlâ ölüm korkusunu özellikle burada zikredince, ölüm sebebinin, ister vebâ sebebi ile olsun, ister savaş yüzünden olsun, bu hadisede daha fazla bulunduğu anlaşılmış oldu.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا *"Allah onlara "ölün" dedi"* ayetine gelince, Allah'ın onlara "ölün" demesi hakkında iki izah şekli vardır:

1) Bu ifâde, إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ *"Bir şeyin olmasını murad ettiğimiz zaman sözümüz ancak ona "ol" demektir. O da hemen oluverir"* (Nahl, 40) ayetinin yerini tutmaktadır. Daha önce bu ifâdeden muradın, Cenâb-ı Hakk'ın bir söz söylediğini belirtmek değil, aksine Allah onu istediği zaman, o şeyin önüne geçilemez ve geciktirilemez bir şekilde tahakkuk ettiğini bildirmek olduğu geçmişti. Bu tür tabirler Arapçada yaygındır. Buna Cenâb-ı Hakk'ın, ثُمَّ أَحْيَاهُمْ *"Sonra kendilerini diriltti"* sözü de delâlet etmektedir. Cenâb-ı Hakk'ın sözü ile diriltme hâdisesi gerçekleşince, öldürme hususundaki sözü de bunun gibi olur.

2) Allah Teâlâ, o peygamberine, kavmine "ölünüz" demesini ve onları diriltmesi esnasında da, Süddî'den rivayet ettiğimiz sözü söylemesini emretmiştir. Yine bunu söyleyenin melekler olduğuna dair rivayet ettiğimiz görüş de muhtemeldir. Birinci görüş, doğru olmaya daha yakındır.

Allah Teâlâ'nın, ثُمَّ أَحْيَاهُمْ *"Sonra kendilerini diriltti"* sözünde birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri

Âyet-i kerime onlar öldükten sonra, Cenâb-ı Hakk'ın onları diriltiğine delâlet etmektedir. Binaenaleyh buna kesin inanmak gerekir.Çünkü diriltme hadd-i zatında mümkündür. Doğru haber de onun meydana geldiğini bildirmektedir. Bu sebeple, onun vukû bulduğuna inanmak gerekir. Diriltmenin mümkün oluşu şunlardır: Çünkü çeşitli unsurların, belli bir şekil üzere biraraya gelmeleri mümkündür. Aksi halde o şey önceden de bulunmazdı. Bu unsurların yeniden diriltme için bir araya getirilmesi ihtimali mümkündür. Aksi halde bu ihtimal, daha önce de bulunmazdı. İşte bu durum her ne zaman sabit olursa, ölümden sonra diriltme imkânı da bulunmuş olur. Doğru haberin bunu bildirmesi ise, bu ayetin bildirmesi ile olmuştur. Cenâb-ı

Hak ne zaman, akien mümkin olan bir şeyin meydana geldiğini habor verirse, onun kat'i olarak meydana gelmiş olduğuna inanmak gerekir.

İKİNCİ MESELE

Mu'tezile şöyle demiştir: "Ölüyü diriltmek harikulâde bir olaydır. Böyle birşeyin Cenâb-ı Hak tarafından meydana getirilmesi, ancak o şey bir peygamber için mucize olacağı zaman câiz olur. Onun bir peygamberin mucizesi olmaksızın meydana gelmesi câiz olsaydı, peygamberliğe delâlet etmesi bâtıl olurdu."

Bizim âlimlerimiz ise, velinin kerâmetini izhâr etmesi ve diğer gayeler için olağanüstü şeylerin meydana gelmesinin câiz olacağını söylemişlerdir. Böylece harikulâde hâdiselerin sadece nübüvvete delâlet ettiği görüşü bâtıl olmuş olur.

Sonra **Mû'tezile** şöyle demiştir: "Rivayet edildiğine göre bu diriltme işi, peygamber olan **Hazkîl** (a.s) zamanında, onun duasının bereketiyle meydana gelmiştir. Bu da, bu gibi hadiselerin ancak peygamberlerin bir mucizesi olarak meydana gelebileceği görüşümüzü sağlamlaştırmaktadır. **Hazkil** (a.s)'in, **Zülkifl** (a.s) olduğu söylenmiştir. Onun "**Zülkifl**" diye isimlendirilmesinin sebebi, yetmiş peygambere kefil olup, onları ölümden kurtarmasından dolayıdır. Yine **Hazkil** (a.s)'in, o peygamberler ölü iken onlara rastladığı ve onlar hakkında hayretle düşünmeye başladığı, bunun üzerine Allah Teâlâ'nın ona, *"Eğer sen istersen, onları diriltirim ve bunu senin için bir mucize yaparım"* diye vahyettiği, **Hazkil**'in de "Evet" deyince, Cenâb-ı Hakk'ın,onun duası ile onları dirilttiği söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Mükelleflerin imânî bilgilerinin, ölüme yaklaştığı ve ölümün korkuları ile şiddetlerini müşâhede etmeye başladığında, zarûrî (kesin) bir hale geleceği delillerle sâbit olmuştur. Allah'u Teâlâ'nın öldürüp sonra yeniden diriltmiş olduğu bu kavmin ise, ya kendisi sebebiyle imânî bilgilerinin zarûrî hale geleceği ölüm korku ve hallerini müşâhede etmiş oldukları veyahut da bu korkular'an hiçbirini müşâhede etmeksizin Cenâb-ı Hakk'ın onları, bu korkuları müşahede etmeksizin meydana gelen bir uyku gibi, ansızın öldürmüş olduğu söylenebilir. Şayet doğru olan görüş birinci görüş ise, Allah Teâlâ onları dirilttiği zaman, onların bu çektikleri korku ve dehşetler ile Rablerini kendisi vesilesi ile zâruri olarak tanıdıkları hadiseyi unuttuklarını söylemek imkânsızdır. Çünkü akıllı bir kimsenin büyük ve mühim olayları unutması mümkün değildir. Bundan ötürü, meydana gelen zarûrî bilginin, diriltilmelerinden sonra da onlarda bulunması

gerekir. Bu zarûri bilgilerin bulunmaya devam etmesi ise, dünyada mükelleflyetin ortadan kalkmasını gerektirir. Nitekim ahirette (her şey belli olduğundan) orada mükellefiyet yoktur. Ya da şöyle denilebilir: Onlar diriltildikten sonra artık mükellef değildirler. Âyette bu manaya mâni herhangi birşey yoktur. Yahut da şöyle denilebilir: Allah Teâlâ, onları öldürdüğü zaman, bilgilerinin zarûrl hale gelmesine sebep olacak büyük hadiselerden herhangi birini onlara göstermemiştir. Böylece bu ölüm, ölüm yaklaştığı zaman dehşet verici korkular yaşayan diğer mükelleflerin ölümü gibi olmamıştır. Herşeyin hakikatini en iyi bilen Allah'tır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Katâde, "Allah onları, geri kalan ömürlerini tamamlasınlar diye diriltmiştir" demiştir. Bu görüş hakkında, söylenebilecek çok şey ve yapılabilecek uzun izahlar vardır.

Hak Teâlâ'nın, إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ *"Muhakkak Allah insanlara karşı lütuf sâhibidir"* âyetiyle ilgili birkaç izah vardır:

a) Bu, Allah Teâlâ'nın öldürmüş olduğu bu topluluğu onları yeniden diriltmek suretiyle yaptığı lûtuftur. Bu böyledir. Çünkü onlar günahtan dolayı, bu dünya hayatından çıkmışlar. Allah Teâlâ onları tekrar bu hayata döndürerek, onlara tevbe imkânı ve hatalarını onarma fırsatı vermiştir.

b) Ahireti inkâr eden Araplar, birçok meselede yahûdilerin sözlerine itibar ediyorlardı. Allah Teâlâ yahudilerin dikkatini, kendilerince malûm olan ve âhireti inkâr eden Araplara anlattıkları bu hâdiseye çekince, görünen odur kl, âhireti inkâr eden bu Araplar, sırf inkârdan ibaret olan bâtıl dinlerinden, ölümden sonra diriltilme ve haşrı tasdikten ibaret olan hak dine dönüyorlar, böylece de cezâdan kurtulup sevâba müstehak oluyorlardı. Bundan dolayı bu kıssayı anlatmak, Cenâb-ı Hakk'ın bu inkârcılara bir lûtfu ve ihsanı olmuş oluyor.

c) Bu kıssa, ölümden korkmanın ölüme karşı bir faydası olmadığına delâlet etmektedir. Binaenaleyh, insanı her halükârda, Allah'a ibâdete teşvik eder ve kalbten ölüm korkusunu çıkarır. Bundan dolayı bu kıssanın hatırlatılması, kulun günahlardan uzaklaşmasına, büyük sevablar elde edeceği taatlara yaklaşmasına vesile olur ki bu da Allah'ın, kuluna bir lûtfu ve keremi olmaktadır.

Cenâb-ı Hak sonra, وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ *"Fakat insanların çoğu şükretmezler"* buyurmuştur. Bu ifâde, فَأَبَىٰ أَكْثَرُ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا *"Fakat insanların çoğu, ancak nankörlük ederek direttirler"* (Furkan, 50) âyeti gibidir.

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾

"Allah yolunda savaşın. Bilin ki şüphesiz Allah hakkıyla işiten, ve kemâliyle bilendir"

(Bakara, 244).

Ayet hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bu, diriltilmiş olan o kavme bir hitaptır. **Dahhâk** şöyle demiştir: "Allah onları diriltti ve sonra onlara cihâda gitmelerini emretti. Çünkü Allah onların canını, cihada gitmekten hoşlanmadıkları için almıştı." Buna göre, hitap ancak mahzuf bir kelimenin takdiri ile tamamlanmaktadır ki o da, وَقِيلَ لَهُمْ قَاتِلُوا... "ve onlara "savaşın..." denildi" sözüdür.

İkinci Görüş: Bu, muhakkik alimlerin çoğunun görüşüdür ki buna göre, âyetteki hitap bir yeni cümle olup, hazır olanlara yöneltilmiştir ve cihâd emri taşımaktadır.Fakat Cenâb-ı Hak, lûtuf ve merhametinin bir eseri olarak, ölüm korkusu sebebi ile, hayatı çok sevdikleri için Allâh'ın emrinden yüz çevirmesinler ve herkes Cenâb-ı Hakk'ın: قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرَارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِالْقَتْلِ وَإِذًا لَا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا *"De ki: "Eğer ölümden veya öldürülmekten kaçıyorsanız, kaçışınız size asla fayda vermez. O takdirde bile ancak pek az bir zaman fâideleniriniz"* (Ahzâb, 16) âyetinde de buyurulduğu gibi, savaştan kaçmakla ölümden kurtulamayacağını anlasın diye, yurtlarından çıkan bu kimselerin hikâyesini, savaş emrinden önce zikretmiş, böylece de ya dünyada düşmana galip gelme veyahut da âhirette nimetler içerisinde ebedi saadeti elde etme ve gönüllerin çekip, gözlerin zevk duyacağı şeylere ulaşmaktan ibaret olan iki güzel neticeden birinin va'adedilmesi demek olan cihada teşvik etmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda"* tabirindeki "sebil", yol demektir. İbâdetler, insanlar kendisine sülûk ettiği ve onlara girdikleri için Allah'a ulaştıklarından dolayı, "yol" diye isimlendirilmiştir. Cihâdın gayesinin, dinin güçlendirilmesi olduğu malûmdur. Bu sebeple cihad da bir ibâdettir. Bundan dolayı muhakkak ki mücahid, Allah yolunda savaşan kimsedir.

Cenâb-ı Hak sonra, وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ yani, "Allah Teâlâ, sizin başka kimseleri cihâda teşvik veya cihaddan soğutma hususundaki sözlerini-

zi duymakta, gönüllerinizdeki niyet ve gayeleri; yaptığınız bu savaşın din için mi, dünya menfaatleri elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilmektedir" buyurmuştur.

مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً
وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ۝

"Kimdir o şahıs ki Allah'a güzel bir borç verir, Allah da (onun karşılığını) kat kat artırır! Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir. Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"

(Bakara, 245).

Ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah Teâlâ, Allah yolunda savaşmayı emredince; *"Kimdir o şahıs ki Allah'a güzel bir borç verir..."* ayetini getirmiştir. Müfessirler bu tâbir hususunda iki görüş belirterek ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu ayet, önceki âyetlerle ilgili olup, bundan murad da özellikle cihâd için güzel borç vermek, infakta bulunmaktır. Böylece cihâd edemeyen kimse, cihâd edebilecek fakir kimselere maddeten destek olmaya teşvik edilmiş; cihada muktedir olan kimse de, cihâd yolunda kendisi için harcamada bulunmakla emrolunmuştur. Hak Teâlâ bu hususu, *"Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir"* sözüyle de te'kid etmiştir. Bu böyledir. Çünkü bu hakikati bilen kimse, artık kendi malından daha çok,Allah'ın lütfuna güvenecek ve bu onu Allah yolunda mal infâk edip, infâkta cimrilik etmemeye sevkedecektir.

İkinci Görüş: Bu âyet, yeni başlayan bir cümle olup, kendinden öncesiyle bir ilgisi yoktur. Bu görüşte olanlar da kendi aralarında ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bir kısmı, bu güzel borçtan muradın mal infâk etmek olduğunu, bir kısmı da mal infakı dışında başka birşey olduğunu söylemişlerdir. Bunun mal infâk etmek olduğunu söyleyenlerin de üç değişik görüşü vardır:

1) Âyetten kastedilen, farz olmayan sadakalardır. Bu **el-Esamm**'ın görüşüdür. O, bu görüşüne iki şekilde delil getirmiştir:

a) Allah Teâlâ buna "karz" (borç) demiştir. Karz ise ancak bağışlanan şeydir.

b) Âyetin sebeb-i nüzûlü hususunda **İbn Abbas** (r.a) şunu rivayet etmiştir: "Bu âyet, **Ebu'd-Dehhâk** hakkında nâzil olmuştur. **Ebu'd-Dehhâk** "Ya Resûlallah, benim iki bahçem var. Onlardan birisini Allah yolunda tasadduk etsem, bana cannette onun iki misli verilir mi?" der. Hz. Peygamber (s.a.s), *"Evet"* cevabını verince, "Hanımım da benimle birlikte olur mu?"der. Hz. Peygamber (s.a.s) yine *"Evet"* der. "Çocuklarım da benimle beraber olacak mı?" diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s) *"Evet"* der. Bunun üzerine **Ebu'd-Dehhâk** en güzel bahçesini tasadduk eder. Bu bahçe "**Huneynîyye**" diye isimlendirilmiştir." **İbn Abbas** anlatmaya devam ederek şöyle der: "**Ebu'd-Dehhâk** bundan sonra çoluk-çocuğunun yanına döner. Onları tasadduk etmiş olduğu bahçede bulur. Bahçenin kapısında durur ve bahçeyi tasadduk ettiğini hanımına anlatınca, hanımı, "Allah alış-verişini mübarek etsin" der. Hep beraber bahçeden çıkarlar ve bahçeyi teslim ederler. Bundan dolayı Hz. Peygamber (s.a.s) onun hakkında sık sık şöyle derdi: *"Cennette, **Ebu'd-Dehhâk**'ın, köklerini yere salmış nice iri hurma ağaçları vardır."* Sen, âyetin sebeb-i nüzûlünü anladığın zaman, burada karz (borç) ile, farz olan zekâtın değil, bağışlanan infâkın (sadakanın) kastedilmiş olduğunu anlarsın.

2) Bu "karz" dan murad, Allah yolunda vâcib olan infaktır. Bu görüşü savunan kimse, görüşüne âyetin sonunda, وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuş olmasını delil getirir. Bu ifâde bir tehdid gibidir. Böyle bir şey ise ancak, vâcib (farz) olan bir şey hakkında uygun olur.

3) Doğruya en yakın olan görüş olup, buna göre ayete, her iki kısım da dahildir. Nitekim bu iki kısım, مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ... *"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali yedi başak bitiren bir tek tohumun hali gibidir"* (Bakara, 261) âyetinin manasına da dahildir.

Bu "karz" dan muradın mal infakının dışında birşey olduğunu söyleyenler şunu demişlerdir: "**İbn Mes'ud**'un arkadaşlarının birisinden, bu karzın bir insanın *"sübhânallahi ve'l-hamdülillahi ve lâ ilâhe illallâhu vallahu ekber"* demesi olduğu rivayet edilmiştir."

Kâdî ise şöyle söylemiştir: "Bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü "ikraz" (borç verme), Arapça'da bu manaya gelmez. Bu görüşü doğru kabul etmek mümkün değildir. Ancak biz şunu söyleyebiliriz : Herhangi birşeye mâlik olmayan

bir fakirin kalbinde, ah keşke zengin olsaydım da mal infâk etseydim" arzusu bulunur ise, işte o zaman onun bu niyeti infâk yerine geçer. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ لَمْ يَكُنْ عِنْدَهُ مَا يَتَصَدَّقُ بِهِ فَلْيَلْعَنِ الْيَهُودَ فَإِنَّهُ لَهُ صَدَقَةٌ "*Kimin tasadduk edecek birşeyi yoksa, o, yahudilere lânet etsin. Çünkü bu lânet, onun için bir sadaka sayılır*" dediği rivayet edilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, buradaki "karz" lâfzının "infâk" mânasına hakikî olarak mı, mecâzi olarak mı itlâk edildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Birinci Görüş: Zeccâc şöyle demiştir: Kelime hakiki anlamda bu mânaya gelir. Çünkü "karz", karşılık alınmak için yapılan herşeye denilmektedir. Araplar, لَكَ عِنْدِى قَرْضٌ حَسَنٌ وَسَيِّءٌ "Senin bende, güzel veya kötü bir alacağın, karşılığın var" derler. Bundan maksat, onun cezâlandırılacağı veya mükâfaatlandırılacağı bir şeydir...

Umeyye İbn Ebî's-Salt da şöyle demiştir:

كُلُّ امْرِىءٍ سَوْفَ يُجْزَى قَرْضَهُ حَسَنًا أَوْ سَيِّئًا أَوْ مَدِينًا كَالَّذِى دَانَا "*Herkes, verdiği borcun karşılığını görecektir: Güzelse güzel, kötüyse kötü... Veya, borç alan kimse gibi, borçlu düşecektir...*"

"Karz" ın zikrettiğimiz manaya geldiğine delâlet eden hususlardan biri de, lûgattaki esas manasının "kesmek" olmasıdır. Nitekim, makas anlamına gelen, الْمِقْرَاضُ kelimesi ve helâk oldular anlamına, اِنْقَرَضَ الْقَوْمُ tabiri bu köktendir. Çünkü bir kavim helâk olduğu zaman, onların izi silinir, soyları kesilir. Bir kimse borç verdiğinde, bundan murad onun, malından veya amelinden karşılığını göreceği bir kısmını kesip ayırmış olmasıdır.

İkinci Görüş: Karz lâfzı, burada mecâzdır. Çünkü karz, insanın misllinin kendine dönmesi için verdiği şeydir. Burada, Allah yolunda infakta bulunan kimse, malını sevâbı kendisine dönsün diye infâk etmektedir. Fakat, bu infâk ile borç verme arasında birçok bakımdan farklılık görülmüştür:

a) Karzı, ancak fakirliğinden ötürü ona muhtaç olan kimse alır. Bu Cenâb-ı Allah hakkında düşünülemez.

b) Mûtad olan,borcun bedeli ancak misliyle ödenir. Bu infâkta ise, karşılık kat kattır..

c) Borç alanın aldığı mal, o kimsenin mülkü değildir. Burada ise, Allah'a borç verilen Allah yolunda infak edilen mal Allah'ın mülküdür. Aralarında böyle farklar olduğu halde, Cenâb-ı Allah infâkı "karz" olarak isimlendirmiştir. Bun-

daki hikmet, karzın ödenmesinin vâcib olup, ödememenin caiz olmaması gibi, bu infâkın Allah katında boşa gitmeyeceğine dikkat çekmedir. Bundan dolayı, bu infâkdan dolayı hak edilen sevâb, mükellefe mutlaka ulaşacaktır.

Rivayet edildiğine göre bu âyet nâzil olduğu zaman, yahudiler, "Allah fakir, biz ise zenginiz. Bundan dolayı, O bizden borç istiyor" demişlerdir. Bu söz onların câhilliklerine ve ahmaklıklarına uygun bir sözdür. Çünkü onlar çoğu kez "teşbîh" akidesine sapıyorlar ve meselâ, mâbudlarının bir ihtiyar (şeyh) olduğunu söylüyorlardı. **Kâdî**, "Mâbûdları hakkında böyle söz söyleyen kimselerin, O'nu fakir olarak nitelemeleri yadırganacak bir durum değildir" demiştir.

Eğer, "مَنْ ذَا الَّذِى يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا âyetinin mânası nedir? Ve niçin bu ifâde bir soru şeklinde vârid olmuştur?" denilirse, biz şöyle deriz: "İstifhâm uslûbu, bir şeyi yapmaya teşvik hususunda, açık bir emirden daha tesirlidir..."

Cenâb-ı Allah'ın, قَرْضًا حَسَنًا *"Güzel bir borç"* tabiriyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Vahidî: " قَرْضًا kelimesi, bu âyette masdar değil, isimdir. Çünkü, eğer masdar olsaydı, إِقْرَاضًا şeklinde gelmesi gerekirdi" demiştir.

İKİNCİ MESELE

"Karz"ın güzel olmasının birkaç izahı bulunmaktadır:

a) Cenâb-ı Allah bununla, kendisine haram karışmamış, helâl ve halis malı, infâkı kastetmiştir. Çünkü, şüphe ile beraber karışıklık ortaya çıkar; karışıklıkla beraberde, çoğu zaman yapılan fiiller çirkin olur.

b) Bu infâkın peşinden başa kakma ve eziyyetin gelmemesidir.

c) Bu infâkın, Cenâb-ı Hakk'a yakınlaşma niyetiyle yapılmış olmasıdır. Çünkü riyâ ve gösteriş için yapılan infâk, sevâba müstehak olamaz.

Cenâb-ı Allah'ın, فَيُضَاعِفَهُ لَهُ *"(Onun karşılığını) kat kat arttırsın"* ayetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

فَيُضَاعِفَهُ kelimesinin dört türlü kıraati vardır:

a) **Ebu Amr, Nâfi, Hamza** ve **Kisaî** elifli olarak ve ref' ile, فَيُضَاعِفُهُ şeklinde;

b) **Asım**, elifli olarak ve nasb ile, فَيُضَاعِفَهُ şeklinde;

c) **İbn Kesir**, şeddeli, elifsiz ve ref' ile, فَيُضَعِّفُهُ şeklinde;

d) **İbn Âmir** ise elifsiz, şeddeli ve nasb ile, فَيُضَعِّفَهُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre biz diyoruz ki, bu kelimenin şeddeli ve şeddesiz okunuşları, Arapça'da iki ayrı kullanılıştır. Kelimenin ref ile okunuşu, onun يُقْرِضُ üzerine atfedilmesinden dolayıdır. Nasb ile okunuşu ise, sözün lâfza değil de mânaya hamledilmesinden dolayıdır. Çünkü âyetin mânası, قَرْضًا فَيُضَاعِفَهُ şeklindedir.. Yani, "Allah karşılığını kat kat arttırsın diye, kim güzel bir borç verir?..." demektir. Tercihe şayan olan kıraat, ref ile olan okunuştur. Çünkü bu durumda kelime, şartın cevâbı olur. Şartın cevâbı, fâ harfi ile geldiğinde mutlaka merfû olur.

İKİNCİ MESELE

اَلْمُضَاعَفَةُ kelimeleri ve, اَلْإِضْعَافُ ، اَلتَّضْعِيفُ aynı mânaya gelirler. Bu da, bir şeyi iki misline veya daha fazlasına ulaşıncaya kadar arttırmak manasıdır. Ayette bir hazif olup, bunun takdiri, فَيُضَاعِفُ ثَوَابَهُ "Onun sevâbını kat kat arttırır, verir" şeklindedir.

Cenâb-ı Allah'ın, اِضْعَافًا كَثِيرَةً *"kat kat"* tabiriyle ilgili olarak bazı âlimler, muayyen bir miktar zikretmişlerdir. Bu hususta söylenenlerin en güzeli şudur: "Bu, Cenâb-ı Allah'ın,
مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ اَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ *"Mallarını Allah yolunda harcayanların hali, yedi başak bitiren tek bir tohumun hali gibidir"* (Bakara, 261) âyetinde zikredilen mikdardır. Bununla ilgili olarak şöyle denilmiştir: Mücmel olan âyet, müfesser olan ayete hamledilir. Çünkü bu iki ayet de, infâk hakkında gelmiştir. Buna şöyle cevap verilebilir: Cenâb-ı Allah bu ayet-i kerimede, herhangi sınır belirtmemiş, aksine, وَاللّٰهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَآءُ *"Allah (bu miktarı), dilediği kimse için kat kat arttırır"* (Bakara, 261) buyurmuştur. Bu hususdaki ikinci bir görüşe göre, ki bu daha doğru olup, **Süddî**'nin tercih ettiği görüştür. Bu kat kat arttırmanın ne kadar olduğunu kimse bilemez. Cenâb-ı Allah bunu mübhem bırakmıştır, çünkü teşvîk hususunda söylenilen mübhem bir ifâde, açıklanmış bir ifâdeden daha güçlü ve tesirlidir.

Cenâb-ı Allah'ın, وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ "Allah (kimine) rızkı daraltır, (kimine) genişletir" âyetinin öncesiyle ilgisinin nasıl olduğu hususunda birkaç izah şekli vardır:

1) Bunun mânası şudur: Daraltan ve genişleten Cenâb-ı Allah olduğu için, eğer mal infâk etmesi emredilen kimsenin kaderi fakirlik ise, o kimse Allah yolunda mal infâk etsin; çünkü infâk etse de etmese de, o kimse mutlaka fakir olacaktır. Eğer o kimsenin kaderi zengin olmak ise, yine infâk etsin. Çünkü infâk etse de etmese de, zenginlik, genişlik ve bolluk onun kaderidir. Her iki durumda da Allah yolunda mal infâk etmek daha evlâdır.

2) İnsan,rızkı daraltmanın ve genişletmenin Allah'ın elinde olduğunu bilirse, dünya malına fazla iltifât etmez; sadece Allah'a dayanır. Bu durumda da, Allah rızasına nail olma yolunda mal infâk etmek onun için çok kolay olur.

3) Allah'u Teâlâ kullarının geçimini genişletir ve daraltır. Bundan dolayı Allah'ın size geniş geniş verdiği şeylerde, Allah'ın bunları darlıkla değiştirmemesi için cimrilik yapmayın.

4) Cenâb-ı Allah, kullarına sadakayı emredip, ona teşvik edince, bunun ancak kendi tevfîki ve yardımıyla olabileceğini haber vermiş ve, وَاللّٰهُ يَقْبِضُ وَيَبْصُطُ buyurmuştur. *Yani "Allah bazı kalbleri sıkar, daraltır, böylece de onlar (tevfik olmadığı için) bu tâate yönelmez; bazı kalbleri de genişletir, böylece de onlar bu tâate yönelirler."*

Sonra Cenâb-ı Allah, وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ *"Siz ancak O'na döndürüleceksiniz"* buyurmuştur. Bundan murad, "Siz, O'ndan başka bir hakîm ve müdebbir olmayan bir yere varacaksınız" demektir. Allah en iyisini bilendir.

★
★ ★

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَىٰ إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا
مَلِكًا نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا
قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا
كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

"Musa'dan sonra İsrâiloğullarının ileri gelenlerine bakmadın mı? Hani onlar peygamberlerine; "Bize bir hükümdar yolla da, Allah yolunda savaşalım" demişlerdi. O da: "Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?" demişti. Onlar da şöyle demişlerdi: "Hem yurtlarımızdan, hem de evlâdlarımızdan çıkarılmışken, Allah yolunda niye savaşmayalım?" Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, pek azı müstesnâ, yüz çevirdiler. Allah, zâlimleri çok iyi bilicidir"

(Bakara, 246).

el-Mele', önde gelen insanlara işaret etmekte olup, cemaat ve topluluk adıdır. Tıpkı, اَلْقَوْمُ ، الرَّهْطُ ve, الجَيْشُ kelimeleri gibi. Bu kelimenin çoğulu ise, اَلْأَمْلَاءُ dür. Nitekim şâir şöyle demiştir:

وَقَالَ لَهَا الْأَمْلَاءُ مِنْ كُلِّ مَعْشَرٍ وَخَيْرُ أَقَاوِيلِ الرِّجَالِ سَدِيدُهَا *"Her topluluğun önde gelenleri ona, "erkeklerin sözlerinin en hayırlısı, bu sözlerin doğru olanıdır" dediler."*

Kelimenin aslı, doldurmak anlamına gelen, اَلْمَلْءُ kelimesidir. Buna göre **mele'** gözleri heybet ve görünüm bakımından dolduran kimseler demektir. Yine, mecliste bulunduklarında ortalığı, mekânı dolduran kimseler anlamına geldiği de söylenmiştir.

Zeccâc ise: "Mele' liderlerdir. Onlar, kendisine ihtiyaç duyulan şeyle kalbleri doldurdukları için, bu isimle isimlendirilmişlerdir. Bu, Arapların şu ifâdesinden alınmıştır, مَلَأَ الرَّجُلُ يَمْلَأُ مَلْأَةً فَهُوَ مَلِيءٌ demiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın, إِذْ قَالُوا لِنَبِيٍّ لَهُمُ ابْعَثْ لَنَا *"Hani onlar peygamberlerine,"bize... yolla." demişlerdi"* **sözünde birkaç mesele bulunmaktadır:**

BİRİNCİ MESELE

Cenâb-ı Allah, وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda savaşınız.."* (Bakara, 244) kavliyle savaşmayı emredip, sonra da bize, kıtal ile murad edilen şeyin mükemmelleşmesinde etkili olduğu için, cihad uğruna infâkı emretmiş olması cihetiyle bu âyet kendisiyle ilgili olup, Hak Teâlâ burada da İsrailoğullarının kıssasını anlatmıştır. Bu kıssa da şudur: Onlar, savaşmakla emrolundukları zaman caydılar ve Allah'ın emrine muhalefet ettiler.. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah onları kınadı ve onların zalim olduğunu belirtti. Bundan maksat, bu ümmetten savaşla emrolunanların muhalefete yeltenmemeleri ve Allah düşmanlarına karşı devam etmelerini istemektir.

İKİNCİ MESELE

İster bu peygamberin o İsrailoğullarından kim olduğunu ve, bu topluluğun da kimler olduğunu bilelim, isterse bu hususta hiçbir şey bilmeyelim, zikrettiğimiz bu maksad hasıl olmuştur. Çünkü âyetten maksat, cihâda teşviktir. Bu husus değişmez. Bu peygamberin ve bu topluluğun kim olduğu ise ancak, ya haber-i mütevâtirle bilinir,-ki bu konuda mütevâtir bir haber yoktur- veya haber-i vâhidle bilinir, ki haber-i vâhid de zan ifâde eder..

Âlimlerden bazıları, bu peygamberin **Yûşa b. Nûn b. Efrâyim b. Yûsuf** (a.s) olduğunu ve âyetteki, مِنْ بَعْدِ مُوسَى *"Musa'dan sonra..."* tabirinin buna delil olduğunu söylemiştir. Bu görüş zayıftır, çünkü, مِنْ بَعْدِ مُوسَى tâbiri o peygamberin **Hz. Musa**'dan hemen sonra olduğunu gösterebileceği gibi, herhangi bir zaman sonra gelebileceğini de gösterir.

Bazıları da, bu peygamberin isminin **Harun** (a.s)'un oğullarından **Eşmoyil** olduğunu, Arapçasının ise **İsmâîl** olduğunu söylemiştir. Bu, ekseri müfessirlerin görüşüdür. **Süddî** şöyle demiştir: "Bu, **Şemûn**'dur. O'nu, annesi böyle isimlendirmiştir. Çünkü annesi, Cenâb-ı Allah'a, kendisine bir evlât nasib etmesi için duâ etmiş, Cenâb-ı Allah da, onun duasını kabul buyurmuştu. Bundan dolayı onu, kendisiyle ilgili duâya icâbet edilen manasında, **Şemûn** diye isimlendirir. İbranîcede sin, şîn olarak söylenir. O **Lâvi İbn Yakûb** (a.s)'un çocuğudur."

ÜÇÜNCÜ MESELE

Vehb ve **Kelbî** şunu söylemişlerdir: "İsrailoğullarının günahları artmış, hataları büyümeye başlamıştı. Sonra düşmanlarından birisi onları yendi ve zürriyetlerinin çoğunu esir aldı.. Bunun üzerine onlar peygamberlerinden, birliklerini sağlayacak, işlerini halledecek ve düşmanlarına karşı cihâdda durumlarını düzeltecek bir hükümdar istediler..."

Başka bir rivâyette de şöyle varid olmuştur: **Câlut,** İsrailoğullarını yener.. İsrailoğullarının ayakta durması ise, düşmanlarına karşı cihâd etmek hususunda etrafında bir araya gelecekleri ve hükümleri yerine getirecek bir hükümdar ile, bu hükümdarın itaat edeceği, dinlerini ayakta tutacak ve onlara, Rablerinin katından haber getirecek bir peygamber ile mümkün idi..

Cenâb-ı Allah'ın, نُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda savaşalım.."* sözüne gelince, bil ki buradaki, نُقَاتِلْ kelimesi, cevap olmak üzere, nûn harfi ve cezim ile hâl olmak üzere, "Bize, bize savaşmamız takdir edilmiş olarak bir peygamber yolla" anlamında, veya müste'nef bir cümle olmak üzere nûn ve ref ile, نُقَاتِلُ şeklinde okunmuştur. Müste'nef cümle olması durumunda sanki onlara, "Hükümdarla ne yapacaksınız?" denilmiş de onlar,"onunla beraber savaşacağız" cevâbını vermişlerdir. Yine bu kelime şartın cevâbı olmak üzere, yâ harfiyle ve cezm ile, يُقَاتِلْ şeklinde; مَلِكًا kelimesinin sıfatı olmak üzere, يُقَاتِلُ şeklinde de okunmuştur. Cenâb-ı Allah'ın,

هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا *"Allah da, "Size savaşmak farz kılındığında, ya savaşmayıverirseniz?" demişti"* ifâdesiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sadece **Nâfi,** bu kelimeyi burada ve Muhammed suresinde (Muhammed, 22) sîn harfinin kesresiyle, عَسِيتُمْ şeklinde okumuştur. Halbuki bu kelimenin meşhûr şekli fetha ile okunmasıdır. **Nâfi'**nin kıraatinin izahı, **İbnu'l-Arabî**'nin naklettiği şu hususdur: Araplar, هُوَ عَسِيٌّ بِكَذَا "O, buna lâyıktır" demektedirler. Bu ifâde, عَسَيْتُمْ kelimesinin, sînin kesresiyle, عَسِيتُمْ şeklindeki kıraatini kuvvetlendirmektedir. عَسِيٌّ kelimesinin, حَرِيٌّ ve, شَحِيحٌ kelimeleri gibi olduğunu görmez misin? **Ebu Ubeyde** bu kıraati tenkid etmiş ve, "eğer bu caiz olsaydı, عَسَى رَبُّكُمْ ifâdesinde (Tahrim, 8) عَسَى kelimesinin, عَسِيَ şeklinde okunması da caiz olurdu" demiştir. **Nâfi'**nin talebeleri buna iki şekilde cevap vermişlerdir:

1) Yâ harfi sâkin olup, kendisinden önceki harfin harekesi fetha olduğunda, telâffuz biraz güç ve zor olur. عَسَى fiilindeki yâ harfi böyle değildir. Çünkü bu harf, her ne kadar yâ harfi şeklinde yazılıyorsa da, telâffuzda med harfidir. Binaenaleyh bu kelimenin telâffuzu rahattır, başka bir hafifletmeye gerek yoktur..

2) Farzedelim ki kıyas, عَسَى رَبُّكُمْ (Tahrim, 8) ayetinde, kelimenin, عَسِيَ şeklinde okunmasını gerektiriyor.. Fakat biz, ikisinin de carî kullanış olduğu-

nu söyledik. Bundan dolayı **Nâfi**, iki kullanışı da almış, birisini bir âyette, diğerini de başka bir ayette kullanmıştır.

İKİNCİ MESELE هَلْ عَسَيْتُمْ sözünün haberi, اَنْ لاَ تُقَاتِلُوا ifâdesidir. Şart ise, bu ikisi arasına girmiştir. Buna göre mâna, "Sizin savaştan korkacağınızı zannediyorum..." anlamında olmak üzere, "Gerçekten savaşacak mısınız?..." şeklindedir. Bunun için, muhâtaba,beklenen ve olması umulan şeyi sormak için, bu ifâdenin başına, هَلْ edâtı getirilmiş ve bu istifhamla istifhâm-ı inkârî değil, istifhâm-ı takrîrî kastedilmiştir. Beklenen şeyin mutlaka tahakkuk ettiği ve soru soran kimsenin, beklentisinin gerçekleştiği ortaya çıkmıştır. Bu ifâde Hak Teâlâ'nın tıpkı, هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ *"İnsanın üzerinden öyle uzun bir devir geçti ki..."* (İnsan, 1) âyeti gibidir. Buradaki istifhamın mânası da takriri bir istifhâmdır. Daha sonra Allah'u Teâlâ o kavmin, وَمَا لَنَا اَلاَّ نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللّٰهِ dediğini söylemiştir ki bu da, özellikle çok güçlü bir teminatın verildiğine delâlet etmektedir. Onlar, bunun peşinden, bu hususta kesinlikle tavizkâr davranmıyacaklarını gösteren, çok güçlü bir gerekçeyi zikretmişlerdir. Bu gerekçe de onların, وَقَدْ اُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَاَبْنَآئِنَا *"Biz, hem yurtlarımızdan, hem de evlâdlarımızdan çıkarılmışken..."* sözleridir. Çünkü, düşmanları bu hadde ulaşmış olan kimseden beklenen, düşmanlarını yıldırıp, onlarla savaşma hususunda bütün gücünü sarfetmesidir.

Buna göre eğer, "Meşhur olan tabir, مَالَكَ اَنْ تَفْعَلَ كَذَا *"Sana ne oluyor da, böyle yapıyorsun?"* demek yerine, مَا لَكَ تَفْعَلُ كَذَا şeklinde söylenmesidir. Hak Teâlâ nitekim, مَالَكُمْ لاَ تَرْجُونَ لِلّٰهِ وَقَارًا *"Niye siz Allah'tan korkmazsınız (onun azametini tanımazsınız)?"* (Nuh, 13) ve, وَمَا لَكُمْ لاَ تُؤْمِنُونَ بِاللّٰهِ *"Size ne oluyor ki, Allah'a iman etmiyorsunuz?"* (Hadid, 8) buyurmuştur" denilirse, bu soruya şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

Birinci vecih: Müberred'in görüşüdür. Buna göre ayetteki, مَا 'nın ifâde ettiği mâna istifhâm değil,.bir inkârdır. Cenâb-ı Hak sanki şöyle demek istemiştir: مَا لَنَا نَتْرُكُ الْقِتَالَ "Bizim savaşı bırakmamız düşünülemez." Buna göre, böyle bir soru gereksiz olur.

İkinci vecih: Buradaki, مَا nın istifham mânasında olduğunu kabul etmemizdir. Bunu kabul etmemiz halinde de, ortaya şu hususlar çıkmaktadır:

a) **Ahfeş** şöyle demiştir: Bu sözdeki, مَا zâiddir. Buna göre mâna, مَا لَنَا لاَ نُقَاتِلُ *"Biz savaşmayacağız"* şeklinde olur. Bu görüş zayıftır. Çünkü Allah'ın kelâmında bir ziyâdeliğin bulunduğuna hükmetmek, aslolanın hilâfına bir durumdur.

b) **Ferrâ** şöyle demiştir: Burada söz, mânaya hamledilmiştir. Çünkü, senin مَالَكَ لاَ تُقَاتِلُ şeklindeki sözünün mânası, مَا يَمْنَعُكَ اَنْ تُقَاتِلَ *"Savaşmaktan seni ne alıkoydu?"* demektir. Kelime men etmek anlamını ihtiva edince, ifâdeye, أَنْ edâtının dahil edilmesi güzel olmuştur. Nitekim Hak Teâlâ, مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ *"Seni secde etmekten ne men etti?"* (Sad, 75) ve, مَالَكَ اَلاَّ تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ *"Ey İblis, sen niye secde edenlerden olmadın?"* (Hicr, 32) buyurmuştur.

c) **Kisaî** şöyle demiştir: Bu ifâdenin manası, اَيُّ شَيْءٍ لَنَا فِي تَرْكِ الْقِتَالِ *"Savaşı terketmemizde, bizim için hangi fayda vardır?"* şeklindedir. Buna göre ifâdedeki, فِي harf-i cerri düşmüştür. **Ebu Ali el-Farisi, Kisaî**'nin görüşünü, **Ferrâ**'nın görüşüne tercih ederek şöyle demiştir: "Çünkü **Ferrâ**'nın görüşüne göre, mutlaka harf-i cer takdir etmek gerekir. Buna göre takdir: مَا يَمْنَعُنَا مِنْ اَنْ لُقَاتِلَ *"Bizi savaşmaktan ne alıkoyuyor?..."* Her iki görüşe göre de mutlaka harf-i cerrin takdir edilmesi gerekli olduğu; sonra lâfız, **Kisâî**'nin görüşüne göre, bu takdirle beraber zahiri üzere katıldığı; **Ferrâ**'nın görüşüne göre de kalmadığı için hiç şüphesiz **Kisâî**'nin görüşü daha evlâ ve daha kuvvetli olur.

Hak Teâlâ'nın, فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا *"Ama, savaşmak onlara farz kılınınca, yüz çevirdiler.."* buyruğuna gelince, bil ki bu sözde takdiri, "O Alah'dan bunu istedi, Allah da onlara bir hükümdar göndererek savaşmalarını takdir etti de onlar savaşmaktan yüz çevirdiler" şeklinde olan bir hazif vardır.

Hak Teâlâ'nın, اِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ *"Onlardan pek azı müstesnâ"* tabirinde bahsedilenler, nehri geçen kimselerdir ki bunların konusu ileride gelecektir. Bu az sayıdaki kimsenin, Bedir gazvesine katılan müslümanların sayısınca üçyüzonüç kişi olduğu söylenmiştir. Hak Teâlâ'nın, وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ buyruğunun mânası, "Rabbine muhalefet ederek, O'nun tarafından söylenilenleri yerine getirmeyerek, nefsine zulmeden kimseleri Allah bilir" demektir. İşte bu, bu ayetin Cenâb-ı Hakk'ın daha önceki, وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda savaşınız"* (Bakara, 244) emriyle ilgili olduğuna delâlet eden hususdur. Böylece Allah'u Teâlâ, cihâd hususunda İsrailoğullarının kıssasını zikrederek, sanki Allah yolunda savaşmanın vâcib olduğunu te'kid etmiş, peşinden de, bu gibi şeyleri yapanların zâlim olduğunu, Allah ise, zalimlerin neye müstehak olduklarını daha iyi bildiğini bunun peşinden getirmiştir. Bu, ilerde bu gibi şeyleri yapmadan men etme, insanları cihâda teşvik etme ve her müslümanın cihâda devam etmesi gibi hususlarda açık bir ifâdedir. Allah en iyisini bilendir.

Allah'ın Benî İsrâil'e Tâlût'u Hükümdar Tayin Etmesi

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّىٰ يَكُونُ
لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ
عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ
يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ۝

"Onlara peygamberleri, "Muhakkak ki, Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir" dedi. Dekiler ki: "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona bol mal da verilmemiş iken, nasıl olur da bizim başımızda hükümdarlık onun olabilir?" Peygamber de: "Muhakkak ki Allah, size onu seçti. Ona bilgice ve vücutca bir üstünlük verdi.. Allah mülkü (idareyi) kime dilerse ona verir. Allah'ın (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir"

(Bakara, 247).

Bil ki Allah'u Teâlâ birinci âyette onların isteklerine icâbet ettiğini, daha sonra ise onların yüz çevirdiğini beyan edince, onların ilk inkâr ettikleri şeyin **Tâlût**'un hükümdarlığı meselesi olduğunu açıklamıştır. Bu böyledir, çünkü onlar peygamberlerinden, Allah'u Teâlâ'dan kendilerine bir melik tayin etmesini istemesini talep etmişler, Allah'u Teâlâ da bu isteğe, onlara hükümdar olarak **Tâlût**'u göndermek suretiyle icâbet etmiştir. **Keşşâf sahibi, Tâlut**'un **Câlût** ve **Dâvûd** kelimeleri gibi, Arapça olmayan bir isim (ism-i a'cemi) olduğunu; ma'rife ve ucmeliğinden dolayı gayr-ı munsarif olduğunu söylemiştir. Nahivciler ise, Allah'u Teâlâ'nın onu, vücut bakımından güçlü ve kuvvetli olarak nitelemesinden dolayı, **Tâlût** kelimesinin, الطُّولُ (uzunluk, büyüklük, genişlik) kelimesinden olduğunu; vezninin de, فَعَلُوتٌ vezni olup, kelimenin aslının, طَلوُوت şeklinde olduğunu öne sürmüşlerdir. Ne var ki bunun gayr-ı munsarif oluşu, onun bu kökten iştikâk etmesine mânidir. Ancak bu kelimenin, حِطَّةٌ lâfzının, حِنْطَةٌ lâfzıyla uyuşması gibi, bir Arapça kelimeye uygunluk arzeden İbranîce bir isim olduğu söylenebilir. Bu açıklamaya göre onun gayr-ı munsarif olmasını sağlayan sebeplerden birisinin, bu kelime İbranîce bir kelime olduğu için, ucmeliği (Arapça olmaması) olması mümkündür. Sonra Allah'u Teâlâ **Tâlût**'u onların hükümdarı olarak tayin ettiğinde, onlar ona itaat etmemeyi ve

hükümlerinden yüz çevirmeyi açıkça dile getirerek, أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا *"Bizim başımızda hükümdarlık nasıl onun olabilir?"* deyip, **Tâlût**'un kendilerine hükümdar olmasını mümkün görmemişlerdir. Müfessirler bu kabul etmeyişin sebebini şöyle açıklamışlardır: Peygamberlik, İsrailoğullarının boylarından bir boya tahsis edilmişti. Bu da, **Lâvi İbn Yakûb**'un boyudur ki, **Hz. Musa** ve **Harûn** da bu boydandır. Hükümdarların soyu da, **Yehûzâ**'nın soyuna dayanır ki, **Dâvûd** ve **Süleyman** (a.s)'ın soyuda buraya dayanır. Halbuki **Tâlût**'un soyu bu iki soydan hiçbirisine dayanmıyor, bilâkis **Bünyamin**'in oğullarının soyuna dayanıyordu. İşte bundan dolayı onlar, **Tâlût**'un kendilerine kral olmasını yadırgamışlar, kendilerinin hükümdarlığa **Tâlût**'dan daha lâyık olduğunu iddia etmişler, daha sonra da bu şüphelerini bir başka şüphe ile te'kid ederek, وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ *"Ve ona, bol mal da verilmemiştir"* demişlerdir. Bu ifâde de, **Tâlût**'un fakir bir kimse olduğuna işaret eder.

Âlimler **Tâlût**'un mesleğinin ne olduğu hususunda ihtilâf ederek **Vehb**, onun bir debbağ olduğunu; **Süddî** onun at ve deve kiralayarak kervancılık yaptığını, başkaları da onun sucu olduğunu söylemişlerdir.

Eğer," وَنَحْنُ أَحَقُّ tabiriyle, وَلَمْ يُؤْتَ tabirinin başındaki bu iki vâv arasında ne fark vardır?" denilirse deriz ki: Birinci vâv hâl vavıdır. İkinci vâv da cümleyi, hâl vaki olan cümleye atfeden vâvdır. Buna göre mâna şöyle olur: "O bize nasıl hükümdar olabilir ki? Halbuki, kral olmaya ondan daha lâyık kimseler bulunduğu için, o kral olamaz... Yine, o fakirdir. Hükümdarlığını destekleyecek mal ve mülkün bulunması gerekir.." Allah'u Teâlâ onların öne sürdükleri şüphelere şu şekillerde cevap vermiştir:

Birinci Şekil: Allah'u Teâlâ'nın, إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ *"Muhakkak ki Allah, size onu seçti"* sözüdür. Bu ifâdeyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetin mânası, "Allah'u Teâlâ melikliği ve hükümdarlığı **Tâlût**'a tahsis etmiştir" şeklindedir.

Bil ki İsrailoğulları o peygamberin nübüvvetini ikrar edince, peygamberin, "Allah'u Teâlâ'nın **Tâlût**'u onlara hükümdar tayin ettiğini bildirmesi" **Tâlût**'un melikliğinin sübûtu hususunda kesin bir hüccet olmuştur. Çünkü peygamberlerin yalan söylemelerini caiz görmek, onların sözlerine güven duyulmamasını gerektirir ki,bu da onların nübüvvet ve risâletlerini zedeler.. Haber veren kimsenin (peygamberin) doğruluğu sabit olunca, Allah'u Teâlâ'nın hükümdarlığı **Tâlût**'a vermiş olduğu da sabit olur. Bunun böyle olduğu sabit olunca da, **Tâlût**'un itaat edilmesi vacib olan ve kendisine itiraz edilmemesi gereken bir melik olduğu ortaya çıkmış olur.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, اِصْطَفَاهُ tabirinin mânâsı, "Hükümdarlığı başkasından alarak ona verdi; onu seçti ve "onu özellikle kendisi için seçti" anlamında seçip beğendi" demektir. **Zeccâc** bu kelimenin kökünün, صَفْوَةٌ (temizlik, duruluk, arılık) den geldiğini, aslının ise, اِصْتَفَى olduğunu, sâd harfinden tî harfini söylemek kolay olduğu için, te harfinin tî harfine çevrildiğini söylemiştir. Kelimenin iştikâkı nasıl olursa olsun, bundan murad bizim söylemiş olduğumuz husus olur ki, bu da Hak Teâlâ'nın hükümdarlık ve krallığı **Tâlût**'a tahsis etmesidir. İşte bu izahtan dolayı Allah'u Teâlâ kendisini, "Peygamberleri seçmekle", peygamberleri de, اَلْمُصْطَفَيْنَ الْاَخْيَارِ *"Seçilmiş hayırlılar"* (Sad, 47) olarak; Hz. Peygamber'i de, "Mustafa" (seçilmiş) diye tavsif etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır

Bu âyet imâmetin (hâlifeliğin) verâset yoluyla geçtiğini söyleyenlerin görüşünün bâtıl olduğunu gösterir. Çünkü İsrailoğulları, kendi krallarının kral soyundan gelmemesini yadırgamışlardır. Fakat Cenâb-ı Allah da onlara, bunun yersiz olduğunu ve hükümdar olmaya, Allah'ın bunun için seçtiği kimselerin müstehak olduklarını bildirmiştir. Bu, تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَآءُ *"(Allah'ım!) Sen mülkü kime dilersen ona verirsin, dilediğinden de mülkü geri alırsın"* (Al-i İmran, 26) âyetinde ifâde edilen hususun bir benzeridir.

İkinci Şekil Cevap: Cenâb-ı Allah'ın, وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ *"Ona bilgice ve vücutca bir üstünlük verdi"* ifâdesidir. Bu cevabın izâhı şöyledir: Onlar **Tâlût**'un melik olmasını şu iki bakımdan tenkid etmişlerdi:

a) O, krallar soyundan değildir.

b) Ve o fakirdir. Allah Teâlâ, onun hükümdarlığa ehil olduğunu açıklamış ve bu ehliyeti de onda iki sıfatın bulunmasına bağlamıştır: İlim ve güç.. Bu iki vaşıf, hükümdarlığa hak kazanmak için ilk iki vasıftan daha üstündür.

Bu birkaç bakımdan açıklanabilir:

1) İlim ve kudret, gerçek kemâl vasıflarındandır. Mal ve makam ise böyle değildir.

2) İlim ve kudret, insanın kendi cevherinde bulunan mükemmelliklerdendir. Mal ve makam ise, insanın zatından ayrı iki şeydir.

3) İlim ve kudreti insandan koparıp almak mümkün değildir. Mal ve makamı ise insandan soyup almak mümkündür.

4) Harb sanatını iyi bilmek ve savaşa son derece dayanıklı olmak gibi şeylerden, ülkenin menfaatini korumada ve düşmanın kötülüklerini yok etme hususlarında elde edilecek istifâde, işleri zabt-u rabt altına alacak liyâkati ve düşmanı geri döndürecek gücü olmayan, fakat asil ve zengin bir kimseden elde edilecek istifâdeden çok daha fazla ve mükemmeldir. Anlatmış olduğumuz hususlar ile, hükümdarlığın âlim ve muktedir bir kimseye verilmesinin, asil ve zengin bir kimseye verilmesinden daha uygun olduğu ortaya çıkmış olur. Sonra burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âlimlerimiz, وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ *"Ona bilgice ve vücutça bir üstünlük verdik"* ayetini, kulların amellerinin yaratılması meselesine delil getirmişlerdir. Çünkü bu ifâde, insanlarda meydana gelen ilimlerin ancak Allah Teâlâ'nın yaratması ve icadı ile meydana geldiğine delâlet etmektedir.

Mu'tezile ise şöyle demiştir: "Aklı veren ve delilleri koyan Allah Teâlâ olduğu için, âyette bahsedilen bilgice üstünlük verme Allah'a nisbet edilmiştir." Âlimlerimiz buna karşı, nisbet edilmede esas olanın sebep olma değil bizzat yapma olduğunu söyleyerek cevap vermişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerden bazıları vücutça üstünlükten maksadın, boy uzunluğu olduğunu, **Tâlût**'un, insanların ancak omuzuna yetişebilecekleri kadar uzun olduğunu ve boyunun uzunluğundan dolayı **"Tâlût"** diye isimlendirildiğini söylemişlerdir. Vücutca üstünlükten maksadın güzellik olduğu ve **Tâlût**'un İsrâiloğulları arasında en yakışıklı erkek olduğu söylenmiştir. Yine bundan muradın güç ve kuvvet olduğu söylenmiştir. Buna göre bu son görüş daha doğrudur. Çünkü düşmanları mağlûp etmede güç ve kuvvetten istifâde edilir, boy uzunluğu ve yakışıklılıktan değil...

ÜÇÜNCÜ MESELE

Allah Teâlâ ilimce üstünlüğü, vücutca üstünlükten önce zikretmiştir. Bu Allah'ın, rûhî üstünlük ve meziyetlerin, bedenî üstünlüklerden daha yüce, daha şerefli ve daha mükemmel olduğuna bir işâretidir.

Üçüncü Şekil Cevap: Allah Teâlâ'nın, وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ *"Allah, mülkünü kime dilerse ona verir"* buyruğudur. Bu cevabın izahı şöyledir: Mülk Allah'ındır. Kullar da Allah'ındır. Allah mülkünü dilediğine verir ve yaptığı şeylerden dolayı Allah'a kimse itiraz edemez. Çünkü mâlik mülkünde bir tasarrufta bulunduğu zaman o hususta ona hiç kimsenin itiraz hakkı yoktur.

Dördüncü Şekil Cevap: Allah'u Teâlâ'nın, وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah vâsi, (nimeti) boldur. Allah hakkıyla bilicidir"* buyruğudur. Bu ifâde hakkında üç görüş vardır:

a) "Allah Teâlâ'nın lûtfu, rızkı ve rahmeti geniştir. O'nun rahmeti herşeyi kuşatmıştır." Bu manaya göre ayetin takdiri, "Siz fakir olduğu için **Tâlût**'u kınadınız. Allah Teâlâ'nın ise lûtfu ve rahmeti geniştir. Allah Teâlâ ona mülkü verdiğinde, bu hükümranlığın ancak mal ile yürüyebileceğini bilir ise, o zaman ona mal hususunda genişlik verir, bol rızık kapısını açar" şeklindedir.

b) "Genişleten" manasına olmak üzere, "Allah geniştir." Yani "Allah dilediğine bol nimet verir." Bu sözün kendisinden önceki ifâde ile alâkası, yukarıda anlattığımız şekildedir.

c) Allah, "genişlik sahibi" manasında geniştir. Ayetteki, وَاسِعٌ ismi faili, ذُو سَعَةٍ *"genişlik sahibi"* manasındadır. Bu,tıpkı عِيشَةٍ رَاضِيَةٍ (Hâkka, 21); yani *"hoşnut olunulan bir hayat.."* ayetindeki, رَاضِيَةٍ kelimesi gibidir. ذُو نَصْبٍ (yorgunluk ve belâ dolu keder) manasında da, هَمٌّ نَاصِبٌ denilmektedir.

Daha sonra Cenab-ı Hak, عَلِيمٌ *"Hakkıyla bilicidir"* kelimesi ile, fakir olanı zengin etmeye muktedir olması yanında, bu mülkün yönetilmesi hususunda ihtiyaç duyulacak şeylerin miktarını, ve bu mülkün şimdiki ile gelecekteki durumunu bildiğini, bundan dolayı işlerin bütün neticelerini bildiği için, o mülkü ayakta tutmaya yarayacak en uygun şeyleri seçtiğini beyân etmiştir.

★
★ ★

Tâlût'un Hükümdarlığının Delili

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ
رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ ۚ
إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾ فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ ۙ
قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ
فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ ۚ فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ ۗ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ ۗ قَالَ
الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُو اللَّهِ كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً
كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴿٢٤٩﴾

"Peygamberleri onlara şöyle dedi: "Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o Tâbût'un gelmesi olacaktır. Onun içinde Rabbinizden bir sekîne ve Musâ hânedanı ile Hârun hânedanının bırakmış olduğu bir bakiyye vardır. Onu melekler taşır. Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer îmân ederseniz... Tâlût ordusuyla ayrılıp çıktığı zaman "Şüphesiz Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir. Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tutmayan ise bendendir. Eliyle bir avuç içenler müstesna, (onlara müsaade var)" dedi. Derken (ırmağa vardılar), içlerinden çok azı müstesna, onlar o ırmaktan kana kana içtiler. Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, "Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler. Muhakkak (bir gün) Allah'a kavuşacaklarını (bilenler) ise, "Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir" dediler"

(Bakara, 248-249).

Bil ki önceki âyetin zâhiri, bu kavmin içlerinde bulunan peygamberin nübüvvetini kabul ettiklerine delâlet etmektedir. Çünkü Hak Teâlâ'nın onlardan naklen söylemiş olduğu, *"Hani onlar peygamberlerine, "Bize bir hükümdar*

yolla'' demişlerdi'' (Bakara, 246) ifâdesi, onların o peygamberin nübüvvetini kabul etmiş oldukları ve onun Allah tarafından gönderildiğini tasdik ettikleri hususunda açık bir delildir. Sonra bu peygamber onlara, *''Muhakkak ki Allah size bir hükümdar olarak Tâlût'u göndermiştir''* (Bakara, 47) deyince, bu ifâde **Tâlût**'un bir hükümdar olduğuna kat'i bir delil olmuştur. Sonra Cenâb-ı Hak, mahlûkâtına olan rahmetinin kemâlinden dolayı bu delile, peygamberin bu sözünde doğru olduğunu ve yine Allah'ın **Tâlût**'u hükümdar tayin ettiğini gösteren bir başka delil ilâve etmiştir. Allah Teâlâ tarafından çokça delil gönderilmesi câizdir. Bundan ötürüdür ki Hz. Musa (a.s)'nın ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizeleri çok olmuştur. Bu sebeble Cenâb-ı Allah: *''Peygamberleri onlara şöyle dedi: ''Onun hükümdarlığının açık alâmeti size o **Tâbût**'un gelmesidir''* buyurmuştur. Bu ifâde ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Tâbût'un, Allah katından bir mucize olabilmesi için, gelişinin harikulâde ve o iddianın doğruluğuna delâlet edebilecek bir şekilde olması gerekir:

1) Haber rivayet edenler şunu nakletmişlerdir: Allah Teâlâ **Hz. Adem** (a.s)'e, içinde, zürriyetinden peygamber olacakların resimlerinin bulunduğu bir sanduka indirmişti. **Hz. Adem**'in zürriyeti, bu sandukayı **Hz. Yakûb** (a.s)'a gelinceye kadar nesilden nesile miras yoluyla intikal ettirdiler. Sonra bu sanduka (**Hz. Yakûb**'un soyu olan) İsrailoğullarının elinde kaldı. Onlar bir meselede ihtilâf ettikleri zaman, o sanduka konuşuyor ve aralarında hükmediyordu. Savaşa gittiklerinde, onu eller üzerinde en önde taşıyorlar ve onun sayesinde düşmanlarına karşı zafer kazanmak istiyorlardı. Düşmanla çarpışırken, melekler onu askerin üstünde taşıyorlardı. Onlar bu sandukadan bir ses işittikleri zaman, muzaffer olacaklarını kesin olarak anlıyorlardı.

İsrailoğulları isyan edip bozulunca Cenâb-ı Allah onlara **Amâlika** kavmini musallat kıldı ve bu Tâbût'a (sandukaya) rağmen onlar İsrailoğullarını yenip bunu onların elinden aldılar. İşte İsrailoğulları peygamberlerinden, **Tâlût**'un hükümdarlığına dâir bir delil isteyince O, **''Tâlût**'un hükümdarlığının delili bu sandukayı onun evinde bulmanızdır'' dedi. Sonra bu sandukayı ellerinden almış olan kâfirler, onu helâ olarak kullanılan bir yere atmışlardı. Bu peygamber o zamanda bu kâfirlere beddua etti. Allah Teâlâ da bu kâfirlere bir musîbet verdi. Öyle ki bu sandukanın bulunduğu yerde, def-i hâcette bulunan herkes bâsür hastalığına yakalandı. Bunun üzerine kâfirler, bu hastalığın sandukayı hafife almalarından dolayı olduğunu anlayıp onu oradan çıkarıp iki öküzün üzerine koydular. Bu iki öküz koşmaya başladı. Cenâb-ı Allah onlara dört melek vazifelendirdi ve onlar öküzleri sürüp **Tâlût**'un evine kadar getirdiler. Sonra

İsrailoğulları sandukayı **Tâlût**'un evinde gördüler. Böylece bunun,Talût'un hükümdarları olduğuna bir delil olduğunu anıldılar. İşte, إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ *"Onun hükümdarlığının açık alâmeti, size o Tâbût'un gelmesidir"* âyetinin ifâde ettiği husus budur. Buna göre **Tâbût**'un gelişi mecâzîdir. Çünkü o gelmemiş, getirilmiştir. Bundan dolayı "gelme" fiili,mecâzen ona nisbet edilmiştir. Nitekim Arapça'da mecâzî olarak, "Paralar kazandı, ticâret zarar etti" denilir.

2) **Tâbût, Musa** (a.s)'nın içine Tevrât'ı koyduğu tahtadan bir sandıktır. İsrailoğulları bu sandığı biliyorlardı. Allah Teâlâ, **Hz. Musa** (a.s)'nın vefâtından sonra, İsrailoğullarına kızdığı için, Tâbut'u göğe çekip onlardan aldı. Daha sonra gelen bu peygamber,i"**Tâlût**'un sizin hükümdarınız olduğunun alameti, gökten **Tâbût**'un size gelmesidir" demiştir. Bu **Tâbût**'u ne melekler ne de iki öküz taşımıştır. Aksine o gökten yeri inmiş, melek onu korumuş ve İsrailoğulları da o **Tâbût**'un, **Tâlût**'un yanına inişini seyretmişlerdir. Bu **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüdür. Bu izaha göre, "gelme" fiili, **Tâbût** hakkında hakiki manada kullanılmıştır. Her iki görüşe göre de taşıma işi meleklere nisbet edilmiştir. Çünkü yolda birşeyi muhafaza eden kimse hakkında, her ne kadar onu bizzat taşımasa da "taşıdı" tabirinin kullanılması câizdir. Nitekim bir insan, malı başkası taşımış olsa da, o malı koruduğu zaman, "Ben bu malı Zeyd'e taşıdım" der.

Bil ki Allah'u Teâlâ **Tâbût**'un gelişini bir mucize kılmıştır. Bu hususta iki ihtimal vardır:

a) **Tâbût**'un gelişinin mucize olması ihtimali... Bu bizim daha önce izah ettiğimiz şeydir.

b) **Tâbût**'un mucize olmayıp, onun içinde bulunan şeyin mucize olmasıdır. Bu, onların **Tabût**'u bomboş gördükten sonra, peygamberlerinin onu İsrailoğullarından bir topluluğun huzurunda bir eve koyup, evin kapısını kilitlemesi, daha sonra da peygamberin, "Allah onun içinde, bu hâdisemize âlamet olacak şeyi yaratmıştır" diye iddia etmesi, bunun üzerine de onların evi açarak **Tâbût**'a bakıp içinde hükümdarlarının **Tâlût** olduğunu ve Allah'ın, düşmanlarına karşı onlara yardım edeceğini gösteren bir mektup görmeleri şeklinde tahakkuk etmiştir. İşte bu onun Allah katından olduğuna delâlet eden kesin bir mucize olmuştur. Kur'an'ın lâfzı bu ikinci görüşe de muhtemeldir. Çünkü Cenâb-ı Allah'ın, أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Size içinde Rabbinizden bir sekîne bulunan o Tâbût'un gelmesidir.."* buyruğundan muradın, onların **Tâbût**'un içinde, kalblerinin yatışmasına sebeb olacak bir mucizeyi bulmaları olması da muhtemeldir.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi şöyle demiştir: "**Tâbût**, ya, فَعْلُوتٌ veya, فَاعُولٌ veznindedir. Birincisi tercih edilmiştir. Çünkü Arapçada, سَلِسٌ ve قَلِقٌ , kelimelerinde olduğu gibi ilk ve son harfi aynı cinsten olan kelimeler azdır. Binaenaleyh **Tâbût**'un, bu anlatılanlara kıyas edilerek, تُبْتُ (Tevbe ettim) lafzından olduğu söylenemez. Bu kısım fasit olunca, birincisinin vezninde olmuş olması ortaya çıkmış olur. Bu da rucû (geri dönme) manasına olan, اَلتَّوْبُ kelimesinden olmak üzere bu kelimenin, فَعْلُوتٌ vezni üzere olmasıdır. Çünkü, تَابُوتٌ içine eşya konan ve yerleştirilen bir kaptır. Buna göre çıkartılan şeyler devamlı ona geri konulur ve sahibi içindeki şeylere muhtaç oldukça, o tâbût'a tekrar tekrar döner, gelir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bütün kıraat âlimleri bu kelimeyi, اَلتَّابُوتُ şeklinde okudukları halde, **Ubey b. Kab** ile **Zeyd b. Sabit** (r.ahm) sonu "he" harfi ile, اَلتَّابُوهُ şeklinde okumuşlardır. Bu Ensârın lehçesidir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bazı kimseler, **Tâlût**'un da bir peygamber olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ onun elinde de mucizeler yaratmıştır. Böyle olan herkes peygamber olur. Bunun, evliyaullah'ın kerâmetleri babından olduğu söylenemez. Çünkü keramet ile mucize arasında fark vardır. Kerâmet, meydan okumak için gösterilmez. Mucize ise meydan okumak için gösterilir. Bundan dolayı, **Tâlût**'un elinde zuhûr eden harikulâde hallerin kerâmetler cinsinden olmaması gerekir.

Bu görüşe şöyle cevap verilir: Bunun, o zamanın peygamberinin bir mucizesi olması uzak bir ihtimal değildir. Bunun, o peygamberin mucizesi olmasının yanında, **Tâlût**'un krallığı hususunda kesin bir alamet olması da söz konusudur.

"Sekîne" nin Mânası

Allah'u Teâlâ'nın, فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ *"Onun içinde Rabbinizden bir sekîne vardır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

"Sekîne" hareketin zıddı olan "sükûn" masdarından, فَعِيلَةٌ vezninde bir kelimedir. Bu, "kaziyye", "bakiyye" ve, "azîme" kelimeleri gibi, isim olarak kullanılan bir masdardır.

İKİNCİ MESELE

Âlimler bu "sekîne" nin ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususdaki görüşleri şöyle özetleyebiliriz: "**Sekîne**" den murad ya **Tâbût**'un içinde bulunan bir şeydir veya başka bir şeydir. Bu ikinci ihtimal **Ebu Bekir el-Esamm**'ın görüşüdür. Çünkü o şöyle demektedir: "Cenâb-ı Allah'ın, إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ âyetinin manası, **Tâbût** geldiği zaman sizler sükûnete erer, **Tâlût**'un hükümdarınız olduğunu kabul eder ve "**Tâlût**'a karşı olan nefretiniz sona erer" şeklindedir. Çünkü gökten onlara **Tâbût** gelip, onlar **Tâbût**'un gelişini seyrettiklerinde, mutlaka kalblerinin yatışması ve bu istemeyişlerinin tamamen sona ermiş olması gerekir."

"Sekine" den muradın, Tâbût içinde bulunan birşey olması görüşü hususunda da değişik şeyler söylenmiştir:

a) **Ebu Müslim**'in görüşü olup bu görüşe göre **Tâbût**'un içinde Allah Teâlâ'nın, **Hz. Musa, Hz. Hârun** ve onlardan sonra gelen peygamberlere (a.s) indirdiği kitaplar ile bu kitaplarda Allah'ın **Tâlût** ve ordusuna yardım edip, onlardan düşmanın korkusunu kaldıracağı müjdesi vardı.

b) **Hz. Ali** (r.a)'nin görüşüdür. Buna göre, **Tâbût**'un insan yüzüne benzer bir yüzü ve duyulan bir nefesi vardı.

c) **İbn Abbas** (r.a)'ın görüşüne göre **Tâbût,** zeberced veya yakuttan yapılmış bir heykel olup, kedininki gibi bir başı ve kuyruğu vardı. Kedi gibi ses verdiğinde, düşmana doğru hareket eder, İsrailoğulları da onunla birlikte yürürlerdi. O durunca, onlar da durur, böylece ilahî yardım inmiş olurdu.

d) Bu, **Amr b. Ubeyd**'in görüşüdür. Buna göre sekîne, **Tâbut**'un içinde, ne olduğu bilinmeyen birşeydir.

Bil ki sekîne, sebat ve emniyetten ibarettir. Bu, mağara kıssası ile ilgili[64], فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا *"Allah da onun üzerine sekînetini indirmiş, onu görmediğiniz ordularla desteklemişti"* (Tevbe, 40) ayetinde olduğu gibidir. Buna göre Hak Teâlâ'nın, فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ ayetinin mânası da, "emniyet ve sükûn" demektir.

Tâbût'un içinde bir şey bulunduğunu söyleyenler, delil olarak şu iki hususu öne sürmüşlerdir:

a) Hak Teâlâ'nın, فِيهِ سَكِينَةٌ tabiri, **Tâbût**'un sekînenin zarfı olduğunu gösterir.

---

(64) Tefsir metninde Fetih 26 ayeti yazılmış olmakla beraber, mağara hâdisesiyle ilgili ayet olduğu için biz Tevbe 40. ayetini ve meâlini yazdık (Ç).

b) Bu kelimeye, Hak Teâlâ'nın, وَبَقِيَّةٌ مِمَّا تَرَكَ اٰلُ مُوسٰى *"Ve Musa hanedanının bırakmış olduğu bir bakiyye"* sözü atfedilmiştir. **Tâbût,** bakiyyenin zarfı olduğuna göre, sekînenin de zarfı olması gerekir.

Birinciye şöyle cevap verilir: Ayetteki, فِي harf-i cerri, "zarf" mânasında olabileceği gibi,"sebebiyyet" de ifâde edebilir; Hz. Peygamber (s.a.s), فِي النَّفْسِ الْمُؤْمِنَةِ مِائَةٌ مِنَ الْإِبِلِ *"Öldürülen bir mü'mine mukabil yüz deve gerekir"* (65) ve, فِي خَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ شَاةٌ *"Beş deveye bir koyun zekât düşer"* yani, "beş deve sebebiyle..." buyurmuştur. Buna göre, فِيهِ سَكِينَةٌ tabirindeki فِي harf-i cerri, "onun sebebiyle..." anlamındadır ve bu ifâde de, "O **Tâbût** sebebiyle sekîne meydana gelir" demek olur.

İkinciye cevap: Mûsa ve **Hârun** (a.s) soylarının geride bıraktığı bakiyyeden muradın, onların geriye bırakmış oldukları din ve şeriat olması mümkündür. Buna göre âyetin mânâsı şudur: "Bu Tâbût sebebiyle, **Mûsâ** ve **Harun**'un din ve şeriatlarından geriye kalan şeyler düzene girer."

Bakiyyeden muradın, **Tâbût**'un içine konulmuş bir şey olduğunu söyleyenler, "**Bakiyye, Tevrât**'ın yazılı olduğu levhaların küçük parçaları; **Mûsâ** (a.s)'nın asâsıyla elbisesi, **Tevrat**'ın bir parçası, ve İsrailoğullarına inen kudret helvasından bir parçadır..." demişlerdir.

Cenâb-ı Allah'ın, اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ sözüyle ilgili iki görüş vardır:

1) Bazı müfessirler, اٰلُ مُوسٰى وَاٰلُ هٰرُونَ den muradın, **Mûsâ** ve **Harun** (a.s)'un bizzat kendilerinin olmasının muhtemel olduğunu söylemişlerdir. Bunun delili Hz. Peygamber'in **Ebû Mûsa el-Eş'ârî** (r.a) hakkında, لَقَدْ أُوتِيَ هٰذَا مِزْمَارًا مِنْ مَزَامِيرِ اٰلِ دَاوُودَ *"Andolsun ki Ebu Mûsa'ya, Âl-i Dâvûd (Dâvûd ailesi)'un kavallarından bir kaval (güzel ses ve nağme) verilmiştir"* (66) buyururken, **Âl-i Dâvûd** tabirinden sadece **Dâvûd** aleyhisselâmı kastetmiş olmasıdır. Çünkü, Dâvud (a.s)'un ailesi içinde, sesi onun kadar güzel olan başka bir kimse yoktur.

2) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bu bakiyye, **Âl-i Musa** ve **Âl-i Harun**'a nisbet edilmiştir. Çünkü **Tâbût**'u **Musa** ve **Harun** (a.s)'dan sonra nesilleri, **Tâlût**'un zamanına kadar elden ele nakletmişlerdi. **Tâbût**'un içinde Musa ve Harun (a.s)'a tâbi olan âlimlerin birbirlerinden tevarüs ettikleri eşyâ bulunmakta idi. Buna göre âyette geçen, اٰل bu etbâdır. Cenâb-ı Allah, bu mânada, اَدْخِلُوا اٰلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ *"Firavn hanedanını azâbın en çetinine sokun"* (Mümin, 46), yani, "Firavun'a tâbi olanları..." buyurmuştur.

---

(65) **Nesâî**, Kasame, 46 (8/60).

(66) **Buhârî**, Fezailü'l-Kur'an, 31; **Müslim**, Müsâfirin, 235-236 (1/546).

Cenâb-ı Allah'ın, تَحْمِلُهُ الْمَلٰٓئِكَةُ *"Onu melekler taşır"* buyruğu ile ilgili açıklama yukarıda geçmişti.

Cenâb-ı Hakk'ın, اِنَّ فِي ذٰلِكَ لَاٰيَةً لَكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Elbette bunda sizin için kesin bir alâmet vardır, eğer iman ederseniz"* buyruğunun mânası şudur: "Eğer siz mucizenin delil oluşu ile peygamberliğini iddia edenin doğruluğuna inanan kimselerden iseniz, bilin ki bu alâmet apaçık bir mucizedir..."

Cenâb-ı Allah'ın, فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ *"Tâlût ordusuyla ayrılıp çıktığı zaman..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bil ki bu âyetin öncesi ile irtibatı, sözün geri kalan kısmının kendisine delâlet ettiği bir mahzûfu takdir etmekle görülür. Bu takdir de şöyledir: "Onlar **Tâbût** alâmeti gelince, **Tâlût**'a boyun eğdiler.. Ve, **Tâlût**'un sancağı altında yola çıkmayı kabul ettiler. **Tâlût** onlarla beraber ülkenin sınırını geçip, memleketinden iyice ayrılınca..." Âyetteki, فَصَلَ kelimesinin mânası "kesip ayırmak" tır. Bir söz, hak ile bâtılı birbirinden ayırdığı zaman, bu söze قَوْلٌ فَصْلٌ denilir. Yine, et kemikten tamamen ayrıldı mânasına, فَصَلَتِ اللَّحْمُ عَنِ الْعَظْمِ فَصْلاً; "bir kimse ortağından ve hanımından tamamen ayrıldı" mânasında, فَاصَلَ الرَّجُلُ شَرِيكَهُ وَامْرَأَتَهُ فِصَالاً denilir. Çocuğu sütten kestiği için, sütten kesmeye de, الْفِصَالُ denilir. Bir yerden ayrılıp gitme mânasında da, فَصَلَ عَنِ الْمَكَانِ denilir. Cenâb-ı Allah'ın, وَلَمَّا فَصَلَتِ الْعِيرُ *"Kervân ayrılınca..."* (Yusuf, 94) ayetindeki, فَصَلَ kelimesi de bu mânadadır. Keşşâf sahibi, " فَصَلَ عَنْ مَوْضِعِ كَذَا " "Falanca yerden ayrıldı" sözünün esas mânası, فَصَلَ نَفْسَهُ "Kendini ayırdı" demektir. Bu, çok kullanılan bir tâbir olduğu için, Araplar buradaki نَفْسَهُ ifâdesini hazfetmişler, ve fiil, اِنْفَصَلَ fiili gibi, lâzım (geçişsiz) fiil hükmünde olmuştur" demiştir.

الْجُنُودُ kelimesi, الْجُنْدُ kelimesinin çoğuludur. Yaratılmışların her sınıfı, kendi başına bir "ordu"dur. Çok sayıdaki çekirgeye, جُنُودُ اللّٰهِ denir. Hz. Peygamber'in, اَلْاَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَةٌ *"Ruhlar, bir araya getirilmiş ordulardır"* (67) hadisi de bu mânadadır.

İKİNCİ MESELE Rivayet edildiğine göre Tâlût, kavmine şöyle demişti: "Ev yapmakta olan, fakat henüz yapısını bitirmemiş olan kimsenin, ticaretle meşgul tüccarın ve bir kadınla evlenmiş ama ona bir yuva kuramamış kimselerin benimle savaşa çık-

(67) Buhârî, Enbiya, 2; Müslim, Birr, 159-160 (4/2031).

ması gerekmez.. Ben, işi olmayan, güçlü kuvvetli gençler istiyorum.." Bunun üzerine onun etrafında, seçtiklerinden seksenbin kişi toplandı.

Allah Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi

Allah'u Teâlâ'nın, قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ *"Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir"* ayetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Alimler bu sözü kimin söylediği hususunda ihtilâf etmiş ve çoğunluğu, "Bu sözü söyleyen **Tâlût**'tur" demiştir.

Birinci Görüş: Bu görüş, en açık olan görüştür. Çünkü bu sözün, daha önce zikredilmiş olan bir şahsa isnâd edilmesi gerekir. Daha önce zikredilen de **Tâlût'tur.** Sonra bu sözün, **Tâlût**'un sözü olması muhtemeldir, fakat o, bu sözü zamanın peygamberinden almaktadır. Bu takdire göre **Tâlût**'un peygamber olması gerekmez. Yine, bunun **Tâlût** tarafından söylenmiş olması da muhtemeldir. Binaenaleyh, ona Rabbinden gelen bir vahyin bulunması gerekir. Bu da, hükümdarlığı yanında, O'nun peygamber olmasını gerektirir.

İkinci Görüş: Buna göre, bu sözü söyleyen, ayetin başında zikredilen peygamberdir. Buna göre ayetin takdiri: "**Tâlût** ordusuyla ayrılınca, peygamberleri onlara, "Şüphesiz, Allah sizi bir ırmakla imtihan edecektir" dedi" şeklinde olur. O vakit peygamber, **Eşmayil** (a.s) idi.

İKİNCİ MESELE Bu imtihanın hikmeti hususunda şu iki açıklama bulunmaktadır:

1) **Kâdî** şöyle demiştir: "İsrailoğulları için meşhur olan durum, apaçık ayetlere rağmen, onların peygamber ve hükümdarlarına muhalefet etmeleridir. İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, düşmanla karşılaşmadan önce harbe sabredecek kimseleri sabredemeyecek kimselerden ayırmak için bir mucize göstermek istedi. Çünkü düşmanla karşılaşmadan önce dönmenin olumsuz etkisi, düşmanla karşılaştıktan sonra geri dönmenin tesiri gibi değildir. Düşmanla karşılaşmadan önce bu imtihanın yapılması uygun olduğu için, Cenâb-ı Allah, إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ buyurmuştur.

2) Cenab-ı Allah, zorluklara,sabretmeye alışsınlar diye onları imtihan etmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bu nehir ile ilgili bazı görüşler vardır:

1) **Katâde** ve **Rebî**'nin görüşüne göre bu, **Ürdün** ile **Filistin** arasında bir nehirdir.

2) **İbn Abbas** ve **Süddî**'nin görüşüne göre bu, **Filistin** nehridir. **Kâdî**, "Bu iki görüş şöyle uzlaştırılabilir: "Bir beldeden çıkıp başka bir beldeye akan bir nehrin ikisinden herhangi birine nisbet edilmesi câizdir."

3) **Keşşaf sahibi**nin rivayet ettiği görüşe göre, bu esnada hava çok sıcaktı. Onlar bir çöle çıktılar. Cenâb-ı Allah'dan kendilerine bir nehir akıtmasını istediler. Allah da *"Şüphesiz Allah sizi istediğiniz o nehir ile imtihan edecektir"* buyurmuştur.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah'ın, مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ tabiri, "Sizi, kulunu imtihan ettiği gibi, imtihan edecek" manasındadır. Nitekim O, إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ *"Gerçekten biz, insanı, imtihan edelim diye birbiriyle karışık bir damla sudan yarattık"* (İnsan, 2) buyurmuştur. İnsanlar arasındaki imtihan (deneme) ancak bir şeyin ortaya çıkması için olup, Allah Teâlâ'nın da ilmine göre tesbit yapmayıp insanları cezalandırmadığı, cezalandırmayı ancak insanlar arasında ortaya çıkan fiillere göre yaptığı ortaya çıkınca ve bu fiillerin ortaya çıkması da ancak Allah'ın onları mükellef tutmasıyla meydana geldiği için, Cenâb-ı Allah, teklifi (mükellef tutuşunu), "**İbtila**" (imtihan, deneme) diye adlandırmıştır. Bu manada, hem بَلَا – يَبْلُو – بَلْوًا hem de, اِبْتَلَى – يَبْتَلِي – اِبْتِلَاءً fiilleri kullanılır. Şâir, وَلَقَدْ بَلَوْتُكَ وَابْتَلَيْتُ خَلِيفَتِي وَلَقَدْ كَفَاكَ مَوَدَّتِي بِتَأَدُّبِ *"Andolsun ki hem seni sınadım, hem de halifemi imtihan ettim... Ve andolsun ki, teeddübün konusunda sana duyduğum hayranlık, sevgi sana yeter"* demiş ve her iki fiili de kullanmıştır.

BEŞİNCİ MESELE

Hem "he" harfinin sükûnu, hem de harekeli okunuşu ile kelime, نَهْرٌ ve نَهَرٌ şeklinde okunmuştur. Civârında "huruf-u halktan" bir harf bulunan her üç harfli kelime, bu iki şekilde gelir. Meselâ, شَعْرٌ – شَعَرٌ ، صَخْرٌ – صَخَرٌ ve, بَحْرٌ – بَحَرٌ kelimeleri gibi. Şair şöyle demiştir:

كَأَنَّمَا خُلِقَتْ كَفَاءً مِنْ حَجَرٍ فَلَيْسَ بَيْنَ يَدَيْهِ وَالنَّدَى عَمَلُ
يَرَى التَّيَمُّمَ فِي بَرٍّ وَفِي بَحَرٍ مَخَافَةَ أَنْ يَرَى فِي كَفِّهِ بَلَلُ

Hak Teâlâ'nın, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir. Ondan tadmayan ise, bendendir"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, فَلَيْسَ مِنِّي *"Benden değildir"* sözü bir zecr ve men etmek gibidir. Yani, "Benim dinim ve taâtime uyanlardan değildir" demektir. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın

وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

"Mü'min erkek ve mü'min kadınlar, birbirlerinin dostlandırlar İyiliği emrederler, kötülükten nehyederler" (Tevbe, 71) âyetidir. Sonra bu âyetten önce de Cenâb-ı Hak,

اَلْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ *"Münafık erkek ve münafık kadınlar, birbirlerinin parçasıdırlar. Kötülüğü emrederler, İyilikten nehyederler"* (Tevbe, 67) buyurmuştur. Yine bunun bir benzeri de, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şu hadisidir:

لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا وَلَمْ يُوَقِّرْ كَبِيرَنَا *"Küçüklerimize merhamet etmeyen ve büyüklerimize saygı duymayan kimse bizden değildir"*[68]. Yani, "Bizim dinimiz ve yolumuz üzere değildir" demektir. Allah en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE

Dilciler, Hak Teâlâ'nın, لَمْ يَطْعَمْهُ kavlinin mânasının, "Onu tadmadı" şeklinde olduğunu söylemişlerdir ki bu, الطَّعْمُ kökünden gelmektedir. Ta'am sözü, hem yiyecek hem de içecek şeyler hakkında kullanılır. Dilcilerin söylediği işte budur. Bana göre, bu lâfzın seçilmesi şu iki faydadan dolayıdır:

a) İnsan çok susayıp, sonra da su içip ve bu suyu da hoş ve tatlı diye nitelendirmek istediğinde: "Bu su, bal gibi..." der ve onu hoş ve tatlı olarak vasıflandırır. Buna göre, âyetteki, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ sözünün manası, "Her nekadar susuzluk bu suyun, insanın ağzında hoş ve güzel denebilecek dereceye ulaşmasına sebep olsa bile, insanın onu içmemesi ve ondan sakınması gerekir" şeklindedir.

b) Suyu ağzına alıp, onu ağzında çalkalayan ve tekrar tüküren kimse için, "O, onu taddı" denir, fakat "O, suyu içti" denmez. Buna göre şayet Cenâb-ı Hak ayette, وَمَنْ لَمْ يَشْرَبْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"kim ondan içmez ise, o bendendir"* buyurmuş olsaydı, bu yasak, içmeye hasredilmiş olurdu. Fakat, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ *"Kim ondan tadmaz ise"* tabirini kullandığı için, bu yasak, hem o nehirden içme, hem de onun suyu ile ağzı çalkalama hakkında olmuştur. Böyle bir mükellefiyetin çok güç olacağı ve su içmesi yasaklanmış kimsenin su ile ağzını çalkaladığında bir nevi rahatlık ve serinlik hissedeceği herkesin mâlumudur.

---

(68) Tirmizi, Birr, 15 (4/322).

ÜÇÜNCÜ MESELE

Cenâb-ı Allah âyetin başında, *"Kim ondan (kana kana) içerse, benden değildir"* buyurmuş, daha sonra da, *"Onu tatmayan ise bendendir"* demiştir. Halbuki ayetin sonu başına uygun düşsün diye, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ مِنْهُ "Kim ondan tatmaz ise bendendir" şeklinde, مِنْ harfi cerrinin kullanılması beklenirdi. Fakat Cenâb-ı Hak bunu kullanmamıştır. Âyetin esas şeklinin, şu incelikten dolayı tercih edildiği ileri sürülmüştür: Fakihler, bu nehirden içmeyeceğine dâir yemin eden kimsenin yemininin nasıl bozulacağı hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Ebu Hanife**,o kimsenin nehirden ağzı ile su içmesi durumunda yemininin bozulacağını; bir testiyi o nehirden doldurup, suyu testiden içtiğinde ise yemininin bozulmayacağını; çünkü birşeyden içmenin, o şeyin bizzat kendisine ağzını dayayarak içme olduğunu; bu durumda nehirden içmenin, ancak o kişinin ağzını nehre dayayarak içmesi ile gerçekleşmiş olacağını söylemiştir. Diğer fıkıh imamları ise, o nehirden doldurulan testiden, o yemin eden kişi su içtiğinde yemininin bozulacağını; bu mecâzî bir ifâde olsa bile, meşhur bir mecâz olduğunu söylemişlerdir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Âyetteki, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي *"Kim ondan içerse, benden değildir"* ifâdesinn zâhiri, bu yasağın o nehirden içmeye hasredildiğini gösterir. Hatta bir kimse onun suyunu bir testiyle alıp içtiğinde, o kimse bu yasağın muhtevasına girmiş olmaz. Bu ihtimal birinci lâfızda bulununca, Cenâb-ı Hak ikinci lâfızda bu kapalılığı ortadan kaldıracak bir ifâde kullanarak, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي *"Ondan tatmayan ise bendendir"* buyurmuş, tatmayı ve içmeyi nehir ile değil, su ile ilgili kılmıştır.

Allah'u Teâlâ'nın, إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ *"Eliyle bir avuç içenler müstesna..."* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İbn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr kelimeyi, "gayn" harfinin fethası ile, غَرْفَةً şeklinde okumuşlardır. **Ya'kub** ve **Halef** de böyle okumuşlardır.

Âsım, İbn Âmir, Hamza ve Kisâî ise zamme ile, غُرْفَةً şeklinde okumuşlardır. Dilciler bu iki kıraat arasındaki farkı şöyle izah etmişlerdir: " غُرْفَةً kelimesi, avuç içinde kalan az bir şey manasındadır. غَرْفَةً kelimesi ise, bizzat avuçlama manasınadır. Bu da tek bir kere avuçlama demektir. Bunun bir benzeri de, أُكْلَةً ve, أَكْلَةً kelimeleridir. فُلاَنٌ يَأْكُلُ فِي النَّهَارِ أَكْلَةً وَاحِدَةً "falanca gündüzleri bir öğün yemek yer" وَمَا أَكَلْتُ عِنْدَهُمْ إِلاَّ أُكْلَةً "yani onların yanında bir lokma gibi az birşey yedim" denilir. Yine etten koparılmış küçük bir parça için, اَلْحُزَّةُ ve "etten bir parça kopardım" manasında, حَزَزْتُ اللَّحْمَ حَزَّةً

denilir. Bunların bir benzeri de, خُطْوَةٌ ve خَطْوَةٌ kelimeleridir. خُطْوَةٌ adım manasınadır. خَطْوَةٌ ise, bir adım atma manasınadır. **Müberred,** ğarfe kelimesinin, insanın avucunda olan az veya çok şey için; ğurfe kelimesinin ise, avucun veya suya batırılan şeyin ismi olarak kullanıldığını söylemiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyetteki, اِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ sözü, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ ifâdesinden yapılan bir istisnadır. Bu cümle, mânâ bakımından, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ cümlesine bağlıdır. Fakat, وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ cümlesi, kendisine verilen önemden dolayı, istisnâdan önce zikredilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

İbn Abbas (r.a), "Bu bir avuç sudan onların herbirinin hem kendisi, hem hayvanı, hem de hizmetcisi içmiş, kalanını da yedeklerine almışlardır" demiştir.

Ben de diyorum ki, onun bu sözü şu iki mânâya muhtemeldir:

1) Onlardan herbiri bu sudan, bir defada ve bir avuç ile olmak üzere alabildikleri kadar almaya izinli idiler. Bu şekilde bir kerede alınan su hem o kimseye, hem hayvanına, hem de hizmetcisine ve hem de bir miktar beraberinde götürmeye yetiyordu.

2) Onlardan herbirinin aldığı su az miktarda idi. Fakat Cenâb-ı Hak o azıcık sulara bir bereket verdi de o su hepsine yetti. İşte bu, peygamberleri için bir mucize idi. Nitekim Allah'u Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s) zamanında da bu pek çok kimseyi az bir su ile suya kandırmıştır.

Cenâb-ı Hakk'ın, فَشَرِبُوا مِنْهُ اِلاَّ قَلِيلاً مِنْهُمْ *"Derken (ırmağa vardılar), içlerinden çok azı müstesna, o ırmaktan kana kana içtiler"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ubeyy (r.a) ve **A'meş,** اِلاَّ قَلِيلاً kelimesini, اِلاَّ قَلِيلٌ şeklinde okumuşlardır.

Keşşaf sahibi şöyle demiştir: "Bu kıraatin sebebi, onların lâfza aldırmayıp, manaya önem vermelerinden dolayıdır. Çünkü ayetteki, فَشَرِبُوا مِنْهُ sözü, فَلَمْ يُطِيعُوهُ "ona itaat etmediler" manasındadır. Şüphesiz ayetin lâfzı, bu manaya hamledilmiştir. Buna göre sanki, فَلَمْ يُطِيعُوهُ اِلاَّ قَلِيلٌ مِنْهُمْ "Onlardan pek azı müstesna, onlar **Tâlût**'a itaat etmediler" denilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Biz bu imtihandan maksadın, sadık olanı zındık olandan ve hakka boyun eğeni eğmeyenden ayırmak olduğunu söylemiştik. Binaenaleyh Allah Teâlâ, bu savaşa ehil olan kimselerin, bu nehirden içmeyen kimseler olduğunu, ondan içenlerin, bu savaşa katılmaya izinli olmadıklarını ve bu kimselerin kalblerinde savaşa karşı aşırı bir nefret doğacağını zikredince, onlar nehirden içmeye yöneldiler ve böylece hakka boyun eğen, eğmeyenden; sözünün eri olan, olmayandan ayrılmış oldu. Rivayete göre **Tâlût**'un ordusu, son derece susuzluk çektikten sonra nehre hücum edince, içlerinden çoğu kendisini nehre atıp çatlayıncaya kadar ondan içtiler. Az bir kısmı ise, Allah'ın bu emrine boyun eğerek, sadece birer avuç su içtiler. Nehirden kana kana içerek Allah'ın emrini çiğneyen kimselerin dudakları morarmış, devamlı susamışlar, bir türlü suya kanamamışlar, nehrin kıyısından ayrılamamışlar ve düşman gelince de korkup yığılıp kalmışlardır. Allah'ın emrini tutanların kalbleri ise güçlenmiş, imanları şahlanmış ve nehri sapasağlam geçmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nehrin suyundan içmeyen bu azınlığın sayısının, dörtbin kadar olduğu söylenmiştir. Meşhur olan ve **Hasan el-Basri**'ye âit olan görüşe göre ise, bunların sayısı Bedir'deki müslümanların sayısı kadar, üçyüzon küsür idi. Bunun delili, Hz. Peygamber (s.a.s)'in **Bedir Günü**'nde ashabına,

أَنْتُمُ الْيَوْمَ عَلَى عِدَّةِ أَصْحَابِ طَالُوتَ حِينَ عَبَرُوا النَّهْرَ وَمَا جَازَ مَعَهُ إِلاَّ مُؤْمِنٌ *"Siz bugün, nehri geçtikleri esnadaki Talût'un ashabının sayısı kadarsınız. Onunla berâber (nehri) ancak mü'min olanlar geçmişti"* demiş olmasıdır. **Berâ b. Âzib** (r.a), "O gün biz, üçyüzonüç kişi idik" demiştir.

Allah'u Teâlâ'nın,

فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ *"Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman, "Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler"* ayetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Allah'ın emrine isyan edip nehrin suyundan içenlerin, düsmanla karşılaşmadan memleketlerine geri döndükleri, nehrin suyundan içme hususunda Allah'ın emrine uyanların ise düşmanla karşılaştıkları hususunda, bütün müfessirler ittifak halindedir. Müfessirler, beldelerine dönen kimselerin, nehri geçmeden önce mi, yoksa nehri geçtikten sonra mı dönmüş oldukları hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bununla ilgili olarak şu iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Tâlût ile birlikte nehri, sadece ona itaat eden kimseler geçmişlerdir. Bu görüşte olanların delilleri şunlardır:

1) Allah Teâlâ, فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ *"Nihayet Tâlût ve beraberindeki mü'minler ırmağı geçtikleri zaman..."* buyurmuştur. Âyetteki, "berâberindeki mü'minler" den murad, bu emirde **Tâlût**'a itaat eden kimselerdir. Allah Teâlâ, önce bütün orduyu zikredip, daha sonra da nehri geçenlerin, kendisine itaat edenler olduğunu özellikle belirtince, biz, nehri sadece itaat edenlerin geçmiş olduğunu anlamış oluruz.

2) Allah Teâlâ'nın **Tâlût**'un sözü olarak naklettiği, فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي ifâdesi "Benim yol arkadaşım değildir" manasındadır. Bu ifâde insanın tıpkı bir başkasına, "Bu işte sen bizden değilsin" demesi gibidir. Buna göre, فَشَرِبُوا مِنْهُ sözünün manası, "Onlar memleketlerine geri dönme sebebi olsun diye su içmişlerdir" şeklindedir. Bu da, onların dinlerinin ve kalblerinin bozulmasından dolayı olmuştur.

3) Bu imtihandan maksad, itaat eden kimsenin, isyankâr ve inatcı kimselerden ayrılıp belli olmasıdır. Böylece **Tâlût** onları düşmanla karşılaştıklarında irtidad etmeden önce, kendisinden uzaklaştırmış ve geri çevirmiştir. Bu imtihandan maksad, işte böyle bir gaye olunca, ortaya çıkan durum **Talût**'un onları, işte o esnada kendisinden uzaklaştırıp, nehri geçmelerine izin vermemesi olur.

İkinci Görüş: Tâlut, bütün ordusuyla yola girmiş, onların hepsi de nehri geçmişlerdir. Bu görüşte olanlar, bu görüşlerini isbât hususunda, Hak Teâlâ'nın, **Tâlût**'un kavminden naklen söylediği, قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ *"Bugün bizim Câlût ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok" dediler"* âyetine dayanmışlardır. Bu sözün, Rabbinin emrine inkıyâd etmiş olan bir mü'mine yakışmadığı, aksine ancak münafık ve fâsık olandan sudûr edebileceği herkesin mâlumudur.. Bu delil zayıftır. Bunun zayıf oluş sebepleri şunlardır:

a) Tâlût'un, nehri geçmeye azmedip, pekçok kimse de ondan ayrılınca, kendisinden ayrılan kimselerin, "Ayrılma mazeretimiz bugün bizim **Câlût** ve ordusuna karşı duracak gücümüzün olmamasıdır. O halde bu geri kalma hususunda biz mâzûruz" demiş olmaları muhtemeldir. Bu konuda en son olarak şu söylenebilir: Hak Teâlâ'nın, فَلَمَّا جَاوَزَهُ buyruğundaki fâ, لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ... *"Bugün bizim Câlût'a karşı duracak gücümüz yok.."* şeklindeki sözlerinin, nehri geçtikten sonra söylenmiş olmasını gerektirir. Ne var ki biz, şöyle denilmiş olmasının da muhtemel olacağını söylüyoruz: **Tâlût** ve mü'minler nehri geçip, kavmin geride kalıp nehri geçmediklerini

görünce, **Tâlût** onlara bunun sebebini sormuş, onlar da bu sözü söylemişlerdir. Nehir, karşılıklı konuşmaya mâni olacak büyüklükte de değildi.. Yine "geçme" sözüyle kastedilenin, "geçmenin meydana gelmesinin yakın olması" şeklinde olması da muhtemeldir. Bu takdire göre de böyle bir müşkil kendiliğinden ortadan kalkar.

b) Şöyle denilmesi de muhtemeldir: Nehri geçen mü'minler iki gruptur. Onların bir kısmı hayatı seviyor, ölümü istemiyor, çoğu kez korku ve tedirginlik içinde bulunuyorlardı. Bazılarıysa, Allah'u Teâlâ'ya itaât hususunda ölüme aldırmayan, kalbleri güçlü, cesaretli kimselerdi. Buna göre, birinci kısmı teşkil edenler, لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ "Bugün duracak gücümüz yok" diyen kimseler; ikinci kısmı teşkil edenler ise, كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً *"Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu yenmiştir!"* diyerek icâbet eden kimselerdir.

c) Şöyle de denilebilir: Birinci kısım mü'minler, ordularının azlığını gördüklerinde, لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ "Bugün, **Câlût**'a karşı duracak gücümüz yok. Onun için bizim, savaşa karşı kendimizi hazırlamamız gerekir. Çünkü Allah'ın emrinden kaçılamaz" demişlerdir. İkinci kısım mü'minler ise, "Bizim, kendimizi savaşa hazırlamamız gerekmez.. Aksine biz Allah'tan fetih ve zafer bekliyoruz" demişlerdir. Birincilerin maksadı, şehidlik hususunda insanları teşvik edip, böylece cennete ulaşmak; ikincilerin maksadı ise feth ve zafer arzusu konusunda insanları teşviktir. Bu izaha göre, bu iki sözden herhangi biri diğerine ters düşmez.

İKİNCİ MESELE

اَلطَّاقَةُ kelimesi, إِطَاقَةٌ yerine kullanılmış bir masdardır. Meselâ, أَطَقْتُ الشَّيْءَ إِطَاقَةً وَطَاقَةً "Bir şeye iyice güç yetirdim" denilir. أَطَاعَ وَإِطَاعَةً kelimeleri de böyledir. اَلطَّاعَةُ kelimesi, إِطَاعَةٌ masdarından bir isimdir. أَغَارَ – يُغِيرُ – إِغَارَةً fiilinin ismi, اَلْغَارَةُ؛ أَجَابَ يُجِيبُ إِجَابَةً fiilinin ismi, اَلْجَابَةُ kelimeleridir. Bir darb-ı meselde de أَسَاءَ سَمْعًا فَأَسَاءَ جَابَةً yanlış duyar, yanlış tatbik eder. (Yani duyduğunu iyi anlamaz ve yanlış uygular) denir.

Cenâb-ı Allah'ın, قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ *"Muhakkak (birgün) Allah'a kavuşacaklarını zannedenler şöyle dediler..."* âyeti ile ilgili olarak şu soru sorulur: Niçin Cenâb-ı Hak kesin inandıklarını değil de zannettiklerini söylemiştir?

Cevap: Bunun bazı sebebleri vardır:

a) Katâde'nin görüşüne göre, Allah'a kavuşmaktan murad, ölümdür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s),

مَنْ اَحَبَّ لِقَاءَ اللّٰهِ اَحَبَّ اللّٰهُ لِقَاءَهُ وَمَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللّٰهِ كَرِهَ اللّٰهُ لِقَاءَهُ *"Kim Allah'a kavuşmayı isterse, Allah da ona kavuşmayı ister. Kim de Allah'a kavuşmayı istemez ise, Allah da ona kavuşmayı istemez"* [69] buyurmuştur. Bu mü'minler kendilerini savaşa hazırlayıp, ölümden kurtuluş olmadığını iyice anlayınca, onları tavsif etmek için, "Onlar Allah'a kavuşacaklarını zannediyorlar.." denilmiştir.

b) *"Allah'a kavuşacaklarını zannedenler..."* ifâdesi,"Onlar, bu taatları sebebi ile Allah'ın mükafaatı ile karşılaşacaklarını sanıyorlar" manasındadır. Bu böyledir, çünkü hiç kimse işinin neticesini kesin bilemez. Binaenaleyh taat hususunda çok ileri gitmiş olsa bile, taatının neticesinin ne olacağını -ona haber veren birisinin bulunması durumu hariç- kesin şekilde bilemez; yapacağı en fazla iş zan ve ümit beslemeden ileri geçemez. Bu **Ebu Müslim**'in görüşüdür ve güzel bir görüştür.

c) Bu ifâdenin manası, "Allah'a itaate kavuşacaklarını zannedenler şöyle dediler..." şeklindedir. Bu böyledir. Çünkü insanın yaptığı amellerinin taat olduğuna kesinkes hükmetmesi mümkün değildir. Çünkü çoğu kez bu amellere riya ve gösteriş ârız olup, hâlis bir niyetle yapılmamış olur. Bu durumda da onlar birer taat olmaz. Bu hususta mümkün olan, Allah'ın o amelleri taat ve ihlâs vasıflarıyla meydana getirmesini ummak, zannetmektir.

d) Biz, اَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ âyetinin tefsirinde, bazı müfessirlere göre, "sekine" den muradın, Cenâb-ı Hakk'ın yardım ve zaferinin **Tâlût** ve ordusuna geleceğini gösteren ve geçmiş peygamberlere indirilmiş olan semavî kitapların o sanduka içinde bulunması olduğunu söylemiştik. Fakat o kitaplarda, ilahî yardım ve muzafferiyetin ilk defada mı, yoksa daha sonra mı olacağını gösteren herhangi bir işaret yoktu. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, اَلَّذِينَ يَظُنُّونَ اَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللّٰهِ buyruğunun manası, "Allah'ın muzafferiyet va'adine kavuşacaklarını zannedenler" şeklindedir. Allah Teâlâ, bunun yakînî bir şey olduğunu değil, zannî bir şey olduğunu beyan etmiştir. Çünkü o yardımın bulunacağı bir nebze kesin olsa bile, o yardımın ilk defâda olacağına, ancak hüsn-ü zann beslenir.

e) Müfessirlerden çoğu, bu ifâdeden maksadın, "Onlar biliyor ve kesin inanıyorlardı..." mânâsı olduğu kanaatindedirler. Çünkü "zann" kelimesi, zann ile kesin inanç arasında itikadı te'kid hususunda bir benzerlik bulunduğu için, mecâzî olarak "yakîn" (kesin iman) yerinde kullanılmıştır.

Allah'u Teâlâ'nın, كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِاِذْنِ اللّٰهِ *"Nice az bir*

(69) **Buhârî**, Rikâk, 41; **Müslim**, Zikir, 14, 16, 18 (4/2065-2067).

topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir'' buyruğu ile ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdeden maksad, *''Bugün bizim Câlut ve ordusuna karşı duracak gücümüz yok''* diyen kimselerin kalblerine güç vermektir. Buna göre âyetin mânâsı, "Sayı çokluğunun önemi yok. Önemli olan ilâhî destek ve yardımdır. Allah'ın yardımı geldiği zaman, sayıca az olmanın ve madden güçsüz olmanın bir önemi yoktur. Fakat belâ geldiği zaman, sayının ve hazırlığın çok olmasının da bir faydası yok" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE Âyetteki, فِئَةٌ kelimesi, cemaat, topluluk manasınadır. Çünkü insanlardan bazısı bazısına dönüp gelir ve böylece bir topluluk meydana getirirler. Zeccâc bu kelimenin aslının, Arapların, فَأَبَنْتُ رَأْسَهُ بِالسَّيْفِ veya, فَأَبَتُّ "Onun başını kılıçla kestim" sözünden alındığını söylemiştir. Buna göre, فِئَة insanların bir kısmı manasınadır. Çünkü bir kısım insanlar, bütün insanların bir parçası gibidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE Ferrâ şöyle demiştir: "Buradaki, مِنْ harf-i cerri amel ettirilmez ise, فِئَة kelimesini hem merfu, hem mansub ve hem de mecrur okumak câizdir. Mansub okunması, كَمْ kelimesinin "sayı" manasında kullanılmasından dolayıdır. Buna göre, عِشْرُونَ رَجُلاً misalinde olduğu gibi, كَمْ den sonra gelen kelime temyiz olarak mansub olur. Mecrur okunması ise başındaki, مِنْ harfini amel ettirmeden dolayıdır. Merfu okunması da, başına bir fiil takdir etmeye göre olur. Buna göre sanki, كَمْ غَلَبَتْ فِئَةٌ "Nice topluluklar galib gelmişlerdir" denilmektedir.

Allah'u Teâlâ'nın, وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ *''Allah sabredenlerle beraberdir''* buyruğundan murad, ilâhi yardım ve muzafferiyetin sabredenlerle beraber olması demek oluşunda bir şüphe yoktur.

Sonra bu sözün, *''Nice az bir topluluk, daha kalabalık bir topluluğu Allah'ın izniyle yenmiştir''* diyen kimselere ait bir söz olması muhtemel olduğu gibi, bu birinci ihtimal daha açık olsa da, Cenâb-ı Allah'ın sözü olması da muhtemeldir.

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Onlar (Tâlût'a itaat eden mü'minler), Câlût ve askerleri ile karşılaştıkları zaman, "Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır, ayaklarımıza sebat ver ve bu kâfirler gürûhuna karşı bize yardım et" diye (dua ettiler)"

(Bakara, 250).

Bu âyetle ilgili bazı meseleler vardır:

BİRİNCİ MESELE

Harblerdeki, **"mübarezo"**, iki ordunun savaş esnasında karşı karşıya gelip saf tutmalarıdır. **"Mübareze"** kelimesinin asıl manası şudur: Arada herhangi bir mania bulunmayan düz bir araziye, اَلْبَرَازُ denilir. Binaenaleyh, اَلْبُرُوزُ kelimesi, böyle bir arazide, iki tarafın karşı karşıya gelmesi manasındadır. Bu da, iki tarafın birbirini görmesi demektir.

İKİNCİ MESELE

Tâlût'un ordusu içinde bulunan âlim ve yiğit kimseler, avâm ve güçsüz kimseleri az bir topluluğun, kalabalık bir cemaate Allah'ın izniyle galip geleceğine iyice inandırınca ve Allah'ın yardımı ile muzafferiyetinin ancak O'nun inayeti ile olacağını iyici izah edince, **Tâlût**'un ordusu ile **Câlût**'un ordusu yüze gelip, mü'minler kendilerinin az, düşmanlarının ise kalabalık olduğunu gördüklerinde, hemen dua ve niyâza başlayarak, رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا *"Ey Rabbimiz, üzerimize sabır yağdır"* dediler. Bunun bir benzeri de Allah Teâlâ'nın, müşriklerle karşılaştıklarında şöyle duâ eden kimselerden bahsettiği şu ayetlerdir:

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ ۝ وَمَا كَانَ قَوْلَهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

"Nice peygamberlerle beraber birçok âlimler savaştılar ve Allah yolunda uğradıkları belâlardan dolayı ne bir gevşeklik ve za'af gösterdiler, ne de (düşmana) boyun eğdiler. Allah sabredenleri sever. Onlar sadece şöyle dediler: "Ey Rabbimiz, günahlarımızı ve işimizdeki taşkınlığımızı bağışla. Ayaklarımı-

za sebat ver ve kâfirler gürûhuna karşı bize yardım et'' (Âl-i İmran, 146-147). Hz. Peygamber (s.a.s) de her savaş meydanında böyle dua ederdi. Onun Bedir Savaşı esnasında devamlı dua ettiği, Cenâb-ı Allah'tan va'adini yerine getirmesini istediği ve düşmanla karşılaştığında,

اَللّٰهُمَّ اِنِّی اَعُوذُبِكَ مِنْ شُرُورِهِمْ وَاَجْعَلُكَ فِی نُحُورِهِمْ *''Allah'ım, onların şerrinden sana sığınıyorum ve onların mağlubiyetini sana havâle ediyorum.''*

اَللّٰهُمَّ بِكَ اُصُولُ وَبِكَ اُجُولُ *''Allah'ım, senin adınla hücum eder, senin yardımınla harp meydanında dolaşırım''* [70] derdi.

ÜÇÜNCÜ MESELE

اَلْاِفْرَاغُ dökmek demektir. İçindekini döktüğün zaman, اَفْرَغْتُ الْاِنَاءَ "Kabı boşalttım" dersin. Bu kelimenin aslı, اَلْفَرَاغُ kelimesindendir. İşi gücü yok manasında olmak üzere, فُلَانٌ فَارِغٌ denilir. اِفْرَاغ kabın içindeki şeyi boşaltma manasına gelir. Boşaltma işi ise, kabın içindekileri dökerek olur.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, âyetteki, اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا *''Üzerimize sabır dök''* tâbiri şu iki bakımdan, sabrı çok isteme manasını ifâde eder:

a) Birşey, birşeye döküldüğünde, dökülen şey ondan ayrılmayacak şekilde onda sâbit kılınmış olur. Bu da te'kide delâlet eder.

b) Kabı dökmek, boşaltmak demektir. Bu da kabın içindeki şeyi dökmekle olur. Buna göre, *''üzerimize sabır dök''* sözünün manası, "üzerimize iyice ve son noktasına kadar sabır dök" demektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bil ki savaş esnasında, şu üç şeyin bulunması istenir:

a) İnsanın, korku ve dehşetleri müşâhede ettiğinde çok sabırlı olması. Bu savaşan kimse için gereken, birinci esastır. Çünkü asker korkak olduğunda, ondan beklenen fayda elde edilemez.

b) Harb için gerekli olan alet, edevât ve insanın sebat edip durmasını ve firara yeltenmemesini sağlayacak güzel bir birlik ile beraberliğin bulunması...

c) Düşmanı yenebilmeleri için, düşmandan daha çok yiyecek ve içeceğe sahip olmaları...

Bunun böyle olduğunu iyice kavradığında, biz deriz ki: Bunlardan birincisi, ayetteki, اَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا ; ikincisi, وَثَبِّتْ اَقْدَامَنَا ; üçüncüsü de, وَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ifâdelerinden murad edilen manalardır.

(67) Ebu Davud, Cihâd, 99 (3/42).

BEŞİNCİ MESELE Alimlerimiz, kulların fiillerinin yaratıcısının da Allah olduğuna dâir, رَبَّنَا افْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا ayetini delil getirmişlerdir. Bu böyledir, çünkü sabrın manası, sebat etmeye niyetlenmek ve de sebat etmektir. Sebat etmenin ise sükûn ve istikrardan başka manası yoktur. Âyet, "sabır" denen bu niyetin Allah'tan olduğuna delâlet eder ki bu da Cenâb-ı Allah'ın *"üzerimize sabır dök"* tâbiriyle anlattığı hususdur. Yine bu ayet, böyle bir niyetin bulunması ile meydana gelen sebat ve sükûnun da Allah'ın yaratması ile meydana geldiğini ifâde eder ki bu, ayetteki *"ayaklarımıza sebat ver"* sözüdür. İşte bu ayet kulun irâdesinin hem kendi fiili, hem de Allah'ın yaratması ile meydana geldiği hususunda açık bir ifâdedir.

Kâdî, alimlerimizin bu görüşüne şu şekilde cevap vermiştir: "Âyette bahsedilen sabır ve sebattan murad, sabır ve sebat sebeblerini meydana getirmektir. Bu sebebler şunlardır:

1) Düşmanlarının kalblerine, müslümanları görünce bir korku ve endişenin düşmesidir. Bundan dolayı onlarda bir panik başlar. Bu da müslümanların, o kâfirlere karşı cesaret kazanmasına bir sebeb olur ve savaşa devam edip hezimete uğramamalarını sağlar.

2) Cenâb-ı Allah düşmanlardan bazısına, uğrunda savaştıkları din ve davalarının bâtıl olduğu bilgisini yerleştirir de aralarında ihtilâf ve tefrika baş gösterir. Bunlar da mü'minlerin, kâfirlere karşı cesaret kazanmasına sebeb olur.

3) Cenâb-ı Allah'ın, kâfirlerin ordusu içinde, memleketlerinde ve ahâlileri arasında, ölüm, veba gibi salgınları ve kendi kendileri ile uğraşıp savaşmaya fırsat bulamayacakları şeyleri yaratmasıdır. Bu da müslümanların, onlara karşı cesaretlenmelerine sebeb olur.

4) Cenâb-ı Hakk'ın onların hepsini veya çoğunu içine alacak bir salgın hastalığı onlara belâ etmesi veya reislerini ve idarecilerini öldürmesidir... Mü'minler bundan haberdar olurlar, bu da onların kalblerinin kuvvetlenmesine sebeb olur ve sabr'u sebatlarının bulunmasını gerektirir." Kâdî'nin sözleri bunlardır.

Kâdî'nin bu görüşlerine şu iki vecihte cevap verilir:

Birinci vecih: Biz, sabrın sükûna niyetlenmeden, sebâtın da sükûndan ibaret olduğunu açıklamıştık. Binaenaleyh bu âyet, kulun irâde ve maksadının Allah tarafından yaratıldığına delâlet eder. Ki bu da sizin görüşünüzü geçersiz kılar. Çünkü siz bu âyeti zâhirî manasından çıkararak, sabır ve sebatın

sebebleri manasına hamlediyorsunuz. Bir delile dayanmaksızın zâhirî manayı bırakmanın câiz olmadığı ise herkesçe bilinir.

İkinci vecih: Allah'ın fiili olduğunu kabul ettiğiniz bu sebebler meydana geldiklerinde, kulun tercihi üzerinde bir tesire sahip midirler yoksa değil midirler? Eğer bir tesirleri yoksa, Allah'tan bunları niyaz etmenin bir manası yoktur. Eğer bu sebeblerin kulun tercihinde bir tesiri var ise, Allah tarafından tercih edilen bu sebeblerin meydana gelmesi ile zaten bir rüchân bulunmuş. Rüchân (tercih edilebilecek iki taraftan birinin üstünlüğü) bulunduğu zaman, üstünlük kazanmayan tarafın meydana gelmesi imkânsız olur ve böylece de rüchaniyyet kazanan tarafın meydana gelmesi vâcib olur. Çünkü bu meselenin, bu iki zıt ihtimalin dışına çıkması imkansızdır. Elde etmek istediğimiz netice de budur. Allah en iyi bilendir.

Tâlût'un Ordusunun Muzaffer Olması

فَهَزَمُوهُم بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ
وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ
وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٢٥١﴾

"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davûd da Câlût'u öldürdü. Allah da O (Dâvud'a) saltanat ve hikmet verdi ve ona dilediği şeylerden öğretti. Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesâda uğrardı. Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir"

(Bakara, 251).

Bu âyetin, önceki âyetlerle birlikte manası şudur: "Allah Teâlâ, onların dualarını kabul edip, onlara sabr-u sebat verdi. Müslümanlara, **Câlût** ve ordusu gibi kâfir milletlere karşı yardım edip, fazlı ve rahmeti ile *"Nice az bir topluluk daha çok bir topluluğa Allah'ın izniyle galip gelmiştir"* diyen kimselerin zannını gerçekleştirmiş ve onlar Allah'ın izniyle kâfirleri hezimete uğratmışlardır."

Ayette geçen, هَزَمَ fiilinin Arapçadaki asıl manası "kırmak"tır "Kuruyup çatladığında",su kabı için, سِقَاءٌ مُنْهَزِمٌ denilir. Yine aynı manada olmak üzere, هَزَمَتِ الْعَظْمُ أَوِ الْقَصَبَةُ هَزْمًا (Kemik veya kamış kuruyup çatladı) denilir. Dağdaki veya kayalardaki çukurlara da, اَلْهَزْمَةُ denilir. **Süfyan İbn Uyeyne**, zemzem kuyusu hakkında, "O, ayağı ile yeri kırıp, böylece de su çıktı" manasında, هِيَ هَزْمَةُ جِبْرِيلَ "Bu, Cibrîl'in açtığı bir çukurdur" derdi. Yine sanki içinde çatlama, kırılma olan bir ses olduğu için gök gürültüsü hakkında, سَمِعْتُ هَزْمَةَ الرَّعْدِ "Gök gürültüsünün çatırtısını duydum" denilir. Bulut için de, yağmurla bölünüp çatladığı için de, هَزِيمٌ denilir. Yine hayvanın memesinin çatlamasına, هَزْمُ الضَّرْعِ ve هَزْمَةُ denilir. Sonra Allah'u Teâlâ o hezimetin Allah'ın izni, yardımı, muvaffakiyeti ve kolay kılmasıyla olduğunu; Allah'ın tevfiki ve inâyeti olmasaydı, bunun kesinlikle olmayacağını haber vermiştir.

Daha sonra da, وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ *"Dâvud da Câlût'u öldürdü"* buyurmuştur. **İbn Abbas** (r.a) şöyle demiştir: **Dâvud** (a.s) çoban idi. Yedi kardeşi de, **Tâlût**'un ordusuna katılmıştı. "İş" adındaki kardeşinden babası haber alamayınca, oğulları hakkında kendisine haber getirsin diye oğlu **Dâvud**'u onların yanına yolladı.. Kardeşleri, **Câlut**'un ordusu karşısında saf tutmuşlarken, o onların yanına geldi. **Âd Kavmi**'nden olan zorba **Câlût**, vuruşmak için ileri çıkınca, **Tâlût**'un ordusundan hiç kimse onun karşısına çıkamadı... Bunun üzerine **Câlût** şöyle seslendi: "Ey İsrailoğulları, eğer siz bir hak ve hakikat üzere olsaydınız, muhakkak ki içinizden birisi, benimle döğüşmek için meydana çıkardı..." Bunun üzerine **Dâvud** kardeşlerine: "Aranızda şu sünnetsizle dövüşecek bir kimse yok mu?" dedi. Bu soruya karşılık onlar sustular, bir şey diyemediler. Derken **Dâvûd** (a.s), kardeşlerinin yer almadığı saffın yan tarafına doğru gitti. O sırada, askerlerini savaşa teşvik eden **Tâlût** ile karşılaştı. **Tâlût**'a, "Bu sünnetsizi öldürecek kimseye ne mükâfaat verirsiniz?" dediğinde, **Tâlût** (a.s), "Ona kızımı ve malımın mülkünün yarısını veririm" dedi.. Bunun üzerine **Dâvûd** (a.s): "Ben onunla dövüşmeye çıkacağım" dedi. **Dâvûd** (a.s), sürüsüne saldıran kurtları ve aslanları, sapanıyla öldürürdü.. **Tâlût** (a.s) da, onun gücünü, kuvvetini ve cesaretini biliyordu.. **Dâvûd** (a.s) **Câlût** ile dövüşe çıktığında, üç taşa rastladı.. Bu taşlar ona lisan-i hâl ile: "Ey **Dâvûd** bizi de yanında götür; çünkü **Câlût**'un ölümü bizim elimizdendir" dediler. Sonra **Dâvûd** (a.s) **Câlût** ile mübarezeye çıkınca, o taşlardan birisini sapanıyla **Câlût**'a fırlattı.. Taş, **Câlût**'un göğsüne isabet ederek, onu delip geçti. Bu mübarezeden sonra **Dâvûd**, daha pekçok kimseyi öldürdü... İşte bunun üzerine Allah'u Teâlâ, **Câlût**'un ordusunu bozguna uğrattı ve **Dâvûd** (a.s) da **Câlût**'u öldürdü. Bundan dolayı **Tâlût, Dâvûd**'a haset ederek, onu memleketinden sürüp çıkardı... Vaadinde de durmadı.. Daha sonra pişman oldu ve öldürülünceye

kadar **Dâvûd** (a.s)'u aradı.. Daha sonra **Dâvûd** (a.s) hükümdar oldu; ayrıca ona peygamberlik verdi.. İsrailoğulları içinde, **Dâvûd** (a.s)'dan başka hiç kimse hem hükümdar, hem de peygamber olmamıştı...

Bil ki, Cenâb-ı Hakk'ın, فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ *"Derken Allah'ın izniyle onları bozguna uğrattılar ve Dâvûd da Câlut'u öldürdü"* buyruğu her ne kadar **Câlût, Dâvud** (a.s) tarafından öldürülmüş ise de, **Câlût**'un ordusunun **Tâlût** tarafından hezimete uğratıldığını gösterir. Âyetin zâhirinde, **Câlût**'un ordusunun hezimete uğraması**n**ın **Câlût**'un öldürülmesinden önce veya sonra olduğuna dair herhangi bir delâlet yoktur. Çünkü vâv harfi, tertip ifâde etmez.

Cenâb-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet ve Hükümdarlık Vermesi

Hak Teâlâ'nın, وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Ve, Allah o (Dâvûd'a), saltanat ve hikmeti verdi"* sözü hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bazı âlimler, Allah'ın **Dâvûd** (a.s)'a mülkü ve peygamberliği, âlim olması ve peygamberliği yüklenmeye ehliyetli olması yanında, üstün itâatinden ve Cenâb-ı Hakk'ın yolunda canını ortaya koymasına bir mükâfaat olarak verdiğini söylemişlerdir. Nübüvvetin, itaatine bir mükâfaat olarak verilmiş olması imkânsız değildir. Nitekim Cenâb-ı Hak,
وَلَقَدِ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَى عِلْمٍ عَلَى الْعَالَمِينَ ۞ وَآتَيْنَاهُمْ مِنَ الْآيَاتِ مَا فِيهِ بَلَاءٌ مُبِينٌ *"Andolsun ki biz onları bilerek, bütün âlemlere üstün kıldık.. Ve onlara, içinde apaçık imtihanlar bulunan şeyler verdik..."* (Duhan, 32-33) buyurmuştur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ *"Allah, risâletini göndereceği yeri en iyi bilendir"* (En'âm, 124) buyurmuştur. Bu âyetin zâhiri de buna delâlet eder. Çünkü Allah'u Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'un **Câlût'u** öldürdüğünü naklettiğinde, bunun peşinden, وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ *"Allah o (Dâvud'a) saltanat ve hikmeti verdi"* buyurmuştur. Hükümdar, zor hizmetleri îfa eden hizmetkârlarından bazılarına in'âm ve ihsânda bulunduğu zaman, çoğu kez bu in'âm ve ihsanın o hizmetlere mukabil verilmiş olduğu düşüncesi gâlip gelir...

Çoğu âlimler ise, peygamberliğin yapılan tâatlara bir mükâfaat olarak verilmesinin caiz olmadığını, aksine bunun sırf bir lûtuf ve ihsan olduğunu, Hak Teâlâ'nın da, اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ *"Allah hem meleklerden, hem de insanlardan peygamberler seçer"* (Hacc, 75) buyurduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bazı âlimler de, âyetin zâhirinin, "**Dâvud** (a.s) **Câlût**'u öldürdüğünde Allah'ın ona mülk ve nübüvvet verdiğine delâlet ettiğini" söylemişlerdir. Çünkü Allah'u Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'u **Câlût**'un öldürdüğünü belirtmesinin peşinden, ona mülk ve nübüvvet vermiş olduğunu söylemiştir. Hükmün, (o hükme) münasip bir vasfa dayandırılması, o vasfın, o hükmün illeti olduğunu ihsas ettirir. Bu ilgiyi şöyle açıklayabiliriz: **Dâvud** (a.s) bu büyük düşmanını sapan ve taş ile öldürünce, bu bir mucize olmuştur. Hele hele taşlar **Dâvûd** (a.s) ile birlikte olup, "Bizi de yanına al, çünkü sen **Câlût**'u bizim vasıtamızla öldüreceksin!.." derlerse... Binaenaleyh mucizenin zuhûru, **Dâvud** (a.s)'un nübüvvetine delâlet eder.

Onun kral olması meselesine gelince; İsrailoğulları **Dâvûd**'un bu ufacık şeyle bu heybetli düşmanını öldürdüğünü müşahede ettiklerinde, muhakkak ki onların gönülleri **Dâvûd** (a.s)'a meyletmiştir. Ki bu da, açıkca hükümdarlığın onun olmasını iktiza eder.

Ekseri âlimler ise şöyle demişlerdir: **Dahhâk**'ın söylediğine göre **Dâvûd** (a.s)'a krallığın ve nübüvvetin verilmesi, o andan yedi sene sonra olmuştur. Bu görüşte olanlar sözlerini şöyle sürdürmüşlerdir: Bu hususta yapılan rivayetler bu istikâmette vârid olmuşlardır. Çünkü Allah'u Teâlâ hükümdarlığa **Tâlût**'u tayin edince, onu, hayatta iken hükümdarlıktan azletmesi uzak bir ihtimaldir. İsrailoğullarının durumu hakkında söylenebilecek olan şey, o zamanın peygamberinin **Eşmayil**; hükümdarının ise **Tâlût** olduğudur. Eşmayil (a.s) vefât edince, Allah'u Teâlâ nübüvveti; **Tâlût** da ölünce hükümdarlığı **Dâvûd**'a verdi.. Böylece hem hükümdarlık , hem de peygamberlik **Dâvûd** (a.s)'da birleşti..

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hikmet Ne Demektir?

"Hikmet", işleri en doğru ve en uygun biçimde yapmak, yerli yerine koymaktır. Bu mânânın kemâli ve zirvesi ise, ancak nübüvvet ile gerçekleşir. Binaenaleyh buradaki "**hikmet**"ten maksadın nübüvvet olduğu uzak bir ihtimal değildir. Nitekim Hak Teâlâ,

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَآ اٰتٰيهُمُ اللّٰهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ اٰتَيْنَآ اٰلَ اِبْرٰهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَاٰتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا

"Yoksa onlar, Allah'u Teâlâ'nın onlara vermiş olduğu lûtfa hased mi ediyorlar? Biz muhakkak ki İbrahim henedânına da kitap ve hikmet vermiştik.. Ve onlara, (ayrıca), büyük bir saltanat da bahşetmiştik" (Nisa, 54) ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s)'i, peygamber olarak göndermesi hakkında da,

وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ *"Ve onlara, Kitâb'ı ve hikmeti öğretir"* (Al-i İmran, 164) buyurmuştur.

Buna göre eğer, "Ayetteki hikmetten maksat nübüvvet olduğuna, hükümdarlık da nübüvvetten daha aşağı bir derece olduğuna göre, o halde niçin hükümdarlığı nübüvvetten önce zikretmiştir?" denilirse, biz deriz ki:

Allah'u Teâlâ, bu âyette **Dâvûd** (a.s)'un bu yüksek mertebeye nasıl yükseldiğini beyan buyurmuştur. Bir kimse terakkinin nasıl olduğu hususunda konuştuğu zaman, daha sonra zikredilen şeyler, mertebe bakımından daha büyük ve yüce olur.

Allah'u Teâlâ'nın, وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ *"Ve ona dilediği şeylerden öğretti"* buyruğu hakkında bazı görüşler bulunmaktadır:

a) Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, وَعَلَّمْنَاهُ صَنْعَةَ لَبُوسٍ لَكُمْ لِتُحْصِنَكُمْ مِنْ بَأْسِكُمْ *"Biz ona sizin için; sizin muharebenizin şiddetinden sizi korumak için giyecek (zırh) san'atını öğrettik"* (Enbiyâ, 80) âyetinde bildirdiği hususdur.

Ve yine Cenâb-ı Hak, وَأَلَنَّا لَهُ الْحَدِيدَ ۞ اَنِ اعْمَلْ سَابِغَاتٍ وَقَدِّرْ فِي السَّرْدِ *"Ona demiri yumuşattık. "Uzun zırhlar yap, dokumada intizam gözet" diye..."* (Sebe, 10-11) buyurmuştur.

b) Bu ifâdeden muradın, kuşlar ve karıncalarla konuşmasıdır.. Nitekim Hak Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'dan naklederek, عُلِّمْنَا مَنْطِقَ الطَّيْرِ *"Bize kuşların dili öğretildi"* (Neml, 16) buyurmuştur.

c) Bundan muradın, dünyevî işler ve hükümdarlıkla alâkalı hususları öğretmiş olmasıdır.. Çünkü **Dâvûd** (a.s), krallığı atalarından tevarüs etmemiştir. Çünkü **Dâvûd** (a.s)'un ataları kral değillerdi..

d) Bundan maksat, dinî ilimlerdir. Nitekim Hak Teâlâ, وَآتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا *"Ve Dâvûd'a da Zebûr'u vermiştik"* (Nisa, 163) buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü **Dâvûd** (a.s) insanlar arasında hükmediyordu... Bu sebeple, Allah'u Teâlâ'nın O'na mutlaka, hükmetme ve yargılamanın nasıl olacağını öğretmiş olması gerekir.

e) Bundan murad, **Dâvûd** (a.s)'a öğretilen güzel şarkılardır.. (mezâmîrdir).

Bu ifâdeyi bütün bu mânalara hamletmek de mümkündür.

Buna göre şayet, "Allah'u Teâlâ, **Dâvûd** (a.s)'a hikmeti verdiğinden bahsedip, hikmetten maksad da nübüvvet olunca, ilim de bu nübüvvet mefhûmunun içine girmiş olur. O halde daha niye bu ifâdeden sonra, وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ

"Ve, ona dilediği şeylerden öğretti" buyurmuştur?" denilirse biz deriz ki: Bundan maksat şu hususa dikkat çekmektir: Kul, ister nebî olsun, isterse olmasın, hiçbir zaman kesinlikle öğrenmekten müstağni olamaz.. İşte bu sebepten dolayı Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا *"De ki: Rabbim, benim ilmimi arttır"* (Tâ-hâ, 114) demesini emretmiştir.

Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler

Allah'u Teâlâ'nın, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* buyruğuna gelince:

Bil ki Allah'u Teâlâ, **Câlût** ve ordusu sebebiyle meydana gelen fesadın, **Tâlût** ile ordusu,ve **Dâvûd** (a.s)'un da **Câlût**'u öldürmesi sebebiyle ortadan kalktığını beyan edince, bunun peşinden bu konudaki her türlü açıklamayı ihtivâ eden bir cümleyi getirmiştir. Bu da Allah'u Teâlâ'nın, yeryüzü tamamiyle fesâda bulaşmasın diye, insanların bir kısmını diğer kısmının eliyle men etmesi kaidesidir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak,
وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ "Eğer *Allah insanların bir kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* buyurmuştur. Burada birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE İbn Kesir ve Ebu Amr, elifsiz olarak, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ şeklinde; Hacc sûresinde de (Hacc, 40) yine, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ şeklinde okumuşlardır. Bu iki imâm, Hacc 38. âyeti de elifsiz olarak, إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا *"Şüphesiz Allah, iman edenlerden savaşturacaktır..."* (Hacc, 38) şeklinde okumuşlardır.

Âsım, Hamza, Kisaî ve İbn Âmir el-Yahsubî, elifsiz olarak, دَفْعُ اللَّهِ terkibinde, **İbn Kesir** ile **Ebu Amr**'a uymuşlar; Hacc 38. âyeti, de elifli olmak üzere, إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا şeklinde okumuşlardır.

Nâfi ise bu kelimeleri elifle, وَلَوْلاَ دِفَاعُ اللَّهِ ve إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ şeklinde okumuştur.

Bu rivayetleri iyice öğrendiğinde biz deriz ki, bu kelimeleri, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ ve, إِنَّ اللَّهَ يَدْفَعُ şeklinde okuyanlara göre mâna açıktır. Ama, وَلَوْلاَ دِفَاعُ اللَّهِ ve, إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا şeklinde okuyanlara gelince, bu kıraate göre ortaya çıkan müşkil şudur:

"Müdâfaa" kelimesi, "müfâale" veznindedir. "Müfâale" vezni de burada, "Karşılıklı olarak kendilerini savunan herkesin, rakîbine mani olması ve

onu savuşturmak istemesi" mânasını ifade eder. Allah hakkında, kuldan böyle bir şeyin olması imkânsızdır (Kul, Allah'a rakip olamaz)...

Bu müşkile şu şekilde cevap verilir: Dilcilerin, اَلدِّفَاعُ lâfzı hakkında iki görüşü bulunmaktadır:

a) Bu kelime, دَفَعَ fiilinin masdarıdır. Sen, كَتَبْتُهُ ، كِتَابًا ، كَتْبًا dediğin gibi, aynı şekilde, دَفَعْتُهُ – دَفْعًا – وَدِفَاعًا de dersin. Bu görüşün sahipleri, sözlerini şu şekilde sürdürmüşlerdir: فِعَالٌ kalıbı, çoğu kez sülâsî mücerred bablarında, فَعَلَ – يَفْعُلُ ve, فَعِلَ – يَفْعَلُ ، فَعَلَ – يَفْعَلُ bablarının masdarı olarak gelir. Meselâ, جَمَحَ – جِمَاحًا ، طَمَحَ طِمَاحًا ، لَقِيتُهُ لِقَاءً ve, قُمْتُ قِيَامًا dersin. Bu izaha göre Hak Teâlâ'nın bu ayetinin, وَلَوْلاَ دِفَاعُ اللَّهِ şeklinde okunması halindeki manası, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ okunması halindeki mânasının aynısı olur.

b) Bunun, دَافَعَ fiilinin masdarı olduğunu kabul edenlerin görüşü.. Buna göre mâna, "Allah'u Teâlâ, zâlimlerin ve isyânkarların mü'minlere yapacakları zulmü, peygamberlerinin, elçilerinin ve din büyüklerinin eliyle giderir, önler.." şeklinde olur. Allah'u Teâlâ'nın bu tür savuşturması, hakka sarılan kimselerle bâtılı savunan kimseler arasında, sürekli mücadele ve devâmlı bir karşı koyma şeklinde daima süregelmiştir. Binaenaleyh bu hadiseyi, "müdafaa" lâfzını kullanarak haber vermek yerinde olmuştur. Nitekim Cenâb-ı Hakk'ın, يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ *"Allah ve Resûlüyle muharebe ederler"* (Mâide, 33) ve, شَآقُّوا اللَّهَ *"Allah'a muhalefet ettiler"* (Haşr, 4) âyetlerinde de böyledir. Yine Cenâb-ı Hak, قَاتَلَهُمُ اللَّهُ *"Allah onları helâk etsin"* (Tevbe, 30) vb. buyurmuştur. Allah en iyisini bilendir.

İKİNCİ MESELE Bil ki Allah'u Teâlâ, bu âyette hem def edileni, hem de kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk ettiği kimseleri zikretmiştir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ ifâdesi, def edilenlere; بِبَعْضٍ kelimesi, kendileri vasıtasıyla def etme işinin tahakkuk etmiş olduğu kimselere işarettir. Kendisinden def edilen şey, âyette zikredilmemiştir. Bunun, din hususundaki şerler veya dünya hususundaki şerler veyahut da hem dinî hem de dünyevî şerler olması muhtemeldir.

Din hususundaki şerlerin söz konusu olduğu birinci kısma gelince, buna göre bu şerlerin neticesi ya küfre götürür, ya fıska veya her ikisine birden. Biz, bu üç ihtimal üzerinde duralım:

Birinci İhtimal: Âyetin manası "Allah eğer insanların bazısını bazısı ile küfürden alıkoymamış olsaydı..." şeklinde olur. Bu manaya göre, def eden

ve alıkoyan kimseler peygamberler ve hidayet önderleridir. Bunlar, delilleri, bürhanları ve apaçık hüccetleri ortaya koymak suretiyle, insanları küfre düşmekten alıkorlar. Nitekim Hak Teâlâ,

كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *"Bu, insanları karanlıklardan nura çıkarman için sana inzal ettiğimiz bir kitaptır"* (İbrahim, 1) buyurmuştur.

İkinci ihtimal: Muradın, "Allah,eğer insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını günahlardan ve kötü fiillerden alıkoymamış olsaydı..." şeklinde olmasıdır. Bu takdire göre alıkoyanlar, emr-i bil-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yapanlardır. Nitekim Cenâb-ı Allah şöyle buyurmuştur:

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ *"Sizler, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz. Ma'rûfu emreder, münker olandan da nehyedersiniz.."* (Âl-i İmran, 110). Buna Allah'ın sınırlarını belirlemek ve İslâm'ın alâmetlerini ortaya koymak üzere Cenâb-ı Hak tarafından gönderilmiş imamlar ve önderler de dahildir. Bunun başka bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ *"En güzel olanla kötülüğü savuştur..."* (Mü'minun, 96) ve, وَيَدْرَؤُونَ بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ *"Kötülüğü, güzellikle savuştururlar..."* (Ra'd, 22) âyetleridir.

Üçüncü ihtimal: Muradın, "Allah eğer, insanların bazıları vasıtasıyla bazılarını dünyada karışıklıklar çıkarmak, fitneleri tahrik ve teşvik etmekten alıkoymasıdır..." şeklinde olmasıdır. Bil ki, bu takdirde alıkoyanlar, peygamberler (a.s), sonra da onların şeriatlarını müdafaa eden önderler ve hükümdarlardır. Bunu tam olarak şöyle anlatabiliriz: Bir insanın tek başına yaşaması mümkün değildir. Çünkü bir kimse ekmek pişirmediği, başkası un yapmadığı, diğeri ev inşa etmediği, bir başkası kumaş dokumadığı müddetçe bir insanın ihtiyacı olan şeyler, tedarik edilemez. Bu ihtiyaç ancak, bir yerde bir topluluk meydana geldiği zaman karşılanabilir. İşte bundan dolayı denilmiştir ki, insan tabiatı gereği toplum içinde yaşamaya yatkın bir varlıktır. Daha sonra insanlar, önce çatışmalara sebep olacak tartışmalar ve sonra da, savaşlar için bir araya gelmektedirler. Şeriatlar, insanların arasında meydana gelen anlaşmazlıklar ve davaları halletsin, bir neticeye bağlasın diye, insanlara bir yasa ve şeriat göndermek de, ilahî hikmetin bir muktezası olmuştur. İşte bunun içindir ki, kendilerine Allah tarafından bu din ve şeriatlar verilen peygamberler (a.s), Cenâb-ı Hakk'in, kendileri vasıtasıyla insanların bir kısmından belâ ve musibetleri savuşturmuş olduğu kimselerin ta kendileridirler. Çünkü ümmetler bu ilahî yasalara bağlanıp tutundukları sürece aralarında hiçbir mücadele ve anlaşmazlık meydana gelmez.. Hükümdar ve imamlar da, bu yasalara bağlı kaldıkları sürece, fitneler ve kargaşalar yok olur, insanların yararına olan şeyler meydana

gelir. Böylece, peygamber göndermek suretiyle, Cenâb-ı Hakk'ın, mü'minlerden dünyanın muhtelif kötülüklerini men ettiği ortaya çıkmaktadır. Şunu bil ki, davaların ve anlaşmazlıkların sona erdirilmesi için ilâhî yasa gerekiyorsa, aynı şekilde şeriatın tatbik edilmesi için bir de hükümdar gerekmektedir. İşte bundan dolayıdır ki Hz. Peygamber: اَلْإِسْلاَمُ وَالسُّلْطَانُ أَخَوَانِ تَوْأَمَانِ *"İslâm ve hükümdar, ikiz iki kardeştirler"* buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber, اَلإِسْلاَمُ أَمِيرٌ وَالسُّلْطَانُ حَارِسٌ فَمَا لاَ أَمِيرَ لَهُ فَهُوَ مُنْهَزِمٌ وَمَا لاَ حَارِسَ لَهُ فَهُوَ ضَائِعٌ *"İslâm bir emîr, sultan da bir bekçidir.. Emîri olmayan şey dağılır, hezimete uğrar.. Bekçisi olmayan şey de, zayi olur"* buyurmuşlardır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, yasalar yollamak, hükümdarlar tayin edip onları takviye etmek suretiyle, muhtelif dünya kötülüklerini mü'minlerden savuşturmuştur. Bu görüşü benimseyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Dünya mutlaka fesada uğrardı"* ifâdesi hakkında, "Yani yeryüzündekileri öldürme ve günâhlar istila ederdi.." demektedir. Bu, "feşâd" olarak isimlendirilmektedir... Nitekim Cenâb-ı Hak şöyle buyurmaktadır: وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لاَ يُحِبُّ الْفَسَادَ *"Ekini ve nesli helâk eder, Allah, fesâdı sevmez"* (Bakara, 205.) أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ إِنْ تُرِيدُ إِلاَّ أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ *"Dün bir cana kıydığın gibi, beni de mi öldürmek istiyorsun? Sen bu yerde, ancak bir zorba olmak istiyorsun. Sen, arabuluculardan olmak istemiyorsun"* (Kasas, 19); إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ *"Ben, onun sizin dininizi değiştirmesinden veya yüryüzünde fesat çıkarmasından korkuyorum"* (Mü'min, 26); أَتَذَرُ مُوسَى وَقَوْمَهُ لِيُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ *"Musa ve kavmine bu topraklarda fesad çıkarmaları için müsaade mi edeceksin?"* (A'raf 127); ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ بِمَا كَسَبَتْ أَيْدِي النَّاسِ *"İnsanların ellerinin işlediği şeyler yüzünden yeryüzünde ve denizlerde fesâd belirdi..."* (Rûm, 41). Öte yandan Cenâb-ı Hakk'ın Hacc sûresindeki şu âyeti de bu görüşü desteklemektedir:

وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ *"Allah bazı insanların (şerrini), bazıları ile def etmeseydi, içinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılıp giderdi"* (Hacc, 40).

Dördüncü İhtimal: Muradın, "Şayet Allah mü'min ve iyi kulları kâfirlerden ve fâcirlerden korumamış olsaydı, yeryüzü fesada boğulur ve orada bulunan herkes helâk olurdu" şeklinde olmasıdır. Hz. Peygamber'in şu hadisi de bu ihtimali doğrulamaktadır:

يَدْفَعُ بِمَنْ يُصَلِّى مِنْ أُمَّتِى عَمَّنْ لاَ يُصَلِّى وَبِمَنْ يُزَكِّى عَمَّنْ لاَ يُزَكِّى وَبِمَنْ يَصُومُ عَمَّنْ لاَ يَصُومُ وَبِمَنْ يَحُجُّ عَمَّنْ لاَ يَحُجُّ وَبِمَنْ يُجَاهِدُ عَمَّنْ لاَ يُجَاهِدُ وَلَوِ اجْتَمَعُوا عَلَى تَرْكِ هٰذِهِ الْأَشْيَاءِ لَمَا أُنْظِرُهُمْ طَرْفَةَ عَيْنٍ

"Allah'u Teâlâ, ümmetinden namaz kılanları kılmayanlara; zekat verenleri vermeyenlere; oruç tutanları tutmayanlara, haccedenleri haccetmeyenlere ve cihâd edenleri de etmeyenlere karşı korur, himaye eder. Eğer insanların tamamı ibadetleri terketselerdi, Allah onlara bir an bile mühlet vermezdi." Sonra da Hz. Peygamber, bu sözün doğruluğuna delil olmak üzere şu âyetleri okumuştur:

وَأَمَّا الْجِدَارُ فَكَانَ لِغُلاَمَيْنِ يَتِيمَيْنِ فِى الْمَدِينَةِ وَكَانَ تَحْتَهُ كَنْزٌ لَهُمَا وَكَانَ أَبُوهُمَا صَالِحًا

"Duvara gelince o,şehirde yetim iki çocuğa ait idi. Altında da onlara ait bir hazine vardı; babaları da iyi bir insandı" (Kehf, 82.);

وَلَوْلاَ رِجَالٌ مُؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَؤُهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِى رَحْمَتِهِ مَنْ يَشَآءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا

"Şayet onların içinde, tanımadan kendilerini çiğneyip de, bu sebeple onlardan dolayı size bir vebâl ve günahın isâbet edeceği mü'min erkekler ve mü'min kadınlar olmasaydı, (Allah size fethi nasîb ederdi). Bu, Allah'ın dilediğini kendi rahmetine sokması içindir. Eğer onlar seçilip ayrılsalardı, biz onlardan küfredenlere muhakkak elem verici bir azâb tattırırdık.." (Feth, 25) ve,

وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ *"Sen onların içinde olduğun halde, Allah onlara azâb etmez"* (Enfâl, 33). Bu görüşü benimseyen kimse, Cenâb-ı Hakk'ın, لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ buyruğunun tefsiri hakkında, "Yani, kâfir ve günahkâr olanları çok olduğu için, Allah yeryüzünde bulunanları helâk ederdi..." demektir.

Beşinci ihtimal: Kelâmın bütün bunlara hamledilmesidir. Çünkü bu ihtimaller arasında ortak bir nokta bulunmaktadır ki, o da fesâdı savuşturmaktır. Lâfzı buna hamlettiğimiz zaman, bütün kısımlar da buna dâhil olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Kâdî şöyle demiştir: "Bu âyet, cebir görüşünün bâtıl olduğuna delâlet eden en güçlü delillerdendir. Çünkü fesâd, şayet Cenâb-ı Hakk'ın yarattığı bir şey olsaydı, o hâlde Allah'ın, وَلَوْلاَ دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir kısmının (fesadını) bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesada uğrardı"* demesi nasıl uygun düşer? Onların görüşlerine göre, insanların bazısının, bazısının şerrini def etmesinin, fesâdın ortadan kalk-

ması hususnda herhangi bir tesirinin bulunmaması gerekir. Bu böyledir, çünkü onların görüşlerine göre fesâd, insanlarla ilgili olan bir şeyden dolayı değil, Allah'ın onu yapmaması ve onu yaratması sebebiyle meydana gelmez."

Cevap: Allah'u Teâlâ, fesâdın meydana geleceğini bilip, O'nun bu bilgisiyle beraber bu fesâdı meydana getirmemesi doğru olunca, mâna, "Kulun fesâdın bulunmaması ile fesâdın bulunmasını bilmesinin arasını cem etmesi, doğru olur" şeklinde olur. Bu durumda da, kulun nefy ile isbât arasını cem etmeye kâdir olması gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Hak Teâlâ'nın, وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ *"Fakat Allah, âlemlere karşı büyük fazl-u kerem sahibidir"* âyetinden maksat, "fesâdı bu yolla gidermek, insanların hepsini kapsayan ilahî bir lûtuftur" şeklindedir. Âlimlerimiz bu ayet ile, her şeyin Allah'ın kazası (hükmü) ile meydana geldiğine istidlâl oderek şöyle demişlerdir: Eğer kulun fiilini Allah yaratmamış olsaydı, o zaman peygamberlerin, din büyüklerinin, hidâyet önderlerinin bâtıla bağlanmış olan kimselerin şerlerini def etmeleri, Allah Teâlâ'nın insanlara bir lûtfu olmamış olurdu.. Çünkü bu def etme işini üzerine alan, kendi istek ve iradesiyle kulun bizzat kendisi olup, Allah'ın da bu def etme hususunda bir tesiri ve etkisi olmayınca, o zaman Allah'u Teâlâ'nın bu def sebebiyle âlemlere bir lûtf u keremi söz konusu olmaz.. Ne var ki Hak Teâlâ'nın, وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ ifâdesinin peşinden, وَلَٰكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ buyurması, Allah'u Teâlâ'nın, bu defden dolayı âlemlere lûtuf ve ikram sahibi olduğunu gösterir. Böylece bu, kulların fiili olan o def etme işinin, Allah'u Teâlâ'nın yaratması ve O'nun takdiriyle olduğuna delâlet eder.

Buna göre, eğer onlar, "Bu beyân, irşâd ve emre hamledilir" derlerse, biz deriz ki, bütün bunlar, kendisinden herhangi bir def işinin sudûr etmediği kâfir ve fâcir kimseler hakkında da söz konusudur. Böylece biz, Allah'ın bize olan ihsan ve lûtfunun, ancak, bizzat bu def etme işi sebebiyle olduğunu anlarız. Bu da bizim görüşümüzün doğruluğunu ortaya koyar. Allah en iyi bilendir.

★
★ ★

تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ ۝

"Bunlar Allah'ın ayetleridir ki onları, hak olarak sana okuyoruz. Sen muhakkak ki, gönderilen peygamberlerdensin"

(Bakara, 252).

Bil ki Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ sözü O'nun, binlerce kişinin memleketlerini terketmeleri, Allah'ın onları öldürüp, sonra diriltmesi, **Tâlût**'u onlara kral yapması, gökyüzünden **Tâbût**'un inmesi şeklinde tecelli eden mucizeyi göstermesi, fakir bir çocuk olan **Dâvûd**'un eliyle zorba olan **Câlût**'u mağlup etmesi gibi hâdise ve kıssalara işarettir. Bütün bunların, Allah'ın kudretinin, hikmet ve rahmetinin kemâline delâlet eden apaçık birer mucize olduğu hususunda herhangi bir şüphe yoktur. Buna göre eğer, " تِلْكَ edatı ile, hazır olan bir şeye değil, gâibe işaret edilmesi yanında, ayrıca Hak Teâlâ niçin, هٰذِهِ değil de, تِلْكَ ifâdesini kullanmıştır?" denilirse, biz deriz ki:

Biz Hak Teâlâ'nın, ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ *"İşte, kitap budur. Onda hiçbir şüphe yoktur"* (Bakara, 2) âyetini tefsir ederken, تِلْكَ ve, ذٰلِكَ lâfızlarının, هٰذِهِ ve, هٰذَا manalarına gelebileceklerini söylemiştik. Bir de, bu kıssalar zikredilince, zikredildikten sonra olmuş bitmiş mesabesinde olurlar. Böylece de gâib hükmünde kabul edilirler. İşte bu sebebten dolayı Cenâb-ı Hak, تِلْكَ buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın نَتْلُوهَا kavlinin mânası, "Cibrîl onu sana okuyor" demektir. Ancak ne var ki, Allah'u Teâlâ Cibril'in okumasını kendisinin okuması olarak kabul etmiştir. Bu da, Cibril'in ne kadar büyük bir şerefi haiz olduğunu göstermektir. Bu Cenâb-ı Hakk'ın tıpkı, اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ *"Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyât ediyorlar"* (Fetih, 10) âyeti gibidir.

Cenâb-ı Hakk'ın, بِالْحَقِّ tâbiri ile ilgili bazı açıklamalar vardır:

a) Bu kıssaların zikredilmesinden maksat, geçmiş ümmetler içinde mü'min olan kimselerin bu tür sıkıntılara katlandıkları gibi, cihada dair çetin meşakkatlara göğüs germe hususunda, hem Hz. Muhammed'in, hem de ashabının ibret almasıdır.

b) بِالْحَقِّ tâbirinin mânası, "Ehl-i kitabın kendisinden şüphe etmeyeceği

bir yakîn ve hakikat olarak.." demektir. Çünkü bu husus, arada kesinlikle hiçbir fark bulunmaksızın, onların kitaplarında da yer almıştır.

c) Bu ifâdenin mânası, "Biz bu âyetleri, kendilerinde fesâhat ve belegatın bulunmasından dolayı, senin peygamberliğine delâlet edecek bir biçimde indirdik" demektir.

d) تِلْكَ اٰيَاتُ اللّٰهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ ifadesinin mânası, "Bu ayetlerin sana, şeytanın ilkâ (vesvese)'sı, kâhinlerin ve sihirbazların bozması ve gözboyaması olarak değil, Allah tarafından indirildiğini bilmen gerekir" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hak, وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ buyurmuştur. Allah'u Teâlâ bunu şu sebeplerden dolayı, kendisinden önce geçen ifâdenin peşinden getirmiştir:

a) Sen, bu kıssaları başkasından öğrenmeden ve bu konuda ders almadan haber verdin. Bu da senin, onları, ancak Allah'tan aldığın vahiy sebebiyle bildiğini ve anlattığını gösterir.

b) "Sen bu âyetlerle, İsrailoğulları içindeki peygamberlerin başına gelen korkuları ve sözlerinin reddedilişlerini gördün ve anladın. Binaenaleyh, seni inkâr edenlerin inkârı ve sana muhalefet edenlerin muhalefeti sana ağır gelmesin. Çünkü sen de onlar gibisin. Allah'u Teâlâ bütün peygamberleri risaletini yerine getirmeleri ve emrine istemiyerek değil, kendi irade ve itaat arzularıyla uymaları için yollamıştır. Binaenaleyh onların bu konuda muhalefet etmeleri ve inkâra sapmaları sebebiyle, sana bir itâb ve azar yoktur. Bu hususdaki vebâl ve günah, onlara aittir." Böylece bu ifâde, Hz. Peygamber'i, kâfir ve münafıklardan gördüğü ve karşılaştığı sıkıntı ve eziyyetler hususunda bir teselli olur ki, Hak Teâlâ'nın, وَاِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ *"Sen, muhakkak ki, gönderilen peygamberlerdensin"* ifâdesi de bu hususa bir dikkat çekme gibi olmuştur.

★

★ ★

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُم مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ۚ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِن بَعْدِهِم مِّن بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُم مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُم مَّن كَفَرَ ۚ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴿٢٥٣﴾

"Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyyetler verdik. Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir. Meryem'in oğlu İsa'ya, apaçık deliller verdik ve onu rûhu'l-kudüs ile destekledik. Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra, birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilâfa düştüler. Neticede, onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfre saptı. Amma Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi. Lâkin Allah dilediğini yapar"

(Bakara, 253).

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin başındaki, تِلْكَ kelimesi mübtedâdır. Allah'u Teâlâ, أُولَٰئِكَ الرُّسُلُ değil de, تِلْكَ الرُّسُلُ buyurmuştur. Çünkü, تِلْكَ bir cemâate işaret eder. Buna göre sanki, تِلْكَ الْجَمَاعَةُ الرُّسُلُ "o peygamberler topluluğu" denilmek istenmiştir. Çünkü, الرُّسُلُ kelimesi, تِلْكَ kelimesinin müşârun ileyhidir. Müptedânın haberi ise, فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ cümlesidir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ الرُّسُلُ sözüyle ilgili bazı görüşler vardır:

a) Bundan maksat, Kur'an-ı Kerim'de **İbrahim, İsmaîl, İshâk, Ya'kûb, Mûsâ** ve diğerleri (a.s) gibi zikredilen peygamberlerdir.

b) Bu ifâdeden maksat, bu ayetten önceki ayetlerde zikredilen Eşmayil, **Dâvûd**,ve peygamber olduğunu söyleyenlere göre **Tâlût** gibi peygamberlerdir.

c) **Esamm**'ın görüşüne göre bu peygamberler, kendilerine, وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَّفَسَدَتِ الْأَرْضُ *"Eğer Allah insanların bir*

kısmının (fesadını), bir kısmıyla önlemeseydi, dünya mutlaka fesâda uğrardı'' (Bakara, 251) âyetiyle işaret edilen ve Allah'u Teâlâ'nın fesadı def etmek için yollamış olduğu peygamberlerdir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âyetin kendisinden önceki ayetle ilgisini, **Ebu Müslim** zikretmiştir. Bu da şudur: Allah'u Teâlâ, daha önceki peygamberlerin kendi kavimleriyle olan kıssalarını haber vermiştir. Meselâ Musa kavminin, أَرِنَا اللَّهَ جَهْرَةً *''Bize açıkca Allah'ı göster''* (Nisa, 153) ve, اجْعَلْ لَنَا إِلَٰهًا كَمَا لَهُمْ آلِهَةٌ *''Nasıl onların ilâhları var ise, bize de bir ilâh yap''* (A'râf, 138) demesi;**Hz. İsa**'nın kavminin de, O'nun ölüleri diriltip, anadan doğma körleri ve alacalı hastaları Allah'ın izniyle iyileştirmesini müşahede etmelerinden sonra,O'nu yalanlamaları ve öldürmek istemeleri, daha sonra da, yahudilerden bir grubun O'nu inkâr etmeyi sürdürmeleri, bir grubun ise, kendilerinin dostu olduğunu iddia etmeleri; yine bu grubun, Allah'ın kendilerini tekzib ettiği **Hz. İsa**'nın öldürülmesi ve asılması cürmünü O'nu inkâr eden yahudilere isnâd etmeleri gibi... Aynı şekilde, İsrailoğullarından bir grubun **Tâlût**'a hased ederek, kendilerine bir melik gönderilmesini istedikten sonra, bu sefer onun krallığını kabul etmemeleri ve nehirle ilgili olarak cereyân eden olaylar.. İşte böylece Allah'u Teâlâ,Hz. Peygamber'i kavminden görmüş olduğu tekzib de hasede karşı teselli ederek şöyle demiştir: Allah'ın bir kısmıyla konuştuğu, bir kısmının derecelerini yükselttiği ve içlerinden, **Hz. İsa**'yı da Rûhü'l-Kudüs ile teyid ettiği o peygamberler, bunca mucizeleri müşahede etmelerine rağmen, (onlara iman etmeyen) kavimleri tarafından, zikrettiğimiz kötü muamelelere maruz bırakılmışlardır. Sen de onlar gibi bir peygambersin; binaenaleyh kavminden gördüğün eziyyetlere karşı üzülme.. Eğer Allah isteseydi, ne siz ne de onlar ihtilâf etmezdiniz.. Ne var ki Allah'ın hükmettiği şey, mutlaka olacaktır. Takdir ettiği şey kesinlikle vukû bulacaktır. Netice olarak diyebiliriz ki, bu ifâdeden maksat, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, kavminden görmüş olduğu eziyyetlere karşılık teselli etmektir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Faziletçe Bazı Peygamberler Daha Üstün Olabilir, Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür

Ümmet, peygamberlerin bazısının diğer bazılarından üstün olduğu ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in de, bunların hepsinden üstün olduğu hususunda ittifak etmiştir. Bunun pekçok hücceti vardır.

Birinci hüccet: Hak Teâlâ'nın, وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *''Biz seni ancak, âlemler için bir rahmet olarak yolladık''* (Enbiya, 107) âyetidir. Hz. Peygamber âlemler için bir rahmet olunca, O'nun bütün herkesten, bütün âlemden üstün olması gerekir.

İkinci hüccet: وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ *"Ve senin zikrini yücelttik"* (İnşirâh, 4) âyeti. Bu tavsif Hz. Peygamber (s.a.s) hakkında söylenmiştir, çünkü Allah'u Teâlâ Hz. Muhammed'in zikrini, kelime-i şehâdette, ezânda ve teşehhüdde kendi adıyla berâber zikretmiştir. Diğer peygamberlerin zikri ise böyle değildir.

Üçüncü hüccet: Allah'u Teâlâ, Hz. Peygamber'e yapılan itaatin kendisine yapılan itaat gibi olduğunu belirterek, مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ اَطَاعَ اللّٰهَ *"Kim Resûle itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur"* (Nisa, 80). O'na yapılan biatın (bey'a) kendisine yapılmış olacağını beyan ederek, اِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ اِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللّٰهَ يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ *"Sana beyât edenler (bilsinler ki), Allah'a beyât etmektedirler. Allah'ın eli onların eli üzerindedir"* (Fetih, 10); Hz. Peygamber (s.a.s)'in şerefinin, kendi şerefi olduğunu söyleyerek, وَلِلّٰهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ *"Halbuki şeref ve kuvvet Allah'ın ve peygamberinindir"* (Münafikûn, 8); Peygamberin rızasının, kendi rızası demek olduğunu ilân ederek, وَاللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَحَقُّ اَنْ يُرْضُوهُ *"Allah'ı ve Resûlünü râzı etmeleri daha doğrudur"* (Tevbe, 62) ve O'na uymanın, kendisine uyma olduğunu bildirerek de, يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلّٰهِ وَلِلرَّسُولِ *"Ey îmân edenler, Allah'a ve Resûlüne uyun.."* (Enfal, 24) buyurmuştur.

Dördüncü hüccet: Allah Teâlâ, Kur'an'ın herhangi bir sûresi ile meydan okumasını emrederek, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, فَاْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ *"O'nun sûreleri gibi bir sûre getirin"* (Bakara, 23) buyurmuştur. Sûrelerin en kısası, üç ayet olan Kevser suresidir. Allah Teâlâ, Kur'an'ın her üç âyeti ile, onu inkâr edenlere meydan okumuştur.Kur'an'ın tamamı altıbin küsur âyet olunca,Kur'an mûcizesi, tek bir mucize değil, aksine ikibinden daha fazla mucize olması gerekir. Bunun böyle olduğu sabit olunca, biz deriz ki: Allah Teâlâ, Hz. Musa'yı dokuz mucize ile şereflendirdiğini beyân buyurmuştur. Binaenaleyh bunca sayısız mucize ile Hz. Muhammed (s.a.s)'ı şereflendirmiş olması elbette pek münasiptir.

Beşinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi, diğer bütün peygamberlerin mucizelerinden daha üstündür. Bu sebeble onun, diğer peygamberlerden daha üstün olması gerekir.O'nun mucizesinin daha üstün oluşunun izahı, Hz. Peygamber'in, اَلْقُرْاٰنُ فِي الْكَلَامِ كَاٰدَمَ فِي الْمَوْجُودَاتِ *"Sözler içinde Kur'an'ın yeri, bütün mevcûdat içinde Hz. Adem'in yeri gibidir"* hadis-i şerifinin ifâde ettiği manadır. Peygamberimizin daha üstün olması gerektiğinin izahı ise şöyledir: Elbise daha şerefli olduğunda, onu giyen de hükümdar katında daha şerefli olur.

Altıncı hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesi Kur'an'dır. Bu mucize, harfler ve seslerden meydana gelmiştir. Harfler ve sesler ise, bâkî olma-

yan ârizî şeylerdir. Diğer peygamberlerin mucizeleri ise bâkî olan şeylerdendir. Sonra Cenâb-ı Hak, Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizesini ebedî olarak bâkî olan bir mucizeye, diğer peygamberlerin mucizelerini de fânî ve geçici mucizelere dönüştürmüştür.

Yedinci hüccet: Allah Teâlâ, peygamberlerin hallerini anlattıktan sonra, أُولَٰئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ *"Onlar Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir. O halde sen de onların gittiği hidayet yoluna uy"* (En'am, 90) buyurarak, Hz. Muhammed (s.a.s)'e, geçmiş peygamberlere uymasını emretmiştir. "Hz. Muhammed (s.a.s) dinin asılları (itikad) hususunda onlara uymakla emrolunmuştur" denilir ise bu câiz değildir, çünkü bu taklid olur. Bunun,dinin furûu (ahkâmı) hususunda olduğunun söylenmesi de câiz değildir. Çünkü Hz. Muhammed (s.a.s)'in şeriatı diğer bütün şeriatları neshetmiştir. Geriye ancak, bundan muradın, "güzel ahlâk hususunda onlara uyması" ihtimali kalır. Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle buyurmuştur: "Biz seni o peygamberlerin hallerine ve gidişâtlarına muttali kıldık. Binaenaleyh sen o hallerin en güzel ve en hoş olanlarını seç, ve bütün o hallerde, o peygamberlere uy." Bu ifâde, diğer peygamberlerde tek tek bulunan bütün güzel hasletlerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'de toplanmasını ve O'nun, peygamberlerin hepsinden üstün olmasını gerektirir.

Sekizinci hüccet: Hz.Peygamber (s.a.s), bütün insanlara peygamber olarak yollanmıştır. Bu da, onun katlandığı eziyetlerin daha çok olmasını gerektirir. Bu sebeble de O'nun daha üstün olması gerekir. Hz. Muhammed (s.a.s)'in bütün insanlara peygamber olarak gönderilmiş olduğuna,
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِلنَّاسِ *"Biz seni, ancak insanların tamamı için peygamber olarak gönderdik"* (Sebe, 28) âyeti delâlet eder.

Bunun, Hz. Peygamber'in çektiği eziyyetlerin daha çok olmasını gerektirmesi meselesi şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s) malı, mülkü, yardımcısı ve destekleyeni olmayan tek bir ferd idi. O, bütün âleme, "Ey kâfirler..." diye seslenince, herkes onun düşmanı oldu. O zaman da o herkesten endişe etmeye başladı. Bundan dolayı da meşakkati çok oldu. Hz. Musâ (a.s), İsrailoğullarına peygamber olarak gönderildiğinde, Firavun ile kavminden başka kimseden çekinmiyordu. Hz. Muhammed (s.a.s)'e gelince, herkes O'nun düşmanı idi. Bunun izahı şöyledir: Bir insana, farzet ki: "Bu dost ve arkadaş bulunmayan beldede, kuvvetli pürsilah bir adam var. Onun yanına bugün tek başına git ve onu ürkütüp, eziyet veren şu haberi ilet"deniliyor. Kendisine bu söz söylenen kimse tek bir ferd olmasına rağmen, bu duruma aldırmaz ve gidebilir. Fakat bu insana, "Hiçbir dost ve arkadaş bulunmayan şu çöle git, ve orada

olanlara, şu şu dehşetli haberleri ilet" denildiğinde bu ona zor gelir. Hz. Peygamber (s.a.s), ömrü boyunca gece gündüz hiç tanımadığı onca insan ve cinlere gidip tebliğ etmekle görevlendirilmişti. Hatta onların âdeti, peygambere düşman olmak, ona eziyet etmek ve onu hafife almaktı. Sonra Hz. Peygamber (s.a.s) bu durumdan yılmamış ve usanmamıştır. Aksine bunların üzerine içinden gelerek ve Allah'a itaat ederek gitmiştir. İşte bütün bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Allah'ın kelâmını ortaya koyma hususunda, en büyük sıkıntılara katlanmasını gerektirmiştir. İşte bu sebebten ötürü Cenâb-ı Allah, لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ *"Sizden, fetihden önce infâk eden ve savaşanlar, (böyle olmayanlarla) bir değildir"* (Hadîd, 10) buyurmuştur. Bu imtihanın ve meşakkatin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in omuzları üzerinde olduğu herkesin malumudur. O şiddetten ötürü, sahabenin derecesi böylesine büyüyünce, Hz. Peygamber (s.a.s)'in derecesini bir düşün!

Hz. Peygamber (s.a.s)'in çektiği meşakkatlerin diğer peygamberlerinkinden daha büyük olduğu sâbit olunca, onun fazlının (üstünlüğünün) da, أَفْضَلُ الْعِبَادَاتِ أَحْمَزُهَا *"İbadetlerin en efdali, en meşakkatli olanlarıdır"*[71] hadîs-i şerifinden dolayı, başkalarınınkinden daha fazla olması gerekir.

Dokuzuncu hüccet: Hz. Muhammed (s.a.s)'in dini, dinlerin en üstünüdür. Binaenaleyh Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en efdali olması gerekir.

Birinci cümlemizin izahı şöyledir: Allah Teâlâ, İslâm dininin diğer dinleri neshettiğini belirtmiştir. Nâsih (nesheden) dinin, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, مَنْ سَنَّ سُنَّةً حَسَنَةً فَلَهُ أَجْرُهَا وَأَجْرُ مَنْ عَمِلَ بِهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ *"Kim güzel bir çığır açarsa o yolun ve kıyamete kadar onunla amel edenlerin sevabı onundur"*[72] hadîsinden dolayı efdal sayılması gerekir. Bu din daha üstün ve daha sevaplı olunca, bu dinin peygamberinin sevabı, diğer dinlerin peygamberlerininkinden daha çok olur. Binaenaleyh, Hz. Muhammed (s.a.s)'in diğer peygamberlerden daha efdal olması gerekir.

Onuncu hüccet: Muhammed ümmeti, ümmetlerin en üstünüdür. Bundan dolayı, Hz. Peygamber (s.a.s)'in de, peygamberlerin en üstünü olması gerekir.

Birinci cümlemizin delili, كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ *"Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz"* (Âl-i İmrân, 110) âyetidir.

(71) **Keşfu'l-Hafâ, 1/155.**
(72) **Müslim, İlm, 15.**

İkinci cümlemizin delili ise şudur: Bu ümmet Hz. Muhammed (s.a.s)'e tabî oldukları için bu dereceye ulaşmıştır. Nitekim Cenâb-ı Allah, قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ *"De ki:"Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki Allah da sizi sevsin"* (Âl-i İmran, 31) buyurmuştur. Tâbî olanların üstünlüğü, tâbî olunanın da üstün olmasını gerektirir.

Yine Hz. Muhammed (s.a.s)'in sevabı daha çoktur. Çünkü o hem cinlerin, hem de insanların peygamberidir. Bundan dolayı sevabının da çok olması gerekir. Çünkü uyanlarının çokluğunun, uyulan kimsenin yüceliğinde bir tesiri vardır.

Onbirinci hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s) son peygamberdir. Binaenaleyh onun daha efdal olması gerekir. Çünkü daha iyi olanın, derecesi daha aşağı olan ile neshedilmesi aklen hoş karşılanmaz.

Onikinci hüccet: Peygamberlerin bazısının bazısından üstün olması birtakım sebeblere dayanır: Onların doğruluklarına delalet eden ve daha şerefli olmalarını gerektiren mucizelerin çok olmasıdır. Hz. Peygamber (s.a.s)'in mucizeleri üçbinden fazladır. Bunlar da esas olarak şu kısımlara ayrılır:

a) Güç ve kudretle ilgili olanlar... Az bir yiyecek ve içecekle, çok sayıdaki kimseyi yedirip içirmek gibi...

b) İlimle ilgili olanlar... Gaybtan haber verme ve Kur'an'ın fesâhati gibi...

c) Hz. Peygamber (s.a.s)'ın zâtındaki üstün vasıflar.. Nesebinin, Arapların en şerefli bir neseb oluşu ve son derece cesûr olması gibi... Nitekim rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s), **Hz. Ali**'nin **Amr İbn Vedd** ile savaşından sonra ona, *"Ey Ali, kendini nasıl hissettin?"* diye sordu. **Hz. Ali** de, "Kendimi şöyle hissettim: Şayet bütün Medineliler bir tarafta, ben de bir tarafta olsaydım, yine de onlara gücüm yetecek" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), "Hazırlan. Bu vadiden seninle dövüşebilecek bir genç çıkıyor" dedi. (Bununla kendisini kastetti)... Bu, meşhur bir hadistir.

d) Hz. Peygamber (s.a.s)'in huyu, hilmi, vefası, fesâhati ve cömertliği ile ilgili mucizeler... Hadis kitapları bunlarla doludur.

Onüçüncü hüccet: Hz. Peygamber (s.a.s)'in, آدَمُ وَمَنْ دُونَهُ تَحْتَ لِوَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ *"Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağım altında olurlar"*[73] hadisidir. Bu da, O'nun Hz. **Âdem** ve bütün ademoğullarından daha üstün olduğunu gösterir.

(73) Tirmizi, Menâkib, 1 (5/587).

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), أَنَا سَيِّدُ وَلَدِ آدَمَ وَلاَ فَخْرَ *"Ben, âdemoğullarının efendisiyim fakat bunda övünülecek birşey yok"*[74] ve,

لاَ يَدْخُلُ الْجَنَّةَ أَحَدٌ مِنَ النَّبِيِّينَ حَتَّى أَدْخُلَهَا أَنَا وَلاَ يَدْخُلُهَا أَحَدٌ مِنَ الأُمَمِ حَتَّى تَدْخُلَهَا أُمَّتِي

"Ben girmedikçe cennete hiçbir peygamber giremez ve benim ümmetim girmeden de hiçbir ümmet giremeyecektir" buyurmuştur.

Enes (r.a), Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

أَنَا أَوَّلُ النَّاسِ خُرُوجًا إِذَا بُعِثُوا وَأَنَا خَطِيبُهُمْ إِذَا وَفَدُوا وَأَنَا مُبَشِّرُهُمْ إِذَا آيِسُوا لِوَاءُ الْحَمْدِ بِيَدِي وَأَنَا أَكْرَمُ وَلَدِ آدَمَ عَلَى رَبِّي وَلاَ فَخْرَ

"İnsanlar diriltildiği zaman, kabirden ilk çıkacak benim. İnsanlar mahşerde toplandıklarında, onların hatibi benim. Ümidsizliğe düştüklerinde, ben onların müjdecisi olacağım. Livâ'ül hamd benim elimdedir. Ben Rabbimin yanında âdemoğullarının en kıymetlisiyim. Ama övünmüyorum"[75]

İbn Abbas'dan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Sahabeden bir grup oturmuş, karşılıklı konuşuyorlardı. Hz. Peygamber (s.a.s) de onları duyuyordu. Birisi, "Ne güzel, Allah, **Hz. İbrahim**'i dostu saymış" dedi. Bir başkası, "Bu, Cenâb-ı Allah'ın **Hz. Musâ** ile bizzat konuşmasından daha şaşırtıcı birşey değil" dedi. Bir diğeri, "**Hz. İsâ**, Allah'ın kelimesi ve ruhudur"; bir diğeri de, "Allah, **Hz. Adem**'i seçmiştir" dedi. O sırada, Hz. Peygamber yanlarına çıkarak: *"Sözlerinizi ve delillerinizi duydum. Hz. İbrahim Allah'ın halilidir, doğru. Hz. Musâ, Allah'ın konuştuğu kimsedir, doğru. İsâ (a.s), rûhullahdır, doğrudur. Allah, Hz. Adem'i seçmiştir, doğrudur. Ben de Allah'ın sevgilisi kulum, (Habibullah'ım), fakat övünmüyorum. Ben kıyamette livâu'l-hamdin taşıyıcısıyım, fakat övünmüyorum. Ben kıyamet günü ilk şefaat edecek ve şefaati ilk kabul edilecek olanım, fakat övünmüyorum. Cennet kapısını ilk ben çalacağım, o bana açılacak ve fakir mü'minler yanımda olarak oraya gireceğim, fakat övünmüyorum. Ben gelmiş geçmiş insanların en şereflisiyim, fakat övünmüyorum"* buyurmuştur.

Ondördüncü hüccet: Beyhakî'nin **"Fedâilu's-Sahâbe**'de rivayet ettiğine göre, **Ali İbn Tâlib**'i uzaktan görünce, Hz. Peygamber (s.a.s), *"Bu, Arapların seyyidi, efendisidir"* dedi. Bunun üzerine **Hz. Aişe**, *"Arapların efendisi sen değil misin?"* deyince, Hz. Peygamber, *"Ben, bütün âlemlerin efendisiyim; o ise, sadece Arapların..."* buyurdu. Bu da, Hz. Peygamber'in, peygamberlerin en üstünü olduğunu gösterir.

(74) Tirmizi, Menakib, 1 (5/587).

(75) Tirmizi, Menâkib, 1 (5/587).

Onbeşinci hüccet: Mücahid, İbn Abbas'tan, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي وَلاَ فَخْرَ بُعِثْتُ إِلَى الأَحْمَرِ وَالأَسْوَدِ وَكَانَ النَّبِيُّ قَبْلِي يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ وَجُعِلَتْ لِي الأَرْضُ مَسْجِدًا وَطَهُورًا وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ أَمَامِي مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَأَحَلَّتْ لِي الْغَنَائِمُ وَلَمْ تَكُنْ لِأَحَدٍ قَبْلِي وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ فَادَّخَرْتُهَا لِأُمَّتِي فَهِيَ نَائِلَةٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى لِمَنْ لاَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا

"Bana, benden önce hiçkimseye verilmemiş olan beş şey verildi: Bunda övünülecek bir durum yok: Ben, hem beyaza (kırmızı derili), hem de siyah derili insanlara peygamber olarak gönderildim; halbuki benden önceki peygamberler, sadece kendi kavimlerine gönderilmişlerdi. Yeryüzü benim için bir mescid ve tertemiz kılınmıştır. Bir aylık mesafeden, önümdeki düşmanlara korku salmamla yardım olundum. Benden önce hiç kimseye dlmadığı halde, ganimetler bana helâl kılınmıştır. Bana şefaât etme izni verildi, ben de bu hakkımı ümmetim için kıyamet gününe erteledim. Binaenaleyh bu şefaâtım, İnşaallah, Allah'a hiçbir surette şirk koşmamış olan kimselere ulaşacaktır"[76].

Bu hadis, Cenâb-ı Hakk'ın, Hz. Peygamber (s.a.s)'i, burada sayılan fazîletlerle başka peygamberlere üstün kıldığı hususunda açık bir delildir.

Onaltıncı hüccet: Muhammed İbn İsa el-Hakîm et-Tirmizi bunu şu şekilde izah etmiştir: Her emîrin yapacağı yardım, kendisine tâbi olanların miktarına göredir. Bir beldeye emîr olan o kimsenin yapacağı yardım, o belde halkının miktarına göredir. Doğunun ve batının hükümdarı olan bir kimse, o beldeye emîr olan kimsenin malından daha fazla mal ve tahıla ihtiyaç duyar. İşte tıpkı bunun gibi de bir kavme peygamber olarak gönderilen her peygambere, risalet hususunda yüklendiği vazifeye göre, tevhid hazinelerinden ve marifet cevherlerinden verilir. Binaenaleyh, yeryüzünün muayyen bir bölgesinde belli bir kavme peygamber olarak gönderilen zâta o yerin durumuna göre manevi, ruhanî hazineler verilir.. Yeryüzünün doğusuna, batısına, insanlarına, cinlerine peygamber olarak gönderilen zâta da, mutlaka doğu ve batı halklarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir miktarda ilahî bilginin verilmesi gerekir. Durum böyle olunca, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinin diğer peygamberlere nisbeti, bütün doğu ve batının hükümranlığının belli bir beldenin hükümranlığına olan nisbeti gibidir. Durum böyle olunca, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'e kendinden önce hiçbir kimseye verilmemiş olan hikmet ve ilim hazineleri verilmiş olur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) ilim hususunda, hiç

(76) **Ahmed İbn Hanbel, Müsned 2/222.**

bir beşer ferdinin ulaşamadığı bir noktaya ulaşmıştır. Nitekim Hak Teâlâ Hz. Peygamber hakkında, فَأَوْحَى إِلَى عَبْدِهِ مَا أَوْحَى *"Kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm, 10) buyurmuştur. Hz. Peygamber'e, أُوتِيتُ جَوَامِعَ الْكَلِمِ *"Bana, cevâb'l-kelim verilmiştir"*(77) diyecek kadar da fesahat verilmiştir. Onun kitâbı da, bütün kitâplara şahid; ümmeti de bütün ümmetlerin en hayırlısı olmuştur.

Onyedinci hüccet: Muhammed İbn el-Hakîm et-Tirmizi (r.h), **en-Nevâdir** isimli kitabında, **Ebu Hureyre** (r.a)'den Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir:

إِنَّ اللَّهَ اتَّخَذَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلاً وَمُوسَى نَجِيًّا وَاتَّخَذَنِي حَبِيبًا ثُمَّ قَالَ وَعِزَّتِي وَجَلاَلِي لأُوثِرَنَّ حَبِيبِي عَلَى خَلِيلِي وَنَجِيِّي :

"Allah Hz. İbrahim'i dost (halîl); Musa'yı sırdaş (neciyy), beni de sevgili (habîb) edinmiştir. Sonra Cenâb-ı Hak, "İzzet ve celâlime yemin ederim ki, ben habîbimi, halîlime ve sırdaşıma tercih ederim" demiştir."

Onsekizinci hüccet: Sahihayn'da, Hemmâm İbn Münebbih'in, Ebu Hureyre'den rivayetine göre, Hz. Peygamber'in şöyle dediği kaydedilmiştir:

مَثَلِي وَمَثَلُ الأَنْبِيَاءِ مِنْ قَبْلِي كَمَثَلِ رَجُلٍ ابْتَنَى بُيُوتًا فَأَحْسَنَهَا وَأَجْمَلَهَا وَأَكْمَلَهَا إِلاَّ مَوْضِعَ لَبِنَةٍ مِنْ زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَايَاهَا . فَجَعَلَ النَّاسُ يَطُوفُونَ بِهِ وَيُعْجِبُهُمُ الْبُنْيَانُ فَيَقُولُونَ : أَلاَّ وَضَعْتَ هٰهُنَا لَبِنَةً فَيَتِمَّ بِنَاؤُكَ؟ فَقَالَ مُحَمَّدٌ : كُنْتُ أَنَا تِلْكَ اللَّبِنَةَ

"Benim ve benden önceki peygamberlerin misâli, bir ev inşa edip, onu çok güzel yapan, tezyin eden ve onu çok mükemmel hale getiren, ancak, evin köşelerinden birisinin köşe taşını koymayı unutan bir kimsenin misâli gibidir... Derken, insanlar bu evi ziyaret etmeye başlarlar; evin yapılışını çok beğenirler. Ama, (o boşluğu görünce) şöyle derler: "Şuraya bir köşe taşı koysaydın da, böylece yapın tamamlanmış olsaydı ya?" Hz.Muhammed, "İşte o köşe taşı benim" dedi."

Ondokuzuncu hüccet: Allah'u Teâlâ Kur'an'da, peygamberlerine her hitab ettiğinde onlara isimleriyle seslenmiştir. **Meselâ,** يَا آدَمُ اسْكُنْ *"Ey Adem, otur..."*(Bakara, 35), وَنَادَيْنَاهُ أَنْ يَا إِبْرٰهِيمُ *"Ona, ey İbrahim diye nidâ ettik"* (Saffat, 104) ve, يَا مُوسَى إِنِّي أَنَا رَبُّكَ *"Ey Mûsâ, benim ben, senin Rabbin.."* (Tâ-hâ, 11-12) buyurmuştur.

Ama, Hz. Peygamber (s.a.s)'e nida ettiğindeyse, يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ *"Ey Ne-*

(77) **Müslim**, Mesâcid, 7 (1/372).

bî'' (Ahzâb, 1) ve, يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ *''Ey Resûl...''* (Mâide, 67) diye hitâb etmiştir. Ki bu da, Hz. Peygamber'in üstünlüğünü gösterir.

Bu görüşün karşısında olanlar da, şu delilleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci delil: Diğer peygamberlerin mucizeleri, Hz. Peygamber'in mucizelerinden daha büyüktür. Meselâ, **Hz. Adem** (a.s)'e melekler secde etmiştir; halbuki Hz. Muhammed böyle değildir.

Yine **Hz. İbrahim** (a.s), büyük bir ateşe atılmış, bunun üzerine ateş **Hz. İbrahim** için, rahatlık ve güzel kokulu bir bahçeye dönüşmüştür.

Yine **Hz. Musa** (a.s)'ya büyük mucizeler verilmiştir; halbuki Hz. Muhammed'in mucizeleri böyle değildir.

Dâvûd (a.s)'un elinde demir yumuşamış, **Süleyman** (a.s)'a ise, cinler, insanlar, kuşlar, vahşi hayvanlar ve rüzgârlar musahhar ve âmâde kılınmıştır. Bunların hiçbirisi Hz. Muhammed için söz konusu değildir.

Hz. İsa'yı Allah çocuk iken konuşturmuş ve onu ölüleri diriltmeye, anadan doğma körler ile alacalı hastaları iyileştirmeye muktedir kılmıştır ki bunların hiç birisi Hz. Muhammed (s.a.s) için söz konusu değildir.

İkinci delil: Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'i Kur'an-ı Kerim'de ''halîl'' diye adlandırarak, وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرٰهِيمَ خَلِيلاً *''Ve Allah, İbrahim'i dostu edindi''* (Nisa, 125) buyurmuş, **Hz. Musa** hakkında da, وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *''Allah, Musa ile de konuştu''* (Nisa, 164); **Hz. İsa** hakkında da, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *''Ona rûhumuzdan üfledik...''* (Tahrim, 12) buyurmuştur.Bunların hiçbirisini Hz.Muhammed (s.a.s) hakkında söylememiştir.

Üçüncü delil: Hz. Peygamber'in, لاَ تُفَضِّلُونِي عَلٰى يُونُسَ بْنِ مَتّٰى *''Beni, Yunus İbn Metta'ya üstün tutmayın''* sözüdür.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s), لاَ تُخَيِّرُوا بَيْنَ الأَنْبِيَاءِ *''Peygamberler arasında tercihde bulunmayın''*[78] buyurmuştur.

Dördüncü delil: İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: Mescidde, peygamberlerin faziletlerinden söz ediyorduk. **Hz. Nûh**'u uzun ibâdetiyle; **Hz. İbrahim**'i Allah'ın dostu olmasıyla; **Hz. Musa**'yı, Allah'ın onunla konuşmasıyla; **Hz. İsa**'yı da, Cenâb-ı Hakk'ın onu kendi yanına çekip almasıyla, yüceltmesiyle andık.. Ve, Allah'ın Resûlü Hz. Muhammed'in onlardan üstün olduğunu söyledik; çünkü Allah'ın Resûlü bütün insanlara peygamber olarak gönderil-

(78) **Buhârî, Husûmât, 1; Müslim, Fedâil, 163 (4/1840).**

miş, bütün günahları affedilmiş ve peygamberlerin sonuncusu olmuştur. Bu sırada Allah'ın Resûlü yanımıza gelerek, *"Neden bahsediyordunuz?"* dedi. Bunun üzerine biz de ona durumu anlatınca, O:

لاَ يَنْبَغِي لِأَحَدٍ أَنْ يَكُونَ خَيْرًا مِنْ يَحْيَى بْنِ زَكَرِيَّا وَذٰلِكَ أَنَّهُ لَمْ يَعْمَلْ سَيِّئَةً قَطُّ وَلَمْ يَهُمَّ بِهَا

"Hiç kimsenin, Yahyâ İbn Zekeriyyâ'dan daha hayırlı olması düşünülemez.. Çünkü O, hiçbir günah işlememiş, hatta günahı aklından bile geçirmemiştir" buyurmuştur.

Cevap: Hz. Adem (a.s)'e meleklerin secde etmiş olması, Hz. Peygamber (s.a.s)'in, *"Hz. Adem ve diğer peygamberler kıyamet günü benim sancağımın altında olurlar"*[79] ve, كُنْتُ نَبِيًّا وَآدَمُ بَيْنَ الْمَاءِ وَالطِّينِ *"Adem su ile toprak arası birşey iken ben peygamber idim"* hadislerinin de delâletiyle, onun Hz. Peygamber (s.a.s)'den daha efdal olmasını gerektirmez.

Yine Cebrail (a.s)'in Miraç Gecesi Hz. Muhammed (s.a.s)'in burağının özengisini tuttuğu rivayet edilmiştir ki bu,secdeden daha büyük bir saygıyı ifâde eder. Allah'u Teâlâ, bizzat kendisi, Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmiş ve melekler ile mü'minlere de salât-ü selam getirmelerini emretmiştir. Bu da meleklerin secdesinden daha üstündür. Bunun daha üstün oluşunun delilleri şunlardır:

a) Allah Teâlâ meleklere, bir terbiye olarak **Hz. Adem**'e secde etmelerini emretmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmelerini ise, Allah'a yaklaşma vesilesi olsun diye emretmiştir.

b) Meleklerin Hz. Muhammed (s.a.s)'e salat-ü selâmları kıyemete kadar devam edecektir. **Hz. Adem**'e secdeleri ise bir defâ olmuştur.

c) **Hz. Adem**'e secde etmeyi melekler üstlenmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s)'e salat-ü selâm getirmeyi, önce Cenâb-ı Allah kendisi yapmış, sonra da meleklere ve mü'minlere onu emretmiştir.

d) Melekler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in nûrunun **Hz. Âdem**'in alnında bulunmasından dolayı, ona secde ile emrolunmuşlardır.

Buna göre eğer, "Allah'u Teâlâ, **Hz. Adem**'e ilim verdiğini belirterek, وَعَلَّمَ اٰدَمَ الْاَسْمَآءَ كُلَّهَا *"O,Adem'e bütün isimleri öğretti"* (Bakara,31) buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında ise, مَا كُنْتَ تَدْرِى مَا الْكِتَابُ وَلاَ الْاِيمَانُ *"Sen kitap nedir, îmân nedir bilmez idin"* (Şûrâ, 52) ve, وَوَجَدَكَ ضَالاًّ فَهَدٰى *"Seni şaşırmış bulup da seni doğrultmadı mı?* (Duha, 7) buyurmuştur. **Hz. Adem**'in mual-

(79) Tirmizi, Menâkıb, 1 (5/587).

ilmi Hak Teâlâ'dır. Çünkü, *"O (Allah) Âdem'e bütün isimleri öğretti"* buyurmuştur. Hz. Muhammed (s.a.s)'in muallimi ise Cebrail (a.s)'dır. Çünkü Allah Teâlâ, عَلَّمَهُ شَدِيدُ الْقُوٰى *"Ona, muazzam kuvvetlere sahib olan (Cebrail) öğretti"* (Necm, 5) buyurmuştur" denilir ise, şöyle cevap verilir: Allah Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in ilmi hususunda,

وَعَلَّمَكَ مَالَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللّٰهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا *"(Allah) sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah'ın üzerindeki lûtf-u inâyeti çok büyüktür"* (Nisâ, 113) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) de, اَدَّبَنِى رَبِّى فَاَحْسَنَ تَأْدِيبِى *"Beni Rabbim terbiye etti ve çok güzel terbiye etti"*[80] buyurmuştur.

Yine Cenâb-ı Hak, اَلرَّحْمٰنُ عَلَّمَ الْقُرْاٰنَ *"Kur'an'ı Rahman (Allah) öğretti"* (Rahman, 1) buyurmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s), اَرِنَا الْاَشْيَاءَ كَمَا هِىَ *"(Allah'ım) eşyayı (varlıkların hakikatini) bize olduğu gibi göster"* diye dua ederdi. Cenâb-ı Hak O'na قُلْ رَبِّ زِدْنِى عِلْمًا *"De ki: "Ey Rabbim ilmimi artır"* (Tâ-hâ, 114) buyurmuştur. Bu âyet ile, *"Ona muazzam kuvvetlere sahib olan (Cebrâil) öğretti"* (Necm, 5) âyetini şu şekilde te'lif edebiliriz: Bu son ayetin ifâde ettiği öğretme telkin ve söyleme yoluyla olan öğretmedir. Esas öğretme ise Cenâb-ı Allah'tandır. Nitekim Allah'u Teâlâ, قُلْ يَتَوَفّٰيكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ *"De ki: "Sizi ölüm meleği öldürür"* (Secde, 11) buyurmuş, daha sonra da,

اَللّٰهُ يَتَوَفَّى الْاَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا *"Ölümü zamanında canları Allah alır"* (Zümer, 42) buyurmuştur.

Eğer: "Nuh, (a.s): وَمَآ اَنَا بِطَارِدِ الْمُؤْمِنِينَ *"Ben, o mü'minleri kovamam"* (Şu'ara, 114) demiştir. Halbuki Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s)'e; وَلَا تَطْرُدِ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ *"Rabblerine dua edenleri kovma"* (En'am, 52) demiştir. Bu da, Hz. Nuh (a.s)'un daha yumuşak huylu olduğunu gösterir " denilir ise biz deriz ki: Allah'u Teâlâ: اِنَّا اَرْسَلْنَا نُوحًا اِلٰى قَوْمِهِ اَنْ اَنْذِرْ قَوْمَكَ مِنْ قَبْلِ اَنْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابٌ اَلِيمٌ *"Gerçekten biz Nûh'u "kendilerine elem verici bir azab gelmezden evvel kavmini uyar" diye, kavmine (peygamber olarak) gönderdik"* (Nuh, 1) buyurmuştur. Binaenaleyh **Hz. Nuh**'un ilk işi azabla korkutma olmuştur. Fakat Hz. Muhammed (s.a.s) hakkında وَمَا اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ *"Seni, ancak alemlere rahmet olarak gönderdik"* (Enbiya, 107) ve,

لَقَدْ جَآءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ اَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ

"Andolsun size, sıkıntıya uğramanız kendisine çok ağır gelen, size çok düşkün olan, sizden bir peygamber gelmiştir. O, mü'minlere gerçekten şefkatli ve merhametlidir" (Tevbe, 128) buyurulmuştur. **Hz. Nuh** (a.s), sonunda رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْاَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا *"Ey Rabbim, yeryüzünde kâfirlerden hiçbir ev (fert) bırakma"* (Nûh, 26) demek durumunda kalmıştır. Hz. Pey-

(80) **Keşfu'l-Hafâ, 1/70; Câmiu'e-Sağir, 1/14.**

gamber (s.a.s)'in son işi ise, عَسٰى اَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا *"Rabbin seni bir makam-ı Mahmud'a gönderecektir"* (Isra, 79) âyetinin ifâde ettiği gibi şefaattir.

Diğer mucizeler ise **"Delâilü'n-Nübüvve"** adlı eserlerde zikredilmiştir. Bu mucizelerin herbirisinin karşılığında, Hz. Muhammed'in daha üstün bir mucizesi bulunduğu bu kitaplarda anlatılmıştır. Tefsirimiz bu anlattıklarımızdan daha fazlasını zikretmeye müsait değildir. Allah en iyisini bilendir.

Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ *"Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu ifâdenin aslı, مَنْ كَلَّمَهُ اللّٰهُ "Allah'ın kendisiyle konuştuğu kimse" şeklindedir. Bu gibi âid zamirleri, çoğu kez hazfedilir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı, وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْاَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْاَعْيُنُ *"Canlarının isteyeceği ve gözlerinin hoşlanacağı her şey oradadır"* (Zuhruf, 71) âyetinde olduğu gibidir...

İKİNCİ MESELE كَلَّمَ اللّٰهُ *"Allah ile konuştu"* şeklinde de okunmuştur. Birinci kıraat daha fazla fazilete delâlet eder. Çünkü, her mü'min Hz. Peygamber (s.a.s)'in, اَلْمُصَلِّي مُنَاجٍ رَبَّهُ *"Namaz kılan herkes, Rabbiyle gizlice konuşur"* hadisine göre, Allah ile konuşmaktadır. Şeref ise ancak, Allah'u Teâlâ'nın ona hitab etmesinde daha fazla meydana gelir, tahakkuk eder. **Yemânî,** "müfâ'ale" babından olmak üzere, كَالَمَ اللّٰهُ yani, "Allah onunla mükâlemede, karşılıklı konuşmada bulundu, konuştu" şeklinde okumuştur. Buna, "kendisiyle mükâleme ettiği, karşılıklı konuştuğu" mânâsındaki, Arapların, كليم الله sözü de delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, Allah'ın kendisiyle konuşmuş olduğu kimse hakkında ihtilâf ederek, bu kimsenin duyduğu şeyin harf ve sesten meydana gelmeyen, ezelî, kadîm bir kelâm mı, yoksa böyle olmayan bir kelâm mı olduğu hususunda bazı görüşler önü sürmüşlerdir. Buna göre **Eş'arî** ve ona tâbi olanlar "Bu kişinin duyduğu kelâmın bu vasıflara sahip bir kelâm olduğunu, çünkü onlara göre, keyfiyyeti bilinemeyen bir şeyin görülmesi imkânsız olmayınca aynı şekilde keyfiyyeti bilinmeyen bir şeyin duyulması da imkânsız değildir" demişlerdir. **Mâturîdî** ise, bu vasıfları haiz bir kelâmın duyulmasının imkânsız olduğunu, duyulan şeyin ancak harfler ve sesler olduğunu söylemiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âlimler, Hak Teâlâ'nın, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ buyruğundan muradın **Hz. Musa** olduğu hususunda ittifak ederek şöyle demişlerdir: **Hz. Musa**'nın kavminden seçilmiş olan yetmiş kişi bu kelâmı duymuşlardır. Ki bunlar, Hak Teâlâ'nın, وَاخْتَارَ مُوسٰى قَوْمَهُ سَبْعِينَ رَجُلاً *"Musa, kavminden yetmiş adam seçti"* (A'râf, 155) sözüyle murad ettiği kimselerdir.

Mirâç Gecesi Hz. Muhammed (s.a.s) de bu kelâmı duymuş mudur? meselesinde ise, âlimler ihtilâf etmişlerdir. Onlardan bazıları, Hak Teâlâ'nın, فَأَوْحٰى إِلٰى عَبْدِهِ مَا أَوْحٰى *"O, kuluna vahyettiğini vahyetti"* (Necm, 10) âyetinin delâletiyle, "Evet, duymuştur" demişlerdir.

Buna göre eğer: "Cenâb-ı Hakk'ın, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللّٰهُ sözünden maksadı, Allah'ın kendileriyle konuştuğu o peygamberlerin menkîbelerinin neticesinin nereye vardığını beyan etmektir. İşte bundan dolayı, Cenâb-ı Hak **Hz. Musa**'yı yüceltme hususunda mübalağa ettiği için, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah Musa'yla da konuştu"* (Nisa, 164) buyurmuştur.

Sonra Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın iblîsle konuştuğu da yer almaktadır. Çünkü iblis, فَأَنْظِرْنِي إِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝ قَالَ فَإِنَّكَ مِنَ الْمُنْظَرِينَ ۝ إِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ۝ قَالَ رَبِّ بِمَا أَغْوَيْتَنِي لَأُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَأُغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ۝ إِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصِينَ ۝ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ ۝ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ

"Ey Rabbim, insanların kabirlerinden kalkacakları güne kadar bana süre tanı. Cenâb-ı Hak, "Öyleyse sen, malûm olan bir zamana kadar mühlet verilenlerdensin" dedi. "Ey Rabbim, dedi, beni azdırmana mukabil ben de andolsun, yeryüzünde olan herşeyi onlara süsleyeceğim ve onların hepsini toptan azdıracağım. Onlardan ihlâsa erdirilmiş kulların müstesnâ"... Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "İşte bu, bana göre (hak) olan dosdoğru bir yoldur. Benim kullarım üzerinde senin hiçbir tahakkümün yoktur. Azıp sapıtanlardan sana uyanlar müstesnâ.." (Hicr, 36-42) âyetlerinde de görüldüğü gibi, Cenâb-ı Hakk'la konuşmuştur. Bu âyetlerin zâhiri Allah ile iblis arasında pekçok konuşmanın cereyân ettiğine delâlet eder. Eğer bu konuşma, son derece bir şerefi icab ettirirse, o halde iblis nasıl zemmedilmiş olabilir? Eğer, bu konuşma herhangi bir şerefi gerektirmiyorsa, daha nasıl Allah'u Teâlâ bu konuşmayı, وَكَلَّمَ اللّٰهُ مُوسٰى تَكْلِيمًا *"Allah Musa'yla da konuştu"* (Nisa, 164) diyerek, **Hz. Musa**'yı teşrif sadedinde zikretmiştir?" denilirse, buna şu şekilde cevap veririz:

İblis kıssasında, Allah'u Teâlâ'nın, o cevapları iblise arada bir vasıta bulunmadan verdiğine dair herhangi bir delâlet yoktur. Kimbilir, arada belki de bir aracı bulunuyordu?

Hak Teâlâ'nın, وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir"* buyruğu hakkında, iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Cenâb-ı Hakk'ın bundan maksadı, peygamberlerin mertebelerinin farklı farklı olduğunu beyân etmektir. Bu böyledir, çünkü Hak Teâlâ **Hz. İbrahim**'i "Halîl" bir dost edinmiş ve bu rütbeyi de hiç kimseye vermemiştir. Yine Allah'u Teâlâ **Hz. Dâvûd**'a hem hükümdarlığı hem de peygamberliği vermiştir; bu husus **Dâvûd** (a.s)'dan başkası için söz konusu değildir. **Hz. Süleyman**'a insanı, cinleri, kuşları ve rüzgârı müsahhar kılmış, bunu meselâ, babası **Dâvûd**'a vermemiştir. Hz. Muhammed (s.a.s) de, hem insanlara hem de cinlere peygamber olarak gönderilmiş ve şeriatı da, bütün şeriatları neshetmiştir.Bu ayette yer alan دَرَجَاتٍ tabirini, makâm ve mevki mânasına hamlettiğimiz zaman söz konusudur. Ama bu kelimeyi, peygamberlerin mucizeleri mânasına aldığımızda da, bunu şöyle açıklayabiliriz: Peygamberlerin her birine, kendi zamanlarına uygun düşen muayyen bir çeşitte bir mucize verilmiştir. Meselâ **Hz. Mûsâ**'nın mucizeleri olan asâyı yılana çevirme, "yed-i beyzâ" ve denizi ikiye ayırma gibi hususlar, o zamanın halkının çok ileri derecede merhale katetmiş olduğu sihre; **Hz. İsa**'nın mucizeleri olan anadan doğma körleri ve alacalı hastaları iyileştirmesi, ölüleri de diriltmesi gibi mucizeleri de o zamanın halkının son derece ileri gitmiş olduğu tıbba teşbih edilmiş, Hz. Muhammed (s.a.s)'in mucizesi olan Kur'an da, belâgat fesahat, nesir ve şiirler cinsinden olmuştur.

Netice olarak diyebiliriz ki mucizeler azlık çokluk; bakî olma ve bakî olmama; kuvvetli ve zayıf olma gibi hususlardan farklıdırlar.

Burada bir üçüncü izah da şudur: Bundan murad, dünya ile ilgili mertebelerin farklılığıdır; bu da ümmetin, sahabenin çokluğu ve devletin güçlülüğü gibi hususlardır.. Bu üç vechi düşündüğünde, Hz. Muhammed (s.a.s)'in hepsini birarada bulundurmuş olduğunu anlamış olursun. Binaenaleyh, Hz. Peygamber (s.a.s) makamı en yüce; mucizeleri en güçlü ve en kalıcı; kavmi en fazla olan ve devleti ise en büyük ve mükemmel olanıdır.

İkinci Görüş: Bu âyetle kastedilen, Hz. Muhammed (s.a.s)'dir. Çünkü o, bütün peygamberlerden üstündür. Buna göre Allah'u Teâlâ, وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ tabirini bir tenbih ve bir rumuz yoluyla getirmiş demektir. Bu, şuna benzer: Büyük bir iş yapan kimseye, "Bunu kim yaptı?" denildiğinde o, kendisini kastederek, "Birimiz veya bazımız yaptı" der ki bu, kendisini açıkça belirtmesinden daha anlamlı olur. **Hutay'e**'ye, insanların en şairi kimdir diye sorulduğunda o, **"Züheyr ve Nâbiga'dır" der; daha sonra da kendisini kastederek, "Eğer** isteseydim, üçüncüyü de söylerdim" diye lâfını sürdürür. Eğer **Hutay**'e, "İs-

teseydim, kendimi de zekrederdim" demiş olsaydı, bu söz çok büyük bir mâna ifade etmezdi..

Buna göre eğer, "Hak Teâlâ'nın, وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ sözünden anlaşılan, O'nun, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Biz, bu peygamberlerin kimine, diğerinden üstün meziyyetler verdik"* buyruğundan anlaşılan mânânın aynısıdır. O halde böyle bir tekrardan umulan fayda nedir? Yine, Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ ifâdesi küllî bir kelâmdır. Bu sözden sonra O'nun, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ sözü o cümleyi izâha bir başlangıçtır. Allah'u Teâlâ'nın bundan sonra, وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ ifâdesi ise, o küllî kelâmı yeniden tekrarlamaktır... Cüz'î ifâdeleri izaha başladıktan sonra sözü tekrarlamanın bir istidrâk ifâde ettiği herkesçe malûmdur" denilirse, buna şöyle cevâp verilir:

Hak Teâlâ'nın, تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ buyruğu, onların bir kısmının diğer kısmından daha üstün kılındığına delâlet eder. Ama, bu üstün kılmanın çok veya az bir derece ile tahakkuk ettiğine dair, bu ifâdede herhangi delâlet bulunmamaktadır. Binaenaleyh, Hak Teâlâ'nın وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ sözünde yukardaki ifâdede bulunmayan bir fayda var demektir. Binaenaleyh, bu ifâde bundan dolayı, bir tekrar addedilemez.

Hak Teâlâ'nın, وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık delîller verdik"* beyanı hakkında birkaç suâl bulunmaktadır:

Birinci suâl: Hak Teâlâ, âyetin başında, فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ *"Onların bir kısmını diğerlerine üstün kıldık"* buyurmuş, sonra da bu uslûbu (mütekellim uslûbunu) bırakarak gâib sîgasına geçmiş, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ *"Allah onlardan bir kısmıyla konuşmuş, kimini de çok üstün derecelere yükseltmiştir"* buyurmuştur. Daha sonra da bu uslûptan yine birinci ifâde tarzına geçerek, وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem'in oğlu İsa'ya apaçık delîller verdik"* buyurmuştur. O hâlde, önce mütekellimden gâibe, sonra da gâibten tekrar mütekellime geçmesindeki fayda nedir?...

Buna şu şekilde cevap veririz: Çünkü Allah'u Teâlâ'nın, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ tâbiri, مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمْنَا "Onlardan, kendisiyle konuştuklarımız vardır" ifâdesinden daha heybetli ve daha etkilidir. İşte bu sebepten dolayı Hak Teâlâ, وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا *"Allah, Musa'yla da konuştu"* buyurmuştur. İşte böyle bir maksattan dolayı gâib sîgasını tercih etmiştir.

Hak Teâlâ, وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ *"Meryem oğlu İsa'ya, apaçık delîller verdik"* beyanında, "mütekellim ma'al-gayr" (biz..) sîgasını tercih et-

miştir. Çünkü O'nun, وَآتَيْنَا tabirindeki, ن zamiri, ta'zîm zamiridir. Veren kimsenin ta'zîm olunması ve büyüklüğü ise, söz konusu olan "verme" nin büyüklüğüne delâlet eder.

İkinci suâl: Allah'u Teâlâ, diğer peygamberler arasında, özellikle **Hz. Musa** ve **Hz. İsa**'yı niçin zikretmiştir? Bu, onların ikisinin, diğerlerinden daha üstün olduklarına delâlet eder mi?

Cevap: Özellikle bu ikisinin zikredilmesinin sebebi şudur: Bu iki peygamberin mucizeleri, bunların dışındaki peygamberlerin mucizelerinden daha âşikâr ve daha güçlüdür. Hem onların ümmetleri, Kur'an inerken mevcût idiler.. Diğer peygamberlerin ümmetlerinin nesli ise kesilmiş olup mevcut değillerdi.. Binaenaleyh bu iki peygamberin özellikle zikredilmesi, onların ümmetlerinin tenkîd edileceğine bir dikkat çekmedir. Buna göre sanki şöyle denmiştir: "Bu iki peygamberin derecelerinin yüksek olması ve mucizelerinin de çok olmasına rağmen, ümmetleri o peygamberlere inkiyâd etmemiş; aksine onlarla çekişmişler, onlara muhalefet etmişler ve onlara vacib olan itaattan yüz çevirmişlerdir.

Üçüncü suâl: Apaçık delillerin husûsen **Hz. İsa**'ya verilmiş olması, bu açık delillerin başkasına verilmediğine delâlet eder veya böyle bir vehim uyandırır. Bunun caiz olmayacağı ise herkesçe malûmdur.

Buna göre şayet, "Allah'u Teâlâ özellikle bu iki peygamberi, mucizeleri ve apaçık delilleri çok kuvvetli olduğu için zikretmiştir" derseniz, biz deriz ki, **Hz. Musa** (a.s)'nın beyyineleri **Hz. İsa**'nın beyyinelerinden daha güçlüydü. Daha güçlü değilse bile en azından onlar kadar güçlü...

Cevap: Bundan maksat, yahudilerin fiillerinin çirkin olduğuna dikkat çekmektir. Çünkü elinde apaçık mucizelerin meydana gelmesine rağmen onlar, **Hz. İsa** (a.s)'nın nübüvvetini inkâr etmişlerdir.

Dördüncü suâl: "Beyyinât" lâfzı, "cem-i kıllet" (azlık bildiren çoğul) dur. Bu ise, bu makama uygun düşmez.

Cevap: Biz bu kelimenin cem'-i kıllet olduğunu kabûl etmiyoruz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ'nın, وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ *"Ve onu, Rûhû'l-Kudüs ile destekledik"* beyanı hakkında iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hicâzlılar bu kelimeyi şeddeli, اَلْقُدُّس; **Benî Temîm** ise, اَلْقُدُس şeklinde telâffuz etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bunun tefsiri hususunda bazı görüşler ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Hasan el-Basrî, اَلْقُدُسُ lâfzından maksat Allah; rûh lafzından maksat ise, Cebraîl olduğunu söylemiştir. Burdaki izâfet teşrîf içindir. Bunun manası, "**Hz. İsa**'ya işinin başında, ortasında ve sonunda Cibrîl vasıtasıyla yardımcı olduk" demektir. İşin başında yardımcı olmasının delili, Hak Teâlâ'nın, فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا *"Ona, rûhumuzdan üfledik"* (Tahrim, 12) buyurmasıdır. İşin ortasında yardımcı olmasının delili, Hz. Cibril'in ona ilimleri öğretmesi ve onu düşmanlarından korumasıdır. İşin sonunda yardımcı olmasının delili ise şudur: Yahudiler **Hz. İsa**'yı öldürmek istediklerinde Cibril (a.s) ona yardımcı olmuş ve onu göğe yükseltmiştir.

Rûhu'l-Kudüs'ün Cebrail olduğuna delil ise, Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ *"De ki, onu Rûhu'l-Kudüs indirdi"* (Nahl, 102) âyetidir.

İkinci Görüş: Bu görüş **İbn Abbas**'dan nakledilmiştir. Buna göre **Rûhu'l-Kudüs, Hz. İsâ**'nın kendisiyle ölüleri diriltmiş olduğu isimdir.

Üçüncü Görüş: Bu **Ebu Müslim**'in görüşüdür. Buna göre kendisiyle **Hz. İsa**'yı desteklemiş olduğu **Rûhu'l-Kudüs**'ün Allah'ın **Meryem**'e üflediği temiz rûh olması ve Hz. İsa'yı bu rûh sebebiyle, erkek ve dişinin nutfelerinin bir araya gelmesiyle yaratmış olduğu diğer varlıklardan ayırmış olması câizdir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَوْ شَآءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَاجَآءَتْهُمُ الْبَيِّنَاتُ *"Eğer Allah dileseydi, onlardan sonra gelen ümmetler, o apaçık deliller kendilerine geldikten sonra birbirlerini öldürmezlerdi"* buyurmuştur. Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu âyetin kendinden öncekilerle münasebeti şudur: Bu peygamberlerin kavimleri, kendilerine apaçık deliller geldikten ve naklî-aklî deliller ortaya çıktıktan sonra ihtilâf etmişlerdir. Böylece onlardan bir kısmı iman, bir kısmı da inkâr etmiştir. İşte bu ihtilâf sebebiyle birbirlerine girmiş ve muharebe etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Bütün hâdiselerin Allah'ın kaza ve kaderiyle olduğuna hükmedenler, bu âyetle istidlâl ederek şöyle demişlerdir: Eğer Allah, onların savaşmamalarını istemiş olsaydı, onlar savaşmazlardı. Buna göre mâna, "Savaşmamak," Allah'ın savaşmamayı dilemesinin bir neticesidir. Lâzımın bulunmayışı, melzûmun bu-

lunmayacağına delâlet eder. Binaenaleyh, bunlar arasında böyle bir savaş (melzûm) meydana geldiğine göre biz, savaşmamayla alâkalı ilâhî meşîet ve irâdenin (lâzım) bulunmadığını, aksine, bulunan şeyin savaşmayı istemesi olduğunu anlamış oluruz. Savaşmanın bir ma'siyet olduğunda şüphe yoktur. Binaenaleyh bu küfür, iman, tâat ve isyânın Allah'ın kaza, kader ve meşîetiyle olduğuna; kâfirlerin öldürülmelerinin ve onların mü'minlerle savaşmalarının, Allah'ın iradesiyle olduğuna delâlet eder.

Mu'tezile, yapılan bu istidlâle cevâp vermek isteyerek, şöyle demiştir: Bu âyetten maksat, kâfirlerin öldürüp savaştıklarında, onların elde ettikleri muzafferiyetin Allah tarafından olmadığını beyân etmektir. Bu maksat, "Allah'u Teâlâ isteseydi onları helâk edip yok ederdi" veya, "isteseydi onların kuvvet ve kudretlerini alıp götürürdü" veyahut da, "...İsteseydi Allah, onları cebren ve zorla savaşmaktan alıkordu" denilmek suretiyle de elde edilirdi. Durum böyle olunca, Hak Teâlâ'nın, وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ ifâdesinden maksadın, O'nun bu çeşit meşîetlerinin bulunduğunu ortaya koymak olur. Bu, şöyle denilmeşine benzer: Eğer devlet reisi isteseydi, onun memleketinde mecûsiler ateşe tapmaz, hristiyanlar da şarap içmezlerdi..

Buradaki meşîetten murad, zikrettiğimiz meşîettir. İşte, âyette de böyledir.

Daha sonra, **Kâdî, Mu'tezile** tarafından verilen bu cevâbı iyice pekiştirerek şöyle der: Meşîet, birtakım vecihlere göre bulunup, bir takım durumlara göre de bulunmayınca, zâhirde, husûsi bir veche, duruma delâlet söz konusu olmaz. Özellikle, bu çeşit meşîetler, birbirlerinden farklı ve birbirine zıt olurlar.

Cevap: Meşietlerin çeşitleri her ne kadar birbirinden farklı ve değişik olsalar bile, ne var ki bunlar, meşîet sözünde müşterektir. Âyette, şart sadedinde getirilmiş olan meşîet, hususî bir meşîet değil, umûmî bir mânadaki meşiettir. Binaenaleyh bu müsemmânın (meşîet sözünün) bulunmuş ve tahakkuk etmiş olması gerekir. Meşîeti hususî bir meşîetle, yani helâk etme meşîeti veya güç ve kuvveti selbetme meşîeti veyahut da kahr ve icbâr etme meşîeti ile tahsis etmek, mutlak olan meşîeti mukayyet hâle getirmek olur ki, bu da caiz değildir. Tahsis etmek lâfzın zâhirinin hilâfına bir hareket olduğu gibi, bu aynı zamanda kesin olan delilin hilâfına da bir hareket olur. Bu böyledir, çünkü Allah'u Teâlâ, savaşın meydana geleceğini bildiği zaman,-oysa ki, savaşın olmaması halinde savaş olacağını bilmek menfi ile müsbetin, selb ile îcâbın arasını cem etmek olur- savaşın olacağını bilmesi durumunda, eğer Allah'u Teâlâ savaşmamayı dilemiş, murad etmiş olsaydı, bu durumda Allah'u Teâlâ menfi ile müsbetin arasını cem etmeyi irâde etmiş olurdu ki, bu imkânsızdır. Böylece, âyetin zahirinin, onların görüşlerinin zıddına olduğu ve katî olan aklî delilin de onla-

rın görüşlerinin zıddına olduğu ortaya çıkmış olur. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Cenâb-ı Allah daha sonra, وَلٰكِنِ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ اٰمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ *"Fakat ihtilâfa düştüler. Neticede onlardan bir kısmı iman etti, kimi de küfre saptı"* buyurmuştur. Biz âyetin başında, mânanın, "Şayet Allah dileseydi, onlar ihtilâf etmezlerdi. İhtilâf etmediklerinde de birbirlerini öldürmezlerdi. İhtilâfa düştüklerinde, kaçınılmaz olarak birbirlerini öldürmüşlerdir" şeklinde olduğunu zikretmiştik. Bu âyet, fiilin, ancak sebebin meydana gelmesinden sonra tahakkuk edeceğine, çünkü anlaşmazlığın savaşmayı gerektireceğinin açık olduğuna delâlet etmektedir. Buna göre mânâ, "onların din konusundaki ihtilâfları, onları savaşmaya birbirlerini öldürmeye sürükler" şeklindedir. Bu da, bu savaşmanın ancak bu sebepten dolayı meydana geldiğini; bu sebep her ne zaman bulunursa, savaşmanın da meydana geleceğini gösterir. Yine bu izah, sebep bulunduğu zaman fiilin meydana gelmemesinin imkânsız olduğuna; sebep bulunduğunda fiilin meydana gelmesinin vâcib olduğuna delâlet eder. Bu sabit olunca, herşeyin Allah'ın kaza ve kaderiyle meydana geldiği ortaya çıkar. Çünkü sebepler mutlaka, Allah'u Teâlâ'nın kulda teselsülü önlemek için yaratmış olduğu bir sebebe dayanmaktadır. Böylece ayet-i kerîme yine bu açıdan da, bizim görüşümüzün doğruluğuna delâlet etmektedir.

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلَوْ شَآءَ اللّٰهُ مَا اقْتَتَلُوا *"Fakat Allah dileseydi, birbirlerini öldürmezlerdi"* buyurmuştur.

Eğer, "Tekrar etmedeki fayda nedir?" denilirse, deriz ki:

Vahidî (r.h.) şöyle demiştir: "Allah'u Teâlâ bunu, sözünü te'kid ve bu fiili kendi başlarına yaptıklarını, bunda Allah'u Teâlâ'nın kaza ve kaderinin söz konusu olmadığını iddia eden kimseleri yalanlamak için tekrarlamıştır."

Cenâb-ı Hak daha sonra, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ *"Fakat Allah, dilediğini yapar"* buyurmuştur. Buna göre O, dilediğini muvaffak kılar, dilediğini de yardımsız ve çaresiz bırakır. O'nun fiiline hiç kimse itiraz edemez. Âlimlerimiz bu âyeti Allah'u Teâlâ'nın mü'minlerin imanının yaratıcısı olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Muarızımız, Allah'u Teâlâ'nın mü'min kimseden imanı dilemiş olmasını uygun görmektedir. Âyet de, Allah'u Teâlâ'nın istediği her şeyi yapacağına delâlet eder. Binaenaleyh, mü'minlerin imanının yaratıcısının Allah olması gerekir. Yine âyet, Allah'u Teâlâ'nın dilediği herşeyi yapacağına delâlet ettiğine göre, eğer Allah kâfirin de iman etmesini dilemiş olsaydı mutlaka kâfirlerde imanı yaratırdı ve onlar da mü'min olurlardı. Durum böyle olmadığına göre, bu Allah'u Teâlâ'nın kâfirlerin iman etmelerini irâde etmedi-

ğine delâlet eder. Binaenaleyh bu âyet Allah'u Teâlâ'nın ameller yarattığı ve kâinatı irâdesine göre idare ettiği meselesine delâlet eder.

Mu'tezile, mutlakı mukayyet hale getirerek şöyle demektedir: "Bundan murad, Allah kendisinin fiillerinden dilediğini yaratır" demektir.

Bu görüş aşağıdaki bakımlardan zayıftır:

a) Bu, mutlakı takyit etmektir.

b) Bu kayıtlamaya göre âyet, vâzıh olanı beyan etmiş olur. Bu durumda da âyetin manası, "O, yaptığı şeyleri yapar" şeklinde olur.

c) Bu durumda hiçbir şey, Allah'u Teâlâ'nın böyle vasfedilmesi hâlinde, O'nun kudretinin tamlığına ve mertebesinin ululuğuna bir delil olmaz. Allah en iyisini bilendir.

Malını ve Canını Allah Yoluna Vakfetmek

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِمَّا رَزَقْنَٰكُم مِّن قَبْلِ أَن يَأْتِىَ يَوْمٌ لَّا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَٰعَةٌ ۗ وَٱلْكَٰفِرُونَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ

"Ey iman edenler, içinde ne bir alışveriş, ne bir dostluk, ne de bir şefeât bulunmayan bir gün gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden infâk ediniz... Kâfirler zulmedenlerin tâ kendileridir"

(Bakara, 254).

Bil ki insana en zor gelen şey, savaşta canını, hayır yolunda da malını harcamasıdır. Hak Teâlâ biraz önce savaş ile ilgili hususlan bahsedince, bunun peşinden infakı emretmiştir. Burada bir başka husus daha vardır ki, o da şudur: Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, وَقَٰتِلُوا۟ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ *"Ve, Allah yolunda savaşınız"* (Bakara, 244) buyurarak savaşı emretmiş; onun hemen peşine de, مَّن ذَا ٱلَّذِى يُقْرِضُ ٱللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا *"Kim Allah'a güzel bir borç verirse..."* (Bakara, 245) âyetini getirmiştir. Bundan maksadı, cihâd hususunda mal harcanmasıdır. Daha sonra Allahu Teâlâ ikinci kez savaşla ilgili emrini te'kid etmiş,

bu hususta Tâlût kıssasına yer vermiş, yine bunun peşine de cihâd hususunda infâkta bulunulması emrini getirmiştir ki, bu da Hak Teâlâ'nın, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا *"Ey İman edenler, infak ediniz"* buyruğudur.

Âyetin mâkabliyle olan münasebetini bu şekilde öğrendikten sonra biz deriz ki, âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mûtezile, Hak Teâlâ'nın, أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ *"Size rızık olarak verdiklerimizden infâk ediniz"* emriyle, sadece helâl olan şeyin rızık olacağına istidlâl edip demişlerdir ki: Allahu Teâlâ, rızık olan her şeyden infak edilmesini, bilittifâk emretmiştir. Ama, haram olan şeyin infâkı caiz değildir. Bu da, haram şeyin rızık olamıyacağını kat'î olarak ifâde eder.

Âlimlerimiz ise, Mûtezile'nin bu görüşüne mukabil şöyle demişlerdir: Âyetin zâhiri, her ne kadar rızık olan her şeyin infâk edilmesini emrettiğine delâlet etse bile, ne var ki biz bu emri, helâl olan her rızkı infâk etmekle ilgili bir emir olduğunu söyleyerek, tahsis ediyoruz.

İKİNCİ MESELE

Âlimler Hak Teâlâ'nın أَنْفِقُوا *"İnfâk ediniz.."* buyruğunun, zekât gibi farz olan infâka mı tahsis edildiği, yoksa ister farz, ister mendub olsun, her türlü infâk hakkında umûmî bir ifâde mi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu cümleden olarak **Hasan el-Basri**, bu emrin zekâta tahsis edildiğini söyleyerek, şunu belirtir: "Hak Teâlâ'nın, مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لاَ بَيْعٌ فِيهِ وَلاَ خُلَّةٌ *"...içinde ne bir alış veriş, ne de bir dostluk bulunmayan bir gün gelmeden önce..."* beyanı, sadece farz olan infâkla ilgili olan bir va'ad ve vaid gibidir.

Ekseri âlimler ise, bu emrin hem vâcib hem de mendûb olan emri ihtiva edip, Âyette herhangi bir vaîdin bulunmadığı görüşündedirler. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: "Dünyada olduğunuz müddetçe, ahiretle ilgili faydaları elde etmeye çalışın. Çünkü siz dünyadan ayrıldığınızda bu faydaları ahirette elde etmeniz ve kazanmanız mümkün olmaz".

Bir üçüncü görüşe göre de bu emirden murad, cihâd hususundaki infâktır. Bunun delili ise, infakla ilgili emrin cihâd ile ilgili emirden sonra getirilmiş olmasıdır. Binaenaleyh, bu emirden murad, cihâd ile ilgili infâk olmuş olur. Bu **Esamm**'ın görüşüdür.

ÜÇÜNCÜ MESELE İbn Kesîr ve Ebû Amr, hem burada لاَ بَيْعَ وَلاَ خُلَّةَ وَلاَ شَفَاعَةَ ; hem İbrahim sûresinde, لاَ بَيْعَ فِيهِ وَلاَ خِلاَلَ (İbrahim, 31); hem de Tûr sûresinde, لاَ لَغْوَ فِيهَا وَلاَ تَأْثِيمَ *"Orada ne anlamsız bir söz, ne de bir günaha sokma vardır..."* (Tûr, 23) şeklinde nasb ile okumuşlardır. Diğer kıraat imâmları ise, bunların hepsini "ref" ile okumuşlardır. Nasb ve ref' ile okuma arasındaki farkı, Cenâb-ı Hakk'ın, فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ (Bakara, 197) âyetinin tefsirinde söylemiştik.

DÖRDÜNCÜ MESELE Âyetten kastedilen şudur: İnsan, ahirete yapayalnız gelecektir. Yanında, dünyada kazanmış olduğu şeylerden hiçbirşey bulunmaz. Nitekim Cenâb-ı Hak وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَتَرَكْتُمْ مَا خَوَّلْنَاكُمْ وَرَاءَ ظُهُورِكُمْ *"Andolsun, sizi ilk defa nasıl yaratmışsak, işte öylece yapayalnız bize geleceksiniz. Ve size vermiş olduğumuz şeyleri de arkanızda bırakarak.."* (En'âm 94) ve وَنَرِثُهُ مَا يَقُولُ وَيَأْتِينَا فَرْدًا *"Biz onun söylediğine mirasçı olacağız ve o, bize tek başına gelecektir"* (Meryem 80) buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın, لاَ بَيْعٌ فِيهِ *"O günde hiçbir alışveriş yoktur"* buyruğu ile ilgili iki izâh vardır:

a) Buradaki bey' fidye manasındadır. Nitekim Cenâb-ı Hak, فَالْيَوْمَ لاَ يُؤْخَذُ مِنكُمْ فِدْيَةٌ *"O gün sizden bir fidye alınmaz"* (Hadid, 15); وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ *"Ondan bir fidye kabul edilmez"* (Bakara, 123) ve وَإِنْ تَعْدِلْ كُلَّ عَدْلٍ لاَ يُؤْخَذْ مِنْهَا *"Her türlü fidyeyi verse bile, bu o kimseden kabul edilmez"* (En'âm, 70) buyurmuştur. Buna göre Hak Teâlâ sanki şöyle demiştir: "Herhangi bir ticaretin yapılamıyacağı ve böylece de, kendisiyle fidye verilerek ilâhî azâbtan kurtulunacak bir kazancın bulunmayacağı o gün gelmezden önce...."

b) Mânanın şu şekilde olmasıdır: "Herhangibir ticaretin ve alışverişin olmayacağı, böylece de mal namına hiç bir şeyin kazanılamıyacağı gün gelmezden önce, mülkünüzde olan mallarından kendiniz için önceden yollayın, infâk edin...."

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ خُلَّةٌ *"Dostluk da yoktur"* sözünün mânası, "Sevgi", "meveddet" demektir. Bunun benzeri âyetler de, اَلْأَخِلاَّءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلاَّ الْمُتَّقِينَ *"Dostlar o gün birbirlerine düşmandırlar. Müttakiler hariç..."* (Zuhruf, 67); وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ *"Aralarındaki bütün bağlar kopmuştur"* (Bakara, 166);

يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُ بَعْضُكُمْ بِبَعْضٍ وَيَلْعَنُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا *"Kıyamet gününde birbirinizi inkar edecek, yine bir kısmınız bir kısmınızı lânetleyecek"* (Ankebût, 25), kâfirlerden nakledilerek, فَمَا لَنَا مِنْ شَافِعِينَ ۝ وَلاَ صَدِيقٍ حَمِيمٍ *"Artık bizim için ne bir şefâatçi vardır, ne de candan bir dost..."* (Şuarâ, 100-101) şeklinde gelen ayetler ile, وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ *"Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* (Bakara, 270) ayetidir.

Hak Teâlâ'nın, وَلاَ شَفَاعَةٌ *"Şefâât da yoktur"* sözü, her çeşit şefâatin bulunmamasını gerektirir. Bil ki Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ beyanı, herkes hakkında umumî bir ifâdedir. Ne var ki diğer deliller, mü'minlerin arasında bir sevgi ve muhabbetin bulunacağına ve mü'minlere şefâat edileceğine delâlet etmektedir. Biz bu hususu, Allahu Teâlâ'nın,

وَاتَّقُوا يَوْمًا لاَ تَجْزِى نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلاَ تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ

"Kimsenin kimseye faydasının dokunamıyacağı, hiç kimseden bir fidye ve şefâatin kabul edilmeyeceği bir günden sakınınız" (Bakara, 123) âyetinin tefsirinde açıklamıştık.

Bil ki kıyamet gününde dostluğun ve şefaatin bulunmamasının pekçok sebebi vardır:

a) Allah'u Teâlâ'nın, لِكُلِّ امْرِىءٍ مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ شَأْنٌ يُغْنِيهِ: *"O gün onlardan herbirinin kendisine yetecek bir işi vardır"* (Abese, 37) âyetinde de belirttiği gibi, herkes kendi nefsiyle meşguldür.

b) Allahu Teâlâ'nın,

يَوْمَ تَرَوْنَهَا تَذْهَلُ كُلُّ مُرْضِعَةٍ عَمَّآ أَرْضَعَتْ وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتِ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى وَمَاهُمْ بِسُكَارَى

"(O zelzeleyi) gördüğünüz gün, emzikli her kadın emzirdiğini unutacak, gebe olan her kadın yükünü düşürecek; insanları sarhoş gibi göreceksin. Halbuki onlar sarhoş değillerdir..." (Hacc, 2) âyetinde de belirttiği gibi, şiddetli bir korku herkesi kuşatır.

c) Kâfirin küfrü, fâsıkın da fıskı sebebiyle kendilerine azâb geldiğinde, o kimseler bu iki şeye kızarlar. Onlar bu iki şeye kızınca, bu iki sıfatla mevsuf olan herkese kızarlar.

Küfr (İnkâr) İle Zulüm Arasındaki Münasebet

Hak Teâlâ'nın, وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"Kâfirler zulmedenlerin ta kendileridir"* buyruğuna gelince, **Atâ İbn Yesâr**'ın, " اَلظَّالِمُونَ هُمُ الْكَافِرُونَ *"O zâlimler, kâfirlerin ta kendileridir"* demeyip de, وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ diyen Allah'a hamdolsun" dediği nakledilmiştir. Âlimler bu âyetin tefsiri konusunda şu te'villeri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Te'vil:

Allahu Teâlâ'nın, وَلاَ خُلَّةٌ وَلاَ شَفَاعَةٌ *"Ne bir dostluk, ne de bir şefaât vardır"* ifâdesi, kıyamet gününde, mutlak olarak dostluğun ve şefâatin bulunmadığı zannını verir. Binaenaleyh Hak Teâlâ, bu yokluğun kâfirlere mahsus olduğuna delâlet etsin diye, bu sözün hemen peşinden وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ *"kâfirler, zâlimlerin ta kendileridir"* buyurmuştur. Bu açıklamaya göre âyet, fasıklar hakkında şefâatin bulunduğuna delâlet etmektedir. **Kâdî**, bu görüşün doğru olmadığını, çünkü Hak Teâlâ'nın وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ beyanının yeni başlayan bir söz olduğunu, binaenaleyh kendisinden önceki ifadelerle bir ilgisinin bulunmamasının gerektiğini söylemiştir.

Kâdî'nin bu görüşüne şu şekilde cevap veririz: Eğer biz bu sözün yeni başlayan müstakil bir kelâm olduğunu kabul edersek, Allah'ın kelâmına "hulf" (mantığa ve mâkûl olana zıtlık) ârız olmuş olur. Çünkü, kâfir olmayanlar da bazan zâlim olabilir. Ama biz bu ifâdeyi, kendinden öncekilerle irtibatlı düşünürsek böyle bir müşkil ortadan kalkmış olur. Binaenaleyh, âyetin mâkabliyle irtibatlı düşünülmesi gerektiğine hükmetmek lâzımdır.

İkinci Te'vil:

Kâfirler cehenneme girdiklerinde o azâbtan kurtulamazlar. Binaenaleyh Allahu Teâlâ onlara, o azabla zulmetmiş olmaz. Aksine onlar, küfrü ve fıskı tercih ettikleri, böylece de bu azâba müstehak oldukları için, kendilerine zulmeden kimseler olmuşlardır. Bunun bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın,
وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلاَ يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا *"Onlar, yaptıkları şeyleri hazır bulmuşlardır. Rabbin hiç kimseye haksızlık etmez"* (Kehf, 49) âyetidir.

Üçüncü Te'vil:

Kâfirler, kendilerinin son derece muhtaç olacakları ve ihtiyaç içinde kalacakları bir gün için hayr u hasenâtta bulunmayı terkettikleri için zâlim olmuşlardır. "Ey hayatta bulunanlar, onların bu kötü seçimleri hususunda, sakın onlara uymayın! Aksine sizler kıyamet gününde Allah'ın azabından nefisleri-

nizi kurtarmanız için fidye olacak şeyleri, kendiniz için önceden yollayın, yapın!..."

Dördüncü Te'vil:

Kâfirler, işleri yerli yerinde yapmadıkları için, kendilerine zulmetmişlerdir. Çünkü onlar şefâati, Allah katında şefâat etme hakları bulunmayan varlıklardan beklemişlerdir. Çünkü onlar putlar hakkında, هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ *"İşte bunlar, Allah katında bize şefâat edecek olanlardır"* (Yûnus, 18) ve مَا نَعْبُدُهُمْ اِلَّا لِيُقَرِّبُونَآ اِلَى اللّٰهِ زُلْفٰى *"Biz onlara ancak, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz"* (Zümer, 3) demişlerdir. Binaenaleyh, kim bir nesneye tapar ve, onun kendisine Allah katında şefâat etmesini beklerse, iyiliği, kendisinden beklenilmesi caiz olmayan kimselerden beklediği için nefsine zulmetmiş olur.

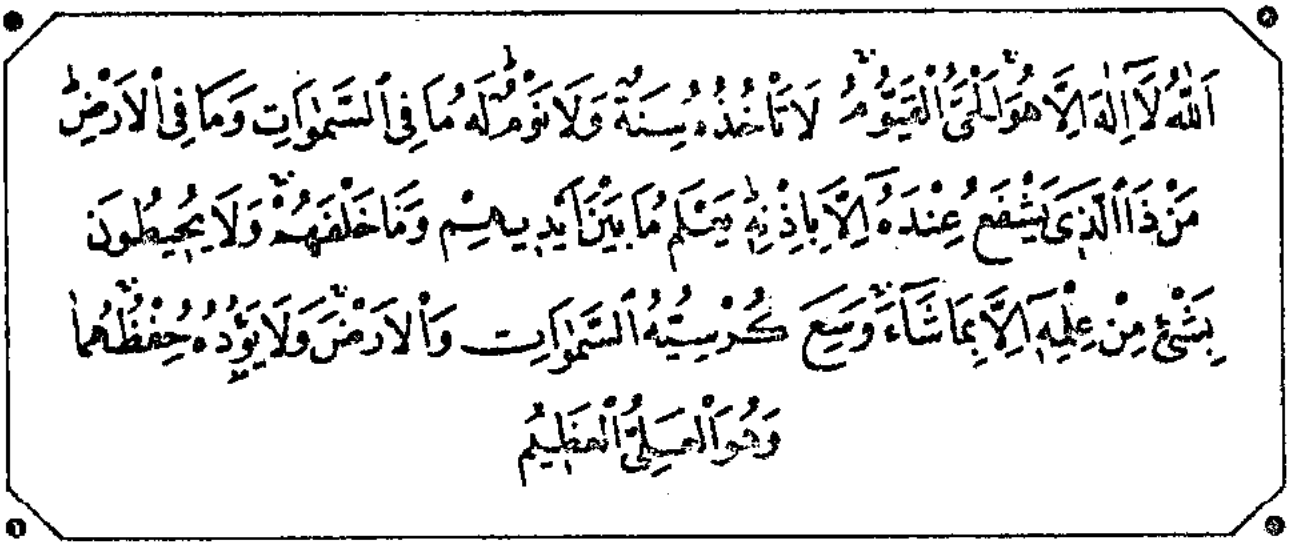
Beşinci Te'vil:

Zulümden murad, infâkta bulunmamaktır. Nitekim Hak Teâlâ, اٰتَتْ اُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا *"Bu iki bağ mahsülünü vermiş ve bundan hiçbir şeyi eksik bırakmamışlardı"* (Kehf, 33), yani, "mahsulünü verdi, kaçınmadı" buyurmuştur. Buna göre âyetin mânası, "Kâfirler, Allah yolunda infâkı terkeden kimselerdir" şeklinde olur. Ama müslümana gelince, az veya çok, mutlaka bir şey infâk etmesi gerekir.

Altıncı Te'vil:

وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ ifâdesinin mânası, "Onlar, zulümde kâmil ve bu hususta çok ileri derecelere varmışlardır" şeklindedir. Nitekim, اَلْعُلَمَاءُ هُمُ الْمُتَكَلِّمُونَ denilir. Yani, "Kelâmcılardır ilimde en mükemmel kimseler" demektir. İşte burada da böyledir. Bu izahların pek çoğunu **Kaffâl** (r.h.) anlatmıştır. Allah en iyisini bilendir.

★ ★
★

اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ لَا تَاْخُذُهٗ سِنَةٌ وَّلَا نَوْمٌ لَهٗ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ
مَنْ ذَا الَّذِيْ يَشْفَعُ عِنْدَهٗٓ اِلَّا بِاِذْنِهٖ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ اَيْدِيْهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيْطُوْنَ
بِشَيْءٍ مِّنْ عِلْمِهٖٓ اِلَّا بِمَا شَآءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضَ وَلَا يَئُوْدُهٗ حِفْظُهُمَا
وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيْمُ

"Allah; O'ndan başka hiçbir Tanrı yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir. O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdince şefâat edecek kimse yoktur. O, (mahlûklarının) önlerindekini ve arkalarındakini bilir. (Mahlûkatı), O'nun ilminden ancak kendisinin dilediği kadarını kavrayabilirler. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Bunları korumak, O'na ağır da gelmez. O, çok yüce, çok büyüktür"

(Bakara, 255).

Bil ki, Allah'u Teâlâ'nın,kitabı olan Kur'an'daki âdeti, ilm-i tevhîdi, ilm-i ahkâmı ve kıssalar ilmini birbiri içinde zikretmektir. Kıssaları zikretmesinden maksadı, ya tevhîd ilminin delillerini açıklamak veyahut da ahkâm ve mükellefiyetleri pekiştirip, sağlamlaştırmaktır. Bu yol, insanı tek bir çeşit ilimde durdurmamak için, takip edilecek en güzel yoldur. Çünkü tek bir çeşit ilim üzerinde durmak insana bıkkınlık verir. Ama, ilmin bir nevinden diğer nev'ine geçtikçe, insanın gönlü açılır ve kalbi huzur duyar. Böylece de, sanki o kimse o beldeden başka bir beldeye yolculuk ediyor, bir bahçeden başka bir bahçeye geçiyor ve çok lezzetli bir yiyecekten lezzetli başka bir yiyeceğe intikâl ediyor demektir. Hiç şüphe yok ki bu, en lezzetli ve çok fazla arzu uyandırıcı bir durumdur. Allahu Teâlâ önceki âyetlerde, insanların faydasını gördüğü ahkâm ve kıssalar ilminden bahsedince, şu anda da, tevhîd ilmiyle alâkâlı şeylerden bahsederek, اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّوْمُ *"Allah; O'ndan başka hiç bir Tanrı yoktur. Diridir. Zâtiyle ve kemâliyle kâimdir"* buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Ayete'l-Kursi'nin Faziletleri

Ayete'l-Kürsî'nin fazîleti hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:

مَا قُرِئَتْ هٰذِهِ الْآيَةُ فِي دَارٍ اِلاَّ اهْتَجَرَتْهَا الشَّيَاطِينُ ثَلاٰثِينَ يَوْمًا وَلاَ يَدْخُلُهَا سَاحِرٌ وَلاَ سَاحِرَةٌ اَرْبَعِينَ لَيْلَةً

"Bu âyet herhangi bir evde okunduğunda, şeytanlar o evi otuz gün süreyle terkederler ve hiçbir büyücü (sihirbaz) erkek ve hiçbir (büyücü kadın) kırk gece süreyle o eve giremez" (78).

Hz. Ali (r.a.)'nin de şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Nebinin minber üzerinde iken şöyle dediğini duydum:

مَنْ قَرَأَ آيَةَ الْكُرْسِيِّ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلاٰةٍ مَكْتُوبَةٍ لَمْ يَمْنَعْهُ مِنْ دُخُولِ الْجَنَّةِ اِلاَّ الْمَوْتُ وَلاَ يُوَاظِبُ عَلَيْهَا اِلاَّ صِدِّيقٌ اَوْ عَابِدٌ وَمَنْ قَرَأَهَا اِذَا اَخَذَ مَضْجَعَهُ اَمَّنَهُ اللّٰهُ عَلٰى نَفْسِهِ وَجَارِهِ وَجَارِ جَارِهِ وَ الْاَبْيَاتِ الَّتِي حَوْلَهُ.

"Kim, "Ayete'l-Kürsî'yi her farz namazın peşinden okursa, cennete girmesine, ölümden başka hiçbir şey mâni olmaz (Ölünce cennete girer). Onu okumaya, ancak sıddîk veya âbid kişiler devam eder. Kim onu, yatağına girdiğinde okursa, Allah o kimseyi kendi canı, komşusu, komşusunun komşusu ve etrafındaki evler hususunda emîn kılar" (79).

Sahabe-i kirâm, Kur'an'da hangi ayetin daha faziletli olduğunu müzakere ederlerken, Hz. Ali onlara, "Ayete'l-Kürsî'den haberiniz yok mu?" der, sonra da sözüne şunları ilâve eder: "Allah'ın Resûlü, bana şöyle dedi:

يَا عَلِيُّ سَيِّدُ الْبَشَرِ آدَمُ سَيِّدُ الْعَرَبِ مُحَمَّدٌ وَلاَ فَخْرَ وَسَيِّدُ الْكَلاَمِ الْقُرْاٰنُ وَسَيِّدُ الْقُرْاٰنِ الْبَقَرَةُ وَسَيِّدُ الْبَقَرَةِ آيَةُ الْكُرْسِيِّ

- "Ya Ali, beşeriyetin efendisi Hz. Adem; Arapların efendisi Muhammed'dir. Bunda övünülecek bir durum yok. Sözlerin efendisi Kur'an, Kur'an'ın efendisi Bakara Sûresi, Bakara Sûresi'nin efendisi ise, "Âyete'l-Kürsî"dir" (80) der.

Yine Hz. Ali'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bedir gününde savaşıyordum. Derken Allah'ın Resûlünün ne yaptığını göreyim diye, O'nun yanına vardım. Yanına vardığımda O secde halinde, "Ya Hayyü Ya Kayyûmu" diyor, başka bir şey demiyordu. Sonra savaşa döndüm. Daha sonra da, Resûlullah'ın

78) Darimi, Fedâilü'l-Kur'an 14, (2/448).

79) Münziri, et-Tergîb ve't-Terhîb, 2/453.

80) Bu mânada başka bir hadis için bkz. Tirmizi, Fedâilü'l Kur'an, 2 (5/157).

yanına tekrar geldiğimde O, aynı şeyleri söylüyordu. Ben, gidip gelmeye ve O'na bakmaya devam ettim. O da, Allahu Teâlâ kendisine fethi müyesser kılıncaya kadar, aynı şeyi söylemeye devam etti"...

Şerefli Olan Zikir Ve İlim

Bil ki zikir ve ilim, mezkûra ve mâlûma tâbidirler. Mezkûr ve malûm ne kadar şerefli olursa, zikir ve ilim de o nisbette şerefli olurlar. Mezkûratın ve malûmatın en şereflisi Allah Subhânehû ve Teâlâ'dır. Hatta O, böyle denilmekten de yücedir. Çünkü O, kendinden başka herşeyden daha şereflidir. Çünkü böyle bir mukayesede bulunmak, bir tür aynı cinsten olma ve benzerliği gerektirir ki, Allahu Teâlâ kendisinin dışındakilerle aynı cinsten olmaktan münezzehtir. İşte bu sebepten dolayı Allah'ın celâl ve kibriyâsının sıfatlarına şâmil olan her söz, son derece celâlli ve şerefli bir söz olmuş olur. İşte Ayete'l-Kürsî böyle olunca, hiç şüphesiz o, şeref hususunda zirvede bulunmuş olur.

İKİNCİ MESELE

Esmay-ı Hüsna'dan Hayy ve Kayyûm'un Tefsiri

Bil ki, اللّٰه lâfzının tefsirî, kitâbın başında; لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Ondan başka Tanrı yoktur"* buyruğunun tefsiri de وَاِلٰهُكُمْ اِلٰهٌ وَاحِدٌ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Sizin Tanrınız, tek bir Tanrı'dır. O'ndan başka bir Tanrı yoktur"* (Bakara, 163) âyetinin tefsirinde geçmişti. Burada geriye sadece, Hak Teâlâ'nın اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ tavsifinin tefsiri hakkında konuşmak kalmıştır.

İbn Abbas (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah'ın isimlerinin en büyüğü, اَلْحَيُّ الْقَيُّومُ lâfızlarıdır". Hz. Muhammed (s.a.s)'in, "Bedir gününde secde halinde iken, bu kutlu isimleri zikretmekten başka bir söz söylemediğine dair yapmış olduğumuz rivayet de, bu ismin azamet ve celâlini gösterir. Akli deliller de, yapılan bu rivayetlerin doğruluğuna delâlet etmektedir. Muvaffakiyet Allah'dandır diyerek, bunun izahını şöyle yapabiliriz:

Hiç şüphesiz mevcûdât, ya tamamiyle mümkinâttan, ya tamamiyle vâcibattan, veyahut da bazısı mümkinâttan bazısı da vâcibattandır. Mevcûdatın hepsinin mümkinâttan olması caiz değildir. Çünkü her mürekkeb varlık kendi cüzlerinden her birine muhtaçtır. Bu mürekkeb varlığın cüzlerinden herbiri "mümkin"dir. "Mümkin"e muhtaç olan, imkân dahilinde olmaya daha lâyık ve,daha elverişlidir. Binaenaleyh, mürekkeb varlık bizâtihî "mümkin"dir. Onun cüzlerinden herbiri de mümkindir. Çünkü, o cüzlerin herbirinin varlığı, ancak kendisinden başka olan bir "müreccih" sayesinde yokluğuna tercih edilmiştir. Binaenaleyh bu mürekkeb varlık, hem "mürekkeb" olması, hem de cüzle-

rinin herbiri itibariyle, kendisinden başka olan bir müreccihe muhtaçtır. Her türlü mümkinâttan başka olan herşey, mümkin olamaz. Binaenaleyh böylece, mümkin olmayan bir mevcut bulunmuş olur. Böylece de her mevcudun mümkin olduğuna hükmetmek bâtıl ve yanlış olur.

Mevcûdatın tamamının vâcibattan olduğu hususuna gelince, bu da bâtıldır. Çünkü, şayet herbiri zâtı gereği vâcib olan iki varlık bulunsa, o zaman bu iki varlık zâtı gereği vâcib olmada müşterek olur ve nefy bakımından da birbirlerinden başka olurlardı. Kendisiyle ortaklığın sağlandığı, tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk etmiş olduğu şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki mevcûttan herbiri, kendisiyle ortaklığın sağlandığı vâcib oluş ile, kendisiyle farklılığın meydana geldiği başkalıktan mürekkeb olmuş olur. Her mürekkeb, kendi cüz'üne muhtaçtır. Halbuki, onun cüz'ü kendisinden başkadır. O halde her mürekkeb varlık, başkasına muhtaçtır. Baskasına muhtaç olan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Binaenaleyh, vacibu'l-vücûd olan varlık şayet birden fazla olsaydı, onlardan hiçbirisi vâcibu'l-vücûd olamazdı.. Ki bu da, imkânsızdır.. Bu iki kısım geçersiz ve bâtıl olunca, mevcûdâtın içerisinde zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan tek bir varlığın;ve O'nun dışında kalan herşeyin, zâtı gereği mümkin ve de, zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan zâtın yarattığı bir mevcût olmuş olduğu ortaya çıkmış olur. Bu iki kısım bâtıl olunca, zâtı gereği vâcib olan hem "lizâtihî", hem de "bizâtihî" vacib olur ve varlığı hususunda kendisinden başkasına muhtaç olmaz. Vâcibu'l-vücûd olan zâtın dışında kalan herşey, gerek varlığı, gerekse mâhiyeti hususunda lizâtihî vâcib olan varlığın yaratmasına muhtaçtır. O halde zâtı gereği vâcib olan, hem bizâtihî kâimdir; hem de, kendisinin dışında kalan herşeyin, gerek mahiyeti gerekse varlığı hususunda kâim olmasının sebebi olur. Buna göre Allah, bütün mevcûdâta nisbetle kayyûm ve hayy'dır. Binaenaleyh kayyûm, zâtı sebebiyle kâim olan ve, gerek mahiyetleri, gerekse varlıkları itibariyle kendisinin dışında kalan her şeyi ayakta tutan demektir. Zâtı gereği vâcibu'l-vücûd olan varlık mevcût olunca, her şeye nisbetle gerçek kayyûm O olmuş olur.

Sonra Allahu Teâlâ bütün varlıklarda "müessir" olunca; O'nun bu müessiriyyeti, ya "illiyyet ve icab" yoluyla, veyahut da "fiil ve ihtiyar" yoluyla olunca, hiç şüphesiz Allahu Teâlâ اَلْحَيُّ الْقَيُّوْمُ ifadesiyle, kendisinin "illiyyet ve icab" yoluyla müessir olduğu vehmini ortadan kaldırmış olur. Çünkü hayy, "en üstün derece aktif ve fa'âl" ; اَلْفَعَّالُ اَلدَّرَّاكُ demektir. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ "el-hayyu" tabiriyle kendisinin alîm, kâdir olduğuna; "el-kayyûm" tavsîfiyle de, bizâtihi kâim ve kendisinin dışındaki varlıkların da "mukavvimi" (ayakta tutanı) olduğuna delâlet etmiştir. "İlm-i tevhîd" de muteber olan bütün meseleler işte şu iki asıldan çıkmıştır:

Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Mânası

1) Vâcibu'l-vücûd; mahiyyeti cüzlerden mürekkeb değildir anlamında tektir. Bunun aklî delili şudur: Her mürekkeb varlık, meydana gelmesi hususunda, kendi cüzlerinden herbirine muhtaçtır. Halbuki, onun cüzü kendisinden başkadır. Her mürekkeb başkasıyla ayakta durabilir (kâim olabilir). Başkasıyla kâim olansa, bizâtihî kâim olamaz. Böylece de "Kayyûm" vasfını alamaz. Halbuki biz, aklî delille Allahu Teâlâ'nın "kayyûm" olduğunu beyan etmiştik. Allahu Teâlâ'nın zâtı bakımından tek olduğu sabit olunca, bu aslın iki lâzımının bulunması gerekir:

Birinci Lâzım: "Varlık âleminde, her biri zâtı gereği vâcib olan iki şey yoktur" anlamında, vâcibu'l-vücûd birdir. Çünkü böyle birşeyin varlığı kabul edilecek olsa, bu iki şey vâcibu'l-vücûd olma hususunda müşterek; ta'ayyün (ayrı varlık olma) hususunda farklı olurlar. Kendisiyle ortaklığın tahakkuk ettiği şey, kendisiyle farklılığın tahakkuk ettiği şeyden başkadır. Binaenaleyh, bu iki varlıktan herbirinin zâtı bakımından iki cüz'den mürekkeb olması gerekir. Halbuki biz, bunun muhal olduğunu açıklamıştık.

İkinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın hakikatının iki cüz'den mürekkeb olması imkânsız olunca, O'nun bir mekânda bulunması da imkânsız olur. Çünkü bir mekânda yer işgal eden herşey, parçalanabilir ve bölünebilir. Halbuki, Allah'ın mürekkeb bir varlık olduğunu söylemenin imkânsız olduğu ortadadır. Allahu Teâlâ'nın bir mekânda olmadığı sabit olunca, O'nun bir cihette olması da, aynı şekilde imkânsız olur. Çünkü, "mütehayyiz" kelimesinin mânası, kendisine hissî olarak işaret edilmesi mümkün olan, demektir.

Allahu Teâlâ'nın bir mekânda ve bir cihette olmadığı sabit olunca, O'nun uzuvlara sahip olması, hareket ve sükûn halinde bulunması da imkânsız olur.

Allah Bizâtihî Kâimdir.

2) Allahu Teâlâ kayyûm olunca, bizâtihî kâim olmuş olur. O'nun bizâtihî kaim olması da şu hususları gerektirir:

Birinci Lâzım: Allahu Teâlâ'nın, sonradan meydana getirilmiş bir şeyde (mevzû) âraz bir maddede sûret olmayıp bir mahalle hulûl etmiş (hâll) olmamasıdır. Çünkü bir mahalle hulûl etmiş olan, o mahalle muhtaçtır. Başkasına muhtaç olan ise, zâtıyla kayyûm olamaz.

İkinci Lâzım: Allah Teâla nın Kayyûm Vasfı

Alimlerden bazıları şöyle demiştir:

İlmin manası ancak, mâlum olan, bilinen şeyin hakikatının bilene, âlime belli olmasıdır. Allahu Teâlâ, başkasıyla değil, kendi nefsiyle kâim olmak anlamında kayyûm olunca, O'nun hakikati de O'nun zâtınca bilinir, zâtına belli olur. İlmin manası ancak bu hazır olma, belli olma (hudûr) olunca, O'nun hakikatinin zâtı için malûm olması; o zaman da, zâtının ancak zâtı için malûm olması gerekir. Ve O'nun dışındaki her şey ise, ancak O'nun tesiriyle meydana gelir.

Öte yandan biz, başkasını ayakta tutucu, kâim kılıcı mânasında, O'nun kayyûm olduğunu açıkladık. Eğer bu tesir bir irâde ve ihtiyar ile oluyorsa, muhtâr olan fâilin, fiilinin şuurunda olması gerekir. Eğer bu mecbûren (bi'l-îcâb) oluyorsa, yine O'nun kendi dışındaki her şeyi bilmesi gerekir. Çünkü O'nun zâtı, kendisi dışındaki her şeyi icâb ettirmekte, gerektirmektedir. Biz, Allah'ın lizâtihî nefsiyle kaim olmasından, O'nun zâtıyla alîm olmasının gerektiğini açıklamıştık.. İlleti bilmek ise, mâlûlü bilmenin bir illetidir. İşte bütün bu durumlara göre, Allahu Teâlâ'nın kayyûm olmasından, O'nun bütün malûmatları bilmesi gerekmektedir.

Üçüncü Lâzım: Allah, zatı dışındaki bütün şeylerin kayyûmu, ayakta tutanı olunca, O'ndan başka herşeyin muhdes (sonradan meydana gelme) olması gerekir. Çünkü Allah'ın bu başka şeyi ayakta tutmadaki tesirinin, o şeyin bekâsı,var olmaya devâm etmesi halinde olması imkânsızdır. Çünkü hâsılı tahsil, muhaldir. Bu tesir, ya o şeyin yokluğu halinde icra olunur, ya da o şeyin hudûsu halinde.. Her iki halde de, her şeyin muhdes olması gerekir.

Dördüncü Lâzım: Allahu Teâlâ bütün mümkin varlıklar için kayyûm, onları ayakta tutucu olunca, bütün mümkin varlıkların, vasıtalı yahut vasıtasız O'na istinâd etmesi lâzım.. Her iki durumda da, kazâ ve kaderin var olduğunu söylemek hak olur. Bu, bizim bu kitapta birçok ayet-i kerime vesilesiyle izah ettiğimiz ve açıkladığımız hususlardandir.

Allah'ın tevfiki sana yardım eder ve sen zikrettiğimiz bu çetin meseleleri iyice düşünürsen, ilm-i İlahî'ye müteallik meseleleri kavramanın tek yolunun ancak, Allah'ın hayy ve kayyûm olması olduğunu, binaenaleyh **"İsm-i A'zam"**-'ın da bu olmasının uzak görülemiyeceğini anlarsın...

وَإِلٰهُكُمْ إِلٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"Sizin ilâhınız tek bir ilâhtır; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* (Bakara, 163) ve شَهِدَ اللّٰهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ *"Allah, kendisinden başka hiçbir tanrı bulunmadığına şahit olmuştur"* (A.İmran, 18) gibi, ilahiyattan bahseden diğer âyetlere gelince, bunlarda Allah'ın zıddının ve benzerinin (ed-diddu ven-niddu) nefyi anlamında, tevhidin açıklanması bulunmaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın, قُلْ هُوَ اللّٰهُ اَحَدٌ *"De ki: "O, Allah'dır; birdir"* (İhlas, 1) âyetine gelince, bunda, Allah'ın zıddının ve benzerinin nefyi; hakikatinin cüz'-lerden mürekkeb olmadığı mânasında, tevhîdin açıklanması bulunmaktadır.

إِنَّ رَبَّكُمُ اللّٰهُ الَّذِى خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ *"Muhakkak ki sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri yaratan Allah'dır"* (A'raf, 54) ayetinde ise, rubûbiyyetin sıfatı açık-lanmaktadır; bunda, hakikatin birliğinin açıklaması bulunmamaktadır.

Cenâb-ı Hakk'ın اَلْحَىُّ الْقَيُّومُ buyruğuna gelince, bu hepsine delâlet et-mektedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın kayyûm olması, O'nun zâtıyla kaim ve baş-kası için de "mukavvim" (ayakta tutucu, varlıkta tutan) olmasını gerektirir. O'-nun zâtıyla kaim olması ise, hakîkatinde bir çokluğun bulunmaması anlamında, vahdeti, birliği gerektirmektedir. Bu, O'nun zıddının ve benzerinin (nidd) bu-lunmaması anlamında, "vahdet"i,ve bir mekân işgâl etmemeyi (nefyü't-tehayyüz); bu vasıtayla da, bir cihette bulunmamayı gerektirir.

Allah'ın yine, kendisinden başka varlıkları ayakta tutan anlamında kay-yûm olması, ister cismen olsun, isterse rûhen; ister akıl yönünden olsun, is-terse nefis yönünden, O'nun dışındaki herşeyin sonradan meydana gelmiş olmasını gerektirir. Bu, her şeyin Allah'a dayanmasını, bütün sebep ve neti-celerin O'na varmasını gerektirir. Bu da, kazâ ve kaderin Allah'tan olduğuna hükmetmeyi gerektirir. Binaenaleyh bu iki lâfzın bütün ilahî konuları ihata et-miş gibi olduğu ortaya çıkar. Bu sebeple de "Ayete'l-Kürsî" fazilet bakımın-dan en üst noktaya ulaşmış olur. Böylece bu durum da, Allah'ın isimlerinden en büyük ismin (**İsm-i Â'zam**'ın) bu vasıf olmasını gerektirir.

Sonra Allahu Teâlâ kendisinin hayy ve kayyûm olduğunu beyan edince, bunu لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uy-ku"* beyanıyla te'kid etmiştir. Bunun mânası şudur: Allahu Teâlâ, mahlûkâtın idare ve tedbirinden hiçbir zaman gâfil değildir. Çünkü, meselâ çocuğun ko-ruyup gözeticisi, bir an çocuktan gâfil bulunsa, çocuğun durumu aksar. Cenâb-ı Allah ise, sonradan meydana gelmiş, yaratılmış bütün varlıkların kayyîmi, bü-tün mümkinâtın (varlıkların) da kayyûmudur. Binaenaleyh, onları yönetmek-ten gâfil bulunması mümkün değildir. Bundan dolayı, Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ buyruğu, O'nun kâim oluşunu açıklamak için getiril-miş olan bir te'kid ifâdesidir. Bu tıpkı, fırsatı kaçırıp ihmalkârlık yapan kimse-ye söylenilen şu söz gibidir: اِنَّكَ لَوَسْنَانُ نَائِمٌ *"Muhakkak ki sen dalmışsın, uyuyorsun!"*

Sonra Cenâb-ı Hak, kendi zâtıyla kaim ve başkası için de "mukavvim" olması mânasında kendisinin kayyûm olduğunu beyan edince, buna bir baş-ka hükmü istinad ettirmiştir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın,

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde olan her şey O'nundur"* âyetidir. Çünkü Allah'tan başka her şeyin mahiyyeti Allah ile kâim olup, varlığı Allah'ın yaratması, tekvini ve meydana getirmesi ile olunca, kendisi dışında kalan her şeyin O'nun mülkü ve milki olması gerekir ki, Allah'ın, لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ beyanından murâd da budur.

Sonra Allahu Teâlâ'nın, kendisi dışında kalan herşeyin mâliki ve melîki olduğu sâbit olunca, O'nun hükmünün herşeyde cari olduğu; O'nun izni ve emri olmaksızın hiç kimsenin hiçbir şeyde hükmedemeyeceği ortaya çıkmış olur. Ki, Cenâb-ı Hakk'ın: مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ *"O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdinde şefâat edecek kimse yoktur"* buyruğundan maksat da budur.

Sonra Allahu Teâlâ'nın herşeyin mâliki olduğunu bildirince,bundan O'nun mülkünde hiç kimsenin asla bir tasarruf hakkının olmaması gerektiğini ve keza kendisinin her şeyi bilen olup kendinden başkasının ise her şeyi bilemeyen olduğunu bildirince de, O'nun mülkünde, başka hiçbir kimsenin O'nun izni olmaksızın hiçbir surette tasarruf hakkının bulunmadığını belirtmiştir ki bu da Hak Teâlâ'nın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"O, yaratıklarının önlerindekini o ve arkalarındakini bilir"* buyruğunun mânasıdır. Bu, Hak Teâlâ'nın herşeyin âlimi ve bilicisi olduğuna işarettir.

Daha sonra Hak Teâlâ, وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ *"(Mahlûkât), O'nun ilminden hiçbir şeyi ihâta edemez"* buyurmuştur ki, bu da Allahu Teâlâ'dan başkasının her şeyi bilemiyeceğine işârettir.

Sonra Cenâb-ı Hak, göklerde ve yerde tam bir mülkiyete ve hükümranlığa sahip olduğunu beyan buyurunca, gökler ve yerlerin dışında kalan şeylerdeki mülkiyetinin daha yüce ve daha büyük olduğunu ve vehmedenlerin vehminin kendisine ulaşamıyacağını, yine hayâl edenlerin hayallerinin O'nun en aşağı derecesine yükselemeksizin sona ereceğini beyân buyurarak, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır"* buyurmuştur.

Sonra Allahu Teâlâ, her şeyde kendi hükmünün ve mülkünün aynı nitelikte ve aynı şekilde olduğunu beyân ederek, وَلَا يَؤُدُهُ حِفْظُهُمَا *"Bunları korumak, O'na ağır da gelmez"* buyurmuştur.

Sonra kendisinin bütün muhdes, mümkin varlıkların ve mahlûkatın mukavvimi, ayakta tutanı olduğu mânasında kayyûm olduğunu beyan edince, kendisinin, kendi nefsi ve zâtıyla kaim olduğu, herhangi bir işte herhangi bir kimseye muhtaç olmaktan münezzeh olduğu mânasında kayyûm olduğunu

açıklamıştır. Böylece Allahu Teâlâ, bir mekâna muhtaç olan mütehayyiz, mekân tutan; bir zamana muhtaç olan bir mütegayyir, değişken varlık olmaktan münezzeh olduğunu belirterek, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok münezzehtir"* buyurmuştur. Bundan murad, Cenâb-ı Hakk'ın, hiçbir şeyde başkasına muhtaç olmama; sıfatlarından herhangi bir sıfat ve vasıflarından herhangi bir vasıf hususunda mahlukâta benzemiyeceği mânasındaki yücelik ve ululuktur. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, âyetin başında beyan buyurduğu zâtı ile kâim, başkasını ayakta tutan, mukavvim manasında kayyûm olduğuna işaret ederek, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok büyüktür"* buyurmuştur.

Aklı, söylediklerimizi anlayabilen herkes, beşerî akıllar nezdinde, ilahî hususlara dair bundan daha mükemmel bir söz ve bu âyetin ihtiva ettiği delilden daha açık bir bürhan bulunamıyacağını anlar.

Bu sırları iyice anladığın zaman, biz tefsirin zâhirine dönüyor ve şöyle diyoruz:

İlah ve Allah Lâfzı

Cenâb-ı Hakk'ın, اَللّٰهُ لَآ اِلٰهَ اِلَّا هُوَ *"Allah; O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Lafz-ı celâl mübtedâ, kendinden sonra gelen ifâde ise haberdir.

İKİNCİ MESELE Bazı âlimler, "ilâh" lâfzının "mâbut" manasına geldiğini söylemişlerdir ki, bu,şu iki bakımdan yanlıştır:

a) Allahu Teâlâ'ya ibadet edilmediği zamanlarda, ezelde de O'na "ilâh" ismi ıtlâk edilmektedir.

b) Allahu Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de: اِنَّكُمْ وَمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ *"Muhakkak ki siz ve Allah'tan başka taptıklarınız"* (Enbiyâ, 98) buyruğu ile kendisinin dışında olanlara da mabûd denilebileceğini bildirmiştir. Halbuki ilâh, yaptığı işler sebebiyle ilahlığa hak sahibi olan, demektir.

Hayy İsminin Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın اَلْحَيُّ "Hayy, diri" tavsifiyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلْحَيّ kelimesinin aslı, حَذِرٌ ve طَمِعٌ lâfızları gibi, حَيِيٌ dür. Kelimede bulunan iki yâ harfi birbirine idğâm edilmiştir. **İbnu'l-Enbari**, bu kelimenin aslının اَلْحَيِيُ olduğunu söylemiştir. Kelimede yâ ile vâv harfi bulunup, önce olan da sakin olduğu için, biz bunu şeddeli bir yâ harfine çevirerek, اَلْحَيُّ dedik.

İKİNCİ MESELE

Kelâmcılar, اَلْحَيُّ lâfzının manasının, "bilmesi ve muktedir olması sahih, doğru olan her zâttır" şeklinde olduğunu söylemişlerdir. Âlimler bu mefhûmun mevcût bir sıfat olup olmadığı hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun, bir şeyin, bilmesi ve muktedir olması kendisi için imkânsız olmamasından ibaret olduğunu söylemişlerdir. "İmkânsız olmama da, gerçekten var olan bir sıfat değildir" demişlerdir. Muhakkak âlimler ise şöyle demişlerdir: Hayat, imkânsızlığın bulunmamasından ibaret olunca, imkânsızlığın ise menfî ve yoklukla ilgili (ademî) bir durum olduğu sabit olunca-çünkü müsbet ve mevcut bir vasıf olsaydı, onunla vasfedilen de mevcut olurdu; bu durumda varlığı imkânsız olan da var sayılırdı ki bu da imkânsızdır-Keza imkânsız olmanın (imtînâ)'ın bir yokluk olduğu, hayatın da bu imkânsızlığın bulunmaması olduğu, yokluğun yokluğunun ise varlık olduğu sabit olduğundan hayat sıfatından anlaşılanın mevcut bir sıfat olması gerekir ki, bizim elde etmek istediğimiz netice de budur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Bir kimse şöyle diyebilir: "Hayy" kelimesinin mânası, bilmesi ve kâdir olması doğru olan varlık olunca ve, bu ortak hususiyet bütün canlılarda da bulununca, nasıl olur da Allahu Teâlâ kendisini, canlıların en değersizinin dahi ortak olduğu bir sıfatla medhedebilir?"

Bu konuda benim söyleyebileceğim şundan ibarettir: Hayy esâsen lûgatte, sadece bu bilmek ve kudretle vasfedilmenin uygunluğundan ibaret değildir. Aksine, kendi cinsinde kâmil olan her şey, hayy diye isimlendirilir. Sen, harap bir arazinin imar edilmesine de إِحْيَاءُ الْمَوَاتِ (ihyâu'l-mevât) denildiğini biliyorsun. Nitekim Cenâb-ı Hak,

فَانْظُرْ اِلٰى اٰثَارِ رَحْمَتِ اللّٰهِ كَيْفَ يُحْيِ الْاَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bak! Öldükten sonra yeryüzünü nasıl diriltiyor?"* (Rûm, 50) ve

اِلٰى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَاَحْيَيْنَا بِهِ الْاَرْضَ *"Ölü bir beldeye (yolladık). Sonra da onunla yeryüzünü hayâta kavuşturduk".* (Fatır, 9) buyurmuştur.

Kelâmcıların örfünde isimlendirilen, tesmiye edilen sıfat, cismin durumu-

nun mükemmelleşmesi, onun bu sıfat ile vasfedilmesi ile olduğu için "hayat" olarak isimlendirilmiştir. İşte, bundan dolayıdır ki, bu sıfatın hayat diye isimlendirilmesi gerekmiştir. Yine, ağaçların halinin mükemmelleşmesi,onların yeşil yapraklara bürünmesiyle olduğundan, bundan dolayı bu hal, hayat diye isimlendirilmiştir. Aynı şekilde yeryüzünün kemâle ermesi de, onun mamûr edilmesiyle olduğu için, bu durum da hayat diye isimlendirilmiştir.

Bu anlattıklarımızla, "hayy" lâfzından, bu vasıfla tavsif edilenin, en mükemmel bir durumda ve en mükemmel bir nitelik üzre bulunmakta olduğu ortaya çıkar. Durum böyle olunca, problem de kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü "hayy" lâfzından anlaşılan, "kâmil" varlıktır. Binaenaleyh bu, O'nun diğerinde değil de şunda kâmil olduğu şeklinde bir mâna ile kayıtlanmayınca, bu durum O'nun mutlak mânada kâmil olduğuna delâlet etmektedir.

Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın اَلْحَيُّ tavsifi, O'nun mutlak kemâl sâhibi olduğunu gösterir. Kâmil varlık ise, ne zâtında, ne hakiki sıfatlarında, ne de nisbi ve izafi vasıflarında yokluğu kabul etmeyen demektir.

Sonra biz Allahu Teâlâ'nın kayyûm oluşunu, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi şeklinde tahsis edersek, yine problem kendiliğinden ortadan kalkar. Çünkü Allah'ın, kendisi dışındaki bütün varlıkların ayakta durmasının sebebi olması, O'nun kendi zâtıyla kâim (mütekavvim) olduğuna; kayyûm olması da, O'nun zatının dışındakileri ayakta tutan (mukavvim) olduğuna delâlet eder. Eğer biz, kayyûm kelimesini, kendi zâtıyla kâim (mütekavvim) ve başkasını da ayakta tutan (mukavvim) mânalarını içine alacak kullanışa delâlet eden bir isim kabul edersek, bu durumda kayyûm lâfzı fazlasıyla berâber, hayy lâfzının haiz olduğu manayı ifâde eder. Bu konuda söyleyebileceklerim bundan ibarettir. Allah en iyi bilendir.

Kayyûm Vasfının Mânası

Cenâb-ı Hakk'ın, اَلْقَيُّوْمُ *"Zâtıyla ve kemâliyle kâim"* tavsifine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْقَيُّوْمُ kelimesi اَلْقَائِمُ *"kâim olan, var olan"* kelimesinin mübalağalı veznidir. Yâ harfiyle vâv bir araya geldiği, önceki harf de sakin olduğu için, bu iki harf şeddeli bir yâ harfine dönüşmüştür. Kelimenin فَعُّول vezninde olması doğru değildir. Çünkü bu vezinde olsaydı, kelime قَوَّوم şeklinde olurdu. Kelime hakkında üç kullanılış biçimi bulunmaktadır: قَيَّام ، قَيُّوم ve قَيِّم **Hz. Ömer** (r.a.)'in şöyle okuduğu rivâyet edilmektedir: اَلْحَيُّ الْقَيَّامُ

Bazı kimseler ise, bu kelimenin İbranîce olup, Arapça olmadığını söylemişlerdir.. Çünkü onlara göre (yahudiler), حَيًّا قَيُّومًا demekteydiler. Durum böyle değildir; çünkü biz bu kelimenin Arapça'da uygun bir kullanılış şeklinin bulunduğunu açıklamıştık... Meselâ Arapça'da "Evde hiç kimse yok!" manasında olmak üzere, الدَّوَرَان kelimesinden iştikâk etmiş olan kelimeler kullanılarak, مَا فِي الدَّارِ دَيَّارٌ وَ دَيُّورٌ وَدَيِّرٌ denilmektedir. Yani, "gelip giden kimse... yok!..." Nitekim **Ümeyye İbn Ebi's-Salt** da şöyle demektedir:
قَدَّرَهَا الْمُهَيْمِنُ الْقَيُّومُ *"(Kaderleri), her şeyin gözetleyicisi ve kayyûmu olan (Allah) takdir etmiştir".*

İKİNCİ MESELE

Müfessirlerin bu konudaki açıklamaları değişik olmuştur. Meselâ **Mücahid:** "Kayyûm, her şeyin üzerinde olan gözcü, idareci demektir" demiştir. Bu görüşün izahı ise şöyledir: Allah, onları yaratmak ve rızıklandırmak suretiyle, mahlûkatının yönetimini üstlenmiştir.. Nitekim aşağıdaki âyetler de bu görüşü desteklemektedir: أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ *"Yok, ortak koştukları; her nefsin kazandığı herşeyi gören (Allah) gibi midir?"* (Ra'd 33),
شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ *"Allah, kendisinden başka tanrı olmadığına şahittir. Melekler ve, adâletle hükmeden ilim sahipleri de...."* (A. İmran, 18) ve :
إِنَّ اللَّهَ يُمْسِكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِنْ زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِنْ بَعْدِهِ
"Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, zevâl bulmasınlar diye tutmaktadır. Eğer onlar zevâl bulurlarsa, andolsun ki, ondan sonra bunları kimse (yerinde) tutamaz" (Fatır, 41). Bu görüşün neticesi, Allahu Teâlâ'nın dışındaki bütün varlıkları ayakta tuttuğu sonucuna gider.

Dahhâk ise şöyle söylemiştir: "Kayyûm, daima var ve üzerinde herhangi bir değişikliğin cereyan etmesi imkânsız olan varlık demektir."

Ben de derim ki: "Bu görüşün neticesi de, Allah'ın zâtında ve varlığında kendi nefsiyle kaim olduğu sonucuna varır.."

Bazı âlimler de, "Kayyûm kelimesinin, Sûryanîce uyumayan kimse anlamına geldiğini" söylemişlerdir ki, bu görüş uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu görüş, Cenâb-ı Hakk'ın لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ beyanını bir tekrâr saymaktadır.

Allah'ı Uyuklama Ve Uyku Tutmaz

Cenâb-ı Hakk'ın, لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ *"O'nu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku"* buyruğuna gelince, bu hususla ilgili olarak birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

اَلسِّنَةُ kelimesi, kendisine اَلنُّعَاسُ de denilen, gevşeklik halinden önce bulunan durumdur. Buna göre "eğer, اَلسِّنَةُ kelimesi, uykunun öncüsü mânasına olmaktan ibarettir. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hak لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ buyurunca, bu, Allah'ı haydi haydi bir uyku tutmayacağına delâlet eder. Böylece de نَوْمٌ kelimesinin âyette yeniden zikredilmesi bir tekrar olmuş olur" denilirse, biz deriz ki: Âyetin takdiri, "O'nu uyku tutmak şöyle dursun, uyuklama dahi tutmaz" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Allah'ı Uyku ve Uyuklama Tutamaz

Akli delil, uykunun, dalgınlığın (sehv) ve gafletin Allah hakkında muhal olduğuna delâlet eder. Çünkü bu tür şeyler ya ilimsizlikten, veyahut da ilmin zıdlarının bulunmasından ibarettir. Her iki takdire göre de, bu gibi şeylerin Allah'a arız olması, Allah'ın ilminin zevâl bulabileceğini gösterir. Binaenaleyh, eğer böyle olsaydı, Allah'ın zâtının âlim olması da, olmaması da caiz olurdu. Bu durumda da, Allah için ilim sıfatının meydana gelmesi (başka bir) faile ihtiyaç duyardı. Bu hususta söz, bu failden önceki hakkında söylenecek söz gibidir. Bu da teselsüle götürür ki, teselsül muhaldir. Binaenaleyh bunun mutlaka, ilminin sübutu vâcib, zevâli imkânsız olan bir varlığa dayanması gerekir. Durum böyle olunca, uyku, gaflet ve yanılma (sehv) Allah hakkında muhal olmuş olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s)'in, Hz. Musa'dan şunu naklettiği rivayet edilmiştir:

Bir gün, Hz. Musa'nın kalbine, Allah'ın uyuyup uyumadığı meselesi gelir... Allah ona bir melek göndererek, melek vasıtasıyla onu üç gün uyutmaz. Sonra, herbiri bir elinde olmak üzere ona iki şişe vererek, bunu korumasını emreder. Hz. Musa da, bütün gayretini sarfederek, bunları elinde tutmaya çalışır, ama dayanamaz ve uyur. Bunun üzerine elindeki şişeler birbirine vurarak kırılır... Allahu Teâlâ bunu, "kendisinin uyuması halinde gökleri ve yeri koruyamayacağını beyân etmek üzere" bir misâl olarak vermiştir.

Bil ki bu gibi şeylerin Hz. Musa'ya nisbet edilmesi mümkün değildir. Çünkü Allah'ın uyuyabileceğini düşünen veyahut da bu hususta şüphesi olan kimse kâfir olur. O halde bu, nasıl Hz. Musa'ya nisbet edilebilir? Hatta, rivayet sahih olsa dahi, yapılması gereken, bu suâli Hz. Musa'ya değil, O'nun kavminin cahillerine nisbet etmektir.

Hak Teâlâ'nın, لَهُ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ *"Göklerde ve yerde o-*

lan herşey O'nundur'' buyruğuna gelince, bundan murad, yaratma ve mâlikiyyetin Allah'a nisbet edilmesidir. Bunun izahı şudur: Vâcibu'l-vücud olan zât bir olunca, O'nun dışında kalan herşey, zâtı gereği mümkinü'l-vücud olur. Her mümkinin bir müessiri vardır. Her müesser (etkilenen, kendisine tesir edilen) varlık, muhdestir. O halde Allah'ın dışında kalan herşey, Allah'ın ihdas etmesiyle muhdes; ''ibdâ'' etmesiyle de ''mübde'' (îcâd edilmiş)tir. Binaenaleyh bu nisbet, mâlik olma ve yaratma nisbeti olmuş olur.

Buna göre eğer ''Allahu Teâlâ ''gökteki kimseler'' demeyip de, niçin ''gökteki şeyler'' demiştir?'' denilirse, biz deriz ki: Maksat, kendisi dışında kalan şeylerin yaratılmış olma bakımından O'na nisbet edilmesi olup, kendisi dışında kalan varlıklar içinde de akıllı olmayan varlıklar çoğunluğu teşkil edince, Allahu Teâlâ, çoğunluğu hepsinin yerine koyarak, bunları مَا ''şey, şeyler....'' lâfzıyla beyan buyurmuştur. Yine bu şeyler Allah'a, O'nun birer mahlûku olması bakımından isnad edilmişlerdir. Bunlar, O'nun birer mahlûku olması bakımından (müessir) akıl sahibi değildirler. Binaenaleyh Allahu Teâlâ bu nisbetin kendisine yapılmasından maksadın, işte bu cihetten bir nisbet olduğuna dikkat çekmek için مَا lâfzını getirmiştir.

Bil ki âlimlerimiz, bu ayet-i kerimeyi, kulların fiillerini Allah'ın yarattığına delil getirerek, şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ'nın لَهُ مَافِي السَّمٰوٰتِ وَمَافِي الْاَرْضِ beyanı, göklerde ve yerde olan her şeyi içine alır. Kulların fiilleri de, göklerde ve yerde olan şeyler cümlesindendir. Binaenaleyh bu fiillerin de, mâlik olma ve yaratma bakımından Allah'a nisbet edilmeleri gerekir. Lâfız, bu mânaya delâlet ettiği gibi, akıl da bunu destekler. Çünkü Allah'ın dışında kalan her şey, zâtı gereği mümkin bir varlıktır. Zâtı gereği mümkin olan bir varlık ise ancak zatı gereği Vâcibu'l-vücud olan varlığın tesiri ile meydana gelir. Aksi halde, mümkin varlıkların bir müreccih olmadan da meydana gelmesi gerekir ki, bu da imkânsızdır.

Şefaat Allah'ın İzni İledir

Hak Teâlâ'nın, مَنْ ذَا الَّذِى يَشْفَعُ عِنْدَهُ اِلاَّ بِاِذْنِهِ ''O'nun izni olmadıkça, O'nun nezdinde şefâat edecek kimse yoktur'' buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Allah Katında Şefaat Meselesi

Hak Teâlâ'nın مَنْ ذَا الَّذِى sözünün mânası, istifhâm-ı inkârî (olumsuz soru)'dir. Yani, ''Allah'ın izni olmadan, hiç kimse O'nun katında şefâatçi olamaz'' demektir. Bu böyledir, çünkü müşrikler putların kendilerine şefâat edeceğini iddia etmişlerdir. Çünkü Allahu Teâlâ da onların,

مَا نَعْبُدُهُمْ إِلاَّ لِيُقَرِّبُونَآ إِلَى اللَّهِ زُلْفَى *"Biz o putlara ancak, bizi Allah'a yaklaştırsınlar diye ibadet ediyoruz"* (Zümer, 3) ve هَٰؤُلَآءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللَّهِ *"İşte bu (putlar), Allah katında bizim şefâatçilerimizdirler"* (Yunus, 18) dediklerini haber vermiş, sonra da, onların beklediklerine nail olamıyacaklarını açıklayarak, وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لاَ يَضُرُّهُمْ وَلاَ يَنْفَعُهُمْ *"Onlar, Allah'ı bırakıp da, kendilerine hiçbir zarar ve hiçbir fayda vermeyen şeylere tapıyorlar"* (Yunus, 18) buyurmuş, böylece de إِلاَّ بِإِذْنِهِ *"O'nun izni olmaksızın.."* kaydı ile istisnâ ettiği kimseler hariç, nezdinde hiç kimsenin şefâatçi olamıyacağını haber vermiştir. Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın, يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلٰئِكَةُ صَفًّا لاَ يَتَكَلَّمُونَ إِلاَّ مَنْ أَذِنَ لَهُ الرَّحْمٰنُ وَقَالَ صَوَابًا *"O gün rûh ve melekler saf halinde ayakta duracaktır. Rahman olan Allah'ın, kendilerine izin verdiğinden başkaları konuşmazlar... Onlar da doğruyu söyleyeceklerdir"* (Nebe, 38) âyetidir.

İKİNCİ MESELE
Kimler Şefaat Edecek?

Kaffâl, "Allahu Teâlâ şefaât hususunda, kendisine itâat etmeyen kimselere müsaade etmez. Çünkü, kendisine itâat edenlerle isyan edenleri bir tutması, O'nun hikmetine uygun düşmez" demiş ve bu hususta uzun uzadıya izahlar yapmıştır. Ben derim ki, şu **Kaffâl, Mûtezile**'ye çok düşkün ve onların usûllerinin güzel olduğuna inanan bir kimse.. Bununla beraber, onların usûllerini de ihatalı olarak kavrayamayan birisidir. Bu böyledir, çünkü Basra ekolünden, Allahu Teâlâ'nın büyük günah sahibini affetmesinin aklen güzel olduğunu, ancak ne var ki naklî delillerin bu affın olamıyacağına delâlet ettiğini söyleyen kimseler vardır. Durum böyle olunca, günahkârlar hakkında şefâatin olmayacağına dair aklî bir istidlalde bulunmak, onların görüşlerine göre, bir hatâdır. Hatta **Kâ'bî**'nin mezhebine göre, günah işleyen kimseleri affetmek, aklen çirkindir. Binaenaleyh böylesi bir istidlâl, ancak **Kaffâl**'in, **Kâ'bî**'nin mezhebine göre hareket etmesi halinde doğru olur.

Ne var ki, buna verilecek cevap, bunu şu yönlerden reddeder:

a) Cezâ vermek Allahu Teâlâ'nın bir hakkıdır. Hak sahibinin hakkından vazgeçmesi caizdir. Sevâb ise böyle değildir. Çünkü sevâb kulun hakkıdır. Binaenaleyh, kulun hakkını Allah'ın iskât etmesi, vermemesi caiz değildir. Basralılar bu farkı **Ka'bî**'nin şüphelerine vermiş oldukları cevapta zikretmişlerdir.

b) Kaffâl, "Allah'a itaat edenle isyan edenin bir olduğunu kabul etmek caiz değildir " sözüyle, her hususta bu ikisinin arasında fark olmaması caiz değildir diyorsa bu bir cehâlettir. Çünkü Allahu Teâlâ yaratma, hayat verme, rızık, güzel şeyleri kullarına rızık olarak ihsan etme ve isteklerini elde etmele-

rine imkân vermek hususlarında bu iki cins insan grubunu müsavî kılmıştır.

Eğer **Kaffâl**'in maksadı, "Her işte bu iki cins insanı eşit tutmak caiz değildir" demek ise, biz de zaten bunu söylüyoruz. O halde, **Kaffâl** bunu niye söylemesin? İtaat eden kimse feryâd-u figan etmez, Allah'ın azabından da çekinmez. Günahkâr kimse ise, büyük bir korku içindedir. Çoğu kez günahkâr cehenneme girer, bir müddet elem ve azâb çektikten sonra, Allahu Teâlâ, Hz. Peygamber (s.a.s)'in şefâati ile, o kimseyi o azâbtan kurtarır.

Bil ki, **Kaffâl** (r.h.), tefsir hususunda sözleri güzel, lâfızların te'vili hususunda da incelikleri anlayan dakik bir kimsedir. Fakat ne var ki Mutezile mezhebinin görüşlerini anlatmada pek fazla ileri gider. Halbuki kelam ilminden nasibi az olduğu gibi, **Mûtezile**'nin görüşlerine muttalî olmakta da nasibi azdır.

Allah Yarattıklarının Önlerindekini ve Arkalarındakini Bilir

Hak Teâlâ'nın, يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ *"O, yarattıklarının önlerindekini ve arkalarındakini bilir"* beyanı ile ilgili de iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Keşşâf sahibi şöyle der:Bu kelamda bulunan zamirler, مَا sözündeki لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ 'lara râcidir. Çünkü göklerde ve yerlerde akıllı kimseler de vardır. Veyahut da مَنْ ذَا ifâdesinin delâlet ettiği melekler ve peygamberlere râcidir.

İKİNCİ MESELE Ayetle ilgili olarak şu tefsirler yapılmıştır:

a) Mücahid, Atâ ve Süddî, مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ sözünü "Önlerindeki, yapacakları dünyevî işler"; وَمَا خَلْفَهُمْ sözünü de "ahiret işleri" şeklinde tefsir etmişlerdir.

b) Dahhâk ve Kelbî مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ ifadesini, ahirete gidecekleri ve ahiret de önlerinde olduğu için, "ahiret" mânasına; وَمَا خَلْفَهُمْ ifadesini de, dünyayı arkalarında bıraktıkları için, "dünya" manasına almışlardır.

c) Atâ'nın İbn Abbas'tan rivayetine göre **İbn Abbas,** مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ sözünü "gök ile yer arasında bulunan şeyler"; وَمَا خَلْفَهُمْ ifâdesini ise, "göklerdekiler" mânasında tefsir etmiştir.

d) مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ **lâfzının,varlıkların ecelleri sona erdikten sonra;**

وَمَا خَلْفَهُمْ 'ün ise, onları yaratmadan önce olan şeyler mânasına alınmasıdır.

e) Yaptıkları ve yapacakları hayırlar ve şerler mânasına alınmasıdır.

Bil ki bu ifadeden maksat, Allahu Teâlâ'nın cezâya veya mükâfaata müstehak olmaları bakımından kendisine şefâat edilen kimseler ile, şefâat eden kimselerin durumlarını bilmesi demektir. Çünkü Allahu Teâlâ bütün malûmatı, bilinmesi mümkün olan herşeyi bilir. O'na hiçbir şey saklı kalmaz. Halbuki şefâat eden kimseler, kendilerinin, kendisi sebebiyle Allah katında bu yüce mertebeye müstehak oldukları tâatlarının bulunduğunu; yine O'nun şefâat hususunda kendilerine izin verip vermiyeceğini ve kendilerinin bu hususta bir kızgınlığa ve bir men'e dûçar olup olmayacaklarını da, aynı şekilde bilemezler. Bu da, hiç kimsenin Allah'ın izni olmadan şefâat etmeye cesaret edemeyiceğine delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyette zikredilen şu kimselerin, melekler ile, kıyamet gününde şefâat edebilecek peygamberler, sıddîkler, şehidler ve sâlihler olması muhtemeldir.

Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiç Bir Şeyi İhata Edemez

Hak Teâlâ'nın, وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ *"(Mahlûkatı), O'nun ilminden hiçbirşeyi ihata edemezler..."* beyanı ile ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Buradaki ilimden maksat Allahu Teâlâ'nın malûmatıdır. Nitekim اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لَنَا عِلْمَكَ فِينَا , yani "Ey Allah'ım, bize bizim hakkımızdaki ilmini , yani, "mâlûmatını, bağışla!" denilmektedir. Yine, büyük, şaşırtıcı bir hadise (âyet) meydana geldiğinde, "Bu, Allah'ın kudreti, yani "makdûru" dur"denilir. Buna göre mâna, "hiç kimse Allah'ın malûmatını ihata edemez, kuşatamaz" demektir.

İKİNCİ MESELE Bazı âlimlerimiz, bu âyetle, Allah'ın ilim sıfatının bulunduğuna istidlâl etmişlerdir ki, bu istidlâl şu bakımlardan zayıftır:

a) مِنْ kelimesi "ba'ziyyet" ifâde eder. Halbuki bu kelime ayette عِلْم lâfzının başına gelmiştir. Binaenaleyh, eğer burada zikredilen ilim sözünden maksat, Allahu Teâlâ'nın ilim sıfatının bizzat kendisi olmuş olsaydı, o zaman

teb'îz ifâde eden مِنْ harf-i cerrinin, Allah'ın sıfatının başına gelmiş olması gerekirdi ki, bu imkânsızdır.

b) Ayetteki بِمَا شَاءَ.. *"Dilediği şey..."* sözü, Cenâb-ı Hakk'ın ilmi hakkında kullanılmaz; bu ancak, O'nun malûmatı hakkında kullanılır.

c) Bu âyette söz, Allah'ın malûmatı konusundadır. Bundan maksat ise, Allahu Teâlâ'nın bütün malûmatı bilmesi; mahlûkatın ise, her malûmatı değil, aksine o malûmatın pek azını bilebilmeleridir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Leys: "Bir şeyi koruyan veyahut da o şey hakkındaki ilmi en son noktaya varan kimse için, "O, onu ihata etti" denilir" demiştir. Bu böyledir, çünkü o kimse o şeyin başlangıcını ve sonunu tastamam bildiği için, ilmi, o şeyi adetâ kuşatmış gibi olur.

Hak Teâlâ'nın, إِلاَّ بِمَا شَاءَ *"O'nun dilediği miktar müstesnâ"* buyruğuna gelince, bu hususta iki görüş vardır:

a) Mahlûkat, O'nun malûmatından ancak Allah'ın kendilerine öğrettiği miktarı bilebilir. Nitekim meleklerin, لاَ عِلْمَ لَنَا إِلاَّ مَا عَلَّمْتَنَا *"Bizim, senin öğrettiğinin dışında bir ilmimiz yoktur"* (Bakara, 32) dediği nakledilmektedir.

b) Onlar "Allahu Teâlâ'nın bazı peygamberleri,gaybın bazısına muttali kılma durumu hariç, gaybı bilmezler" demektir. Nitekim Cenâb-ı Hak,

عَالِمُ الْغَيْبِ فَلاَ يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا ۝ إِلاَّ مَنِ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ فَإِنَّهُ يَسْلُكُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ رَصَدًا

"(O), gaybı bilendir. Öyle ki O, gaybine kimseyi muttali etmez. Beğenip seçtiği bir elçi (resûl) müstesnâ.." (Cin, 26-27) buyurmuştur.

El-Kürsî

Hak Teâlâ'nın, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ *"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır"* buyruğuna gelince, bil ki Arapça'da şöyle denilmektedir: Bir kimse bir şeyi üzerine alarak, ona gücü yetip de onu yapma imkânını bulduğunda وَسِعَ فُلاَنٌ الشَّيْءَ يَسَعُهُ سِعَةً denilir. Yine, bir kimsenin bir şeye gücü yetmeyip de onu üzerine alamadığı zaman, وَلاَ يَسَعُكَ هٰذَا "Bu senin yapacağın bir iş değil" denilir. Hz. Peygamber (s.a.s)'in,

لَوْ كَانَ مُوسَى حَيًّا مَا وَسِعَهُ إِلاَّ اتِّبَاعِي *"Şayet Mûsâ hayatta olsaydı, bana tâbi olmaktan başka birşey yapmazdı"* yani "başka bir şeyi üstlenmezdi" şeklindeki hadisi de, bu anlamdadır.

El-Kürsî kelimesi Arapça'da bir şeyin üst üste binmesinden ibarettir. el-Kirs kelimesi, hayvanların idrar ve kığılarının üst üste gelerek sertleşmesidir. Yine, bir yerde hayvanın idrâr ve kığıları çoğalıp üst üste birikerek, adetâ keçeleştiğinde أَكْرَسَتِ الدَّارُ ; yine bir şey üst üste gelip yığıldığında تَكَارَسَ الشَّيْءُ denilir. Yaprakları üst üste geldiği için de, kitabın formalarına الكُرَّاسَةُ denilir. el-Kürsî ise herkesçe malûm olan şeydir. Parçaları üst üste gelip birbirine bindiği o şeye "kürsî" denilmiştir.

Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar

Müfessirler bu hususta şu dört görüşe yer vermişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, gökleri ve yeri kaplayan büyük bir cisimdir...

Sonra âlimler bu hususta da ihtilâf ederek, bunlardan **Hasan el-Basrî**, "Kürsî, Arş'ın bizzat kendisidir. Çünkü serîr (divan, koltuk....) her ikisi üzerinde de oturmak mümkün olduğu için, bazen "arş", bazan da "kürsî" diye vasfedilir. Bazı âlimler de, kürsî'nin arş olmadığını, ondan başka birşey olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olanlar da, kendi aralarında ihtilâf ederek, bazıları bunun, arşın altında, yedinci semânın üzerinde olduğunu; diğer bazıları da onun yerin altında olduğunu söylemiştir ki, bu yerin altında olduğu görüşü **Süddî**'den nakledilmiştir.

Bil ki, "kürsî" lâfzı hem âyette geçmiş, hem de sahih haberlerde, arş'ın altında ve yedinci kat semânın üzerinde bulunan büyük bir cisim olarak bahsedilmiştir. Bunun dışında başka bir hüküm verilemez; binaenaleyh, bu hükme uymak gerekir.

Saîd İbn Cübeyr'ın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre O, şöyle demiştir: "Kürsî, Allah'ın ayaklarını koyduğu yerdir." **İbn Abbas**'ın kürsî'nin, Allah'ın ayaklarını koyduğu yer olduğunu söylemesi uzak bir ihtimaldir. Çünkü Allahu Teâlâ uzuv ve organlara sahip olmaktan münezzehtir. Biz, bu kitabın pekçok yerinde Allah'u Teâlâ'nın bir cisim olmadığına dair pekçok deliller zikrettik. Binaenaleyh bu rivayeti ya reddetmek veyahut da, kürsî'den muradın rûh-ı âzamın, veyahut da Allah katında kadrü kıymeti büyük olan, başka bir meleğin ayaklarını koyduğu yer mânasına hamletmek vâcibtir.

İkinci Görüş: Kürsî'den murad, Allah'ın hükümranlığı, kudreti ve mülkü demektir. Sonra bazan, "Ulûhiyyet ancak kâdir olmak, yaratmak ve yoktan var etmekle tahakkuk eder" denilir.

Araplar herşeyin aslını, kürsî diye isimlendirirler. Bazan da, hükümdarın

bizzat kendisine "kürsî" adı verilir. Çünkü hükümdar, kürsî'nin üzerinde oturur. Binaenaleyh hükümdar, oturduğu yerin adıyla adlandırılmış olur.

Üçüncü Görüş: Kürsî, ilimdir. Çünkü ilim, âlimin bir yeri (mevdı') bir vasfıdır. Bu yer de, kürsî'dir. Böylece bir şeyin sıfatı, mecazi olarak, o şeyin bulunduğu yerin ismiyle adlandırılmıştır. Çünkü ilim, kendisine itimat edilen bir hususdur. Kürsî de kendisine istinâd edilen, dayanılan bir şeydir Âlimlere أَوْتَادُ الْأَرْضِ "Yeryüzünü ayakta tutan sütunlar" denildiği gibi, kendilerine dayanıldığı, itimad edildiği için كَرَاسِيٌّ de denilmektedir.

Dördüncü Görüş: Kaffâl'in tercih ettiği görüştür. Buna göre, bundan maksat, "Allah'ın azametini ve O'nun ululuğunu tasvir etmektir." Bunu şu şekilde açabiliriz: Allahu Teâlâ insanlara, kendi zât ve sıfatlarını tarif ederken, onların hükümdarlarında ve büyüklerinde görüp alıştıkları şeylerle hitap etmiştir. Allahu Teâlâ'nın insanların hükümdarlarının evlerini tavaf ettikleri gibi, Kâbe'yi de tavaf edecekleri bir beyt yapması ve insanlara, hükümdarlarının evlerini ziyaret ettikleri gibi, kendi beytini emretmesi de bu mânadadır. Allah Haceru'l-Esved'in, yeryüzünde kendisinin sağ eli olduğunu söylemiş ve onu, insanların kendi hükümdarlarının ellerini öpmeleri gibi, öpülecek bir mahal kılmıştır. Allahu Teâlâ'nın kıyamet gününde kullarını, meleklerin, peygamberlerin ve şehidlerin huzurunda muhasebe edeceğine ve mîzanlar kuracağına dair beyanları da böyledir. İşte, aynı minvâl üzere kendisinin bir Arş'ı olduğunu belirterek, اَلرَّحْمٰنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى *"Rahman, Arş'a istivâ etti"* (Ta-ha, 5) buyurmuş, sonra da Arş'ını vasfederek, وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَآءِ *"O'nun Arş'ı, su üzerinde idi"* (Hûd, 7); وَتَرَى الْمَلٰٓئِكَةَ حَآفِّينَ مِنْ حَوْلِ الْعَرْشِ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ *"Melekleri de, Rablerini hamd ile tesbih ederek, arşın etrafını kuşatmış görürsün"* (Zümer, 75); وَيَحْمِلُ عَرْشَ رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ *"O gün Rabbinin arşını, onların üzerinde bulunan sekiz melek taşır"* (Hakka, 17) ve اَلَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَمَنْ حَوْلَهُ *"Arşı yüklenen (melekler) ile Arşın etrafındakiler...."* (Mü'min, 7) buyurmuş, daha sonra da kendisinin bir kürsîsi olduğunu söyleyerek, وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ buyurmuştur.

Sen bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki, arş ve kürsî hususunda teşbihî zannı uyandıran her lâfzin aynısı, hatta daha güçlüleri Kâbe, Kâbe'yi tavaf ve Hacerü'l-Esved'i öpme hakkında da variddir. Biz burada, Allahu Teâlâ'nın Kâbe'de bulunmaktan münezzeh olduğuna dair kesinlikle hüküm vererek maksadın Allah'ın kendi azametini ve kibriyâsını bildirmek olduğu hususunda anlaşınca, arş ve kürsî hakkındaki sözümüz de aynı olur. Bu çok açık bir cevaptır. Ne var ki, itimâd edilen görüş birincisidir. Çünkü, âyetin zahirini delilsiz olarak terketmek caiz değildir. Allah en iyisini bilendir.

Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا *"Bunları korumak O'na ağır da gelmez"* buyruğuna gelince, bil ki: Bir şey bir kimseye ağır gelip, onu zorladığı zaman, آدَهُ – يَئُودُهُ denilir. Yine أَوْدَ الْعُودَ denilir. Bu, çubuğa ağırlık verip, onu eğdiğinde söylenen bir sözdür. Buna göre mâna, "Gökleri ve yeri muhafaza etmek O'na ağır gelmez" şeklindedir.

Allah, Çok Yüce ve Çok Büyüktür

Sonra Cenâb-ı Hak, وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ *"O, çok yüce, çok büyüktür"* buyurmuştur. Bil ki, ayette ifâde edilen yücelikten maksadın "cihet" itibariyle yükseklik olması mümkün değildir. Biz buna, birçok bakımlardan işarette bulunmuştuk. Burada, önceden zikretmiş olduklarımıza şu vecihleri de ilâve edebiliriz:

Birinci Vecih:
Allah'ın Yüceliği, Mekân ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir

Eğer, âyette bahsedilen yücelik mekân itibariyle olsaydı, o zaman bu yükseklik ya kendinden üstte olan bir cihette sona ererdi, yahut da o cihette sona ermez, devam ederdi.

Birinci ihtimal bâtıldır, çünkü bu yücelik kendinden üstte olan bir cihette sona ermiş olsaydı, varlığı farz edilen bu fazlalık kısım, oraya kadarki yükseklikten daha yüce olurdu ki, bu durumda oraya kadar olan yükseklik dışında kalan herşeyden daha yüce olamaz; aksine dışında kalan şeyler daha yüce olmuş olurdu... Bu yüksekliğin sonsuz olması da imkânsızdır; çünkü sonu olmayan bir mesafenin mevcûdiyetine hükmetmek, yakînî ve aklî delillerin delâletiyle bâtıldır. Hem yine biz, sonu olmayan nihayetsiz bir mesafenin varlığını kabul ettiğimizde, bu mesafede sonsuz noktaların bulunmuş olduğu farzedilmiş olur. Bu durumda da, ya o noktada, kendinden daha yukarıda diğer bir noktanın farzedilmediği bir nokta bulunmuş olur, veyahut da olmaz... Eğer birinci ihtimal söz konusu olursa, o nokta o mesafenin bir tarafı olmuş olur. Böylece bu mesafe de sonlu olmuş olur. Biz, onu sonsuz bir mesafe olarak kabul ettiğimizde, bu da bir "hulf" (akla ve mantığa ters düşer, idrak edilemez) olur.

Eğer o noktada, kendisinden üstte başka bir nokta bulunursa, o mesafe içinde varlığı farzedilen noktaların her biri, ona nisbetle aşağı olmuş olur ve mutlak mânada da ondan yukarıda bir nokta bulunmamış olur..Bu durumda da o mesafe içinde varolduğu farzedilen noktaların hiçbirisi için kesinlikle mut-

lak mânada bir yücelik söz konusu olamaz... Bu da (maddî) yücelik vasfının bulunmasını nefyeder....

İkinci Vecih: Âlem küre şeklindedir. Durum böyle olunca, yeryüzünün iki tarafından birine nisbetle yüksek farzedilen her taraf, ikinci yüzüne nisbetle alçak olmuş olur. Böylece de son derece yüksek olmuş olan bir şey, aynı zamanda son derece alçak olmuş olur.

Üçüncü Vecih: İki şeyden birisi için bizâtihi, diğeri için de birinciye tâbi olarak bir vasıf bulunduğu zaman, vasıftaki hüküm zatı itibariyle olanda daha tam ve mükemmel olur, arızî olanda ise, daha az ve daha zayıf olur. Binaenaleyh, eğer Allahu Teâlâ için söz konusu olan yükseklik mekân itibariyle olan bir yükseklik olsaydı, o zaman kendisi sebebiyle Allah hakkında meydana gelen bu mekân yüksekliği zâti bir sıfat olmuş olur ve, yine bu yükseklik mekân itibariyle meydana gelen yüksekliğe tâbi olarak meydana gelmiş bir yükseklik olmuş olurdu. Böylece de, mekân itibariyle olan yükseklik, Allah'ın zâtının yüksekliğinden daha tam ve de mükemmel, Allah'ın yüksekliği ise noksan; O'nun dışında kalanın yüksekliği ise kâmil olmuş olurdu ki, bu da muhaldir. Bütün bu vecihler, Allahu Teâlâ'nın yükseklik ve yüceliğinin cihet itibariyle olmasının imkânsız olduğu hususunda kesin hükümlerdir.

Ebu Müslim İbn Bahr el-İsfehanî'nin, Hak Teâlâ'nın, قُلْ لِمَنْ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَالْأَرْضِ قُلْ لِلّٰهِ *"De ki, "göklerde ve yerde bulunan şeyler kimindir?" De ki, "Allah'ın..."* (En'âm, 12) âyetinin tefsiri hususunda söylediği söz ne kadar güzeldir! O, şöyle demektedir: "Bu ifâde, mekânın ve mekân oluşun hepsinin Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğunu gösterir." Daha sonra da Allahu Teâlâ, وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ *"Gündüzün ve gecenin içinde barınan her şey O'nundur"* (En'âm 13) buyurmuştur ki bu da, zaman ve zaman oluşun (zemaniyye) tamamının, Allah'ın mülkü ve melekûtu olduğuna delâlet eder. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ, yüceliğinin mekân itibariyle olmasından son derece münezzeh ve berîdir.

Allah Azîmdir

Allahu Teâlâ'nın son derce büyük اَلْعَظِيمُ olmasına gelince, bu da heybetli ve ezici (kâhir) olma ile, "kibriyâ" (ululuk, büyüklük) sahibi olması anlamındadır.

Azametinin miktar ve hacim bakımından olması imkânsızdır. Çünkü Allahu Teâlâ'nın bütün veya bazı cihetlerde sonsuz olması imkânsızdır. Çünkü sonsuz mesafelerin bulunmadığı, kesin akli delillerle sabittir. Eğer bütün ci-

hetler itibariyle sonlu olursa, o sonlu olanı kuşatan mekânları O'ndan daha büyük olmuş olur. Binaenaleyh, böyle bir şey, mutlak olarak azim (büyük) olmuş olmaz. Binaenaleyh Allahu Teâlâ, cevher ve cisimler olarak büyük ve yüce olmaktan münezzehtir. Allah, zâlimlerin söylediği şeylerden çok çok yücedir.

Dinde Zorlama Yoktur

لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِٱلطَّٰغُوتِ وَيُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ فَقَدِ ٱسْتَمْسَكَ بِٱلْعُرْوَةِ ٱلْوُثْقَىٰ لَا ٱنفِصَامَ لَهَا ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥٦﴾

"Dinde zorlama yoktur. Gerçekte, iman ile küfür apaçık meydana çıkmıştır. Artık kim tâğûtu inkâr edip de, Allah'a iman ederse,o, muhakkak ki kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır. Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir"

(Bakara, 256).

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetle ilgili iki mesele vardır:

اَلدِّين (ed-dîn) kelimesindeki eliflam hakkında âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

a) Bu eliflâm, ahd ifâde eder.

b) Hak Teâlâ'nın, فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَى *"Muhakkak cennettir onun varacağı yer"* (Naziat, 41) ayetinde olduğu gibi, مَأْوَاهُ takdirinde olup,eliflâm muzâfın ileyhden ivazdır. Yani, "Allah'ın dini..." demektir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayetin tefsiriyle ilgili şu görüşlere yer verilmiştir:

Birinci Görüş: Bu, **Ebu Müslim** ve **Kaffâl**'in görüşüdür. Bu görüş **Mutezile**'nin kaidelerine en uygun bir görüştür. Buna göre âyetin mânası, "Allahu Teâlâ iman etme meselesini mecburiliğe ve zorlamaya bağlamamış, aksine onu, kulun kudret ve irâdesine bağlamıştır. Daha sonra **Kaffâl**, maksadın bu olduğu hususunda şu şekilde istidlâl etmiştir: Allahu Teâlâ tevhîdin delillerini çok açık, gönüllere şifa verici ve her türlü mazereti sona erdirecek bir biçimde beyan edince, bundan sonra şöyle demiştir: Bu delillerin izah edilmesinden sonra kâfirin imana zorlanma-

sı ve mecbûr edilmesi durumu hariç, küfrünü sürdürme hususunda bir mazereti kalmamıştır. Bu da, bir imtihan yurdu olan şu dünyada tatbik edilmesi caiz olmayan şeylerdendir. Çünkü dine icbar ve zorlamada, imtihan ve sınamanın yok olması mânası bulunmaktadır.

Bunun bir benzeri de, Cenâb-ı Hakk'ın فَمَنْ شَآءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَآءَ فَلْيَكْفُرْ *"İsteyen iman etsin, isteyen de inkâr etsin"* (Kehf, 29):

وَلَوْ شَآءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِى ٱلْأَرْضِ كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنتَ تُكْرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi, topyekün muhakkak ki iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?" (Yunus, 99) ve

لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ۝ إِن نَّشَأْ نُنَزِّلْ عَلَيْهِم مِّنَ ٱلسَّمَآءِ ءَايَةً فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَٰضِعِينَ

"Onlar mü'min olmayacaklar diye, nerdeyse kendine kıyacaksın.. Eğer biz dileseydik, onların üzerine gökten bir ayet indirirdik de, onların boyunları bunun karşısında eğilivertirdi" (Şuarâ 3-4) âyetleridir. Allahu Teâlâ'nın bundan sonra, قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشْدُ مِنَ ٱلْغَىِّ buyurmuş olması da, bu görüşü te'kid eder. Bundan sonra geriye, ancak zorlama, mecbûr etme ve icbâr etme durumu kalır ki, teklife münafi (aykırı) olur gerekçesiyle bu da caiz değildir. İşte bu görüşün izahı bundan ibarettir.

İkinci Görüş: İkrâh, müslüman bir kimsenin kâfire, ya iman edersin ya da seni öldürürüm demesidir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ *"dinde zorlama yoktur"* buyurmuştur.

Ehl-i kitâb ile mecûsiler hakkındaki hükme gelince, cizye vermeyi kabul ederlerse, onları öldürmek caiz olmaz.

Ama diğer kâfirlerin yahudi veya hristiyan olmaları halindeki hükme gelince, fukahâ bu hususta ihtilâf ederek, bazıları, "Onlardan cizye vermeleri istenir. Cizyeyi kabul etmeleri halinde onları öldürmek caiz olmaz" demişlerdir. Bu görüşte olanlara göre, Hak Teâlâ'nın لَآ إِكْرَاهَ فِى ٱلدِّينِ buyruğu bütün kâfirler hakkında irâd edilmiş umûmî bir hüküm olmuş olur.

Fakîhlerden, "Diğer kâfirler yahudi veya hristiyan olduklarında onlara, cizyeyi kabul etmeleri teklif olunmaz" diyenler de vardır. Bu görüşe göre, bunlar hakkında "ikrâh" sahîh ve Hak Teâlâ'nın لَآ إِكْرَاهَ ifadesi de, sadece ehl-i kitaba tahsis edilmiş olur.

Üçüncü Görüş: "Savaştan sonra dini kabul eden kimselere, "O, zoraki dine girmiştir" demeyiniz. Çünkü harpten sonra o kimse dine girmeye razı olur ve İslâm'ı kabul etmesi de gerçek ve doğru olursa, o kimse mükreh sayılmaz. Buna göre âyetin mânası, "Onları ikrâha nisbet etmeyiniz" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَلاَ تَقُولُوا لِمَنْ اَلْقَى اِلَيْكُمُ السَّلاَمَ لَسْتَ مُؤْمِنًا *"Size selâm verene, "Sen mü'min değilsin" demeyiniz.."* (Nisa, 94) âyetidir.

İman ve Küfür Meydana Çıkmıştır

Hak Teâlâ'nın قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ *"Gerçekte İman ile küfür, apaçık meydana çıkmıştır"* buyruğu hakkında da, iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bir şey açık seçik ortaya çıktığında بَانَ ، اِسْتَبَانَ وَتَبَيَّنَ الشَّيْءُ denilir.

Bir şey bütün açıklığı ile meydana çıktığı zaman söylenen قَدْ تَبَيَّنَ الصُّبْحُ لِذِى عَيْنَيْنِ ifâdesi de bu mânadadır. Buna göre, kastedilenle edilmeyeni birbirinden ayırıp, açtığı için izah ve tarif de "beyân" diye adlandırılır. Arapça'da اَلرُّشْدُ kelimesinin manası, hayra isâbet ederek, onu elde etmek demektir. Kelimenin iki kullanılışı vardır: Bunlar da رَشَدَ ve رَشِدَ bablarıdır. اَلرَّشَادُ kelimesi de اَلرُّشْدُ kelimesi gibi, bir masdardır.

اَلْغَيُّ kelimesi ise, "rüşd"ün zıddına denilir. Bir kimse doğru ve müstakîm olmayan bir yola sülûk ettiğinde, غَوَى – يَغْوِى – غَيًّا وغَوَايَةً denilir.

İKİNCİ MESELE

تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ sözünün mânası, "imana delâlet eden delillerin ve hüccetlerin çok olması sebebiyle hak bâtıldan; iman küfürden; hidâyet sapıklıktan ayrıldı" demektir.

Kâdî ise: قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ ifâdesinin mânası, o, delillerle ortaya çıktı ve açık oldu; yoksa her mükellef onu kavradı, ona muttali oldu manasında değil.... Çünkü bu, zaten malûm ve bilinen bir şeydir.." demiştir. Ben de derim ki, biz تَبَيَّنَ kelimesinin manasının, ayrıldı, belli oldu, seçildi şeklinde olduğunu söylemiştik. Buna göre âyetten kastedilen mâna nakli delillerin kuvveti ve aklî delillerin desteği sayesinde, "rüşd" ile "gayy" arasında tam bir ayrılık meydana gelmiştir, şeklindedir. Buna göre lâfız da zahirine göre bir mâna almış olur.

Tâğût Ne Demektir?

Hak Teâlâ'nın, فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ *"Kim tâgûtu inkâr edip de..."* buyruğuna gelince, nahivciler tâgût kelimesinin vezninin الجَبَرُوتُ gibi, فَعَلُوت vezninde olduğunu söylemişlerdir. Tâgût kelimesinde "tâ" harfi, zaiddir. Tâgût kelimesi طغا (azdı, saptı, haddi aştı, taştı) kelimesinden iştikâk etmiştir. Bu kelimenin takdiri ise, طَغْوُوتٌ şeklindedir, ancak ne var ki fiilin lâme'l-fiili, Arapların kalbetme (kelimeyi başka bir şekle sokma) hususundaki adetlerinde olduğu gibi, ayne'l-fiiline döndürülmüştür. Meselâ اَلصَّاقِعَةُ ve اَلصَّاعِقَةُ kelimelerinde olduğu gibi... Buna göre طَغْوُوتٌ şekli طَوْغُوتٌ şekline dönüşmüştür; birinci kalıpta vâv harfi harekeli olup, ikinci kalıpta da mâkabli meftûh olduğu için, vâv harfi elif harfine çevirilmiş, böylece de طَاغُوتٌ şeklini almıştır. **Müberred** ise, "Tâgût kelimesi hakkında söylenilen görüşlerin bana göre en doğru olanı, bu kelimenin cemi olmasıdır" demiştir. **Ebu Ali el-Farisi** ise; "Durum bize göre böyle değildir. Çünkü tâgût kelimesi, رَهَبُوتٌ ، رَغَبُوتٌ ve مَلَكُوتٌ kelimeleri gibi, bir masdardır. O kelimeler müfred oldukları gibi, bu isim de cemi değil müfreddir. Bunun müfred bir masdar olduğuna, Hak Teâlâ'nın أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *"Onların dostları, tâgûttur"* (Bakara, 257) ifâdesi de delâlet etmektedir. Nitekim هُمْ رِضَاهُمْ عَدْلٌ (onlar âdildirler) veya هُمْ رِضًا (Onlar râzıdırlar) denilir. Yani burada da, cemî durumunda müfred getirilmiştir" demiştir.

Nahivciler sözlerine devâmla, bu lâfzın hem müfred, hem de cem için kullanıldığını söyleyerek şu delilleri getirmişlerdir: Hak Teâlâ'nın,

يُرِيدُونَ اَنْ يَتَحَاكَمُوآ اِلَى الطَّاغُوتِ وَقَدْ اُمِرُوآ اَنْ يَكْفُرُوا بِهِ *"Onu inkâr etmekle emrolundukları halde, yine tâğûtun huzurunda muhakeme olunmalarını isterler"* (Nisa, 60) âyetinde müfred olarak; وَالَّذِينَ كَفَرُوآ اَوْلِيَآؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *"Kâfirlere gelince, onların dostları tâğûttur"* (Bakara, 257) âyetinde de cem makamına getirilmiştir. Nahivciler sözlerine devamla şöyle derler: Bu kelimede aslolan, onun müzekker olmasıdır: Ama, Hak Teâlâ'nın,

وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ اَنْ يَعْبُدُوهَا *"Tâğût'tan ona tapmaktan kaçınıp..."* (Zümer, 17) âyetinde, bu kelimeyle اَلْآلِهَةُ "ilâhlar" manası murad edildiği için müennes getirilmiştir.

Bunu iyice anladığın zaman biz deriz ki: Müfessirler "tâgût" hakkında beş görüş zikretmişlerdir:

1) **Ömer, Mücahid** ve **Katâde**'ye göre şeytandır.

2) **Said İbn Cübeyr** kâhin olduğunu söylemiştir.

3) **Ebu'l- Âliye**'ye göre sihirbazdır.

4) Bazıları da "putlardır" demişlerdir.

5) Cinlerin ve insanların taşkınlıkları olup, azan, haddi aşan her şeydir.

Bunun tahkiki şöyledir: Bu şeylerle bir araya gelindiğinde tuğyan ve azgınlık hasıl olduğundan, bu şeyler tuğyan ve azgınlık için birer sebep olmuş olurlar. Nitekim şu âyet-i kerimede olduğu gibi: رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, muhakkak ki bu putlar, insanlardan pekçoğunu saptıttılar"* (İbrahim, 36).

Allahu Teâlâ'nın, يُؤْمِنْ بِاللَّهِ *"Ve Allah'a iman ederse"* buyruğuna gelince, bunda kâfirin önce inkârdan tevbe edip, bundan sonra iman etmesi gerektiğine bir işaret vardır.

Allahu Teâlâ'nın, فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى *"O muhakkak ki, kopmayan en sağlam kulpa yapışmıştır"* beyanına gelince, bil ki: Bir kimse bir şeye tutunduğu zaman اِسْتَمْسَكَ بِالشَّيْءِ denilir. اَلْعُرْوَةُ "kulp" kelimesinin çoğulu اَلْعُرَى dır. Meselâ şöyle denilmektedir: عُرْوَةُ الدَّلْوِ "Kovanın kulpu" ve عُرْوَةُ الْكُوزِ "kadehin kulpu.." Kulpun böyle isimlendirilmesinin sebebi ise, اَلْعُرْوَةُ kelimesinin kendisine tutunulan, temessük edilen bir şey olmasıdır. اَلْوُثْقَى kelimesi ise, اَلْأَوْثَقُ kelimesinin müennesidir. Bu, (istiâretu'l mahsûs li'l-ma'kûl) (yani: Aklî olan bir meseleyi, hissî olan bir şeye benzeterek teşbih etmektir). Çünkü bir şeyi tutmak isteyen kimse, onun kulpuna tutunur. Burada da böyledir; bu dine tutunmak isteyen kimse, ona delâlet eden delillere yapışır. İslâm'ın delilleri, delillerin en güçlüsü ve en açığı olunca, bu delillerin اَلْعُرْوَةُ الْوُثْقَى diye isimlendirilmesi gerekmiştir.

Cenâb-ı Hakk'ın لَا انْفِصَامَ لَهَا "kopmayan.." sözüne gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْفَصْمُ kelimesi, koparmaksızın bir şeyi kırmaktır. اَلْاِنْفِصَامُ kelimesi ise, فَصَمَ fiilinin mutâvaatı (edilgeni) olup, فَصَمْتُهُ فَانْفَصَمَ "Onu kırdım, o da kırıldı" denilir. Bu lâfızdan maksat ise, mübalağadır. Çunkü, bu kulpun kırılması olmayınca, koparılması ve (yerinden sökülmesi) haydi haydi olmaz..

İKİNCİ MESELE Nahivciler şöyle demişlerdir: Âyetin nazmı esasen şöyledir: بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى الَّتِي لَا انْفِصَامَ لَهَا "Kopması olmayan en sağlam kulpa.." Ama Araplar (bazan) اَلَّذِي ، اَلَّتِي ve مَنْ gibi ism-i mevsûl ve edatları izhar etmiyorlar, buna karşılık onların sılalarıyla yetiniyorlardı. Meselâ şair **Selâme İbn Cendel** şöyle demiş-

tir: وَالْعَادِيَاتُ أُسَامِي لِلدِّمَاءِ بِهَا كَأَنَّ أَعْنَاقَهَا أَنْصَابُ تُرْجِيبِ *"İftihar ederek, kendilerîyle kanlar akıtmış olduğum o savaş atlarının boynu sanki, selâmlamak için dikilmiş olan taşlar gibidir"*. Yani, الْعَادِيَاتُ الَّتِي demektir. Cenâb-ı Hak da şöyle buyurmuştur: وَمَا مِنَّا إِلَّا لَهُ مَقَامٌ مَعْلُومٌ *"Bizden istisnasız herkesin belli bir makamı vardır"* (Saffât 164). Yani مَنْ لَهُ... "ki, o kimsenin vardır" takdirindedir.

Allah İşitici ve Bilicidir

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur: وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ *"Allah hakkıyla işitici ve kemâliyle bilicidir."* Bu ifâde hakkında iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunun manası, "Allah, şehâdeteyni söyleyen kimsenin sözüyle, küfür izhar eden kimsenin sözünü duyar; mü'minin kalbindeki temiz itikâd ile kâfirin kalbindeki pis itikadı bilir" şeklindedir.

İkinci Görüş: Atâ'nın İbn Abbas (r.a.)'dan rivayet ettiğine göre, **İbn Abbas** şöyle demiştir: "Allah'ın Resûlü, ehl-i kitaptan Medine'nin etrafında bulunan yahudilerin müslüman olmalarını istiyordu. Gizli ve açık bir şekilde Allah'tan bunu dilliyordu". Buna göre وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ buyruğunun manası, Allah, "Ey Muhammed, senin duâ talebini duyuyor, buna olan istek ve gayretini biliyor" şeklinde olur.

Allah, Mü'minlerin Velisi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ ۖ وَالَّذِينَ كَفَرُوا
أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ ۗ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ
هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

"Allah, iman edenlerin velisidir. Onları karanlıklardan nûra çıkarır.. Kâfir olanların dostları ise, tâğûttur. O da onları, nûrdan karanlıklara çıkarır. İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar"

(Bakara, 257).

Bu âyette iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Veli Kelimesinin Mânası

اَلْوَلِيُّ kelimesi, ism-i fâil anlamında, feîl veznindedir. Bu kelime Arapların şu sözlerinden alınmıştır: وَلِيَ فُلَانٌ الشَّيْءَ يَلِيهِ – وَلَايَةً فَهُوَ وَالٍ وَوَلِيٌّ "Falanca bir şeyi uhdesine aldı..." Kelimenin aslı ise, yakınlık mânâsına gelen اَلْوَلْيُ kelimesinden gelir. Nitekim **Hüzelî** şöyle demiştir: وَعَدَتْ عَوَادٍ دُونَ وَلْيِكَ تَشْعَبُ *"Seni yolundan saptırmak isteyen bazı azgın kimseler, sana yaklaşmaksızın, (seni) tehdit etti."*

Yine bu kelimeden olmak üzere دَارِي تِلِي دَارَهَا denilir ki, manası, "Benim evim onun evine yakındır" demektir.

Sana sevgi ve yardım hisleriyle yaklaşıp seni hiç terketmediği için, yardımcıya da وَلِيّ **"velî"** denilmektedir.

Yine, halkın işlerini yönettiği, onlara emirler ve yasaklar çıkardığı için şehrin yöneticisine de وَالِي **"vâlî"** denilir. اَلْمَوْلَى (mevlâ) **"efendi"** kelimesi de bu kökten gelmektedir.

Bundan dolayı, dostluğun zıddı anlamında olmak üzere, bir şeyi aştığında, tecavüz ettiğinde söylenilen عَدَا الشَّيْءَ ifâdesinden gelen اَلْعَدَاوَةُ kelimesi kullanılır. İşte bundan dolayı **"velâyet"** (dostluk), "adâvet"in (düşmanlığın) zıddı olmuştur.

İKİNCİ MESELE

Bizim âlimlerimiz bu âyet ile, Allahu Teâlâ'nın din hususunda mü'mine olan lütuflarının kâfire olan lütuflarından daha fazla olduğuna istidlâl etmişler ve şöyle demişlerdir: Bu ayet-i kerime, Allahu Teâlâ'nın kesin olarak mü'minlerin dostu olduğuna delâlet etmektedir. Malûmdur ki bir şeyin velisi olan kimse, insanın faydasına ve elde etmek istediği amaç doğrultusunda işlerinin yolunda gitmesine vesile olabilecek olan şeyleri üstlenmiş olan kimse demektir. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak,

يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوٓا اَوْلِيَآءَهُ اِنْ اَوْلِيَآؤُهُ اِلاَّ الْمُتَّقُونَ *"Onlar, onun hizmetine ehil olmadıkları halde, Mescid-i Haram'dan men edip duruyorlar... O'nun hizmetine ehil olanlar, ancak müttakîlerdir"* (Enfâl, 34) buyurmuş, Mescid-i Haram'ın bakımını yapıp orayı şenlendiren kimseyi O'nun dostu, velisi addetmiş; kâfirlerin ise O'nun dostu olabilmelerini reddetmiştir.

Velî'nin mânası "faydalı işleri tekeffül eden, üstlenen kimse" olup, Allahu Teâlâ da kendisini, hususî olarak mü'minlerin dostu yapınca, Allahu Teâlâ'nın kâfirlerin işlerini tekeffül etmesinden daha fazla olarak, mü'minlerin işlerini uhdesine almış olduğunu anlarız.

Allah'ın Lütfu Hakkında Mûtezile'nin İddiası

Mûtezile'ye göre ise, Allahu Teâlâ hidâyet, tevfik ve lütuflar hususunda mü'min ile kâfire müsavi davranmıştır. Oysa ki bu âyet, onların görüşlerini iptal etmektedir. Mû'tezile şöyle demiştir: Bu tahsis, şu vecihlerden birine hamledilebilir:

Birinci Vecih: Bu, lûtufların fazlalığı manasına hamledilmiştir. Nitekim Hak Teâlâ bu hususu, وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى *"Hidayete erenlerin ise, hidayetlerini arttırmıştır"* (Muhammed, 17) sözüyle belirtmiştir. Aklî bakımdan ise bunun izahı şöyledir: Hayır ve tâatın bir kısmı, diğerlerine sebep olur. Bu böyledir, çünkü mü'min bir kimse, içinde va'z-u nasihat yapılan bir mecliste bulunduğu zaman, onun kalbi huşû, huzu' ile dolup bir hüzne bürünür. Böylece de onun durumu, küfür ve isyanlarla kalbi katılaşmış kimsenin durumundan farklı olur. Bu da, mü'min için olabilecek lütufların, başkası için olamıyacağını gösterir. Böylece, Allah'ın sadece mü'minlerin dostu olması bu mânaya hamledilmiş olur.

İkinci Vecih: Allahu Teâlâ mü'min kimseleri ahirette mükâfaatlandırır ve devâmlı nimetleriyle büyük lütuflarını onlara tahsis eder. Böylece âyette bahsedilen tahsis bu mânaya hamledilmiş olur.

Üçüncü Vecih: Allahu Teâlâ, herkesin faydasına olan şeyleri eşit olarak tekeffül etmiş olması mânasında, her ne kadar herkesin velîsi ise de; ne var ki bu velâyetten istifâde edenler mü'min kimselerdir. Böylece Cenâb-ı Hakk'ın, هُدًى لِلْمُتَّقِينَ *"Müttakiler için bir hidâyettir"* (Bakara, 2) âyetinde de olduğu gibi, bu âyet mü'minlere tahsis edilmiştir.

Dördüncü Vecih: Allahu Teâlâ, mü'minleri sevmesi mânasında, mü'minlerin velisidir. Allah'ın mü'minleri sevmesinden maksad ise, mü'minlerin kendilerini değil, mü'min kullarının zâtına olan tazimlerini takdir etmesidir.

Lûtuf Konusunda Ehl-i Sünnetin Onlara Cevabı

Âlimlerimiz Mû'tezile'nin birinci görüşlerine şu şeklide cevap vermişlerdir: Lütufların fazlalığı mümkün olduğu müddetçe, lütuf, size göre vâcibtir. Halbuki Allahu Teâlâ'nın mü'min kimseler hakkında eda edeceği bir vâcib yoktur. Bu mâna kâfir hakkında, zaten tam mânasıyla mevcuttur. Hatta mü'min kendisi vesilesiyle Allah'ın bu fazla lütfunu elde edeceği şeyleri yapmıştır. İkinci sualleri olan Allah'ın ahirette mü'mini mükâfaatlandırması yorumu da uzak bir ihtimaldir. Çünkü mü'minlere ahirette mükâfaat verilmesi, Allah'a vâcibtir[81]

81) Elimizdeki nüshadaki ibare böyledir. (Çev.)

Binaenaleyh mü'minlerin velisi, bu sevâbı Allah üzerinde bir hak gören kimse olur. Böylece de, o kimsenin velisi kendisi olur; Allah ise onun velisi olmaz.

Üçüncü sual ki Allah'ın velâyetinden faydalananın mü'min olduğudur. Ona da şu şekilde cevap veririz: Velâyet konusunda, kendisi sayesinde mü'minin kâfirden ayrıldığı bu husus, Allah'tan değil, kuldan sudûr etmiş olur. Binaenaleyh bu görüşe göre kulun velisi, başkası değil, bizzat kendisi olur.

Dördüncü suale, yani velayetin burada muhabbet manasına geldiği iddasına cevâbımız ise şöyledir: Muhabbetin mânası, mükâfaat vermektir. Bu, aynı zamanda, ikinci sorudur. Biz buna ikinci sorunun cevâbıyla cevap vermiş olduk.

Allah Mü'minleri Karanlıktan Nura Çıkarır

Hak Teâlâ'nın, يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ *"Onları karanlıklardan nûra çıkarır"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'dır.

Müfessirler, âyette bahsedilen "zulumât" ve "nûr" kelimesinden maksat, küfür ve imandır. Böylece bu âyet, Allahu Teâlâ'nın insanı küfürden çıkarıp, imana sokan bir zât olduğu hususunda sarîh bir delil olmuş olur. Böylece de imanın, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmesi gerekir. Çünkü iman, şayet kulun yarattığı bir fiil olsaydı, o zaman kul kendisini küfürden çıkarıp, imana sokan kimse olmuş olurdu ki, bu da ayetin sarîh beyanına ters düşerdi.

Mû'tezile, buna şu iki şekilde cevap vermiştir:

a) Karanlıklardan çıkarıp nûra sokmak, deliller getirmek, peygamberler yollamak, kitaplar indirmek, imana en beliğ bir şekilde teşvik edip küfürden de aynı şiddette sakındırma manasına hamledilmektedir.

Kadî şöyle der: Allahu Teâlâ, putlar her ne şekilde olursa olsun insanların sapmalarına sebep olduğu için, رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, muhakkak ki onlar, insanlardan çoğunu saptırdılar"* (İbrahim, 36) âyetinde saptırma işini putlara nisbet etmiştir. Binaenaleyh, iman eden kimseler için Allah'ın yaratmış olduğu sebeplerin güçlü olmasına rağmen, karanlıklardan nûra çıkarma işinin Allah'a nisbet edilmesi daha münasip olur.

b) Karanlıktan nûra çıkarma işinin " Allahu Teâlâ'nın, insanları cehennemden cennete döndürmesi" mânasına hamledilmesidir. Kadî: "Bu, haki-

kate daha yakındır; çünkü ahirette bu konuda meydana gelecek olan şeyler, Allah'ın fiillerindendir. Dolayısıyla sanki o şeyi Allah yapmış olur" demektedir.

Mutezile'nin bu görüşlerinden birincisine, şu iki hususla cevâp veririz:

1) Bu nisbet, fiilde hakikat, teşvik ve terğibde mecaz ifâde eder. Aslolan, lâfzı hakikate hamletmektir.

2) Bu teşvik etmeler, eğer vesileyi tercih etmede müessir olursa, râcih olan sebep vâcib, mercûh olan (terkedilen) ise imkânsız olur. Bu durumda da Mutezile'nin görüşü bâtıl olmuş olur. Eğer o vesilenin tercihte bir tesiri yoksa, bunun "çıkarma" diye adlandırılması doğru olmaz.

İkinci görüşleri de şu iki bakımdan reddedilmiştir:

a) Vakıdî: "En'âm sûresindeki, وَجَعَلَ الظُّلُمَاتِ وَالنُّورِ *"Karanlıkları ve aydınlığı yarattı"* (En'âm 1) ayeti dışında Kur'an'da geçen bütün مِنَ الظُّلُومَاتِ إِلَى النُّورِ tabirlerinden Allahu Teâlâ küfür ile imanı kastetmiştir. Çünkü En'âm sûresindeki bu ifâdeyle Allah, gece ve gündüzü kastetmiştir" diyerek, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Allah, küfrü, idrâk etmeye mâni olma hususunda adetâ zulmet gibi olduğu için, bir "zulmet"; imanı da, anlamanın ve idrak etmenin bir sebebi olduğu için, bir "nûr" olarak kabul etmiştir."

b) Mü'mini ateşten döndürüp cennete sokmak, Mutezile'ye göre, Allah'a vâcib olan bir iştir. Binaenaleyh lâfzı bu mânaya hamletmek caiz değildir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ buyruğunun zâhiri, onların önce küfürde olduklarını, daha sonra da, Allahu Teâlâ'nın onları küfürden çıkarıp imana sokmuş olmasını iktiza eder. Sonra, burada da iki görüş vardır:

Ayetin Nüzul Sebebi

Birinci Görüş: lâfzın zâhirine hamledilmesidir. Bu da, bu âyetin, kâfir olup daha sonra müslüman olan kimseye tahsis edilmesi hususudur. Bu görüşte olanlar, âyeti kerimenin sebeb-i nüzûlü hakkında pek çok rivayetlerde bulunmuşlardır.

a) Mücâhid şöyle demektedir: "Bu âyet, Hz. İsa'ya iman edenlerle küfreden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Binaenaleyh, Allahu Teâlâ Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamber olarak gönderince, Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul etmeyenler Hz. Muhammed'e iman etmişler; Hz. İsa'ya iman edenler de Hz. Muhammed (s.a.s.)'i kabul etmemişlerdir.

b) Âyet, hristiyanların usulüne göre Hz. İsa'ya iman edip, daha sonra da Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden kimseler hakkında nâzil olmuştur. Böylece, onlar Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman ettiklerinde, Hz. İsa'ya olan imanları bir zulmet ve bir küfür gibi olmuş olur. Çünkü Hz. İsa'da hem beşeriyyet, hem de ulûhiyyet vasfının bulunduğuna, ittihâda inanmak, küfürdür. Halbuki Allahu Teâlâ, o kimseleri o zulmetten çıkarıp, İslâm'ın nûruna sokmuştur.

c) Âyet, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman etmiş olan, bütün kâfirler hakkında nâzil olmuştur.

İkinci Görüş: Lâfzın, ister o iman küfürden sonra olsun, isterse böyle olmasın, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e iman eden herkese hamledilmesidir. Bunu şu şekilde izah edebiliriz: Her ne kadar onlar kesinlikle karanlık içinde olmasalar dahi, Allahu Teâlâ'nın onları karanlıklardan çıkarıp, nûra sokmuş olduğunun söylenmesi de uzak bir ihtimal değildir[82]. Bunun böyle olduğuna hem Kur'an-ı Kerim, hem hadis-i şerif, hem de örf delâlet etmektedir.

Bu hususun Kur'an'dan delili,Hak Teâlâ'nın,
وَكُنتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنْهَا *"Siz, ateşten bir uçurumun kenârında idiniz de, Allah sizi kurtardı"* (A. İmran, 103) âyetidir. Onların, asla ateşin içinde olmadıkları herkesin malûmu olan bir hususdur.

Yine Hak Teâlâ, لَمَّآ آمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ *"Onlar iman edince, onlardan rüsvaylık azabını giderdik"* (Yûnus, 98) buyurmuştur. Halbuki, onlara herhangi bir azâb kesinlikle inmemişti. Allahu Teâlâ, Yusuf (a.s.)'un kıssası hakkında da, إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَّا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ *"Muhakkak ki ben, Allah'a iman etmeyen bir topluluğun dinini terkettim"* (Yusuf, 37) buyurmuştur. Halbuki Yûsuf (a.s.), asla o dinden olmamıştı.. Ve yine,
وَمِنكُم مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ *"Ve sizden kimisi de, ömrün en aşağı olanına götürülür"* (Nahl, 70) buyurmuştur. Halbuki onlar asla, ömrün en aşağı ve en rezilinde olmadılar..

Bunun hadisten delili ise, Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şu hususlardır:

Hz. Peygamber (s.a.s.)," أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ *diyen bir kimseyi duyduğunda, "Fıtratına göre söyledi.." O adam,* أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ *dediğindeyse, ateşten kurtuldu."*[83] dedi. O kimsenin ateşin içinde olmadığı herkesçe bilinen bir hususdur.

---

82) Tefsirin metninde, bu ifade, يخرجهم من النور إلى الظلمات şeklinde idi. Ancak, siyâk ve sibaktan hareket ederek, ifadenin يخرجهم من الظلمات إلى النور şeklinde olması gerektiğine kanaat getirdik. (Ç.)
83) Müslim, Salât 9(1/288).

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ashâbına dönerek,
تَتَهَا فَتُونَ فِي النَّارِ تَهَافُتَ الْجَرَادِ وَهَا أَنَا آخِذٌ بِحُجَزِكُمْ... *"Çekirgelerin düşüşü gibi ateşe düşüyorsunuz. Ben de sizi ateşe düşmekten korumak için, eteklerinizden tutuyorum"*[84] demiştir. Onların ise, ateşe üşüşmedikleri herkesin malûmudur.

Örfden delile gelince, bu şöyle olur: Baba, bütün malını infak edip harcadığı zaman, oğlu ona, "Sen beni malından çıkardın", yani, "Malından bana hiç birşey bırakmadın, beni mahrum ettin" der. Bundan maksat, oğlu o malın içindeydi de, babası onu onun içinden çıkardı, demek değildir.

Bu işin hakikatı şudur: Kul, Allah'ın tevfikinden uzak kalırsa, karanlıklar içine düşer.. Böylece de Allahu Teâlâ'nın tevfiki, o karanlıkların o kimseden savuşup gitmesine sebep olur. Savuşturma ile ortadan kaldırma arasında bir tür benzerlik bulunmaktadır. Binaenaleyh bu üslûp, "çıkarmak" ve "uzaklaştırmak" fiillerinin de savuşturma ve kaldırma (def ve ref) manasında kullanılabileceklerini gösterir.

Kâfirlerin Dostları Tâğut'tur

Hak Teâlâ'nın, وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ *"Kâfir olanların dostları ise, tâğuttur"* buyruğuna gelince, bil ki **Hasan el-Basri** bu ifadeyi أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّوَاغِيتُ şeklinde okumuş ve bu şekilde okunacağına, bundan sonra gelen يُخْرِجُونَهُمْ lâfzıyla istidlâl etmiştir. Ne var ki bu, Mushaf'a muhalif, şazz bir kıraattir. Hem biz, bu lâfzın iştikâkı meselesinde, bu kelimenin cemi (çoğul) bir lâfız değil, müfred olduğunu açıklamıştık.

Hak Teâlâ'nın, يُخْرِجُونَهُمْ مِنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ *"O da onları, nûrdan karanlıklara çıkarır"* âyetine gelince, Mutezile bu âyetle küfrün Allah'tan olmadığına istidlâl etmişlerdir.

Bizim alimlerimiz de şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ, ittifâkla mecazi olarak nûrdan çıkarıp karanlıklara sokmayı tâğûtlara nisbet etmiştir. Çünkü görüşlerin en açığına göre, tâgûttan murad, puttur. Bunu, Hak Teâlâ'nın, رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ *"Rabbim, putlar, insanlardan çoğunu saptırdılar"* (İbrahim, 36) âyeti de te'yîd eder. Bu âyette Allahu Teâlâ, saptırma işini putlara isnad etmiştir. Bu nisbet, hem bize hem de size göre ittifakla mecazî bir nisbet olunca, bu sizin lehinize bir delil olmaktan çıkar.

---

84) Buhârî, Rikâk 26; Müslim, Fedâil, 17-18 (4/1789).

Sonra Hak Teâlâ, أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ *"İşte onlar, cehennemliktirler. Orada ebedî kalıcıdırlar"* buyurmuştur. Bu ifâdenin sadece kâfirlere yönelik olması muhtemel olduğu gibi, hem kâfirlere, hem de putlara yönelik olması, böylece de hepsi için bir vaîd ve men ifâde etmesi muhtemeldir. Çünkü أُولَٰئِكَ lâfzı çoğul olup zikredilen şu iki cinse de râci olması doğru olunca, bu ifâdenin ikisine birden raci olması gerekir. Allahu Teâlâ doğruyu en iyi bilendir.

Üç Kıssa

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ
رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ ۖ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ
مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ ۗ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾
أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىٰ يُحْيِي هَٰذِهِ اللَّهُ
بَعْدَ مَوْتِهَا ۖ فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ ۖ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ ۖ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا
أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَىٰ طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ ۖ
وَانظُرْ إِلَىٰ حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ ۖ وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ
نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا ۚ فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah kendisine hakimiyet verdiği için, İbrahim ile Rabbi hakkında çekişeni görmedin mi? Hani İbrahim: "Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür" deyince O: "Ben de diriltir, öldürürüm" demişti. İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir" deyince ise, o kâfir şaşırıp kalmıştı. Allah zâlimler gürûhuna hidayet etmez. Yahut o kimse gibisini ki, o, çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, "Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?" demiş, Allah da onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra da diriltmiş. (Ona), "ne kadar kaldın?" deyince, o da "bir gün, yahud bir günden az" diye

söylemişti. Allah: "Hayır, yüz yıl kaldın. İşte, yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Bir de merkebine bak.. İşte böyle yapmamız, seni insanlara ibret nişânesi kılmamız içindir. (Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz" dedi.. O (merkeb dirilip eski haline geldiği) kendisine apaçık belli olduğu zaman şöyle dedi: "Biliyorum ki, Allah şüphesiz herşeye hakkıyle kâdirdir"

(Bakara, 258-259).

Bil ki Allahu Teâlâ burada üç kıssadan bahsetmiştir. Bunlardan birincisi yaratıcı zâtı tanımayı, ikincisi ve üçüncüsü ise haşr, neşr ve ba'si isbat etmeyi açıklama hususundadır.

Birinci Kıssa:
Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası

Birinci kıssa Hz. İbrahim (a.s.)'in kendi zamanında yaşayan hükümdar ile münazarası olup, işte bu, tefsir etmekte olduğumuz ayettir.

Hak Teâlâ'nın أَلَمْ تَرَ *"Görmedin mi?"* hitabı, muhatabı taaccüb etmeye davet eden bir kelime olup, lâfzı ise istifhâm lâfzıdır. Bu tıpkı, أَلَمْ تَرَ إِلَى فُلَانٍ كَيْفَ يَصْنَعُ denilmesi gibidir. Bunun mânası, "Şu işi yapma hususunda, falanca gibisini gördün mü?" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, إِلَى الَّذِي حَآجَّ إِبْرٰهِيمَ *"İbrahim ile Rabbi hakkında çekişen..."* buyruğuna gelince, bu hususta **Mücahid**, âyette الَّذِي ilgi zamiriyle bahsedilen bu kimsenin **Nemrûz** (Nemrûd) **İbn Kenân** olduğunu söylemiştir ki bu, büyüklük taslayan ve rubûbiyyet iddiasında bulunan ilk kimsedir. Âlimler, bu çekişmenin ne zaman olduğu hususunda ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre bu, putları kırdığında ateşe atılmadan önce olmuştur. Bu görüş **Mukâtil**'den rivayet edilmiştir.

Bazıları da, bunun Hz. İbrahim ateşe atıldıktan sonra olduğunu söylemişlerdir.

"اَلْمُحَاجَّةُ" muğâlebe (karşılıklı) galebe çalmak isteme"dir. حَاجَجْتُهُ فَحَجَجْتُهُ denilir. Yani "Onunla hüccetleştim ve onu yendim.." Hak Teâlâ'nın فِي رَبِّهِ ifâdesindeki zamirin, Hz. İbrahim'e râci olması muhtemel olduğu gibi, ta'n eden kimseye (Nemrûz'a) râci olması da muhtemeldir. Birinci ihtimal daha açıktır. Nitekim Hak Teâlâ, وَحَآجَّهُ قَوْمُهُ قَالَ أَتُحَآجُّوٰنِّي فِي اللّٰهِ *"Kavmi ona hüccet getirmeye kalkıştı. O dedi ki: "Allah hakkında mı benimle çekişiyorsunuz?"*

(En'âm 80) buyurmuştur. Bunun manası, "Kavmi, Rabbi hususunda onunla çekişmiştir" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ *"Allah kendisine mülk verdiği için"* ifâdesine gelince, bil ki bu ifâde hakkında şu iki görüş belirtilmiştir.

Birinci Görüş: آتَاهُ ifâdesindeki hâ zamiri, İbrahim (a.s.)'e râ'cidir. Yani, "Allahu Teâlâ İbrahim'e mülk verdi" demektir. Bu görüşte olanlar kendi görüşlerine şu hüccetleri getirmişlerdir.

Birinci Hüccet: Hak Teâlâ'nın,
فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا *"Muhakkak ki biz İbrahim âilesine kitâp ve hikmet verdik. Ve onlara, büyük bir mülk verdik"* (Nisa, 54) âyetidir. Yani, "nübüvvet ve Allah'ın dinini ayakta tutma hususunda bir hükümranlık verdik.." demektir.

İkinci Hüccet: Allahu Teâlâ'nın,kendisinin Rab olduğunu iddia eden kâfirlere mülk vermesi câiz değildir.

Üçüncü Hüccet: Zamirin zikredilen iki şeyden en yakın olanına râci olması vâcibtir. İbrahim (a.s.), zikredilen iki şeyin, zamire daha yakın olanıdır. Binaenaleyh bu zamirin Hz. İbrahim'e râci olması gerekir.

İkinci Görüş: Bu müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. Buna göre, zamir Hz. İbrahim'le çekişen o kimseye râcidir. Bu görüşte olanlar, birinci görüştekilerin birinci delillerine, "Bu âyet, mülkün Hz. İbrahim'in soyu içinde bulunduğuna delâlet eder. Ayette, mülkün Hz. İbrahim'de bulunduğuna dair bir delâlet yoktur" diye cevap vermişlerdir.

İkinci hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: Buradaki mülkten murad, dünyada geniş imkân sahibi olmak, muktedir olmak ve zengin olmaktır. Tecrübe de, Allahu Teâlâ'nın bütün bu şeyleri bazan kâfirlere de verdiğine delâlet etmektedir. Allahu Teâlâ'nın o kimseye, mü'minken mülkü vermiş olması, daha sonra da o kimsenin Allah'ı inkâr etmiş olmasının söylenmesi niçin caiz olmasın?

Üçüncü hüccetlerine de şu şekilde cevap verirler: İbrahim (a.s.), zamire, zikredilen iki şeyin her ne kadar en yakını ise de, ne var ki pekçok rivayet Hz. İbrahim'le mücadele eden şahsın hükümdar olduğu istikametinde varid olmuştur. Binaenaleyh zamirin, işte bu bakımdan o kimseye râci olması daha münasiptir.

Sonra bu ikinci görüşte olanlar, kendi görüşlerine şu hususları delil getirmişlerdir:

a) Allahu Teâlâ'nın أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ ifâdesi, şu üç manaya muhtemeldir: Bu manalardan herbiri, "Biz zamirin Hz. İbrahim'e değil, o melîke ait olduğunu söylediğimiz zaman" doğru olur.

Bu te'villerden biri, mânanın şu şekilde olmasıdır: "Mülkün ona (o melike) verilmesi, onu şımartmış, onun büyüklük taslayıp azmasına sebep olmuş, böylece de o, bundan dolayı çekişmiştir" mânasında olmak üzere, "Allahu Teâlâ ona mülk verdiği için, Rabbi hususunda o, Hz. İbrahim'le çekişmiştir." Bu mânanın da, ancak azgın bir hükümdara uygun düşeceği malûmdur.

İkinci te'vil, mânanın şöyle olmasıdır: O, Rabbinin kendisine mülk vermesine bir şükür olsun diye, Rabbi hususunda çekişmeye başladı.. Nitekim, عَادَانِي فُلَانٌ لِأَنِّي أَحْسَنْتُ إِلَيْهِ denilir. Bu sözden maksad, "kişinin iyilik yapmasından dolayı o kimseye dost olması gerekirken, o bunun aksini yapmıştır" şeklindedir.Bunun bir benzeri de Cenâb-ı Hakk'ın, وَتَجْعَلُونَ رِزْقَكُمْ أَنَّكُمْ تُكَذِّبُونَ *"Şükredeceğinize rızkınızı yalanlıyorsunuz"* (Vakıa, 82) âyetidir. Bu te'vil de peygambere yakışmaz. Çünkü mülk ister bulunsun, ister bulunmasın, peygamberin hüccetleşmesi vâcib olur. Ama, şu azgın, haddi aşan hükümdara gelince, onun, büyük bir mülkü olduktan sonra bu taşkın azgınlığını izhar etmesi uygun olur. Böylece Hak Teâlâ'nın, أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ *"Allah kendisine mülk verdiği için..."* buyruğunun mânâsı ancak, o zamiri azgın melike hamlettiğimizde doğru olacağı sabit olur.

b) Bu ayetten maksat, Hz. İbrahim (a.s.)'in hak dine açıkça davet etmesi hususundaki durumunun mükemmelliğini açıklamaktır. Kâfir olan kimse heybetli bir sultan, Hz. İbrahim de melîk olmadığı zaman, bu mâna, İbrahim (a.s.)'in melik kabul edilmesi halinden daha mükemmel olur. Kâfir Nemrûd melik olduğuna göre, bizim, yukarıda zikrettiğimiz hükmün kabul edilmesi gerekir.

c) **Ebu Bekr El-Esamm**'ın zikrettiği husustur. Bu da, "Hz. İbrahim (a.s.), şayet melik olsaydı, kâfir olan **Nemrûd**, iki adamdan birisini öldürüp diğerini serbest bırakmazdı. Aksine Hz. İbrahim (a.s.), ona bu hususta, şiddetle karşı çıkardı. Hatta İbrahim (a.s.)'in bu işi yapmaması hususunda kâfiri zorlaması gerekirdi" şeklindedir.

Kâdî şöyle demiştir: "**Esamm**'ın yaptığı bu istidlâl zayıftır. Çünkü Hz. İbrahim (a.s.)'in din ve mucizeler izhar etme hususunda melik ve sultan; bu kâfirin de zulüm hususunda melik, muktedir ve sultan olduğunun ileri sürülmesi de muhtemeldir. İşte bu sebepten dolayı kâfir olan **Nemrûd**, iki adamdan birisini öldürebilmiştir. Yine, o iki adamdan birini kısastan dolayı öldürmüş; di-

ğerini de kendisine kısas gerekmediğinden veyahut da diyet vermiş olmasından ötürü serbest bırakmış olması da caizdir".

Cenâb-ı Hakk'ın, أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ *"Ben de diriltir, öldürürüm"* buyruğu da, bir haber ve bir va'iddir. Kur'an'da kâfirin bunu bizzat gerçekleştirdiğine dair herhangi bir delil yoktur. İşte bu da, bu meseleyle ilgili bir husustur.

Hak Teâlâ'nın, إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ *"Hani İbrahim: "Benim rabbim hem diriltir, hem öldürür"* demişti" ifâdesiyle ilgili de birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hz. İbrahim'in Allah'ın Varlığını İsbatı

Zâhir olan odur ki, bu,zikredilmeyen fakat önceden geçmiş olan bir soruya verilmiş olan cevaptır. Bu böyledir, çünkü peygamberlerin hak dine davet için peygamber olarak gönderildikleri, malûm olan bir husustur. Binaenaleyh Hz. İbrahim peygamber olduğunu öne sürdüğünde, bu iddiâyı kabul etmeyen kimse, O'ndan âlemin bir İlâhının bulunduğunu isbat etmesini ister. Görmez misin ki; Hz. Musa (a.s.), إِنَّا رَسُولُ رَبِّ الْعَالَمِينَ *"Muhakkak ki ben âlemlerin Rabbinin peygamberiyim"* (Şuarâ, 16) dediği zaman, **Firavun** وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ *"Alemlerin Rabbi nedir?"* (Şuarâ, 23) demişti. Bunun üzerine **Hz. Musa** (a.s.), رَبُّ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا *"Göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin Rabbidir"* (Şuarâ, 24) ifâdesiyle Allah'ı ispat hususunda delil getirmiştir. Burada da böyledir. **Hz. İbrahim** peygamberliğini açıklayınca **Nemrûd**, "Rabbin kimdir?" der. Bunun üzerine **Hz. İbrahim**, *"Rabbim hem dirilten, hem de öldüren zâttır"* der. Ne var ki olay bu hususa delâlet ettiği için, bu cevâbın sorusu hazfedilmiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. İbrahim'in delili son derece yerindedir. Çünkü Allah ancak, kâdir olan kimselerden hiç birinin ortak olamayacağı fiilleri vasıtasıyla bildirilebilir, tanıtılabilir. Diriltip öldürme de, işte böyle bir fiildir. Çünkü mahlûkât, bu iki işi yapmaktan acizdir. İradeden sonra, ilim zaruridir. Binaenaleyh, kendilerini gördüğün şu muktedir kimselerden başka bir müessirin bulunması gerekmektedir. Bu müessir de, yâ "mûcib" (Zâtı icabı yapan, bir anlamda iradesi mutlak olmayan),ya "muhtar" (hür) mutlak irâde sahibi) olur. Birincisi bâtıldır, çünkü onun devam etmesinden, eserinin de devâm etmesi gerekir. Bu durumda, diriltmenin öldürmeyle; öldürmenin de diriltmeyle değişmemesi gerekirdi.

İkincisine gelince, bu şöyledir: Biz, canlıların muhtelif şekilleri, uzuvları, vasıfları, karakterleri ve özellikleri olduğunu görüyoruz. Mûcib-i bi'z-zât'ın tesiri, bu şekilde olmaz.. Binaenaleyh, diriltmek ve öldürmek fiilleriyle, şu canlı-

ları diriltme ve öldürme işinde kudret ve ihtiyâr yoluyla etkili olan başka bir varlığın bulunmuş olduğunu anlamış oluruz. Ki bu da, Allahu Teâlâ'dır. Bu Allahu Teâlâ'nın, kitabının pekçok yerinde zikretmiş olduğu güçlü ve sağlam bir delildir. Nitekim Hak Teâlâ,

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ ۝ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَكِينٍ ۝ ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ ۝ ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَٰلِكَ لَمَيِّتُونَ ۝ ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ ۝

"Andolsun ki biz, insanı çamurdan (süzülmüş) bir hülâsadan yarattık. Sonra onu, sağlam bir karargâhta bir nutfe haline getirdik. Sonra o pıhtıyı bir "alaka" haline getirdik. Derken o "alaka" yı bir çiğnem et parçası yaptık; o bir çiğnem eti de kemik haline getirdik. Sonra da o kemiklere et giydirdik. Bilâhare onu, başka bir yaratılışla inşa ettik. Suret yapanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir! Sonra siz muhakkak ki bundan sonra ölüler haline geleceksiniz. Sonra siz, kıyamet gününde muhakkak ki diriltileceksiniz" (Mü'minûn, 12-16);

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ ۝ ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ *"Andolsun ki biz insanı en güzel bir yapıda yarattık. Sonra onu, aşağıların aşağısına indirdik"* (Tîn, 4-5) ve الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ *"Ölümü ve hayatı yaratan..."* (Mülk, 2) buyurmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bir kimse şöyle diyebilir: Allahu Teâlâ, bazı âyetlerinde ölümü hayattan önce zikretmiştir. Meselâ bunlardan birkaçı şu ayetlerdir:

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ *"Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? Halbuki siz ölü idiniz de, O diriltti"* (Bakara, 28); الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ *"Ölümü ve hayatı yaratan.."* (Mülk, 2) ve Hz. İbrahim'in Allah'ı medh-ü senâ ederken söylediği, وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ *"Beni öldüren, sonra da dirilten O'dur..."* (Şuarâ, 81)..O halde neden bu âyette, hayatı ölümden önce zikrederek, رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ *"Benim Rabbim hem diriltir, hem öldürür" demiştir?*

Cevap: Delil getirmeden maksat, Allah'a davet etmek olunca, delilin son derece açık olması gerekir. Hiç şüphe yok ki, hayat halinde hilkatin hayranlık uyandıran şeyleri daha çok,ve insanların buna muttali olması daha mükemmeldir. Binaenaleyh burada hayatın daha önce zikredilmesi gerekir.

Hak Teâlâ'nın أَنَا أُحْيِي وَأُمِيتُ *"Ben de diriltir, öldürürüm"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Nakledildiğine göre **İbrahim** (a.s.), böyle bir hüccet ile istidlâl edince, kâfir olan o kral, iki şahsı çağırtarak, birisini öldürür, diğerini serbest bırakır ve, "Ben de diriltip öldürüyorum" der. İşte tefsirlerde nakledilen budur. Bana göre bu, uzak bir ihtimaldir. Çünkü **Hz. İbrahim**'in durumundan anlaşılan, istidlâl edişinde de özetle açıkladığımız şekilde, O, diriltmenin ve öldürmenin hakikatini açıklamıştır. O bu şekilde açıklama yapınca, akıllı bir kimsenin bu şekildeki öldürme ve diriltmeyi; birisini öldürüp diğerini öldürmeme mânasındaki öldürüp diriltme ile karıştırması imkânsızdır.

Yine, büyük bir topluluğun, bu kadar farkı göremeyecek bir biçimde ahmak olması imkânsızdır. Âyetten kastedilen, Allah en iyisini bilir ya, başka bir şeydir. O da, Hz. İbrahim, Allah'ın diriltip öldürdüğünü delil olarak öne sürünce, bunu kabul etmeyen kimse ise, "Sen Allah'ın semavî ve yeryüzüne taalluk sebepleri vasıta kılmaksızın, doğrudan doğruya diriltip öldürdüğünü, veyahut da semavî ve arzî (yere âit) sebepleri vasıta kılarak diriltmenin ve öldürmenin meydana geldiğini iddia ediyorsun. Birincisi imkânsızdır. İkincisi ise bizim maksadımıza delâlet etmez. Çünkü bizden biri, diğer sebepleri de vasıta kılarak öldürtmeye ve diriltmeye muktedir olabilir. Meselâ cimâ etmek, semavî ve arzî sebepler vasıtasıyla canlı bir çocuk elde etmeye; zehir almak ise, bazen ölüm neticesine götürebilir" der. **Nemrûd**, işte bu şekildeki sorusunu yöneltince, **İbrahim** (a.s.) şu şekilde cevap verir: Farzet ki, Allah'ın diriltip öldürmesi felekî birtakım sebepler vasıtasıyla meydana gelmiş olsun. Ama ne var ki, bu felekî birtakım hareketler ve sebepler, mutlaka müdebbir fâil tarafından meydana getirilmiştir. Binaenaleyh, o felekî hareketlerin müdebbiri Hak Teâlâ olunca, o feleki hareketler vasıtasıyla meydana gelen diriltme ve öldürme işi de, Allah tarafından meydana getirilmiş olur. Ama, felekler ve "unsûrlar" ile ilgili sebepler vasıtasıyla beşerin elinde tahakkuk eden diriltme ve öldürme ise böyle değildir. Çünkü beşerin felekî birtakım sebeplere muktedir olması imkânsızdır. Böylece bu ikisi arasında fark ortaya çıkmış olur.

Sen bunu iyice anladığında şunu bil ki Hak Teâlâ'nın,

فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ *"Muhakkak ki Allah güneşi doğudan getiriyor"* beyanı, başka bir delil olmayıp aksine birinci delilin tamamlayıcısı olur. Bunun mânası şudur: Allahu Teâlâ tarafından meydana gelen diriltme ve öldürme, her ne kadar felekler vasıtasıyla oluyor ise de, ancak ne var ki feleklerin hareketleri bizzat Allah'tandır. Binaenaleyh, netice itibariyle diriltme ve öldürme de Allah vasıtasıyla olmuş olur. Beşere gelince, her ne kadar diriltme ve öldürme ondan, semavî ve arzî sebeplerden yararlanılarak sudûr ediyor ise de, ancak ne var ki sebepler o beşerin kudretiyle meydana gelmiş

değildir. Binaenaleyh, beşerden sâdır olan diriltme ve öldürme işi, Allah'ınki gibi olamaz ve bunun Allah'ın öldürmesiyle bir tenakuz teşkil edemeyeceği de sabit olmuş olur. Buna göre bu münazaranın cereyan ediş şekli, herkesçe meşhur olan, işte budur. Allah durumun hakikatini ve içyüzünü en iyi bilendir.

İKİNCİ MESELE Kıraat âlimleri, Kur'an'ın tamamında vasıl halinde أَنَا zamirinin elifinin düşürüleceği hususunda ittifak etmişlerdir. Ama ne var ki **Nâfi**'den bu eliften sonra hemen hemze-i vasl geldiğinde, elifin okunacağı rivâyet edilmiştir. Sahih olan ise, kıraat imamlarının ekseriyetinin görüşüdür. Çünkü mütekellim zamiri, أَنَ dir. Bu da hemze ve nûndan meydana gelir. Elif harfine gelince, bu harf vakf için gelmiştir. Nitekim aynı şekilde sekte halinde vakf yapmak için hâ getirilir. أَنَهْ gibi [85]. Bu hâ harfi vasl halinde düştüğü gibi, elif de vasl halinde düşer. Çünkü kendisine bitişen şey, onun yerini tutar. Görmez misin, kendisinde hemze-i vasl bulunan bir kelimeye bir şey bitiştiğinde, hemze-i vasl düşer, okunmaz; çünkü başında hemze-i vasl bulunan kelimeye bitişen şey, doğrudan hemze-i vasldan sonra gelen kısmın okunmasına vesile olur. Böylece de hemze-i vasl okunmaz. أَنَا deki elif de böyledir. Vakf için getirilen hânın, vasl halinde hemze-i vaslın düşmesinin vâcib olması gibi, bu hâ'nın da düşmesi vâcib olur.

Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi

Hak Teâlâ'nın, قَالَ إِبْرٰهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ *"İbrahim: "Allah güneşi doğudan getiriyor. Haydi sen de onu batıdan getir" dedi"* beyanına gelince, bil ki, âlimlerin bu makamda uyguladıkları iki yol vardır:

Birinci Yol: Bu, müfessirlerin ekserisinin görüşüdür. Buna göre, **İbrahim** (a.s.) **Nemrûd**'un "ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek ortaya bir şüphe attığını görünce, bundan daha açık bir delili serdetmeye geçerek, فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ demiştir. Bu görüşte olanlar, istidlâl eden kimsenin, bir delilden, kendisinden daha açık olan bir delile geçmesinin caiz olduğunu söylemişlerdir. "**Nemrûd**, "senin Rabbin onu batıdan getirsin, madem!" diyebilirdi" denilirse, biz deriz ki:

Buna şu iki bakımdan cevap veririz:

a) Bu münakaşa, **Hz. İbrahim**'in ateşe atılıp onun içinden sapasağlam çıkmasından sonra meydana gelmiştir. Böylece **Nemrûd** bu büyük ateşin içe-

85) Kurtubî Tefsiri, 3/287 (Ç.)

risinde **Hz. İbrahim**'i korumaya muktedir olan zâtın, güneşi batıdan getirebileceğini de anlamıştır.

b) Allahu Teâlâ, nebîsi Hz. İbrahim'e bir yardım olsun diye, **Nemrud**'dan yardımını kesmiş ve böyle soru sormayı ona unutturmuştur.

İkinci Yol: Bu muhakkik ulemânın görüşüdür. Bu görüşe göre, bu,bir delilden başka bir delile geçiş değildir. Aksine, her iki yerde de delil aynıdır. O da şudur: Biz, mahlûkatın yaratmaya muktedir olamıyacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz. Bundan dolayı, onların yaratılmasını üzerine almış olan bir başka kâdir varlığın bulunması mutlaka gerekir ki, bu da Allahu Teâlâ'dır. Sonra bizim, "Hiçbir mahlûkun yaratmaya muktedir olamıyacağı bazı şeylerin meydana geldiğini görüyoruz" şeklindeki iddiamızın misalleri şunlardır: Öldürmek, diriltmek, bulutları, gökgürültüsünü ve şimşeği meydana getirmek ve yıldızlar ile feleklerin hareket etmeleri gibi.

Delil getiren bir kimsenin, bir delilden başka bir delile geçmesi caiz değildir. Ancak ne var ki, bir sözü açıklamak için misal getirdiğinde, onun o misalden başka bir misale geçme hakkı vardır. Buna göre Hz. İbrahim'in yapmış olduğu şey, delilin aynı olması babındandır. Ancak ne var ki delili iyice izah etmek için bir misâlden başka bir misâle geçilmiştir. **İbrahim** (a.s.)'in yaptığı şey, bir delilden başka bir delile geçme babından değildir. Böyle bir izah birinciden daha güzel ve ehl-i tahkîkin sözüne de daha uygundur. Bu iki görüşe göre ortaya çıkan müşkiller ise şunlardır:

Bu Münakaşa İle İlgili Bazı Müşkiller ve Cevapları

Birinci Müşkil: Şüphe sahibi olan kimse bu şüpheyi zikredip, şüphe kulaklara ulaşınca, cevap vermeye muktedir olan hak yanlısının bu şüpheyi ve delâletin sebep olacağı anlayışı akıllardan uzaklaştırmak için, derhal cevap vermesi gerekir. Kâfir kral, bu şüphe ile birinci delili veya birinci misali tenkid edince, bu şüpheyi gidermekle meşgul olmak "dar vakitli bir farz", (son derece önem arzeden gerekli bir iş) olmuştur. Böylesine önemli olan bir işi terketmek, ma'sum bir insan olan peygambere nasıl yakışsın?

İkinci Müşkil: Bâtılı savunan kimse bu soruyu sorup, haktan yana olan kişi de birinci sözünü bırakarak başka bir söze geçtiğinde, bu, onun ilk sözünün zayıf ve değersiz olduğunu; onun, bunun zayıflığını bilmediğini, bâtıldan yana olan kimsenin ise onun bu sözünün zayıf yönünü ve bu sözün geçersiz olduğunu anladığını; bunu bildiği için de, onun zayıf tarafına dikkat çekmiş

olduğunu vehmettirmiştir. Bu ise çoğu kez, peygamberin tesirinin azalmasını ve onun şanının küçültülmesini gerektirir ki bu caiz değildir.

Üçüncü Müşkil: Bir delilden başka bir delile, ya da bir misâlden başka bir misâle geçmek güzel ise, intikal edilen delilin de daha açık ve daha kolay anlaşılır olması gerekir. Burada ise durum böyle değildir. Çünkü, diriltmeye mahlûklar kâdir olamazlar. Ama, cisimleri hareket ettirme cinsine gelince, yaratıkların cins olarak buna gücü vardır. Göklerden daha büyük bir cüsseye sahip olan büyük bir hükümdar bulunup gökleri hareket ettirmesi aklen imkânsız değildir. Bu takdîre göre, yaratıcının varlığına diriltmek ve öldürmek fiilleriyle istidlâl etmek, O'nun varlığına güneşin doğmasıyla istidlâl etmekten daha açık ve daha güçlüdür. O halde, daha açık ve daha net olan bir delilden, kendi içinde güçlü olmayan gizli bir delile geçmek bir peygambere nasıl uygun düşebilir?

Dördüncü Müşkil: Diriltme ve öldürmenin, yaratıcının varlığına delâletî güneşin doğmasının delâletinden daha güçlüdür. Bu böyledir, çünkü biz insanın zâtında ve sıfatlarında bazı değişiklikler ve farklılıklar görmekteyiz. Değişme, muktedir bir müessire olan ihtiyaca kuvvetle delâlet eden bir husustur. Güneşe gelince, onun ne zâtında, ne sıfatlarında, ne de hareket plânında kesin herhangi bir değişim görmemekteyiz.. O halde, diriltmek ve öldürmek, yaratıcının varlığına daha güçlü bir şekilde delâlet etmektedir. O halde bu delilden güneşin doğması deliline geçmek, daha kuvvetli ve daha açık olan bir delilden, daha çok kapalı ve çok zayıf olan bir delile geçmektir ki, bu doğru değildir.

Beşinci Müşkil: Nemrûd, iki kişiden birisini öldürmek, diğerini de salıvermek suretiyle, Allah'dan sudûr eden diriltmek ve öldürmek fiillerine mu'âraza etmekten utanmayınca, **İbrahim** (a.s.) güneşin doğmasıyla istidlâl edince o (**Nemrûd**), "Güneşin doğudan doğması, benim tarafımdan meydana getirilmektedir. Eğer senin bir ilahın var ise, ona söyle de, o güneşi batıdan doğdursun" diyebilirdi. Bu hususta müfessirler şu yolu iltizam etmişler ve şöyle demişlerdir: Eğer **Nemrûd** bu soruyu yöneltmiş olsaydı, güneşin batıdan doğması vâcib olurdu. **Nemrûd**'un diriltme ve öldürme hususundaki sorusunun yanlışlığını göstermekle meşgul olmak, güneşin batıdan doğması meselesine girmekten daha çok kolay olduğu herkesçe malûmdur. Bir an için, güneşin batıdan doğduğunu farzedelim; ancak ne var ki, yaratıcının varlığına dair delil, güneşin batıdan doğması olur; güneşin doğudan doğması bir yaratıcının varlığına delil olmazdı. O zaman da birinci delil zayi olup boşa çıktığı gibi, ikinci delil de aynı şekilde boşa çıkar. Hem, **Hz. İbrahim**'i, bu bozuk suale cevap vermemeye, sözünü keserek, ancak güneşin batıdan doğmasını iltizâm etmekle

tatbik edilmesi mümkün olan, başka bir delile geçmeye ihtiyaç duyduğunu itiraf ettiği hususunda delil nedir? (Delil yoktur). O kâfirin güneşi batıdan doğdurması durumunda Hz. İbrahim'in birinci delili boşa çıktığı gibi, ikinci delili de boşa çıkar. Bu gibi mahzurlu ve sakıncalı şeyleri benimsemenin insanların erf efdali ve ulemânın en âlimi şöyle dursun, bilgisi en az olan insana bile uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur. Böylece bununla, müfessirlerin ittifakına mazhar olmuş olan bu açıklamanın zayıf olduğu ortaya çıkmış olur.

Ama bizim yaptığımız izaha göre, bu müşkillerden hiçbirisi söz konusu olmaz. Çünkü biz şöyle diyoruz: **Hz. İbrahim**, (bir yaratıcının varlığına), O'nu öldürmesi ve diriltmesiyle istidlâlde bulununca, mu'ârızı, akıllı kimselere yakışmayan bir soru yöneltmiştir. Bu da, "Sen vasıtasız olarak diriltmek ve öldürmekten bahsediyorsun. Bu ise, isbâtı mümkün olmayan bir şeydir. Eğer sen diriltme ve öldürmenin feleklerin hareketi vasıtasıyla olduğunu iddia ediyorsan, bunun bir benzeri veya buna yakın olanı, insan için de söz konusudur" ifadesidir. **Hz. İbrahim** (a.s.), "Diriltip öldürmeler ne kadar feleklerin hareketi vasıtasıyla olsa da, ancak bu hareketlerin bizzat kendileri Allah tarafından yaratılmışlardır. Bu da, diriltmenin ve öldürmenin Allah'tan olduğu hakikatini zedelemez. Ama yaratmak böyle değildir, çünkü insanların felekleri harekete geçirebilme gücü yoktur. Binaenaleyh diriltme ve öldürmenin, insanlardan sudûr etmesi mümkün değildir" demiştir. Sözü bu mânaya hamlettiğimizde, zikredilen mahzurlardan hiçbiri, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in aleyhine tahakkuk etmez. Allah, sözünün hakikatini en iyi bilendir.

Hak Teâlâ'nın, فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ *"O kâfir şaşırıp kaldı!"* beyanının manası, "Ne diyeceğini bilemez, sorulan soruya cevap veremez bir vaziyyette mağlup oldu, yenik düştü" demektir. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı,

بَلْ تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً فَتَبْهَتُهُمْ فَلاَ يَسْتَطِيعُونَ رَدَّهَا *"Daha doğrusu o, onlara ansızın gelecek de, onları şaşırtacaktır. O zaman onu, reddedemiyecekler.."* (Enbiya, 40) âyeti gibidir. **Vahidi**, bu fiilin üç şekilde kullanıldığını söylemiştir:

بَهَتَ – يَبْهَتُ، بَهِتَ – يَبْهَتُ، بَهُتَ – يَبْهُتُ لِرَجُلِ فَهُوَ مَبْهُوتٌ Manası: "Şaşırdı, susturuldu" demektir. Nitekim **Urve el-Uzrî** şöyle demiştir:

فَمَا هُوَ إِلاَّ أَنْ أَرَاهَا فُجَاءَةً فَأَبْهَتُ حَتَّى مَا أَكَادُ أُجِيبُ *"Ben onu (sevgiliyi) ancak, ansızın ve beklenmedik bir biçimde görüyorum. Bunun için şaşırıyorum da, ne söyleyeceğimi nerdeyse bilemiyorum"* Yani, "şaşırdım, konuşamadım" demektir.

Daha sonra Cenâb-ı Hakk, وَاللَّهُ لاَ يَهْدِى الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ *"Allah zâlimler gürûhuna hidâyet etmez"* buyurmuştur ki, bunun mânası bizim görüşümüze göre açıktır. Ama Mutezile'ye gelince, **Kâdî** şöyle der: Bu sözde şu ihtimaller söz konusudur:

a) Allahu Teâlâ, mü'minleri hakka, hüccetleşmeye sevkettiği gibi; zâlim kimseleri, -zulüm ve küfürleri sebebiyle- hakka ve hüccetleşmeye hidâyet etmez. Binaenaleyh, kâfirin acze düşerek susması gerekmiştir.

Ben derim ki, **Kadî**'nin bu görüşü zayıftır. Çünkü, "Onun, "Allah kâfirleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" sözü, ancak böyle bir münazara olduğu zaman söz konusu olur. Halbuki küfür üzerinde hüccetleşme söz konusu değildir. O halde, "Allah kâfir kimseleri hüccetleşmeye hidâyet etmez" denilmesi nasıl caiz olur?

b) Allahu Teâlâ, onların kâfir ve zâlim olmaları sebebiyle, hidâyetten istifâde etme yollarını kendilerine tıkadıkları için, onlara lütuf fiillerini arttırmamayı dilemiştir.

Ben derim ki bu da zayıfttır. Çünkü bu artırma işi, onlar için aklen imkânsız olunca, Allah Teâlâ'nın iki zıddı birleştirdiği, mesela varlık ile yokluğu aynı anda bir araya getirdiği söylenemediği gibi, onlara hidayet ettiği de söylenemez.

c) Allah Teâlâ, kâfirleri âhirette sevaba ve cennete iletmez.

Ben derim ki: **Kâdî**'nin bu görüşü de zayıftır. Çünkü burada zikredilen, istidlâl ve bilgi elde etme işidir. Burada cennetten bahsedilmemektedir. Binaenaleyh bu hidayeti, cennetle ilgili saymak uzak bir ihtimaldir. Aksine ben âyetin siyâkına uygun olanın şöyle denilmesi olduğunu söylüyorum: Allah Teâlâ, açık ve hüccet oluş bakımından delilin, inkârcı dinlediği zaman şaşıp dehşete düşeceği bir dereceye vardığını beyan edince, Allah'ın o münkir hakkında hidayeti takdir etmemesi sebebiyle, bu açık delil ona fayda vermemiştir. Bu izahın bir benzeri de, *"Eğer gerçekten biz onlara melekleri indirseydik, ölüler kendileriyle konuşsaydı ve her şeyi de onlara karşı kefil (ve şahid) getirip toplasaydık, onlar, Allah dilemedikçe, yine îmân edecek değillerdi"* (En'am, 111) ayetidir.

İkinci Kıssa:
Ahiret Hayatını İsbat Eden İkinci Kıssa

Me'âd (âhireti) isbat hususundadır. Bu da Hak Teâlâ'nın, أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَىٰ قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَىٰ عُرُوشِهَا *"Yahut o kimse gibisini (görmedin mi) ki: O, çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış bir kasabaya uğramış, "Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek? demişti"* âyetinde anlattığı şeydir.

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE:
Kıssadaki Teşbih Edatı (Kâf)'ın İzahı

Nahivciler, ayette أَوْ كَالَّذِى ifadesine kâf edatının getirilmesi hususunda ihtilaf ederek, şu üç görüşü ileri sürmüşlerdir:

1) أَلَمْ تَرَ كَالَّذِى حَآجَّ إِبْرٰهِيمَ âyeti, أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِى حَآجَّ إِبْرٰهِيمَ (İbrahim ile çekişen gibisini gördün mü) mânâsındadır. Buna göre bu âyet, önceki âyete atfedilmiş olur ve takdiri de: "İbrahim ile hüccetleşen (münakaşa eden) gibisini veya şöyle şöyle bir kasabaya uğramış bir kimse gibisini gördün mü?" şeklinde olur. Böylece bu, mana üzerine atfedilmiş olur. Bu, **Kisâî, Ferrâ** ve **Ebu Ali el-Fârisî'nin** görüşüdür.

Nahivcilerin çoğu şöyle derler: "Bunun bir benzeri de, قُلْ لِمَنِ الْأَرْضُ وَمَنْ فِيهَآ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ۞ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ *"De ki: "Kimindir o yer ve ondaki (bütün) mahlûkat. Eğer biliyorsanız (söyleyin.)?" "Allah'ındır" diyecekler "*(Mü'minûn, 84-85) buyurulup, sonra da: قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ السَّبْعِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ ۞ سَيَقُولُونَ لِلّٰهِ "(Yine): *O yedi göğün Rabbi ve o büyük Arşın sâhibi kimdir?" de." "Allah'ındır" diyecekler"*(Mü'minun, 86-87) buyurulmuştur ki bu da mânâ bakımından bir atıftır. Çünkü bu "Gökler kimindir?" diye sorulması ve "Allah'ındır" diye cevap verilmesi mânâsındadır. Nitekim şâir şöyle der:

مُعَاوِى إِنَّنَا بَشَرٌ فَأَسْجِحْ فَلَسْنَا بِالْجِبَالِ وَلَا الْحَدِيدَا

"Ey Muaviye, biz de muhakkak ki insanız, binaenaleyh yumuşak davran! Biz, taş değiliz, demir değiliz!.." diyerek lâfız üzerine değil, mânâ üzerine atıf yapmıştır. (Yani el-hadid kelimesi lâfzan değil, mânâ bakımından matuftur).

2) Bu, **Ahfeş'in** tercihi olan görüştür. Buna göre âyetteki kâf edâtı zâiddir. Ayet, "İbrahim ile münakaşa edeni ve bir kasabaya uğrayanı gördün mü?" takdirindedir.

3) Bu, **Müberred'in** görüşüdür. Buna göre, âyette şu şekilde bir takdir yapılır: أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَآجَّ إِبْرَاهِيمَ ... وَ أَلَمْ تَرَ إِلَى مَنْ كَانَ كَالَّذِى مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ .. *"İbrahim'le tartışanı görmedin mi.. ve (şöyle şöyle) bir kasabaya uğrayan kimse gibisini görmedin mi?"*

İKİNCİ MESELE:
O Kasabaya Uğrayan Şahıs

Âlimler, bu kasabaya kimin uğradığı hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun öldükten sonra dirilme konusunda şüphe eden bir kâfir olduğunu söylemişlerdir ki bu **Mücâhid** ile ekseri Mu'tezile müfessirlerinin görüşüdür. Başkaları ise, bu kimsenin bir müslüman olduğunu söylemişlerdir. **Katâde, İkrime, Dahhâk** ve **Süddî,** bu kimsenin **Hz. Üzeyir** (a.s.) olduğunu; **Atâ** da, **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivayet ederek bunun **Ermiya** (a.s.)

olduğunu söylemiştir. Sonra bu görüşte olanların bazısı, **Ermiya**'nın **Hızır** (a.s.) olduğunu ve **Hârun b. İmran** (a.s.)'ın soyundan geldiğini söylemişlerdir. **Vehb b. Münabbih** ise, **Ermiyâ**'nın **Buhtunnasr, Beytü'l-Makdis'i** yıkıp Tevrat'ı yaktığı zaman Allah'ın gönderdiği bir peygamber olduğunu söylemiştir. Kasabaya uğrayan kişinin kâfir olduğunu söyleyenler şunları delil getirmişlerdir:

1) Allah Teâla, o kimsenin *"Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* dediğini bildirmiştir. Bu söz, Allah'ın öldürdükten sonra diriltmesini uzak bir ihtimal gören kimselerin söyleyebileceği bir sözdür ve bu da küfürdür. Buna göre imdi, şayet "Bu bulûğâ ermeden önce o kimsenin söylediği bir sözdür" denilirse, biz deriz ki: Eğer böyle olsaydı, Allah Teâlâ'nın peygamberini bundan dolayı taaccüb etmeye çağırması câiz olmazdı. Çünkü çocuğun bu gibi konulardaki şüphesine şaşılmaz. Bu delil zayıftır. Çünkü bu uzak görme Allah'ın buna kudreti hususundaki bir şüpheden dolayı olmayıp, bu gibi harab olmuş yerlerin çoğu zaman tekrar mamûr olmadığı âdeten ve tecrübe ile hep böyle kaldığının bilinmesinden dolayı olabilir. Bu, içimizden birisinin bir dağı göstererek: "Allah bunu ne zaman altın veya yakuta çevirir?" demesi gibidir. O kimsenin bu sözden maksadı, Allah'ın kudreti hususunda bir şüphesi olduğunu ifâde etmek olmayıp, bu gibi şeylerin âdeten pek olmadığını göstermektir. İşte burada da böyledir.

2) Onlar şöyle demişlerdir: "Cenab-ı Hak, o kimse hakkında, *"O (merkeb dirilip eski haline geldiği), kendisine apaçık belli olduğu zaman"* buyurmuştur. Bu da, o kimsenin bunu, böyle bir apaçık belli olma durumu bulunmadan kabûl ettiğine delâlet eder."

Bu da zayıftır, çünkü Allahu Teâlâ'nın diriltmesinin müşahede yoluyla belli olması, o kimse için daha önce söz konusu değildi. Ama bunun, istidlâl yoluyla ortaya çıkıp belli olmaması haline gelince, bu mümkün değildir.

3) Bu kimse: "Biliyorum ki, Allah şüphesiz herşeye hakkıyla kâdirdir" demiştir. Bu söz, bu bilginin o kimsede o anda meydana geldiğine; o andan önce böyle bilginin bu kimsede bulunmadığına delâlet eder.

Bu da zayıftır, çünkü bu müşahede şüphe yok ki, bir tür te'kîd, itminân ve güven ifâde etmiştir. Bu miktar te'kîd işte bu anda meydana gelmiştir. Bu ise, bu bilginin aslının bundan önce bulunmadığını göstermez.

4) Onlar, bu kimsenin, **Nemrûd** ile aynı pozisyonda zikredilmesinden dolayı kâfir olduğunu söylemişlerdir ki bu da zayıftır. Çünkü her ne kadar ondan önce **Nemrûd**'un kıssası zikredilmiş olsa da, bu arada **Hz. İbrahim**'in kıssası-

na da yer verilmiştir. Binaenaleyh bu kimsenin **Hz. İbrahim** gibi bir peygamber olması gerekir.

Bu kasabaya uğrayan kimsenin bir mü'min ve peygamber olduğunu söyleyenlerin delilleri şunlardır:

1) Âyetteki, *"Allah, burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* ifâdesi, o kimsenin hem Allah'ı bildiğine, hem de Allah Teâlâ'nın diriltebileceğinden haberdar olduğuna delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ'nın diriltmesini uzak görmeyi bu söze bağlamak, ancak o kimsenin Allah'ın diriltebileceğini bir nebze olsun itiraf etmesi ile doğru olur. Fakat Allah'ın diriltmeye kâdir olmadığına inanan kimse için, böyle bir tahsisin faydası kalmaz.

2) Ayetteki, *"Ne kadar kaldın?"* sorusunu soran birisinin bulunması gerekir. Daha önce kendisinden bahsedilen Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh takdir; "Allah ona, "Ne kadar kaldın?" dedi, o da cevaben "Bir gün, yahut bir günden az" dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ da "Hayır, yüz yıl kaldın" dedi" şeklindedir. Bu sözü söyleyenin, Allah Teâlâ olduğunu, *"İşte böyle yapmamız, seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir."* âyeti de te'kid eder. Onu, insanlara bir ibret vesilesi kılabilenin Allah Teâlâ olduğu herkesin malûmudur. Daha sonra Allah Teâlâ: *"(Merkebin) kemiklerine bak, onları nasıl birleştirip yerli yerine koyuyoruz. Sonra da onlara et giydiriyoruz?"* buyurmuştur. Şüphe yok ki bu sözü söyleyen Allah Teâlâ'dır. Binaenaleyh bu âyet-i kerimenin, işte şu geçen pek çok sebepten dolayı, Allah Teâlâ'nın o kimse ile konuştuğuna delâlet ettiği sâbit olur. Bu durumun, bir kâfirin durumuna uygun düşmeyeceği herkesin malûmudur.

İmdi eğer, "Belki de Hak Teâlâ, ona bir peygamber veya bir melek göndermiş de, o kimseye bunlar o sözleri Allah adına söylemiştir" denilir ise, biz deriz ki: Bu sözlerin zâhiri, onları o kimseye bizzat Allah Teâlâ'nın söylediğini gösterir. Binaenaleyh âyeti, bir delil olmaksızın zâhirî mânâdan alıp mecâzî manaya vermek câiz değildir.

3) Cenab-ı Hakk'ın o kimseyi yeniden diriltmesi, yiyeceği ile içeceğini bozulmadan bırakması, eşeğini iyice çürüyüp toz toprak olduktan sonra yeniden diriltmesi ve eşeğinin parçalarının bir araya toplanıp hayat kazanışını müşahede etmesi büyük bir ikram ve kerim bir şereflendirmedir. Bu ise, kâfir kimsenin hâline uygun değildir.

Şayet, "Allah Teâlâ'nın bütün bu şeyleri o esnada peygamber olan bir başka insana ikram olsun diye, var ettiğini söylemek niçin câiz olmasın?" denilir ise, biz deriz ki: Bu âyette böyle bir peygamberden bahsedilmemiş ve bu

kıssada da bir peygamberin bulunduğu hissini veren herhangi birşey kesinlikle yer almamıştır. Binaenaleyh eğer, bu şeyleri ortaya koymaktan maksad, o peygambere ikram edip, onun peygamberliğini mucizelerle güçlendirmek olsaydı, bu peygamberin zikredilmemesi, sözün esas gâyesi olan bir hususu ihmal etmek olurdu ki bu câiz değildir. İmdi, "Eğer o şahıs peygamberin kendisi olsaydı, o zaman şöyle denilirdi: O kimse peygamber olduğunu, ya Allah'ın kendisini öldürüp tekrar diriltmesinden önce iddia etmiştir, veya sonra iddia etmiştir. Birincisi bâtıldır. Çünkü Allah tarafından peygamber gönderme işi, ümmete yönelik bir maslahattan dolayı olur. Bu ise, o kimse öldürüldükten sonra tamamlanmaz. Eğer o kimse, diriltildikten sonra peygamber olduğunu iddia etmiş ise, o zaman mucize, iddiadan önce gösterilmiş olur ki bu câiz değildir" denilir ise, biz deriz ki: Bize göre, Allah Teâlâ'nın peygamber olacağını bildiği kimselerin elinde, hârikulâde şeyleri göstermesi caizdir. Binaenaleyh, böyle bir soru ortadan kalkar.

4) Cenâb-ı Hak, bu şahıs hakkında *"(Bu) seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir"* buyurmuştur. Bu tabir ancak peygamberler hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ, *"Biz o (Meryem'i) ve oğlu (İsâ'yı) alemlere ayet (ibret) kılmıştık"* (Enbiya, 91) buyurmuştur. Böylece bu, Allahu Teâlâ'nın o kimseyi bir nebî yapacağı hususunda âdetâ bir va'addir. Hem bu söz, o kimsenin peygamber olduğuna açıkca delâlet etmez. Binaenaleyh bu ifâdenin, büyük bir şeref verdiğinde herhangi bir şüphe yoktur. Bu şeref ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudreti hususunda şüphesi bulunan kimsenin hâline uygun düşmez.

Binaenaleyh eğer, "Bu şahsı bir ibret nişanesi kılmadan maksad, onu mükemmel bir genç olarak tanıyan insanlar, kendileri iyice ihtiyar olduklarında, yüz sene sonra onu yine aynı şekilde genç olarak gördüklerinde; veyahut da onlar o kimsenin şu kadar zamandır ölmüş olduğunu duyup da, yeniden genç olarak hayata döndüğünü görünce, "O insanlar için bir âyet olmuştur. Çünkü insanlar bundan ibret alır, Allah'ın kudretini ve o zamanki peygamberin nübüvvetini tanımış olurlar" denilmesi yerinde olur" denilir ise, buna şu iki bakımdan cevap verebiliriz:

a) Ayetteki, *"Seni insanlara ibret vesilesi kılmamız içindir"* ifâdesi, Allah Teâlâ'nın onu bir ibret nişânesi (bir âyet) kılacağını haber vermektedir. Bu haber veriş ise, ancak Allah'ın onu diriltip onunla konuşmasından sonra vukû bulmuştur. Kılınan ve yapılan birşey, ikinci defa yapılıp kılınmaz. Binaenaleyh Hak Teâlâ'nın, *"Seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir.."* ifâdesini, bu diriltmeden daha fazla bir mânâya hamletmek gerekir. Siz ise bu sözü, sadece bu diriltmeye hamlediyorsunuz. Binâenaleyh bu bâtıl ve geçersizdir.

b) Hak Teâlâ'nın, *"(Bu) seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir"* âyeti ile istidlâlin şekli şöyledir: Bu âyet, büyük bir şereflendirmeye delâlet eder. Bu ise, Allah'ın kudreti hususunda şüphe duyup, küfür üzere ölen bir kimsenin hâline uygun düşmez.

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

5) Âyetin sebeb-i nüzûlü olarak **İbn Abbas** (r.a.)'dan şu rivayet gelmiştir: "**Buhtunnasr**, İsrailoğulları ile savaşırken, onların çoğunu esir etmişti. Esirler arasında İsrailoğullarının âlimlerinden olan **Üzeyir** (a.s.) de bulunmakta idi. **Buhtunnasr**, esirleri **Babil**'e getirdi. Böylece **Üzeyir** eşeğine binmiş olduğu halde âyette bahsedilen kasabaya girdi ve bir ağacın altında konakladı. Eşeğini bir yere bağlayıp kasabayı dolaşmaya başladı. Fakat orada hiç bir insan göremeyince bu duruma şaşıp, Allah'ın kudretinden şüphe ederek değil, fakat âdeten bunu imkânsız görerek, *"Allah burasını ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* dedi. Ağaçlarda meyveler vardı. O, meyvelerden incir ve üzüm alıp yedi ve üzüm suyu içip uyudu. Allah Teâlâ da onu yüz sene süren uykusunda bir genç olarak öldürdü. Daha sonra onun öldüğünü insanlar, kuşlar ve yırtıcı hayvanlar farkedemediler.

Yüz sene sonra Allah Teâlâ onu diriltip, gökten, *"Ey Üzeyir, ölümün esnasında ne kadar bekledin?"* diye nidâ ettiğinde o, *"Bir gün"* dedi. Daha sonra da güneşin henüz batmamış kısmını görünce, *"veya bir günden az"* dedi. Bunun üzerine Hak Teâlâ, *"Hayır, yüz yıl (öyle) kaldın. Binaenaleyh yiyeceğin olan incir ile üzüme ve içeceğin olan üzüm suyuna bak. Onların tadı bozulmadı"* dedi. O da, onlara bakınca incir ile üzümün daha önceki gibi durduğunu gördü. Cenab-ı Hak daha sonra da, *"Eşeğine bak"* dediğinde baktı ve birbirinden ayrılmış, bembeyaz kemikler gördü. Bu esnada,*"Ey çürümüş kemikler, ben size can veriyorum"* diyen bir ses duydu ve parça parça kemikler birleşti; sonra her uzuv yerli yerine geldi; daha sonra baş da yerine geldi. Derken sinirler ve damarlar oluştu. Daha sonra da bu iskeletin üzerinde taze etler meydana geldi. Derken hepsini bir deri kapladı ve bu deriden kıllar çıkmaya başladı. Daha sonra bu cansız vücûda ruh üflendi ve o anırmaya başladı. O anda **Hz. Üzeyir** (a.s.) secdeye kapanarak, *"Biliyorum ki Allah şüphesiz herşeye hakkıyla kâdirdir"* dedi.

Daha sonra **Beytü'l-Makdis'e** gelince, orada bulunanlar, "Babalarımız, **Üzeyir b. Şerhiya**'nın **Babil**'de öldüğünü bize anlatmışlardı. **Buhtunnasr**, **Beytu'l-Makdis**'de **Tevrat**'ı bilen kırkbin kişiyi öldürmüştü. Onların arasında **Üzeyir** de vardı" dediler. Onlar, **Üzeyir**'in Tevrat'ı okuyabildiğini bilmiyorlar-

dı. O, onlara yüz yıl sonra böylece gelince, **Tevrat**'ı onlara yeniden bildirdi ve ezberinden hiçbir harf eksik bırakmaksızın onu onlara yeniden yazdı. **Tevrat** bir yerde gömülü idi. **Tevrat** oradan çıkartılarak, **Üzeyir** (a.s.)'in yazdığı Tevrat ile karşılaştırıldı ve her ikisi bütün harflerinde aynı idiler. Bunun üzerine, "**Üzeyir** Allah'ın oğludur" dediler. Bu rivayet âlimler arasında meşhurdur. Bu da o kasabaya uğrayanın bir peygamber olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimler, o kasabanın neresi olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir. **Vehb, Katâde, İkrime** ve **Rebî** bu kasabanın **İlyâ** yani **Beytu'l-Makdis** olduğunu söylemişlerdir. **İbn Zeyd** ise bu kasabanın, ölüm korkusundan dolayı, binlerce insanın kaçtığı kasaba olduğunu söylemiştir.

"Hâviye Alâ Urûşiha" Tabirinin Mânası

Cenâb-ı Allah'ın, وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا *"Çatıları çökmüş, duvarları da üstüne yıkılmış"* ifâdesine gelince, **Esmaî** bu hususta şöyle der: "Evin içinde oturanlardan kimse kalmadığı zaman خَوَى الْبَيْتُ فَهُوَ يَخْوِى خَوَاءً denilir. اَلْخَوَى karında hiçbir yiyeceğin bulunmaması, acıkmak demektir. Bir hadiste de: كَانَ النَّبِيُّ ﷺ إِذَا سَجَدَ خَوَّى ... *"Hz. Peygamber (s.a.s.) secde ettiği zaman, pazuları ile yanlarını, karnı ile uyluklarını birbirinden uzak tutardı"*(86) şeklinde vârid olmuştur. Yine خَوَى الفرسُ ما بَيْنَ قوائمه denilir. Yani, "At, ayaklarının arasını açtı, boşalttı."

Sonra, ev yıkılıp harab olduğu zaman, خَوَى الْبَيْتُ denilir. Çünkü yıkılması sebebiyle ev, içinde oturanlardan boşalmış, fariğ olmuş demektir. Yine, yıldızlar meyl edip yağmur yağdırmadığında خَوَتِ النُّجُومُ وأَخْوَتْ denilir. Çünkü bu yıldızlar yağmur getirmemişlerdir.

اَلْعَرْشُ kelimesi, evin tavanı anlamına gelir; اَلْعُرُوشُ kelimesi ise, temeller ve duvarlar demektir. اَلسُّقُوفُ ise, ahşab tavan anlamına gelir. Bir kimse bir ev yapıp, onu ahşapla tavanladığı zaman, عَرَشَ يَعْرِشُ - يَعْرُشُ الرَّجُلُ denilir. Buna göre, وهي خاوية على عروشها tabirinin mânası, "yıkılmış, düşmüş, harâb olmuş" demektir. Bu tefsiri, **İbn Abbas** (r.a.) yapmıştır.

Bu konuda şunlar da ileri sürülmüştür:

a) O kasabanın evlerinin tavanları yıkılmış olduğu halde, duvarları ayakta idi. Sonra, duvarları da temelinden sökülerek, yıkılan tavanları üzerine dev

(86) Müslim, Salât 238 (1/357).

rilmişti. Buna göre خَاوِيَةٌ kelimesinin mânası, "kökünden, temelinden sökülmüş" demektir. Bunun bu mânaya geldiğine, Hak Teâlâ'nın, أَعْجَازُ نَخْلٍ خَاوِيَةٌ *"Sanki onlar, kökünden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler"* (Hakka, 7) âyetiyle, bir başka yerde geçen, أَعْجَازُ نَخْلٍ مُنْقَعِرٍ *"Sanki onlar, köklerinden sökülmüş hurma kütükleri gibidirler"* (Kamer, 20) âyeti delâlet etmektedir. Bir yerin harâbiyetini tavsif etme konusunda yapılabilecek en güzel tasvir işte budur.

b) Hak Teâlâ'nın خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا tabirinin mânası, خَاوِيَةٌ عَنْ عُرُوشِهَا demektir. Yani, "Tavanları, duvarlarından ayrılıp düşmüş...."

Âyetteki عَلَى harf-i cerri عَنْ mânasındadır. Nitekim Hak Teâlâ başka bir ayetinde de, اِذَا اكْتَالُوا عَلَى النَّاسِ *"İnsanlardan ölçekle aldıklarında"* (Mutaffifin, 2) buyurmaktadır. Yani اِذَا اكْتَالُوا عَنِ النَّاسِ demektir.

c) Bundan maksat, o kasabanın ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evlerinin yerle bir olmasıdır. Böylece bundan duyulan taaccüb ve şaşkınlık daha çok olmuş olur. Çünkü evleri yerle bir olan yerden genel olarak beklenen, oradaki her şeyin, hatta meyve ağaçlarının da yok olması, kaybolmasıdır. Ağaçları dimdik ayakta durduğu halde, evleri yerle bir olunca, bundan duyulan şaşkınlık daha fazla olmuştur.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ اَنَّى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا *"Allah burasını, ölümünden sonra nasıl diriltecek?" dedi"* sözüne gelince, biz o kasabaya uğrayan şahsın kâfir olduğunu söyeleyenlerin, bu ifâdenin mânâsını, Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmeye; oraya uğrayan kimsenin peygamber olduğunu söyleyenlerin ise bunu, örf ve âdete göre uzak bir ihtimal görme, örf ve âdete göre ihtimal vermeme mânasına hamlettiklerini söylemiştik. Veyahut da bundan maksat, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in de, أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتٰى *"Ölüleri nasıl diriltttiğini bana göster"* (Bakara, 260) dediği gibi, te'kîd amacıyla daha çok delil istemektir. Hak Teâlâ'nın أَنّٰى tabirinin mânası, tıpkı أَنّٰى لَكَ هٰذَا *"Bunlar sana nereden geliyor?"* (A. İmran, 37) ifâdesinde olduğu gibi, مِنْ اَيْنَ "nereden?" demektir. "Bu kasabayı diriltmeden" maksat, onu imâr etmektir. Yani, onu yapmayacak manasında, "Allah onu ne zaman yapacak?" demektir. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu kimseye, hem kendi nefsi, hem de o kasabanın imar edilmesi hususunda bir mucize göstermek istedi de, "Böylece onu, yüz yıl ölü bıraktı." Biz bu hadiseyi daha önce zikretmiştik.

İmdi, "Allahu Teâlâ'nın diriltmesi hususundaki istidlâl, bir gün veya yarım gün ile de yapılabilirken, onu yüz yıl öldürmesindeki fayda nedir?" denilirse, biz deriz ki: Uzun bir müddet geçtikten sonra diriltmek, kısa bir müddet

geçtikten sonra diriltmekten aklen daha uzak ihtimal görülür. Yine, uzun bir müddet geçtikten sonra başkalarının bu kimsede, bu kimsenin de başkalarında müşahede edeceği şeyler daha şaşırtıcı olur.

Allah'ın O'nu Diriltmesi

Hak Teâlâ'nın ثُمَّ بَعَثَهُ beyanının mânası, "sonra onu diriltti" demektir. Kıyamet günü de, insanlar kabirlerinde diriltildikleri için **"yevmu'l-ba's"** diye adlandırılır. Bu tabirin kökü, Arapların deveyi yerinden kaldırıp dimdik tuttukları zaman söyledikleri بَعَثْتُ النَّاقَةَ sözüne istinâd etmektedir. Allah Teâlâ, ثُمَّ اَحْيَاهُ demeyip de ثُمَّ بَعَثَهُ buyurmuştur. Çünkü, Allahu Teâlâ'nın ثُمَّ بَعَثَهُ sözü, O'nun o kimseyi, daha önce olduğu gibi diri, akıllı, anlayışlı ve ilahî bilgiler hususunda istidlâlde bulunmaya müsait ve kabiliyetli olarak "iâde" ettiğine delâlet eder. Eğer Allah ثُمَّ اَحْيَاهُ demiş olsaydı, bu faydalar temin edilemezdi.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ كَمْ لَبِثْتَ *"Ne kadar kaldın?"* dedi" buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Burada iki kıraat (okuyuş) şekli vardır. **Ebu Amr, Hamza** ve **Kisaî**, idgâm ile لَبِثْتَّ ; diğerleri ise, izhâr ile okumuşlardır. Binaenaleyh idgâm edenler, iki mahreç birbirine yakın olduğu için idgam etmişler; izhar edenler ise, her ne kadar mahreçleri yakın olsalar dahi, en nihayet farklı olduklarından izhâr etmişlerdir.

İKİNCİ MESELE Âlimler, bu sözü söyleyenin Allah olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu hitâbın Allah'tan olduğu bilinmiştir; zira bu hitab, mucizeyle beraber yapılmıştır. Bir de, o kimsenin diriltilmesinden sonra, eşeğinin durumundan ve onun kemiklerinin apaçık bir biçimde çürümesinden, bu harikulâde hâlin ancak Allah tarafından meydana getirilebileceğini müşahede edip işi anlamıştır.

ÜÇÜNCÜ MESELE Bu âyetle ilgili bir müşkilât vardır ve o da şudur: "Allah Teâlâ, o kimsenin öldüğünü bilip ve ölen kimsenin diriltildikten sonra, ölüm müddetinin uzun mu kısa mı olduğunu bilemiyeceğini bildiği halde, hangi hikmete binaen ona bunun miktarını sormuştur?"

Buna şu şekilde cevap verebiliriz: Hak Teâlâ'nın böyle bir sorudan maksadı, harikulâde olarak meydana gelen şeylere dikkat çekmektir.

Ölü Kaldığı Süre İle İlgili Bazı Sualler

Hak Teâlâ'nın, لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün yahud bir günden az kaldım"* buyruğu ile ilgili birkaç sual vardır:

Birinci Sual: Cenâb-ı Hakk, bu "terdîd" ifâdesini niçin zikretmiştir?

Cevap: Kendisine nisbetle durum aynı olduğu halde, meyyitin ölüm süresi uzamış veya kısalmıştır. Böylece de o kimse, meyyit (ölü) olabilmesi mümkün olan en az bir zaman ile cevap vermiştir. Çünkü, süre bakımından kesin olan taraf budur. Bu ifâdenin tefsirinde şu hususa da yer verilmiştir: O kimsenin ölümü, gündüzün başında olduğu için "bir gün", sonra duvarların üstünde gün ışığının devam ettiğini görünce de "bir günden az" demiştir.

İkinci Sual: Ölü olarak bekleme yüz sene olup, sonra da, "Bir gün yahud bir günden daha az bekledim" demesi, bir yalan olmaz mı?

Cevap: O, bu sözü zann-ı gâlibine göre söylemiştir. Böyle bir yalandan dolayı muâheze edilmez. Bunun bir benzeri de şudur: Cenâb-ı Allah Ashab-ı Kehf'ten naklen, onların kendi vehim ve düşüncelerine göre,

لَبِثْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ *"Bir gün veyahut da bir günden az kaldık"* (Kehf, 19)

dediklerini bildirmektedir. Yine Yusuf (a.s.)'un kardeşleri de, *"Baba, oğlun hırsızlık etti. Biz ancak bildiğimize şahidlik yaptık"* (Yusuf, 80) demişlerdi. Onlar bu sözü sırf melikin su tasının onun yükünün içinden çıkarılması karinesiyle söylemişlerdi.

Üçüncü Sual: O bu beklemenin, ölüm sebebiyle olduğunu kesin olarak biliyor muydu, yoksa bilmiyordu da sadece bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu zan mı ediyordu?

Cevap: Açık olan şudur ki, o bunun ölüm sebebiyle olduğunu biliyordu. Çünkü onun öldürülüp yüz sene sonra diriltilmesindeki esas maksat, onun ölümden sonra diriltilmeyi müşahede etmesidir. Bu ise ancak, o kimse bu bekleyişin ölüm sebebiyle olduğunu bildiği zaman olur. Yine o, ya kendi nefsinde veya merkebinde, bu beklemenin ölüm sebebiyle olduğunu gösteren halleri müşahede etmişti.

Cenâb-ı Allah'ın, قَالَ بَلْ لَبِثْتَ مِائَةَ عَامٍ *"Hayır, yüz yıl kaldın"* dedi" sözünün mânası açıktır. Burada عَامٍ kelimesinin aslı, yüzmek anlamına ge-

len اَلْعَوْمُ masdarıdır. Çünkü, yılın içinde durdurulması mümkün olmayan uzun bir akış, yüzüş bulunmaktadır.

Allahu Teâlâ'nın فَانْظُرْ اِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ *"İşte, yiyeceğine, içeceğine bak, henüz bozulmamıştır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ayetteki Kıraat Meselesi

Kıraat imâmları لَمْ يَتَسَنَّهْ ; (Bakara, 259); اقْتَدِهْ (En'âm, 90); مَالِيَهْ (Hakka, 28); سُلْطَانِيَهْ (Hakka, 29) ve مَاهِيَهْ (Kâria, 10) kelimelerindeki hâ harfinin, vakf halinde okunuşta gösterilmesi hususunda ittifak ettikten sonra, vasl halinde okunuşta gösterilip gösterilmeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. **İbn Kesir, Nâfi, Ebû Amr, İbn Amîr ve Âsım** bütün bu kelimelerin hepsini, vasl halinde de hâ harfini isbât ederek, belirterek okumuşlardır. **Hamza**, vasl halinde bu harfleri hazfetmiştir. **Kisaî** ise, لَمْ يَتَسَنَّهْ ve اِقْتَدِهْ kelimelerindeki hâ harfini hazfetmiş, diğer kelimelerdeki hâ harfini isbât ederek okumuştur.

Kıraat âlimleri لَمْ اُوتَ كِتَابِيَهْ ۞ وَلَمْ اَدْرِ مَا حِسَابِيَهْ *"Ah, keşke kitabım bana verilmeseydi. Hesâbımın da ne olduğunu bilmeseydim"* (Hakka, 25-26) âyetindeki كِتَابِيَهْ ve حِسَابِيَهْ kelimelerindeki hâ harflerinin, vasl ve vakf halinde okunacağı hususunda ihtilâf etmemişlerdir.

Sen bunu anladığın zaman biz deriz ki, bu hâ harflerinin hazfedilişinin birkaç izahı bulunmaktadır:

1) يَتَسَنَّهْ kelimesi, اَلسَّنَةُ (yıl, sene) kelimesinden iştikâk etmiştir. Âlimlerden birçoğu اَلسَّنَةُ kelimesinin aslının اَلسَّنَوَةُ kelimesi olduğunu iddia etmiştir ve şöyle demişlerdir: Bunun böyle olduğuna delil, Arapların bundan iştikâk ettirerek, bir kavme kıtlık isâbet ettiği sene اَسْنَتَ الْقَوْمُ demeleridir. Nitekim şair şöyle demiştir: وَرِجَالُ مَكَّةَ مُسْنِتُونَ عِجَافُ *"Mekke'nin insanları, kıtlık çekmiş zayıf kimselerdir."*

Araplar, bu kelimeyi اَلسَّنَوَات şeklinde çoğul yapmışlardır. Bu kelimeden olmak üzere ise, şu fiil kullanılmaktadır: Bir kimse başkasına güzel muâmele edip ona yumuşak davrandığı zaman سَانَيْتُ الرَّجُلَ مُسَانَاةً denilir. Kelimenin ism-i tasgiri ise سُنَيَّةٌ şeklindedir.

Bu sâbit olunca لَمْ يَتَسَنَّهْ sözündeki "hâ" harfinin kelimenin aslından olmayıp, sekte sebebiyle getirilmiş bir harf olduğu anlaşılır.

2) **Vahidî, Ferra'nın** şöyle dediğini nakletmiştir: سَنَةٌ kelimesinin aslının سَنَهَةٌ olması câizdir. Çünkü Araplar, her nekadar az kullanılsa da, bu kelimenin ism-i tasgirinden سُنَيْهَةٌ demişlerdir. Buna göre لَمْ يَتَسَنَّهْ lâfzının aslının لَمْ يَتَسَنَّنْ şeklinde olması, daha sonra sonundaki nûn harfinin düşerek

vakf halinde sonuna "sekte hâ'sı"nın gelmiş olması câizdir. Nitekim لَمْ يَتَقَضَّ الْبَازِى (Şâhin süzülmedi) tabirindeki fiilin aslı لَمْ يَتَقَضَّضْ dır. Daha sonra bunun sonundaki "dâd" harfi düşürülerek, vakf hallinde sonuna hâ-i sekte getirilerek لَمْ يَتَقَضَّهْ denilmiştir.

3) Ayetteki لَمْ يَتَسَنَّهْ tabiri مِنْ حَمَإٍ مَسْنُونٍ (Hicr, 26) âyetindeki مَسْنُون kelimesinden alınmıştır. Bu kelimenin masdarı olan اَلسَّنُّ . lûgatte (kalıba) dökmek, şekil vermek mânâsınadır. **Ebû Ali el-Farisi** de aynı şeyi söylemiştir. Buna göre لَمْ يَتَسَنَّنْ ifâdesinin manası, "Onun içeceği olduğu gibi kalmış, üzerinden yüz yıl geçtiği halde dökülmemiştir" şeklindedir. Sonra bu kelimenin sonundaki nûn hazfedilerek, ikinci maddede de açıkladığımız şekilde, nûn'un yerine, **hâ-i sekte** getirilmiştir. İşte bu üç madde, kelimeden bir harfin hazfedilmiş olduğunu göstermek için getirilmiştir.

Bu kelimenin sonundaki hâ harfinin okunuşta gösterilmesinin izahı ise şudur: Bu اَلسَّنَةُ lâfzından alınmıştır. اَلسَّنَةُ kelimesinin aslı ise, ism-i tasgirinin سُنَيْهَةٌ oluşunun da delalet ettiği gibi سَنْهَةٌ şeklindedir. "Seneler geçirmiş hurma" manasında, سَانِهَتِ النَّخْلَةُ; "Evi senelerce kiraladım" manasında da آجَرْتُ الدَّارَ مُسَانَهَةً denilir. Durum böyle olunca لَمْ يَتَسَنَّهْ âyetinin sonundaki hâ harfi, kelimenin asli harfi olur. İşte bundan dolayı, vasl halinde de, vakf halinde de hazfedilemez.

İKİNCİ MESELE: Âyetteki لَمْ يَتَسَنَّهْ ifâdesi, "değişmedi, bozulmadı" manasındadır. Buna göre bu kelimenin asıl manası, "onun üzerinden seneler geçmedi" demektir. Çünkü yılların geçmesi onu değiştirememiş ise, bu, sanki üzerinden yıllar geçmiş demektir. Bu, **Ebu Ali el-Fârisi**'den, لَمْ يَتَسَنَّنْ ifâdesinin "onun içeceği dökülmedi" mânâsında olduğunu nakletmiştik.

Bunlardan sonra geriye bu âyetle ilgili iki soru kalır:

Birinci Soru: Allahu Teâlâ, *"Hayır, yüz yıl kaldın"* buyurunca, bunun peşisıra yüz yıl kaldığını gösteren şeyden bahsetmesi gerekirdi. O'nun, *"İşte, yiyeceğine ve içeceğine bak. Henüz bozulmamış"* buyruğu o kimsenin yüz yıl beklediğini göstermez. Aksine bu ifâde, açıkça o kimsenin *"bir gün veya bir günden az"* dediği söze uygun düşer.

Buna şöyle cevap verilir: İnsanın o şeyin şüpheli olduğunu bir nebze bilmesinin yanısıra, bu hususlaki şüphe ne kadar güçlü olur ise, o şüpheyi giderecek delili duyması da o derecede tesirli olur ve o kimsenin bu hususlaki işi yapması da o derecede mükemmel olur. Buna göre Cenâb-ı Hak sanki *"Ha-*

yır, yüz sene kaldın'' dediğinde, bunun peşinden, *''İşte yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamışlar''* demiştir ki bu, o kimsenin *''Bir gün, yahut bir günden az''* sözünü kuvvetlendiren bir husus olmuş olur. Bu durumda da, böyle bir şüpheyi giderecek delile duyduğu arzu artmış olur.

Bundan sonra Cenab-ı Allah, *''Bir de merkebine bak..''* buyurup, o da merkebinin çürümüş ve kemik yığını haline gelmiş olduğunu görünce, Allah'ın kudreti karşısındaki hayranlığı büyümüş olur. Çünkü yiyecek ve içecekler kısa zamanda bozulur. Fakat merkep uzun bir zaman yaşayabilir. O insan, bozulabilecek şeyi, yani yiyecek ve içeceği bozulmamış; bozulmayacak şeyi, yani merkebinin kemiklerini bozulmuş ve çürümüş olarak görünce, Allah'ın kudretine olan hayranlığı artmış ve bu delil, onun aklında ve kalbinde yer tutmuştur.

İkinci Soru: Allahu Teâlâ, bu âyette yiyecek ve içecekten bahsetmiştir. Halbuki Hak Teâlâ'nır. لَمْ يَتَسَنَّهْ *''bozulmamış''* ifâdesi, yiyicekle değil içecekle ilgilidir.

Buna şöyle cevap verilir: İçecekler için "bozulmama" ifâdesi kullanıldığı gibi, yiyecekler için, bilhassa çabuk bozulan yiyecekler için de kullanılır. Rivayet edildiğine göre, bu kişinin yiyeceği incir ve üzüm, içeceği ise incir ve üzüm suyu idi. **İbn Mes'ud** (r.a.)'un kıraatinde ayet,
وَانْظُرْ اِلَى طَعَامِكَ وَهَذَا شَرَابُكَ لَمْ يَتَسَنَّنْ "İşte yiyeceğine bak. Şu da içeceğin, (henüz) bozulmamış" şeklinde okunmuştur.

Hak Teâlâ'nın وَانْظُرْ اِلَى حِمَارِكَ *''Bir de merkebine bak''* buyruğu şu manadadır. Bu, o kimseye, merkebin kemiklerinin çürümüş olduğunu gördüğü için, uzun müddetten beri ölmüş olduğunu bildirmektedir. Bu, gerçekte merkebin kendisine bakması manasında değildir. Çünkü o, bu çürümüş kemiklerin o anda canlı bir varlık haline dönüştüğünü görünce, bunu yapabilen zâtın, bir anda eşeği öldürüp kemiklerini derhal çürütmeye de kâdir olduğunu anlar. Bu durumda da, merkebin kemikleri ile, uzun müddet ölmüş olduğuna delil getirilemez. Aksine merkebin kemiklerinin hayat bulması, o kimsenin, Hak Teâlâ'nın, *''Hayır, yüz sene kaldın''* sözünün doğru olduğunu gösteren bir mucize olmuş olur. **Dahhâk** şöyle der: "Bu tabirin manası şudur: "Allah Teâlâ, ölümden sonra yeniden diriltince, bu "ba's"in doğruluğuna bir delil olmuş olur." Başka alimler, bunun bir mucize olduğunu söylemişlerdir. Çünkü Hak Teâlâ, o kimsenin, torunlar ihtiyarlamış, saç ve sakalları ağarmış vaziyette kendisini simsiyah saçı ile bir genç olarak yeniden diriltmiştir.

Halka İbret Vesilesi Olması

Allahu Teâlâ'nın, وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً لِلنَّاسِ *"Bu, seni insanlara bir ibret vesilesi kılmamız içindir"* beyanından muradın, ona bir şeref kazandırıp onu yüceltmek ve gerek dinî, gerekse dünyevî bakımdan yüksek derecelere çıkarmayı va'adetmek olduğunu söylemiştik. Bunlar ise, küfür üzere ölen ve Allah'ın kudretinde şüphesi olan kimselere uygun düşmez.

Buna göre eğer, "Cenâb-ı Hakk'ın bu buyruğunun başındaki vâv harfinin faydası nedir?" denilir ise, biz deriz ki; **Ferra:** "Kendisinden sonra mukadder (mahzuf) bir fiil bulunduğu için, burada vâv harfi getirilmiştir. Çünkü Allah Teâlâ eğer, وَانْظُرْ إِلٰى حِمَارِكَ لِنَجْعَلَكَ اٰيَةً "seni bir ibret nişanesi kılmamız için eşeğine bak" derse, "eşeğe bakma" cümlesi şart, "onu bir ibret nişanesi kılma" cümlesi ise onun cezâsı (neticesi) olmuş olurdu ki bu sözden böyle bir mana kastedilmemiştir. Fakat Cenâb-ı Hak, vâvlı olarak وَلِنَجْعَلَكَ اٰيَةً buyurunca mana, وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً فَعَلْنَا مَا فَعَلْنَا مِنَ الْإِمَاتَةِ وَالْإِحْيَاءِ "Seni bir ibret nişanesi kılmak için, yaptığımız öldürüp diriltme işini yaptık" şeklinde olmuştur. Bunun bir benzeri de, وَكَذٰلِكَ نُصَرِّفُ الْاٰيَاتِ وَلِيَقُولُوا دَرَسْتَ *"İşte biz ayetleri böylece türlü türlü açıklarız. Tâ ki onlar "Sen okumuşsun" desinler"* (En'am, 105) ayetidir. Bu "Onlar sen okumuşsun" desinler diye, âyetlerimizi böyle türlü türlü açıklarız" manasındadır. Yine وَكَذٰلِكَ نُرِيٓ اِبْرٰهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَلِيَكُونَ مِنَ الْمُوقِنِينَ ayeti de, *"O yakîn sahibi olanlardan olsun diye, işte böyle İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunu gösteriyorduk"* (En'am 75) manasındadır" demiştir.

Allahu Teâlâ'nın وَانْظُرْ اِلَى الْعِظَامِ *"kemiklere bak"* ifâdesine gelince, çoğu müfessirler, âyette geçen kemiklerden maksadın, onun eşeğinin kemikleri olduğunu, çünkü bu kelimenin başındaki elif-lâm'ın hazfedilen muzafun ileyhe bedel olarak geldiğini söylemişlerdir. (Yani burada عِظَامُ حِمَارِكَ (Merkebinin kemikleri) izâfetindeki, حِمَارِكَ kısmı hazfedilmiş ve ona karşılık عِظَامُ kelimesinin başına lam-ı tarif getirilmiştir.)

Diğer müfessirler de, "Allah Teâlâ'nın âyetteki "kemikler" ile, o kişinin bizzat kendisinin kemiklerini kastettiğini ileri sürerek şöyle demişlerdir: "Hak Teâlâ, o kimsenin kafasına ve gözlerine can vermiş, bedeninin diğer kısımları ise çürümüş kemikler olarak kalmış. Böylece o kimse, kendi kemiklerine bakmış ve onların nasıl toplanıp birbirlerine kenetlendiklerini seyretmiştir. Yine o kimse, eşeğinin bağladığı gibi durduğunu, yüz yıldan beri yiyip içmeden canlı kaldığını görmüştür." Bu izaha göre âyetin takdiri: "Kendi kemiklerine bak" şeklinde olur. Bu görüş, **Katâde, Rebî ve İbn Zeyd'e** âittir.

Bana göre, bu izah şu bakımlardan zayıftır:

a) Âyetteki, *"Bir gün, yahut bir günden daha az"* tabiri, ancak kendi üzerinde bir değişiklik görmeyen ve bir günden daha az bir müddette uyuduğunu zanneden kimseye daha münasib olur. Vücudunun dağılıp parçalanmış olduğunu, kemiklerinin çürümüş halini müşâhede eden kimseye, bu söz uygun düşmez.

b) Allah Teâlâ, o kimseye hitab edip, onun da cevap verdiğini nakletmektedir. Binaenaleyh cevap veren kimsenin de Allah'ın öldürdüğü o kimse olması gerekir. Öldürme işi, bütün bedenle ilgili olunca, Allah'ın dirilttiği cevap veren kimsenin de, o şahsın bütün bedeni olması gerekir.

c) Cenâb-ı Allah'ın, *"Allah da onu yüz yıl ölü bırakmış, sonra da diriltmişti"* buyruğu, Allah'ın, o kişinin bütün bedenine can verdiğini gösterir.

Ayetteki Kıraat Farklarına Göre Mânalar

Hak Teâlâ'nın, كَيْفَ نُنْشِزُهَا buyruğundan murad, Allah'ın o kemiklere can vermesidir. Nitekim "Allah ölüyü diriltti" manasında أَنْشَزَ اللَّهُ الْمَيِّتَ/وَنَشَرَهُ denilir. Allahu Teâlâ da, ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ *"Sonra, dilediği zaman onu diriltir"* (Abese, 22) buyurmuştur. Allah Teâlâ قُلْ يُحْيِيهَا الَّذِي أَنْشَأَهَا أَوَّلَ مَرَّةٍ وَهُوَ بِكُلِّ خَلْقٍ عَلِيمٌ الَّذِي جَعَلَ لَكُمْ مِنَ الشَّجَرِ الْأَخْضَرِ نَارًا فَإِذَا أَنْتُمْ مِنْهُ تُوقِدُونَ أَوَلَيْسَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ بَلَى وَهُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ *O, "Bu çürümüş kemiklere kim can verecekmiş?" dedi. De ki: "Onları ilk defa yaratan diriltecek"* (Yâsin, 78-79) âyetinde de, diriltmeyi kemiklerle ilgili olarak beyan etmiştir. Bu kelime نُنْشِرُهَا şeklinde de okunmuştur. **Ferrâ** şöyle demiştir: "Sanki o dürülüp büküldükten sonra yayılmaya başlanmıştır. Bu böyledir, çünkü hayat sayesinde, alış verişteki canlılık başlar. Buna göre o kimse ölü olduğu müddetçe, bükülüp dürülmüş gibi olmuş demektir. Fakat yeniden diriltilince, âdetâ dürülmesinden sonra yeniden yayılıp açılmış gibi olur. **Hamza** ve **Kisâî**, üstten noktalı zâ harfi ile, bu kelimeyi نُنْشِزُهَا şeklinde okumuşlardır ki bunun manası, "Biz kemiklerin bir kısmını, bir kısmı üstüne bitiştiriyoruz" şeklindedir. Birşeyi "**İnşâz**", onu kaldırma manasındadır. Meselâ "onu kaldırdım, o da kalktı" denilir. Yerden çıkıp yükselen şey için de نَشَزَ fiili kullanılır. Kadının geçimsizliği manasında نُشُوزُ الْمَرْأَةِ tabiri de, kadının kocasının rızasına başkaldırması mânasındadır. Bu kıraate göre âyetin mânası, "Biz onu yeryüzünden nasıl kaldırıp, her kemiği bedendeki yerlerine döndürüyor ve kemikleri üst üste inşa ediyoruz".. demektir.

Nehaî'den onun bu kelimeyi نَنْشُزُهَا şeklinde okuduğu da rivayet edilmiştir ki, bu okunuşa göre âyetin mânası, **Ahfeş**'in söylediği şekilde olur. **Ahfeş**, onu yükselttim, kaldırdım mânasında أَنْشَزْتُهُ فَنَشَزَ denildiğini söylemiş-

tir. Bütün kıraatlara göre bu tabirin mânası şudur: Allahu Teâlâ kemikleri üst üste inşâ etmiş, böylece bir nizam içinde kemikleri birbirleriyle bir araya gelmiş, sonra bu kemikler ete bürünmüş; damarlar, sinirler, etler ve deriler bu beden üzerinde yayılarak, bir kısmı diğerine bitişmiştir. Böylece bütün kıraatlar bu mânayı meydana getirmiş olurlar.

Daha sonra Hak Teâlâ, فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ *"Kendisine belli olduğu zaman"* buyurmuştur ki, bu daha önce geçen, *"Allah burasını, ölümünden sonra nasıl diriltecek?"* sözüyle ilgilidir. Buna göre mâna, "Meydana gelmesi uzak görülen şey bizzat tahakkuk edip, ona görününce.." şeklinde olur. **Keşşâf sahibi** تَبَيَّنَ لَهُ fiilinin fâilinin mukadder olduğunu söylemiştir. Takdiri ise, فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ قَالَ أَعْلَمُ (أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ 'Allahu Teâlâ'nın herşeye kâdir olduğu O'na belli olunca, O, "Biliyorum ki Allah, her şeye kâdirdir" dedi" şeklindedir. İkinci cümle kendisine delâlet ettiği için, birincisi hazfedilmiştir. Bana göre bu, bir zorlamadır. Aksine sahîh olan takdir şöyledir: "Allahu Teâlâ'nın öldürmesi ve diriltmesi müşahede yoluyla o kimseye belli olunca O, "Biliyorum ki Allah, herşeye kâdirdir" demiştir." Bunun te'vîli ise şöyle olur. "Bu istidlâlden önce bildiğim şeyi, bizzad müşahede ederek kavradım, bildim." **Hamza ve Kisaî**, emir sîgası ile قَالَ اِعْلَمْ ... "Dedi ki: Bil..." şeklinde okumuşlardır. Bu kıraatın izahı hakkında iki görüş vardır:

a) Bu durum ortaya çıkınca o kimse, kendi kendine emir vererek söylemiştir. Nitekim **A'şâ** da, وَدِّعْ أُمَامَةَ إِنَّ الرَّكْبَ قَدْ رَحَلُوا *"Ümame'yi uğurla.. Çünkü kervan çoktan yola koyuldu.."* demiştir.

b) Allah Teâlâ, *"Bil ki Allah, herşeye kâdirdir"* buyurmuştur. Bu te'vîlin doğruluğuna **Abdullah İbn Mesûd** ile **A'meş**'in şu kıraatleri de delâlet eder: "Denildi ki: "Bil ki, Allah herşeye kâdirdir." Hak Teâlâ'nın **Hz. İbrahim** ile ilgili âyetin sonunda, وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"Bil ki Allah, azîzdir hakîmdir"* (Bakara, 260) demiş olması da, bu kıraati destekler.

Kadî şöyle demiştir. "Birinci kıraate yapış, onu benimse.. Çünkü, bir şeyi emretmek ancak, o emredilen şey bulunmadığı zaman güzel olur." Burada, Hak Teâlâ'nın فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ buyruğunun delâletiyle, bu bilgi mevcûttur. Binaenaleyh, ilim mevcutken, onu elde etmeyi emretmek caiz olmaz. Ama, onun bulunduğunu haber vermek (böylece de أَعْلَمُ "Biliyorum ki..") demek caizdir.

★

★ ★

Üçüncü Kıssa:
Ölümden Sonra Dirilme

وَإِذْ قَالَ إِبْرَٰهِـۧمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ ٱلْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِن ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِى ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ ٱلطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ ٱجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ٱدْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۚ وَٱعْلَمْ أَنَّ ٱللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٦٠﴾

"Hani İbrahim: "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demiş, (Allah da) "İnanmadın mı yoksa?" demiş; o da, "İnandım, fakat kalbimin itminan bulması için (istiyorum)" demişti. Allah da, "Dört kuş tut, onları kendine alıştır, sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da çağır. Koşarak sana geleceklerdir" demişti. Bil ki şüphesiz ki Allah, azizdir, hakîmdir"

(Bakara, 260).

Üçüncü kıssa da, dirilmenin sıhhatine, doğruluğuna delâlet eder.

Hak Teâlâ'nın bu âyetiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyetin başındaki إِذْ edatının müteallâkının ne olduğu hususundadır. Bu hususla ilgili iki görüş vardır:

Zeccâc, âyetin takdirinin اُذْكُرْ إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ *"Hatırla o zamanı ki, İbrahim.. demişti"* şeklinde olduğunu söylemiştir.

Başkaları ise bu ifâdenin Cenâb-ı Hakk'ın, *"Rabbi hakkında İbrahim ile çekişeni görmedin mi.."*(Bakara, 258) âyetine atfedildiğini, takdirinin ise,

أَلَمْ تَرَ إِذْ حَآجَّ إِبْرٰهِيمَ فِى رَبِّهِ وَ أَلَمْ تَرَ إِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ رَبِّ أَرِنِى كَيْفَ تُحْىِ الْمَوْتٰى

"Rabbi hususunda çekiştiği zaman görmedin mi?" Yine, İbrahim, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" değidiği zaman görmedin mi?" şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE

Hz. İbrahim (a.s.)'in Talebinde Riayet Ettiği Edeb

Allahu Teâlâ أَوْ كَالَّذِى مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ *"Yahut o kimse gibisin ki, o, bir kasabaya uğramış..."* diyerek, **Üzeyir**'in açıkça söylemedi; halbuki bu iki kıssadan maksat aynı olmakla birlikte, burada ise **İbrahim** (a.s.)'in ismini verdi. Bunun sebebi şudur: **Üzeyr** (a.s.), edebe riâyet etmeyerek أَنَّى يُحْيِي هٰذِهِ اللّٰهُ بَعْدَ مَوْتِهَا dedi.. **İbrahim** (a.s.) ise, edebe riâyet ederek, ilk önce Allah'ı, رَبِّى "Rabbim" diyerek övdü, daha sonra da أَرِنِى "Bana göster" diyerek, istekte bulundu.. Yine **İbrahim** (a.s.) edebe riâyet ederek, diriltme ve öldürme fiillerini kuşlar hakkında; **Üzeyr** (a.s.) ise, edebi gözetmeyerek bu fiilleri kendi nefsi hakkında istemiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Hz. İbrahim'in Bu İsteğinden Güdülen Maksad

Alimler, **Hz. İbrahim**'in sorusunun sebebi hususunda şu görüşleri ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Hasan el-Basrî, Dahhâk, Katâde, Atâ ve **İbn Cüreyc** şöyle demişlerdir: **Hz. İbrahim** denizin kıyısında bir leş görür. Deniz kabardığında, leşi götürür ve böylece onu denizdeki canlılar yer.. Med olmadığında onu vahşi hayvanlar yer. Vahşi hayvanlar çekip gittiğinde de kuşlar gelerek, onun geri kalan kısmını yerler ve uçar giderler... İşte bundan dolayı **Hz. İbrahim**,"Ya Rabbi, canlıların parçalarını, yırtıcı hayvanların, kuşların ve denizdeki canlıların karnından toplayarak tekrar nasıl bir araya getireceğini bana göster" dedi. Bunun üzerine kendisine, "İman etmedin mi, yoksa?" denildiğinde O; "Evet, ettim; ancak benim bu sorumdan maksadım istidlâl ile elde ettiğim ilmimin zaruri bir bilgi hâline dönüşmesini istemektir" dedi.

İkinci Görüş: Muhammed İbn İshâk ile **Kâdî** şöyle demişlerdir: Bu sorunun sebebi şudur: **Hz. İbrahim**,*"Benim Rabbim, hem diriltir, hem öldürür"* (Bakara, 258) dediğinde Nemrûd da: "Ben de diriltir ve öldürürüm" diyerek, bir kişiyi salıverip, bir kişiyi de öldürmek sûretiyle münazara ettiklerinde **Hz. İbrahim**, "Bu bir öldürme ve diriltme değildir" dedi; bunu müteakiben de bu mesele hem **Nemrûd**, hem de O'na bağlı olanlar huzurunda ortaya çıksın, açıklık kazansın diye, "Rabbim nasıl dirilttiğini bana göster.."dedi. Rivayet edildiğine göre **Nemrûd**, "Rabbine söyle, diriltsin; aksi halde seni öldürürüm.." dedi. Bunun üzerine **Hz. İbrahim** de Allahu Teâlâ'dan bunu istedi. Buna göre لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِى , sözünün manası, "Öldürülmekten kurtarılmam için..." veyahut da "delilim ve bürhanım kuvvetli olsun diye" şeklinde olur. "Şüphesiz benim bu delilden başka bir delile geçişim, o delilin zayıflığı sebebiyle değil, aksine dinleyen kimsenin cehaleti sebebiyledir."

Üçüncü Görüş: İbn Abbas, Saîd İbn Cübeyr, ve **Süddî** (r.a.) şöyle demişlerdir: Allahu Teâlâ **Hz. İbrahim**'e "Ben bir beşeri dost, halîl edineceğim" şeklinde vahyettiğinde, **Hz. İbrahim** bunu gözünde büyüterek "Allah'ım, bunun alâmeti ve nişanı nedir?" dedi. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Bunun emâresi, o kimsenin duâ ederek, ölüleri diriltmesidir" buyurdu. **Hz. İbrahim**'in, kulluğun derecelerinde ve peygamberliğin îfasında makamı yücelince, onun hatırına, "Belki de o dost ben olurum..." düşüncesi geldi. Bunun üzerine **Hz. İbrahim**, Allah'tan ölüleri diriltmesini istedi. Allahu Teâlâ da, "İnanmadın mı yoksa?" deyince O, "inandım, fakat benim, senin dostun olduğuma kalbim tam bir itminan duysun diye" demişti.

Dördüncü Görüş: İbrahim (a.s.) bunu, kavmi için istedi. Bu böyledir, çünkü peygamberlere tâbi olan kimseler, onlardan bazan bâtıl bazan da hak olan şeyler taleb etmişlerdir. Meselâ onların **Hz. Musa**'ya, اجْعَلْ لَنَآ اِلٰهًا كَمَا لَهُمْ اٰلِهَةٌ *"Nasıl onların ilâhları var ise, sen de bize bir ilâh yap"* (A'râf, 138) şeklinde demeleri gibi.. Bunun gibi, **İbrahim** (a.s.) de, bunu taleb etmişti. Bundan maksadı ise, kavminin bunu müşâhede etmesi ve böylece de kalblerindeki inkârın yok olmasıdır.

Beşinci Görüş: Aklıma şöyle bir düşünce geldi de ben de şöyle dedim: Şüphesiz bu ümmet, peygamberin peygamberlik iddiasında doğru söylediğini anlamaları hususunda, onun elinde zuhûr edecek bir mûcizeye nasıl muhtaç iseler, bu peygamber de, melek yanına gelip, ona, Allah'ın onu bir peygamber olarak gönderdiğini haber verdiğinde, o peygamber de kendisine gelenin kovulmuş bir şeytan değil de kerîm bir melek olduğunu bilebilmesi için, o meleğin elinde zuhur edecek bir mucizeye muhtaçtır... Yine, melek Allah'ın kelâmını dinlediğinde, o da bu kelâmın, başkasının değil de Allah'ın kelâmı olduğuna delâlet edecek bir mucizenin zuhûruna muhtaç olur. Durum böyle olunca, şöyle denilmiş olması mümkündür: Melek, **Hz. İbrahim**'e gelerek, ona Allahu Teâlâ'nın kendisini insanlara bir peygamber olarak göndereceğini haber verince, **Hz. İbrahim** bir mucize talebinde bulunarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster" demiş, Allah da "inanmadın mı yoksa?" deyince, o da, "inandım, fakat gelen zâtın kovulmuş şeytan değil, kerim bir melek olduğuna, kalbim tam bir itminân duysun diye (istiyorum)" demiştir.

Altıncı Görüş: Bu, tasavvuf ehlinin görüşüdür: Âyette geçen اَلْمَوْتٰى kelimesinden murad, mükâşefe ve tecelli nurlarına karşı perdelenmiş kalblerdir. "Diriltmek" ise, bu ilahi tecelli ve nûrların zuhur etmesinden ibarettir. Binaenaleyh, buna göre **Hz. İbrahim**'in أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتٰى demesi, o tecelli ve mükâşefeleri istemektir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak ona, "Yoksa iman

etmedin mi?" deyince de, "Evet, ona, gaybî bir imanla iman ettim. Ne var ki o tecellinin meydana gelmesi sebebiyle kalbim mutmain olsun diye, onun meydana gelmesini istiyorum..." dedi.

Kelâmcılar da şöyle demişlerdir: İstidlalî olan ilme, bazen şek ve şüpheler ârız olabilir... Böylece **Hz. İbrahim**, kendisine şek ve şüphenin ârız olmayacağı ve kendisiyle, kalbin tam bir istikrara kavuşacağı zarurî bir ilim talebinde bulunmuştur.

Yedinci Görüş: Belki de **İbrahim** (a.s.) Allah'ın kendisine indirmiş olduğu sahifelerden, soyundan gelecek olan **Hz. İsa**'nın duâsı sayesinde ölüleri diriltme payesiyle Allah tarafından şereflendirileceğini öğrenince, O da bunu istedi. Bunun üzerine kendisine, "İnanmadın mı yoksa?" denilince O "Evet, inandım; fakat benim mertebemin senin yanında, torunum **İsa**'nın mertebesinden daha az olmadığına kalbim mutmain olsun diye.." dedi.

Sekizinci Görüş: Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmesini emretmiş, O da bu emre uyarak, sonra da, "Bana, canlıyı cansız kılmamı emrettin, ben de yaptım. Ben de senden, cansız olanı canlı kılmanı istiyorum" demiştir. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, "Yoksa inanmadın mı?" deyince de, "Ne demek, inandım; ne var ki beni dostun edindiğine kalbim mutmain olsun istedim.." demiştir.

Dokuzuncu Görüş: Hz. İbrahim (a.s.) kendi kalbine nazar ettiğinde, oğlunu sevmesinden dolayı kalbini adeta ölü olarak gördü de; Allah'tan utanarak, "Ya Rabbi, ölüleri nasıl diriltirsin?" dedi. Yani, "Gafletinden dolayı kalb öldüğü zaman, o kalbin, Allah'ın zikriyle ihyâsı, diriltilmesi nasıl olur?" demektir.

Onuncu Görüş: Âyetin takdiri şöyledir: "Bütün canlılar kıyamet gününde "haşr"ı müşahede ederler. Binaenaleyh, sen bana bunu bu dünyada göster.." deyince, Cenâb-ı Hak, "Yoksa iman etmedin mi?" dedi. O da, "Evet, iman ettim, ne var ki bana bu dünyada böyle bir şerefi tahsis edip, verdiğine dair kalbim mutmain olsun istedim" diye cevap verdi.

Onbirinci Görüş: Hz. İbrahim'in maksadı, Allah'ın ölüleri diriltmesi değildir. Aksine O'nun maksadı, arada hiçbir vasıta olmaksızın, ilahî kelâmı dinlemektir.

Onikinci Görüş: Bazı câhil kimseler şöyle demişlerdir: "**Hz. İbrahim** (a.s.), gerek "mebde", gerekse "maâd" hususunda şüphe içindeydi. O'nun mebde hususundaki şüphesi O'nun, هٰذَا رَبِّي "(Sizce) Rabbim budur" (En'âm, 76) ve لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ *"Andolsun ki, eğer Rabbim beni hidayete erdirmeseydi, muhakkak ki ben, sapıtmış olan kimselerden olurdum"*

(En'âm, 77) sözleriyle ortaya çıkmaktadır. Maâd hususundaki şüphesi de, işte bu âyette kendisini göstermektedir.

Bu görüş son derece zayıf, hatta küfürdür. Çünkü Allah'ın ölüleri diriltebileceğini bilmeyen kimse, kâfirdir. Mâsûm olan peygamberi böyle bir şeye nisbet eden kimse, o mâsum peygamberi küfre nisbet etmiş olur ki, asıl böyle diyen kimse kâfir olur. Bu görüşün bâtıl olduğuna şunlar da delâlet eder:

a) Hak Teâlâ'nın, اَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي sözü. Eğer **Hz. İbrahim** şüphe etmiş olsaydı, bu şekilde söylemesi doğru olmazdı.

b) Cenâb-ı Hakk'ın, وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي sözü.. Bu, daha fazla yakîn isteyen ârif bir kişinin sözüdür.

c) Allah'ın kudreti hususunda şüphe etmek, "nübüvvet" hususunda da şüphe etmeyi gerektirir. O halde o daha nasıl kendi nübüvvetini bilebilir?

Hak Teâlâ'nın, أَوَلَمْ تُؤْمِنْ *"Yoksa inanmadın mı?"* sözüyle ilgili şu iki açıklama yapılmıştır:

a) Bu sözün başındaki hemze, istifhâm-ı takrîrî'dir. Nitekim şair,
أَلَسْتُمْ خَيْرَ مَنْ رَكِبَ الْمَطَايَا وَاَنْدَى الْعَالَمِينَ بُطُونَ رَاحِ *"Sizler bineklere binenlerin en hayırlısı değil misiniz? (Evet, en hayırlısısınız.)"* İnsanların en cömerdi Râh soyundan olanlardır.

b) Bu sorudan maksad etraftaki kimselere karşı onun buna inanıp, bilen olduğunu ispatlamaktır. Böylece bu sorudan başka bir maksat güdülmüştür.

Hak Teâlâ'nın, قَالَ بَلٰى وَلٰكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي *"Evet, inandım, fakat kalbimin itmînân bulması için.."* buyruğuna gelince, bil ki لِيَطْمَئِنَّ sözündeki lâm harfi, mahzûf bir fiile taalluk eder. Buna göre kelamın takdiri,
سَأَلْتُ ذٰلِكَ اِرَادَةَ طُمَأْنِينَةِ الْقَلْبِ "Kalbimin mutmain olmasını istediğim için bu talepte bulundum" şeklindedir.

Âlimler, bu ifâdeden muradın, istidlâl eden kimseye ârız olan bazı düşüncelerin yok olmasıdır. Yoksa, her iki durumda da yakînî inanç bulunmaktadır.

Burada aklî bir mübâhese de söz konusudur. O da şudur: Bu açıklama, ilimlerin bir kısmının diğerinden daha kuvvetli olduğunun cevazı meselesine dayanır. Burada çetin bir soru ortaya çıkmaktadır ki o da şudur: İnsan, ilim sahibi olduğunda, o şeyin zıddını ya caiz görür, veyahut da görmez. Şayet, herhangi bir şekilde onun zıddını caiz görür, tecviz ederse, bu kesin ve kat'î bir itikad değil, kuvvetli ve gâlib bir zan olmuş olur. Eğer o, ilmin zıddını hiçbir şekilde tecviz etmezse, ilimlerde bir farklılık söz konusu olmaz. Bil ki, böyle

bir müşkil, biz,maksadın "Allah'ın diriltmeye kâdir olduğu hususundaki inanç hususunda bir itminân temin edilmesi olduğunu" söylediğimiz zaman söz konusu olur. Ama, maksat başka bir şeydir dersek, böyle bir müşkil zâil olmuş olur.

Kuşların Dirilmesi ve Bundaki Hikmet

Hak Teâlâ'nın, فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ *"Dört kuş tut"* emrine gelince, **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "**İbrahim** (a.s.) bir tâvus, kerkenez, karga ve horoz yakaladı." **Mücahid** ve **İbn Zeyd**'e göre, **İbrahim** (a.s.) diğer üç kuşun yanında, kerkenezin yerine güvercin yakalamıştır. Burada birkaç bahis bulunmaktadır:

Birinci Bahis: Cenâb-ı Hak, hayvanlar içerisinden, öldürüldükten sonra diriltilme halini neden kuşlara tahsis etmiştir? Bu hususta âlimler şu iki görüşü ileri sürmüşlerdir:

Birinci Görüş: Uçmak, gökyüzünde ; yükselme ise havada olur. **Hz. İbrahim** (a.s.)'in himmet ve gayesi, melekût alemine ulaşıp oraya yükselmektir. Bunun için onun mucizesi de, himmet ve gayreti doğrultusunda, ona benzer bir biçimde olmuştur.

İkinci Görüş: İbrahim (a.s.) kuşları kesip, onları parçalayarak, her dağın tepesine onların karışımından birer parça koyup da, sonra da onları çağırdığında, karışım içerisindeki her bir cüz kendi parçasına doğru uçmaya başladı. Bunun üzerine **Hz. İbrahim**'e, "Her parça kendi parçasına doğru koştuğu gibi, kıyamet gününde de, her parça kendi parçasına doğru uçar. Böylece de bedenler teşekkül eder ve ruhlar onlarla birleşir" denildi. Bunu Cenâb-ı Hakk'ın, يَخْرُجُونَ مِنَ الْأَجْدَاثِ كَأَنَّهُمْ جَرَادٌ مُنْتَشِرٌ *"Hepsi, çıvgın çekirgeler gibi kabirlerden çıkacaklar"* (Kamer, 7) âyeti de ortaya koymaktadır.

İkinci Bahis: Bu diriltme ve öldürmeden maksat, tek bir hayvanla da ortaya konabilir. O halde daha niçin Cenâb-ı Hak, **Hz. İbrahim**'e dört kuş almasını emretmiştir? Bu hususta da iki görüş vardır:

Birinci Görüş: Bunun mânâsı şudur: "Sen, kulluğuna göre tek bir şey istedin.. Ben ise sana, Rab olduğum için dört tane kuş al diyorum.."

İkinci Görüş: Bu dört kuş, canlıların ve bitkilerin bedenlerinin kendisinden meydana geldiği dört esas rükne, asla işarettir. Bu işaret ise şöyledir: Sen, bu dört kuşu birbirinden ayırdedemediğin sürece senin rûhun rubûbiyyet göklerine ve kudsiyyet âleminin safâlarına uçamaz, yükselemez.

Üçüncü Bahis: İbrahim (a.s.), özellikle bu dört kuşu seçip aldı. Çünkü tâvus kuşu insanın kalbindeki zînet, makam ve yükselme sevgisine işarettir. Nitekim Hak Teâlâ, زُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ *"Nefsin isteklerini sevme insanlara süslü gösterildi"* (Al-i İmran, 14) buyurmuştur. Kerkenez kuşu da, yemeye çok düşkün olmaya işarettir; horoz, şehvetperestliğe işarettir; karga da, derleyip toplamaya olan ihtirasa ve tutkuya işarettir. Çünkü karganın gece gündüz uçup, o çok soğuk günlerde bile bir şeyler toplama arzusu içinde olması, onun bu hırsından ileri gelmektedir. Burada şuna işaret edilmektedir: İnsan, nefsinin ve fercinin şehvetini kırmada; hırsını alt edip onu yenmede ve başkaları için süslenmeyi terketme hususunda çaba sarfetmediği müddetçe, kalbinde Allah'ın celâlinin nurlarından feyezan eden bir rahatlık duyamaz.

فَصُرْهُنَّ Fiilinin Mânaları Hakkında

Hak Teâlâ'nın, فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ *"Onları kendine alıştır"* ifâdesine gelince, bunda birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Hamza sâd harfinin kesresiyle صِرْهُنَّ ; diğer kıraat imamları da sâd'ın dâmmesiyle صُرْهُنَّ şeklinde okumuşlardır. Damme ile okumadaki gaye hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

Birinci Görüş: Bir şeyi bir şeye meylettirdiğin zaman, صُرْتُ الشَّيْءَ أَصُورُهُ ; yine boynu eğri olan kimse için de رَجُلٌ أَصْوَرُ denilir. Yine, birisi bir kimseye bir şey söyleyip, ona eğildiğinde صَارَ فُلَانٌ إِلَى كَذَا denilir. Yapılan bu açıklamaya göre, bu ayette bir hazf bulunmuş olur. Buna göre sanki şöyle denilmiştir: أَمِلْهُنَّ إِلَيْكَ وَقَطِّعْهُنَّ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا "O kuşları kendine yaklaştır, ve onları parça parça et! Sonra her bir dağın üzerine onlardan bir parça koy!" Binaenaleyh, söz kendisine delâlet ettiği için, قَطِّعْهُنَّ kısmı hazfedilmiştir. Bu, Hak Teâlâ'nın, اَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَانْفَلَقَ *"Değneğinle denize vur...! Derhal deniz yarıldı"* (Şuarâ, 63) âyetinde olduğu gibidir. Yani, فَضَرَبَ فَانْفَلَقَ (Vurdu, bunun üzerine deniz derhal yarıldı) takdirindedir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا sözü, kuşları parçalamış olduğuna delâlet eder. Buna göre eğer: "Onları yakaladıktan sonra **Hz. İbrahim**'in onları kendisine yaklaştırıp alıştırmasının faydası nedir?" denilirse, biz deriz ki: "Bunun faydası Hz. İbrahim (a.s.)' in onlar yeniden dirildikten sonra onları başka kuşlarla karıştırmaması ve bu kuşların onlar olmadığı vehmine düşmemesi için, onları iyice incelemesi, şekil ve durumlarını iyice tanımasıdır."

İkinci Görüş: Bu, **İbn Abbas, Said İbn Cübeyr, Hasan el-Basrî** ve **Mücahid**'in görüşüdür. Buna göre صُرْهُنَّ إِلَيْكَ tabirinin mânâsı, "Onları parça parça et, parçalara ayır" demektir. Bir kimse bir kimseyi bölüp parçaladığı zaman صَارَ الشَّيْءَ يَصُورُهُ صَوْرًا denilir.

Şair Ru'be, amansız bir düşmanı tavsif ederken, صُرْنَاهُ بِالْحُكْمِ "Biz onu, hükmümüzle param parça ettik" demektedir. Buradaki صُرْنَاهُ kelimesinin mânası, قَطَّعْنَاهُ demektir. Bu görüşe göre, harhangi bir takdire ihtiyaç duyulmaz.

Sâd harfinin kesresiyle okuyan **Hamza**'nın kıraatine gelince, o zaman bu kelime, bazan "meylettirmek", bazan da "parçalamak, parça parça etmek" anlamına gelmektedir. Kelime meylettirmek anlamına gelince;**Ferrâ:** "Bunun, **Hüzeyl** ve **Süleym** lûgati olduğunu söylemiştir. Bir kimse bir şeyi eğdiği zaman, صَارَهُ يَصِيرُهُ denilir. **Ahfeş** ve diğer âlimler ise صِرْهُنَّ kelimesinin mânasının, parça parça etmek mânâsına olduğunu söylemişlerdir. Nitekim, bir kimse bir şeyi parça parça ettiğinde صَارَهُ يَصِيرُهُ denilir.

Ferrâ ise şöyle demiştir: "Zannediyorum ki bu fiil, "kesti" mânasına olan صَرَى – يَصْرِي fiilinden maklûbdur (çevrilmiştir). Buna göre, sondaki yâ harfi ortaya geçmiştir. Nitekim Araplar, hem عَصَا (asâ), hem de عَاثَ (âse) demektedirler."

Müberred ise, "Bu doğru değildir, çünkü bu iki lâfızdan her biri, başlı başına birer asıldırlar. Bundan dolayı birini diğerine bağlı kılmak caiz değildir" demiştir.

İKİNCİ MESELE

Ebû Müslim'in Öbür Müfessirlerden Ayrı Görüşü

Müfessirler, âyetteki صُرْهُنَّ kelimesinin "Onları kes ve parçala" manasında olduğunda, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in de o kuşların uzuvlarını, etlerini, tüylerini ve kanlarını parçalayarak birbirine kattığı hususunda ittifak etmişlerdir.

Ebu Müslim bu görüşe katılmayıp, bunu yadırgayarak şöyle demiştir: "**Hz. İbrahim** (a.s.), Hak Teâlâ'dan ölüyü diriltmesini isteyince, Cenâb-ı Hak ona, bu işi kolayca anlamasını sağlayacak bir misal gösterdi. Buna göre, صُرْهُنَّ إِلَيْكَ emrinden maksad, "Onları kendine alıştır" ve "seslendiğinde sana gelmeyi onlara öğret;" yani "Bu dört kuşu çağırdığında sana cevap verip gelecek hale gelmelerini sağlayacak kadar, bu alıştırmayı tekrar tekrar yap. O kuşlar bu hale gelince, herbirini sağ olarak bir dağın tepesine koyup, sonra onları çağır. Onlar sana hızlıca gelecekler" demektir. Bundan maksad ise ruh-

ların, yer aldıkları bedenlerine kolay bir şekilde dönmeleri konusunda müşahhas bir misal zikretmektir. **Ebu Müslim** âyetteki bu ifâdenin, "Onları parçala" manasında olduğunu kabul etmeyerek,şunları görüşünün delili olarak zikretmiştir:

a) Arapça'da فَصُرْهُنَّ emrinin meşhur manası, "Onları meylettir" şeklindedir. Bunun "parçalama ve kesme" manasına gelmesine ise âyette delâlet eden herhangi bir husus yoktur. Binaenaleyh ayete bu manayı vermek, bir delilin delalet etmediği bir manayı ayete katma olur ki bu câiz değildir.

b) Eğer bu sözden maksad, *"onları parçala ve cüzlerine ayır"* manası olsaydı Cenab-ı Hak, bu kelimeden sonra اِلَيْكَ (sana) kelimesini kullanmazdı. Çünkü bu kelime parçalama mânâsına alındığında إِلَى harf-i cerri ile kullanılmaz. Kelime "meylettirme" manasına geldiğinde, bu harf-i cerr ile kullanılır. Buna göre eğer, ifâdede bir takdim ve te'hirin olduğu, bunun takdirinin ise, فَخُذْ اِلَيْكَ اَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ "Dört kuşu kendine al ve onları parçala" şeklinde olduğu söylenir ise, biz deriz ki: Bir delil olmaksızın, burada takdim ve te'hirin bulunduğunu kabul etmek, insanı zâhirin hilâfına bir manayı kabul etmeye mecbur eder.

c) Âyetteki ثُمَّ اُدْعُهُنَّ *"Sonra onları çağır"* buyruğundaki "onları" zamiri, o kuşların parçalarına değil, kendilerine râcidir. Parçalar ayrı ayrı olup her dağın tepesine de onlardan bir parça konunca, bu zamirin onların kendilerine değil, parçalarına râci olması gerekir ki bu da âyetin zâhirinin hilâfına olur. Yine يَأْتِينَكَ سَعْيًا *"Koşarak sana geleceklerdir"* sözündeki zamir de, o kuşların parçalarını değil, kendilerini göstermektedir. Halbuki, sizin görüşünüze göre, onların parçaları birbirlerine koşup geldiğine göre, bu ifâdedeki zamir, kuşların kendilerine değil, parçalarına râci olmuş olur.

Müfessirlerin ittifak ettiği meşhur görüşün sahipleri ise delil olarak şunları zikretmişlerdir:

a) Ebu Müslim'den önce gelen bütün müfessirler, bu kuşların, **Hz. İbrahim** (a.s.) tarafından kesilip parçalandığında ittifak etmişlerdir. Binaenaleyh **Ebu Müslim**'in bu görüşü kabul etmemesi, onların icmâ'ını kabul etmeme demektir.

b) Ebu Müslim'in verdiği mana, **Hz. İbrahim**'e has bir şey değildir. Binâenaleyh bunda, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in, başkalarından farklı bir meziyeti olmuş olmaz.

c) Hz. İbrahim (a.s.), Allah'dan, kendisine ölüleri nasıl dirilttiğini göster-

mesini istemiştir. Âyetin zâhiri de Cenâb-ı Hakk'ın onun bu isteğine icâbet ettiğini gösterir. **Ebu Müslim**'in izahına göre ise, hakikatte böyle bir icâbetin olduğundan bahsedilemez.

d) Hak Teâla'nın, *"Sonra onların her parçasını bir dağın üzerine bırak"* buyruğu, o kuşların parça parça edildiğini gösterir.

Ebu Müslim, bu maddeye şöyle cevap vermiştir: "Allah Teâlâ, bu parça parça oluşu dört kuşa nisbet etmiştir. Binaenaleyh bu parçalardan maksad, o kuşlardan her biridir."

Buna şu şekilde cevap veririz: "Senin söylediğin şey de her nekadar muhtemel ise de, "cüz" (parça) kelimesini, bizim söylediğimiz mânâya hamletmek daha zâhirdir. Buna göre kelâmın takdiri: "Onların her birinden, her bir dağa bir parça koy" şeklindedir.

Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti

Allahu Teâlâ'nın, ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا *"Sonra her bir dağın üzerine onlardan birer parça (cüz) bırak"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âyetteki *"Her bir dağın üzerine"* sözünün zâhirine göre, bahsedilen her bir dağ, dünyanın bütün dağlarıdır. **Mücahid** ve **Dahhâk** bu ifâdenin, mümkin olduğu kadar umûmi olduğuna kâildirler. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "O kuşların parçalarını, dağıtabildiğin kadar, her bir dağın tepesine dağıt."

İbn Abbas, Hasan el-Basri, Katâde ve **Rebî**, bahsedilen dört kuşa ve dört ana yöne, yani doğu, batı, kuzey ve güneye göre, bunun dört dağ olduğunu söylemişlerdir.

Süddî ve **İbn Cüreyc** ise, bunların yedi tane dağ olduğunu, çünkü bu ifâdeden muradın, **Hz. İbrahim** (a.s.)'in görebildiği ve kuşları çağırabileceği dağların olması olduğunu, bu çağırmanın ise ancak görme ile tamam olduğunu ve **Hz.İbrahim**'in görebildiği dağların da yedi tane olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE Rivayet edildiğine göre, **Hz. İbrahim** (a.s.)'e o kuşları kesip, tüylerini yolup, parça parça etmesi, kanları ile etlerini birbirine karıştırıp başlarını yanında alıkoyması emrolunmuştur. Daha sonra da, her bir dağa, her bir kuşun dörtte biri gelecek şekilde, onların parçalarını dağların üzerine koyması, sonra da

"Allah'ın izni ile gelin" diye onları çağırması emrolunmuştur. Sonra parçalar birbirine doğru uçuşmaya başlamış, böylece kuşların bedenleri tamamlanıp, her bir beden birleşmek üzere başına yönelmiş ve her bir baş, bedeni ile birleşerek Allah'ın izniyle can bulmuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Ebu Bekir'in rivayetine göre **Âsım** ve **Fadl**, bu kelimeyi Kur'an'ın her yerinde hemzeli ve şeddeli olarak جُزَّءًا şeklinde; diğer kıraat imamları ise, hemzeli, fakat şeddesiz olarak جُزْءًا şeklinde okumuşlardır ki ikisinin de manası aynıdır.

Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri

Cenâb-ı Allah'ın, ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا *"Sonra da onları çağır, koşarak sana geleceklerdir"* emrine gelince, buradaki سَعْيًا kelimesinin "koşarak ve ayakları üzerinde yürüyerek" manasında olduğu, çünkü bunun daha kuvvetli bir hüccet olduğu söylenmiştir. Yine bu kelimenin, "uçarak" manasında olduğu da söylenmiştir. Fakat bu mânâ doğru değildir. Çünkü kuşun uçmasını ifâde etmek için سَعْى fiili kullanılmaz.

Bu ikinci görüşte olanlardan bazıları "Buradaki سَعْيًا den murad, çabuk hareket edip gitmektir" diyerek cevap vermişlerdir. Binaenaleyh eğer hareket, uçma şeklinde olur ise, bundaki çabuk ve hızlı oluş da *"Sa'y"* olarak ifâde edilir.

Âlimlerimiz, hayatiyyetin bulunması için, bir bedenin bulunmasının şart olmadığına bu âyeti delil getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâla, o parçalardan herbirini, çağırıldıklarını anlayan ve koşup hızlıca gelebilen birer canlı kılmıştır. Bu, hayatiyyetin bulunabilmesi için bir bünyenin şart olmadığına delâlet eder. **Kâdî** ise parçalamanın, o bünyenin canlılığını yok edeceğini ileri sürerek, âyetin, mutlaka bir bünyenin bulunması gerektiğine delâlet ettiğini söylemiştir.

Onun bu görüşüne şu şekilde cevap verilir: "Sizin bu görüşünüz zayıftır, çünkü mukarenetin (ruh ve beden birliğinin) bulunması, bu birliğin mutlaka gerekli olduğunu göstermez. Fakat bazı durumlarda, ruhun bedenden ayrılması hususuna gelince, bu hususun söz konusu olduğu yerler, böyle bir birliğin gerekli olmadığına delâlet eder. Âyet, davetin anlaşıldığına ve parça parça iken, o parçaların süratlice gelebildiğine delâlet ettiğine göre, bu, hayatiyyet için bir tam bünyenin bulunmasının şart olmadığına kesin bir delil olur:

Cenab-ı Hakk'ın, وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ *"İyice bil ki Allah, azîzdir ve hakîmdir"* âyetindeki *"Azîz"* in manası, "bütün mümkinâta galiptir"; *"Hakîm"* in manası ise, "İşlerin neticelerini ve herşeyin sonucunu bi-hakkın bilendir" şeklindedir.

Allah Yolunda İnfak

مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ فِي كُلِّ سُنبُلَةٍ مِّائَةُ حَبَّةٍ ۗ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٦١﴾

"Mallarını Allah yolunda harcayanların hâli, yedi başak veren, her başağında yüz tanesi bulunan bir tek tohumun hâli gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah (ihsanı) geniş olan ve hakkıyla bilendir"

(Bakara, 261).

Bil ki Allahu Teâlâ, dünya ve ahiret ile ilgili ilmin temellerini ve onların doğruluğunu gösteren delilleri, istediği nisbette zikrettikten sonra, buna şer'î hüküm ve mükellefiyetleri de eklemiştir.

Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler

Birinci Hüküm: Malları infâk etmede mûteber olan mükellefiyetlerle ilgilidir.

Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

Birinci mesele, ayetin, kendinden önceki âyetlerle irtibatı hakkındadır. Bu hususta bazı izahlar yapılmıştır:

Âyetin Mâkabli İle Münasebeti

1) Kâdî (r.h) şöyle der: "Allahu Teâlâ, infakla ilgili hükmü, *"Allah'a güzel bir ödünç verip de (Allah'ın da) o ödüncünü kat kat artırdığı kimdir?"* (Bakara, 245) âyetinde mücmel (kısaca) zekredip, bu âyette de bu kat kat artırışı tafsilatlı olarak anlatmıştır. Cenab-ı Hak, bu iki âyet arasında, öldürüp diriltmeye kudreti olduğunu gösteren delilleri zikretmiştir. Zira bunlar olmaksızın infak emri

yerinde olmazdı. Çünkü mükâfaat ve cezâ veren bir ilah bulunmasaydı, taat yolunda infâk etmek abes olurdu. Sanki Cenab-ı Hak, infâka teşvik ettiği kimseye şöyle demektedir: "Benim yarattığımı ve hayat ile kudret vererek sana olan nimetimi tamamladığımı anladın ve mükâfaat ile ceza verebileceğimi de bildin. O hâlde, bütün bunları bilmen, malını Allah yolunda infâk etmene sebep olsun. Çünkü Allah az bir şeye, büyük mükâfaatla karşılık verir."

Sonra Cenab-ı Hak, bu çok ve büyük mükâfaatla ilgili bir benzetme yaparak, sanki "Kim bir tane tohumu toprağa gömerse, o tohum her başağından yüz tanesi bulunan yedi başak bitirir. Böylece tek tohum, yediyüz tane haline gelmiş olur" buyurmaktadır.

2) Bu, âyetin öncesi ile irtibatı hususunda **Esamm**'ın yaptığı izahtır. Buna göre, Allah Teâlâ insanlar, Allah'ın dinine yardım edip, O'nun şeriatını yüceltmek için canları ve malları ile cihâda koşsunlar diye, peygamberi tasdik etmeyi gerektiren mucizeyi göstererek herkese delil getirdikten sonra, bu meseli irad etmiştir.

3) Allah Teâlâ, kendisinin, mü'minlerin dostu; tağut'un (şeytanın) da kâfirlerin dostu olduğunu beyan edince, Allah yolunda mü'minin harcadığı malın hâli ile, tağut uğrunda kâfirin harcadığı malın hâlini beyân etmiştir.

İKİNCİ MESELE

Âyette mahzuf bir kelime vardır ve onun takdiri, مَثَلُ صَدَقَاتِ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ كَمَثَلِ حَبَّةٍ "Mallarını infâk edenlerin sadakalarının hali, bir tohumun hali gibidir" şeklindedir. Bunun مَثَلُ الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ كَمَثَلِ زَارِعَ حَبَّةٍ "Mallarını infak edenlerin hali, bir tohumu ekenin hali gibidir" şeklinde olduğu da söylenmiştir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Mallarını Allah yolunda harcayanlar" tabiri, "Allah'ın dini uğrunda harcayanlar" demektir. Cenab-ı Hakk'ın, bu ifâde ile bilhassa cihâd için yapılan mal harcamalarını (infâkı) kastetmiş olduğu da söylendiği gibi, bütün hayır yollarında yapılan infâkı kastetmiş olduğu söylenmiştir. Buna göre, âyetin hükmüne, **Hz. Peygamber** (s.a.s.) ile birlikte hicret etme, insanın nefsine ve başkalarına karşı cihâdı, malını sadaka vererek harcama ve faydalı işlerde infâk etmesindeki bütün farz ve nafile harcamaları girer. Çünkü bunların hepsi, Allah'ın dini ve şeriatı olan yol uğrunda yapılan işlerden sayılır. Bunların hepsi, Allah yolunda yapılmış birer infâktır.

Buna göre eğer, "Üzerinde yüz tane bulunan hiçbir başak gördün mü ki

Allah bununla bir benzetme yapmıştır?" denilir ise, biz deriz ki: Buna şu şekillerde cevap verilir:

a) Âyetten maksad şudur: "Daha çok elde etmeyi ve kazancı arzu eden bir insan, tek bir tohum ektiğinde, onun kendisine yediyüz tane vereceğini bilir ise, onun bunu yapmaması veya bu hususta kusurlu olması yakışık almaz. İşte aynen bunun gibi, ahirette Cenab-ı Hak katında mükâfaat isteyen kimsenin, verdiği ve yaptığı tek bir şeye karşılık, on veya yüz veya yediyüz mislini alacağını bildiğinde, bunu mutlaka yapması gerekir. İster bu hususiyette bir başak bu dünyada bulunsun, ister bulunmasın, bu söylediğimiz ma'kul olduğuna göre, bu mânâ yerli yerindedir." Bu **Kaffâl** (r.h)'in görüşüdür ve son derece güzel bir izahtır.

b) Cavrus cinsi tohumun başağında, bu husus görülmüştür. Bu ikinci cevap, son derece zayıftır.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Ebu Amr, Hamza ve **Kisaî**, أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلَ ifâdesinde, tâ harfini sîne idğam ediyorlardı. Çünkü tâ harfi ile sîn, "hems" sıfatı bulunan harflerdendir. أَنْبَتَ سَبْعَ şeklinde okunur. Diğer kıraat imamları ise, aslı üzere idğamla okuyorlardı.

Cenâb-ı Hak daha sonra وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَآءُ *"Allah dilediğine kat kat verir"* buyurmuştur. Bu ifâdede, kat kat vermenin niceliği ile, Allahu Teâlâ'nın bu kat kat verme ile kimleri şereflendirdiği açıklanmamıştır. Daha doğrusu Cenâb-ı Hakk'ın bütün muttakilere ve infâkında daha fazla ihlâs sahibi olması itibarıyla onlardan bazılarına kat kat vermesinin mümkün görülmesi gerekir. Yahut da Hak Teâlâ lutfu ve ihsanı sebebiyle o kulun taatına fazlasıyla sevap verir ve onu güzelce kabul eder.

Sonra Allahu Teâlâ وَاللَّهُ وَاسِعٌ buyurmuştur. Bunun manası şudur:"Allah kulların infakları miktarınca ve bunlara mukabil hak ettikleri şeyin özelliğine göre, o kullara cömertlik ve ihsanlarda bulunmak suretiyle onları mükâfaatlandırmaya olan kudreti geniştir." Durum böyle olduğu zaman, çalışan ve salih amel işleyen kimsenin gayreti Allah katında zâyî olmaz.

اَلَّذِيْنَ يُنْفِقُوْنَ اَمْوَالَهُمْ فِيْ سَبِيْلِ اللّٰهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُوْنَ مَآ اَنْفَقُوْا مَنًّا وَّلَآ اَذًى ۙ لَّهُمْ
اَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ ۚ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُوْنَ

"Mallarını Allah yolunda harcayıp, sonra da o harcadıklarının arkasına bir başa kakma ve bir eziyet takıp katmayanlar (yok mu?) onların Rableri yanında mükâfaatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır"

(Bakara, 262).

Bil ki Allahu Teâla, Allah yolunda infâkta bulunmanın ne kadar büyük bir şey olduğunu açıklayınca, bunun peşinden bu büyük işin sevabının devam edebilmesi için yapılması gereken hususları beyân etmiştir. Yaptığı infakı başa kakmamak ve eziyet etmemek bu hususlardandır.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Bu âyet, **Hz. Osman** ve **Abdurrahman b. Avf** (r.ahm.) hakkında nâzil olmuştur. **Hz. Osman Tebük Gazvesi** "usre" (zorluk ve meşakkat) ordusunu, takımları ile beraber bin deve ve bin dinar vererek teçhiz etmiş, bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ellerini göğe kaldırarak: *"Ey Osman'ın Rabbi, ben Osman'dan râzı oldum, sen de ol"* demiştir. **Abdurrahman b. Avf** ise, malının yarısı olan dörtbin dinarı tasadduk etmişti. Bu hâdiseler üzerine, âyet-i kerime nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE Müfessirlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Önceki âyet, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan kimseyle; bu âyet ise başkasına infakta bulunan kimse ile ilgilidir. Buna göre Cenâb-ı Hak, başkasına infakta bulunmanın da, peşinden başa kakma ve eziyet yapılmaması halinde, önceki âyette zikredilen büyük ecri hakettirdiğini açıklamıştır.

Kaffâl (r.h.) şöyle demiştir: "Bu şartın, kendisi için infâk eden ve harcamada bulunan kimse hakkında da söz konusu olması muhtemeldir. Bu, o kimsenin kendisi için harcamada bulunup, Allah'ın rızasını taleb etmek maksadıyla Allah'ın Resûlü ve müslümanlarla birlikte cihada giderek, mesela "Eğer ben

savaşa katılmasaydım, bu iş böyle tamamlanmazdı" veya bir başkasına, "Sen güçsüz ve işe yaramaz birisin. Senin savaşta bir faydan olmaz" demek suretiyle, bunu ne Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, ne de mü'minlerin başına kakmaması ve hiçbir mü'mine de böyle bir eziyet vermemesi şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Minnet" Kelimesinin Mânaları

اَلْمَنُّ kelimesi lûgatte birkaç manaya gelmektedir:

a) İn'âm etmek, nimet vermek. Allah Teâlâ, bir insana nimet verdiği zaman قَدْ مَنَّ اللّٰهُ عَلٰى فُلَانٍ denilir.

Yine, "Falancanın üzerimde bir iyiliği var" manasında لِفُلَانٍ عَلَيَّ مِنَّةٌ denilir. Nitekim **İbnu'l-Enbârî** de şu beyti nakletmiştir:

فَمُنَّ عَلَيْنَا بِالسَّلَامِ فَإِنَّمَا كَلَامُكِ يَاقُوتٌ وَدُرٌّ مُنَظَّمُ *"(Ey sevgili) selâmınla bize in'âm et. Muhakkak ki senin sözlerin yakut ve dizilmiş inciler (gibi)dir."*

Bu manada Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَا مِنَ النَّاسِ اَحَدٌ اَمَنُّ عَلَيْنَا فِي صُحْبَتِهِ وَلَا ذَاتِ يَدِهِ مِنِ ابْنِ اَبِي قُحَافَةَ *"İnsanlar içerisinde gerek sohbetiyle, gerekse elindeki malı ile bize İbn Ebî Kuhâfe'den (Hz. Ebu Bekir'den) daha fazla in'âm ve ikrâmda bulunan kimse olmamıştır"*(87). Hz. Peygamber (s.a.s.), bu sözündeki اَمَنُّ tabiri ile, **Hz. Ebu Bekir**'in malını en çok in'âm edip infâk eden kimse olduğunu belirtmek istemiştir. Cenab-ı Hak da, "nimetler veren" mânâsında **"Mennân"** diye vasfedilmiştir.

b) اَلْمَنُّ kelimesi, bir hakkı eksiltmek ve noksanlaştırmak manasına da gelir. Nitekim Hak Teâla, وَاِنَّ لَكَ لَاَجْرًا غَيْرَ مَمْنُوْنٍ *"Senin için muhakkak ki tükenmeyen, yani kesilmeyen ve engellenmeyen bir mükâfaat vardır"* (Kalem, 3) buyurmuştur.

Ömürleri eksiltiği ve mazeretleri sona erdirdiği için ölüme de "menûn" denilmiştir. Hoş olmayan "minnet", yani başa kakma da bu babdandır. Çünkü bu tür başa kakma, nimeti eksiltir ve onun saflığını bulandırır. Araplar kendilerini, nimeti başa kakmama ile methederlerdi. Nitekim şâirlerinden biri şöyle demiştir:

زَادَ مَعْرُوفُكَ عِنْدِي عِظَمًا اَنَّهُ عِنْدَكَ مَسْتُوْرٌ حَقِيْرُ
تُنَاسَاهُ كَاَنْ لَمْ تَأْتِهِ وَهُوَ فِي الْعَالَمِ مَشْهُوْرٌ كَثِيْرُ

(87) **Buhârî**, Salât, 80.

"Bana göre, senin iyiliğinin büyüklüğü şu bakımdan fazladır: Bu iyilik, senin nezdinde gizlidir ve önemsizdir. Bütün dünyada meşhûr ve çokluğu bilindiği halde, sen onu, sanki yapmamış gibi unutur görünürsün!"

Bunu anladığın zaman biz deriz ki: "Minnet" insanın başkalarına yapmış olduğu iyiliği açığa vurmasıdır. "Eziyyet" ise o kimsenin, onlara vermiş olduğu şey sebebiyle onlardan şikâyet etmesidir.

Minnetin Kötülenmesinin Sebebi

"Minnet" şu bakımlardan kınanmıştır:

a) Sadakayı alan fakir, sadakaya muhtaç olmasından dolayı kalbi kırık ve mahzundur; kendisine tasaddukta bulunan kimseyi de açıklamak istemez. Durum böyleyken, ona tasaddukta bulunan kimse, bu ihsânını herkese duyurursa, bu iş sadaka alan kimsenin kalbindeki hüznü artırır. Böylece de bu verme işi, infak; daha önce faydalı iken zararlı, daha önce o kimseye yapılan bir lûtuf iken şimdi ona yapılan bir kötülük haline dönüşmüş olur.

b) Yapmış olduğu iyiliği herkese açıklamak, eğer onun âdeti haline gelmişse, ihtiyaç sahibi kimseleri, onun verdiği sadakalara arzu ve rağbet duymaktan uzaklaştırır.

c) Tasaddukta bulunan kimsenin, bu nimetin Allah'ın ona verdiği bir nimet olduğuna; kendisini böyle bir amele muvaffak kılmasından ötürü, Allah'ın ona büyük nimetler ihsan ettiğine inanması ve yaptığı bu iyiliğe, onu Allah'ın kabûlü dışında bırakacak birşeyi ilâve etmekten çekinmesi, korkması gerekir. Durum böyle olduğunda, sadaka veren kimse vermiş olduğu bu sadakayı, başkasının başına kakıp minnet etmekten kaçınır.

d) Asıl sır, işte sadaka veren kimsenin Allahu Teâlâ kendisi için verme sebeplerini hazırlayıp, engel olan sebepleri de ortadan kaldırdığı için bu tasaddukun nasibi müyesser olduğunu bilmesidir. Durum böyle olunca, hakikatte veren, kul değil, Allah olmuş olur. Binaenaleyh kul bu mertebeye yükselirse onun kalbi, Allah'ın nûruyla nurlanmış olur. Durum böyle olmayıp da, aksine o kimse cismanî ve zâhirî sebeplerle meşgul olur ve Rabbanî-hakîkî sebepleri mütâlaa etmekten mahrum olursa, o kimse, nazarları hissiyât âleminden ma'kûlât âlemine; eserlerden de müessire geçebilecek bir mertebeye ulaşamamış hayvanlar derecesinde kalmış olur.

Eziyyetin İzahı

Âyette geçen "eziyyet"e gelince, âlimler bu hususta ihtilâf etmişlerdir. Bazı âlimler, bunu mutlak mânada "mü'minlere yapılan eziyyet" manasına hamletmişlerdir. Eziyyet minnetten başkadır. Minnetin, daha önce bahsedilenlere tahsis edilmesi gerekir. Eziyyet, sadaka veren kimsenin fakire, meselâ şöyle demesidir: "Sen hep, yeme içme zamanı bana geliyorsun.. Allah beni senden kurtarsın.. Git, gözüme gözükme". Bu sebepten dolayı Allahu Teâlâ, malını infâk edip de bunun peşinden başa kakmada bulunmayıp eziyyet etmeyen kimseler için büyük bir ücretin ve bol sevâbın bulunduğunu açıklamıştır.

Buna göre eğer, "Lâfzın zâhiri, bu iki şeyin toplamının, ilahî ücreti iptâl ettiğine, ortadan kaldırdığına delâlet eder. Binaenaleyh bundan da, o iki şeyden birisinin bulunması durumunda ilahî ücretin iptâl edilmeyeceği hükmü çıkar" denilirse, biz deriz ki, aksine şart olan, bu iki şeyden hiçbirisinin bulunmamasıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın, لَا يُتْبِعُونَ مَنًّا وَلَا أَذًى *"Arkasına bir başa kakma ve bir eziyyet takıp katmayan"* ifâdesi, o kimseden ne onun, ne de ötekinin sadır olmamasını gerektirir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Bu Günahın, Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddiası

Mu'tezile, âyetin, büyük günah işleyenin bu günahının, onun amellerinin sevâbını yok edeceğine (habt) delâlet ettiğini söylemiştir. Bu böyledir, çünkü Allahu Teâlâ bu sevâbın, başa kakma ve eziyyet etme bulunduğunda artık kalmayacağını beyan etmiştir. Çünkü, eziyyet ve başa kakmanın gerek bulunması, gerekse bulunmaması hâlinde, yani her iki hâlde de sevâb bulunmaya devâm etmiş olsaydı, böyle bir şarttan bahsetmenin herhangi bir faydası bulunmazdı.

Âlimlerimiz, **Mûtezile**'nin bu görüşüne şu şekilde cevap vermişlerdir: Âyetten murad, başa kakma ve eziyyetin bulunmasının, o infakı içinde mükâfaat ve sevâbın bulunması hâlinden çıkardığıdır. Çünkü, gerek başa kakma, gerekse eziyyetin bulunması, o kimsenin adeta başa kakma ve eziyyet etmek için infâkta bulunduğuna; Allah rızası için, O'na yaklaşmak ve O'na ibadet maksadıyla infâk etmediğine delâlet eder. Hiç şüphesiz ki işte bu sebepten dolayı da, o kimsenin alacağı ücret yok olmuş olur.

Kâdî bu cevâbı tenkid ederek şöyle demektedir: "Allahu Teâlâ, yapılan bu infâkın sahîh olduğunu beyan buyurmuştur. İşte bu sebepten de ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا buyurmuştur. ثُمَّ "sonra" kelimesi, terahi, gecikme ve sonralık ifâde etmektedir. Buna göre, infaktan sonra olan şeyler de se-

vâbı gerektirir. Çünkü etkilenenin, etki edenden sonra değil de, etki edenin bulunduğu sırada bulunması şarttır.

Âlimlerimiz, **Kâdî**'nin bu cevâbına da, birkaç bakımdan cevap vermişlerdir:

a) Başa kakma ve eziyyet, her ne kadar infâktan sonra zikredilmişse de, ancak ne var ki bu sonradan zikredilme o kimsenin, infâk ederken Allah rızası için infâk etmediğine; aksine insanlar nezdindeki prestijinin artması ve riyâ ile gösteriş gibi sebeplerle infâkta bulunduğuna açıkça delâlet etmektedir. Durum böyle olunca, onun yapmış olduğu infâk, sevap elde etmeyi gerektirmemiş olur.

b) Farzedelim ki, bu şart sonra olsun.. Ne var ki, "Müessirin tesirinin, "muvâfât" (kişinin ahiretteki durumunu, onun ölüm anındaki durumuna bağlamak) ashabının görüşüne göre, kendisinden sonra ona zıt olan bir şeyin bulunmamasına dayandığının söylenmesi niçin caiz olmasın? Bu hususun izâhı, kelâm ilminde bilinmektedir.

BEŞİNCİ MESELE

Âyet, başa kakıp eziyyet etmenin, büyük günahlardan olduğuna delâlet eder. Çünkü bu büyük tâat (infâk) zikredilen iki şey sebebiyle büyük bir ecri gerektirmekten çıkmaktadır.

Hak Teâlâ'nın, لَهُمْ أَجْرُهُمْ *"Onların mükâfaatları vardır"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Mutezile, bu âyetle yapılan amele karşılık, Allah'ın ücret vermesinin vâcib olduğuna istidlâl etmiştir. Âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: Mükâfaatın elde edilmesi, yapılan işin bizzat kendisi sebebiyle değil, ilahî "va'ad" sebebiyledir. Çünkü kulun iyi amellerde bulunması, kula vâcibtir. Vâcibi (vazifeyi) edâ etmek ise, bir ücreti gerektirmez.

İKİNCİ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle amellerin "ihbât" edilmeyeceğine, boşa çıkarılmayacağına istidlâl etmişlerdir. Bu böyledir, çünkü âyet-i kerime, o kimseler hakkında, her halükârda mükâfaatın bulunacağına delâlet etmektedir. Binaenaleyh onların, büyük günah işledikten sonra da, ecre müstehak olmaları gerekir. Bu ise, "ihbât" (iyi amellerin boşa çıkarılması) görüşünü reddeder.

ÜÇÜNCÜ MESELE: Muhammed ümmeti, Hak Teâlâ'nın لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ buyruğunun o kimseden küfrün sâdır olmaması şartına bağlandığı hususunda ittifak etmişlerdir. Bu da, hususî bir manayı murad etmek için, umumî bir lâfızla konuşmanın caiz olduğuna delâlet eder. Âmm ifâdelerde bu caiz olunca, umumî lâfzın "istiğrak"a (umûm ifâde etmeye) delâleti, kat'î bir delâlet olmaz. Bu da **Mutezile**'nin, ilahî vaîdin kat'î olacağına dair umumî lâfızlarla yapmış olduğu istidlâli iptâl eder.

Hak Teâlâ'nın وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Onlara hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır"* buyruğu ile ilgili olarak da, şu iki görüşe yer verilmiştir:

a) Onların Allah yolunda yapmış oldukları harcamalar zayi olmaz. Aksine onun mükâfaatı kıyamet gününde onlara tastamâm ve bolca verilir. Onlar, kendilerine mükâfaatlarının verilmemesinden endişe duymazlar; bundan dolayı bir hüzne de kapılmazlar.

Cenâb-ı Hakk'ın, وَمَنْ يَعْمَلْ مِنَ الصَّالِحَاتِ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَا يَخَافُ ظُلْمًا وَلَا هَضْمًا *"Kim mü'min olarak iyi ameller işlerse, o ne (günahlarının arttırılması suretiyle) bir haksızlıktan, ne de (iyiliklerinin) eksiltilmesinden endişe etmez"* (Taha, 112) âyeti de tıpkı böyledir.

b) Bundan murad, "Onlar kıyamet gününde, kesin olarak azâbtan korkmazlar" şeklinde olabilir. Bu da Cenâb-ı Hakk'ın, وَهُمْ مِنْ فَزَعٍ يَوْمَئِذٍ آمِنُونَ *"Onlar o gün, korkudan emindirler"* (Neml, 89) ve لَا يَحْزُنُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ *"O en büyük korku, onları hüzünlendirmez"* (Enbiyâ, 103) âyetleri gibidir.

★ ★
★

Güzel Söz ve Affetmenin Buradaki Mânası

قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّن صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَآ أَذًى ۗ وَٱللَّهُ غَنِىٌّ حَلِيمٌ ﴿٢٦٣﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ
ءَامَنُوا۟ لَا تُبْطِلُوا۟ صَدَقَٰتِكُم بِٱلْمَنِّ وَٱلْأَذَىٰ كَٱلَّذِى يُنفِقُ مَالَهُۥ رِئَآءَ ٱلنَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ
بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ ۖ فَمَثَلُهُۥ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُۥ وَابِلٌ فَتَرَكَهُۥ
صَلْدًا ۖ لَّا يَقْدِرُونَ عَلَىٰ شَىْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا۟ ۗ وَٱللَّهُ لَا يَهْدِى ٱلْقَوْمَ ٱلْكَٰفِرِينَ ﴿٢٦٤﴾
وَمَثَلُ ٱلَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَٰلَهُمُ ٱبْتِغَآءَ مَرْضَاتِ ٱللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ
كَمَثَلِ جَنَّةٍۭ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَـَٔاتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ ۖ فَإِن لَّمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ
فَطَلٌّ ۗ وَٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٦٥﴾

"İyi bir söz ve bağışlama; ardından eziyyet gelen bir sadakadan hayırlıdır. Allah müstağnidir, halîmdir. Ey îman edenler! - Sadakalarınızı Allah'a ve âhiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş için harcayan bir kimse gibi- başa kakmak ve incitmek sûretiyle heder etmeyiniz. Çünkü onun durumu, üzerinde (az bir) toprak bulunup da, kendisine şiddetli bir yağmur isabet eden, böylece o, kendisini kaskatı bir taş haline getirmiş olan cascavlak bir kayanın durumu gibidir. Onlar, (dünyada) kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kâfir olan topluluklara hidayet etmez. Allah'ın rızasını talep etmek ve ruhlarını kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hâli de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisinti bulunur. Allah, yaptığınız her şeyi hakkıyla görücüdür"

(Bakara, 263-264-265).

Âyette geçen "güzel söz" gönüllerin kabul edip, yadırgamadığı sözdür. Burada bundan murad, isteyen, dilenen kimsenin, hoş ve güzel bir şekilde geri çevirilmesidir. **Atâ** "Bu, güzel bir va'ad manasındadır" demiştir.

"**Mağfiret**'e (bağışlamaya) gelince, bunun birkaç şekilde izahı bulunmaktadır:

a) Fakir, isteği yerine getirilmeksizin geri çevrilirse bu ona zor gelir ve çoğu zaman onu, kötü konuşmaya sevkeder. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, fakirin kötü konuşmasını affetmeyi ve kusurunu bağışlamayı emretmiştir.

b) Bundan murad, fakiri güzel bir şekilde geri çevirmekten dolayı, Allah'ın mağfiretine nail olmaktır.

c) "Mağfiret"ten murad, fakirin ihtiyacını gidermek ve sırrını ifşa etmemektir.

Güzel sözden murad ise, onu en güzel bir şekilde geri çevirmek ve kendi haline vâkıf olmasını istemediği bir kimsenin yanında onun halini zikrederek, sırrını ifşa etmemek suretiyle mağfiretle davranmaktır.

d) Ayetteki *"güzel söz"* ifâdesi, kendisinden bir şey istenen kimseden, isteyeni (sâil) güzel bir şekilde geri çevirmesini; mağfiret ise, isteyen kimseye (sâil), onu geri çeviren kimsenin mazeretini kabul etmesini isteyen bir hitâptır. Çünkü bazan o kimse sâilin istediği şeyi veremeyebilir.

Cenâb'ı Allah sonra, bu iki şeyi yapmasının insan için, peşinden eziyyet gelen sadakadan daha hayırlı olduğunu beyan etmiştir. Bunun daha hayırlı olmasının sebebi şudur: İnsan birşey infâk edip, o vermesinin peşinden sıkıntı ve eziyyet verirse, bu durumda o kimse, fayda ile zarar vermeyi cem etmiş olur ve çoğu zaman, yapmış olduğu iyiliğin sevâbı, vermiş olduğu zararı karşılamaz. Güzel sözde ise, müslümanın kalbine sürûr ulaştırdığı ve ona bir zarar iliştirmediği için, fayda bulunmaktadır. Bu birincisinden muhakkak ki daha hayırlıdır.

Bil ki bazı âlimler, şöyle demişlerdir: Bu âyet, nâfile sadaka hakkındadır. Çünkü vâcib olan zekâtın verilmemesi ve sâilin ondan men edilmesi helâl değildir. Bununla, vâcib olan zekâtın kastedilmesi de muhtemeldir. Bu durumda zekât, bir sâile değil öbürüne; bir fakire değil, diğer fakire verilir. Sonra Cenâb-ı Allah, وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ *"Allah ganîdir, halîmdir"* buyurmuştur. Yani, "Allah, kullarının sadakalarından müstağnidir. Size, sadaka ve zekâtı, onlar sebebiyle sevâp vermek için emretmiştir. Halîmdir, çünkü verdiği sadakayı başa kakan ve ondan dolayı eziyet veren kimseyi cezâlandırmakta acele etmez." Bu, Cenâb-ı Allah'ın gazab ve vaîdinî, tehdidini gösterir.

Sonra Cenâb-ı Allah, infâkın şu iki çeşidini zikretmiştir:

a) Peşinden, başa kakma ve eziyyet gelen infâk;

b) Peşinden başa kakma ve eziyyet gelmeyen infâk..

Sonra Cenâb-ı Allah, bu iki çeşidin her birinin durumunu açıklamış ve her biri için bir benzetme yapmıştır.

Peşi sıra, başa kakma ve eziyyet yapılan birinci kısım infâkla ilgili olarak, يَآ اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ وَلاَ يُؤْمِنُ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْاٰخِرِ

"Ey iman edenler, sadakalarınızı-malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve âhiret gününe inanmayan bir kimse gibi- başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz" (Bakara, 264) buyurmuştur.

Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Amellerin İptali İle İlgili Mu'tezile'nin Fikri

Kâdî, şöyle demiştir: "Allahu Teâlâ, başa kakarak ve inciterek sadakayı boşa çıkarmayı kuvvetli bir üslûbla nehyetmiş ve böylece başa kakma ve eziyyetin sadakayı boşa çıkarttığını beyan ederek **Mürcie**'nin bütün şüphelerini gidermiştir. Malûmdur ki sadaka, tahakkuk etmiş ve önceden verilmiştir. Bundan dolayı onun geçersiz olması doğru değildir. Buna göre buradaki geçersiz oluştan murad, onun ecrinin ve sevâbının geçersiz oluşudur. Çünkü ecir, henüz hâsıl olmamıştır; ileride verilecektir. Bundan dolayı o kimsenin başa kakması ve eziyyeti sebebiyle, sadakasının ecr ve mükâfaatının boşa çıkması doğru olur. Bil ki Cenâb-ı Allah, başa kakma ve eziyyet ile sadakanın ecrinin nasıl iptal edildiği hususunda iki misal zikretmiştir. O kimseyi önce, insanlara gösteriş için mal infak eden ve bununla berâber, Allah'a ve ahiret gününe iman etmeyip kâfir olan bir kimseye benzetmiştir. Çünkü bu müraî kâfir kimsenin infâkının mükâfaatının boşa gideceği, sadakasının peşi sıra başa kakan ve eziyyet eden kimsenin mükâfaatının boşa gideceğinden daha açık ve kesindir.

Sonra Cenâb-ı Allah o kimseyi, üzerinde toz toprak bulunan ve derken kuvvetli bir yağmurun yağmasıyla üzerindeki toprak giderek, sanki daha önce üzerinde hiç toprak yokmuş gibi olan bir kayaya benzetmiştir. Kâfir de, bu kaya gibidir. Kaya üzerindeki toprak, o kâfirin infâkı; o kuvvetli yağmur, kâfirin bütün amelini boşa çıkaran küfrü ve infak edenin de amelini boşa çıkaran başa kakma ve eziyyet etme gibidir." **Kâdî**, sözünü şöyle sürdürmüştür: "Nasıl, kuvvetli yağmur, kayanın üzerinde bulunan toprağı götürürse, aynı şekilde başa kakma ve eziyyetin de, tahakkuk ettikten sonra, infâkın mükâfaatını

boşa çıkaran iki şey olmaları gerekir. Bu "ihbât ve tekfîr" hususunda açık bir hüküm ifâde etmez."

Cübbaî de şöyle demiştir: "Bizim görüşümüzün doğruluğuna bu âyet delil olduğu gibi, aynı şekilde akıl da delâlet eder. Bu böyledir, çünkü itaat veya isyan eden kimse, eğer itaatının sevâbını ve günahının cezasını hak etmiş ise, iki zıt şeyi aynı anda hak etmiş olur. Çünkü sevâbın şartı, halis, sürekli ve ta'zime makrun (bitişik) bir fayda olmasıdır; ikâbın şartı ise, halis, sürekli ve zelîl kılmaya makrun bir zarar olmasıdır. Binaenaleyh, eğer "ihbât" olmasaydı, birbirine zıt olan iki şey aynı anda hakedilmiş olurdu. Bu ise imkânsızdır. Çünkü Cenâb-ı Allah o kimseyi cezalandırırken, bu onun sevâbına mâni olur. Sevâba mani olmak ise, zulümdür. Bu cezalandırma ise, adâletin gereğidir. Binaenaleyh, o kimsenin müstahak olduğu netice olması bakımından, bu ikâb ve cezâlandırmanın adâlet; onun sevâbına mâni olması bakımından da zulüm olması gerekir. Bu durumda Cenâb-ı Allah, âdil olduğu bir fiilde, aynı anda zâlim de olmuş olur ki, bu ise imkânsızdır. Böyle bir açıklamayla bizim "ihbât" ve "tekfîr" hususundaki görüşümüzün hem aklen, hem de naklen doğru olduğu ortaya çıkar." Bu, **Mutezile**'nin görüşüdür.

Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş

Bizim âlimlerimiz ise şöyle demişlerdir: "Ayetteki لَا تُبْطِلُوا *"Heder etmeyiniz, boşa çıkarmayınız"* buyruğundan murad, "Bu sevab kesinleştikten sonra onu yok etmeyiniz" mânâsı değildir. Aksine bundan kastedilen, bu ameli bâtıl olarak yapmaktır. Çünkü insan, infâkı ile Allah'ın rızasından başka birşeyi kastedince, daha işin başında onu bâtıl olacak ve boşa gidecek bir şekilde yapmış olmaktadır.

Ehl-i sünnet âlimleri **Mutezile**'nin görüşünün bâtıl olduğu hususunda bir çok delil getirmişlerdir:

1) Nefyedici (nâfî) ile ârız olucu (târî) arasında bir münâfât yoksa, ârız olanın ârız olmasından, nefyedicinin zevali gerekmez. Şayet aralarında münâfât bulunursa, ârız olanın mündefî olması, nefyedenin zevalinden daha münasip olmaz, aksine bu daha uygun olur; zira defetmek, yükseltmekten (ref) daha kolaydır.

2) Sonradan ârız olan şey, eğer boşa gider ve hebâ olur ise, ya kendisinden geçmişte varlığa dahil olmuş şey yok olur ki bu imkânsızdır. Çünkü mâzî sona ermiştir ve şu anda mevcut değildir. Zaten yok olan şeyi yok etmek ise imkânsızdır. Veya onun şu anda mevcut olan bir kısmı yok olur ki bu da im-

kânsızdır. Çünkü şu anda mevcut olan bir şeyi, aynı anda yok etmek, varlık ile yokluğu aynı anda bir arada bulundurmak demektir. Bu ise imkânsızdır. Veyahut da onun, gelecekte meydana gelecek kısmı yok olur. Aynı şekilde, bu da imkânsızdır. Çünkü müstakbelde meydana gelecek şeyler, şu anda henüz yoktur. Henüz var olmayan şeyi yok etmek ise imkânsızdır.

3) Sonradan olanın ârız olmasının şartı, nâfinin sona ermesidir. Şayet biz nâfinin zevalini, târinin ârız olması sebebiyle muallel kabul edersek, devr gerekir ki bu da imkânsızdır.

4) Ârız olan şey, ârız olup, önceden mevcut olan sevabı yok eder ise, bu durumda önceden olan sevab, sonradan meydana gelen şeyden (târi'den) bir şeyi ya yok eder veya etmez. Birinci ihtimal denge (müvazene) halidir. Bu, **Ebu Haşim**'in görüşü olup bâtıldır. Çünkü iki şeyden birisinin yokluğunu gerektiren, diğerinin varlığıdır. Herbiri birer netice olan bu iki adem (yokluk) birlikte olarak hasıl olurlarsa, iki sebep olan iki mevcudun husûlü gerekir. Dolayısıyle, bunlardan herbirinin, yokluğu halinde mevcut olması gerekir ki bu da imkânsızdır.

İkinci ihtimal ise, **Ebu Ali el-Cübbâî**'nin görüşü olup o da bâtıldır. Çünkü sonradan meydana gelen ikâb, önceki sevabı yok ettiğinde, önceki sevabın sonradan meydana gelen bu ikâbtan herhangi birşeyi gidermede hiçbir tesiri olmaz. O zaman da, önceki sevabı gerektiren işin, ne sevap elde etmede, ne de ikâbı gidermede bir faydası olur... Bu ise Cenâb-ı Hakk'ın, *"Kim zerre kadar bir hayır yapar ise, onun (sevabını ve karşılığını) görür"* (Zilzal, 7) ayetindeki açık mananın zıddı bir durumdur. Bir de bu durumda kul taatin meşakkatine katlandığı halde, bu meşakkatin ne menfaat elde etmede, ne de zararı savuşturmada bir faydasını göremeyeceği için, adalet ile bağdaşmaz.

5) Siz (**Mutezile**) şöyle diyorsunuz ki, "Küçük günahlar, sevapların bazılarını değil de, diğer bazılarını geçersiz kılar, boşa çıkarır." Bu da, imkânsız bir görüştür. Çünkü cüzler, müstehak olma bakımından, mahiyetçe eşittirler. İmdi, sonradan meydana gelen küçük günahın tesiri,-mahiyet bakımından hepsi eşit olduğu halde- sevapların şu kısımlarında değil de, bu kısımlarında müessir kabul edilince bu, müreccih olmaksızın, bir mümkini tercih etmek olur ki bu da imkânsızdır. Böylece geriye sadece şöyle söylemek kalır: Sonradan meydana gelen küçük günah, ya sevabın tamamını götürür ki bu ittifakla yanlıştır, yahut da bu, sevaptan hiç bir şey götürmez. Bizim varmak istediğimiz netice de budur.

6) Büyük günahın cezâsı, insanın önceki amellerinin sevabından fazla olunca, şu ihtimaller söz konusudur:

Sevabın iptâli hususunda müessir olan ya sonradan meydana gelen bu günahın cezasının cüzlerinin bir kısmıdır veyahut da tamamıdır. Birinci ihtimal bâtıldır. Çünkü mahiyet itibari ile hepsi eşit olduğu halde, günahın cezasının cüzlerinden bir kısmını müessir kabul edip, diğerlerini tesirsiz kabul etmek, mümkin olan bir şeyi, tercih ettirici bir sebep (müreccih) olmaksızın tercih etmek olur. Bu ise imkânsızdır. İkinci ihtimal de bâtıldır. Çünkü bu durumda, ikâbın bu iki kısmından her birisi, o sevabı iptal etme hususunda müstakil olduğu halde, tek bir sevabı iptal etmek için, ikâbın iki kısmı bir araya gelir. O zaman da, tek bir eser ve netice üzerinde, müstakil olan iki müessir birleşmiş olur ki bu imkânsızdır.Çünkü o eser, bu durumda o ikisinden her biri ile yetinerek, diğerine ihtiyacı olmaz. Böylece de o, ikisine de aynı anda hem muhtaç olmuş olur, hem de muhtaç olmamış olur ki bu imkânsızdır.

7) Aynı anda hem sevabı haketmiş olma, hem de ikâbı (cezayı) haketmiş olma arasında bir zıtlık yoktur. Çünkü, mesela efendi uşağına, "Hırsızlar çalmasın diye malı muhafaza et" dese, sonra o anda bir düşman gelip, efendiyi öldürmeyi kastetse, bu durumda da uşak o düşmanla mücâdele edip onu öldürse, uşağın bu fiili efendisini ölümden kurtardığı için medh-ü senâyı, efendisinin malını korunmasız olarak çalınmaya maruz bıraktığı için de kınanmayı gerektirir. Bu iki farklı istihkakın her biri doğrudur, yani her ikisi de sâbittir. Akıl erbabı, bu gibi durumlarda ya bir tarafı tercih ederler veyahut da mühâyee yapar, yani her birine istihkakı nisbetinde pay verirler.

Hak edilen bu iki istihkaktan birisinin olmamasına ve zevaline hükmedilmesi, aklın açıkça göstereceği gibi, kabul edilemez.

8) Bu istihkakın meydana gelmesini gerektiren şey, önceden yapılmış olan fiildir. Sonradan meydana gelen şeyin, bu fiilin o istihkakı gerektirmede tesiri ya vardır ya da yoktur. Birinci ihtimal imkânsızdır; çünkü bu fiil ancak geçmiş zamanda olmuştur. Eğer sonradan meydana gelen şeyin, geçmişteki bir fiile tesiri olsaydı, bu geçmiş zaman üzerinde bir tesir meydana getirmek olurdu ki bu imkânsızdır.

Eğer önceki fiilin bu istihkakı gerektirmesi hususunda, ârız olan şeyin tesiri yoksa bu gerektirmenin daha önceden olduğu gibi devam edip sürmesi ve zail olmaması icâb eder. "Bu sonradan meydana gelen şeyin, tesirin o önceki şeyde meydana gelmesine mânî olmuş olması niçin câiz olmasın?" denilemez. Çünkü biz diyoruz ki: "Bu sonradan meydana gelen şeyin, mâzide

bir tesir icrâ etme bakımından, önceki bu fiili gerektirmede etkili olması imkânsız olunca -zira mazide bu tesir meydana getirmek imkânsızdır ve âriz olanın tesirinin mündefi olması genelde mümkündür- bu takdirde mâzî olan (geçmişte olan), bu yeni meydana gelenden daha kuvvetli olur. Böylece mâzî, sonradan ortaya çıkanı defetmede, aksi durumdan daha uygun olur.

9) Mutezile: "Bir yudum içki içmek, îman ve ihlâsla yapılmış olan yetmiş yıllık tâatın sevâbını götürür (ihbât)" demektedir. Bu imkânsızdır, çünkü biz zarurî olarak bu tâatların sevâbının o tek bir günahın ikâbından daha fazla olduğunu biliyoruz. Çok olan az olan ile götürülemez. **Cübbaî** şöyle demektedir: "Tek bir büyük günahın, her tâattan daha büyük olması imkânsız değildir. Çünkü, Allah'ın nimet ve ihsanının çokluğuna, bolluğuna göre, O'na yapılan isyân da o nisbette büyür. Nitekim, Allah'ın, o kulu yaratıp büyütmek, onu malik kılmak ve en sonunda onu kemâle erdirmek suretiyle yerine getirmiş olduğu rubûbiyyetten dolayı hak etmiş olduğu şey, o kulun, -Allah'ın nimetlerinin çokluğu sebebiyle- Allah'ın hakkının, şükrünü edâ etmesinden daha çoktur. Allah'ın kullarına olan nimeti, büyüklük ve çokluk bakımından ihata edilemiyeceğine göre, o kulun tek bir günahtan dolayı bütün tâatların sevâbına denk olacak büyük bir ikâba müstehak olması imkânsız değildir."

Bil ki böyle bir mazeret zayıftır. Çünkü bir hükümdarın bir kuluna olan nimeti çok olsa; sonra o kul da elli sene kulluğun hakkını yerine getirse; sonra, o hükümdarın kaleminin ucunu kasıtlı olarak kırsa, bu durumda hükümdar bu kadarcık suçtan dolayı onun itâatlerinin hepsini boşa çıkarırsa, bu durumda herkes o meliği kınayarak, onun katı davrandığını ve adâleti terkettiğini söyler. Bütün günahların, Allah'ın celâline nisbetle o kalemin ucunu kırmaktan daha az bir kusur olduğu herkesçe malûmdur. Böylece, **Mutezile**'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin aklın ölçülerine ters düştüğü ortaya çıkmış olur.

10) Bir saatlik iman, yetmiş senelik küfrü yıkar. Binaenaleyh yetmiş senelik iman, nasıl bir saatlik fısk ile yıkılır. Bu, aklın kabul edemeyeceği bir şeydir. En iyisini Allah bilir. İşte bütün bunlar, **Mûtezile**'nin, لَا تُبْطِلُوا ayetine tutunarak iddia ettiği muhâbata ihbat, yani günahlar sebebiyle amellerin boşa gitmesi görüşünün yanlışlığına delâlet eden aklî delillerdir.

Buna göre biz deriz ki: Hak Teâlâ'nın, لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَىٰ *"Sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyiniz"* ayeti şu iki manaya muhtemeldir:

Birinci Mana: "Bunu, yani sadaka vermeyi, bâtıl bir şekilde yapmayınız." Bu da, insanın sadaka verirken, insanın riya ve gösteriş niyetinde olmasıdır.

Binaenaleyh böyle bir sadaka, daha verilirken bâtıl olmuş olur. Bu te'vil, kesinlikle, bizim anlayışımıza zarar vermez.

İkinci Mana: Âyette geçen iptal (boşa çıkarma)' den murad, sadakanın başlangıçta sevap hakettirecek şekilde verilip, sonra da onun peşisıra başa kakma ve incitme yapılınca, bu başa kakıp incitmenin cezasının, sadakanın sevabını gidermesidir. Ancak bu itibarla **Mu'tezile** kendi görüşü için bu ayete tutunabilir. O hâlde âyeti, niçin bu ikinci mânâya hamletmek, birinci manaya hamletmekten daha evlâ olsun?

Bil ki Allahu Teâlâ bunun için iki benzetme yapmıştır: Bunlardan birinci mânâya uygundur ve o da, *"Malını insanlara gösteriş için harcayan, Allah'a ve ahiret gününe inanmayan bir kimse gibi"* sözüdür. Çünkü bu kimsenin amelinin heder olmasından muradın, o sadaka verilirken, doğru olarak değil de bâtıl olarak verilip böylece boşa gitmesi olduğu herkesin malûmudur. Çünkü bu amelin sıhhatine mânî olan şey, o insanın küfrüdür. Bu küfür de o amel ile birlikte bulunmuştur. Binaenaleyh amelin, doğru olarak meydana gelmesi imkânsız olur. Bu benzetme, bizim yaptığımız te'vilin doğruluğunu gösterir.

Üzerinde toz toprak bulunup da, şiddetli yağmur isabet eden kaya ile ilgili olan ikinci mesel ise, **Mû'tezile**'nin yaptığı te'vilin doğruluğunu gösterir. Çünkü Hak Teâlâ, bu kaya parçası üzerinde toz-toprak var iken, şiddetli yağmuru o toz-toprağı tamamen götüren bir şey kılmıştır. Burada da başa kakıp incitmenin, sevap tahakkuk ettikten sonra, bu tahakkuk eden ücret ve sevabı gidermiş olması gerekir. Fakat biz şöyle diyoruz: Kaya parçası üzerindeki toz-toprağa benzetilen şeyin, kâfirin yaptığı infaktan dolayı elde edeceği karşılık olduğunu kabul etmiyoruz. Aksine burada toz-toprağa benzetilen, fasit bir niyetle yapılmaması halinde ücret ve sevabı gerektiren amelin südûrudur. Binâenaleyh kaya parçası üzerindeki toprağa benzetilen şey, o kimseden südûr eden ameldir. Âyeti bu manaya hamletmek daha uygundur. Çünkü kaya parçası üzerinde toz olduğu zaman, o kayaya yapışmaz ve içine nüfûz edemez. Aksine kaya ile toz-toprağın birlikte olmaları, ayrı ayrı olmaları gibidir. Bunlar, aslında bir olmadıkları halde, insanın gözüne bir gibi görünür. Aynen bunun gibi, başa kakıp incitme ile yapılan infâk, zâhiren iyi bir iş gibi görünse bile, hakikatte böyle değildir. Böylece **Mûtezile**'nin bu âyetle istidlâllerinin zayıf olduğu ortaya çıkmış olur. **Mû'tezile**'nin bu ayetle ilgili olarak ileri sürdükleri akli delillere gelince, biz aynı anda hem sevaba hem de ikâba müstehak olmanın bir tezâd olmadığını ve bu bir arada olmayı gerektiren şeyin ya bir tarafı tercih veyahut da her iki tarafı birden kabul etme olduğunu beyân etmiştik.

İKİNCİ MESELE: **İbn Abbas** (r.a.) âyete, "Sadaka verdik diye, Allah'a minnet ederek ve sadaka verdiğiniz o dilenciyi inciterek sadakalarınızı iptâl etmeyin, boşa çıkarmayın" mânâsını vermiştir.

Diğer bazı âlimler ise, bunu "Fakirin başına kakarak ve onu inciterek sadakalarınızı heder etmeyin, iptal etmeyin" mânâsında almışlardır. Her ne kadar ikinci mana daha açık ise de **İbn Abbas** (r.a.)'ın verdiği mana ihtimal dâhilindedir. Çünkü insan yaptığı ile övünerek infâk edip, tevâzu yoluna girerek Allah'a yönelmez ve bütün bunların Allah'ın fazlı, tevfiki ve ihsanı ile olduğunu itiraf edip tasdik etmez ise, sanki o, Allahu Teâlâ'ya minnet etmiş gibi olur.

Gösteriş İçin Yapılan İnfakın Durumu

Cenâb-ı Allah'ın, كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ *"Malını, insanlara gösteriş için harcayan.."* âyetiyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: كَالَّذِى ifâdesindeki kâf harfi hususunda iki görüş vardır:

1) Bu harf-i cerr, mahzûf bir kelimeyle ilgilidir. Bunun takdiri ise şöyledir:
لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْاَذٰى كَإِبْطَالِ الَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ "Sadakalarınızı, malını insanlara riyâ için harcayan kimsenin heder edişi gibi, başa kakıp inciterek iptal etmeyin." Böylece Allahu Teâlâ, nifâk ve riyânın sadakaları boşa çıkarması gibi, başa kakma ve incitmenin de sadakaları boşa çıkaracağını beyân etmiştir. Bu hususdaki sözün özü şudur: Münafık ve riyâkâr olanlar sadakalarını Allah rızası için vermezler. Başa kakıp inciterek sadaka veren de, o sadakayı Allah rızası için vermiş olmaz. Çünkü eğer onun bu sadakadan maksadı, Allah'ın rızasını kazanmak olsaydı, ne bu sadakasını fakirin başına kakar, ne de onu incitirdi. Böylece bu iki sadaka şeklinin de Allah rızası için olmadığı ortaya çıkmaktadır. İşte bu da, bizim söylediğimiz şu hususu kuvvetlendirir: Sadakanın heder olup boşa çıkmasından maksad, başlangıçta doğru şekilde verildiği halde, daha sonra başa kakılıp, o fâkir incitilerek sevabının yok edilmesi değil, daha işin başında bâtıl bir şekilde yapılmış olmasıdır.

2) Kâf harf-i cerri, hâl olarak mahallen mansubtur. Buna göre âyetin takdiri şu şekildedir: لاَ تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ مُمَاثِلِينَ الَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَآءَ النَّاسِ "Malını, insanlara gösteriş için infak eden kimselere benzeyerek, sadakalarınızı heder etmeyiniz."

"Riyâ" "müra'âten" lâfzı gibi bir masdardır.

İKİNCİ MESELE: رَاءَيْتُهُ – مُرَاءَاةً – وَرِعَاءً denildiği gibi, رَاءَيْتُهُ – مُرَاءَاةً – وَرِيَاءً denilir. Riya, yaptığın işi başkasına göstermendir. Riya ile ilgili sözün özü daha önce geçmişti.

Sonra Cenâb-ı Hak bu meseli zikredince, peşisıra ikinci bir mesel (benzetme) getirerek, فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا *"Onun durumu, üzerinde az bir toprak bulunan bir kayanın haline benzer ki, ona şiddetli bir yağmur isabet edince, üzerindeki toprağı temizleyip kendisini, katı bir taş halinde bırakır"* buyurmuştur.

فَمَثَلُهُ sözündeki *"hû"* zamiri hususunda iki görüş vardır:

1) Bu zamir, münâfığa râcidir. Buna göre mana şöyle olur: "Allah Teâlâ başa kakıp inciterek sadaka veren kimseyi, münâfığa; münâfığı da o taşa benzeterek, *"katı bir taş gibi.."* buyurmuştur.

Safvân, pürüzsüz taş demektir. **Ebu Ubeyd el-Esma'i**'den safvan, safâ ve safvâ kelimelerinin aynı manaya geldiğini, her üçünün de ism-i maksûr olduğunu nakletmiştir.

Bazıları da, "mercân" kelimesinin مَرْجَانَةٌ ve "sa'dân" kelimesinin سَعْدَانَةٌ nin cem'i oluşu gibi, "safvan"ın da, صَفْوَانَةٌ kelimesinin cem'i olduğunu söylemişlerdir. Daha sonra Cenâb-ı Hak أَصَابَهُ وَابِلٌ buyurmuştur. وَابِلٌ şiddetli yağmur demektir. Nitekim وَبَلَتِ السَّمَاءُ، تَبِلُ – وَبْلاً (Gök, şiddetli yağmur yağdırdı) ve أَرْضٌ مَوْبُولَةٌ (Bol yağmur yağmış toprak) denilir. Sonra فَتَرَكَهُ صَلْدًا buyurulmuştur. اَلصَّلْدُ pürüzsüz ve kuru demektir. Temiz ve pürüzsüz olduğu zaman taşa ve dağa صَلْدٌ ve جَبَلٌ صَلْدٌ ve حَجَرٌ صَلْدٌ denilir. Pürüzsüz kaya gibi, hiçbir şey bitirmeyen toprağa da أَرْضٌ صَلْدَةٌ denilir. Çakmaktaşı kıvılcım çıkarmadığı zaman, صَلَدَ الزَّنْدُ denilir.

Bil ki bu, Cenâb-ı Allah'ın, verdiği sadakayı başa kakıp eziyet eden kimsenin ve münafığın ameli için yaptığı bir benzetmedir. Çünkü insanlar zâhiren, şu toprağın o kayanın üzerinde görülmesi gibi, bu insanların güzel amelleri olduğunu görürler. Kıyamet günü geldiği zaman, bütün bunlar şiddetli yağmurun cascavlak taş üzerindeki toprağı giderdiği gibi kaybolur ve boşa çıkar. Çünkü o günde, bu amellerin Allah rızası için olmadığı ortaya çıkar.

Mu'tezile'ye göre ise bu âyetin mânâsı şöyledir: "Bu sadaka başlangıçta ecir ve mükâfaatı haketmiş idi. Fakat sonra yapılan başa kakma ve incitme, kuvvetli yağmurun kaya üzerindeki toz-toprağı yıkayıp giderdiği gibi, bu ecir ve mükâfaatı giderdi."

Bil ki bu meselin keyfiyetinin iki şekli vardır:

1) Bu, bizim söylediğimiz şu şekildir: Görünen amel, toprak; başa kakan ve inciten kimse ile münafık; katı kaya; ve kıyamet günü de, şiddetli yağmur gibidir. Bu şekil, bizim görüşümüze göredir. **Mutezile**'ye göre ise, başa kakma ve incitme şiddetli yağmur gibidir.

2) **Kaffâl** (r.h) şöyle demiştir: "Bunda bir ihtimal daha bulunup da şu manadır: Kulların amelleri, kıyamet günü onların azıklarıdır. Binaenaleyh kim ihlâs ile amel ederse, sanki kat kat verecek olan bir toprağa tohum ekmiş, vakti gelince biçeceği ve ihtiyaç duyduğu zaman yanında bulacağı şeklide o tohum bitmiş gibi olur. Münafığın ektiği yer ise, çıplak kayadır. Malûmdur ki, onun üzerinde hiçbir şey bitmez ve o kayanın üzerinde tohumu kabul edecek birşey bulunmaz."

Âyetin manası şöyledir: Sadakasını başa kakan ve inciten kimse ile münafığın ameli şuna benzer; üzerinde az bir toprak bulunan çıplak düz kayaya tohum ekildiğinde, üzerine bol yağmur yağdığı zaman, o tohum, topraksız tek başına kalır. Görmüyor musun Allahu Teâlâ, muhlis olanı, bir tepe üzerindeki bahçeye benzetmiştir. Bahçe, içinde ağaçlar ve hurmalar olan bir yerdir. Binaenaleyh, kim Allah için ihlâslı olur ise, bir tepenin üzerine bir bahçe dikmiş kimse gibi olur. O kimse, son derece muhtaç olduğu anlarda, bahçesinin meyvelerini toplar. Bu bahçe, her an Rabbinin izniyle kat kat ve fazlasıyla meyvelerini verir. Ama sadakasını başa kakıp eziyet veren ile münafık, üzerinde azıcık toprak bulunan bir kayaya tohum eken kimse gibidir. O, ekinine ihtiyaç duyduğu zaman, orada hiçbirşey bulamaz.

İnkârcılardan birisi bu teşbihi tenkid ederek, "Kuvvetli yağmur bir kayaya rastladığı zaman onu toz-topraktan temizleyerek, pırıl pırıl eder. O halde, Allah'ın,münafığın amelini buna benzetmesi nasıl câiz olur?" demiştir. Buna şöyle cevap verilir: Benzetme yönü, bizim söylediğimiz husustur. Binaenaleyh bu hususun dışında, teşbih edilen şeyin farklı olmasına itibar edilmez.

Kâdî, "Yine toprağın o kayanın üzerinde olması, birkaç yönden fayda ifâde eder:

a) Bu, kaya üzerinde durmaya daha elverişli olur.

b) Teyemmüm halinde ondan istifade edilir.

c) Onun üzerinde bitki bitebileceği için istifâde edilebilir" demiştir. **Kâdî**'nin bu izahı güzel olmakla beraber, birinci görüşe itimad edilir.

Allahu Teâlâ'nın, لاَ يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا *"(Onlar) kazandıklarından hiçbirşey elde edemezler"* buyruğuna gelince, buradaki "onlar" zamirinin nereye râci olduğu hususunda iki görüş vardır:

1) Bu, zikredilmeyen bir malûma racidir. Yani, mahlûkattan hiç kimse o dümdüz taş üzerinde bulunan toprağa atılmış olan tohuma güç yetiremez. Çünkü toprak kayadan kayıp gitmiştir ve orada tohum da kalmamıştır. Böylece de hiç kimse o tohumdan istifâde edememiştir. Bu da, **Kaffâl** (r.h.)'in teşbih konusunda zikretmiş olduğu ikinci görüşü güçlendirir. Başa kakıp inciten münafık kimselerin hiçbiri de kıyamet gününde, yapmış olduğu amelden istifâde edemez.

2) Bu zamirin, Hak Teâlâ'nın كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ ifâdesine râci olmasıdır. Bu ifâdenin gelmesi, bu mânâdan dolayıdır. Çünkü Hak Teâlâ'nın كَالَّذِى يُنْفِقُ مَالَهُ ifâdesi ile, ancak cins olan şeye işaret edilmektedir. Cins ise, umum hükmündedir. **Kaffâl** (r.h.) burada bir üçüncü vechin bulunduğunu söylemiştir ki, o da bu ifâdenin, *"Sadakalarınızı, başa kakmak ve incitmek suretiyle heder etmeyin"* ayetiyle ilgili olmasıdır. Çünkü siz böyle yaptığınızda, kazandığınız şeylerden hiçbir şey elde edemezsiniz. Böylece muhataptan gaibe dönülmüş olur. Bu Hak Teâlâ'nın tıpkı, حَتَّى إِذَا كُنْتُمْ فِى الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِمْ *"Nihayet siz gemilerde bulunduğunuz, onlar, bunları güzel bir hava ile akar gibi götürdüğü zaman"* (Yunus, 22) ayeti gibidir. (Burada da muhataptan, gaibe geçilmiştir.)

Cenâb-ı Hak şöyle buyurmuştur: وَاللَّهُ لاَ يَهْدِى الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ *"Allah, kâfir olan topluluklara hidayet etmez."* Bunun manası, ehl-i sünnete göre, "İmana hidayet etmemesidir." **Mutezile**'ye göreyse bunun manası, "Tercihlerinin kötü olması sebebiyle, Allahu Teâlâ'nın onları sevâptan ve cennet yolundan saptırmasıdır."

Allah Yolunda Mal Harcayanların Mükâfaatı

Cenâb-ı Hak daha sonra şöyle buyurmuştur:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ اَمْوَالَهُمُ ابْتِغَآءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ اَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ
اَصَابَهَا وَابِلٌ فَاٰتَتْ اُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ فَاِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Allah'ın rızasını talep etmek ve *rûhlarında (îmanı) kökleştirip takviye etmek için mallarını harcayanların hali de, bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiştir; ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisinti bulunur. Allah, yaptığınız herşeyi hakkıyle görendir"* (Bakara, 265).

Bil ki Allahu Teâlâ başa kakan ve inciten infak ehlinin durumundan bahsedince, bu şekilde infak etmeyenin durumunu onun peşinden zikretmiştir ki, bu da, bu âyettir. Allahu Teâlâ, bu şekilde harcayanların, bu infaklarından maksadlarının da şu iki şey olduğunu beyan etmiştir:

Birinci Maksad: Allah'ın rızasını talebetmektir. اِبْتِغَاءٌ kelimesi, "istedim" manasındaki بَغَيْتُ fiilinden ifti'âl vezninde bir masdardır. بَغَيْتُ ve اِبْتَغَيْتُ fiilleri aynı manadadır.

İkinci Maksad: Nefsi takviye, alıştırmaktır. Bunun da birkaç şekli vardır:

1) İnsanlar, nefislerini, bu sadaka ibadetini muhafaza etmeye ve onu bozacak şeyleri bırakmaya iyice alıştırırlar. Yapılan sadakanın peşi sıra başa kakmayı ve incitmeyi bırakmak da bu alıştırma cümlesindendir. Bu, **Kâdî**'ye âit bir görüştür.

2) Mü'minler açısından kendilerini sağlamlaştırma, yani imanda samimî ve halis olduklarını ispat etmedir. Bu manayı, **Mücâhid**'in, ayeti وَتَثْبِيتًا مِنْ بَعْضِ اَنْفُسِهِمْ *"Onların bazılarından olan bir tesbit.."* şeklindeki kıraati de kuvvetlendirir.

3) Nefsin, ubûdiyyet makamında bir sebâtı yoktur. Ancak o, mücahede ile ezilir ise, bu müstesnâ. Nefsin, aşık olduğu şey dünya hayatı ile maldır. Nefis, malını infakla mükellef tutulduğunda, bazı yönlerden ezilmiş olur. Yine o nefis, canını vermekle mükellef tutulduğunda da bazı bakımlardan ezilmiş olur. İşte böylece de nefsin tesbitinin takviyesinin (alıştırılmasının) bir kısmı meydana gelmiş olur. Bu sebeple, kısmiyyet ifâde eden مِنْ harf-i cerri, "nefis" kelimesinin başına getirilmiştir. Buna göre âyetin mânâsı "Allah rızası için malını harcayan kimse, nefsini, kısmen; malını ve canını birlikte veren kimse de nefsini tamamen bu yolda harcamış olur. Cenâb-ı Allah'ın, *"Mallarınız ve canlarınızla Allah yolunda çarpışırsınız"* (Saf, 11) âyeti ile kastettiği de budur. Bu görüşü **Keşşaf sahibi** zikretmiştir ve bu son derece güzel ve lâtif bir izahtır.

4) Bu konuyu yazarken hatırıma gelen şu izahtır: Cenâb-ı Hak, أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ *"Haberiniz olsun ki kalbler ancak Allah'ı anmak ile mutmain olur, yatışır"* (Ra'd, 28) buyurduğu gibi, kalblerin sebâtı ancak

Allah'ı zikretme ile meydana gelir. Kim malını Allah yolunda harcarsa, tecelli makamında kalbin itminanı meydana gelmez. Bu itminan ancak, o insan sırf kulluk maksadıyla infakta bulunduğu zaman meydana gelir. İşte bu sebepten dolayı **Hz. Ali**, infakı hakkında, *"Biz, size ancak Allah'ın yüzü (rızası) için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne de bir teşekkür beklemiyoruz"* (İnsan, 9) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir. Allahu Teâlâ, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in de infâkını şöyle tavsif etmiştir: *"Onun nezdinde bir kimsenin, mükâfaatlandırılacak hiçbir nimeti (ve minneti) yoktur. O (bunu) sırf yüce Rabbisinin rızasını elde etmek (için yapmıştır). Muhakkak kendisi de ileride (bundan dolayı) hoşnud olacaktır"* (Leyl, 19-21). Binaenaleyh insanın infâkı, kendi nefsi için ve nefsini teşvik için olmayıp, Hakk'a kulluk etmek için olunca, işte o zaman kalb mutmain olur, nefsi sükûnete erer ve nefsi kalbi ile çekişmez. İşte bu sebepten ötürü, Hak Teâlâ, bu infak hususunda önce "Allah rızasını taleb etmek", sonra bunun peşine *"Ruhlarında (imanı) kökleştirip takviye etmek için"* buyurmuştur.

5) Akli ilimlerde, fiillerin tekrar tekrar yapılması, melekelerin meydana gelmesine sebeptir, şeklinde bir hüküm yer almıştır.

Bu hususları iyice anladığın zaman biz deriz ki: Allah rızâsını elde etmek için, tekrar tekrar infakta bulunan kimse için, bu devamlı infaktan şu iki şey meydana gelir: Bu vasfın kazanılması ve Allah rızasını isteyip aramanın, nefiste yerleşen bir meleke haline gelmesi. Şöyle ki, o insandan farkında olmadan ve tesâdüfen bir fiil sudûr ettiğinde bile, kalbi derhal Allah'a yönelir. Bu da ibadetlerin âdet haline dönüşmesi ve ruhun bir huyu olması sebebi ile olur. Böylece kulun, Allah için ve O'nun rızasını elde etmek maksadıyla yaptığı taat, Kur'an da, *"tesbîtü'n-nefs"* diye ifâde edilen bu yerleşmiş melekeyi gösterir. Ki bu da, *"Allah, İman edenlere sebat verir"* (İbrahim, 27) âyeti ile murad edilen manadır. Böyle bir "tesbit" meydana geldiğinde, bu âlemde ruh, ruhânî ve kutsi melek cevherlerinden bir cevher olur. Böylece de kul, bazı muhakkik alimlerin dediği gibi, hem gâib, hem hazır, hem orada, hem başka yerde bir varlık hâline gelir.

6) Zeccâc şöyle demiştir: "Âyetteki "tesbit"ten murad, bu kimselerin, amellerini Allah'ın zâyî etmeyeceğine ve ümidlerini boşa çıkarmayacağına kesin inanarak infak etmeleridir. Çünkü verdikleri sadaka, hem sevap, hem ikab, hem de yeniden dirilme esnasında bulunacaktır. Münafığın sadakası böyle değildir. Çünkü münafık infâk ettiğinde, sevabına inanmadığı için onun boşa gittiğine inanır. İşte âyetteki "tesbit"ten murad, mü'minin, sadakasının zâyi olmayacağına kesin olarak inanmasıdır"

7) Hasan el-Basrî, Mücâhid ve Atâ şöyle demişlerdir: "Bundan murad,

infak eden kimsenin,sadaka verirken, tedbirli davranarak o sadakayı sâlih ve iffetli fakirlere vermesidir." **Hasan el-Basri:** "İnsan, sadaka vermeye niyetlendiğinde tedbirli davranır. O,sadaka Allah rızası için olacağı zaman verir, fakat ona bir şey karışmasından korktuğunda ise vermez" demiştir. **Vahidi** de şöyle söylemiştir: "Âyetteki "tesbit" kelimesinin, "tesebbüt" (tedbirli davranma) mânâsına olması câizdir. Çünkü infakta bulunan kimseler, kendi nefislerini, sadakaya müstehak olanı arayıp bulma ve malı Allah rızâsı için ona verme hususunda alıştırır ve tedbirli davranırlar".

Hak Teâlâ, bu şekilde infâk edenlerin, infaklarından gâyelerinin o iki husus olduğunu açıkladıktan sonra, onların infâkları hususunda bir mesel getirerek, كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ *"(Bunların hali), bir tepenin üzerinde bulunan güzel bir bahçenin durumuna benzer. Öyle ki ona bol yağmur düşmüştür"* buyurmuştur. Bu mesel ile ilgili bir-iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Âsım ve Âmir,** hem bu âyette hem de Mü'minûn Sûresi (50. ayetteki) kelimeyi رَبْوَةٍ şeklinde okumuşlardır ki bu, Temim kabilesinin kullandığı şekildir. Diğer kıraat imamları, iki yerde de râ harfinin zammesi ile kelimeyi رُبْوَةٍ şeklinde okumuşlardır ki bu en meşhur şekildir ve Kureyş lehcesi üzeredir. Bu kelimenin رُبَاوَةٌ، رِبَاوَةٌ ، رَبَاوَةٌ ، رَبْوَةٌ ، رِبْوَةٌ، رِبْوَةٌ ve رَبْوَةٌ şeklinde, yedi türlü kullanılışı vardır. رُبْوَةٌ kelimesi, yüksek yer demektir. **Ahfeş** "Ben رُبْوَةٌ şeklini tercih ediyorum. Çünkü bunun cem'i اَلرُّبَى şeklinde gelir. Bunun aslı, Arapların, bir şey artıp, yükselip kabardığında söyledikleri رَبَا الشَّيْءُ – يَرْبُو tabirlerine dayanır. اَلرَّابِيَةُ (tepe) kelimesi de bu köktendir. Çünkü onun parçaları yükselmiştir. İnsanın karnı şiştiğinde söylenen اَلرِّبْوُ kelimesi de bu köktendir. "Ribâ (fâiz)"e de arttığı için böyle denilmiştir" demiştir.

Ayette Geçen Rabve Lâfzı Hakkında Râzî'nin Farklı Tefsiri

Bil ki müfessirler şöyle demişlerdir: Bahçe, yüksek bir yerde bulunduğunda daha güzel ve daha verimli olur. Bence, bu hususta bir müşkil bulunur, o da şudur: Bahçe yüksek bir yerde bulunduğu zaman, su seviyesinin üstünde olur, nehir suyundan istifâde edemez, çok rüzgâr alır ve bu sebeplerden dolayı güzel olmaz. Çukurda bulunduğu zaman, nehir suları kolayca oraya akar ve rüzgâr almadığı için, yine böyle bir bahçenin de verimi güzel olmaz. Binâenaleyh bir bahçenin verimli olması, ne tepe, ne de çukur olmayan düz bir arazide bulunduğunda mümkün olur. O halde âyette bahsedilen "rabve" (tepe)den maksad, müfessirlerin söyledikleri şey olmayıp, aksine o yerin, yağmur aldığında kabaran ve yükselen sıcak ve nemli bir arazîde olmasıdır. Çünkü bu

özellikteki toprak parçalarının verimi çok olur ve ondaki ağaçlar güzel büyür.

Yaptığım bu izah, şu iki delil ile de kuvvet bulur:

a) Hak Teâlâ, *"Sen yeryüzünü kupkuru ve ölü görürsün. Fakat biz onun üstüne yağmuru indirdiğimiz zaman, o harekete gelir ve kabarır"* (Hacc, 5) buyurmuştur. Toprağın kabarmasından murad, bizim söylediğimiz husustur. İşte bu ayette de böyledir.

b) Allah Teâlâ, bu meseli, birinci meselin mukabilinde zikretmiştir. Birinci benzetme, kendisine yağmur tesir etmeyen, yağmurla kabarmayan ve yağmur aldığı için büyümeyen dümdüz katı bir kaya olunca, ikinci benzetmedeki "rabve" (tepe)den murad, kabarabilecek özellikte bir arazi parçası olur. Benim aklıma gelen işte budur. Cenâb-ı Allah, ne murâd ettiğini kendisi daha iyi bilir.

Allah Teâlâ sonra da: أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا ضِعْفَيْنِ *"Öyle ki, ona bol bir yağmur düşmüş de, meyvelerini iki kat vermiş"* buyurmuştur. Bununla ilgili bir- iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE: **İbn Kesir, Nâfi ve Ebu Amr** kelimeyi sükûn ile أُكْلُهَا şeklinde, diğer kıraat imamları ise harekeli olarak أُكُلَهَا şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş asıldır. Çünkü bu şekildeki أُكُلٌ kelimesi, "yiyecek şey" manasınadır. Yiyecek şey de yenilebilen şeydir. Nitekim Hak Teâlâ, تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا *"O (ağaç), Rabbisinin izni ile, her zaman yemişini verir durur"* (İbrahim, 25) yani "meyvesini ve yenilecek şeylerini verir" buyurmuştur. Buna göre أُكُلٌ kelimesi, mânâ bakımından طُعْمَةٌ (yenilecek şey) kelimesi gibidir. **Ahfeş** şu beyti nakletmiştir: فَمَا أُكْلَةٌ إِنْ نِلْتَهَا بِغَنِيمَةٍ وَلَا جَوْعَةٌ إِنْ جُعْتَهَا بِغَرَامِ *"Eğer elde edersen, bil ki yiyecek bir ganimet değildir; yine acıkırsan, bil ki açlık da bir nakışlı örtü değildir."*

Ebu Zeyd de: "Birisinin dünyevî bir zenginliği olduğunda إِنَّهُ لَزُو أُكُلٍ denilir" demiştir.

İKİNCİ MESELE: **Zeccâc**, ضِعْفَيْنِ kelimesine "iki misli" mânâsını vermiştir. Çünkü bir şeyin katı, onun üzerine ilâve olunan bir o kadarı demektir. Bir şeyin katının, onun iki misli mânâsına olduğu da söylenmiştir.

Atâ ise: "Ayetin, "Bir senelik verimi, başka bahçelerin iki senede verdiği ürün kadar olan bir bahçe" manasında olduğunu" söylemiştir.

Esamm da âyete, "Başka bahçelerin ürününün bir misli" mânâsını vermiştir.

Ebu Müslim, "Bu, "O bahçeden her zaman elde edilenin, iki katı.." manasınadır" demiştir.

Sonra Cenâb-ı Allah, فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلٌّ *"Ona bol yağmur düşmese de, en azından bir çisinti bulunur"* buyurmuştur. Ayetteki طَلٌّ kelimesi, damlaları küçük yağmur demektir. Bu tabirin mânâsı ile ilgili olarak şunlar söylenmiştir:

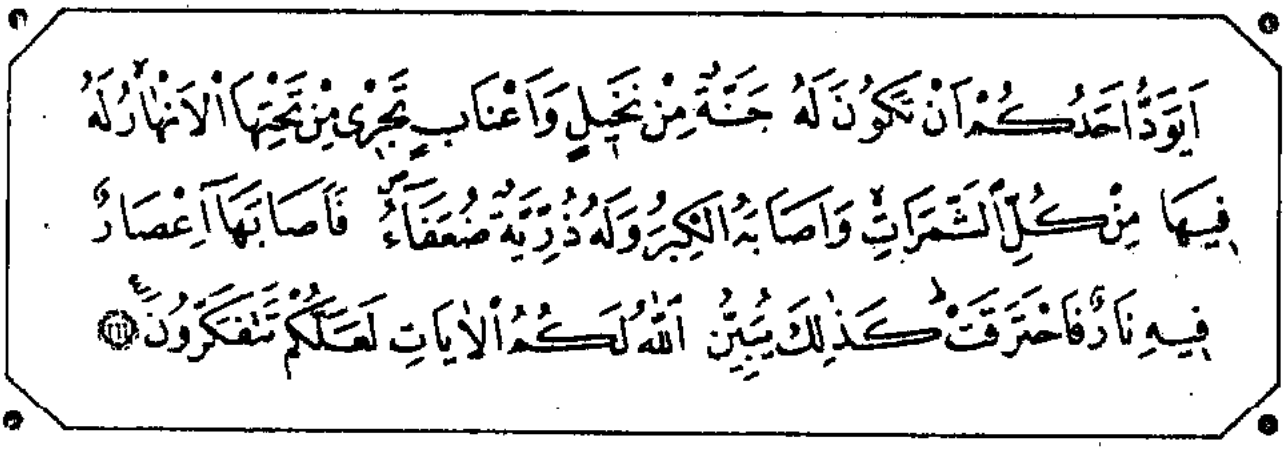
1) Bu bahçe bol yağmur almasa bile, bol olmayan yağmur düşer. Fakat oranın ürünü, bu durumda da aynı olur ve yağmurun az yağması yüzünden ürünü noksanlaşmaz. Bu ise, herşeyi büyütüp yetiştiren Allah'ın keremi ile olur.

2) O bahçe, kat kat ürün vermesi için bol yağmur almasa bile, hiç olmazsa bir çiğ düşen ve böylece, bol yağmur almasına karşılık vereceği üründen biraz daha az ürün verir. Binâenaleyh her iki halde de o bahçe meyve verir. Aynen bunun gibi, ister az ister çok olsun, Allah rızası için sadaka verenin kazancı ve sevabı zâyi olmaz.

Sonra Allah Teâlâ, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ *"Allah yaptığınız her şeyi hakkıyla görür"* demiştir. Âyetteki "**Basîr**" kelimesi, bilen manasındadır. Yani, "Allahu Teâlâ, infakların keyfiyetini, ne kadar olduğunu, insanı infaka sevkeden şeyleri bilir ve buna göre onları, eğer amelleri iyi ise mükâfaatlandırır ve, eğer kötü ise cezalandırır" demektir.

★ ★
★

Kendi Bahçesini Ateşe Veren Kimsenin Meseli

أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ أَن تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِّن نَّخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ
فِيهَا مِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ
فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَٰلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٦٦﴾

"Sizden hiçbiri arzu eder mi ki: Onun hurma ve üzüm bahçesi olsun, altından ırmaklar aksın; orada kendisi için her türlü meyve bulunsun; (fakat) ihtiyarlık üzerine çöküp, geride aciz ve küçük çocukları olsun; derken o bahçesine ateşli bir bora ona isâbet etsin ve o da yanıp kavrulsun. İşte Allah size âyetlerini böyle apaçık bildirir. Umulur ki düşünürsünüz"

(Bakara, 266).

Bil ki bu, Cenâb-ı Hakk'ın infakının peşi sıra onu başa kakan ve fakiri inciten kimse hakkında yaptığı diğer bir benzetmedir. Âyetin ifâde etmek istediği mânâ şudur: Mesela, bir insanın son derece güzel ve verimli bir bahçesi bulunsun. O da çalışıp çabalayamayacak kadar âciz bir duruma düşsün ve son derece de ihtiyaç sahibi olsun. Aynı zamanda onun, muhtaç ve çalışamayacak yaşta çocukları bulunsun. Şüphesiz ki bu insanın muhtaç olması ve çalışamaz hale gelmesi, onun son derece sıkıntı ve meşakkat içinde bulunduğunu gösterir. Bununla birlikte âciz ve çalışamayacak yaştaki çocukların da, o kimsenin bakımı altında olmaları, meşakkat ve sıkıntısını kat kat artırır. Bu şartlar altındaki insan, bir sabah kalktığında, o verimli bahçesinin yanıp kavrulduğunu görse, bu durumda onun kalbindeki keder ve hasretin ne kadar büyük olacağını bir düşün! Bu belâ ve sıkıntı, bir kere şu nefis ve güzel mülkün zâyi olması sebebiyle ortaya çıkar. Ayrıca o kimse, çalışamayacak kadar âciz olup, başkalarının kendisine yardım etmelerinden ümitsiz oluşunun yanısıra, ihtiyaç içinde kalmıştır. Bir de başka insanların, yani çoluk çocuğunun, onun bakımına muhtaç bir durumda bulunmaları ve ondan yiyecek, içecek istemeleri gibi sebeplerle ihtiyacı daha da artar.

İşte aynen bunun gibi, Allah rızası için infâk eden kimse, âhiretteki cennetî ummasında bütün ihtiyaçları hususunda tek dayanağı o bahçe olan adam

gibidir. Fakat bu kimse, infâkının peşinden başa kakıp, fakiri incittiği zaman, bu durum, o bahçeyi yakıp kavuran bora gibi olmuş olur. Bu infâkı da, pişmanlık, şaşkınlık ve keder takib eder. Bu üzüntü veren mal, kıyamet günü için infâk edildiğinde ve o kimse de o infâkının sevabına son derece muhtaç olduğu zaman, o kıyamet gününde ondan hiçbirşey bulamaz. Böylece şüphesiz kederlerin en büyüğü ve ah-u vâh etmelerin en şiddetlisi içinde kalmış olur. Bu, son derece güzel ve mükemmel bir benzetmedir.

Şimdi âyetin lâfızları ile ilgili tefsire geçelim:

Hak Teâlâ'nın أَيَوَدُّ أَحَدُكُمْ tabiriyle ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE اَلْوَدُّ kâmil bir sevgi anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE أَيَوَدُّ tabirindeki istifhâm, istifhâm-ı inkârîdir. Yani, (Hiç arzu eder mi! Hayır arzulamaz!) demektir. Hak Teâlâ, أَيُرِيدُ "İster mi?" demeyip de أَيَوَدُّ "Arzular mı?" buyurmuştur. Çünkü biz, meveddet'in mükemmel bir sevgi mânâsını ifâde ettiğini söylemiştik. Herkesin böyle bir durumun olmamasını arzu etmesi tam ve mükemmel bir arzudur. İstenen netice, böyle bir durumun olmamasını arzu etmek olunca, bu lâfzı müsbet cihette zikrederek, tam bir inkâra, (yadırgamaya) ve, kendisinden daha üstün bir derecenin bulunamayacağı bir noktaya ulaşan kusursuz bir nefrete dikkat çekmek için, "Sizden biriniz" bu durumun meydana gelmesini "arzular mı?" buyurmuştur.

Hak Teâlâ'nın, جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ *"Hurma ve üzüm bahçesi"* buyruğuna gelince, bil ki Allahu Teâlâ bu tabirde geçen جَنَّةٌ lâfzını üç sıfatla nitelemiştir.

Birinci Sıfat: O cennetin, hurma ve üzüm bağlarından meydana gelmiş olması... Bil ki âyette bahsedilen cennet, hurma ve üzüm bağlarını ihtiva eder. Cennet, sırf hurma ve üzüm ağacından olmaz. Ancak ne var ki, o cennette bulunan hurmalıklar ve üzüm bağlarının çok olması sebebiyle, o cennet sanki sadece hurmalıklardan ve üzüm bağlarından meydana gelmiş gibi olur. Cenâb-ı Hak, o bahçenin, meyvelerin en şereflisi ve dallarında bulunduklarında meyvelerin en güzel görünenleri oldukları için, hâssaten hurma ve üzüm bağlarından meydana geldiğini söylemiştir.

İkinci Sıfat: Hak Teâlâ'nın, تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ *"Altından ırmaklar akan"* tasvirî hiç şüphe yok ki bu, o cennetin güzelliğini arttıran bir sebeptir.

Üçüncü Sıfat: Hak Teâlâ'nın, لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ ثَمَرَاتِ *"Orada kendisi için her türlü meyve bulunur"* sözüdür. Şüphesiz bu durum da, o bahçenin durumunun mükemmelliğine bir sebeptir.

İşte Allahu Teâlâ'nın o bahçeyi vasfetmiş olduğu üç sıfat budur. Hiç şüphe yok ki, bu bahçe güzelliğin zirvesinde bulunur. Çünkü o bahçe bu sıfatlarla görünüşü ve manzarası güzelleşmiş, faydası ve verimi de çok bollaşmıştır. Bundan daha güzel bir bahçenin olması mümkün değildir.

Cenâb-ı Allah cenneti bu şekilde tavsif ettikten sonra, o bahçenin sahibinin o bahçeye olan ihtiyacının derecesini beyân etmeye geçerek وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ *"Ve ona, ihtiyarlık gelip çattı"* buyurmuştur. Bu böyledir, çünkü bu kimse son derece yaşlı, çalışıp çabalamaktan âciz birisi olunca, gerek kendisinin, gerekse bakmakla mükellef bulunduğu kimselerin yemeleri, içmeleri ve oturmaları hususundaki çeşitli ihtiyaçları daha da fazlalaşır. İhtiyaç kapıları bu derece fazlalaşıp bu bahçenin dışında herhangi bir kazanç ve gelir kaynağı da bulunmayınca, işte bu durumda o kimse bu bahçeye son derece muhtaç olur.

İmdi şayet, "Allahu Teâlâ, وَأَصَابَهُ sözünü أَيَوَدُّ sözüne nasıl atfetmiştir? Mazi bir fiilin muzâri bir fiile atfedilmesi nasıl câiz olur?" denilirse, biz deriz ki, buna şu bakımlardan cevap veririz:

a) Keşşâf sahibi, bu kelimenin başındaki vâv harfinin atıf vâvı değil de, hâl vâvı olduğunu; âyetin mânasının da, "Kendisine ihtiyarlık gelip çatmış vaziyette iken (tek ümidi olan) o bahçe yanarken "Sizden biriniz böyle bir bahçesi olmasını hiç arzu eder mi?" şeklinde olduğunu söylemiştir.

b) Ferrâ şöyle der: "Araplar, وَدِدْتُ أَنْ يَكُونَ كَذَا "Şöyle olmasını arzuladım" ve وَوَدِدْتُ لَوْ كَانَ كَذَا "Arzuladım ki, keşke şöyle olsaydı!" der ve atfı (lâfza) değil, mânaya hamleder. Buna göre sanki şöyle denilmek istenmiştir: "Sizden biriniz, bir bahçesi olsun ve ona ihtiyarlık isabet etsin ister miydi?"

Sonra Allahu Teâlâ, o insanın o bahçeye daha çok muhtaç olduğunu açıklayarak, وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ *"Ve onun, âciz ve küçük çocukları bulunur"* buyurmuştur. ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ tabirinden murad, küçüklük ve çocukluk sebebiyle söz konusu olan zayıflık ve âcizliktir. Buna göre mâna, "O insan, ihtiyarlığı ve yaşlılığı sebebiyle o bahçeye çok muhtaçtır ve üstelik onun, küçük ve çocuk olmaları sebebiyle, son derece güçsüz ve muhtaç çocukları vardır" şeklinde olur.

Hak Teâlâ'nın, فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ *"Derken o bahçesine a-*

teşli bir bora isabet etsin ve o da yanıp kavrulsun'' buyruğundaki اَلْإِعْصَارٌ kelimesi, sanki bir sütun gibi gökyüzüne doğru yükselen ve gittikçe yuvarlaklaşan bir rüzgârdır ki, halk buna "kasırga" adını verir. Bu son derece şiddetli olan bir rüzgârdır. Nitekim şair, اِنْ كُنْتَ رِيحًا فَقَدْ لاَقَيْتَ اِعْصَارًا demiştir. Bu meselden maksat, o insanın kalbinde, şiddetini sadece Allah'ın bileceği bir keder, sıkıntı, hüzün ve şaşkınlığın bulunduğunu beyân etmektir. Güzel ameller işleyen, fakat ne var ki bu amelleriyle Allah'ın rızasını kastetmeyip, aksine o amellerine, onları, sevâbı hak ettirecek, çıkaracak bir takım kötü fiilleri de ekleyen kimsenin hâli de, aynen buna benzer. Bu kimse, son derece muhtaç ve çalışıp çabalamadan âciz bulunduğu bir durumda kıyâmet günü gelip çattığında, onun pişmanlığı büyür, şaşkınlığı da had noktaya varır.

Bu âyetin bir benzeri de, Hak Teâlâ'nın,
وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ *"Ve onlar için, Allah'tan hiç beklemedikleri şeyler ortaya çıkmıştır''* (Zümer, 47) âyetiyle,
وَقَدِمْنَآ اِلٰى مَا عَمِلُوا مِنْ عَمَلٍ فَجَعَلْنَاهُ هَبَآءً مَنْثُورًا *"Ve biz, onların yapmış oldukları amellere yöneldik de, onları hebaen mensûr, toz haline çevirdik''* (Furkan, 23) âyetidir.

Hak Teâlâ'nın كَذٰلِكَ يُبَيِّنُ اللّٰهُ لَكُمُ الْاٰيَاتِ buyruğunun mânası, "Bu konuda teşvik edip, sakındırmak için Allahu Teâlâ size âyet ve delillerini açıkladığı gibi, düşünesiniz diye لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ Allah dinin diğer emirleri hususundaki âyet ve delillerini de size açıklıyor" demektir. Bu hususta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE لَعَلَّ kelimesi, teraccî ifâde eder. Bu ise, Allah hakkında uygun değildir.

İKİNCİ MESELE **Mu'tezile** bu âyetle Allahu Teâlâ'nın herkesin iman etmesini irade buyurduğu hususuna istidlâl etmiştir ki, bu iki âyetin izahı defalarca geçmişti.

★ ★
★

Sadakayı Malın Helâlinden Ve İyisinden Verme Lüzûmu

يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓا۟ أَنفِقُوا۟ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُم مِّنَ ٱلْأَرْضِ ۖ وَلَا تَيَمَّمُوا۟ ٱلْخَبِيثَ مِنْهُ تُنفِقُونَ وَلَسْتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغْمِضُوا۟ فِيهِ ۚ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾

"Ey iman edenler, kazandıklarınızın güzellerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infâk ediniz. Kendinizin ancak gözünüzü yumarak (tiksinerek) aldığınız âdî, kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin. Bilin ki, muhakkak ki Allah her şeyden müstağnidir; asıl hamde lâyık olan O'dur"

(Bakara, 267).

Bil ki Cenâb-ı Allah, insanları infakta bulunmaya teşvik etmiş, sonra bu infâkın, peşisıra başa kakma ile incitme olan ve olmayan diye iki kısım olduğunu beyan etmiştir. Sonra da, bu iki kısımdan herbiriyle ilgili hususları açıklayıp, herbiri hakkında bir mesel getirmiş ve böylece mânayı iyice açıp en güzel bir biçimde ondan kastının ne olduğunu ortaya koymuştur.

Cenâb-ı Allah bu âyette, Allah yolunda infâk edilmesini emrettiği malın nasıl bir mal olması gerektiğini belirtmiş ve أَنفِقُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ buyurmuştur. Âlimler أَنفِقُوا emrinden muradın ne olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.

Hasan el-Basrî şöyle demiştir: "Bundan murad, farz kılınmış olun zekâttır."

Başkaları ise bundan muradın, "tatavvû (gönüllü, nâfile) olarak verilen sadakalardır" demişlerdir.

Bir üçüncü görüşe göreyse bu tâbir, hem farz olan zekâta, hem de nafile olan infaka şamildir.

Bundan muradın, farz kılınmış olan zekât olduğunu söyleyenlerin delili şudur: "Cenab-ı Hakk'ın, أَنفِقُوا *"İnfâk ediniz"* buyruğu bir emirdir. Emrin zâhiri ise, vücûb ifâde eder. Vâcib olan infâk ise, ancak zekât ile vâcib olan diğer infâklardır."

Bundan muradın tatavvû (nafile) sadaka olduğunu söyleyenlerin delilleri ise, **Alî İbn Ebî Tâlib** (k.v.) **Hasan el-Basrî ve Mücâhid**'den rivayet edilen şu haberdir: Bazı müslümanlar, meyvelerinin en kötülerini ve mallarının da en âdilerini tasadduk ediyorlardı. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak bu âyeti indirdi. **İbn Abbas** (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, bir gün bir adam âdi bir hurma salkımı getirerek, onu sadakaların içerisine koydu. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Bu salkımın sahibi ne kötü iş yaptı!"* buyurdular. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak da bu âyeti indirdi.

Bu âyete, hem farz olan zekât, hem de nafile olan sadakanın dahil olduğunu söyleyenlerin delili ise şudur: Emirden anlaşılan, kendisinde, onu terketmenin caiz olup olmadığının beyanı bulunmaksızın, yapma tarafının yapmama tarafına tercih edilmesidir. Anlaşılan bu mâna ise, farz ile nafile arasında müşterek bir husustur. Binaenaleyh, her ikisinin de bu emre dahil olması gerekir.

Bu Ayetteki İnfakı Zekât Olarak Tefsir Edenler

Sen bunu anladığın zaman biz diyoruz ki, onun farz olan zekâtı ifâde ettiğini söyleyen birinci görüşe göre, bu âyetten birçok mesele çıkmaktadır:

BİRİNCİ MESELE Âyetin zâhiri, insanın kazandığı bütün mallarda zekâtın verilmesinin vâcib olduğunu gösterir. Bundan dolayı buna, ticaret malının, altın ile gümüşün ve hayvanların zekâtı dahildir. Çünkü bunlar, insanın kazandığı şeyler diye vasfedilmektedir. Aynı zamanda âyetin zâhiri, **İmâm-ı Ebu Hanife** (r.h.)'nin görüşüne göre, toprağın bitirdiği her şeyde de zekâtın verilmesinin vâcib olduğuna delâlet etmektedir. **Ebu Hanife**'nin bu âyetle istidlâl etmesi, gerçekten açıktır. Ancak ne var ki O'nun muhalifleri, âyetin bu umumî ifâdesini, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, لَيْسَ فِي الْخَضْرَاوَاتِ صَدَقَةٌ *"Sebzelerde zekât yoktur"*[88] hadisiyle tahsis etmişlerdir.

Yine **Ebu Hanife**'nin mezhebine göre, ister az olsun, ister çok olsun, yeryüzünde biten herşeyden zekât vermek vâcibtir. Âyetin bu zahiri de, O'nun bu görüşüne delâlet etmektedir. Ne var ki O'nun muhalifleri, âyetin (bu bakımdan olan) umumi manasını لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ *"Beş "vesk"*[89] *den az olan şeylerde zekât yoktur"*[90] hadisiyle tahsis etmişlerdir.

---

88) Câmiu's-Sağîr, 2/137.

89) Vesk: Kûfelilere göre 200 kg.'lık bir tartı birimidir. (Ç.)

90) Buharî, Zekât, 4.

İKİNCİ MESELE

Âlimler, âyetteki طَيِّبَاتِ *"güzel, hoş şeyler"* den muradın ne olduğu hususunda ihtilâf ederek, iki görüş belirtmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, malın adisi değil, iyisidir. Burada اَلطَّيِّبَاتِ lâfzı, istâre yoluyla iyi mal anlamında kullanılmıştır. Bu açıklamaya göre âyette geçen اَلْخَبِيثَ kelimesinden murad da, malın kötüsüdür.

İkinci Görüş: İbn Mesûd ve **Mücahid**'in görüşüdür. Buna göre اَلطَّيِّبَاتِ helâl mal; اَلْخَبِيثَ ise haram mal demektir. Birincilerin delili, birkaç yöndendir:

1) Biz, âyetin sebeb-i nüzûlü olarak, müslümanların mallarının kötülerini tasadduk ettiklerini; bunun üzerine de bu ayetin nâzil olduğunu söylemiştik. Bu âyetteki اَلطَّيِّبَاتِ kelimesinden muradın, malın iyisi olduğuna delâlet eder.

2) Haram olan şeyi, ne tiksinerek, ne de tiksinmeyerek almak caiz değildir. Ayet-i kerime, "habîs" olan malın tiksinerek alınmasının caiz olduğuna delâlet eder. **Kaffâl** (r.h.) şöyle demiştir: "Buna şu şekilde cevap vermek mümkündür: Tiksinerek almaktan maksat malı gelişigüzel ve fazla incelemeden almaktır. Buna göre âyetin manası, "Siz, onun haram olduğunu bildiğiniz hâlde, ancak kendinize haram olan şeyi almak, ruhsatını tanımak ve, onu haramdan mı, yoksa helâldan mı aldığınıza aldırış etmemek suretiyle bu malı alırsınız" şeklindedir.

3) Bu görüş, Cenâb-ı Allah'ın, *"Sevdiğiniz şeylerden infâk etmedikçe, birr'u takvâya nail olamazsınız"* (Al-i İmrân, 92) âyetiyle de kuvvet bulmaktadır. Bu âyet, اَلطَّيِّبَاتِ kelimesinden muradın, sahip olunması arzulanan, nefîs şeyler olduğuna; herkesin yanından ve evinden uzaklaştırarak çıkartması gerekli olan âdî ve kötü şeyler olmadığına delâlet etmektedir.

Kâdî, ikinci görüş lehine şöyle diyerek delil getirmiştir: "Bu âyetteki اَلطَّيِّبَاتِ dan muradın, ya "iyi" veya "helâl" demek olduğu hususunda icmâ ettik. Birincisi bâtıl olunca ikincisi kesinlik kazanır. Biz birincisinin bâtıl olduğunu söyledik, çünkü bundan murad eğer malın iyisi olsaydı, o zaman bu emir, ister haram olsun, isterse helâl olsun, mutlak mânada güzel olan malı infâk etme hususunda bir emir olurdu. Bu ise caiz değildir. Öte yandan tahsis cihetine gitmek de, aslolanın hilâfınadır. Böylece, bundan muradın malın iyisi değil, helâli olduğu sabit olmuş olur."

Burada, şu şekilde üçüncü bir görüşü söylemek de mümkündür: Âyetteki اَلطَّيِّبَاتِ kelimesinden murad, "Her bakımdan hoş olan şey" demektir. Buna göre اَلطَّيِّبَاتِ malın hem helâli hem de iyisi anlamında olur.

Bir kimse çıkıp, "Birden çok mânâya gelen bir lâfzı o iki mânasına hamletmek caiz değildir" diyemez. Çünkü biz, helâlin akıl ve din bakımından hoş görüldüğü için "tayyib" diye; iyi malın da, insanın meylini ve arzusunu hoş görmesinden dolayı "tayyib" diye isimlendirilmiş olduğunu söyledik. Hoşa gitme bu iki kısım arasında müşterek olan bir mânadır. Buna göre الطَّيِّبَاتِ lâfzı, bu müşterek mânaya hamledilmiş olur. Bundan muradın, helâl olan iyi mal olduğu sabit olunca biz deriz ki: Zekât mallarının ya hepsi değerlidir, veya hepsi değersizdir, ya da ikisi ortasıdır, veyahut da karışıktır.Eğer malın hepsi iyi olursa, o maldan alınan zekat da böyle olur. Eğer malın tamamı değersiz ve kötü ise, ondan alınan zekat da değersiz ve kötü olur. Bu, âyetin hilâfına bir davranış değildir. Çünkü bu durumda verilen zekât, o malın âdisi olmamaktadır. Eğer bir malın içinde hem iyisi hem de kötüsü var ise, bu durumda zekât veren kimseye, "zekâtını malının kötü tarafından verme" denilir. Fakat mal karışık olur ise, bu durumda gereken, malın orta hallisinden vermektir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), **Muaz b. Cebel** (r.a.)'i Yemen'e gönderirken

أَعْلِمْهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ وَتُرَدُّ إِلَى فُقَرَائِهِمْ وَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ

"Onlara, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilecek bir sadakanın (zekâtın) farz olduğunu bildir. Mallarının en kıymetlilerini (zekât olarak) almaktan sakın" (91) buyurmuştur.

Bütün bunlar, âyetteki أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ *"Kazandıklarınızın güzellerinden infak ediniz"* emrinden ancak farz olan zekâtın kastedilmiş olduğunu söylediğimizde söz konusudur. Fakat bundan muradın, ikinci görüşe göre, nafile sadakalar olduğunu veyahut da bundan muradın, hem farz zekat, hem de nafile sadakalar olduğunu söylediğimizde, biz deriz ki: Büyük bir hükümdara hediyeler sunarak yakın olmak isteyen kimsenin sunacağı o hediyenin mutlaka malının en iyisi ve kıymetlisi olmasının gerekmesi gibi, Allah Teâlâ da, insanlara sahip oldukları şeylerin en iyisi ile kendisine yaklaşmalarını mendub kılmıştır. İşte,âyette de bu ifâde edilmektedir.

Geriye âyetle ilgili şu tek soru kalmaktadır: Hak Teâlâ'nın وَمِمَّآ أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ *"Ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan.."* buyruğunda (min) harf-i cerrinin getirilmesindeki mana nedir?

Buna şöyle cevap verilir: Âyetin takdiri:

---

91) Buhari, Zekât, 41.

أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَأَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ "Kazandıklarınızın güzellerinden infâk edin ve sizin için yerden çıkardıklarımızın güzellerinden infak edin" şeklindedir. Fakat "tayyibât" lâfzı ilk cümlede söylenip ikincisine delâlet ettiği için, ikinci cümlede tekrarlanmamıştır.[92]

Cenâb-ı Hakk'ın, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ *"Kötü şeyleri vermeye yeltenmeyin"* buyruğu ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Hepsi "kastettim, niyet ettim" mânâsında olmak üzere تَأَمَّمْتُهُ ve يَمَّمْتُهُ، أَمَمْتُهُ kelimesi kullanılır. **Şâir A'şâ** şu beyti söylemiştir:

تَيَمَّمْتُ قَيْسًا وَكَمْ دُونَهُ مِنَ الْأَرْضِ مِنْ مَهْمَهٍ ذِي شَرَفٍ

"Kays kabilesini kastettim (ona yöneldim); ancak ne var ki, ona ulaşıncaya kadar, şereflî daha nice uzak ve çöl araziler bulunmaktadır."

İKİNCİ MESELE Sadece **İbn Kesir** âyeti, (ve letteyemmemû) şeklinde okumuştur. Çünkü bunun asli, biri muhatab "tâ"sı, diğeri de fiilin asli harfi olmak üzere تَتَيَمَّمُوا şeklinde iki tâ vardır. Bunlardan biri diğerine idgâm edilmiştir. Diğer kıraat imamları ise, tâ harfini fetha ile ve şeddesiz olarak okumuşlardır. Benzer ihtilâf, Kur'an'ın yirmiüç [93] yerinde geçen bu kelimenin benzeri şu fiillerde de söz konusudur: لَا تَفَرَّقُوا (Al-i İmran, 103); تَوَفَّاهُمْ (Nisa, 97); تَعَاوَنُوا (Maide, 2) فَتَفَرَّقَ بِكُمْ (En'am, 153) تَلْقَفُ (A'raf, 117) تَوَلَّوْا (Enfal, 20) لَا تُكَلِّمُ (Hud, 105) فَإِنْ تَوَلَّوْا (Enfal, 40) تَرَبَّصُونَ (Tevbe, 24) تَنَازَعُوا (Enfal, 46) تَبَرَّجْنَ (Ahzab, 33) تَبَدَّلَ (Ahzab, 52) تَنَاصَرُونَ (Saffat, 25) تَلَقَّوْنَهُ (Nur, 15) تَمَيَّزَ (Hucurat, 13) لِتَعَارَفُوا (Hucurat, 11) تَنَابَزُوا (Hucurat, 12) تَجَسَّسُوا (Kalem,38) تَخَيَّرُونَ (Kalem,38) تَلَهَّى (Abese,10) تَلَظَّى (Leyl,14) تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ (Kadr, 5). Burada iki bahis vardı.

Birinci Bahis: Ebû Ali, böyle bir idgâmın caiz olmadığını, çünkü idğam edilen harfin sakin olduğunu; harf sakin olunca da, mazî kalıplarında meselâ وَاطَّيَّرْنَا ve اِدَّارَأْتُمْ kelimelerinde hemze getirildiği gibi, bu kelimeleri de okumak için, başlarına hemze getirmenin gerektiğini, ne var ki nahivcilerin, muzari kalıplarının başına vasl hemzesinin gelemiyeceği hususunda ittifak etmiş olduklarını söylemiştir.

92) Burada suale konu şu hususdur: Ma'tuf olan وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ kısmında min harf-i cerri, gerekli olmadığı halde neden tekrar getirilmiştir? Cevap burada gizli kalıyor. Maksat şudur: Matufda min'i tekrar etmenin sebebi, matuf ve matufun aleyh'in herbirinin müstakil bir nev'i teşkil etmesidir veya te'kid içindir. Birinci tayyibat, ikincisine de delâlet ettiğinden, ikincisi hazfedilmiştir. (Ç.)

93) Bazıları otuzbir yer olduğunu söyler. [Mecmâ'ul-Beyân'dan] (Ç.)

İkinci Bahis: Âlimler, umumûn kıraatine göre hazfedilen bu tâ harfinin hangi tâ harfi olduğu hususunda ihtilâf ederek, bazıları bunun birinci tâ harfi olduğunu söylemişlerdir.

Sîbeveyh ise, ikinci tâ'nın olabileceğini söylerken; **Ferrâ:** "Diğeri hazfedilenin yerine geçeceği için, hangisi hazfedilirse edilsin, caizdir" demiştir.

Hak Teâlâ'nın, مِنْهُ تُنْفِقُونَ *"Ondan infâk edersiniz"* buyruğuna gelince, bil ki bu âyetin kendisinden önceki âyetlerle münasebeti hususunda şu iki görüş ileri sürülmüştür:

a) Cümle وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ ifâdesinde tamamlanmakta, Cenâb-ı Allah söze burada tekrar başlayarak, مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ buyurmaktadır. Buna göre مِنْهُ تُنْفِقُونَ kısmı istifhâm-ı inkârî ile birlikte zikredilmiştir. Mânâ, أَمِنْهُ تُنْفِقُونَ مَعَ أَنَّكُمْ لَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا مَعَ الْإِغْمَاضِ "Siz, ancak gözünüzü yumarak, tiksinerek alabileceğiniz bir maldan infak edeceksiniz, öyle mi!" şeklindedir.

b) Cümle Hak Teâlâ'nın إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ sözü ile tamamlanır. Bu durumda da bir الَّذِي kelimesi takdir edilmiş olur. Buna göre takdir ise, وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ الَّذِي تُنْفِقُونَهُ وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا بِالْإِغْمَاضِ فِيهِ "İnfâk etmek istediğiniz, fakat sizin ancak gözlerinizi yumarak, (hoşlanmayarak) alabileceğiniz kötü mala yönelmeyiniz, ona elinizi sürmeyiniz" şeklinde olur. Bunun bir benzeri de, فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا (Bakara, 256) ifâdesinde الَّتِي kelimesinin takdir edilmesidir. Mâna ise, الْوُثْقَى الَّتِي لَا انْفِصَامَ لَهَا şeklinde olur: "Kopması olmayan çok sağlam bir kulpa tutunmuştur."

Hak Teâlâ'nın, وَلَسْتُمْ بِآخِذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ *"Onu, ancak gözünüzü yumarak, (hoşlanmayarak) alırsınız"* buyruğu hakkında birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

الْإِغْمَاضُ, gözü yummak, ve göz kapaklarını üst üste getirmek anlamına gelir. Bu kelimenin aslı "gizlilik" demek olan, الْغُمُوضُ tabirinden gelir. Meselâ, هٰذَا الْكَلَامُ غَامِضٌ denilir. Yani, "Bu, anlaşılması güç, kapalı bir sözdür". Yeryüzünün alçakta kalan ve kolay kolay görülmeyen yerlerine de, الْغَمْضُ denilir.

İKİNCİ MESELE

Bu ayette (iğmad) kelimesinin mânası hakkında şu görüşler ileri sürülmüştür:

a) Burada iğmad'ın mânası, işi kolayından almak; müsamahadır (müsâhele). Bu böyledir, çünkü insan hoşlanmadığı bir şeyle

karşılaştığında onu görmemek için gözlerini yumar. Bu durum çokça meydana geldiğinden alışveriş ve diğer hususlardaki her türlü görmezlikten gelme ve işi kolayından alma, iğmâd olarak vasfedilmiştir. Buna göre وَلَسْتُمْ بِاٰخِذِيهِ اِلاَّ اَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ sözünün mânası, "Şayet bu gibi şeyler size hediyye edilirse ancak utanarak ve gözünüzü yumarak alırsınız. O halde daha ne diye, kendiniz hakkında razı olmadığınız şeye, benim hakkımda razı oluyorsunuz?" şeklinde olur.

b) Âyet-i kerimede iğmad fiilinin müteaddî olarak düşünülmesidir. Nitekim Araplar اَغْمَضْتُ بَصَرَ الْمَيِّتِ وَ غَمَضْتُهُ, yani, "Ölünün gözünü yumdum, kapattım" derler. Buna göre mâna "Ancak satıcı kimsenin, gözünü kapatıp ona gözünü yummasını ve parasından indirim yapmasını emrettiğinizde alabileceğiniz..." şeklinde olur.

Hak Teâlâ, âyetini وَاعْلَمُوٓا اَنَّ اللّٰهَ غَنِىٌّ حَمِيدٌ *"İyi bilin ki Allah herşeyden müstağnidir; asıl hamde lâyık olan O'dur"* sözüyle sona erdirmiştir. Buna göre غَنِىٌّ kelimesinin mânası, "O'nun sizin sadakalarınıza ihtiyacı yoktur." حَمِيدٌ 'ün mânası ise, "gerekli açıklamaları yaparak size in'âmda bulunup lutfettiği için, mahmûd, hamdedilmiş, övülmüş" demektir.

Burada yapılabilecek bir başka izah da şudur: Hak Teâlâ'nın غَنِىٌّ tavsifi âdî şeyleri sadaka olarak vermeye karşı söylenmiş olan bir tehdit gibidir. Hamîd ise, hâmid manasında olup, "Sizin yapmış olduğunuz hayırlı şeylere karşı size teşekkür ederim" demektir. Bu, Hak Teâlâ'nın tıpkı فَاُولٰٓئِكَ كَانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا *"İşte bunların çalışmaları meşkûr olur"* (İsra, 19) âyeti gibidir.

Şeytan Fakir Düşme Endişesi İle İnfakı Önlemek İster

اَلشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَاْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ وَاللّٰهُ يَعِدُكُمْ مَغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Şeytan sizi fakirlikle korkutur. Size kötülüğü emreder. Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk vaad ediyor. Allah geniş olan, herşeyi hakkıyle bilendir"

(Bakara, 268).

Bil ki Allahu Teâlâ, insanların sahip oldukları helâl ve güzel mallardan infaka teşvik edince, bundan sonra insanları şeytanın vesvesesinden sakındırarak, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur;"* Yani şeytan: "Malının iyisini infak edersen fakir olursun" der. Fakat sen, şeytanın böyle demesine aldırma, çünkü rahman olan Allah size kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'adediyor" buyurmuştur. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE Âlimler burada şeytanın kim olduğu hususunda ihtilaf etmişler; bunun "iblis", diğer şeytanlar, insan ve cin şeytanları veya insanın nefs-i emmâresi (devamlı kötülüğü emreden nefsi) olduğunu söylemişlerdir.

İKİNCİ MESELE "Va'ad" kelimesi, hem hayır hem de şer hakkında kullanılır. Nitekim Hak Teâlâ *"(O) ateştir ve Allah onu kâfirlere va'adetmiştir"* (Hacc, 72) buyurmuştur. Bu kelimenin, *"Onları elem verici bir azâbla müjdele.."* (Â-li İmran, 21) âyetinde de olduğu gibi "tehekküm" (istihza etme) manasına hamledilmesi de mümkündür.

ÜÇÜNCÜ MESELE "Fakr ve fukr kelimeleri aynı manaya gelen iki kullanıştır. Bunlar, mai azlığı sebebi ile olan güçsüzlük manasınadır. Çünkü lugatte "fakr" kelimesinin asıl manası "fakar"ın (bel kemiğinin) kırılmasıdır. Bir insanın beli kırıldığında رَجُلٌ فَقِيرٌ ve رَجُلٌ فَقْرٌ denilir. **Şâir Tarfe** de: إِنَّنِي لَسْتُ بِمَرْهُونِ فَقْرٍ *"Ben beli bükük bir rehine değilim"* demiştir. **Keşşâf sahibi:** "Bu kelime fakr ve fakar şeklinde okunmuştur" demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE "Vesvese" nin ne olduğu hususundaki izahımızı, eûzübesmele'nin tefsiri esnasında, kitabın başında yapmıştık. **İbn Mes'ud** (r.a.)'un,

إِنَّ لِلشَّيْطَانِ لُمَّةً وَهِيَ الْإِيعَادُ بِالشَّرِّ وَتَكْذِيبٌ بِالْخَيْرِ وَلِلْمَلَكِ لُمَّةٌ وَهِيَ الْوَعْدُ بِالْخَيْرِ فَمَنْ وَجَدَ ذٰلِكَ فَلْيَعْلَمْ أَنَّهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَنْ وَجَدَ الْأَوَّلَ فَلْيَتَعَوَّذْ بِاللّٰهِ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ

"Şeytanın bir lümmesi (telkini, vesvesesi) vardır. O, kötülük ile korkutmasıdır. Meleğin de bir lümmesi (ilhamı) vardır. O da hayır va'adetmesidir. Kim gönlünde hayır va'adini bulur ise, bilsin ki bu Allah'dandır. Kim de birincisini bulur ise, Allah'ın rahmetinden koğulmuş şeytandan Allah'a sığınsın"[94]

(94) Tirmizi, Tefsir, 3(5/219).

hadisini rivayet edip, tefsir etmekte olduğumuz âyeti okuduğu rivayet edilmiştir.

Hasan el-Basri de, bazı muhacir ve bazı ashabın şöyle dediklerini rivayet etmiştir: "Şeytanın yerini bilmekten hoşlanan herkes, onun yerinin kötülükleri yapmaya insanın arzu duyduğu yer olduğunu düşünsün."

Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder

Hak Teâlâ'nın, وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَآءِ *"(O şeytan) size kötülüğü emreder"* âyetiyle ilgili birkaç izah şekli vardır:

Birinci İzah: Âyetteki "fahşâ" (kötülük) cimrilik manasınadır. *"(O şeytan) size kötülüğü emreder"* sözü, "sizi, bir âmirin memurunu teşvik etmesi gibi, cimri olmaya teşvik eder" manasındadır. Araplara göre "fâhiş", cimri demektir. Nitekim **Şair Tarfe,**

أَرَى الْمَوْتَ يَعْتَامُ الْكِرَامَ وَيَصْطَفِي عَقِيلَةَ مَالِ الْفَاحِشِ الْمُتَشَدِّدِ

"Ölümün iyi insanları seçtiğini ve son derece cimri kimselerin mallarının iyisini tercih ettiğini görüyorum."

Şiirdeki يَعْتَامُ kelimesi, bir insanın süt içmeyi arzuladığında söylenen عَامَ فُلَانٌ إِلَى اللَّبَنِ tabirinden alınmıştır. Şâir, buradaki "fâhiş" kelimesi ile de "cimri" manasını kasdetmiştir. Nitekim Hak Teâlâ, *"Gerçekten insan, malı çok sever"* (Adiyât, 8) buyurmuştur. Allahu Teâlâ, tefsir ettiğimiz âyette şu inceliğe dikkat çekmektedir: Şeytan, insanı önce fakir olmakla korkutur. Sonra da bu korkutması sayesinde ona kötülüğü emredebilir ve cimriliğe teşvik edebilir. Bu böyledir, çünkü cimrilik bütün insanlarca kötü bir sıfat kabul edilir. Bundan dolayı şeytan, insanın gözünde cimriliği ancak önce fakirlikten korkutarak güzel gösterebilir.

İkinci İzah: Şeytan, "Ey insan, fakir düşmemen için, Allah yolunda malının iyisini infâk etme" der. İnsan, eğer şeytanın bu vesvesesine uyar ise, şeytan işi daha da ileri götürerek, onu tamamen infâktan meneder. Böylece o insan, malının ne iyisini ne de kötüsünü infâk eder. Hatta üzerine vacib (farz) olan mükellefiyetleri bile yerine getirmez ve böylece de ne zekât verir, ne sıla-i rahim yapar, ne de emânetleri yerine ulaştırır. İnsan bu hale gelince, gözünde günâhlar önemsiz hâle gelir ve günah işlemeye artık aldırmaz bir hale girer. Böylece aradaki uçurum iyice açılır ve bütün günahları işler hale gelir. İşte *"fahşâ"* budur.

Bunun daha ileri izahı şudur: Her insanın iki zıt hâli ve bir orta hali vardır. Kâmil ve mükemmel olan hal, o insanın bütün mal ve mülkünün iyisini de kötüsünü de Allah yolunda harcamasıdır. Bunun zıddı olan hal ise, insanın Allah yolunda iyi-kötü hiçbir malını harcamamasıdır. Orta hal ise, kişinin malının iyi-

sini değil de kötüsünü infak etmesidir. Buna göre şeytan, insanı en mükemmel halden, en kötü hale geçirmek istediğinde, önce onu orta noktaya çekmek suretiyle bunu yapabilir. Bu noktada insan şeytana karşı çıkarsa, şeytanın arzusu ümidsizliğe dönüşür. Fakat insan bu noktada şeytana uyarsa, şeytan onu bu noktadan, daha alt noktaya çekme hususunda cesaretlenir. Bu izaha göre, orta olan hâl, âyetteki, *"(O şeytan) sizi fakirlikle korkutur"* buyruğu ile; en alt nokta ise, *"(O) size kötülüğü emreder"* buyruğu ile anlatılmıştır.

Sonra Hak Teâlâ, şeytanın vesveselerinin derecelerini zikretmesinin peşisıra, kendisinin insana olan ilhamlarından da bahsederek: *"Allah ise size, kendisinden bir bağış ve bir bolluk va'adediyor"* buyurmuştur. Buna göre bağış (mağfiret), âhiretteki menfaatlere, bolluk (fazl) ise Allah'ın dünyada iken insana vereceği şeylere işarettir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: أَنَّ الْمَلَكَ يُنَادِي كُلَّ لَيْلَةٍ اَللّٰهُمَّ اَعْطِ كُلَّ مُنْفِقٍ خَلَفًا وَكُلَّ مُمْسِكٍ تَلَفًا *"Bir melek her gece", Allah'ım infak eden her insana, infak ettiğinin yerine mal ver, infak etmeyen kimsenin de malını telef et"*[95] der.

Bu âyetteki bir diğer incelik de şudur: Şeytan senin dünyadaki geleceğin hususunda seni fakirlikle korkutur. Allah ise âhiretteki istikbalin hususunda sana mâğfireti va'adediyor. Âhiretteki istikbalin hususundaki va'adini kabul etmek, şu hususlar bakımından daha uygundur:

1) Dünyadaki istikbalin elde edilmesi şüpheli bir şeydir. Âhiretteki istikbali elde etmek ise katî olan bir hususdur.

2) Dünya istikbalini elde etsek bile, kendisinde cimrilik yapılan mal bazan geriye kalır, bazan da kalmaz. Âhiret istikbalini elde etmemiz halinde ise, Allah tarafından va'adolunan mağfirete mutlaka erişilir. Çünkü O, yalan söylemesi mümkün olmayan bir sâdıktır.

3) Dünya istikbali uğrunda cimrilik yapılan mal geriye kalacak olsa bile, insan bir korku veya hastalık veyahut da diğer bir işle meşguliyetinden dolayı ya o malından istifâde edemez veyahut bazan edebilir. Ahiret istikbalinin elde edilmesi halinde ise, bundan istifâde Allah'ın mağfireti, fazlı ve keremi ile gerçekleşir.

4) Dünya istikbali uğruna cimrilik yapılan maldan istifâde edilmesi ihtimalini kabul etsek bile, şüphe yok ki bu, kesintiye uğrayacak ve bâkî olmayacak bir istifade olur. Allah Teâlâ'nın mâğfireti, fazlı ve keremi ile meydana gelen istifâde ise, kesintiye uğramayan ve zeval bulmayan bâkî bir istifâdedir.

---

(95) Buhârî, Zekât, 27. (Az farklı bir şekil...)

5) Dünyevi lezzetlerden istifade birçok sıkıntı ve zararlarla karışıktır. Binaenaleyh senin göreceğin her dünya lezzeti, âhiret nimetlerinin aksine, türlü türlü meşakkat ve çilelere sebeb olur. Çünkü âhiretin faydaları, her türlü şaibeden uzaktırlar. Bu zikrettiğimiz hususlar üzerinde kim iyice düşünürse, Rahman'ın mağfiret ve lütfuyla ilgili va'adine inkiyat etmesinin,şeytanın va'adine inkıyâd etmesinden daha evlâ olacağını anlamış olur.

Bunu iyice anlayıp kavradığın zaman biz deriz ki, âyet-i kerimede zikredilen mağfiretten maksat, Hak Teâlâ'nın tıpkı: خُذْ مِنْ اَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا *"Onların mallarından, onları temizleyecek ve onları bereketlendirecek bir sadaka al"* (Tevbe, 103) buyurduğu gibi, insanların günâhlarını örtüp bağışlamasıdır. Âyette, bu mağfiretin çok mükemmel olduğuna delâlet eden iki husus vardır:

a) "Mağfire" kelimesinin nekre olarak getirilmiş olması. Buna göre mâna, "Mağfiret ama, ne mağfiret!.. (Mükemmel bir mağfiret)" şeklindedir.

b) Hak Teâlâ'nın مَغْفِرَةً مِنْهُ buyurmasıdır. Buna göre (minha) ifâdesi, o mağfiretin durumunun mükemmel olacağına delâlet eder, işaret eder. Çünkü Allahu Teâlâ'nın kereminin mükemmel, cömertliğinin sınırsız olduğu, bütün insanlarca bilinen bir hususdur. Yine, herkesi bağışlamanın, ancak O'nun tarafından olacağı malûmdur. Cenâb-ı Hak bu mağfireti "O'ndan!.." diye tavsif edince, bundan maksadın, o mağfiretin durumunu ta'zîm etmek olduğu anlaşılmış olur. Çünkü veren zâtın büyük olması, verilen hediyyenin büyüklüğünü gösterir. Bu mağfiretin mükemmel oluşundan maksadın, O'nun bir başka âyetinde, فَاُولٰئِكَ يُبَدِّلُ اللّٰهُ سَيِّئَاتِهِمْ حَسَنَاتٍ *"İşte Allah o kimselerin günahlarını iyiliğe çevirir"* (Furkan, 70) şeklinde buyurduğu şey olması muhtemel olduğu gibi, bundan muradın o kimseyi diğer günahkârların günahlarının bağışlanması hususunda bir şefâatçi kılması da muhtemeldir.

Bir üçüncü ihtimal de şudur: O mağfiretin mükemmel oluşundan maksat, dünyada yaşadığımız müddetçe akıllarımızın kendisine ulaşamıyacağı bir iş olmasıdır. Çünkü ahiretle ilgili işlerin tafsilâtının pek çoğu, dünyada olduğumuz sürece bize kapalıdır.

فَضْلاً kelimesinin mânasına gelince bu, yapılan tasaddukun yerine, Cenâb-ı Hakk'ın bu dünyada iken hemen bir başkasını vermesidir. Bana göre buradaki fadlın şu şekilde olması muhtemeldir:

a) Bu fadl'dan murad, nefste meydana gelen bir fazilettir. Bu da, cömertlik ve sehavet faziletidir. Bu böyledir, çünkü saadet mertebeleri nefsanî, bedenî ve haricî olmak üzere üç çeşittir. Mal sahibi olmak, harici faziletlerden,

cömertlik ve sehâvet huyu ise nefse ait faziletlerdendir. Âlimler bu üç mertebeden en şereflisinin nefse ait saadetler, en aşağısının ise harici saadetler olduğu hususunda ittifak etmişler; buna göre mal infak edilmediği müddetçe harici saadet bulunmuş olur. Fakat bununla beraber nefsâni noksanlık da mevcut olmuş olur. Mal infak edildiği zaman ise hem nefsanî kemâl, hem de harici noksanlık beraber bulunmuş olur. Hiç şüphe yok ki bu ikinci durum daha mükemmeldir. Binaenaleyh sırf infak, Allah Teâlâ'nın va'adettiği bolluğun meydana gelmesini gerektirir.

b) İnsanda infak etme melekesi meydana geldiğinde, dünyevi nimetlerle meşgul olup, onları isteme uğrunda tehlikelere girme arzusu ruhtan kalkar. Ruhta Allah'ın nûrunun tecelli etmesine mâni olan şey, sadece dünya sevgisidir. Nitekim, Hz. Peygamber (s.a.s.): لَوْلاَ اَنَّ الشَّيَاطِينَ يُوحُونَ اِلٰى قُلُوبِ بَنِى آدَمَ لَنَظَرُوا اِلٰى مَلَكُوتِ السَّمٰوَاتِ *"Eğer şeytanlar, insanların kalblerine vesvese vermemiş olsalardı insanlar göklerin melekûtunu seyrederlerdi"* buyurmuştur. Kalbin yüzünden dünya sevgisinin tozu-toprağı temizlenince, o kalb kutsi âlemin nûrları ile aydınlanarak, inci gibi parlayan yıldızlar misâli olur ve meleklere karışır. İşte fazl-i İlâhi budur.

c) Yapılan izahların en güzeli şudur: İnsanın hayır yollarında mal infak ettiği bilindiğinde, diğer insanlar onun mal kazanması ve zengin olması hususunda güçlük çıkarmazlar. Böylece o kimseye dünyanın kapıları açılmış olur. Bir de, kendilerine infâk edip mal verdiği kimseler, onlara dua ve himmetleri ile yardımcı olurlar. Böylece de Allah Teâlâ, o kimseye hayır kapılarını açmış olur.

Allah Teâlâ bu ayeti, وَاللّٰهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *"Allah geniş olan, herşeyi hakkıyla bilendir"*, yani "O, mağfireti geniş ve bol, sizi zengin etmeye ve infâk ettiğiniz şeylerin yerine yenisini vermeye muktedir olandır. Hakkıyla bilendir. İnfâk ettiğiniz şeyler ona gizli kalmaz ve böylece o infak ettiğinizin yerine bir başkasını verir" buyurarak sona erdirmiştir.

★ ★
★

"Hikmet"in İzahı

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٢٦٩﴾

"(Allah) hikmeti dilediği kimseye verir. Kime de hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Akıl sahiplerinden başkası düşünemez"

(Bakara, 269).

Bil ki Cenab-ı Hak, bir önceki âyette şeytanın fakirlikle korkutup, insanlara kötülüğü öğütlediğini, kendisinin ise mağfiret ve fazl-ı ilâhisini va'adettiğini bildirince, Rahman Allah'ın va'adini, şeytanın va'adine (korkutmasına) tercih etmeyi gerektiren şeye dikkat çekmiştir: Hikmet ve akıl, Rahman'ın va'adini tercih eder. Dünyevi lezzetleri elde etmeyi ve hayal ile vehmin hükümlerine tâbi olmayı emrettiği için, şeytanın va'adini ise şehvet ve nefs tercih eder. Hikmetin ve aklın hükümlerinin, hataya düşmekten ve haktan sapmaktan uzak, dosdoğru hükümler; hissin, şehvetin ve nefsin hükümlerinin ise, insanı belâ ve sıkıntıya düşüren hükümler olduğunda hiç şüphe yoktur. Binâenaleyh aklın ve hikmetin hükümleri, kabule daha lâyıktır. İşte bu âyetin, öncesi ile irtibatı bundan ibarettir. Geriye âyetle ilgili birkaç mesele kalır:

BİRİNCİ MESELE "Hikmet"ten murad, ya ilim, veyahut da yerli yerinde yapılan iştir. **Mukâtil**'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Hikmetin Kur'an'da dört manası vardır:

a) Kur'an'ın va'z-ü nasihatları.. Nitekim Cenâb-ı Hak, *"(Allah'ın) size öğüt vermek için indirdiği kitabı (Kur'an) ve hikmet..."* (Bakara, 231) yani "Kur'an'ın va'z-ü nasihatları.." buyurmuştur. Nisâ sûresinde de: *"Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi* (Nisâ, 113), yani "Kur'an'ın nasihatlarını indirdi" buyurmuştur. Bunun bir benzeri de Al-i İmran sûresinde vardır (Al-i İmran, 164).

b) Anlayış ve ilim... Cenâb-ı Allah'ın: *"Henüz çocuk iken biz o (Yahya'ya) hikmet verdik"* (Meryem, 13) âyeti ile, Lokman sûresindeki; *"Biz Lokman'a hikmet verdik"* (Lokman, 12), yani "ilim ve anlayış verdik" âyeti ve En'am sûre-

sindeki *"Onlar, kendilerine kitap, hikmet ve peygamberlik verdiğimiz kimselerdir"* (En'am, 89) âyeti gibi...

c) Nübüvvet (Peygamberlik)... Nitekim Hak Teâlâ: *"Biz gerçekten İbrahim'in soyuna da kitap ve hikmet verdik"* (Nisa, 54); *"Biz O (Davud'a) hikmet ve fasl-ı hitap (güzel konuşma ve hükmetme kâbiliyeti) verdik"* (Sa'd, 20) ve, *"Allah O (Davud'a) saltanat ve hikmet, yani peygamberlik verdi"* (Bakara, 251) buyurmuştur.

d) Kur'an'ın harikulâde sırları.. Allah Teâlâ, Nahl sûresinde, *"Rabbinin yoluna hikmet ile davet et"* (Nahl, 125) ve tefsirini yaptığımız bu ayette, *"Kime hikmet verilir ise, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir"* buyurmuştur."

Bütün bu mânâlar incelendiğinde, netice itibarı ile "ilim" mânâsına gelir.

Ey zavallı insan bir düşün! Allah Teâlâ insanlara çok az bir ilim vermiştir. Nitekim O, *"Size az bir ilimden başkası verilmemiştir"* (İsra, 85) buyurmuştur. Bütün dünya bile, "pek az bir şey" diye tavsif edilmiştir. Allah Teâlâ, *"De ki : Dünya malı pek azdır"* (Nisa, 77) buyurmuştur. Bu az şeyin ne kadar olduğuna bir bak da, çok olanın ne kadar olacağını anla Akîl deli de bu hakikati göstermektedir. Çünkü dünyanın, miktarı ve ömrü sonludur. İlimlerin mertebelerinin, sayılarının, ne kadar süreceklerinin ve bunlardan elde edilecek saadetlerin ise sonu yoktur. Bu da, sana ilmin ne kadar üstün olduğunu gösterir. İlim konusu وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ (Bakara, 31) ayetinin tefsirinde uzun uzun geçmiş idi.

"Doğruyu yapma" manasında olan "hikmet"in tarifi hakkında, onun, beşerin takati nisbetinde Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanma olduğu söylenmiştir. Bu mâna, Hz. Peygamberin: تَخَلَّقُوا بِأَخْلَاقِ اللّٰهِ تَعَالٰى *"Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız"* hadisine dayanır. Bil ki hikmetin, bu iki mânanın dışında kalması mümkün değildir. Bu böyledir, çünkü insanın mükemmelliği şu iki şeyde, yani:

Birincisi, ilme sırf gerçek olduğu için hakikatı ve onunla amel etmek, uygulamak için hayrı bilmesinde yatar ve, Allah'ı nasıl ise öyle tanımaya; ikincisiyse, âdil ve doğru olanı yapmaya istinâd eder.

Hz. İbrahim (a.s.)'in, رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا *"Rabbim, bana bir hüküm ihsan et!"* (Şuârâ, 83) dediği, Kur'an'da nakledilmiştir ki bu nazarî hikmettir. Yine O'nun وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ *"Ve beni, salih kimselere kat"* (Şuârâ 83) dediği de nakledilmiştir ki, bu da amelî hikmettir.

Yine Hz. Musa'ya Cenâb-ı Hak nidâ ederek, إِنَّنِي أَنَا اللّٰهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا أَنَا *"Şüphe yok ki Allah, benim, ben... Benden başka hiçbir Tanrı yoktur"* (Tâ-hâ, 14) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, فَاعْبُدْنِي *"Öyleyse*

bana ibâdet et'' (Tâ-ha, 14) buyurmuştur ki, bu da amelî hikmettir. Yine Hz. İsa'nın: إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا ۝ وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ *''Ben muhakkak ki Allah'ın kuluyum. O, bana kitâp verdi. Ve beni peygamber yaptı. Beni, her nerede olursam mübarek kıldı''* (Meryem, 30-31) dediği nakledilmiştir ki, bütün bunlar nazarî hikmet içindir. Daha sonra da Hz. İsa,

أَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا *''Bana, hayatta bulunduğum müddetçe namazı, zekâtı emretti''* (Meryem, 31) demiştir ki, bu da amelî hikmettir.

Yine Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed hakkında, فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا اللَّهُ *''Bil ki, Allah'tan başka hiç bir Tanrı yoktur''* (Muhammed, 19) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir. Daha sonra da, وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ *''Ve günahın için mağfiret dile''* (Muhammed, 19) buyurmuştur; bu ise, amelî hikmettir. Yine Hak Teâlâ bütün peygamberler hakkında,

يُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ

''O kendi emriyle kullarından kimi dilerse, ona vahiy ile melekleri indirir. Benden başka hiçbir Tanrı olmadığı gerçeğiyle uyarınız diye...'' (Nahl, 2) buyurmuştur ki, bu nazarî hikmettir.

Daha sonra da, فَاتَّقُونِ *''Öyleyse benden korkun''* buyurmuştur; bu ise, amelî hikmettir.

Kur'an, insanın en mükemmel hâlinin sadece bu iki kuvvette yattığına delâlet eden delillerdendir.

Ebu Müslim de, **"hikmet"** kelimesinin, "hüküm" masdarından *"fi'le"* kalıbında bir kelime olduğunu söylemiştir ki bu, اَلنِّحْلَةُ (nihle) kelimesinin, اَلنَّحْل (en-nahl) kelimesinden gelmesi gibidir. Yine bir kimse, akıllı olduğu, konuşması delile dayandığı ve görüşleri de isabetli olduğu zaman رَجُلٌ حَكِيمٌ denilir. حَكِيمٌ kelimesi, bu gibi yerlerde fâil mânasına gelmektedir. Yine "muhkem" mânasında أَمْرٌ حَكِيمٌ denilir ki, burada فَعِيل (feîl) kalıbında olan حَكِيمٌ kelimesi, ism-i mef'ûl manasındadır. Nitekim Hak Teâlâ,

فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ *''Her hikmetli iş, o gecede ayrılır''* (Duhan, 4) buyurmuştur.

Bu kelimenin iştikakı (türemesi) hususunda **Ebu Müslim**'in ileri sürmüş olduğu bu görüş, bizim, kelimenin manasıyla ilgili olarak söylemiş olduğumuz şeye de uygun düşer.

İKİNCİ MESELE

Keşşâf sahibi وَمَنْ يُؤْتِهِ اللّٰهُ الْحِكْمَةَ manasında olmak üzere, وَمَنْ يُؤْتِي الْحِكْمَةَ *"Kime hikmet verirse..."* (Bakara, 269) şeklinde okunduğunu söylemiştir. A'meş de bu şekilde okumuştur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Âlimlerimiz bu âyetle, kulun fiilini Allah'ın yarattığına dair istidlâlde bulunmuşlardır. Bu böyledir, çünkü hikmeti biz "ilim" anlamında aldığımızda, bu "zarûri ilimler" diye tefsir edildiği mânasına gelmez. Çünkü bu ilimler, hayvanlar, deliler ve çocuklar için de söz konusudur. Zaruri olan bu şeyler ise, hikmet diye tavsif edilemezler. Binaenaleyh bu kelime, "nazarî ilimler" mânâsında tefsir edilmiş olur. Bu kelimeyi biz eğer hissî fiiller (gözle görülen birtakım işler) diye açıklarsak, bu durumda iş daha açık olur. Binaenaleyh her iki takdire göre de, nazarî ilimlerle hissî fiillerin başkası tarafından ve onların dışında bulunan bir takdir edenin takdiriyle meydana getirilmiş olmaları gerekir. Bu başkası da, âlimlerin ittifakıyla, ancak Allah'tır. Binaenaleyh bu âyet, kulun fiilini Allah'ın yarattığına bir delildir.

Buna göre eğer, "Hikmetten muradın, **Rebî İbn Enes**'in görüşüne göre, peygamberlik, Kur'an veyahut da "anlama" ve "hissetme" kuvveti olması niçin caiz olmasın?" denilirse, biz deriz ki:

Bizim zikrettiğimiz o delil, bu tür ihtimalleri ortadan kaldırır. Bu böyledir, çünkü mütevâtir nakil ile, **hakîm** lâfzının peygamberler hakkında kullanılmadığı sâbit olmuştur. Binaenaleyh hikmet, nübüvvet ve Kur'an anlamlarını ifâde etmez. Aksine bu kelime, ya eşyânın hakikatini bilme mânasına veyahut da güzel ve isabetli işleri yapma manasında tefsir edilmiştir. Bu iki takdire göre de maksat hasıl olmaktadır.

Buna göre, eğer **Mutezile**, âyet-i kerimede geçen "vermek" fiilini, Allah'ın tevfiki, yardımı ve lütufları mânasına hamletmeye teşebbüs ederse, biz deriz ki, ayet-i kerimede bahsedilen bu büyük övgü kâfirlere şâmil olmadığı hâlde, Allahu Teâlâ mü'minler hakkında yarattığı bu nevi fiillerin aynısını, kâfirler hakkında da yapmıştır. Böylece bu âyet-i kerimede zikredilen hikmetin, lütuf fiillerinden başka bir şey olduğunu anlamış oluyoruz. Allah en iyisini bilendir.

Hak Teâlâ sonra, وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ *"Akıl sahiplerinden başkası düşünemez"* buyurur. Allah en iyisini bilir ya, bana göre bundan murad, hikmetlerin ve bilgilerin kendi kalbinde meydana geldiğini görüp, sonra da bunların, ancak Allahu Teâlâ'nın vermesi ve kolaylaştırmasıyla meydana geldiklerini düşünüp anladığında, insanın akıl sahiplerinden olacağıdır. Çünkü insan, netl-

celerle yetinmeyip, aksine neticelerden yola çıkarak sebeplere doğru yükseldiğinde işte bu neticeden sebebe doğru geçiş ancak akıl sahiplerinde ortaya çıkan bir tezekkür, bir tefekkürdür. Ama, bir kimse bütün bu işleri kendi nefsine mal eder ve bunların meydana gelip, elde edilmesinde kendisinin sebep ve müessir olduğuna inanırsa, o zaman o, neticelerden sebeplere geçmekten âciz kalmış olan zâhir ehlinden olmuş olur.

Mutezile'ye gelince onlar, hikmeti anlayış kuvveti ve delil getirme anlamında yorumladıkları için, şöyle demektedirler: Bu hikmet kendi başına kaim değildir. Kişi bundan ancak düşünüp tefekkür ettiğinde, lehine ve aleyhine olan şeyleri kavradığında istifâde edebilir. O zaman da ya ileri atılır, ya da geri durur.

Allah Yolunda Harcayanların Mükâfaatı

وَمَآ أَنفَقْتُم مِّن نَّفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُم مِّن نَّذْرٍ فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ ۗ وَمَا لِلظَّٰلِمِينَ مِنْ أَنصَارٍ

"Verdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir. Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"

(Bakara, 270).

Bil ki, Allahu Teâlâ infâkın, malın en iyisinden yapılması gerektiğini beyan ettiği zaman, insanları önce, *"Âdi şeyleri vermeye yeltenmeyin"* (Bakara, 267) sözüyle; ikinci olarak, *"Şeytan sizi fakirlikle korkutur"* (Bakara, 268) âyetiyle; üçüncü olarak da, *"Verdiğiniz her nafakayı, adadığınız her nezri Allah elbette bilir* (Bakara, 270) âyetiyle buna teşvik etmiştir. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE فَإِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُهُۥ buyruğu, kısalığına rağmen, itâat edenler için büyük bir va'adi, inatçı kâfirler için de şiddetli bir vaîdi (tehdidi) ifâde etmektedir. Bunun izahı birkaç şekildedir:

a) Hak Teâlâ, tasaddukta bulunanın kalbindeki ihlâs ve kulluk ya da riyâ ve gösteriş gibi niyetleri bilir.

b) Allahu Teâlâ'nın tasaddukta bulunan kimsenin niyetinin keyfiyyetini bilmesi, bu tâatların kabulünü gerektirir. Nitekim Cenâb-ı Allah, *"Allah, ancak müttakîlerden kabul eder"* (Maide, 27) ve *"İşte kim zerre ağırlığınca bir hayır yaparsa onu görecek, kim de, zerre ağırlığınca şer yaparsa, onu da görecek"* (Zilzâl, 7-8) buyurmuştur.

c) Allahu Teâlâ, kulun bu niyyet ve sebeplerden dolayı hakedeceği sevâb ile ikabın miktarını bihakkın bilir ve bundan hiçbir şeyi ihmal etmez, bu hususta hiçbir şeyi birbirine karıştırmaz.

İKİNCİ MESELE

Âyette, فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ denildi de يَعْلَمُهَا denilmedi. Bunun iki sebebi vardır:

a) Buradaki mef'ul zamiri, bir önceki cümleden sonra gelen نَذْرٍ (adak) kelimesine râcidir. Nitekim şu âyette de böyledir: وَمَنْ يَكْسِبْ خَطِيئَةً أَوْ إِثْمًا ثُمَّ يَرْمِ بِهِ بَرِيئًا *"Kim bir hata veya bir günah kazanır da, sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa..."* (Nisa, 112) (Yani, buradaki mef'ul zamiri إِثْمًا kelimesine râcidir). Bu **Ahfeş**'in görüşüdür.

b) Buradaki zamir, وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ buyruğundaki مَا ya râcidir. Çünkü o, isimdir. Cenâb-ı Hakk'ın: وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ *"Ve, size öğüt vermek için, size kitaptan ve hikmetten indirdiği şeye..."* (Bakara, 231) âyetinde de بِهِ deki "hüve" zamiri مَا ism-i mevsûlüne râcidir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Nezrin Hükmü

"Nezr" insanın kendisine vacib kılmak suretiyle yapmasını üstlenmiş olduğu şeydir. Bu mânâda olmak üzere نَذَرَ – يَنْذُرُ denilir. Bunun esas manası, "korku" dur. Çünkü insan, nezretmek suretiyle, kendisince mühim olan bir iş hususunda hata yapma korkusuna karşı kendisini sağlama alır. Bir topluluğu korkutarak uyardığında, أَنْذَرْتُ الْقَوْمَ إِنْذَارًا denilir.

Din ıstılâhında ise **nezr**, "müfesser" ve "gayr-i müfesser" olmak üzere iki kısımdır: Müfesser olan nezr, *"Allah için bir köleyi azâd edeceğim"* ve *"Allah için haccedeceğim"* şeklinde adanmış olan şeyin açıklanmış olduğu nezrdir. Bu gibi nezrlerde söylenilen şeyin aynen îfâ edilmesi gerekir, başkası onun yerini tutamaz.

Gayr-i müfesser nezr ise, bir kimsenin *"Allah için şunu yapmamaya nezrediyorum." "Allah'a bir nezrim olsun.."* şeklinde, açıkca belirtmeden yaptığı nezrlerdir. Eğer bir kimse, yapmamaya nezrettiği bir fiili yaparsa, bundan dolayı yemin keffâreti gerekir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur:

مَنْ نَذَرَ نَذْرًا وَسَمَّى فَعَلَيْهِ مَا سَمَّى وَمَنْ نَذَرَ نَذْرًا وَلَمْ يُسَمِّ فَعَلَيْهِ كَفَّارَةُ يَمِينٍ

"Kim bir adak adar da, onu açıkça belirtirse, onun açıkça belirttiği şeyi yapması gerekir. Kim bir adak adar da, onu açıkça belirtmezse, ona yemin keffâreti gerekir."(96)

Allahu Teâlâ'nın, وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ *"Zalimlerin hiçbir yardımcısı yoktur"* ifâdesi ile ilgili iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE
Ahirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur

Bu tâbir, zalimler için şiddetli bir tehdittir. **Zulüm** iki kısımdır: Biri kişinin kendi nefsine yaptığı zulüm, ki bu bütün günahlarda meydana gelmektedir. Diğeri, kişinin başkasına yaptığı zulüm ki bu da, meselâ insanın infâkta bulunmaması veya verdiğini müstehak olana vermemesi, ya da hak edene verdiği infâkdaki niyetinin riyâ ve gösteriş olması, veyahut da günahlar işleyerek, yapmış olduğu infâkı ifsad etmesi şeklinde olur. Bu son iki şekil de, yine insanın başkasına değil de, kendisine karşı yapmış olduğu zulümler cümlesindendir.

İKİNCİ MESELE

Mutezile, büyük günah sahiplerine şefâat edilmeyeceği görüşüne bu ayeti delil getirerek, şöyle demiştir: "Çünkü birisine yardım eden, ondan zararı def eden kimsedir. Eğer şefâat edenlerin şefâatiyle bu büyük günah sahiplerinin cezası savuşturulmuş olsaydı, şefâat edenler, büyük günah sahiplerinin yardımcıları olmuş olurlardı. Bu ise, Cenâb-ı Hakk'ın وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ sözüne zıddır.

Bil ki örfen, şefâat eden, "yardımcı" diye isimlendirilmemiştir. Bunun delili, Cenâb-ı Allah'ın, *"Öyle bir günden korkunuz ki, hiç kimse, hiç kimse namına bir şey ödeyemez. Ondan herhangi bir şefâat kabul olunmaz. Ondan bir fidye alınmaz, onlara yardım da edilmez.."* (Bakara, 48) âyetidir. Allahu Teâlâ bu âyette, şefâat ile yardımı ayrı ayrı zikretmiştir. Binaenaleyh, zâlimlere yardım edilmeyeceğini söylemek, onlara şefâat edilmeyeceği anlamına gelmez.

Buna, ikinci bir şekilde şöyle cevap verilir: Zalimlerin tamamı için yardımcılar olmayacaktır. Binaenaleyh siz niçin, bazı zalimler için de yardımcıların bulunmayacağını söylüyorsunuz? Buna mukabil eğer, "zalimler" ve "yardımcılar" kelimeleri cemi (çoğul)dur. Cemi kelimeye mukabil, cemi keli-

96) İbn Mâce, Keffarât, 17 (1/687); Ebu Dâvud, Eyman, 30 (3/241). (Kısmen...)

me getirildiğinde, o cem'in her bir ferdine mukabil bu cemiden bir ferd düşer. Buna göre âyetin mânası şu şekilde olur: "Zalimlerden hiçbirisi için, herhangi bir yardımcı yoktur" denilirse biz deriz ki:

Biz, cemi kelimeye mukabil cemi kelime getirildiğinde, o cem'in herbir ferdine bu çoğuldan da bir ferdin düşmesi gerektiğini kabul etmiyoruz. Çünkü bundan muradın o çoğuldaki herbir ferde mukabil, bu çoğuldan bir ferdin düşmesi değil, sadece çoğul kelimeye, çoğul bir kelime ile mukabele edilmesi ihtimalidir.

Buna üçüncü bir şekilde de şöyle cevap veririz: Şefâatin olmadığını gösteren bu delil, herkes hakkında ve bütün zamanlar için umumidir. Şefâatin bulunduğunu ifâde eden delil ise, bazı kimselere ve bazı zamanlara hâstır. Hâs olan delil, âmm olan delilden öncedir, (o tercih edilir). Allah en iyisini bilendir.

Buna dördüncü olarak şöyle cevap verilir: Biz daha önce, umûmî lâfzın, herkesi içine alma (istiğrâk) hususunda katiyyet ifâde etmediğine, aksine zann-ı gâlib yoluyla, zahirî bir mâna ifâde ettiğini, böylece de onun, zannî bir delil olduğunu açıklamıştık. Bu mesele ise, zannî bir mesele değildir. Binaenaleyh, bu mesele hakkında bu âyete tutunulamaz.

ÜÇÜNCÜ MESELE

"Ensâr" kelimesi, şerif kelimesinin cem'inin eşrâf; ve habib kelimesinin cem'inin ahbâb olması gibi, nasîr kelimesinin çoğuludur.

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ
فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzel. Eğer onları gizler ve fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır. Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar. Allah ne yaparsanız, ondan hakkıyla haberdârdır"

(Bakara, 271).

Bil ki Allah Teâlâ önce, peşisıra başa kakma eziyyet olan infâk ile, böyle olmayan infâkı beyan buyurup, bu iki kısmın herbirinin hükmünü zikretti. Son-

ra ikinci olarak, infâkın bazan malın iyisinden, bazan da düşüğünden olduğunu zikredip, bu iki kısmın herbirinin hükmünü de beyan etti. Bu âyette ise, infâkın bazan açıktan, bazan da gizlice olacağını bildirerek, herbirinin hükmünü belirtti ve şöyle buyurdu: *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz o, ne güzel!"* Bu tabirle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Sahâbe-i kirâm, Hz. Peygamber'e, "Gizli verilen sadaka mı, yoksa açıktan verilen sadaka mı daha faziletlidir?" diye sordular. Bunun üzerine bu âyet-i kerime nâzil oldu.

İKİNCİ MESELE

Sadaka Kelimesi Hakkında İzah

اَلصَّدَقَةُ (sadaka) kelimesi, hem farz olan zekât, hem de nâfile olan sadaka ve harcamalar hakkında kullanılır. Allahu Teâlâ, *"Mallarından onları temizleyecek bir sadaka al"* (Tevbe, 103) ve *"Sadakalar ancak.... fakirlere mahsustur"* (Tevbe, 60) buyurmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.) de, *"Kişinin ailesi için harcadığı her şey, bir sadakadır"* [97] buyurmuştur.

"Zekât" kelimesi ise, ancak farz olan malî ibâdet hakkında kullanılır. Lügatçiler, "sadaka" kelimesinin aslının ص د ق harfleri olduğunu; bu tertibin sıhhat ve kemâl mânasını ifâde etmek üzere vaz'olunduğunu söylemişlerdir. Arapların رَجُلٌ صَدْقُ اللِّقَاءِ "Görüşü doğru olan adam" رَجُلٌ صَدْقُ النَّظَرِ "Karşılaşılması iyi olan adam"; صَدَقُوهُمُ الْقِتَالَ "Savaşa sadık kaldılar (?)" فُلَانٌ صَادِقُ الْمَوَدَّةِ falanca sevgisi mükemmel olandır"; هٰذَا خَلٌّ صَادِقُ الْحُمُوضَةِ "Bu iyice eskimiş bir sirkedir." شَيْءٌ صَادِقُ الْحَلَاوَةِ "iyice tatlı bir şey" sözleri bu köktendir. Yine birisi birşeyin haberini olduğu gibi dosdoğru verdiği zaman صَدَقَ فُلَانٌ فِي خَبَرِهِ denilir. Dost da, sevgi ve dostluğunda doğru olduğu için صِدِّيقٌ diye; nikâh akdi kendisi ile tamamlandığı için mihir de صَدَاقٌ diye isimlendirilmiştir. Allah Teâlâ, mal kendisi ile mükemmel ve şer'i manada tam mal olduğu için, zekâtı da "sadaka" diye adlandırmıştır. O halde sadaka, ya malın tam mal olması ve devam etmesi için bir sebeptir, veyahut da kulun imanında sâdık ve mükemmel olduğunu istidlâl etmeye bir sebeptir.

97) Tirmizi, Birr ve Sılâ, 42 (4/344).

ÜÇÜNCÜ MESELE

نِعْمَا Kelimesinin İzahı

Ayetteki فَنِعِمَّا tabirinin aslı, نِعْمَ مَا dır. Fakat buradaki iki "mim" den birisi diğerine idğam edilmiştir. Bu kelime üç türlü okunur:

1) Ebu Amr, Kâlûn ve Âsım'ın ravisi **Ebû Bekir**, nûn harfinin kesresi ve ayn harfinin sükûnu ile فَنِعْمَا şeklinde okumuşlardır ki bu, **Ebu Ubeyd**'in de tercih ettiği kıraattir. **Ebu Ubeyd**: "Çünkü bu okunuş, Hz. Peygamber (a.s.)'in, Amr b. As (r.a.)'a نِعْمَا بِالْمَالِ الصَّالِحِ لِلرَّجُلِ الصَّالِحِ *"Salih (helâl) mal, sâlih insana ne kadar yakışır."* [98] dediğinde kullandığı şekildir. Bu hadiste kelime, ayın harfinin sükûnu ile rivayet edilmiştir" demiştir.

Nahivciler de şöyle demişlerdir: "Bu okunuş, iki sakin harfin bir arada bulunmasını gerektirir ki bu câiz değildir. Bu, ancak iki harften birincisinin med veya lîn harfi olması durumunda câizdir. Mesela, دَابَّةٌ ve شَابَّةٌ kelimelerinde olduğu gibi. Çünkü harfteki med, harekeden bedeldir. Hadîse gelince, bu duyular iki sakinin bir arada bulunmasının mümkün olmadığına delâlet ettiği için, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu kelimeyi telâffuz ederken "İhtilâs" (harekeyi kısmen belirtme) yolu ile, ayn'ı hafifçe harekelediğini anlamış oluruz.

2) İbn Kesir, Verş'in rivayetine göre **Nâfi** ve **Hafs**'ın rivayetine göre **Âsım** nûn ve ayn harflerinin kesresi ile فَنِعِمَّا şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşun şu iki izahı vardır:

a) Onlar, ayn harfini harekeleme ihtiyacı duydukları için, onu, mâkablinin (kendinden önceki harfin) harekesi cinsinde harekelemişlerdir.

b) Bu, kelimeyi nûn ve ayn harfinin kesresi ile نِعِمَ şeklinde kullanan kimselerin diline göre okunmuştur. **Sîbeveyh, Huzeyl Kabilesi**'nin kelimeyi böyle telâffuz ettiğini söylemiştir.

3) Diğer kıraat imamları ise, kelimeyi, nûn harfinin fethası ve ayn harfinin kesresi ile فَنَعِمَّا şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyanlar, kelimeyi aslına uygun olarak okumuş olmaktadırlar. Kelimenin aslı نَعِمَ şeklindedir. **Şâir Tarfe**, نَعِمَ السَّاعُونَ فِي الْأَمْرِ الْمَبَرِّ *"İyi ve güzel işe koşanlar ne güzeldirler"* demiştir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Zeccâc, "Buradaki مَا o şey manasınadır ve فَنِعِمَّا da نِعْمَ الشَّيْءُ هُوَ "O, ne güzel şeydir" manasına gelir" demiştir.

---

98) Müsned, 4/202.

Ebu Ali el-Ceyyid de: "Bu terkib hakkında şu denilebilir: Bu lâfızdaki مَا "şey" manasınadır. Çünkü mâ burada nekre olarak getirilmiştir. Dolayısıyla onu nek'ire olarak "şey" manasına almak, daha zâhirdir. Onun nekire oluşunun delili ise, nekire değil de marife olması halinde mutlaka bir sılasının bulunmasının gerekli oluşudur. Halbuki burada sılası yoktur. Çünkü ondan sonra ayette هِيَ lâfzı gelmiştir. Bu ise tek bir kelimedir, bir cümle değildir. Müfred bir kelime ise, sılâ olmaz. Böylece, **Zeccâc**'ın görüşü bâtıl olunca, biz deriz ki: *"Mâ"* kelimesi, temyiz olduğu için mahallen mansubtur. Bunun takdiri ise, نِعْمَ شَيْئًا هِيَ إِبْدَاءُ الصَّدَقَاتِ "Sadakaları açıktan vermek ne güzel bir şeydir" şeklindedir. Sözden anlaşıldığı için buradaki إِبْدَاءُ muzafı hazfedilmiştir" demiştir.

BEŞİNCİ MESELE
Sadakadan Burada Maksad

Âlimler, âyette geçen "sadakalar" ile nâfile sadakalar mı, zekât mı veya her ikisinin birden mi kastedildiği hususunda ihtilâf etmişlerdir:

Birinci Görüş: Bu, çoğu âlimlerin görüşüdür. Buna göre, buradaki "sadakalar" ifadesi ile, nafile sadakalar kastedilmiştir. Bu görüştekiler, "Çünkü nafile sadakaları gizlice vermek, zekâtı ise açıkça vermek daha efdaldir" demişlerdir. Bu hususta iki bahis vardır:

Birinci Bahis:
Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti

Birinci bahis, nafile sadakaları açıkça mı, yoksa gizlice mi vermenin daha efdal olduğu hususundadır. Biz önce, nafile sadakaların gizlice verilmesinin efdal olduğunu gösteren delilleri zikredelim:

a) Gizlice vermek, riya ve gösterişten son derece uzak bir davranış olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): "لاَ يَقْبَلُ اللّٰهُ مِنْ مُسْمِعٍ وَلاَ مُرَاءٍ وَلاَ مَنَّانٍ *Allah, desinler diye, riyakârca ve başa kakarak sadaka verenlerin sadakasını kabul etmez"* buyurmuştur. Hiç şüphesiz verdiği sadakayı anlatan kimse, gösteriş ve desinleri; insanların kalabalık olduğu yerde sadaka veren de riya yapmayı istemektedir. Halbuki sadakayı anlatmamak ve gizlice vermek insanı gösteriş ve riyadan koruyacak tek çâredir. Bazı kimseler sadakayı tamamen gizli vermek maksadıyla, işi daha ileri götürerek, alan kimsenin kendisini tanıyıp bilmemesi için gayret sarfetmişler ve bundan dolayı bazıları, sadakasını âmâ olanların eline vermiş, bazıları fâkirin geçeceği yola, veyahut da fakirin vereni göremeyeceği, fakat parayı, görebileceği ve oturacağı bir yere koymuşlardır. Bazıları fakir uyurken, sadakayı fakirin elbisesinin bir tarafına bağlar-

ken, bazıları da başkasının eli ile sadakasını ona gönderir. Bütün bunlardan gaye, riyâ, gösteriş, desinler ve başa kakmadan uzak kalmaktır. Çünkü fakir, kendisine sadaka vereni tanıdığında hem riya, hem de başa kakma söz konusu olabilir. Fakat fakirin aracı olan şahsi tanımasında riya söz konusu değildir.

b) İnsan sadakasını gizlice verdiğinde, diğer insanlar arasında bu hususta bir şöhreti bulunmaz, bundan dolayı medh-ü senâ edilmez ve kendisine saygı gösterilmez. Böylece bu, sadaka verenin nefsine çok ağır gelir. Binaenaleyh bu şekilde veriş, daha çok sevâbı gerektirir.

c) Hz. Peygamber (s.a.s.): أَفْضَلُ الصَّدَقَةِ جُهْدُ الْمُقِلِّ إِلَى الْفَقِيرِ فِي سِرٍّ *"Sadakanın efdal olanı, malca sıkıntıda olan kimsenin, fakire gizlice verdiği sadakadır* [99], ve:

إِنَّ الْعَبْدَ لَيَعْمَلُ عَمَلاً فِي السِّرِّ يَكْتُبُهُ اللَّهُ لَهُ سِرًّا فَإِنْ أَظْهَرَهُ نَقَلَ مِنَ السِّرِّ وَ كَتَبَ فِي الْعَلاَنِيَةِ فَإِنْ تَحَدَّثَ بِهِ نَقَلَ مِنَ السِّرِّ وَالْعَلاَنِيَةِ وَكَتَبَ فِي الرِّيَاءِ

"Kul, gizli olarak bir iyilik yaptığında, Allah onu, onun için gizlice yazar. Eğer kul, yaptığı iyiliği açığa vurursa, Allah da o fiilini sır olmaktan çıkarır, onun âlenî işler hesabına yazar. Eğer o kimse, bu iyiliğinden insanlara bahsetmeye başlarsa, Allah Teâlâ o fiili hem gizli, hem de alenî olmaktan çıkararak, riyâ olarak yazar" buyurmuştur.

Yine meşhur bir hadiste:

سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ تَعَالَى يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لاَ ظِلَّ إِلاَّ ظِلُّهُ أَحَدُهُمْ رَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَلَمْ تَعْلَمْ شِمَالُهُ بِمَا أَعْطَاهُ يَمِينُهُ

"Yedi kişi var ki, Allah Teâlâ onları, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı kıyamet gününde, gölgesinde gölgelendirecektir. Onlardan birisi, sadaka verirken sağ elinin verdiğini sol eli dahi bilmeyen kimsedir" [100] ve صَدَقَةُ السِّرِّ تُطْفِيءُ غَضَبَ الرَّبِّ *"Gizlice verilen sadaka, Rab Teâlâ'nın gazabını söndürür"* [101] buyurulmuştur.

d) Sadakayı açıktan vermek, alana bir çok yönden zarar verebilir. Halbuki gizlice verme, bir zarar taşımaz. Bu sebeple gizli vermenin efdal olması gerekir. Açıktan sadaka alan kimseye şu zararlar dokunabilir:

1) Sadakayı açıktan vermek, fakirin şerefini zedeler ve fakir olduğunu ortaya çıkarır. Çoğu zaman fakir, bundan hoşlanmaz.

---

99) Benzer bir hadis için bkz. **Nesâî**, Zekât 49 (5/58); **Ebu Dâvud**, Vitr, 12 (2/69); **Müsned**, 5/178-179.
100) **Buhârî** Zekât, 16; **Müslim**, Zekat, 91 (2/715). (Hadisin tamamı).
101) **Tirmizi**, Zekat, 28 (3/52). ("gizlice kaydı" olmaksızın.) Bu şekil ile: **Keşfu'l Hafâ**, (2/22).

2) Sadakayı açıktan vermek fakirin, utanma ve dilenmeme halini yok eder. Halbuki Cenab-ı Allah, bundan sonra gelen, *"(O fakirlerin hallerini) bilmeyen, utanma ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder. Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar insanlardan yüzsüzlük edip de bir şey isteyemezler"* (Bakara, 273) âyet-i kerimesinde, bu hali medh-ü senâ etmiştir.

3) İnsanlar bazan o fakirin bu sadakayı almasını yadırgar ve onun, ihtiyacı olmadığı halde o sadakayı aldığını zannederler. Böylece fakir, bir kınama konusu olur ve insanlar onun gıybetini yapmaya başlarlar.

4) Sadakayı açıktan vermek, alanı zelil ve hakir düşürür. Mü'mini küçük düşürmek câiz değildir.

5) Sadaka, hediye sayılır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.): *"Yanında başkaları var iken birisine bir hediye verilse, diğer insanlar o nediyede onunla ortaktırlar"* [102] buyurmuştur. Fakir kimse çoğu kez, kendisine verilen sadakadan, orada bulunup o sadakaya ortak olması gereken kimselere bir şey vermez. Sadaka ona açıktan verildiği için fakir, uygun olmayan bir davranışta bulunmuş olur. Nafile sadakayı gizlice vermenin evlâ olduğunu gösteren delillerin tamamı, bunlardan ibarettir.

مَنْ أُهْدِيَ إِلَيْهِ هَدِيَّةٌ وَعِنْدَهُ قَوْمٌ فَهُمْ شُرَكَاؤُهُ فِيهَا

Nafile sadakanın açıktan verilmesinin de câiz oluşunun izahı ise şöyledir: İnsan, sadakayı açıktan verdiğinde, bu, sadaka verme konusunda başka insanlara örnek olup fakirlerin bundan istifâde edeceğini bilirse, sadakayı açıktan vermesi câizdir. Hatta bu durumda sadakayı açıktan vermek daha faziletli olur. Nitekim **İbn Ömer** (r.a.), Hz. Peygamber (s.a.s.)'in: *"Sadakayı gizli vermek, açıktan vermekten efdaldir. Fakat bu hususta başkalarına örnek olmak isteyen kimsenin sadakayı açıktan vermesi efdaldir"* buyurduğunu rivayet etmiştir.

اَلسِّرُّ اَفْضَلُ مِنَ الْعَلَانِيَةِ وَالْعَلَانِيَةُ اَفْضَلُ لِمَنْ اَرَادَ الْاِقْتِدَاءَ بِهِ

Muhammed b. İsa el-Hakim et-Tirmizi şöyle demiştir:

İnsan, halkın nazarından uzak gizli bir iş yapar, bir taraftan da halkın kendisini bu işi yaparken görmesini ister; derken bu arzuyu da yenmeğe çalışırsa, şeytan ona musallat olmuş demektir. Şeytan, ona başkalarının görmesini telkin eder, kalbi ise bu arzuyu reddeder.

(102) Keşfu'l-Hafâ, 2/231.

Bu haldeki insan, şeytanla mücâdele eden bir insandır. Böylece onun gizlice yaptığı iyiliğin sevabı, açıktan yaptığının sevâbından yetmiş kat daha fazla olur. Sonra Allahu Teâlâ'nın nefislerinden memnun olan seçkin kulları vardır. Hak Teâlâ bu kullarına, çeşit çeşit hidayetler lûtfetmiş ve böylece onların kalblerinde marifetullah nurları kat kat olmuş, nefsin vesveseleri onlardan uzaklaşmıştır. Çünkü onların arzu ve istekleri sönmüş ve kalbleri Allah'ın azamet denizine gark olmuştur. Bundan dolayı bunlardan herhangi biri açıktan bir iyilik yaptığında, nefsi ile ceddelleşmeye ihtiyaç duymaz. Çünkü nefsinin şehveti sona ermiş ve mücâdele gücü kırılmıştır. Böylece onlardan biri açıktan iyi bir iş yaptığında, başkalarına örnek olmayı murad eder. Böyle bir kimsenin zâtı kemâle ermiştir ve başkasının da tam ve hatta tamamın üstünde olması için gayret sarfetmektedir.

Görmüyor musun, Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bazı kimseleri medh-ü senâ etmiş, onları, "Rahman'ın kulları" diye adlandırmış ve cennette onlara en yüksek dereceleri va'adederek, *"İşte onlar (cennetin) sarayları ile mükâfaatlandırılacaklardır"* (Furkan, 75) buyurmuş; sonra onların dua edip istedikleri hasletlerden bahsederek, *"Bizi takva sahiplerine rehber (imam) kıl"* (Furkan, 74) dediklerini belirtmiştir. Yine Hak Teâlâ, Mûsâ (a.s.)'nın ümmeti içindeki bazı kimseleri överek, *"Musâ'nın kavminden, (halkı) hakka irşâd eden ve hak ile, adâlet üzere hükmeden bir topluluk vardı"* (A'râf, 159); ümmet-i Muhammed'i de medhederek, *"Siz, insanların fâidesi için çıkarılmış en hayırlı bir ümmetsiniz, iyiliği yayar kötülükten (insanları) sakındırırsınız"* (Al-i İmran, 110) buyurmuş ve sonra kötülüğün ne olduğunu müphem bırakarak, *"Yarattıklarımız içinde, hakka rehberlik eden ve adaleti de hak ile tatbik eden bir ümmet vardır"* (A'râf, 181) buyurmuştur. İşte bu kimseler, hidayet rehberi, din büyüğü ve insanların efendisi olan kimselerdir. İnsanlar Allah'a doğru giderken bunları kılavuz edinirler.

Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir?

İmdi eğer, "Durum sizin söylediğiniz gibi ise, Allah'ın, *"Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır"* buyruğunda, sadakayı gizlice vermek açıkça vermeye niçin tercih edilmiştir?" denilir ise, buna şu iki şekilde cevap verilir:

1) Âyetteki, *"İşte bu sizin için daha hayırlıdır"* sözünün, bir tercihi gösterdiğini kabul etmiyoruz. Çünkü âyetin mânâsının, "Sadakayı gizli olarak vermek, hayırlardan bir hayır ve bir taattir" şeklinde olması muhtemeldir. Buna

göre âyetten murad, bir tercihi göstermek değil, o fiilin, aslında bir hayır ve taat olduğunu beyân etmektir.

2) Bu tabirden muradın, bir tercihi gösterme olduğunu kabul etsek bile, âyetten kastedilen, gerek açıktan vermede, gerek gizli vermede durum eşit olduğunda, efdal olanın gizli verme olduğunu göstermektir. Fakat sadakayı açıktan verme hususunda bir tercih sebebi bulunduğunda, açıktan vermeyi, gizli vermeye tercih etmek tuhaf bir ihtimal olmaz.

İkinci Bahis: Farz olan zekâtın açıkça verilmesi efdaldir. Buna şunlar delâlet eder:

1) Allahu Teâlâ, devlet reislerine zekâtı toplamaları için, bu işle görevli kimseleri zekâtı istemeye göndermelerini emretmiştir. Zekâtın, zekâtı toplamakla görevli memurlara verilişi açıktan olur.

2) Zekâtı açıktan verme, insanların "zekât vermiyor" diye itham etmelerine mani olur. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, farz namazlar dışındaki diğer namazların çoğunu evinde kıldığı rivayet edilmiştir. İnsanların töhmetini savuşturmak için farz ve nafile namazların hükmü, açıktan kılınma ve gizlice kılınma şeklinde farklı olduğuna göre, farz ve nafile sadakalarda da hüküm aynı olur.

3) Zekâtı açıktan vermek, Allah'ın emrine ve mükellefiyetine koşma manasını taşır. Onu gizlice vermek ise, farz ibadetleri yerine getirmedeki arzunun terkedildiği vehmini verir. Binaenaleyh farz olan zekâtı, açıktan vermek efdaldir.

İşte bütün bunlar, âyette geçen "sadakalar"dan muradın, sadece nafile sadakalar olduğunu söyleyenlerin görüşünün izahı hususundadır.

İkinci Görüş:
Açıktan Vermede Görülen Zorluklar

Bu, **Hasan el-Basrî**'ye âittir ve bu görüşe göre, bu âyetteki "sadakalar" sözü, hem farz olan zekâta, hem de mendub olan sadakalara şamildir. **Hasan el-Basri** farz olan zekâtın açıktan verilmesinin evlâ olduğunu söyleyenlere karşı şu bakımlardan cevap verir:

1) Malların zekâtını açıktan vermek, malın ne kadar olduğunun ortaya çıkmasını gerektirir. Bu da, çoğu zaman, zalim kimselerin, zekât veren kimsenin malına tamah edip çokca haset etmeleri sebebiyle, zararlara sebebiyet verir.

Efdal olan, o kimsenin malını gizlemesi olduğuna göre bundan, hiç şüphesiz zekâtın da gizlenmesinin evlâ olduğu neticesi çıkar.

2) Bu ayet, Hz. Peygamber ile sahâbenin zekâtı vermemeden dolayı itham edilmedikleri günler esnasında nâzil olmuştur. Binaenaleyh hiç şüphesiz, riyâdan ve gösterişten daha uzak olduğu için, zekâtı gizlice vermek, onlar için daha evlâ olmuştur. Ama şu anda, insanların birbirlerini itham etmeleri söz konusu olunca, işte bu töhmetin bulunması sebebiyle zekâtı açıktan vermek daha evlâ olur.

3) Hak Teâlâ'nın, فَهُوَ خَيْرٌ buyruğunun bir tercihe delâlet ettiğini kabul etmiyoruz. Bunun izahı daha önce geçmişti.

Hak Teâlâ'nın, وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَآءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ *"Eğer onları gizler ve onları fakirlere verirseniz, işte bu sizin için daha hayırlıdır"* buyruğuna gelince, ihfâ, izhâr etmenin zıddı olan bir hareket tarzıdır. فَهُوَ sözü de تُخْفُوا fiilinden anlaşılan, "ihfâ" gizlemek, masdarına racidir. Çünkü fiil, masdarına delâlet eder. Buna göre mâna, "Gizli vermeniz sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur. Halbuki biz, âyetteki خَيْرٌ لَكُمْ *"sizin için daha hayırlıdır"* beyanından muradın, "O haddizatında hayırlardan bir hayırdır" manası olmasının muhtemel olduğunu söylemiştik. Nitekim bu manada اَلثَّرِيدُ خَيْرٌ "Tirid yemeği iyidir" denilir. Bu ifâdeden muradın, bir tercihi ifâde etmek olması da muhtemeldir. Allah Teâlâ, gizlice vermenin daha efdal olması hususunda, o sadakayı fakirlere vermeyi şart koşmuştur. Çünkü gizlice verirken, o kimsenin, zekâtı fakirlere değil de, zekâta müstehak olmayan dost ve arkadaşlarına verebileceği akla gelir. İşte bundan dolayı Allah Teâlâ, gizlice sadaka vermede, onu fakirlere vermeyi şart koşmuştur.

Bundan maksad ise, tasadduk eden kimseyi, sadaka verilecek kimseleri araştırmaya sevketmek, böylece de onun fakirleri tanıyıp, onları fakir olmayanlardan farketmesini sağlamaktır. Binaenaleyh sadaka veren kimse, bu araştırmayı yapıp sonra da gizlice tasaddukta bulunduğu zaman, o sadakadan beklenen fazilet meydana gelir.

Sadaka Günahlara Keffarettir

Cenab-ı Allah'ın, وَيُكَفِّرُ عَنكُم سَيِّئَاتِكُمْ *"Günahlarınızdan bir kısmını bağışlar"* buyruğu ile ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Arapça'da "tekfîr" "örtmek ve gizlemek" demektir. Silahını gizleyen kimseye رَجُلٌ مُكَفِّرٌ فِي السِّلَاحِ denilir. Yine "Yemini bozma günahını, sadaka vererek örten kimse için كَفَّرَ عَنْ يَمِينِهِ "Yemininden dolayı kefâret ödedi" denilir. Keffâret, meydana gelen günahı iyice örten demektir.

İKİNCİ MESELE

İbn Kesir, Ebû Amr ve **Ebu Bekr**'in rivayetine göre **Âsım**, nûn harfi ile ve râ harfini zammeli okuyarak, نُكَفِّرُ (Biz bağışlarız) şeklinde okumuşlardır. Bu şekilde okuyuşun sebepleri şunlardır:

a) Bu kelimenin فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ cümlesindeki fâ'nın başında bulunduğu cümlenin mahalline atfedilmesidir.

b) Bu ifâdenin, mahzuf bir müptedânın haberi olmasıdır. Yani وَنَحْنُ نُكَفِّرُ demektir.

c) Bu ifâdenin, fiil cümlesi olarak, mâkabli ile ilgisi olmayan müste'nef bir müptedâ olmasıdır.

Hamza, Nâfi ve **Kisâ'i** ise bu kelimeyi, nûn ile ve meczûm olarak نُكَفِّرْ şeklinde okumuşlardır. Bunun izahı ise, bu kelimenin فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ sözünün mahalline atfedilmesidir. Çünkü, bu son sözün mahalli meczumdur. Baksana, birisi, وَإِنْ تُخْفُوهَا تَكُنْ أَعْظَمَ لِثَوَابِكُمْ "Eğer sadakayı gizli olarak verirseniz, o sizin sevâbınızın en büyüğü olur" demiş olsa, mutlaka تَكُنْ fiilini böyle meczum okur. Binaenaleyh böylece, خَيْرٌ لَكُمْ ifâdesinin cezm mahallinde olduğu ortaya çıkmış olur. Mahalline atfedilme hususunda bunun benzeri, diğer bir misal ise, مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَا هَادِيَ لَهُ وَيَذَرُهُمْ *"Allah kimi saptırırsa, artık onu yola getirecek yoktur. O, onları bırakır."* (A'raf, 186) ayetindeki يَذَرُ fiilini meczûm okuyanların kıraatidir.

İbn Âmir ile **Âsım**ın râvisi **Hafs** da bu kelimeyi ya harfi ile, fa'nın kesresi ve râ'nın ötüresi ile يُكَفِّرُ şeklinde okumuşlardır. Buna göre mânâ, "Allah veyahut da gizli vermeniz günahlarınızdan bir kısmını örter" şeklinde olur. Böyle okuyanların delilleri, bundan sonraki وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ cümlesinin müstakil bir cümle olarak ve fâili müfred olarak getirilmiş olmasıdır. Buna göre يُكَفِّرُ ifâdesi, kendisinden sonrasına daha çok benzer. Birinciler bunlara cevap vererek şöyle demişlerdir: Önce cemi lâfzın zikredilip, sonra da müfred lâfzın getirilmesinde bir beis yoktur. Nitekim Hak Teâlâ, سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا *"Kulunu bir gece yürüten (Allah, eksikliklerden) münezzehtir"* (Isra, 1) buyruğunda ilk önce fâili müfred getirmiş, daha son

ra da, وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ *"ve Musa'ya da kitabı verdik"* (Isra, 2) sözünde fâ-lli cemi olarak getirmiştir.

Keşşâf sahibi, dördüncü bir kıraat olarak fiili, "te" harfi ile ve merfû ve-ya meczum olarak, وَتُكَفِّرُ ve وَتُكَفِّرْ şeklinde bir okunuş nakletmiştir. Bu okunuşta fail, اَلصَّدَقَاتُ lâfzıdır.

Bir beşinci kıraat ise, **Hasan el-Basrî**'nin "te" ile ve başında gizli bir أَنْ ile nasbederek وَتُكَفِّرَ şeklindeki okuyuşudur. Buna göre mana, اَنْ تُخْفُوهَا يَكن خَيْرًا لَكُمْ وَاِنْ تَكْفُرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ "Eğer sadaka-ları gizlice verirseniz, sizin için hayırlı olur. O, sizin günahlarınızı örterse bu sizin için daha hayırlıdır" şeklinde olur.

ÜÇÜNCÜ MESELE

مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ sözündeki مِنْ harfinin burada gelme-sinin sebepleri şunlardır:

1) Bundan murad, "Biz sizin günahlarınızın bir kıs-mını örter, bağışlarız" manasıdır. Çünkü bütün günahlar değil, bazı günahlar sadakalar ile örtülür. Cenâb-ı Hak, bu bazı günahların neler olduğunu açıkça belirtmemiştir. Çünkü onları açıkça belirtmek, kulun onların bağışlanacağını bilmesi halinde, o günahları yapmaya bir teşvik gibi olurdu. Halbuki gereken, insanın her halükârda havf ile recâ (korku ile ümid) arasında olmasıdır. Bu da ancak sözü müphem bırakmakla olur.

2) Buradaki مِنْ harf-i cerri, مِنْ اَجْلِ (.... den dolayı) manasındadır. Bu-na göre âyet, "günahlarınızdan dolayı biz sizi bağışlıyoruz" manasındadır. Ni-tekim sen, ضَرَبْتُكَ مِنْ سُوءِ خُلُقِكَ "Kötü ahlâkından dolayı seni dövdüm" dersin.

3) Buradaki مِنْ zâiddir, yani mânâda bir tesiri yoktur. Bu, Hak Teâlâ'-nın; فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ *"Orada, bütün meyveler var"* (Muhammed, 15) ayetin-deki مِنْ harfi gibidir. Buna göre mânâ, "Biz, sizin bütün günahlarınızı örteriz (ve bağışlarız) " şeklinde olur. Birinci görüş daha evlâ ve daha doğrudur.

Cenâb-ı Allah'ın, وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ *"Allah ne yaparsanız, ondan hak-kıyla haberdardır"* buyruğu gizlice verilen sadakanın, açıkca verilen sadaka-dan üstün olduğuna işarettir. Mânâsı, "Allah gizli ve açık verilen sadakaları bilir. Sizler sadakalarınızla sadece Allah'ın rızasını taleb ediyorsunuz. Böyle-ce sadakaları gizlice vererek, maksadınız hasıl olmuştur. O halde, bu açıktan vermenin manası nedir?" şeklindedir. Bununla sanki onlar, riyadan uzak ol-sun diye, sadakalarını gizlice vermeye teşvik edilmişlerdir.

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَىٰهُمْ وَلَٰكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَن يَشَاءُ ۗ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
فَلِأَنفُسِكُمْ ۚ وَمَا تُنفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ ۚ وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ
يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٢﴾

"(Ey Muhammed) o (insanları) hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir. Fakat Allah, dilediğine hidayet eder. İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faydanızadır. Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infak edersiniz. İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız"

(Bakara, 272).

İşte bu, infakla ilgili dördüncü hükümdür ve infakın kimlere yapılabileceğini beyan etmektedir. Âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Birinci mesele, ayetin sebeb-i nüzûlü hakkındadır. Bu hususta şu rivayetler nakledilmiştir:

Birinci Rivayet: Bu ayet, **Hz. Ebu Bekir** (r.a.)'in kızı **Esmâ**'nın annesi **Nüfeyle** ile **Esma**'nın büyük annesi, müşrik olarak **Esmâ**'dan bir şeyler istemek üzere geldiler. O da, "Hz. Peygamber ile müşavere etmedikçe, size hiçbirşey vermem. Çünkü siz, benim dinimde değilsiniz" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) ile bu hususta istişâre edince, Allah Teâlâ işte bu âyeti indirdi ve Hz. Peygamber (s.a.s.) de **Esmâ** (r.anha)'ya, onlara tasaddukta bulunmasını emretti.

İkinci Rivayet: Ensar'dan bazılarının **Kureyza** ve **Nadir yahûdileri** içinde akrabaları vardı. Bunlar o akrabalarına tasadduk etmiyor ve "Müslüman olmadığınız müddetçe size hiçbirşey vermeyiz" diyorlardı, işte bunun üzerine bu âyet nâzil olmuştur.

Üçüncü Rivayet: Hz. Peygamber (s.a.s.) müşriklere tasadduk etmiyordu. Bu âyet nâzil olunca, onlara tasadduk etti.

Bütün bu rivayetlere göre âyetin mânâsı, "Sana muhalif olanlara hidayet etmek senin görevin değildir ki, İslâm'a girsinler diye onlara sadaka vermeye-

sin. O halde Allah rızası için onlara da tasadduk et. Sadakayı, onların müslüman olmaları şartına bağlama" şeklinde olur.

Bunun bir benzeri de, *"Allah sizi, din hususunda sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik etmekten men etmez...."* (Mümtehine, 8) âyetidir. Allah Teâlâ bu âyette, müşriklere iyilik yapma hususunda, bir nevi ruhsat vermiştir.

İKİNCİ MESELE

Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah Teâlâ'nın da: *"Demek, bu (Kur'an'a) inanmazlarsa, bir üzüntü duyarak arkalarından kendini âdetâ tüketeceksin"* (Kehf, 6); *"Onlar, mü'min olmayacaklar diye nerede ise kendine kıyacaksın"* (Şuara, 3); *"Sen, hepsi mü'min olsunlar diye insanları zorlayıp duracak mısın?"* (Yûnus, 99) ve *"Andolsun, size kendinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve güç gelir. Size çok düşkündür"* (Tevbe, 128) âyetlerinde beyan ettiği gibi, bütün insanların iman etmesini çok arzu ediyordu. Fakat Allah Teâlâ O'na, kendisini bir beşîr (müjdeleyen) ve nezîr (uyaran) olarak, Allah'ın izni ile Allah'a çağıran, ışık saçan ve delilleri açıklayan bir peygamber olarak gönderdiğini, onların hidayete ermelerinin ne Hz. Paygamberden, ne de Hz. Paygamber sebebi ile olabileceğini bildirdi. Buna göre buradaki "hidayet", o kâfirler hidayete erseler de ermeseler de, ihtidâ (hidayete erme) manasınadır. Binaenaleyh "Yardımını, iyiliğini ve sadakanı, o müşriklerden kesme" demektir. Burada şöyle bir açıklama da yapılabilir: Onlara sadaka vermemek suretiyle, onları imana yönelmeye mecbur etmek, senin görevin değildir. Çünkü böyle bir imandan, onlar istifâde edemezler. Aksine onlardan beklenen iman, isteyerek, arzularıyla girecekleri bir imandır.

ÜÇÜNCÜ MESELE

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ *"O insanları hidayete erdirmek, senin üzerine borç değildir"* buyruğu, zâhiren Hz. Peygamber (s.a.s.)'e yönelik bir hitaptır. Fakat bununla, hem O, hem de ümmeti kastedilmiştir. Görmüyor musun, Hak Teâlâ, *"Eğer sadakaları açıktan verirseniz.."* buyurmuştur ki bu umûm ifâde eden bir hitaptır. Bundan sonra da, *"O, insanları hidâyete erdirmek, senin üzerine borç değildir"* buyurmuştur. Bu ifâde de zâhiren hususi bir hitaptır. Yine bundan sonra, *"İnfâk edeceğiniz hayır(mal) kendi faydanızadır"* buyurmuştur ki bu da umûmi bir ifâdedir. Binâenaleyh gerek âyetin öncesinin, gerek sonrasının umûmi oluşundan, bunun da umûmi olduğu anlaşılmış olur.

Hidayet Ancak Allah'tandır.

Allahu Teâlâ'nın, وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ *"Fakat Allah, dilediğine hidayet eder"* buyruğu ile, âlimlerimiz, Allah'ın hidayetinin umumî değil, aksine sadece mü'minlere mahsus olduğuna istidlâl ederek şöyle demişlerdir: "Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidayet eder"* sözü, Hak Teâlâ'nın, *"O insanları hidayete erdirmek, senin üzerine borç değildir"* buyruğu ile, nefyedilmiş olan hidâyeti isbât etmiş olur. Ancak ne var ki, وَلَيْسَ عَلَيْكَ هُدٰيهُمْ ifâdesiyle nefyedilmiş olan, ihtiyârî ve irâdî olan ihtidânın bulunuşudur. Binaenaleyh, Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* beyanı ihtiyarî ve iradî olarak meydana gelen ihtidâdan ibâret olmuş olur. Bu da, ihtiyarî olarak meydana gelen ihtidânın, Allah'ın takdiri, yaratması ve tekvini ile meydana gelmesini gerektirir ki elde edilmek istenen netice de budur.

Mu'tezile, Hak Teâlâ'nın *"Fakat Allah, dilediğine hidâyet eder"* buyruğunun aşağıdaki hususlara ihtimali olabileceğini söylemiştir:

a) Allahu Teâlâ, hakeden kimselerden dilediğini, sevâb ve mükâfaat ile hidâyete erdirir.

b) Allahu Teâlâ lütufları ve hidayetini arttırması sebebiyle, dilediği kimseleri hidayete erdirir.

c) "Her nekadar yapmasa bile, yapabilir" manasında, "Allah istediği kimseleri, zorla hidayete erdirir."

d) Allah Teâlâ, dilediği kimselere ismen ve hükmen hidayet verir. Binaenaleyh kim hidayete ererse, medhedilmeyi haketmiş olur.

Âlimlerimiz, **Mu'tezile**'nin bütün bu görüşlerine şu şekilde cevap vermişlerdir: Cenâb-ı Hakk'ın, *"Fakat Allah, dilediğine hidayet eder"* beyanındaki hidayet, daha önce geçen, *"O, (insanları) hidayete erdirmek senin üzerine borç değildir"* ifâdesinde nefyedilmiş olan hidayettir. Fakat, bu söz ile daha önce nefyedilmiş olandan murâd, ihtiyarî ve irâdî olan hidayettir. Binaenaleyh وَلٰكِنَّ اللّٰهَ يَهْدِى مَنْ يَشَآءُ buyruğu ile kabul edilmiş olan hidayetin, ihtiyari ve iradî olarak meydana gelmiş olan ihtidâ olması gerekir. Bu takdirde göre, **Mu'tezile**'nin ileri sürmüş olduğu görüşlerin hepsi düşer.

İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِاَنْفُسِكُمْ *"İnfâk edeceğiniz hayır, kendi faydanızadır"* buyruğunun mânâsı, "Hayır olan nafakalardan infâk etmiş olduğunuz her nafaka, sadece kendiniz içindir. Yani, bunların faydası sizin

yararınızadır. Binaenaleyh onların küfrü, size zarar veremez" şeklindedir.

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنْفِقُونَ إِلاَّ ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللَّهِ *"Zaten siz, ancak Allah'ın rızasını aramak için infâk edersiniz"* beyanıyla ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Bu ayetle ilgili olarak şu hususlar ileri sürülmüştür:

a) Mananın "Siz müşrik olan akrabalarınıza, sadaka verirken, sadece Allah'ın rızasına nail olmayı istiyorsunuz. Kalblerinizde bunun yattığını Allah bilmektedir. Binaenaleyh, sıla-i rahim ve sıkıntıya düşmüş bir kimsenin ihtiyacını giderme hususunda vermiş olduğunuz bu sadakalarla, sadece ve sadece Allah rızasını talep ediyorsanız, onlara infâk edinizl. Onların doğru yolu bulması size ait olmadığı için, bu sizi, onlara infâk etmekten alıkoymasın" şeklinde olmasıdır.

b) Bu ifâdenin zâhiri her ne kadar bir haber cümlesi ise de, bu cümlenin mânası nehy ifâde eder (inşaî bir cümledir). Yani, "Sırf Allah rızası için infâk ediniz" demektir. Haber cümleleri, çoğu kez emir ve nehiy mânalarına gelirler. Nitekim وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلاَدَهُنَّ *"Anneler, çocuklarını emzirirler"* (Bakara,.233) (Yani, emzirsinler) ve وَالْمُطَلَّقَاتُ يَتَرَبَّصْنَ *"Boşanmış kadınlar kendilerini tutup beklerler"* (Bakara, 228) (yani, beklesinler) âyetleri böyledir.

c) Hak Teâlâ'nın وَمَا تُنْفِقُونَ ifâdesi, "Bununla Allah'ın rızasını talep etmediğiniz müddetçe, övgüyü gerektiren bu isme, "münfik" (infâk eden) ismine müstehak olmak için, (boşuna) infâkta bulunmayınız" anlamına gelir.

İKİNCİ MESELE

Hak Teâlâ'nın إِلاَّ ابْتِغَآءَ وَجْهِ اللَّهِ sözündeki اَلْوَجْه kelimesi hakkında şu iki görüş belirtilmiştir:

a) Sen, فَعَلْتُهُ لِوَجْهِ زَيْدٍ *"Bunu Zeyd'in rızasını kazanmak için yaptım"* dediğinde bu, senin فَعَلْتُهُ لَهُ *"Bunu onu için yaptım"* demenden daha üstün bir ifâde olur. Çünkü bir şeyin vechi, o şeyde bulunanların en şereflisidir. Sonra bu kullanış iyice yaygınlaşınca, "şeref" bu lâfız ile ifâde edilmeye başlandı.

b) Sen, فَعَلْتُ هَذَا الْفِعْلَ لَهُ "Bu işi, onun için yaptım" dediğinde, burada فَعَلْتُهُ لَهُ وَلِغَيْرِهِ *"hem onun için, hem de başkası için yaptım"* denilmesi de muhtemel olur. Ama فَعَلْتُ هَذَا الْفِعْلَ لِوَجْهِهِ *"Bu işi, sadece onun rızasını kazanmak için yaptım"* dediğinde bu, senin bu işi başkası için değil, sadece onun için yapmış olduğuna delâlet eder.

ÜÇÜNCÜ MESELE Âlimler, müslüman olmayana zekât verilmesinin câiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Böylece bu âyet, sadece nafile olan sadakalara tahsis edilmiş olur. **Ebu Hanife** (r.a.) zımmîlere "sadaka-ı fıtır" verilebileceğini caiz görmüştür. O'nun dışındakiler ise, bunu kabul etmemişlerdir. Ulemânın bazısının şöyle dediği rivayet edilmiştir: *"Sadaka vermiş olduğun kimse, mahlukatın en şerlisi bile olsa, senin yaptığın harcama ve infâkın sevâbı sana döner, sana gelir."*

Hak Teâlâ'nın, وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir"* buyruğunun mânası, vermiş olduğunuz sadakaların karşılığı size, ahirette tastamam ve fazlasıyla ödenecektir" şeklindedir.

Âyette geçen يُوَفَّى fiili, يُؤَدَّى (te'diye olunur, ödenir) mânasını ihtiva ettiği için إِلَى harf-i cerriyle kullanılması uygun olmuştur.

Hak Teâlâ'nın وَأَنتُمْ لَا تُظْلَمُونَ ifâdesinin manası, "Amellerinizin mükâfaatı hiçbir surette eksiltilmeyecektir" demektir. Çünkü Hak Teâlâ, *"Bu iki bağ mahsûlünü vermiş ve bundan birşeyi eksik bırakmamıştı"* (Kehf, 35) "yani noksanlaştırmamıştır" buyurmuştur.

Yardım Edilecek Kimseler

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ
يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُم بِسِيمَاهُمْ
لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir. Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder. Sen, o gibi kimseleri simalarından tanırsın. Onlar, yüzsüzlük edip de insanlardan birşey isteyemezler. Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir"

(Bakara, 273).

Bil ki Cenâb-ı Allah, önceki âyette sadakanın kim olursa olsun fakire verileceğini beyân edince, bu âyette de sadakanın daha çok kimlere verilmesi gerektiğini açıklayarak, *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir"* buyurmuştur. Bu âyetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyetteki لِلْفُقَرَآءِ kelimesinin başındaki lâm harf-i cerrinin neye ta'alluk ettiği hususunda şu görüşler ileri sürülmüştür:

1) Tasadduk etmeye teşvik hususunda, daha önce birçok âyet geçtiği için, bunlardan sonra لِلْفُقَرَآءِ "fakirler içindir" buyurmuştur. Yani, ذٰلِكَ الْإِنْفَاقُ الْمَحْثُوثُ عَلَيْهِ لِلْفُقَرَاءِ "işte teşvik edilen bu infak fakirler için yapılır" demektir. Bu, daha önce bir adamdan bahsedilip de senin, عَاقِلٌ لَبِيبٌ "akıllı ve zeki" demen gibidir. Bu "Daha önce bahsedilen o şahıs, akıllı ve zekidir" mânâsındadır. Aynen bunun gibi insanlar, altın ve gümüş paralarını koydukları keselerinin üzerine, meselâ "ikibin ikiyüz" yazarlar. Bu, "Bu kesede, ikibin ikiyüz dirhem vardır" demektir. Yapılan izahların en güzeli budur.

2) Âyetin takdiri اِعْمِدُوا لِلْفُقَرَاءِ "(Sadakada) fakir olanlara yöneliniz" veya وَاجْعَلُوا مَا تُنْفِقُونَ لِلْفُقَرَاءِ "infak edeceklerinizi fakirlere infâk ediniz" şeklindedir.

3) Bu ifâde, mahzuf bir mübtedânın haberidir ve takdiri, صَدَقَاتُكُمْ لِلْفُقَرَاءِ "sadakalarınız, fakirler içindir" şeklindedir.

İKİNCİ MESELE

Ayetin Nüzul Sebebi, Ashab-ı Suffe

Âyet-i kerime, muhacirlerin fakirleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar kırk kişi kadar olan ve Medine'de ne yurtları, ne de akrabaları bulunan **Ashab-ı Suffe** idiler. Onlar **Mescid-i Nebî**'den ayrılmıyorlar, Kur'an-ı Kerim öğreniyorlar, oruç tutuyorlar ve her gazveye de iştirak ediyorlardı. **İbn Abbas**'tan rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) bir gün Ashâb-ı Suffe'nin yanında durur; onların fakirliğini ve buna rağmen şevklerini görünce onların gönüllerini hoş tutarak şöyle der:

أَبْشِرُوا يَا أَصْحَابَ الصُّفَّةِ فَمَنْ لَقِيَنِي مِنْ أُمَّتِي عَلَى النَّعْتِ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ رَاضِيًا بِمَا فِيهِ فَإِنَّهُ مِنْ رِفَاقِي

"Ey Ashab-ı Suffe! Sevinin ve birbirinize müjdeleyin ki, benim ümmetimden her kim râzı olarak sizin bulunduğunuz sıfat üzerinde olduğu halde benimle karşılaşırsa, muhakkak ki o, benim kendisiyle dirsek dirseğe olacağım arkadaşlarımdan olacaktır".

Bil ki Allahu Teâlâ bu fakirleri beş sıfat ile tavsif etmiştir.

Bu Fakirlerin Başlıca Sıfatları

Birinci Sıfat:
"Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar..."

Hak Teâlâ'nın, الَّذِىٓ أُحْصِرُوا۟ فِى سَبِيلِ اللَّهِ *"Kendilerini Allah yoluna vakfetmiş olanlar"* sözüdür. Biz deriz ki: "İhsar" kelimesi lügatte, kişiyi yolculuktan alıkoyabilecek hastalık, yaşlılık, düşman, erzâkın bitmesi veya bu gibi şeylerin yerini tutabilecek şeylerin kişiye ârız olmasıdır. أُحْصِرَ الرَّجُلُ فَهُوَ مُحْصَرٌ "Adam alıkonuldu, engellendi; o, engelenmiştir" denilir.

İhsâr'ın ne demek olduğu hususundaki açıklama, burada bir tekrârı gerektirmeyecek biçimde Cenâb-ı Hakk'ın, فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ *"Eğer alıkonursanız"* (Bakara, 196) âyetinin tefsirinde geçmişti. Kelimenin tefsirine gelince, bu konuda mümkün olan her türlü mâna ile tefsir yapılmıştır. Buna göre:

a) Mâna, "Onlar kendilerini cihâda hasredip, vakfetmişlerdir" şeklindedir. Cenâb-ı Hakk'ın, فِى سَبِيلِ اللَّهِ *"Allah yolunda"* ifâdesi Kur'an örfünde cihâd mânasına tahsis edilmiştir. Öte yandan cihâd o zaman farz idi. Allah'ın Resûlüyle berâber cihâd etmek için kendisini bu yola adamış olan kimselere şiddetle ihtiyaç duyulmaktaydı. Binaenaleyh böyle kimseler, ihtiyaç hissedildiğinde, hazır ve amâde idiler. Bundan dolayı Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin bu vasıflar ile muttasıf olduğunu açıkladı.

Durumu böyle olan kimselere sadaka vermek, birçok bakımdan daha hayırlıdır:

1) Bu, onların ihtiyaçlarını giderir.

2) Yöneldikleri, sülûk ettikleri yolda, kalblerine güç-kuvvet verir.

3) Mücâhidlerin takviyesi yoluyla, İslâm takviye edilir.

4) İhtiyaçlarını belli etmemekle berâber, hakikaten çok muhtaç durumda idiler. Nitekim Cenâb-ı Allah, لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِى ٱلْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ ٱلْجَاهِلُ أَغْنِيَآءَ مِنَ ٱلتَّعَفُّفِ *"Onlar yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler. (Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* buyurmuştur.

b) Katâde ve **İbn Zeyd**'in görüşüne göre bunun mânası şudur: "Onlar, kâfir düşmanlar saldırır korkusuyla, mâişetlerini temin için ticaretle uğraşmaktan kendilerini alıkoymuşlardı. Çünkü kâfirler, Medine'nin etrafında toplanmışlardı. Kâfirler, müslümanları yakaladıkları yerde öldürüyorlardı."

c) Bu, **Said İbnu'l Müseyyeb**'in görüşüdür ki, **Kisaî** de bu görüşü tercih etmiştir. Buna göre bunlar, Hz. Peygamber (s.a.s.) ile beraber savaşırken kendilerine çeşitli yaralar isabet edip, böylece de sakat kalan kimselerdir. Bu sebeple bunları, gerek hastalıkları, gerekse sakatlıkları (maîşet temini için), yeryüzünde dolaşmalarını engellemiştir.

d) İbn Abbas şöyle demiştir: "Bunlar muhacirlerden müteşekkil bir topluluktur. Fakir olmaları, kendilerini Allah yolunda cihad etmekten engellemişti. Böylece de Cenâb-ı Hak, onların mazeretini belirtmiştir.

e) Bunlar, Allah'ı zikredip, O'na itaat eden ve O'na kullukla iştigâl eden bir topluluktur. Onların çok tâatta bulunmaları, onların diğer mühim şeylerle meşgul olmalarına mâni olmuştur.

İkinci Sıfat:
Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar

Hak Teâlâ'nın لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ *"Yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremezler"* vasfıdır Yeryüzünde yürüdüğün zaman, ضَرَبْتَ فِي الْأَرْضِ ضَرْبًا dersin. Âyette belirtilen "güç yetirememe"nin manası ya onların din ve cihâd işleriyle meşgul olmalarının kendilerini maişet ve ticâret işleriyle meşgul olmalarına mâni olması; yahut, "onların düşmanlardan korkmalarının, kendilerini (mâişet için) sefere çıkmaktan men etmesi", veyahut da "onların hastalıklarının, güçsüzlüklerinin buna mâni olması"dır demektir.

Bütün bu izahlara göre, onların, kendi işleri hususunda kendilerine yardım edecek olan kimselere şiddetle muhtaç oldukları hususunda herhangi bir şüphe yoktur.

Üçüncü Sıfat:
Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zanneder

Hak Teâlâ'nın, يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tavsifiyle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE **Âsım, İbn Âmir** ve **Hamza**, sin harfinin fethasıyla يَحْسَبُهُمْ, diğer kıraât alimleri ise, sîn harfinin kesresiyle يَحْسِبُهُمْ şeklinde okumuşlardır ki, ikisi de aynı mânaya gelir. Kur'an'da zan manasına gelen bu fiil, hem fetha, hem de kesre ile okunmaktadır. Dilcilere göre, fetha ile okunması kaideye daha uy-

gundur. Çünkü mazisi, mesele حَسِبَ de olduğu gibi فَعِلَ (fe'ile) kalıbında olan fiilin muzarisi, mesela فَرِقَ (korktu) ve شَرِبَ (içti) fiillerinde olduğu gibi, يَفْعَلُ kalıbında gelir. حَسِبَ – يَحْسِبُ kalıbı şaz bir kalıptır. Bu kalıp ancak, başka kelimelerle beraber gelebilir. Her ne kadar kaideye uymasa bile, bu şekilde kullanıldığı duyulduğu için, يَحْسِبُ şeklindeki kullanılışı da uygundur.

İKİNCİ MESELE

حَسِبَ fiilinin masdarı olan اَلْحِسْبَانُ kelimesi, zannetmek mânasına gelir. Hak Teâlâ اَلْجَاهِلُ (câhil, anlamayan) tabiri ile, aklın zıddı olan cehaleti, akıl yokluğunu kastetmeyip; aksine bununla ancak "tecrübe"nin zıddı olan cehâleti (yani tecrübesizliği) murad etmiştir. Buna göre Allah sanki, "Onların durumlarına vâkıf olamayan ve hiç tecrübe etmemiş olan kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zannederler" demiştir. اَلتَّعَفُّفُ kelimesi de "iffet" kökünden gelen تَفَعُّلٌ vezninde bir masdardır. Arapça'da "iffet"in mânası, bir şeyi bırakmak ve ondan vazgeçmektir. Allah, تَعَفُّفِ ile, onların dilenmediklerini beyân etmeyi dilemiştir. Ancak, bilinmesinden dolayı, "dilenmek istemek" kelimesine yer vermemiştir. Buna göre mâna "onlar dilenmeyip, aksine durumlarını iyi gösterdikleri için, başkaları onları zengin zanneder" demektir.

Dördüncü Sıfat:
Derûnları Yüzlerinden Okunur

Hak Teâlâ'nın, تَعْرِفُهُمْ بِسِيمٰهُمْ *"Sen onları, simalarından tanırsın"* tavsifidir. السِّيمَا ve اَلسِّيمِيَا kelimeleri, bir şeyin kendisiyle tanındığı alâmet anlamına gelir. Bu kelimelerin aslı, alâmet anlamına gelen اَلسِّمَةُ kelimesine dayanır. Bu kelimenin fâ'ûl fiilindeki vâv harfi, ayne'l-fiil'e geçerek, سِوْمَةٌ; bu da ilâl neticesinde سِيمَةٌ şekline dönüşmüştür. **Vahidî** ise bu kelimenin vezninin, فَعْلاً şeklinde olduğunu söylemiştir. Nitekim Araplar, لَهُ جَاهٌ عِنْدَ النَّاسِ "Onun, insanlar nazarında üstün bir mevkii vardır" derler. Yani, لَهُ وَجْه demektir. (Yani, جَاهَ kelimesinin aslı وَجْهُ kelimesinden dönüşen جَوْهٌ kelimesidir.) Bazıları da اَلسِّيمَا kelimesinin mânasının "yükselmek" anlamına geldiğini, çünkü kelimenin sırtlara vurulan ve nakşedilen alâmet manasını ifâde ettiğini söylemişlerdir. **Mücahid**, onların alâmetlerinin tevâzû ve huşû olduğunu; **Rebî** ve **Süddî**, fakirlik ve ihtiyaç halinin yüzde meydana getirdiği güçlük ve sıkıntının izi olduğunu; **Dehhâk** açlıktan dolayı benizlerinin sararıp solması olduğunu ve **İbn Zeyd** de, bunun, elbiselerinin eskiliği olduğunu, çünkü açlık halinin gizli bir durum olduğunu söylemişlerdir.

Bana göre ise, bütün bu görüşleri gözden geçirmek gerekir; çünkü bu kimselerin zikretmiş olduğu bütün bu görüşler, fakirliğin bulunduğuna delâlet eden alâmetlerdir. Bu da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tavsifine ters düşer. Aksine bundan murad, başka bir şeydir ki o da şudur: Allah'ın samimi ve ihlâslı kullarının diğer insanların gönlünde ve kalbinde bir heybeti ve bir ağırlığı, vakârı vardır. Onları gören herkes, onlardan etkilenir ve onlara boyun eğer. Bu ise, ruhanî idrâkler nevinden olup, cismanî alâmetler değildir. Görmez misin; arslan bir yerden geçtiği zaman, diğer yırtıcı hayvanlar, tecrübeleri sayesinde değil, tabiatları gereği ondan ürkerler, korku duyarlar. Zâhire göre burada herhangi bir tecrübe de bulunmamıştır. Şahin de, bir yerden uçup geçtiğinde, güçsüz ve zayıf kuşlar ondan ürkerek kaçarlar. Bütün bunlar ruhanî idrakler olup, cismani ve maddi değillerdir. İşte burada da böyledir. Namazdaki huşûnun eseri ve izi meselesi de böyledir. Nitekim Cenâb-ı Hak, سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ *"Secde izinden olan nişanları yüzlerindedir"* (Feth, 29) buyurmaktadır.

Yine, tefekkürün eserlerinin zuhûr etmesi de böyledir. Rivayet edildiğine göre onlar geceleyin teheccüd namazı kılıyor, gündüzleyin de iffetlerinden dolayı odun topluyorlardı.

Beşinci Sıfat:
Israrla İstemezler

Hak Teâlâ'nın, لاَ يَسْئَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا *"Onlar, yüzsüzlük edip de, insanlardan birşey istemezler"* tavsifidir.

İbn Mesûd (r.a.)'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Allah iffetli olup dilenmeyen kimseleri sever. Ve, küfürbaz, çirkin söz söyleyen ve ağzı bozuk olan; çok verdiğinde aşırı şekilde medheden, az verdiğinde de aşırı biçimde kınayan; ısrârlı ve yüzsüz dilencilere de buğzeder." Hz. Peygamberin de şöyle dediği rivâyet edilmiştir: لاَ يَفْتَحُ أَحَدٌ بَابَ مَسْأَلَةٍ إِلاَّ فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ بَابَ فَقْرٍ وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ اللَّهُ وَمَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ تَعَالَى لَأَنْ يَأْخُذَ أَحَدُكُمْ حَبْلاً يَحْتَطِبُ فَيَبِيعَهُ بِمُدٍّ مِنْ تَمْرٍ خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَسْأَلَ النَّاسَ

"Kim, bir dilencilik kapısı açarsa, Allah o kimseye fakirlik kapısı açar (103). *Kim de bunu yapmaz da müstağni olursa, Allah onu ihtiyaçsız kılar. Kim, dilencilik yapmaktan hayâ ederse, Allah o kimseyi iffetli kılar* (104). *"Sizden birinizin bir ip alıp odun toplayarak, onu bir "müd"*(105) *hurma karşılığında*

(103) Tirmizi, Zühd, 17 (4/563).
(104) Nesâî, Zekât 69 (5/98).
(105) Iraklılara göre iki "rıtl"lık bir ölçek olup, 832 gr. dır.

satması, onun insanlardan dilenmesinden kendisi için daha bayırlıdır"(106).

Bil ki bu ifâde müşkillik arzetmektedir. Âlimler, bunun açıklaması hususunda şu görüşleri belirtmişlerdir:.

Birinci Görüş: "İlhaf" kelimesinin mânası, "ısrar etmek"tir. Buna göre mâna, "Onlar ısrar etmeden, nezâketle isterler" şeklinde olur. Bu, **Keşşâf sahibi**nin tercih ettiği bir görüş olup, zayıftır. Çünkü Allahu Teâlâ daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla vasfetmiş daha sonra da, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* buyurmuştur. Bu da, onlardan bir istemenin, dilenmenin sudûr etmesini nefyeder.

İkinci Görüş: Bu görüş, bu konuyu yazarken hatırıma gelmiş olan görüştür. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا tabirinden maksadı, onların, insanlardan ısrarla istememiş olduklarını belirtmek değildir. Çünkü Allahu Teâlâ, daha önce onları, istemekten iffet duyup utanmakla nitelemiştir. Onların istemedikleri, dilenmedikleri kesin olarak bilinince, ısrarla istememiş oldukları da tabiî olarak bilinmiş olur. Aksine bundan murad, insanlardan ısrârla isteyen kimselerin bu hallerinin kötü olduğuna dikkat çekmektir. Bunun misâli şudur: Yanında, iki adam bulunsun. Bunlardan birisi akıllı, vakûr ve kararlı; diğeri de hafif, ileri-geri konuşan ve hafifmeşrep olsun. Bunlardan birisini övmek, diğerini de kınamak istediğinde, "Falanca akıllı, vakûr, az konuşan, boş söz etmeyen ve mânasız şeylere girmeyen bir kimsedir" dersin. Senin, "O, boş söz etmeyen ve mânasız şeylere girmeyen" sözünden maksadın, o kimseyi bununla tavsif etmek değildir. Çünkü daha önce söylemiş olduğun güzel nitelikler, bunun söylenmesine ihtiyaç bırakmaz. Aksine senin bundan maksadın, boş söz eden ve mânasız şeylere giren o ikinci şahsın durumuna dikkat çekmektir. İşte burada da, Cenâb-ı Hakk'ın, *"(Hallerini) bilmeyen de, iffet (utanma) ve istiğnalarından dolayı onları zengin zanneder"* tabirinden sonra, O'nun لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا demiş olmasından maksadı, insanlardan ısrârla ve yüzsüzce isteyenlerin durumuna dikkat çekmek, medih ve tazimi gerektirme hususunda, bu iki sınıf insandan birisinin, diğerinden farklı olduğunu beyân etmektir.

Üçüncü Görüş: Israrla ve yüzsüzce dilenen kimse, çok yılışmak suretiyle bir şeyler, mal ve para koparmak isteyen kimsedir. Buna göre "İnsanlardan istemezler" demenin mânası", İnsanlardan, yüzsüzlük ederek ve yılışarak istemiyorlar" demektir. Bu şekilde bir dilenme bulunmadığına göre, zorla is-

(106) Buhârî, Zekât, 50, 53; İbn Mâce, Zekât, 25 (1/588).

temek ve yakasını bırakmamak suretiyle bir dilenme haydi haydi bulunmaz. Bu iki kısım dilenme de imkânsız olunca, dilenme diye bir şeyin bulunması da imkânsız olur. Buna göre Cenâb-ı Hakk'ın, "İnsanlardan ilhaf ederek istemezler" ifadesi onlardan herhangi bir dilenmenin asla sudûr etmediğini gerektiren bir ifâde olmuş olur.

Dördüncü Görüş: Bu da, şimdi hatırıma gelmiş olan bir görüştür. Buna göre, Cenâb-ı Hak önceki pasajlarda bu fakirlerin son derece ihtiyaç içinde olduklarını açıklamıştı. İhtiyacı çok şiddetli olan bir kimsenin dilenmemesi ise ancak, kendi nefsine karşı şiddetli bir ısrârı ve baskısıyla mümkün olabilir. O fakirler de insanlardan birşey istemiyorlardı. Başkalarından bir şey istememek, onlar için ancak, onlar nefislerini ısrarla baskı altında tuttukları ve şiddetli bir teklif ile onu böyle bir istemeden, dilenmeden men ettiklerinde mümkün olmuştur. Nitekim **Ömer İbnu'l-Hattâb** (r.a.)'ın şu sözü de bu kabildendir: وَلِيْ نَفْسٌ أُقَوِّلُ لَهَا إِذَا مَا تُنَازِعُنِي لَعَلَّى أَوْ عَسَانِي *"Benim bir nefsim var, O benimle çekiştiğinde ona devamlı olarak "belki" veya "umulur ki" derim."*

Beşinci Görüş: Dilenen herkesin, bazı zamanlar ısrârlı olması gerekmektedir. Çünkü o dilendiği zaman yüz suyu akıtmakta ve bu dilenciliği yaparken zillete katlanmaktadır.

İşte bu kimse şöyle der: "Madem ki ben bu sıkıntılara katlanıyorum, o halde birşey elde etmeden geri dönmem". İşte bu tür düşünceler onu, ısrârlı olmaya ve yılışmaya sevketmektedir. Böylece her dilenenin zaman zaman mutlaka ısrara yöneleceği sabit olur. Bundan dolayı onları mutlak olarak ısrardan men etmek, mutlak olarak dilenmekten men etmeyi gerektirir.

Altıncı Görüş: Aklıma, bu esnada şu görüş de geldi: Kendisinde fakirlik, zillet ve meskenet alâmetlerini izhâr ettiği halde dilenmeyen kimse, sanki ısrarla dileniyormuş gibi olur. Çünkü ihtiyaç emârelerinin görünmesi, ihtiyacın olduğuna; susması ise, elinde o ihtiyacını giderecek birşey olmadığına delâlet eder. İnsan bir başkasında bu hali tasavvur ettiği zaman, gerçekten çok acır ve bu acı onu, fakire birşeyler vermeye sevkeder. Binaenaleyh fakirin halini ortaya koyması, bir bakıma ısrarla dilenmek manasına gelir. Bundan dolayı, *"Onlar yüzsüzlük edip de (ısrarla) insanlardan birşey istemezler"* âyetinin manası, "Onlar dilenmezler. Fakat dilenmeyişlerine, ısrarla dilenmenin yerini tutacak şekilde perişan bir hal ve bir inkisar katmazlar. Aksine insanlar arasında kılık kıyafetlerine dikkat ederler, güzel bir tavır içinde bulunurlar ve fakirlik ile ihtiyaçlarını ancak Allah'ın bileceği şekilde gizlerler" şeklinde olur. Bu izah da, uygun ve ma'kûl bir izahtır.

Bu âyet, müşkil âyetlerdendir ve insanlar bununla ilgili birçok izahlar yapmışlardır. Bu üç görüş, bu ayetin tefsirini yazarken Allah'ın tevfiki ile ortaya çıkmış ve akla gelmiştir. Âyet ile ne kastettiğini en iyi Allah Teâlâ bilir.

Bil ki Cenâb-ı Allah, bu fakirlerin sıfatlarını zikrettikten sonra: *"Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir"* demiştir. Bu, bir önceki âyette geçen, *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir, haksızlığa uğratılmayacaksınız"* âyetinin bir benzeridir. Fakat bu, bir tekrar değildir. Bunun iki şekilde izahı vardır:

1) Cenâb-ı Hak *"İnfak ettiğiniz hayır (mal), size tamamen geri ödenecektir"* dediği zaman, anlaşılır ki mükâfaatın eksiksiz ve noksansız ödenmesi ancak o infâkın mikdarının, ve sevaba hak kazandırmada etkili olan yönlerinin keyfiyetinin bilinmesi ile mümkün olur. İşte bundan dolayı Hak Teâlâ bu ikinci âyette amellerin ne kadar olduğunu ve keyfiyetlerini bildiğini anlatmıştır.

2) Hak Teâlâ, inananları, hem müslümanlara, hem de zımmî (İslam vatandaşı gayr-ı müslim)lere tasadduk etmeye teşvik ettikten sonra, *"İnfâk ettiğiniz mal, size tamamen geri ödenecektir"* buyurarak, bu sadakaların mükâfaatının mutlaka verileceğini beyan etmiştir. Sonra bu ikinci âyette, insanları şu sayılan olgun vasıflara sahip fakirlere tasaddukta bulunmaya teşvik etmiştir. Bu şekilde verilecek sadakalar, infâkın en güzel ve sevaplı şekli olduğu için, bunun peşi sıra, bu tür infâkın sevabının büyüklüğüne delalet edecek şeyi zikretmiş ve, *"Siz, ne mal infâk ederseniz, şüphesiz Allah onu hakkıyla bilir"* buyurmuştur. Bu, kudretli bir sultanın, hizmetini güzel bulduğu kölesine, "İtaatinin durumuna ve hizmetinin güzelliğine ilmimin şâhid olması sana yeter" demesi gibidir. Bu söz, o sultanın, "mükâfaatını alacaksın" demesinden daha güçlüdür.

★ ★
★

الَّذِينَ يُنفِقُونَ أَمْوَالَهُم بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ
عِندَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٤﴾

"Mallarını gece, gündüz, gizli, aşikâr (Allah yolunda) harcayanlar (yok mu) işte onların Rab Teâlâ katında mükâfaatları vardır. Onlara hiç bir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır"

(Bakara, 274).

Bu ayetle ilgili birkaç mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Âyet

Âyetin önceki ayetlerle irtibatı hususunda şu görüşler var:

1) Cenâb-ı Allah bir önceki âyette nafaka verilecek en uygun kimseyi beyân edince, bu âyette de en uygun nafaka verme şeklinin ne olduğunu açıklamış ve: *"Mallarını gece-gündüz, gizli-aşikâr (Allah yolunda) harcayanlar"* buyurmuştur.

2) Allahu Teâlâ bu âyeti, daha önce geçmiş olan إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ (Bakara, 271) âyetini te'kid etmek için zikretmiştir.

3) Bu âyet-i kerime, infâkın ahkâmı konusunda zikredilmiş olan âyetlerin sonuncusudur. Binaenaleyh, muhakkak ki Allahu Teâlâ böylece insanları, infâkların en mükemmel şekline iletmiş, irşâd etmiş olur.

İKİNCİ MESELE

Bu Ayetin Nüzul Sebebi

Âyetin sebeb-i nüzûlüne dair şu görüşler zikredilmiştir:

a) Hak Teâlâ'nın, *"(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna vakfetmiş fakirler içindir"* âyeti nazil olunca, **Abdurrahman İbn Avf, Suffe Ashâbı**'na birkaç dinar; **Hz. Ali** (r.a.) de yine suffe ashâbına, geceleyin bir "vesk"[107] hurma gönderir. Böylece Allahu Teâlâ nezdinde, bu iki sadakanın en sevgilisi **Hz. Ali** (r.a.)'nin sadakası olmuş olur. Bunun üzerine de bu âyet-i kerime nâzil olur. Böylece de geceleyin verilen sadaka daha mükemmel olmuş olur.

---

107) Kûfelilere göre 200 kg.lık bir ölçü birimi. (Ç.)

b) **İbn Abbas** (r.a.) şöyle der: "**Hz. Ali** (r.a.)'nin sadece dört dirhemi vardı. Böylece O, bunların birini geceleyin, birini gündüzün, birini gizlice ve diğer birini de aşikâre olarak tasadduk etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), *"Seni, bu şekilde hareket etmeye sevkeden nedir?"* dedi. **Hz. Ali** : "Rabbimin bana va' adettiğini haketmek istemem" der. Bunun üzerine Hz. Peygamber, *"Rabbinin sana va'adettiğini hak ettin"* dedi. Bunun üzerine de Cenâb-ı Hak, bu âyet-i kerimeyi indirdi.

c) **Keşsâf sahibi** şöyle demektedir: "Bu âyet-i kerime **Hz. Ebu Bekir** hakkında nâzil olmuştur. Çünkü o, kırkbin dinarın onbinini gece; onbinini gündüz, onbinini gizli, onbinini de açıktan tasadduk etmişti."

d) Bu âyet-i kerime, atları besleyip, onları cihâda hazırlama hakkında nâzil olmuştur. Çünkü **Ebu Hureyre**, besili bir ata rastladığında bu âyet-i kerimeyi okumuştu.

e) Âyet-i kerime her durum ve her vakitte sadakalarının kendilerini hayra teşvik etmiş olduğu kimseler hakkında umumîdir. Binaenaleyh, bu kimselere bir kimsenin ihtiyaç içinde olduğu haberi ulaştığında, onlar hemen bu ihtiyacı karşılamaya çalışır, onu geciktirmeden, herhangi durum ve zamanla kayıtlamazlardı. İşte bu, bu hususta ileri sürülen görüşlerin en güzelidir. Çünkü bu âyet-i kerime, infâk hükmünün beyânı hususunda zikredilmiş olan âyetlerin en sonuncusudur. İşte bu sebeple hiç şüphesiz bu âyet-i kerimede infâk şekillerinin en mükemmeli zikredilmiştir. Allah en iyi bilendir.

ÜÇÜNCÜ MESELE

Zeccâc "Bu âyet-i kerimenin başındaki اَلَّذِينَ lâfzının mahallinin müptedâ olmak üzere, merfû olduğunu söylemiş ve Hak Teâlâ'nın فَلَهُمْ sözünün başındaki fâ harfinin de şart ve cezâ mânasını tazammun eden اَلَّذِينَ 'nin cevâbında gelen harf olması da caizdir" demiştir. Buna göre âyetin takdiri, مَنْ أَنْفَقَ فَلَا يُضَيِّعُ أَجْرَهُ "Kim infâkta bulunursa, Allah onun ecrini zayi etmez" şeklinde olmuş olur.

Bunun izahı da şöyledir: Bir kimse, اَلَّذِي اَكْرَمَنِي لَهُ دِرْهَمٌ "Bana ikramda bulunanın, bir dirhemi vardır" derse, bu söz o dirhemin ikrâmdan dolayı verilmiş olduğunu ifâde etmez. Ama, اَلَّذِى اَكْرَمَنِي فَلَهُ دِرْهَمٌ "Kim bana ikramda bulunursa, ona bir dirhem var!" sözü, bu dirhemin o kişinin yapmış olduğu ikrâma mukabil olduğuna delâlet eder. İşte âyet-i kerimedeki fâ harfi de infakta bulunan insanların elde edecekleri ücretin ancak o infakları sebebiyle olacağına delâlet eder. Allah en iyi bilendir.

DÖRDÜNCÜ MESELE

Âyet-i kerimede, gizlice sadaka vermenin, açıkça sadaka vermeden daha efdal olduğuna bir işâret vardır. Bu böyledir; çünkü ayet-i kerimede gece, gündüzden; "gizli" de "aşikâr" kelimesinden önce zikredilmiştir.

Hak Teâlâ'nın, فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلاَ خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلاَ هُمْ يَحْزَنُونَ *"İşte onların Rab Taala katında mükâfaatları vardır. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar mahzun da olmayacaklardır"* buyruğunun mânası açıktır. Ancak ne var ki, bu husûsta iki mesele vardır:

BİRİNCİ MESELE

Âyet-i kerime, mü'minlerin kıyamet gününde herhangi bir korkuya kapılmayacaklarına delâlet etmektedir. Bu husus, Hak Teâlâ'nın, *"O en büyük korku bunları asla tasaya düşürmez"* (Enbiyâ, 103) âyetiyle de kuvvetlenir.

İKİNCİ MESELE

Bu ehl-i sünnetçe, peşinden herhangi bir küfrün bulunmama şartına bağlıdır. **Mutezile**'ye göreyse, bunun peşinden "ihbât" edici bir kebîrenin bulunmaması gerekir. Biz bu meseleyi daha önce çok güzel bir biçimde izah ettik. İşte burada, infâkın hükümlerini beyân hususunda zikredilmiş olan âyetler sona ermektedir.

İÇİNDEKİLER

BAKARA 204-206. AYETLERİN TEFSİRİ 5
Münafıklar Hakkındaki Bu Ayetin Nüzûl Sebebi 5

BAKARA 207. AYETİN TEFSİRİ 19
Allah Rızası İçin Canını Verebilen Mü'minler 19
Allah'u Teâlâ Kullarına Karşı Raûftur 22

BAKARA 208. AYETİN TEFSİRİ 22
İslam Veya Silme (Sulha) Girme Emri, Ayetteki Kıraatlar 23
Ayetin Muhtemel Tefsirleri 23
"Şeytana İtaat Etmeyiniz, O Apaçık Bir Düşmandır" 27

BAKARA 209. AYETİN TEFSİRİ 28
Allah Azîz Ve Hakîmdir 30

BAKARA 210. AYETİN TEFSİRİ 32
Allah Hakkında "Gitmek-Gelmek" Gibi Tabirlerin Te'vili 32
Bu Ayeti Anlamakta Kelamcıların Farklılıkları 35

BAKARA 211. AYETİN TEFSİRİ 44
"Seele" Fiili Ve "Kem" Edatı Hakkında Bilgi 44
Bu Ayetin Daha Önceki Kısımla Münasebeti 45
İsrâiloğullarına Gösterilen Mucizeler ve Onların Nankörlükleri 46

BAKARA 212. AYETİN TEFSİRİ 48
Müreffeh Kâfirlerin Mü'minlerle Alay Etmeleri 49
Dünyayı Süslü Gösterenin Cenab-ı Hak Olduğu Konusunda
Mu'tezile İle İhtilâf 49
Mü'minler Âkibette Kâfirlerin Üstünde Olacaklardır 53
Mü'minlere Verilecek Hesapsız Rızık 55

BAKARA 213. AYETİN TEFSİRİ 58
İnsanların Başlangıçta Tek Bir Ümmet Olması 59

Peygamberler Müjdeleyici ve Korkutucudurlar 64
Paygamberlerin Vasıfları 64

BAKARA 214. AYETİN TEFSİRİ 70
Kıraat Farkı Sebebiyle "Hatta" Edatı Hakkında Geniş Bilgi 75
Hz. Peygamber (s.as.)'in Zafer Hakkındaki Bu Sözünün İzahı 76

BAKARA 215. AYETİN TEFSİRİ 78
Nafaka Hakkında Hüküm 78

BAKARA 216. AYETİN TEFSİRİ 83
Savaş Hakkında Hüküm 83
Savaştan Hoşlanmama Meselesinin Açıklanması 85
İnsanın İstemediği Hususta Cenab-ı Hak Hayır Yaratır 86
Savaşa Hazır Olmanın Faydaları 86

BAKARA 217. AYETİN TEFSİRİ 89
Haram (Kutsal) Ayda Savaşmanın Hükmünü Soranlar Kimlerdir? 89
Haram Aylarda Savaşın Bilâhare Tecviz Edilmesi 93
Muhtemel İ'rablara Göre Mana Değişmesi Hakkında
Nahiv Tartışması 93
Fitne Katilden Daha Büyük Günahtır 98
Mürted Hakkında Hüküm 101

BAKARA 218. AYETİN TEFSİRİ 105
Allah Yolunda Hicret Ve Cihad 105

BAKARA 219. AYETİN TEFSİRİ 108
İçki Hakkında Hüküm 108
Bu Ayetin, Sarhoş Edici İçkinin Haramlığına Delil Olup Olmadığı 110
İçkinin Haramlığına Dair Hadis-i Şerifler 110
"Hamr"in Sarhoşluk Veren Şey Manasına Geldiği Hakkında
Lûgat Bilgisi 112
Bu Ayetin İçkinin Haramlığına Delil Olmadığını söyleyenler 116
Kumar (Meysir)'ın Haramlığı 117

BAKARA 219-220. AYETLERİN TEFSİRİ 121
İnfak Hakkında Hüküm 121
Afv Kelimesi Hakkında Bilgi 121

BAKARA 220. AYETİN TEFSİRİ 125
Yetimler Hakkında Hüküm 125
Bu Konudaki Ayetin Nüzul Sebebi 125

BAKARA 221. AYETİN TEFSİRİ 132
Nikah Hakkında Hüküm 132
Ehl-i Kitap'ın Müşrik Sayılıp Sayılmadığı 135
Cumhûra Göre Ehl-i Kitap'tan Olan Kadınla Evlenmek Caizdir 138
Kitabiyeyi Nikâhlamanın Caiz Olmadığını Düşünenlerin Delilleri 140
Kerramiye Mezhebi'nin İman Hakkında Yanlış Bir İstidlali 142
Allah Cennete Çağırır 146

BAKARA 222. AYETİN TEFSİRİ 147
Hayız Hakkında Hüküm 147
Hayız Kelimesi Hakkında İlmî Bir Tetkik 148
Hayız Kanı İle İstihaze Kanı Arasındaki Fark 150
Hayız Esnasında Haram ve Mübah Olan Husus 155
Allah Tevbe Edenleri Ve Temizlenenleri Sever 159
BAKARA 223. AYETİN TEFSİRİ 161
Kadının Nesil Yetiştiren Tarla Olması 161
Ayetin Nüzûl Sebebi 161
BAKARA 224. AYETİN TEFSİRİ 168
Yetimler Hakkında Hüküm 168
BAKARA 225. AYETİN TEFSİRİ 170
Yeminde Lağv Hakkında Belli Başlı Tefsirler 172
BAKARA 226-227. AYETLERİN TEFSİRİ 176
İlâ Ve Talâkla İlgili Olan Hüküm 176
İlâ Hakkında Hüküm 176
Talâkla İlgili Bazı Mes'eleler 178
BAKARA 228. AYETİN TEFSİRİ 185
Talâk Hakkındaki Hüküm 185
İddet Meselesi 186
İsim Cümlesinin Belâgat Yönünden İfade Ettiği Kuvvet 188
Boşanan Kadın "Üç Temizlik Dönemi Bekler" Diyen Şafiî'nin Delilleri 190
"Boşanan Kadın Üç Hayız Bekler" Diyen Ebu Hanife'nin Delilleri 193
BAKARA 228. AYETİN TEFSİRİ 198
Boşanma Hakkında Ayetin Nüzûl Sebebi 200
Karı-Kocanın Karşılıklı Hakları 201
BAKARA 229. AYETİN TEFSİRİ 203
Ric'i Talâk 203
BAKARA 229. AYETİN TEFSİRİ 209
Hul' Hakkında Hükmün Nüzûl Sebebi 210
Hul'un Talâk Olup Olmadığı Meselesi 215
BAKARA 230. AYETİN TEFSİRİ 217
Boşanan Kadının Başka Bir Evlilikten Sonra İlk Kocası İle Evlenmesi 218
BAKARA 231. AYETİN TEFSİRİ 225
Sırf İşkence Etmek İçin Kadını Nikâh Altında Tutmak Haramdır 225
BAKARA 232. AYETİN TEFSİRİ 230
Boşanmış Kadının İddetten Sonraki Durumu 230
Nikâhta Velinin İzninin Şart Olup Olmadığı 234
BAKARA 233. AYETİN TEFSİRİ 238
Radâ' (Emzirme) Hakkında Hüküm 238

İki Yıl Emzirme Vacip Değildir 241
Hamileliğin Asgari Müddeti 243
BAKARA 233. AYETİN TEFSİRİ 252
İhtiyaç Halinde Çocuğu Annesinden Başkasının Emzirmesi 252
BAKARA 234. AYETİN TEFSİRİ 255
Kocası Ölmüş Kadının İddetinin Hükmü 255
BAKARA 235. AYETİN TEFSİRİ 262
Kadınlara Evlilik Teklif Etmek Hükmü Hakkındadır 262
BAKARA 235. AYETİN TEFSİRİ 269
BAKARA 236. AYETİN TEFSİRİ 271
Henüz Cimâ Edilmeden Ve Halvet-i Sahiha Olmadan (Başbaşa Kalınmadan) Boşanan Kadınların Hükmü 271
BAKARA 237. AYETİN TEFSİRİ 282
Mihir Tesbit Edilip Zifaf Olmaksızın Boşanan Kadınların Mihri 282
BAKARA 238. AYETİN TEFSİRİ 291
Namazlara Ve "Salât-ı Vustâ"ya Devam Etmenin Hükmü 291
Bu Ayetin Beş Vakit Namaza Delâlet Etmesi 291
Salât-ı Vustâ Nedir? 294
Salât-ı Vustâ'nın Sabah Namazı Olduğunu Söyleyenler 295
Sabah Namazının Efdal Olmasının Sebepleri 297
Öğle Namazı Olduğunu Söyleyenler 299
İkindi Namazı Olduğunu Söyleyenler 300
Salât-ı Vusta Akşam Namazıdır Diyenler 302
Orta Namaz Yatsı Namazıdır Diyenler 302
BAKARA 239. AYETİN TEFSİRİ 306
Harpte Kılınan Namaz 306
BAKARA 240. AYETİN TEFSİRİ 311
Vefat Hakkındadır 311
BAKARA 241-242. AYETİN TEFSİRİ 318
Boşanmış Kadınlar Hakkındaki Hüküm 318
Boşanmış Kadınlara Verilmesi Gereken Mut'a 318
BAKARA 243. AYETİN TEFSİRİ 319
Elem Tera Hitabı İle İlgili Açıklama 320
Ölüm Korkusuyla Yurtlarını Bırakıp Kaçanlar 321
Kaçanların Öldükten Sonra Diriltilmeleri 323
BAKARA 244. AYETİN TEFSİRİ 326
BAKARA 245. AYETİN TEFSİRİ 327
BAKARA 246. AYETİN TEFSİRİ 333
BAKARA 247. AYETİN TEFSİRİ 338
Allah'ın, Beni İsrâil'e Tâlût'u Hükümdar Tayin Etmesi 338
Hükümdarlıkta Veraset Değil, Liyakat Esastır 340

BAKARA 248-249. AYETLERİN TEFSİRİ 343
Tâlût'un Hükümdarlığının Delili 343
Allah'u Teâlâ'nın Tâlût'un Ordusunu İmtihan Etmesi 350
BAKARA 250. AYETİN TEFSİRİ 360
BAKARA 251. AYETİN TEFSİRİ 363
Tâlût'un Ordusunun Muzaffer Olması 363
Cenab-ı Allah'ın Hz. Davud'a Nübüvvet Ve Hükümdarlık Vermesi 365
Hikmet Ne Demektir? 366
Allah İnsanların Bazısının Şerrini Bazısı Vasıtasıyla Önler 368
BAKARA 252. AYETİN TEFSİRİ 374
BAKARA 253. AYETİN TEFSİRİ 376
Faziletçe Bazı Peygamberler üstün Olabilir, Hz. Muhammed İse Hepsinden Üstündür 377
BAKARA 254. AYETİN TEFSİRİ 396
Malını Canını Allah Yoluna Vakfetmek 396
Küfr (İnkâr) İle Zulüm Arasındaki Münasebet 400
BAKARA 255. AYETİN TEFSİRİ 402
Ayetu'l-Kürsi'nin Faziletleri 403
Şereflî Olan Zikir Ve İlim 404
Esmayı Hüsna'dan Hayy Ve Kayyûm'un Tefsiri 404
Vâcibu'l-Vücûd Mefhumunun Manası 406
Allah Bizâtihî Kâimdir 406
Allah Teâlâ'nın Kayyûm Vasfı 406
İlah ve Allah Lâfzı 410
Hayy İsminin Manası 410
Kayyûm Vasfının Manası 412
Allah'ı Uyuklama Ve Uyku Tutmaz 413
Allah'ı Uyku Ve Uyuklama Tutamaz 414
Şefaat Allah'ın İzni İledir 415
Allah Katında Şefaat Meselesi 415
Kimler Şefaat Edecek? 416
Allah Yarattıklarının Önlerindekini Ve Arkalarındakini Bilir 417
Mahlûkât Allah'ın İlminden Hiç Bir Şeyi İhata Edemez 418
El-Kürsî 419
Kürsî Hakkında Başlıca İzahlar 420
Yeri Göğü Korumak Allah'a Ağır Gelmez 422
Allah Çok Yüce Ve Çok Büyüktür 422
Allah'ın Yüceliği, Mekan Ve Cihet Bakımından Yücelik Değildir 422
Allah Azîmdir 423
BAKARA 256. AYETİN TEFSİRİ 424
"Dinde Zorlama Yoktur" 424
İman Ve Küfür Meydana Çıkmıştır 426
Tâğût Ne Demektir? 427

BAKARA 257. AYETİN TEFSİRİ 429
Allah, Mü'minlerin Velîsi, Tâgût da Kâfirlerin Dostudur 429
Velî Kelimesinin Manası 430
Allah'ın Lütfu Hakkında Mûtezile'nin İddiası 431
Lütuf Konusunda Ehl-i Sünnet'in Onlara Cevabı 431
Allah Mü'minleri Karanlıktan Nûra Çıkarır 432
İmanı Kulun Kalbinde Yaratan Allah'tır. 432
Ayetin Nüzul Sebebi 433
Kâfirlerin Dostları Tâğût'tur 435

BAKARA 258-259. AYETLERİN TEFSİRİ 436
Üç Kıssa 436
BİRİNCİ KISSA: Hz. İbrahim'in Hükümdar (Nemrud)'la Münazarası 437
Hz. İbrahim'in, Allah'ın Varlığını İsbatı 440
Hz. İbrahim'in Güneş Delilini Getirmesi 443
Bu Münakaşa İle İlgili Bazı Müşkiller Ve Cevapları 444
İKİNCİ KISSA:Ahiret Hayatını İsbat Eden İkinci Kıssa 447
Kıssadaki Teşbih Edatı (Kâf)'ın İzahı 448
O Kasabaya Uğrayan Şahıs 448
Bu Ayetin Nüzûl Sebebi 452
"Hâviye Alâ Urûşihâ" Tâbirinin Manası 453
Allah'ın O'nu Diriltmesi 455
Ölü Kaldığı Süre İle İlgili Bazı Sualler 456
Ayetteki Kıraat Meselesi 457
Halka İbret Vesilesi Olması 460

BAKARA 260. AYETİN TEFSİRİ 463
ÜÇÜNCÜ KISSA: Ölümden Sonra Dirilme 463
Hz. İbrahim (a.s.)'in Talebinde Riayet Ettiği Edeb 464
Hz. İbrahim'in Bu İsteğinden Güdülen Maksad 464
Kuşların Dirilmesi Ve Bundaki Hikmet 468
"Fesurhünne" Fiilinin Manaları Hakkında 469
Ebû Müslim'in Öbür Müfessirlerden Ayrı Görüşü 470
Dağlara Yerleştirme Keyfiyeti 472
Kuşların Dirilip Koşarak Gelmeleri 473

BAKARA 261. AYETİN TEFSİRİ 474
Allah Yolunda İnfak 474
Mal İnfak Etmedeki Mükellefiyetler 474
Âyetin Mâkablî İle Münasebeti 474

BAKARA 262. AYETİN TEFSİRİ 477
"Minnet" Kelimesinin Manası 478
Minnetin Kötülenmesinin Sebebi 479
Eziyyetin İzahı 480
Bu Günahın, Tasaddukun Sevabını İptal Edeceği İddiası 480

BAKARA 263-264-265. AYETİN TEFSİRİ 483
Güzel Söz Ve Affetmenin Buradaki Manası 483
Amellerin İptali İle İlgili Mu'tezile'nin Fikri 485
Amellerin İptaline Dair Sünnî Görüş 486
Gösteriş İçin Yapılan İnfakın Durumu 491
Allah Yolunda Mal Harcayanların Mükâfaatı 494
Ayette Geçen Rabve Lâfzı Hakkında Râzî'nin Farklı Tefsiri 497

BAKARA 266. AYETİN TEFSİRİ 500
Kendi Bahçesini Ateşe Veren Kimsenin Meseli 500

BAKARA 267. AYETİN TEFSİRİ 504
Sadakayı Malın Helâlinden Ve İyisinden Verme Lüzumu 504
Bu Ayetteki İnfakı Zekat Olarak Tefsir Edenler 505

BAKARA 268. AYETİN TEFSİRİ 510
Şeytan Fakir Düşme Endişesi İle İnfakı Önlemek İster 510
Şeytan Cimriliği Tavsiye Eder 512

BAKARA 269. AYETİN TEFSİRİ 516
"Hikmet"in İzahı 516

BAKARA 270. AYETİN TEFSİRİ 520
Allah Yolunda Harcayanların Mükafaatı 520
Nezrin Hükmü 520
Ahirette Kâfirlerin Yardımcısı Yoktur 522

BAKARA 271. AYETİN TEFSİRİ 523
Sadaka Kelimesi Hakkında İzah 524
"Niğme" Kelimesinin İzahı 525
Sadakadan Burada Maksad 526
Sadakayı Gizli Vermenin Fazileti 526
Neden Sadakayı Gizleme Daha Efdaldir? 529
Açıktan Vermede Görülen Zorluklar 530
Sadaka Günahlara Keffarettir 531

BAKARA 272. AYETİN TEFSİRİ 534
Bu Ayetin Nüzul Sebebi 534
Hidayet Ancak Allah'tandır 536
İnsanın Yaptığı İyilik, Aslında Kendisinedir 536

BAKARA 273. AYETİN TEFSİRİ 538
Yardım Edilecek Kimseler 538
Ayetin Nuzûl Sebebi, Ashab-ı Suffe 539
Bu Fakirlerin Başlıca Sıfatları 540
BİRİNCİ SIFAT: "Kendilerini Allah Yoluna Vakfetmiş Olanlar.." 540
İKİNCİ SIFAT: Ticaret İçin Gezip Dolaşamazlar 541
ÜÇÜNCÜ SIFAT: Muhtaçlıklarını Bilmeyenler Onları Zengin Zannederler 541

DÖRDÜNCÜ SIFAT: Derûnları Yüzlerinden Okunur 542
BEŞİNCİ SIFAT: Israrla İstemezler 543
BAKARA 274. AYETİN TEFSİRİ 547
Gece-Gündüz, Gizli-Açık İnfak Edenler Hakkında Ayet 547
Bu Ayetin Nüzûl Sebebi 547

